

ნანა მაჭავარიანი
რიტა მარღანია

აფხაზური ენა

2015
თბილისი

კავკასიურ ენათა (აფხაზური, ჩეჩნური, ხუნძური, უდიური, ოსური) პრაქტიკული
სახელმძღვანელოები

პროექტი დაფინანსებულია სსიპ შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მიერ
პროექტის შიფრი **AR/344/2-120/12**

გაკვეთილი № 1

ხმოვანთა სისტემა

A a

1. დაბალი აწეულობის ვიწრო ხმოვანი.
2. განსაზღვრულობის პრეფიქსი. აწარმოებს ზოგად სალექსიკონო ფორმას

3. – ან, აა ნან

- Аа, Амра. Аа, амза. амра п̄ხოит. Амза лашоит.
- Абри дарбан?
- Ари Темыр иоуп.
- Ари дарбан?
- Ари сара соуп.

4. - Бзиара убааит!

- Бзиара ббааит!
- Абзиараз!

5. Сара, уара, бара, лара, иара, иара, хара, шәара, дара

6. - Аа, ауниверситет

- ари закузеи //закузи?
- ари ааудитория ауп. Ааудитория дууп, илашоуп.

7. -Ари Темыр иоума?

- Ааи, ари Темыр иоуп.
- Ари Лаша иоума?
- Мап, ари Автандил иоуп.

8. -Иубозеи уара?

- Сара Амра збоит.
- Иубода уара?
- Сара амза дызбоит.
- Иббода бара?
- Сара саб дызбоит.

9. Сара избоит

- уара иубоит
- бара иббоит

იარა იბოიტ
ლარა ილბოიტ

10. –Уара уабанхои? – Сара Қарт сынхоит.
– Бара бабанхои? – Бара Гагра бынхоит.
- Иара дабанхои? – Иара Акәа дынхоит.
- Лара дабанхои? – Лара Гал дынхоит.

ლექსიკონი

აა – აი
ააი – დიახ
ამრა – მზე
Амра – ქალის სახელი
ალახა – ლეკვი
атама – ატამი
ამшын – ზღვა
არი/абри – ეს
ანი /абни – ის
უი убри – ის
мшыбзиа – გამარჯობა
ბზია (ра) ნბაიტ
აბзиараз – ნახვამდის
сара – მე
уара – შენ (კაცი)
бара – შენ (ქალი)
ლარა – ის(ქალი)
იარა – ის (კაცი)
хара - ჩვენ
шәара – თქვენ
дара -ისინი
сара соуп – მე ვარ
ацара – წასვლა
аңшра - ყურება; ლოდინი
ахьыз – სახელი
атәара – ჯდომა
аччара – სიცილი
агылара – ადგომა
ашәа – სიმღერა
ашәа хәара – მღერა
ауниверситет – უნივერსიტეტი
закузеи //закузи – ეს რა არის?
ауп -არის

аду -დიდი
алаша -ნათელი
абара -ხედვა
анхара – ცხოვრება

Ее

1. წინა წარმოების, სამუალო აწეულობის ხმოვანი. აფხაზური წარმოშობის სიტყვათფორმებში ეს ხმოვანი მეორეულია

2. аеш	ецыаха
ецы	есымза
ескыныны	еиха

3. თარგმნეთ ქართულად:

Сара иацы аеш збеит. Аеш ацла икәлоит. Уи пшзоуп. пшзоуп, ихәчуп.
Амза есыаха илашоит Уи есымза аеыпсахует. Амра ескынгы храпхоит.
Тамар зегь реиха дыбзиоуп. Аускәа егырыла икоуп.

4. თარგმნეთ აფხაზურად:

მე გუშინ თრითინა ვნახე. თრითინა ხეზე ადის. იგი ლამაზია, პატარაა.
მთვარე ყოველდამ ანათებს. იგი ყოველთვის იცვლება. მზე მუდამ ათბობს.
თამარი უფრო უკეთესია.

5.

- уара уцы дыубама?
- Ааи, сара Темыр иацы дызбеит.
- Иуаихәеи Тымыр.

– Асалам шәзааитиит.

6. ჩასვით სიტყვები:

Сара... збеит. ... ацла иқәлоит. Уи ... Амра... п̄хоит . Тамар ... бзиоуп.

7. უპასუხე კითხვებს:

–Бара аеш бзиа иббама?

– Манана, бара амра барп̄хама?

– Изеип̄шроузеи амза?

– Изеип̄шроузеи аеш?

ლექსიკონი

აеш –ციყვი

иацы// иецы – გუმბინ

ескынггы –ყოველთვის, მუდამ

есыуаха – ყოველღამე

есымза – ყოველთვე

еиха – უფრო მეტად

ақәлара– რაიმეზე ზედ ასვლა

ахәчы –პატარა ბავშვი

амра –მზე

ამза –მთვარე

арп̄хара – გათბობა

зеггы –ყველა

Абара –ხედვა, დანახვა

И и

წინა წარმოების ზედა აწეულობის ხმოვანი ფონემა, III პირის მრავლობითი რიცხვის, ასევე III პირის ნივთთა კლასის კუთვნილების ნიშანი; სამიმართელო პრეფიქსი; „და“ კავშირის ფუნქციის მქონე ელემენტი.

иара – იგი (მკ)

a-იარა – წოლა
იარბან - რა, რომელი?
a-იარტა – ლოგინი
იახა – გუშინ
იახა – დღეს
იახა – უფრო მეტად
a-იашა – სწორი
a-იашა – სიმართლე
a-იაშა – ძმა
ირლასნი – სწრაფად

თარგმნეთ ქართულად:

Иара сара сашья иоуп (дсашьоуп). Иара Темыр ихъзуп. Ари сара сашья иартоуп. Иара иаха аоныка дааит. Тamar ирлასны бааи арахъ, азы сыт! Нгәр аиаша мѳа дықәуп иацы амш бзиан.

თარგმნეთ აფხაზურად:

ის ჩემი ძმია. მას თემური ჰქვია. ეს ჩემი ძმის ლოგინია. ის წუხელ თავის ლოგინში იწვა. თამარ, მოდი აქ ჩქარა, წყალი მომეცი! მისი (ქ) სიტყვები მართალია. ეს ისლია.

ჩასვით სიტყვები:

... сара дсашьоуп. Ари сара

ჩასვით ასოები:

Сара .кыта; Уара .кыта Бара .кыта

შეადგინეთ წინადადებები:

дууп, ауада, акласс

аках, ара, акамбашь азиас

акра, **Къасоу**, апысыз

лара, абзиа, бара акакан

ლექსიკონი

იარა – იგი (მკ)

a-იარა – წოლა

იარბან - რა, რომელი

a-იარტა – ლოგინი

იახა – დღეს

იახა – უფრო მეტად

a-იашა – სწორი

a-იашა – სიმართლე

a-იაშა – ძმა

ირლასნი – სწრაფად

амѳа – გზა

аката – ბადე

O o

ხმოვანი ბგერა (საშუალო აწეულობის უკანა წარმოების ფონემა)

аобласт - ოლქი

аорган - ორგანო

аорден - ორდენი

аордер- ორდერი

уаха - ამაღამ

ицо - ვინც მიდის

Аа аобласт ду. Сара ампыл сымоуп. Темыр иаб аибашьра ду аорден имоуп. Хара хафны аордер хамазам. Уаха амза бзиан илашоит. Дара ицот ахамтақағь рацааны ирымоуп.

თარგმნეთ აფხაზურად:

აი დიდი რაიონი. მე ბურთს ვხედავ. იგი დიდია, ლამაზია. თემურის მამას დიდი სამამულო ომის ორდენი აქვს. ჩვენ არ გვაქვს ჩვენი სახლის ორდერი. ამაღამ მთვარე ლამაზად ანათებს. ისინი მიდიან და ბევრი საჩუქრები აქვთ.

დაასრულეთ სიტყვები:

сара изн

уара иуб

бара ун

иара иаб

хара иаб

шара ужән

дара ир

Ажәпкә: Аңсра уцәшәо уалагар, ифны иушьталоит „სიკვდილის ნუ გეშინია, ის გამოგეკიდება“.

У у

უკანა წარმოების ზედა აწეულობის ფონემა ამავე ნიშნით გადმოიცემა
() წყვილბაგისმიერი ფონემაც.

Уара - შენ (კაცი)

ауда - ოთახი

уаха - ამაღამ

ауааы - ადამიანი

ауарба - არწივი

ауарҕанцъ - ტოროლა

ауардын - ურემი

ауахаама - ეკლესია

ауацак - ბუხარი

ауал - ვალი

ауаз- 1. ქადაგება; 2. გასაჭირის მოყოლა

уажаы - ახლა, ამ მომენტში.

თარგმნეთ ქართულად:

Адәахыы акәа ауеит. Ҳара зыгыы ауацак азааигәара хтәоуп. Амца бзиан
еикәуп. Ҳара хаҫхарпхоит. Алаккәа еибәххәоит. Уаха иҫахцари?

თარგმნეთ აფხაზურად:

გარეთ წვიმს. ჩვენ ყველანი ბუხრის წინ (გარშემო) ვსხედვართ. ცეცხლი
კარგად ანთია. ჩვენ ვთბებით (თავს ვითბობთ). ელთმანეთს ზრპრებს
ვუყვებით. მეტი რა უნდა ვაკეთოთ?

Ажәапҕка (ანდაზა): Ауааы цәгыа хара унаас „ცუდ კაცს ახლოს არ
გაეკარო.“

ახალი სიტყვები:

ады -მიწა

акәа –წვიმა

хара-ჩვენ

зегьы –ყველა, ყველანაირი

азааигәара – ახლოს

амца –ცეცხლი

анзиа–კარგი

аикәцара– ცეცხლის დანთება

аҭырҭхара -გათბობა

алакә – ზღაპარი

Ыы

ნეიტრალური(ირაციონალური ხმოვანი)

Ампыл –ბურთი

Алым - ლომი

Амхы- ყანა

акы- ერთი რომელიღაც

амаахыр - მაცვალი

ауалыр - კასრი

аты - ბუ

ахы - თავი

ахын - სახლის სახურავი

Сара ампыл сымоуп.

–Уара ампыл умоума?

- Бара ампыл бымоума?

- Ааи, сара ампыл сымоуп.

Аа амаахыр. Амаахыр хаауп. Даур амаахыр ифоит. ато Амаахыр бзиа илбоит

Даур угыл, амаахыр ыф!

თარგმნეთ აფხაზურად:

აი მაცვალი. მაცვალი გემრიელია. დაური მიირთმევს (ჭამს) მაცვალს). კატოს უყვარს მაცვალი

ახალი სიტყვები:

Утахы - ახლობელი

ахахара - სასარგებლო

გაკვეთილი № 2

წყვილბაგისმიერი ხშულები

Б, И, П

Б б

1. წყვილბაგისმიერი ხშული, მჟღერი თანხმოვანი.

2. П პირის ქალთა კლასის აღმნიშვნელი პრეფიქსის შემადგენლობაშია:
Бара > б

3. მონაწილეობს Аиба>еиба საურთიერთო-სათანაო კატეგორიის მაწარმოებელ პრეფიქსში: Аибабара – „ურთიერთდანახვა“

4. კითხვითი ნაწილაკის თავკიდური ბგერაა: -ба, дарбан "ვინ?", йарбан? "რა?"

5. რაოდენობით რიცხვით სახელთა მაწარმოებელი –ба სუფიქსის შემადგენლობაშია –0-ბა "ორი".

6.

аб	бара	абарт	абыста
абна	абара	абза	абахә

7. Сара абга зbeit. Абга абнатә цстәуп.

Ари сара саб иоуп. Бара абнахь быцома?

Саб иахьа аус иуеит. Бара баб дабацеи?.

- Ари дарбан?

- Ари сара саб иоуп.

8. თარგმნეთ აფხაზურად

1. ეს მამაჩემია. 2. მამაჩემი აქაა. 3. შენ (ქ) ტყეში მიდიხარ? 4. შენ (ქ) მამაშენს ხედავ.

Абна илоуп
Сара сыкоуп
Ара икоуп
баб нбоит.

9. Сара сцоит

Бара бцоит
Уара уцоит

10. –Тамар бара бцама?

- Ааи, сара сцеит.
- Темыр, уара уцама?
- Мап, сара сымцеит

ლექსიკონი

аб – მამა

абарт – ისინი

абыста – ღომი

абна – ტყე

абга – მეღია

абхаџ – კლდე

аусура – სამსახური

аура – გაკეთება
алалара – შესვლა
ақалара – ყოფნა; მომწიფება
ақазаара – ყოფნა, არსებობა

ქუ წყვილბაგისმიერი ხშული ყრუ თანხმოვანი

Апсны – აფხაზეთი
апсуаа – აფხაზი
ақсадғыл – სამშობლო
апсәә – 1. აფხაზური ენა; 2. მისალმება
аҗа – ვაჟიშვილი
аҗа-қалишвили – ქალიშვილი
апсы- 1. სული; 2. მკვდარი
аҗара – ფული
ақабара – ბუნება
апсаатә – ფრინველი
аҗағыа – ამაყი
апсшьара – დასვენება
апсшьарамш – უქმე დღე
аҗа – თბილი
аҗшза – ლამაზი
аапын – გაზაფხული

Апсны апсуаа рыпсаадғыл ауп. Җапсадғыл апсабара даара ипшзоуп. Санду афнытә псаатәқәа ирацәаны илымоуп: Акәтқәа, ақәатақәа, ақызқәа, ашәишәи, ухәа абас агиртғыи. Сҗа ашқол далгеит. Сыпҗа дыстудентуп. Аҗара аҗаратра итасцеит. Хара апсуа бызша хәоит.

თარგმნეთ აფხაზურად:

აფხაზეთი აფხაზების ქვეყანაა. ჩვენი სამშობლოს ბუნება ლამაზია. ბებიამს ჰყავს ბევრი შინაური ფრინველი: ქათმები, ბატები, იხვები, ინდაურები, ასევე სხვა. ჩემმა შვილმა (ვაჟი) სკოლა დაამთავრა. ჩემი ქალიშვილი სტუდენტია. ფული საფულეში ჩავდე. ჩვენ აფხაზურ ენას ვსწავლობთ. ბავშვი ხტუნავს. მამაჩემი სათევზაოდ წავიდა. დაუთი ამაყია. გაზაფხული მოვიდა .

წერტილების ნაცვლად ჩასვით შესაბამისი ასოები:

сара ...ჲოიტ
уара ...ჲოიტ
бара ...ჲოიტ
иара ...ჲოიტ
лара ...ჲოიტ
хара ...ჲოიტ
шәара ...ჲოიტ
дара ...ჲოიტ

Ажәаҥка (ანდაზა):

Аҥша лауҥар, аҥыртын ааурыхуеит. „ҥарс даҥес, ҥარიҥхалс миилеб“
Ауҥы иҥсы ҥанлзуп. адамҥанис სული ღრმა.

даара –ძალიან
Аҥнытә – შინაური
араҥәа– ბევრი
амазаара –ქონა, ყოლა
აკәты –ქათამი
აკәათა– იხვი
აҥша-ҥარი
алаҥара- დაҥესვა
аҥыртын -ҥარიҥხალი
архра-მოხვეҥა

Пп

მკვეთრი ხშული თანხმოვანი

Апа –წვრილი
апап –მღვდელი
апарпар –თუთიყუში
апарпарҥы –ლაქლაქა
აпасма –ჭვავის პური
апату –პატივი
апаткалеира –ტიტინი
апка – წერო
апатара –ბოდვა
აпашә–ქათქათა
апкара –1. ცემა; 2. ჭრა
აпырпыл–წიწაკა
აпырпылбаҥәа –ბულგარული წიწაკა
აпшьара – 1.კურთხევა, 2.პირჯვრის გადაწერა

Ауахәамаҥҥы апап дызбеит. Уи пату ду икәҥцоит. Сахәшьа апасма ча бзиа илбоит.
Сгәыла апарпар имоуп. Ахәычы ашоура имоуп, дпатоит. Фатма дҥаткалеиуеит,
илбалак лхәоит. Уи асаби дпашәза лнапы дакын. һашья апырпылца бзиа ибоит.
Мадина лзара поуп. Апка ҥыруеит.

თარგმნე აფხაზურად:

ეკლესიაში მღვდელი შემხვდა. მე მას პატივს ვცემ. ჩემს დას ჭვავის პური უყვარს. ჩემს მეზობელს თუთიყუში ჰყავს. ბავშვს სიცხე აქვს და ბოდავს. ფატმა ლაქლაქებს, რაც ენაზე მოადგება, ყველაფერს იძახის. მას ხელში ქათქათა ჩვილი ეკავა. ჩემს ძმას მწარე წიწაკა უყვარს. მადინას ვიწრო წელი აქვს. წერო დაფრინავს.

ჩასვით ასოები წერტილების ნაცვლად:

ауахәама ... апап... ..зbeit. Ахәычы ашоура... моуп ... патоит. Мадина...зара поуп.

Ажәапҭка (ანდაზა): Аҭәнры хәчуп аха ашьа ажәeit. „კოლო პატარაა, მაგრამ სისხლს წოვს“

ახალი სიტყვები:

ауахәама –ეკლესია

аду –დიდი

агәыла – მეზობელი

акра – ჭერა

азара –წელი

аҭәнры- კოლო

ашьа -სისხლი

გაკვეთილი №3

ენაკბილისმიერი ხშულები

Д, Т, Т.

Д д

1. სადა ენაკბილისმიერი მქდერი თანხმოვანი.

2. ადამიანის კლას-კატეგორიის მესამე პირის პრეფიქსი, რომელიც აღნიშნავს გარდაუვალი ზმნის სუბიექტს, გარდამავალი ორპირიანი და სამპირიანი ზმნის პირდაპირ ობიექტს.

3. ада	адаҕь	адац
адыу	дара	адгьыл

თარგმნეთ ქართულად:

Атцла адац амоуп. Адаҕь азы изаапҕалеит. Дара атцла ду рбеит. Санду лдакәа лыхьуеит.

თარგმნეთ აფხაზურად:

ხეს ფესვი აქვს. ბაყაყი ხეზე ზის. იგი დიდია, მათ ბაყაყი დაინახეს.

–Изеипшоумроузеи адаҕь ?

–Адаҕь иапцоуп.

– Атцла адац амоума?

– Ааи, атцла адац амоуп.

– Мап, адаҕь адацкәа, амазам, уи адакәа амоуп.

7. Ада ҕы ашьа икоуп Ашьа каҕшьуп. Адәахьы ақәа ауеит. Идыдуеит.

8. – Ари дызустада?

Ари сара сан лоуп.

– Ари дызустада?

Ари сара сөыза иоуп.

9. – Бара адыд-мацәыс бацәшәама?

Ааи, сара адыд-мацәыс сацәшәеит.

10. შეადგინეთ წინადადებები:

ადუნი, аду, адгыл, адцла, адау, адамра, дара, адин, дунеихаан.

ლექსიკონი

ада –ძარღვი

ადუ – დიდი

ადәаҕь – ბაყაყი

адац – ფესვი
адгьыл –ადგილი, მიწა, ქვეყანა
აцла -ხე
азы – წყალი
азааңалара – წყალში ჩავარდნა
дызустада? – ვინ არის?
адыд-мацәыс – ჭექა-ქუხილი
ადунеи –ქვეყანა
дара– ისინი

Т т ენაკბილისმიერი ხშული

ауанта –უთო
ахтырҭа –ყაბალაყი
аҭта –ღრუბელი
атуан –ჭერი
аҭацәы – ცარიელი
аҭырас -გვიმრა
аҭак –პასუხი
аҭара –მიცემა
исыт – მომეცი!
илыт - მიეცი (ქალს)!

Кама ауанта лымоуп. Лара дуантоит.Темыр ахтырҭа ихоуп.
Сара ахтырҭа схоуп.
– Даур ахтырҭа ухоума?
– Ааи, сара ахтырҭа схоуп.
Аҭта атама ифоит. Атама татоуп, ихаауп
– Темыр, исыт атама!

თარგმნეთ აფხაზურად:

თემურმა ბუ დაინახა. მას ატამი აქვს. მას უთო აქვს. ისინი ატამს ჭამენ.
– მომეცი ატამი!

ჩასვით სიტყვები წერტილების ნაცვლად:

Кама ... лымоуп. Сабду ... имоуп. Санду ... лфоит.

ჩასვით ასოები წერტილების ნაცვლად:

Кама ахылҭа .ыт! Ахра ахтырҭа .т! Уара амаахыр .ф! .сыт атама! .дыт ауанта!

ахылҭа, сара, сымоуп.
лымоума, Кама, ауанта.
умоума, уара, ауапа.
лфоит, санду, атама.

Ажәфҭка (ანდაზა): Уцъыба антацәу уызыцәа мацуп „როცა ჯიბე ცარიალია, ცოტა მეგობარი გყავს“

ახალი სიტყვები:

ааи – დიახ

атама – ატამი

ахылһа – ქუდი

ахатара – დახურვა

ауапа – ნაბადი

амаахыр – მაყვალი

ауантара – დაუთოვება

афара – ჭამა

ацъына – ჯიბე

адыза – მეგობარი

амач – ცოტა

Тт

ენაკბილისმიერი, მკვეთრი ხშული თანხმოვანი

атама – ატამი

атата – რბილი

атамахара – დარბილება

атара – ამოღება

артра – გაღება

атлара – გარღვევა

аты – ბუ

атапанча – იარაღი

аткәа – ტყვე

аткәан – ტყლაპი

атаулнашь – თამადა

атыша – უფსკრული, ხრამი

аатра – გახსნა, გაღება

Тамар атама бзиа илбоит. Сара атама сфойт уи татоуп. Ашә аарты! Тоти аты ибеит. Уи атла икәтәан. Сара саб атапанча имоуп. Асмаҭ быцкы тлеит . Атыша шәартоуп.

თარგმნეთ აფხაზურად:

თამარს ატამი უყვარს. მე ვჭამ ატამს, ის რბილია. გააღე კარი! ტოტიმ ბუ დაინახა. ბუ იჯდა ხეზე. მამაჩემს პისტოლეტი აქვს. ასმათ, შენი კაბა გაირღვა. უფსკრული სამიშია.

ჩასვით სიტყვები წერტილების ნაცვლად:

Атама Атыша.. Атапанча .. имамоу

ახალი სიტყვები:

уи – ის

ашә – კარი

абара – დანახვა

атла – ხე

акәтәара – ჯდომა

ацкы – კაბა

აშაართა – საშიში

გაკვეთილი №4

ლაბიალიზებული ხშულები
დჷ, ტჷ, ტჷ.

დჷ დჷ

1. ლაბიალიზებული ენაკბილისმიერი მჟღერი თანხმოვანი.
2. შედის ლოკალური პრევერბის შემედგენლობაში ადჷ „გარეთ“.

3. ადჷ	ადჷნზა	არდჷნა
ადჷკრინ	ადჷნზა	აკჷარდჷ

4. თარგმნეთ ქართულად:

ადჷ ადჷკრინალა იტჷუპ. უი დაარა იჷშჷოუპ. ადჷნზა აბნა იალოუპ. უი დაარა იგყმალუპ. სარა აკჷარდჷ სჷმოუპ. არდჷნა ტყსუპ. სარა ადჷნზა ზბეიტ.

5. თარგმნეთ ქართულად.

ეზოში იაა (შიგ არის). იგი ძალიან ლამაზია. მეღა ტყეშია, იგი ძალიან ეშმაკია. მე სკამი მაქვს. შაშვი ჩიტია, იგი დაფრენს. მე მატარებელი დავინახე.

6.

- ტამარ ბარა ადჷკრინ ნბამა?
- ააი სარა ადჷკრინ ზბეიტ.
- იზერიჷშროუზეი ადჷკრინ.
- ადჷკრინ დაარა იჷშჷოუპ.

7. ადჷნზა აბჷყი გოიტ. სარა ადჷნზა აბჷყი საჷაიტ. ადჷნზა ავოკზალ იაადგყლტ. უი ტემყრ დაანაგეიტ. ტემყრ სარა სჷყზა იოუპ.

8. თარგმნეთ ქართულად:

მატარებელი სოხუმში ჩამოვიდა. თემურმა მატარებელი დაინახა. მატარებელმა მოაყვირა/ მოაკვილა (ხმა გამოიღო) თამარი მატარებელში იყო.

9. ჩასვით სიტყვები:

ადჷნზა ... გეიტ. ტემყრ ... დაანაგეიტ.
არდჷნა ... საჷაიტ.

10. უპასუხე კითხვებს.

ბარა ადჷკრინ ნბამა ?
უარა არდჷნა უბამა ?
იზეჷშროუზეი არდჷნა ?

ლექსიკონი

ადჷ-ეზო
ადჷკრინ - ია
ადჷნზა - ტურა
ადჷნზა - მატარებელი
არდჷნა -შაშვი
აკჷარდა -სკამი
აბჷყი - ხმა

Тә тә
ენაკბილისმიერი ლაბიალური ხშული (ყრუ)

Арытәа- ბრტყელტუჩა
атәа - თივა; 2.ცცაცხვი
аматәа-ტანსაცმელი
атәакәа -ზვინი

Тумыр иандуи иандуи рыкны дыкан. Темыр ианду атәарытахы дигеит. уака атәа дырхит. Атәа еизыргеит. Атәакәа еикәырцеит. Тумыр ианду дицхраауан.

თარგმნეთ აფხაზურად:

თემური ბებუასთნ და ბაბუასთნ იყო. თემური ბაბუას თივის აღებაში ეხმარებოდა. იქ თივას ჭრიდნენ. თივისგან ზვინებს დგამენ.

ჩასვით სიტყვები წერტილების ნაცვლად:

Саб ... еизыргеит. Аоны ... хамоуп. Сара ... аасхәеит. Азын арахә ... рҕоит.

თარგმნეთ აფხაზურად:

მე მაქვს გაზი (ხელსაწყო). კამას აქვს გაზი.
-თქვენ იყიდეთ ტანისამოსი?
-დიახ, ჩვენ ვიყიდეთ ტანისამოსი.

თარგმნეთ ქართულად:

Сара атәарытахы сҕеит. Саб атәа ирхыт. Сара сицхраауан.

ჩასვით ასოები წერტილების ნაცვლად:

сара атәа .ирхәоит

хара атәа .рхәеит.

уара атәа .рхит

шәара атәа .рхәит.

иара атәа .рхәеит

дара атәа .рхәит.

შეადგინეთ წინადადებები:

ирхит, атәа, сабду.

еизызгоит, атәа, сара.

еикәицотъ, сашья, атәа.

хабду, сарей, хицхраауан, сашьеи.

иахья, Къасоу, урхуама атәа.

Ажәаңка (ანდაზა): Тәи млашыи изейбадыруам „ маძღარს მშიერიც მაძღარი ეგონაო“

ახალი სიტყვები:

аҭара – წალეზა

аҭалара – ყოფნა; 2.მომწიფეზა

аизгара – აკრეფა, შეგროვეზა

аикәцара – დაწყობა

ацхыраара– დახმარეზა

арахә – საქონელი

азын – ზამთარი

иахьа – დღეს

Тә тә

ენაკბილისმიერი ლაზიალური ხშული (მკვეთრი)

атәыа

атәара

атәым

атәыла

Аҭсынытәла

аҭсаатә аҭсаа

Акәты, акәата, ақыз, ардәына-ҭсаатәуп. Абга, ажьа, ақәасаб, алым-бнатә ҭстәқәоуп.

Ацгәы, ала, ажә, аеә, ацә-аәнатә ҭстәқәоуп.

თარგმნეთ აფხაზურად:

ქათამი, იხვი, ბატი, შაშვი-ფრინველებია. ფრინველები ფრენენ.

მგელი, კატა, ძაღლი ცხოველებია. მელია, კურდღელი, შველი გარეული (ტყის) ცხოველებია.

კატა, ძაღლი, ძროხა, ხარი შინაური (სახლის) ცხოველებია.

აუღლეთ ზმნები:

сара .тәоуп

уара .тәоуп

бара .тәоуп

иара .тәоуп

лара .тәоуп

иара .тәоуп

хара .тәоуп

шәара .тәоуп

дара .тәоуп

Аҭсны +(а)тәыла= Аҭснытәыла

Аурыс +(а)тәыла =урыстәыла

Қарт+ (а)тыла =Қыртәла

თარგმნეთ ქართულად:

- Батал, уара уабанхои?
- Сара Акәа сынхоит.
- Утәыла иахьзуезеи?
- Сара стәыла Аҧсынтәыла ахьзуп

უპასუხეთ:

- Ажә атәыџа дуума?
- Абга аџнатә ҧстәума?
- ацгә бнатә ҧстәума?
- Адәыкрын ҧшзоума?
- Адәыҧба аама?
- Ардәына абжыы бахама?

Ажәаҧҭа (ანდაზა): Утәаанза уахьтәо атыҧ гәат „სანამ დაჯდები, დახედე, სად ჯდები“

ახალი სიტყვები:

- აკәты -ქათამი
- აკәათა –იხვი
- აҭыз – ბატი
- არдәына- შაშვი
- აҧыრა– ფრენა
- абга– მელია
- აцгәы–კატა
- ала –ძალლი
- ажә – ძროხა
- აцә –ხარი
- атәара –ჯდომა
- აџна –სახლი
- Аҧсынтәыла –აფხაზეთი
- Урысатәыла – რუსეთი
- Қыртәла – საქართველო
- абна –ტყე
- აҭы –ცხენი
- ამრა –მზე
- აკәасаბ -არჩვი

გაკვეთილი №5

უკანაენისმიერი ხშულები

Г, К, К.

Г г

1. უკანაენისმიერი ხშული, მჟღერი თანხმოვანი
2. მონაწილეობს მოქმედების იარაღის აღმნიშვნელ -га სუფიქსში: ажы-га

3.

ага

агара

агыгшэыг

агара

агызмал

агага

4. თარგმნეთ ქართულად:

Апсны Агеи Ашхеи ушзоуп. Сара сѳыза ашѳы изыгоит. Ахѳчы дгароуп. Абгахѳчы гызмалыуп. Тамар лыгага дацѳшѳоит.

5. თარგმნეთ აფხაზურად:

ზღვა და მთა ლამაზია აფხაზეთში. მე ჩემი მეგობრისათვის წიგნი მომაქვს. ბავშვი აკვანში წევს. მელია ეშმაკია. ლომი მხეცია. თამარს თავისი ჩრდილის ეშინია.

6. Абгахѳчыи Алыми.

Тамар д а цѳшѳоит. Ахѳчы. гароуп.

7. Сара изгоит

уара иугоит

Бара ибыгоит

Лара илгоит

Иара иигоит

Иара иигоит

8. Сара сыгра здыруеит.

Сан дгылоуп, саб дгылоит.

9. – Тамар, бара ашәкәы бгама?

– Ааи сара ашәкәы згеит.

10. – Темыр, уара ампыл угама.

– Мап сара ампыл сымгазеит.

ლექსიკონი

ага – ზღვის ნაპირი

агара – აკვანი

агара – წყვანა, წალეზა

агыгшәыг – მხეცი

агызмал- ეშმაკი

агага – ჩრდილი

ашәкәы - წიგნი

ашьха - მთა

ашәара – შიში; შეშინება

абгахәычы – მელია

алым – ლომი

კ კ უკანაენისმიერი ხშული

асқам
ақалһад
ақыта
Қарбеи
ашқаһ
ақашь

Ари асқам ауп. уи дууп. Ақалһад иһшоуп. Сара сқыта иһшзоуп, идууп. Қарбеи ашқол дтоуп. Уи ацара ибзиан ицоит. Ауадағы ашқаһ гылоуп. Кама ақашь бзиа идбоит. акәац астал иқәгылоуп.

თარგმნეთ აფხაზურად:

ეს სკამია. იგი დიდია. წინდა ლამაზია. ჩემი სოფელი ლამაზია, დიდია. ქარბეი სკოლაში დადის. ის სწავლობს. ოთახში კარადა დგას. კამას ფაფა უყვარს. მაგიდაზე ხორცი ძევს.

ჩასვით ასოები წერტილების ნაცვლად.

Сара .кыта. Уара .кыта. кама .кыта. Дара . кыта.

შეადგინეთ წინადადებები:

дууп, ауада, акласс;
ари, лкыта, Кама, ауп;
ара, ашқол, дара, итоуп;
уома, Қарбеи, ари, уара.

შეადგინეთ სიტყვები:

		а		
а	с		а	м
		ы		
		т		
		а		

ლექსიკონი

асқам - სკამი
ақалһад –წინდა
ақыта– სოფელი
ашқаһ -კარადა
ақашь -ფაფა
ақыта - სოფელი
акәац -ხორცი
ақаруа -ქარვა
ауада -ოთახი
аһа –მტერი
аиһь –უკეთესი
атқыс –რითი?

К к

აკაკან – კაკალი
აკათა – ბადე
აკალაქ – კალათი
აკლას – კლასი
აკლას უადა – საკლასო ოთახი
აკამბაშ – კამეჩი
აკრა – ქერა/დაქერა
აკაჰარა -წაქცევა
აკყლსრა – გაძრომა, შეძვრომა
აკშარა – რქენა, რჩოლა
იკშოიტ – ირქინება

წაკითხეთ ტექსტი:

Къасоу акатала аҕсыз икәеит. Сашья лрыфоит. Уиа каканчаҕа бзиа ибоит. Сан акаҳуа лжәуеит. Санду акасы лхоуп. Сара ашоура сакуеит. Санду ацәа дакәеит. Акрыфара аамҕа ааит. Ачкып каҳаит. Асмаҕ ацәца сыркы! Исыркы акалам!

წაკითხეთ და დაიმახსოვრეთ:

- Асида бара аҕла бакәама?
- Мап, сара амла сакзом сара азба сакәеит.
- Саид, уара азьта уакәама?
- Аи, сара ахьта сакәеит.

თარგმნეთ აფხაზურად:

შენ გშია/ მე მშია. მე მწყურია. გცივა? კი, მე მცივა. არა. მე არ მცივა, მე მცხელა.

Ажәаҕка:

Акры зуз – крыифеит „ვინც შრომობს, ის ჭამს“
Абзамыкә инапала амаҕ ркәеит

ლექსიკონი:

ачкыф - ჩანგალი
аҕсыз -თევზი
ажәра – დაღევა
აკაკанчаҕа –ნიგვზიანი
ახьта -სიცევე
აшоура –სიცხე
აцәа –ძილი
აцәца –ჭიქა
აბзамыкә -სულელი
ანაпы – ხელი
ამаҕ – გველი

გაკვეთილი №6

პალატალური ხშულები

ГЪ, ҚЪ, КЪ.

Гъ гъ

1. პალატალიზებული უკანაენისმიერი ხშული, მჟღერი თანხმოვანი
2. ГЪЫ "ც" ნაწილაკია. анап-ГЪЫ "ხელიც".

3. агъама

агъежъ

амгъал

адгъыл

агәил

амагана

4. თარგმნეთ ქართულად:

Амгъал агъама хаауп. Агәил пшзоуп. Тамар агәил лымоуп. Темыр Тамар агәил илыитоит. Агәил қаңшыуп.

– Изеңшроузеи Тамар лгәилкәа.

Тамар лгәикәа қаңшыуп.

ჩასვით ასო-ბგერა წერტილის ნაცვლად:

5. Сара амгъал .ымоуп

уара амгъал .моуп

б а р а амгъал .моуп

иара амгъал .моуп

лара амгъал .моуп

хара амгъал .амоуп

шәара амгъал .ымоуп

дара амгъал .ымоуп

ბ. Сан амгьал лзит. Уара ауаргьала умоуп. Лара ауаргьала бзиа илбоит.
хара хгьталалоит

ლექსიკონი

адгьыл – ადგილი, მიწა
აгьежь – მრგვალი
ахаа– გემრიელი, ტკბილი
ატара – მიცემა
აჟшза – ლამაზი
акаჟшь – წითელი
აჟра – შეწვა
აუარგьала – საქანელა
აბზიანара -სიყვარული
აგьалара – ქანაობა

КЪ КЪ

უკანანისმიერი პალატალური ხშული
აკьала
აკьырмыт
კьაазым
აკьаад
аргыларა
აхаკьым

Ари акьала ауп. уи абна иалагылоуп. Аонықәа акьырмыт ала идыргылоуп. Шшьазина
дхақьым бзиоп. Қаазым Очамчыра дынхоит. Ақьаад цқьоуп ибзиоуп. Уи дуаә қьйоуп.

თარგმნეთ აფხაზურად:

ეს კარავია. იგი ტყეში დგას. სახლებს აგურისგან აკეთებენ. ქალაქში აგურის
სახლები ბევრია. ქაზიმი ოჩამჩირეში ცხოვრობს. ქალალდი სუფთაა, კარგია.

ჩასვით ასოები წერტილების ნაცვლად:

Иара .ынхоит Гагра. Лара . ынхоит Очамчыра. Иара . ынхоит Уарча. Иара .
.абанхой? Лара дабанхой?

უპასუხე კითხვებს:

- Гагра кыџоума?
- Мап, Гагра қалақьиуп.
- Ешыра қалақьума?
- Мап, Ешыра кыџоуп.

შეადგინეთ წინადადებები:

დაარა, აқалақь, Очамчыра, ипъшзоуп.
сара, санбуи, ара, инхоит, сандуи.
дынхоит, сара, Тамшь, сашья.
бынхома, бара, Очамчыра?

Ажәаҟка: Ақьаад зегьы алазоит „қалалди ყველაფერს უძლებს“

ლექსიკონი:

აკьиа – პატიოსანი, ალალი
აკьала – კარავი
აკალაკь – ქალაქი
აკьაად – ქალაქი
არгылара – დგომა
ашкәкәа – თეთრი
ауаџы – ადამიანი
აцкьа – სუფთა
кьырса – შობა

Кь кь

Акьба
Кьасои
Акьაკьа
Икьაკьоуп

Ари Кьасоу иоуп. Кьасоу Цлоу дынхоит. Ари Кьасоу иашья иоуп. Ани Кьасоу иахәшья лоуп. Кьасоу иашья Даур ихьзуп. Кьасоу иахәшья Кама лыхьзуп. Дара зегьи Цлоу инхоит. Цлоу кьта дууп. Даара ипшзоуп.

თარგმნეთ აფხაზურად:

ეს კიასოა. კიაზო ჭლოუმში ცხოვრობს. კიასოს ძმას დაური ჰქვია, კიასოს დას კამა ჰქვია. ისინი ჭლოუმში ცხოვრობენ. ჭლოუ დიდი და ლამაზი სოფელია.

თარგმნეთ ქართულად:

- Уара уабанхой?
- Сара Ешыра сынхоит.
- Ешыра кьтоума?
- Ааи, Ешыра кьтоуп.

დაასრულეთ სიტყვები და ჩასვით ასოები წერტილების ნაცვლად:

- Ешыра кьт ...
- Ааи Ешыра кьт
- Гагра Кьт
- Мап, Гагра кьт ... уи кал..

ლექსიკონი

აиашья - ძმა
აиахәашья - და
ахьиз- სახელი
даара -ძალიან
апшзара -სილამაზე
აკალაკь -ქალაქი

გაკვეთილი №7

ლაზიალიზებული უკანაენისმიერები Гә,Кә, Кә.

Гә гә

1. ლაზიალიზებული უკანაენისმიერი მჟღერი თანხმოვანი
2. გә ლოკალური პრევერბი, მომდინარეობს აგაყ „გული“ ლექსემისაგან
- 3.

აგაყ	აგაყრ	აგაბან
აგაყრა	აგაყლა	აგაბიყრა

4. თარგმნეთ ქართულად:

Сара сгәыла иашта пышзоуп идууп. Уи агәара акәыршоуп. Бара агәыр бымоума?

Агәыр царуп.

– Гәында бгәы быхьуама ?

Мап, сгәы сыхьзом.

Бабду игәабзиара шҭақоу.

Сабду игәабзиара цәгьам.

5. თარგმნეთ აფხაზურად:

მისი მეზობლის ეზო ლამაზია, დიდი. მას ღობე აქვს შემოვლებული. შენ ნემსი გაქვს. ნემსი წვეტიანია.

– გუნდა, გული გტკივა?

– არა, გული არ მტკივა?

– ბაბუაშენის ჯანმრთელობა როგორ არის?

– ბაბუას ჯანმრთელობა არც ისე ცუდია.

6. Сара сцгәы Писмасо ахьзуп. Писмасо даара ипышзоуп. Иара ахш бзиа иабоит.

7. – Бара ацгәы бымоума?

Мап сара ацгәы сымазам.

Гәында лгәыла. Иара игәара. Сара сыцгәы.

8. ჩასვით ასოები წერტილების ნაცვლად:

Сара . гәы

Уара . гәы

Бара . гәы

Иара . гәы

Лара . гәы

Ҳара . гәы

Шәара . гәы

Дара . гәы

9. ჩასვით სიტყვები წერტილების ნაცვლად:

Санду илзахит Ацгәы лымоуп.

Уи даара ип̄шзоуп. Санду ... бзиа илбоит.

10. შეადგინეთ წინადადებები:

Агәыла, ашта, дууп, ип̄шзоуп .

Ацгәы, сара, шкәакәоуп

Агәабзиара, сан..., цәгьоуп

ლექსიკონი

агәы - გული

агәыр - ნემსი

агәбан - ლეიბი

агәара - ღობე

агәыла -მეზობელი

агәабзиара - ჯანმრთელობა

ашта -ეზო

аду - დიდი

агәара акәыршоуп -შემოღობილია

амазаара - ქონა, ყოლა

ахьаа - ტკივილი

ацгәы -კატა

ахьиз - სახელი

иахьзузеи? -რა ჰქვია?

ахш -რბე

Кә кә

უკანაენისმიერი ლაბიალიზებული ხშული.

აკәаб
აკәасаб
აკәа
აკәгылара
აკәпжара
აკәла
აკәра
аикәшәара

Ақәа ауеит. Ақәаб архнышьнаҕы икнахауп. Ақәасаб даара иҕшзоуп. Есма сара сықәала лоуп, хаикәла цәоуп. Саб аҕны ахыб дыкәлеит. Урт иахья иеиқшәоит. Уи кәрала деихабуп.

თარგმნეთ აფხაზურად:

წვიმა მოდის. ქვაბი კავზე კიდია. არჩვი ძალიან ლამაზია. ის ტყეშია. არჩვი მთაზე დგას. კადირი დაობს.

უპასუხეთ კითხვებს.

Есма бықәла лоума?
Дабакәлеи баб?
Ақәа (и)ауама?
Ақәаб дуума?

თარგმნეთ აფხაზურად:

აი რვა არჩვი. ეს კამას ქათმებია. ხუთი ქათამი. შვიდი იხვი.
Ажәаҕка: Ақәпжара ахыыкам аҕстазаара пхьяака ицом.

ლექსიკონი:

Аҕны - სახლი
ахыб– სახურავი
урт –ისინი
иахья – დღეს
უи – ის
аихабы – უფროსი
аду - დიდი
აკამбашь – კამეჩი
აკәпжара– ბრძოლა
ацә -ხარი
атәыаа –რქა
ахжәара - მტვრევა
აკәасаб –ასაკი
აკәла– თანატოლი

აკერააკელარა– ასვლა რაღაცაზე.

კა კა

უკანაენისმიერი ლაბიალიზებული ხშული

Тамар акәт акәтеи лымоуп. Темыр акәц бзиа ибоит. Кама акәыкәу лбеит.

–Уара акәыты умоума?

– Ааи сара акәты сымоуп.

–Бара акәата бымоума?

–Мап, сара акәата сымазам.

Сара ашә асыркәеит.

თარგმნეთ აფხაზურად:

თამარს ქათამი და იხვი ჰყავს. თემურს ხორცი უყვარს. კამამ გუგული დაინახა.

–შენ ქათმი გყავს?

–დიახ, მე ქათამი მყავს.

– შენ იხვი გყავს?

-არა, მე იხვი არ მყავს.

ჩასვით ასოები წერტილების ნაცვლად:

Иара акәты .моуп. Лара акәаты .ымоуп. Бара акәыкәу .бама ? Бара акәц .фама?

თარგმნეთ აფხაზურად:

დედაჩემს ხორცი უყვარს. ბებიაშენმა გუგული დაინახა. მათ ქათამი და იხვი ჰყავთ.

შეუხამეთ ერთმანეთს

изсоит	акәата
ипыруеит	акәты
	апсыз
	акәыкәу
	акәыңры

უპასუხეთ კითხვებს:

Акәыкәу пыруама?

Акәыңры дуума?

Кама акәтии акәтеи лымоума?

Акәыңры пыруама?

акәата зысуама?

Ажәапҭка: Акәтаҭь пыыр, иузеибгатәуам „ккверҭби тәу гатҭыда, миси гәмтәеҭеҭба шәуҭдҭеҭеҭа“.

ლექსიკონი

акәты – ქათამი

акәата – იხვი

акәадыр – უნაგირი

акәыкәу – გუგული

акәац – ხორცი

акәыңры – კოლო

акәкәңаа – სოკო

акәара – ნაკადული

аркра – დაკეტვა

ашә – 1. კარი. 2. ყველი

გაკვეთილი №8

ფარინგალური ხშულები

К, Ка, Къ.

К к

ფარინგალური ხშული

аңыз

акаб

акама

акаъа

акаркы

аказшьа

акалара

Темыри Тамари аңызкәа рымоуп. Урт даара ип̄шзоуп. Аңызкәа азы бзиа ирбоит. Аласба акаркы абаџ кылахеит. Акаб калеит. Уи хаауп. Санду акаб бзиа илбоит.

– Тamar, бара аңызкәа бымазами?

– Мап, сара аңызкәа сымазам.

–Темыр, уанду аңызкәа бымазами?

– Мар, санду аңызкәа лымоуп.

თარგმნეთ აფხაზურად:

თემურს და თამარს ბატები ჰყავთ. ისინი ძალიან ლამაზები არიან. ბატებს წყალი უყვართ. ლევს ყელში ძვალი გაეჩხირა. გოგრა დამწიფდა. ის ტკბილია. ბებიაჩემს გოგრა უყვარს.

-თამარ, ბატები გყავს?

-არა, მე ბატები არ მყავს

– თემურ, ბებიაშენს ბატები ჰყავს?

–დიახ, ბებიაჩემს ჰყავს ბატები.

ჩასვით ასოები წერტილების ნაცვლად :

сара .кыз сымоуп. Шәара аңызкәа .ымоуп. Бара аңызкәа .ымоума?

Тамар ланду акаб .фоит.

თარგმნეთ ქართულად:

Тамар лказшьа бзиоуп. Санду аңызкәа лымоуп. Сашья акаб ифоит. Акрыфара аамта ааит.

Ажәаңка:Икасцаша хәа заанатц умехәалан, ианыкоутцалак.

„ჯერ გადახტი, ჰოპ მერე დაიძახეო!“

ჩასვით სიტყვები წერტილების ნაცვლად:

санду ... ифоит. Тамар ... бзиоуп. Аңыз ... бзиа иабоит.

Амра ... бзиа илбоит.

- Амра ... бымазами?
- Ааи, сара ...сымоуп.

შეადგინეთ წინადადებები:

Акыз, бзиа, азы, иабоит.

Тамар, бзиоуп, лказшьа.

сара, амака, сашья, имоуп.

ажәфьца: Икалаша нузахырџом „რაც უნდ ამოხდეს, იმას ვერ შეცვლი“
Акармацыс ашәахәара аумрцан. „ნუ ასწავლი ბუბლბულს გალობას“

ახალი სიტყვები:

Акацара - კეთება

акылахара - გაჭედვა

аласба - ლეკვი

абәә - ძვალი

афара, акрыфара - ჭამა, სადილობა

аамта - დრო

ааира - მოსვლა

акаб - გოგრა

акама - ხანჯალი

акаркы - ყელი

аказшьа - ხასიათი

амака - ქმარი

Кә кә

ფარინგალური ლაბიალური ხშული

ашәкәы – წიგნი

фкәыд – ლობიო

фкәарт – კრუხი

акәараан – ყორანი

акәара – ყორე/ ქვიანი ნაპირი

амшын акәара–ზღვის ნაპირი

акәа – სოხუმი

акәыш – ჭკვიანი

Ари акәараан оуп. Уи дууп еикәаацоуп.Тамар Акәа дынхоит. Акәа ахтны қалакьуп. Уи даара ипшзоуп. Акәа амшын еикәа аҕықәан ишьтоуп.. Амшын акәара даара ипшзоуп.

თარგმნეთ აფხაზურად:

ეს ყვავია. იგი დიდია, შავია. თამარი სოხუმში ცხოვრობს. სოხუმი დიდი ქალაქია. ის ძალიან ლამაზია. სოხუმი ზღვის ნაპირასაა. ზღვის სანაპირო ძალიან ლამაზია.

უპასუხეთ კითხვებს:

- Темыр, уара уабанхои?
- Сымра, бара бабанхои?
- Тамар, бара башья дабанхои?

თარგმნეთ აფხაზურად:

სოხუმი ლამაზი ქალაქია. მე სოხუმში ვცხოვრობ. მე მიყვარს ჩემი ქალაქი. ჩემს ძმას წიგნები აქვს.

თარგმნეთ ქართულად:

Сара ашәкәкәа сымоуп. Сашья даара дкәышуп. Ацара бзианы ицоит.

ჩასვით სიტყვები წერტილების ნაცვლად:

..... кәышуп

..... укәышуп

..... шәкәышуп

.... **кәышуп**

შეადგინეთ წინადადებები:

сара, бзиа, Акәа, избоит.

унхома, Акәа, уара.

ашәкәкәа, сашья, имоуп.

акәараан, абна, иалоуп.

санду, аҕэйд, илфоит.

Аҕааҕа: Аҕаарт иагэдыртцаз аҕэчышь иаахоит „расаҕ крүхс есври, ҕиҕилас
мохвдеба“.

ახალი სიტყვები:

аикэаҕа - შავი

აგэдцара - სროლა

ахҕнықалақь - დედაქალაქი

аҕэчышь- ҕиҕილა

аахара- 1.დარტყმა;2.მოწევა, გამოწევა

Къ къ

ფარინგალური პალატალური ხშული

Аланкъа

акъашь

акъака

ацакъа

аилкъа

Сабду иџны ааигэара цакъа дук ыкоуп. Ацака азыхь. ацысны илеиуеит. Уара уеимаакэа къашьуп.

– Темыр, уара ацакъа убама?

– Ааи, сара ацакъа збеит.

– Ианба?

– иацы.

თარგმნეთ აფხაზურად:

ზაბუაჩემის სახლის გვერდით არის დიდი კლდე. კლდიდან წყარო გამოედინება. შენი ფეხსაცმელი ჭუჭყიანია.

– თემურ, შენ კლდე ნახე?

– დიახ, მე კლდე ვნახე.

– როდის?

– გუშინ.

Изеипшоузеи ? როგორია?

Адгыл икъакоуп მიწა ბრტყელია.

თარგმნეთ აფხაზურად:

მე ვნახე ბატი. იგი ლამაზია. მას აქვს ქამარი. იგი დიდია. მე ვხედავ კლდეს. იგი დიდია, ლამაზია. როგორია კლდე?

ჩასვით სიტყვები წერტილების ნაცვლად:

Сара ... збеит. Сашья ... имоуп. Шэара ... жэбама?

თარგმნეთ:

-ბარა აцакъა ნბაма?

– Мап, сара ацакъа сымбазеит

– Башья ацакъа ибама?

– Ааи, сашья ацакъа ибеит.

უპასუხეთ კითხვებს:

ყარა აზია რიცა უბახოუმა? იანბოუბეი ყარა აზია რიცა? იზეიქშროუზეი აზია რიცა?

შეადგინეთ წინადადებები:

აцакьа, ყარა, იუბამა?

ადгьыл, кьакьоуп.

Рица, сара, (и)збахьейт, азия.

ახალი სიტყვები:

Алапкьа- ტარო

акьашь – ჭუჭყიანი

акьака - ბრტყელი

ацакьа –კლდე

аилка –მოხერებული

амака– ქამარი

адгьыл – მიწა, ადგილი

азыхь– წყარო

аимаа –ფეხსაცმელი

абара – ნახვა

ианба– როდის?

иацы – გუმბინ

ацара -წასვლა

ааигэара – ახლოს

ахэара -ლაპარაკი

адагь –ბაყაყი

аду –დიდი

გაკვეთილი №9

სისინა აფრიკატები

З, Ц, Ч,

З з

სისინა აფრიკატი, შედის ინტენსივობის **3a** ელემენტის შემადგენლობაში.

Азыс

Аңсыз

Азы

Аза

Заз

Азаза

Азын

Азия

Атзы

Азиас

Азын асы аует. Ахәыққәа асы иалоуп. Темыр асы уламлан убаазоит. Тамар азы сыт. Азыс азаза иалоуп. Заз аңсыз ибеит. Даур аңсыз бзиа ибоит. Бзың азиасуп. Ритца азиауп. Тамар дызҗабуп.

თარგმნეთ აფხაზურად:

ზამთარში თოვლი მოდის (თოვლს აკეთებს). ბავშვები თოვლში (შიგ) არიან. თემურ თოვლში (შიგ ნუ ხარ), დასველედები! თამარ, წყალი მომეცი! ბატკანი ცვარში (შიგ) არის. ძამმა თევზი დაინახა. დაურს თევზი უყვარს . ბზიფი მდინარეა, რიწა ტბაა. თამარი გოგოა.

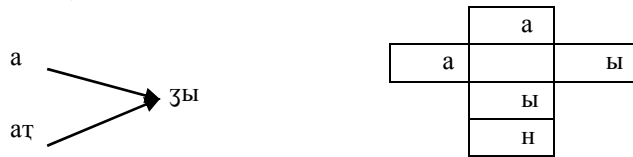
თარგმნეთ ქართულად:

Азын асы аует. Темыр, азы сыт. Сара аңсыз бзиа избоит.

ჩასვით სიტყვები:

Азын ..аует. Сара ... бзиа избоит. Темыр, ... Сыт. Азыс ... илоуп. Сара ... зbeit. Дара ирbeit. Уара ... убама?

შეადგინეთ სიტყვები:

წაიკითხეთ და უპასუხეთ კითხვებს:

- Азын асы ауама?
- Ааи азын асы ауеит.
- Уара асы бзиа иубома?
- Мап, сара асы бзиа избазом.

დაიმახსოვრეთ ახალი სიტყვები და გამოთქმები:

- Азыс – ბატკანი
- Аҕсыз – თევზი
- Азы – წყალი
- Аза – ნესტი
- Заз – საკ. სახელი
- Азаза – ცვარი
- Азын – ზამთარი
- Азия – ტბა
- Атзы – კედელი
- Азиас – მდინარე
- асы – თოვლი
- асы ауеит – თოვლი მოდის
- убаазоит – დასველდები შენ (მ.კ.)
- азҕан – გოგო
- асы дылоуп – თოვლში შიგ არის (ის)
- асы илоуп – თოვლში შიგ არიან (ისინი)
- асы уламлан – შენ (მ.კ.) თოვლში შიგ არ ჩადგე!

Ц ц სისინა აფრიკატი

- Шәара иацы шәабаказ?
- Ҳара иацы аоны ҳакан.
- шәара шәанбааи?
- Ҳара иацы ҳааит?
- иахь уабацои?
- Иахья сөзеи сареи атеатрахь ҳцоит. Шәара ҷаргьы шәымцазоу?
- Иахья ҷаргы хцазом.

Ари хтаца лоуп. Уи Адица лыхьзуп. Адица ацха бзиа илбоит. Сара акәац бзиа избоит. Сашья дхәыцуеит. Сахәша дыщцакуеит. Сара амц схәазом. Сара исыщлеит.

Ажәвҭка: амц знымзар зны уаџ дамырҭхашьар.

ანდაზა: ტყუილს მოკლე ფეხები აქვს

Ҳара ашхьымзақәа рацәаны ихамоуп. Убри акынтә аоны есымша ацха ҳамоуп.

Ажәвҭка: Шьхыц зкәмтәо шәтык ыкам. „არ არსებობს ყვავილი, ფუტკარი რომ არ ჯდებოდეს“

- Мшыбзиа Сандро! Уабацои?
- Бзиара убаат, Алхаз! Сара аоныка сцоит, Уара уабацои?
- Сара аусурахь сцоит, сатамзааит даара сыщцакуеит, абзиараз!
- Абзиараз, Утаца асалам сызлыт!

Ацуфара: акәцых дузам

ихәычуп

аха аоныцка

рашыла итәуп

(Акакан)

ახალი სიტყვები:

Ац– კბილი
аца – კუჭი
аца –ბალი, ალუბალი;2. მწარე, ცხარე
ацакьа – კლდე, ტინი
ацаха – ნაჭერი, ნაგლეჯი, ნაფლეთი
ацха –ხიდი
ацхара –კბენა, კბეჩა
ацкы –სამაგიერო
ацкьа– სუფთა
ацлара – მიმატება
ацын –კვერნა
ацара– წასვლა
ацап̄ха– გასაღები
ацра /ацыра – 1.ცალი;2. კაკალი, მარცვალი
иацы– გუშინ
амц –ტყუილი
цьаргы –არსად
аҭаца– რძალი, პატარძალი
ацха–თაფლი
акәац –ხორცი
ахәыцра – ფიქრი
аццакра –აჩქარება
ахәара–ლაპარაკი, თქმა
знымзар зны –როდისმე
ап̄хашьара – სირცხვილი
арацаа –ბევრი
амара –ქონა
аҭыц –ახალი
ашьхымза– სკა
убри акынтә –ამიტომ
есымша –ყოველთვის
акәтәара– დაჯდომა
ашәт –ყვავილი
иказам –არ არის
уабацои –სად მიდიხარ?
саҭамзаит –გეთაყვა
даара –ძალიან
абзиараз –ნახვამდის
асалам– სალამი
аҭәцьал –ქოთანნი
аду – დიდი
аха – მაგრამ
аҭныцка –შიგნით

арашы -ნიგვზის ზეთი

Цц სისინა აფრიკატი

Уахынла итаауеит. Сара сцаоуп. Харцааы адца халтеит. Сыоны аҕхья ацла гылоуп. Ацабырг ухәароуп! Лара аҕсуа тасла дынхоит. Сара азцаара сымоуп. Ацааы арцааы длазцааит. Ус кашәымтцан!

თარგმნეთ აფხაზურად:

ღამე ყინავს. მე მოსწვალე ვარ. ჩვენმა მასწავლებელმა დავალება მოგვცა. ჩემი სახლის წინ ხე დგას. სიმართლე უნდა თქვა. ის (ქალი) აფხაზური წესებით ცხოვრობს. შეკითხვა მაქვს. მასწავლებელმა მოსწავლეს ჰკითხა, ასე არ გააკეთოთ!

Ажәаҕка: ацара лашароуп, ацарадара лашьцароуп.
სწავლა სინათლეა, უსწავლელობა სიბნელე.

ახალი სიტყვები:

аца– ფსკერი

ацла – ხე

ацаа – ყინვა

ацааы –მოსწავლე

арцааы –მასწავლებელი

ацара –სწავლა, სწავლება, განათლება

ацарадара –უსწავლებლობა, უწიგნურობა

ацас –წესი

ацаҕа –წვრილი, თხელი

ацабырг –ჭემმარიტება

азцаара – კითხვა

уахынла –ღამე

ацара –მიცემა

аҕхья –წინ

агылара –დგომა

алашара –სინათლე

адашьцара –სიბნელე

адца –დავალება

ауаа –ხალხი

уи –ის

уахынла –ღამეობით

ациаа–მცენარე

ацеиць– ჭა

ацан –მითიური არსება

ацааҕшқа - თრთვილი

გაკვეთილი №10 ლაზიკალიზებული სისინა აფრიკატები

ჰა, ცა, ძა

ჰა ჰა

ლაზიკალიზებული, სისინა აფრიკატი

Азәы

азәәара

даәазәы

Тамар азәәага асапын (и)алхәеит. Уи лымаҭәакәа лызәәоит. Тамар лымаҭәакәа амраҭы илырбеит. Нас илуанҭеит.

- Бара икабҭои?
- Сара сызәәоит.
- Бахәшьа икалҭои?
- Сахәшьа дуанҭоит.

თარგმნეთ აფხაზურად:

თამარმა სარეცხის საპონი იყიდა. ის თავის ნივთებს რეცხავს. თამარმა თავისი ნივთები მზეზე გაფინა (მზე დაანახვა), შემდეგ გააუთოვა.

- შენ (ქ) რას აკეთებ?
- მე ვრეცხავ
- შენი და რას აკეთებს?
- ჩემი და აუთოვებს.

Икаиҭозеи? – რას აკეთებს ის (მ.კ.)?

Икалҭозеи? – რას აკეთებს ის (ქ)?

Икарҭозеи – რას აკეთებენ ისინი?

ჩასვით ასოები:

Сара .ызәәоит. Уара зәәоит. Бара .ызәәоит. иара .ызәәоит. Лара .ызәәоит. Хара .ызәәоит. Шәара .ызәәоит. Дара .ызәәоит

თარგმნეთ ქართულად:

- Тамар икалҭозеи?
- Тамар, даҭхьоит, дыџеит, дызәәоит, дуанҭоит.
- Уара икауҭои?
- Сара жәабаркынза сыҭхьаоит.

თარგმნეთ აფხაზურად:

- რას აკეთებს დედაშენი?
- დედაჩემი რეცხავს.
- რას აკეთებს შენი და?

– ჩემი და დედას ეხმარება.

ლექსიკონი

Азәы – ერთი (კაცი, ადამიანი)

азәәара – რეცხვა

даәазәы – მეორე (კაცი, ადამიანი)

икаитцозеи – რას აკეთებს ის (მ.კ)

икалцозеи – რას აკეთებს ის (ქ.კ.)

азәәара сапын – სარეცხის საპონი

Цә цә სისინა ლაბიალური აფრიკატი

Ақәаура иакәытцит. Амш еилгеит. Ацәакәа цәырцит. Стаацәа ацәакәа
иахәап̄шуеит. Уи даара ип̄шзоуп.

–Ақәаура иакәытцма?

– Ааи, ақәаура иакәытцит.

– Амш еилглама?

– Ааи, Амш еилгеит, амра цәырцит.

თარგმნე აფხაზურად:

წვიმა შეწყდა. გამოიდარა. ცაზე ვარსკვლავები გამოჩნდა. ჩემი ოჯახი
ვარსკვლავებს უყურებს. ისინი ძალიან ლამაზია.

–წვიმა შეწყდა?

–კი, შეწყდა.

–გამოიდარა?

–დიახ, გამოიდარა, მზე გამოვიდა.

Ахәычы ацәа дакует.

Сычкәын рацәаны аәызцәа имоуп.

Абызшәа ацара цәгьоуп.

Сара аишьцәа сымоуп.

Сара сәызцәа амшынахь ицеит.

Амшын цәкәыр̄ოит.

Ажәап̄ка (ანდაზა): Ацәгьа зымбац абзиара издыршам. „ვისაც ცუდი არ უნახავს,
კარგსაც ვერ გამოიგნობს“.

Ақәаура иакәыцит. Амш еилгеит. Ацәакәа цәырцит.

– Ақәаура иа кәыцма?

– Ааи, ақәаура иа кәыцит.

– Амш еилгама?

– Амш еилгеит.

атцаџы -атцаџәа

арцаџы-арцаџәа

азҟаб- азҟабцәа

დაასრულეთ სიტყვები:

Азҟаб ... ашкәы иаҟхьџит. Сара ашәкә... рацәаны исымоуп. Сашья ампыл ...
рацәаны имоуп. Ацәџ ...џеит. Амина ацәажәара бзиа илбоит. Сара атынчразы ашәа
схәџит.

თარგმნეთ აფხაზურად:

მოსწავლეები, მასწავლებლები, გოგოები, დედები, მამები, ცისარტყელა გამოჩნდა. მე
ვხედავ ცისარტყელას. გოგოები საუბრობენ.

უპასუხე კითხვებს:

Уара Утаацәара дуума? Уан илыхьзузеи? Уаб ихьзузеи?Уаб аус абаиуеи ?Уашья
ихьзузеи? Уахәньа илыхьзузеи?

შეადგინე წინადადებები:

дууп, стаацәара, сара.

Сара, ихьзуп, Батал, сашья.

иҟшзаны, Кама, дыџеит.

ახალი სიტყვები:

Атаацәа –ოჯახი

ахәаҟшра –ყურება, დათვალიერება

აკәыцра – შეწყვეტა, თავის დანებება

აцәа –ძილი;2. კანი;3. სანთელი

арацәа –ბევრი; 2. სიმრავლე

აцәгьа –1.რთული.2. ცუდი; 3. ჭორი.

ამашья,ამшыцәа–ძმა, ძმები

აџыза- аџыщәа –მეგობარი, მეგობრები

აцәкәырҟара -ლელვა

აბзиа – კარგი

აბзиара -სიკეთე

ანაა –ღმერთი
აზნაა –წერო
აააკაა – ცისარტყელა
აა –ხარი
ანაა –თითი
აააააა– ლაპარაკი
აააააა –გოგობი
აააააა– ბეჭედი
აკაა –წვიმა
ააააა –გამოდარება; გამორკვევა
აააააა –ამოსვლა
ააააა –მოსწავლე
ააააა –მასწავლებელი
ააა –დღე
ააააა –კითხვა
ააააა–ბევრი

Цә пә სისინა ლაბიალური აფრიკატი

Атащәа ашкол аштакны ампыл иасуан. Абар ацәацәа абжьи геит. Абащәащәа ауроқ иалгеит. Атащәа шны икоуп, азба иакуеит. Азы ржәит. Нас рыккласс уадахь ицеит. Уа иагъхьоит, ищәит, иҳасабуеит.

ჩასვით გამოტოვებული ასოები:

Сара и.цәахит

Уара и.цәахит

Бара и.цәахит

лара и.цәахит

иара и.цәахит

თარგმნეთ აფხაზურად:

მოსწავლეები ეზოში ფეხბურთს თამაშობენ. ზარი დაირეკა. დაიწყო ფიზკულტურის გაკვეთილი. გახურებულ მოსწავლეებს მოსწყურდათ, წყალი დალიეს, შემდეგ საკლასო ოთახში შევიდნენ. იქ ისინი კითხულობენ, წერენ და ითვლიან.

Естат ацәа иацәа бзиа ибоит. Саида лашья Алхас импыл лцәахит. Алхас дцәуоит. Сара уацәы Акәака сцоит. Даур ацәа азна ащы ижәит.

თარგმნეთ აფხაზურად:

ესტატეს უყვარს ვაშლი. საიღამ დამალა თავისი ძმის, ალხასის ბურთი. ალხასი ტირის. ხვალ სოხუმში მივდივარ. დაურმა დალია ღვინით სავსე ჭიქა.

მე ვაშლს ვჭამ, ზარმა დარეკა.

–შენ გიყვარს ვაშლი?

–დიახ, მე მიყვარს ვაშლი

–მე არ მიყვარს ვაშლი.

–მომეცი ვაშლი!

–აიღე ვაშლი!

ажәацәа (ანდაზა): Ианумам умцәыуан, ианумоу- уҭагъамхан „ როცა არ გაქვს ნუ ტირი, როდესაც გაქვს ნუ იამაყებ!“

ახალი სიტყვები:

Ацәа –ჭიქა

амҳацә –კოვზი

ацәацәа – ზარი

ацәгәыр – ანკესი

ацәымыҭ –ლურსმანი

ацәы – წვეტიანი ჯოხი, შამფური

аацә – ტომარა

ацәа –ვაშლი

ацәахра —დამალვა

აბაჟრცაჟრა –ფიზკულტურა (ძვლების ვარჯიში); 2.ვარჯიში
აძაჟრა – ტირილი
აძაჟრა –ყვირილი
აჟრა – ეზო
აჟრა–დარტყმა
ამჟრა აჟრა – ფეხბურთის თამაში
აბჟრა –აგერ
აჟრა – კითხვა
აჟრა – სიამაყე
აჟრა – დუდილი
იჟრა იჟრა –გახურებული
აჟრა –წყურვილი
აჟრა –წერა
აჟრა –თვლა
აჟრა– დაწყება
აჟრა -მწვანე
აჟრა - სავსე
აჟრა –ღვინო
აჟრა –დაღვევა
აჟრა – დამპალი
აჟრა – ასი
აჟრა – ღობა
აჟრა – დამალვა
აჟრა – ტირილი
აჟრა – ჭამა
აჟრა – ხმა

გაკვეთილი №11

შიშინა აფრიკატები

ЦЬ, Ч, Ч.

шь шь

შიშინა აფრიკატი (რბილი)

Ацъши ацъымшыы утратыхкоуп. Ацъма, ажә, ала, ацгәы ънатә пцстәкоуп.
Ақәыцъма, ақәасаб, аҕаб бнатә пцстәкоуп. Ақәыцъма аҕсы цәгьоуп,
есқьынаггы афатә иашьтоуп.

Сара иахъа ацъармықьахъ сцеит. Иара ахарць ду кайцеит. Сѡыза
исамхәазакәа цъара дцеит. Санду ацъыка бзиа калцоит. Кама лылаҕыцъкәа
дууп.

афоризм: Ацъабаала иурхаз ача еиха ихаауп.

ახალი სიტყვები:

цъанат – სამოთხე

ыцъармықьа – ბაზარი

ацъ – მუხა

ацъыка – მარილი

ацъныш – ეშმაკი

ацъықәрей -სიმინდი

ацъымшыы – ხახვი

цъаханым –ჯოჯობეთი, ჯანდაბა

აцъრა – შეწვა

ацъашъахъы –სასწაული
ацъымшь –წარბი
აქენცыр – ფანჯარა
აკъыцъма –მგელი
цъара – სადღაც
ახарцъ – ხარჯი
აилარцъ –ელარჯი
აцъაბაა – შრომა
ალაцъыцъ – წამწამი
აутრა –ბოსტანი
ატარა – რისამე მოცვა, გაერთიანება

ყყ

შიშინა აფრიკატი

Сара ачашә бзиа избоит, аха уажәы сычгоит. Санду ачуан азна абыста луит. Сашъа ачара ду иуит. Наала ашьыжь ача ахәша ахъшьны илфоит.

თარგმნეთ აფხაზურად:

მე მიყვარს ხაჭაპური, მაგრამ ამჟამად ვმარხულობ. ბებია მონარმა სავსე ქვაბი ღობი. ჩემმა ძმამ დიდი ქორწილი გადაიხადა. დილით ნალა კარაქიან პურს ჭამს.

- Бара ачашә бзиа иббома?
- аи, сара сара ачашә бзиа избоит.
- Сара ача ашә адкылан бзиа избоит
- Ачашә сыркы!
- Акәд чаңа сыркы!

Ажәаңка: Ачҳара – мазара дууп
Ачымазара зымбац –агәабзиара хәтыр изакум.

Сара ача иаасхәеит. Сан ачуан азна ачамықәа луит. Санду ачашә лзит. Сахәшьа ачыс аишәа иқәлыргылеит. Саб асасцәа бзиа ибоит. Уи ичеицъыка бзиоуп. Сабду дыччоит.

თარგმნე აფხაზურად:

მე პურს ვყუდულობ. ბებია ხაჭაპური გამოაცხო. ჩემმა დამ სუფრა გაშალა. მამაჩემს სტუმრები უყვარს. ის სტუმართმოყვარეა. ბაბუაჩემი იცინის.

აღადგინე სწორი კავშირი:

сара	нччоит
уара	быччоит
иара	сыччоит
лара	жыччоит
барадыччоит	

Ажааҥка: абгахэчы акэтыжь уфарыма анырхэа ачча иакэан! (მელიას რომ ეკითხებოდნენ წიწილა გინდაო, ეცინებოდა)

ახალი სიტყვები:

- ача – პური
- ачаала –ცელი
- ачабра – ცხვირსახოცი
- ачанах –თეფში
- ачара – პურობა, ქორწილი
- ачхьарҭ –ფლოსტები
- ачашә –ხაჭაპური
- ачгара – მარხვა
- ачуан–თუჯის ქვაბი
- ачჩია – გლახაკი, მათხოვარი
- ачыкь –ბუჩქი
- ачаҥа – ფხალეული; 2. ალესილი
- ачхара – მოთმენა
- аха –მაგრამ
- уажәы – ახლა, ამჟამად
- азна – სავსე
- абыста – ღომი
- аура –მუშაობა
- ашьижь –დილა
- ахәша –კარაქი
- ахьшьра – წასმა, წაცხება
- ачамыкәа – ელარჯი, რძეში გაკეთებული
- ачеиҥыка– პურმარილი, სტუმართმასპინძლობა
- ахчат – ნადები
- ачаҥыр– არაჟანი
- ачамсия– ქოლგა
- ачаҥара – გაკეთება, მომზადება
- аччара – სიცილი
- ачыс – საჭმელი
- Ачит – ჩითი
- азра – შეწვა
- абгахэчы – მელია

აკატიჯი – ქათმის ხორცი
აიშაა – სუფრა

ჩე შიშინა აფრიკატი

Ари ачкэын идуцо, зегы чыгэза икаитоит. Сара саншыа Ачандара дынхоит. Мадина абѣыцкэа лчабуеит. Ахэчкэа ичырчыруа ак еибархэон. Хэычык счачакэа сыхьуеит. Темыри Баталыи амачар иржэуан.

თარგმნეთ აფხაზურად:

ამ ბიჭს რასაც დავალება, ბეჯითად ასრულებს. დედჩემის ძმა აქანდარაში ცხოვრობს. მადინა ქალაქებს აწებებს. ბავშვები ერთმანეთში ჟღურტულობენ მე თირკმელები ცოტათი მტკივა. თემური და ბათალი მაჭარს სვამენ.

შეადგინეთ წინადადებები:

Избахьейт, арт, цъара ,ачкэынцэа

Самсон, Чанба, иоуп, аѣсуа, драматург, раѣхьазатэи.

Ажэаѣка (ანდაზა): Сычкэнра зымбаз, сажэра имбандаз-ихэейт атахмада „მოხუცა თქვა: ვინც ჩემი ახალგაზრდობა არ იცის, ჩემი სიბერე არ ენახოსო“

ახალი სიტყვები:

ачкэын– ბიჭი

ачача –თირკმელი

ачаѣшь – სუფთა,ლამაზი

ачыда – განსაკუთრებული
ачыдара – განსაკუთრებულობა
ачышаара – დაჯღაბნა
ачыша – ნაცარი
ачныш – თოლია
ачарам – გარგარი
ачарბა – დაწებება
ачыგә – ბეჯითი
ачырчырра – ჭიკჭიკი
адца – დავალება
зеггы – ყველაფერი
аншьа – დედის ძმა
ачандара – აჭანდარა (სოფ. აფხზეთში)
анъыц – ფურცელი
рагъхъазатәи – პირველი
ачкәынра – სიყმაწვლე
атахмада – მოხუცი
акы – ერთი
еибәхәара – ერთმანეთთან საუბარი
хәчык – ცოტა
амачар – მაჭარი
ажә – ძველი, მოხუცი
цъара – სადღაც
арт – ესენი

გაკვეთილი №12

გემინირებული შიშინა აფრიკატები

ჩ ე ე

ჩ ჩ

შიშინა აფრიკატი (გემინირებული)

Ацыш утратыхуп, хэартара алоуп. Санду ацыш аутрафы илалцеит. Сынтэа ацыш бзианы икалеит. Санду ацыш рацэаны италгалеит.

- Кама, банду ажыш лалцама?
- Ааи, илалцеит.
- Ианба?
- Амфышафны. Шэара ацыш шэымоума?
- Аи, харгыиа иацы ацыш лахцеит.

Цыр ацыр еипыш дыҕаҕоуп.

ჯირ ფოლადივით მაგარია.

თარგმნეთ ქართულად:

ნიორი ბოსტნეულია. ის სასარგებლოა. ბებიაჩემმა ბოსტანში ნიორი დარგ. წელს ნივრის კარგი მოსავალია. ბებიაჩემმა ნივრის დიდი მოსავალი აიღო.

Ажәапҕка: Ацыш ага иугаргы, ашьха иугаргы афы ахыцуам (ნიორი სადაც არ უნდა იყოს სუნი მაინც არ ქრება).

ახალი სიტყვები:

ацыш – ნიორი

ацыр – ფოლადი

ахыц – ქაფი

ага – ხეობა; 2. ზღვის ნაპირი

ашьха – მთა

харгы – ჩვენც

иацы – გუმბინ

аҕаҕа – ძლიერი

еипышуп – მსგავსია

афы – სუნი

ахыцра – გადმოსვლა

“ე”

შიშინა გემინირებული აფრიკატი

“აფრატაგალან. Иахъа мѣышоуп. Амш бзиоуп. Очамчыра аѣырыѣра ыкоуп. Хара аѣырыѣрахъ хцоит. Хара аѣы хамоуп. Уи Шавра ахъзуп. Хაѣцыс пшзоуп. Уи шықәсык ахыцуеит.

თარგმნეთ აფხაზურად:

მოსავლის ალების დრო იყო. დღეს კვირაა. კარგი ამინდია. ოჩამჩირეში დოღია. ჩვენ დორზე მივდივართ. ჩვენ ცხენი გვყავს. მას შავრა ჰქვია. კვიცი ლამაზია. ის ერთი წლისაა.

– Алло! Мшыбзиа!

– Саида, икабцои?

– Сара агышѣарақәа сѣазықасцоит. Бара?

– Сара сѣыскѣабейт, сѣеиласхѣейт, атеатрахъ сцар сѣахуп. Пшыццар сѣахын.

– Иѣабуп, аха сывам. Даѣазын хайццап. Абзиараз !

– Абзиараз!

Ажәаҭка: “აფრატაგალან აჟყინაჟგყ აჟყ ატჟაჟუეიტ. “შემოდგომაზე თაგვიც კი საჭმელს იმარაგებს“

ახალი სიტყვები:

აფრატაგალან –შემოდგომა

აჟყ –ცხენი

აჟყყ – კვიცი

აჟყადა –ვირი

აყბნბგა – ფიწალი
ამყშა – კვირა
შყკყსყ აყყყუეიტ – ერთი წლისაა
აყბრყრა – დოღი
აყბტ – ერთი ბეწო
ყბტ-ყბტ – ნაწილ-ნაწილ
შყკყსყ – ერთი წელი
აწყშყრა – გამოცდა
აყბკყბარა – ბანაობა
აყეილახყრა – ჩაცმა
სყარ სტაყუ – მინდოდა წასვლა
ბსყცარ სტაყნ – მინდოდა გამომყოლოდი
იტაბუ – გმადლობთ
აყა სყმამ – არ მცალია
დაყაზნყ – სხვა დროს
აყყნაყ – თაგვი
აყყ – საჭმელი

ღე

შიშინა გემინირებული აფრიკატი

Сабду ақырпын имоуп. Уи ақырпын аирхэоит. Сара сазызырөeit. Ақырпын абжьи хаауп. Сара ашәкәы ыц сымоуп. Уи сан исзаалхэeit. Сара ашәкәы аҗьара бзиа избоит. Лара акагы дағзам. Сан азәзәара дағуп. Сара сҗы сызәзәoit. Хара ацәажәара хағуп.

თარგმნეთ აფხაზურად:

ბაბუაჩემს დუდუკი აქვს. ის მასზე უკრავს. მე ვუსმენ დუდუკის ხმას. დუდუკის ხმა ტკბილია. მე ახალი წიგნი მაქვს. ის დედამ მიყიდა. მე კითხვა მიყვარს. ის არაფერს აკეთებს. დედა რეცხავს. მე პირს ვიბან. ჩვენ ვსაუბრობთ.

Ажәапҭка: Зәара умбаз – иажәара уахымыччан „ვისი ახალგაზრდობაც არ გინახავს, მის სიბერეს ნუ დასცინი“

Аҭаха адагәа дихычон „მუნჯი ყრუს დასცინოდა“

ახალი სიტყვები:

амҭы – შეშა

аҭыц – ახალი

аҭар – ახალგაზრდობა

аҭырпып – სალამური

аҭыхра – მოწყვეტა

аҭы – პირი, სახე

аҭ(ызаа)ра – რაღაცაში შიგ ყოფნა

аҭаха – მუნჯი

аахәара – ყიდვა

исзаалхәеит – მიჰყიდა

аҭхьара – კითხვა

акагьы – არაფერი

ахычара – ვიღაცის (რაღაცის) დაცინვა

адагәа – ყრუ

аҭжьи – ხმა

ахаа – ტკბილი

ахаауп – ტკბილია

азәзәара – რეცხვა, დაბანა

ацәажәара – საუბარი

ажәра – სიბერე

გაკვეთილი №13

კბილზაგისმიერი სპირანტები

В, Ф.

Вв

1. კბილზაგისმიერი სპირანტი, მჟღერი თანხმოვანი
2. **В** ლოკალური პრევერბი, მომდინარეობს **авара** "გვერდი" ლექსემისგან.

3. თარგმნეთ ქართულად: Сара сѡыза дсывагылоуп. Иара иваныза ихъуеит. Аѳыч авба имоуп. Анцѡа Ева даѳицеит. Адам ивакыцла.

4.

авакыц

авара

авагылара

аватѡара

авба

аваныза

5. თარგმნეთ აფხაზურად:

მე ჩემი ამხანაგი გვერდით მიდგას. მას (კ) ელენთა ტკივა. ქურდს დანაშაული აქვს. ღმერთმა ევა შექმნა ადამის ნეკნისაგან.

6. ... დავსუეит абна. Сара . сыхъуеит.

7. Сара уара усывагылоуп.

Сара бара бсываглоуп.

Сара лара дсывагылоуп.

Сара иара дсывагылоуп.

8. Ахаца иѳхыс диватѡоуп

Аѡы абна авсйуеит

9. – Бара бабсуома бѡны

– Ааи сара сывсуеит сыѡны

10. – Уара Уавсуома абна?

– Мап сара абна сывсуамазам.

ლექსიკონი

анца - ღმერთი
адыза -მეგობარი
авара – გვერდი
аваныза – ელენთა; ნალველი
авна – ნაკლი
аласна – ლეკვი
авацаныды – უსაქმური
аны – სახლი
амазаара – ქონა, ყოლა
аҕыч – ქურდი
арҕиара -შექმნა

Ф ф კბილბაგისმიერი სპირანტი

афара – ჭამა
афархь – ფიჩხი
афатә –საჭმელი
фна –ექვსი
афлыка –ნავი
афы –ელვა
афымца –დენი, ელექტროობა
афды –სუნი
афырцан–სირჩა
афыртын– ქარიშხალი
афырхатара – სიმამაცე
афахья– მუქთახორა
абырфын – აბრეშუმი

Афыртын атлақәа канажыит. Уи иахьа афырхацара (и)ааирџшит. Аџшәма пџхәыс афатә калцоит. Уи уаџы фахьак иоуп.

Ҳақытаџ афымца станциа дыргылеит. Сара абырфын цкы лшәуп. Афлыка ҳақәтәан амшын ҳалалеит. Афон ҟыц Амшын Еикәа аҟықәан ишцоуп.

- Леуарса, уара иуфои?
- Сара ачашә сфоит
- Бара ашьыжь ибфеи?
- Сара ача ахәша ахьшьны исфеит, ахш зжәит.
- Ҳалалс ибоуааит.

თარგმნეთ აფხაზურად:

სოფელში ელექტროსადგური ააშენეს. სარია აბრეშუმის კაბას იცვამს. ჩენ ნავში ჩავსხედით და ზღვაში შევედით. ახალ ათონი ზღვის პირას მდებარეობს.

Ажәапџка (ანდაზа):

Афырхаәа знык ауп даныџ уиа ашәаргәында – зкыынтә дыџсуеит. „მამაცი ერთხელ კვდება, მშობარა ათასჯერ“.

ახალი სიტყვები:

- акәтәара – დაჯდომა (რამეზე)
- алалара – შესვლა (სადღაც)
- ацкы –კაბა
- ашәцара – ჩაცმა (კაბაზე)
- ашьыжь – დილა
- ача –პური
- ахәша – კარაქი
- ахьшьра –წასმა
- ахш –რძე
- ажәра– დალევა
- амшын еикәа – შავი ზღვა
- ашьтазаара – წოლა

გაკვეთილი №14

წინანსმიერი სადა წიწინა სპირანტები

3, C

3 3

წინანსმიერი სადა სისინა სპირანტი. სასხვისო (სასარგებლო) ქცევის ნიშანი. სამიმართებო პრეფიქსი, რომელიც ენაცვლება „ლ-ს“ რიგის პირ-კლასის პრეფიქსებს.

аз

азага

азақан

зака

азамана

азанаат

азацә

зегъы

азин

азқәа

азҳара

зны

Ауфы аз имоуп. Даур азага имоуп. Акәцал азна акәыд тоуп. Кама азанаат замана лымоуп. Темыр пұха зацәык димоуп. Лара Гәында лыхъзуп.

თარგმნეთ აფხაზურად:

იგი სავსეა ლობიოთი. კამას მშვენიერი ხელობა აქვს. თემურს ერთადერთი ქალიშვილი ჰყავს. მას გუნდა ჰქვია.

თარგმნეთ ქართულად:

Хара зегъы ауфы изинқәа рыхъчаразы хаикәпюит.

ჩვენ ყველანი ადამიანის უფლებებისთვის ვიბრძვით (ვომობთ).

Сара азин сымоуп. Уара азин (и)умоума?

ჩასვით სიტყვები:

‘Енак (зны)... абна иалан.

Батал (закарой)... узага.

Кама (изхауеит) лара пұшышықәса лхыцует .

ახალი სიტყვები

аз –ნადველი

азага - საზომი, წონის საზომი

азакәан –კანონი
зака– რამდენი
азамана – მშვენიერი, კარგი
азанат –პროფესია, ხელობა
азаца –ერთადერთი;2. მარტოხელა
зегъы –ყველა
азин –უფლება
аңға//азқаа –ზურგი
азҳара – მატება
зны – ერთხელ, თავდაპირველად, ოდესღაც
ауафы – ადამიანი
азна – სავსე
акаңал – ქოთანი
аңха – ქალშვილი

წინანუნისმიერი სადა სისინა სპირანტი

аса– ნაჭერი

сара –მე

асаан – თეფში

асаат – საათი

асаба –მტვერი

асалам –სალამი

асаламшәкәы – წერილი, ბარათი

асаби–ბავშვი

асаркәы –სარკე

асас –სტუმარი

асапын –საპონი

асы –თოვლი

асахәы –სახე, ნახატი

асыс –კრავი, ბატკანი

асахәытәхәы –მხატვარი

сынтәа –წლეულს

Сара Акәа сынхоит. Ашыжь сара ачашә сак сфойт. Ари бара бсаан аума? Асаат шака ыкоу удыруама? Асаат хәба рзы аизара хамоуп. Сара сынтәа ауниверситет салгеит. Иахә асасцәа асаламшәкәы изысышьтит. Иахә сәыза хтан. Азынра и ааит асы ауеит. Асахәытәхәы асаби исахәы тыхит.

თარგმნეთ აფხაზურად:

მე სოხუმში ვცხოვრობ. დილით მე ვჭამ ხაჭაპურის ნაჭერს. ეს შენი თეფშია? იცი(ბიჭო) რომელი საათია? ხუთ საატზე კრება გვაქვს. ამ წელს დავამთავრე უნივერსიტეტი. ჩემს მეგობარს გავუგზავნე წერილი. დღეს სტუმრები გვყავდა. დადგა ზამთარი, თოვლი მოდის. მხატვარმა დახატა ბავშვის სურათი.

აუღლეთ და წერტილების ნაცვლად ჩასვით შესაბამისი ასოები:

Сара .тәоуп

Уара .тәоуп

Бара .тәоуп

Иара .тәоуп

Лара .тәоуп

Иара .тәоуп

Ажәаҭка: Асас афатәгы ищәналоит „სტუმარი ღვთისაა“

ახალი სიტყვები:

Ашыжъ-დილა

ачашә –ხაჭაპური

афара –ჭამა

ари –ეს

асаат шака ыкои? –რომელი საათია

адырра –ცოდნა

атәара –ჯდომა

хәна –ხუთი

аизара –კრება

алгара –დამთავრება

азышьтра– ვილაცისტვის გაგზავნა

ашьтра –გაგზავნა

азын –ზამთარი

аира –მოსვლა

გაკვეთილი №15

წინაენისმიერი შიშინა სპირანტები

ЖЪ, ШЪ

ЖЪ жъ

1. წინაენისმიერი შიშინა რბილი სპირანტი.

2. ажъ	ажьаҕъ	ажъи
ажъа	ажьаҕаа	ажъьи

3. თარგმნეთ ქართულად:

Ажь хаауп. Ажьа абна илоуп. Уи даара шәаргундоуп. Сара ажъа збеит. Ажьа дууп, ишкәакәоуп. Сара убжьы сахаует.

4. თარგმნეთ აფხაზურად:

ყურძენი ტკბილია. კურდღელი ტყეში არის (შიგ არის). იგი ძალიან მშიშარაა. მე კურდღელი ვნახე. იგი დიდია, თეთრია. მჭედელი ჭედავს.

5.

- Тamar бapа ажъ бзиа ибнома?
- Ааи, сара ажъ бзиа избоит.
- Тemyр yapa ажъа убaмa?
- Map, сара ажъа сымбазеит.

6. ჩასვით ასოები წერტილების ნაცვლად:

Сара ажъ .фoит. абжы абжьы .геит. Ажьа абна лoуп. Ажьа .җшзoуп.

7. ჩასვით სიტყვები:

Сара ... збеит. уи ... илоуп. Сашъа абжы ... Ажьы ... Ажьа. Тamar... лфoит. Тemyр ... имоуп. Гиo ... бзиа ибоит. Азын ... аyeит.

ლექსიკონი

- ажъ– ყურძენი
- ажъа –კურდღელი
- ажьаҕъ – ჭაჭა
- ажъи – მჭედელი
- ажьаҕаа – ურო
- абжьы – ხმა
- აфара –ჭამა
- азын– ზამთარი
- асы – თოვლი
- ажьы - ხორცი

Шь шь

წინანუნუსმიერი შიშინა თანხმოვანი

Шьжыла амшын ахь сцоит. Шьжыхьа ашьтахь сара аусурахь сцоит. Сашьа амашьина имоуп. Аоны хыбра ашьашьалақахәхәа иахьынхалан. Ашта шьацла итәуп. сара сашьа амашьын имоуп. Ари сан лашьа (саншьа) имоуп. Ушьапы шьтых!

თარგმნეთ აფხაზურად:

დილაობით ზღვაზე დავდივარ. საუზმის შემდეგ სამსახურში მივდივარ. ჩემს ძმას მანქანა ჰყავს. სახლის სახურავიდან გრძელი ლოლოვბია გადდამოკიდებული. ეზო ხალხითაა სავსე. ის ჩემი ძმია. ეს დედაჩემის ძმია. ფეხი ასწიე!

ახალი სიტყვები:

ашьа –სისხლი
ашьаныста – შველი
ашьақа –სვეტი, ბოძი
ашьақар – ყლორტი
ашьата –ფესვი, ძირი
шьжыхьа – საუზმე
ашьауардын –არწივი
ашьахә –შვენური, შესანიშნავი
ашьашьал– მოლი, კონდარი
ашьашьал –ყინულის ლოლო
ашькыл–უზანგი
ашьапы – ფეხი
ашьтахь– შემდეგ
амшын -ზღვა
ашьтыхра -აწევა
ишьтых –ასწიე
алагылара –შუაში დგომა
амашьина –მანქანა
ахыбра –სახურავი
аоны –სახლი
ахәхә –გრძელი
ахьынхалара - ჩამოკიდება

გაკვეთილი №16

ლაზიალიზებული შიშინა სპირანტები

Жә, Шә

Жә жә

1. წინაენისმიერი შიშინა ლაზიალიზებული სპირანტი.

2.

ажә

жәба

ажәцьс

жәаба

ажәлар

амжәә

3. თარგმნეთ ქართულად:

Ажә аҳаскын афойт. Уи амхы иалалейт. Ажә ахш хаауп. Сара ахш зжәуейт. Сара Амжәә бзиа избойт.

4. თარგმნეთ აფხაზურად:

ძროხა ბალახს ჭამს. იგი ჩვენს ეზოში დგას (შიგ არის).ძროხის რძე გემრიელია. მე რძეს ვსვამ. მე თუთა მიყვარს.

5.

Сара ахш зжәуейт

Уара ахш ужәуейт

Бара ахш бжәуейт

Иара ахш ижәуейт

лара ахш лжәуейт

Ҷара ахш ҳажәуейт

шәара ахш шәжәуейт

Дара ахш ржәуейт

Ижә ахш!

Ахш ижә!

6.

– Манана бара ахш бзиа иббома?

– Ааи, сара ахш бзиа избойт.

– Манана, бааи ахш ыжә!

– Уажәы снейуейт.

9. Сара ажәеираала сцеит. Уара ажәлар урдыруама? Шәара ажәцыс жәбома? Уара иужәлои? Бара ибыжәлоуи?

ლექსიკონი

ажә – ძროხა

აება – ცხრა

ажәцъс – мერცხალი
жәабә – ათი
ажәлар – ხალხი
ამжәа – თუთა
ахш – რძე
ажәара – დაღვეა
ажәеинраала – ლექსი
ацара – სწავლა
адырра – ცოდნა
ажәла– გვარი, თესლი
кып- ძალიან
ихәартууп- სასარგებლო

შე შე

წინანუნისმიერი შიშინა ლაბიალური სპირანტი

Амшә шәарахуп. Уи абна илоуп. Амшә алейшәа бааҕсуп. Иара даара ишәартоуп.
Шәарах амшә ибеит.

–Темыр, уара амшә убама?

– Мар, сара амшә свмбазеит.

Тамареи хыблеи ашәыр бзиа ирбоит. Урт ранду ашәыр рылтеит.

–Тамар, хыылба, шәааи! Ашәыр шәафа!

– Ари шәара шәан лоума?

– Ари шәара шәахәошья лоума?

– Шәара шәабаҭцои?

– Шәаи! Арахь шәаи!

Ажәаҕка: Ашәаргәныда игага дацәшәоит.

(მშიშარას საკუთარი ჩრდილისაც ეშინია)

ашә –ყველი

ашәт – ყვავილი

ამშә – დათვი

ашә –კარი

აлейшәа –საქციელი,ხასიათი

ашәара –შიში

шәара –თქვენ

ашәыр – ხილი

ашәарах – გარეული ცხოველი

исымбазеит – არ დამინახავს

ирылтеит – მისცა მათ ის (ქალმა)

Ашәаргәныда -მშიშარა

агага – ჩრდილი

ашәартә– საშიშროება

урт –ისინი

გაკვეთილი №17

მაგარი შიშინა სპირანტები

Ж, Ш

Ж ж

წინაენისმიერი შიშინა მაგარი სპირანტი.

ажа

ажаҳәара

ажыга

ажакъа

ажра

абжы

3. თარგმნეთ ქართულად:

Ажа цлоуп. Уи даара ихаракуп. Ахатца ажакъа имоуп. Уи каңшьуп. Ацъма ахаскын жаҳәоит. Сара сашъа ажыгала анышә ии жуеит. Бара бан ҳабжыы лаҳаит.

4. თარგმნეთ აფხაზურად:

იფანი ხეა. იგი ძალიან მაღალია. კაცს წვერი აქვს. იგი წითელია. თხა ბალახს ცოხნის. ჩემი ძმა ბარით მიწას თხრის. დედაშენმა ხმა გაიგონა.

5. – Манана бара ажа бнама ?

– Ааи сара ажа збеит.

– Тамар бара баб ажакъа иоума ?

– Мап, сара саб ажакъа имазам.

6. ჩასვით სიტყვები:

Ажа бымоуп. Ацъма ахаскын ... Сара сашъа ... анышә...

7. Ажа сашта итагылоуп.

– Шәара шәышта дуума?

– Мап, ҳара хашта дузам, ихәчуп

ლექსიკონი

ажа – იფანი

ажакъа – წვერი

ажаҳәара – ცოხნა

ажра – თხრა

ажыга – ბარი

абжы – ხმა

абжы – ხოჭო

атцла – ხე

ацма – თხა

ахаскын – ბალახი

аиешъа – ძმა

анышә – მიწა

III ш

წინაენისმიერი შიშინა გემინირებული სპირანტი

Ашта ацла ду тагылоуп. Аҗсны ашыц гылоит. Ала шуеит. Иара зегьи илшоит. Шаанза сгылан сусқәа зыгьи кәсцит. Ашымха сфеит, даара ихаан ихамаз еикараны иахшеит. Азы шит. Сара анаша бзиа избоит. Санду дышлоуп. Сан ашыла алхәеит.

თარგმნე აფხაზურად: ეზოში დიდი ხე დგას. აფხაზეტში ბზა ხარობს. ძალლი ყეფს. მას ყველაფერი შეუძლია. ადრე ავდექი და ყველუფარი გავაკეთე. მე წყავი შევქამ. ის ძალიან გემრიელი იყო. რაც გვქონდა, თანაბრად გავიყავით. წყალი ადულდა. მე კიტრი მიყვარს. ბებიაჩემი ჭალარაა. დედამ სიმინდის ფქვილი იყიდა.

сара ... шлоуп
уара ... шлоуп
бара ... шлоуп
иара ... шлоуп
лара ... шлоуп
хара ... шлоуп
шәара ... шлоуп
дара ... шлоуп

Ажәаҗка (ანდაზა): Аша зымфац ахаа издыруам. ვისაც ცხარე არ უჭამია, ის სიტკბოს გემოს ვერ გაიგებს.

ახალი სიტყვები:
аш –ტილოს ქსოვილი
აშა –მწარე
шаанза – გათენებამდე
აшла– ჭალარა
აშანა –ხმელი, მშრალი
აშრა – ადუღება; 2. ყეფა
აშара– გაყოფა
ашта – მინდორი, ეზო
აშшара –შედღება
ашхьрцааҗь – კრაზანა
ანаша –კიტრი
აшыц –ბზა
шашаха – ნათელი, ბრწყინვალე
шымха –წყავი
еикаран – თანაბარი
ала–ძალლი
аус –საქმე
ацла – ხე
амазаара – ქონა, ყოლა
агылара – ადგომა
даара – ძალიან
ашацаа– ანგელოზები

გაკვეთილი №18

უკანაენისმიერი სპირანტები

ჟ, X

1. უკანაენისმიერი სადა სპირანტი, მჟღერი თანმხოვანი
2. შედის ლოკაურ პრევერბ ჟრა-ს შემადგენლობაში
- 3.

აჟა	აჟბა	აბაჟყრ
აბჟა	აბჟაბ	აზჟაბ

4. თარგმნეთ ქართულად:

Абџаб даара иџшзоуп. Сара сыбџа сыхъеит. Аџба амшын ихуп. Уи аскъала иаадгылт.

- Иахъзуи ари аџба?
- Ари аџба «Шота Руставели» ахъзуп.

5. თარგმნეთ აფხაზურად:

ჯიხვი ძალიან ლამაზია. მე ზურგი მტკივა. გემი ზღვაშია. იგი კლდესთან დგას.

- რა ჰქვია ამ გემს?
- ამ გემს „შოთა რუსთაველი“ ჰქვია.

6. Иацы сашъа аџба ибеит. Уи даара иџшзоуп. Абаџыр џыруеит. Сара аџа дсымазам. Ари азџаб дыџшзоуп.

7. Сара збеит. Абаџыр ахъоит. Уи ... хაауп.

8. Уара аџба убахъоума? Изеџшроузеи аџба ? Иаанагада уи ?

9. განაგრძე ჩამოთვლა:

Абнатә џстәкәа// Ашәарахкәа : Амшә .

Аџсаатәкәа// Атцарақәа : абаџыр

10. შეადგინეთ წინადადებები:

ихუპ, амшын, аҟба
лбеит, аҟаб, азҟаб
Акәа, аҟба, асқала, иаадгылт

ლექსიკონი

аҟба - გემი
аҟа-მტერი
аҟаҟыр - ბელურა
аҟა - ზურგი
аҟаб - ჯიხვი
азҟаб - გოგო
даара - ძალიან
амшын - ზღვა
асқала - ნავმისადგომი
აშәа - სიმღერა
ауаа - ხალხი
аҟрагылара- ფეხის დადგმა

X x უკანაენისმიერი სპირანტი

ахаа – გემრიელი, ტკბილი

ахага –სულელი, გიჟი. შეშლილი

ахақәитра – თავისუფლება

ахаҕыц– კბილი

ахаша – ოთხშაბათი

ахәаша –პარასკევი

ахиара – მზაობა, მზად ყოფნა.

иахья – დღეს

ахагылара – თავზე დადგომა, მოვლა

хазы– ცალკე

хаз-хазы –ცალ-ცალკე

хаир – სიკეთე

ахан – სასახლე

ахаца– კაცი, ქმარი

ахкы – სახეობა

ахара –ბრალი, დანაშაული

уаха –ამაღამ

Сара афатәхаа бзиа избоит. Сара иахья ақытахь сцоит. Аха уаха схынхәоит. Мадина лхаца ашкол аҕы аус иуеит.

Уи ахатараз есымша дыхиоуп. Ахақым ачимазааы дааихагылеит.

– Астана, иахья аусура уцома?

– Мап (Мамоу), ахаша сыҕсы сшьоит.

– Уара ахәаша ҕны иқауцой?

– Сара ахәаша аҕсыз кра сцоит.

–Уара ухы уақәитуп, абзиараз!

Ажапқа (ანდაზა): Ахшыа ахыкоу – ақәиарагы ыкоуп „қкелс патронс
წარმატებულია“

ახალი სიტყვები:

аха –მაგრამ

ақыта– სოფელი

ацара – წასვლა

ахынхара – დაბრუნება

аусура –სამსახური, მუშაობა

есымша -ყოველ დღე, ყოველთვის

ахакым –ექიმი

ачымазады –ავადმყოფი

аңсшьара -დასვენება

аңсыз –თევზი

аңсызкра -თევზაობა

ады– ღვინო

გაკვეთილი №19

ლაბიალიზებული უკანაენისმიერი სპირანტები

ქა, ზა

ქა ზა

1. უკანაენისმიერი ლაბიალიზებული სპირანტი, მჟღერი თანხმოვანი.

2.

აფაყ

აბაფააზა

აფაერცყ

აფაფაა

აფაფა

აფაფრა

3. თარგმნეთ ქართულად:

Са́нду а́фәкәа еи́кәы́цоит. А́бафәа́за пшзоуп. Га́гра а́бафәа́за а́ფна аадгылт.

А́хәа и́ფәы́рруеит. А́ყы а́ფრა а́ფоуп.

4. თარგმნეთ აფხაზურად:

ზაბუაჩემი ფიცრისგან სკამს აკეთებს. ნაპირი ლამაზია. ჭიკაყელა მიწიდან ამოდვრა. ღორი ღრუტუნებს. ცხენს აღვირი აქვს.

5. уабацои?

бабацои?

шабацои?

Акәа

Қарт

Гагра

6. ჩასვით სათანადო სიტყვები:

..... სყფაფაფახაფაფაფა
..... უფაფაფა შაფაფაფა
..... ბყფაფაფაფაფაფა
..... დყფაფაფა	
..... დყაფაფაფა	

7. ჭააკა იგარა ქაჟაფაფა.

ჭარა ზაფა ჭაფაფა

არა აჭაჭა რაჭანი იჭაფა

8. – ჭაინდა ბაბაი?

– ჩართ სიი?

– ინოდა ჩართ?

– ჩართ საჩაი საჩაჩაი ინოი.

9. –არა ააფა მოფა?

არაფა არა ააფა მოფა.

არა ააჩაჩა ააჩაჩა მოფა?

არა, არა საჩაჩაჩა ააჩაჩა მოფა.

10. არა ... მოფა. არა ... ქაჟაფა. არა აჭა ... არა ... ბა.

ლექსიკონი

ააფა – ფიჭარი

არაააფა – ზღვის უბე, პორტი

არაფა – ალვირი

არაააფა – ძლიერი

არააააფა – ღრუტუნი

არაფა – ბაბუა

არაფა – გემი

არაააფა – ლამაზი

არაფა – ღვინო

არაფა – სოხუმი

არაფა – თბილისი

არაფა – წასვლა

აა აა უკანაენისმიერი ლაბიალური სპირანტი:

არააფა – საქონელი

არაააფა – კარაქი

არააფა – მოღუნული, გაღუნული, მოკაკული

ახადა – კისერი, ყელი
აახაჲრა – ყიდვა
ახააშა – პარასკევი
ახაჲჲაზ – საღამო
ახა –1. დაჭრილი; 2. ფასი
ახყკა –კიდე, განაპირა
ახამარა –თამაში
ახაჲრტა – სარგებლობა

Темыр арахе имоуп. Арахе азы ахыкә икәуп. Иацы хәашан. Ханифа дааит.
Лара ахәша хзаалгеит. Хара ахәша даара хгуиахуаны иахфеит. Сара адәкъанахь
сцеит. Акаҳуа аасхәет.

Баҭал, амш бзиоуп.

Амра Ҳхома?

ааи амра Ҳхоит.

თარგმნეთ ქართულად:

Иахьа хәашоуп

Иахьа шәахьоуп

Иацы хәашан

Иацы шәахьан

თარგმნეთ აფხაზურად:

ხის ტოტი. გუმინ პარასკევი იყო. გუმინ კარგი ამინდი იყო.

ჩასვით სიტყვები წერტილების ნაცვლად:

Мықа ... имоуп. Сара ... сҫоит. Иахьа хәашоуп . Иацы ...

Сара ... (и)сыхьуеит.

ჩასვით ასოები წერტილების ნაცვლად:

Сара .ыхәмаруеит. Уара .хәмаруеит. Бара .ыхәмаруеит. Иара . ыхәмаруеит.
Хара .ахәмаруеит. Шәара . ыхәмаруеит. Дара .хәмаруеит.

Ажәапҭка: Зхы азы ихәартам, азәы изгы дхәартам

ახალი სიტყვები:

амара, амазаара– ქონა

иацы – გუშინ

ааира– მოსვლა

даара –ძალიან

агәапҭхара– სიამოვნება, მოწონება

акәра– ფიცი

аагара– მოტანა

афара –ჭამა

адәкәан– მაღაზია

акаҳуа –ყავა

хәл(ә) нзия –სადმო მშვიდობისა!

აпҭха– თბილი

ამра –მზე

ахы–თავი

аәазәы, даәазәы– სხვა (ვინმე)

გაკვეთილი №20

პალატალიზებული უკანაენისმიერი სპირანტები ჟხ, ჰხ

ჟხ ჟხ

წაკითხეთ ტექსტი

Астана дҗьеџп.Уи хџызца зегьи дреиҗьуп. Тагалан атла абҗькџа капсоит. Арбаҗь ныкџоит, џнатуеит. Сгџыла ескҗынгы даҗьуеит. Сара шыҗьҗьхья акџтаҗь сҗоит. Сара сбеигҗырҗьеит.

თარგმნეთ აფხაზურად:

შემოდგომაზე ხეს ფოთლები ცვივა.მამალი დადის, ყივის. ჩემი მეზობელი ყოველთვის ჩხუბობს. მე საუზმეზე მივირთმევ კვერცხს. გამიხარდა.

წერტილების ნაცვლად ჩასვით შესაბამისი ასოები:

Сара .җырҗьоит
Уара .җырҗьоит
Бара .җырҗьоит
иара .җырҗьоит

хара .җырҗьоит
шџара .җырҗьоит
дара .җырҗьоит

–Иҗьыҗь!
Абас икаҗа!
Быҗьҗьџьыҗьын!

–გაბედე, გადაწყვიტე!
–ასე გააკეთე!
–ნუ წუხდები! (ნუ ღელავ)

Аҗџаҗьџа: Аҗтыч икџчгы дыкџааг - ქურდის ქურდიც არის!

ახალი სიტყვები:
тагалан - შემოდგომა
атла - ხე
акапсара -ცვივა
аныкџара - სიარული
аҗытра - ყივის (ყიელიყოს იძახის)
шыҗьҗьхья -საუზმე
аџыза - მეგობარი
зегьи -ყველა
абас - ასე

აკაძარა - გაკეთება
აფხე - გაბედული; 2. წინამძღოლი
აფხეძარა - გაბედვა
აფხუჩ - ქურდი
აფხრა - ერთმანეთის ლანძღვა; ჩხუბი
აფხაძაფხაძარა - წუხილი; ღელვა
ანფხი - ფოთოლი, ფურცელი
ანფხიცი - ფურცელი
აგფხარა - სიხარული
არნაფხ - მამალი
აიფხ - უკეთესი

Хь хь

უკანაენისმიერი პალატალური სპირანტი

ახა – წაბლი
ახაა – ტკივილი, შეწუხება
ახრა –ავადმყოფობა, ტკივილი
ახაჯი – ჩივილი
ახანტა – მძიმე, ძნელი
ახაფარა – ზღარბი
ახაა – რცხილა
ახჰ – სახელი, სახელწოდება
ახტა – სიცივე
ახტარა – გაყინვა, გათოშვა
ახჩა – დარაჯი, მწყემსი
ახხი – ოქრო
ახ – „კენ“ თანდებული
უახ – იქით

Иахьа шəахьоуп. Хьибла абнахь дцеит. Уа ахьафарч лбеит.

–Шәара ахьяҭарч жәбахьома?

–Ааи, хара ахьяҭарч хбахьейт.

– Ианба?

–Цыҭх, аҭхын.

–Иаба?

–Абнаҕы

Сашья абнахь дцеит. Хьылба ашкол ахь дцеит.

Җасҗит җертйлеҗыс наҗҗлад асоҗы:

Сара ашәкәы .аҭхьойт.

Шәара ашәкәы .аҭхьома?

Дара ашәкәы . аҭхьома?

бара ашәкәы . аҭхьома?

тарҗмнет җартулад:

Иахья амш бзюуп. Сара ашәкәы саҭхьойт. Хьйбла асахья тылхуейт.

тарҗмнет аҗбаҗурад:

–тҗҗен җаблы гюҗварт?

–дыаб, җҗен гҗюҗвартс җаблы.

– тҗҗен нахет нахатй?

– ара, җҗен нахатй ар гҗыннаҗ.

уҗасуҗет җотхҗҗыс:

Уара иухьзуей? Бара ибыхзуей? Уара иужәлоуей? Бара ибыжәлоуей?
Шәара шәабанхой?

– Җайбадыруз! Сара Асҗамыр сыхьзуп.

– Бара ибыхьзуей?

- Сара Кама сыхьзуп.
- Бара ибыжәлои (ибыжәлозеи)?
- Сара с-Аџьбоуп (с-Аџьпыхауп).
- Шәабанхои шәара?
- Ҳара шыра ханхоит.

Ажәаҗка (ანდაზა): Ахьы хәчуп аха ахә дууп „оҗро пәтәраа, маграм дҭрҭасиа“

ახალი სიტყვები:

- Иахья– დღეს
- ашәахья –ორშაბათი
- აцара – წასვლა
- абара –ხედვა
- ҳара– ჩვენ
- ианба –როდის?
- тцыҗх –შარშან
- аҗхын –ზაფხული
- иаба– სად
- აиашья – ძმა
- ашәкәы – წიგნი
- ашкол – სკოლა
- амш – დღე
- амш бзиоуп – კარგი ამინდია
- асахья – ნახატი, სურათი; 2. გარეგნობა, ხედი
- асахьатыхра – ხატვა
- ҳаибадырааз – გავიცნოთ.
- ажәла – ოჯახი, ჯიში, გვარი
- анҳара – ცხოვრება
- шәара – თქვენ

გაკვეთილი №21

ლარინგალური სპირანტები

Х, Хә, Ө

Х х

ლარინგალური სპირანტი

Иаха амш бзиоуп. Ахауа цкьоуп. Аҗсабара җшзоуп. Хара аһныҗа хҗоит.
Сара иахья аҗбармыҗяхь сҗоит. Уа ашәыр аасхәар стахуп. Аха, алаха, ашымха,
убас җгыртгы. Санду аҗхал ду лымоуп. Уи хара ихаздырзом.

თარგმნეთ ქართულად:

- Ахауа зейҗшроузеи?
- Ахауа бзиоуп, ицкьоуп.
- Аҗсабара зейҗшроузеи?
- Аҗсабара җшзоуп.

Сара сҗоит Гаграҗа
хара хҗоит Акәаҗа

აუღლეთ:

Сара исахаит
уара иуахаит
Бара ибахаит
Хара ...

Уара иуахама?

Бара ибахама?

} Шәара ишәахама?

თარგმნეთ აფხაზურად:

ჩენ მივდივართ სახლში. ჩვენ ვაგროვებთ ხილს.

- თქვენ კრევთ მსხალს, წყავს, ლელვს?

–დიახ, ჩვენ ვაგროვებთ მსხალს, წყავს, ლელვს.
ჩასვით ასოები წერტილების ნაცვლად:

Хара Акәака .цоит. Шәара Акәака .цома

Ханифа аха .фоит. Санду алаха бзиа .боит.

Афоризм: Иухәо етккыс иудыруа еихазааит.

ახალი სიტყვები:

аха –მსხალი

алымха – ყური

алаха – ლელვი

ашымха –წყავი

ахапчы– გამოქვაბული

ахауа–ჰაერი

хара –ჩვენ

ахара– გაგონება, მოსმენა

ахамта– საჩუქარი

апхал – დოქი

ацкьа – სუფთა

апсабара – ბუნება

апшза –ლამაზი

ашәыр – ხილი

аахәара– ყიდვა

аду –დიდი

убас егыртгы– ასე შემდეგ

изеипшроузеи? – როგორია?

Хә хә

ლარინგალური ლაბიალური სპირანტი

хәыс даара ипшзоуп.

– Кама, ахәыхә ббахьоу?

– Ааи, ахәыхә (и)збахьейт.

– Уара ахәыхә убахьома?

– Ааи, ахәыхә (и)збахьейт.

– Ахәыхә зейпшроузеи?

– Ахәыхә пшзоуп. Уи (ахәыхә) атынчра иазхәароуп (иасимвалуп).

ჩასვით ასოები წერტილების ნაცვლად:

А..ыхә пьруейт. Сара аынап збейт. И..а ажә! Сара схы с.ойт. Сбыхәойт а.аса сыт.
Сычхара а.аакәа ирхыцит.

ჩასვით სიტყვები წერტილების ნაცვლად:

сара ашәа ...

уара ажәейнраала...

бара ажәа ...

дара ахәоу...

ишәхәа ...

შეადგინეთ წინადადებები:

Ашәа, сара, исхәойт, бзианы.

даара, сара, сыбжьы, ихаауп.

уахәшьа, уара, бзианы, ашәа, илхәома.

башьа, бара, ашәа, ихәома, ибзианы.

დაამატეთ სიტყვები:

Ашәырқәа: аьхәа:

Ацарақәа: ахәыхә:

ახალი სიტყვები:

аьхәа– ქლიავი

аххәа –სავარცხელი

ахәынап – თაგვი

ахәоу– წინადადება

ахәара– თქმა

алахәა –ყვავი

ахәыс– ხბო

ахәыхә –ხბო

атынчра–მშვიდობა
азхәара–სიმბოლო
атара – მიცემა
ачхара – მოთმინება
ахычра–გადმოსვლა; 2. შესრულება
აშәа – სიმღერა
ажәеинраала – ლექსი
ажәа –სიტყვა
абжы – ხმა
амариа – მარტივი
акацара –კეთება
ауадаә– რთული

Ⓚ Ⓛ

ლარინგალური სპირანტი

Сара сәыза Темыр ихъзуп. Темыр Ақәа дынхоит. Уи ашкол дтоуп, дцаәуп.
Уи атара бзианы ицоит.

- Темыр, уара уәыза зҥаб илхъзузеи?
- Сара сәыза зҥаб Тамар лыхъзуп.
- Тамар дабанхои?
- Ақәа дынхоит. Уи сгәла лоуп әныкаҕы хаицынхоит.

თარგმნეთ აფხაზურად:

ჩემს მეგობარს თემური ჰქვია. თემური სოხუმში ცხოვრობს. ის მოსწავლეა, სკოლაში სწავლობს. ის კარგად სწავლობს.

შეადგინეთ წინადადებები:

илтәит, атәәы, адта, артаәы.

дысгәапххоит, ауаәы, даара, ари.

Ажәапҕа: ᄆыцәа зцомыз азә дрпхбзомызт.

ახალი სიტყვები:

ааны–სახლი

ацааы– მოსწავლე

арцааы –მასწავლებელი

ауааы– ადამიანი

алта–ბოლი, კვამლი

амта –გზა

ანта–ძვალი

аыза– ამხანაგი, მეგობარი

аааша–სამშაბათი

ааада –ჩრდილოეთი, ზევით

аара –სირბილი

ანა–ორი

аыца – ორი ადამიანი

адца– დავალება

азуан - გოგო

агыла –მეზობელი

азы-ვიღაც ერთი

ацара -სწავლა

даара -ძალიან

ацара -სიარული

ахъара – დაეწიო, მოასწრო

გაკვეთილი № 22

სონორი ბგერები

M, H, Л, P.

Mm

სონორი ბგერაა. უარყოფითობის ნშანი ზმნაში. შედის კითხვითი -ma ელემენტის შემადგენლობაში.

амаахыр –მაყვალ

амагана –ნამგალი

амазаара –ქონა, ყოლა

амариа – იოლი

амза -მთვარე

амз - თვე

амла - შიმშილი

амџа – გზა

аматџсыз – გველთევზა

амгьал –მჭადი

амгџа - მუცელი

Мурман амагана имоуп. Амаахыр хаауп. Амза лашоит. Сара амла сакит. Сара амгьал сыфойт. Саид амџыл дасуеит.

Ажәаџка: Аџхалкаџаџы иахитахыу амаа аитџоит

„მექოთნე სახელურს სადაც უნდა იქ გაუკეთებს“

თარგმნეთ აფხაზურად:

მურმანს ნამგალი აქვს. მაყვალი ტკბილია. მთვარე ანათებს. მე მშია. მე მჭადს ვჭამ.

უპასუხეთ კითხვებს:

– Сшьапы амџ алалеит.

– Уара умгџа ухьома?

– Иара амаџсыз иџома?

თარგმნეთ აფხაზურად:

მთვარე ღამაზია. ეკალი წვეტიანია. გზა გრძელია. გველთევზა საშიშია. მურმანს შია. მე მუცელი მტკივა. მანანა მჭადს ჭამს.

ჩასვით ასოები

Сара ...моуп

Уара ... моуп

ბარა ... მოუპ
Иара ...მოუპ
Лара ...მოუპ
ხარა ... მოუპ
Шэара ...მოუპ
Дара ... მოუპ

დაიმახსოვრეთ ახალი სიტყვები:

ахаа – გემრიელი, ტკბილი
амла – შიმშილი
ампыл– ბურთი
аҭхал -ქოთან, დოქი
атахра -სურვილი
атара -მიცემა

Н н

სონორი ბგერაა

ан -დედა
ананы - ხელი
анасыҭ -ბედი
анаур- აზრდილი
анеира - წასვლა
анхафы- გლეხი
анарха - ქონება;2. გავლენა
анатра -ნათლობა
динатуеит -მონათლავს
анбан -ანბანი

Ари сара сан лоуп. Лара ахэчы дылнатуеит. Лара ауахэамахь днѳеуеит. Сарѳи сашьѳи анбан шэҭкэы хамоуп. Уи даара иҭышзоуп.

Сара сѳыза ечы анаур ибеит. Уи даара дацэшэѳеит.

Анхафы анарха ду имазам, аха игэы тбаауп. Ах иҭыха анасыҭ бзиа лоуит. Лара даара дыҭышзоуп.

თარგმნეთ აფხაზურად:

ეს დედაჩემია. იგი ბავშვს ნათლავს. იგი ეკლესიაში მიდის. მე და ჩემს ძმას სააანზანე წიგნი გვაქვს. იგი ძალიან ლამაზია.

ჩემმა ამხანაგმა აზრდილი ნახა გუშინ. მას ძალიან შეეშინდა.

გლეხს ქონება არ აქვს, მაგრამ მთვარს დიდი გული აქვს. თავადის ქალს კარგი ბედი ქვს. იგი (1) ძალიან ლამაზია.

Ажәаҭца (გამოთქმა):Унасыҭ ахыҭкоу ушыанагоит „სადაც არის ბედი შენი, იქ მიგიყვანს ფეხი შენი“.

ჩასვით ასოები წერტილების ნაცვლად:

сара ..неуеит

Уара .. неуеит

Бара .. неуеит

иара .. неуеит

Хара .. неуеит

Шэара .. неуеит

Дара .. неуеит

ახალი სიტყვები:

ахэчы – ბავშვი

ауахэама – ეკლესია

анеира- წასვლა

ашэхэы – წიგნი

ах- თავადი

анасып- ბედი

ананагара- მოყვანა

Л л

სონორი ბგერა. მე-3 პირის ქალთა კლასის კუთვნილების ნიშანი მხ. რიცხვში. Лара „ის ქალი“ ლ-ს რიგი (იხ...)

ала

ала

алаба

алагара

алакэ

алаха

алахэа

алаха

Сара ала сымоуп. Уи даара ипшзоуп. Сара сыла бзиа избоит. Темыр далагоит ала кэхэа хэара. Тамар алаха илфеит. Уи даара ихауп. Алахэа еиқэаатцоуп. Уи абжыы цэгьоуп. Сара Сышта ал тагылоуп. Уи харакуп, ипшзоуп.

თარგმნეთ აფხაზურად:

მე ძალლი მყავს. ის ძალიან ლამაზია. მე მიყვარს ჩემი ძალლი. თემურმა ზღაპრების მოყოლა დაიწყო. თამარმა ლეღვი შეჭამა. იგი ძალიან ტკბილია. ყორანი შავია. მას ცუდი ხმა აქვს. ჩვენს ეზოში თხმელა დგას. იგი მაღალი და ლამაზია.

უპასუხეთ კითხვებს:

– Бара ал нбома?

– Уара алаба умазами?

– Тамар, бара алаха бзиа иббама?

– Шэара алакэхэа жэдыруама?

ჩასვით ასოები წერტილების ნაცვლად:

Ари Леван ...ოუპ. Левან Қарт ...ынхоит. Ари Леван ...ашья ...оуп. Тamar ... ашья Гиორგი Қәтешь дынхоит.

თარგმნეთ აფხაზურად:

ეს თამარის ძმია. ის თბილისში ცხოვრობს. ქუთაისი ქალაქია, თბილისი სოფელია? შეადგინეთ წინადადებები:

დაარა, აқалақь, Қарт ипшзоуп.
Сара, сабдуи, ара, инхоит, сандуи.
дынхоит, сара, Гагра, сашья.
Бынхома, бара, Қәтушь?

Ажәаҭка:

Аласра ахшыџ ианапсыуа ауаџы дтанархоит „როცა სისწრაფე უსწრებს გონებას, ამან შეიძლება დაღუპოს ადამიანი“

Алацәҭҭаиаргы иафом, изфогы ианатом „ცუდი ძაღლი არც თვითონ, ჭამს არც სხვას აჭმევს“

ახალი სიტყვები:

აზиабара– სიყვარული
нзиа изнхоит –მიყვარს
ахәара –თქმა
ацәҭҭა–ცუდი
ашта –ეზო
агылара – დგომა
аҳарак(ы) –მაღალი
Ал -თხმელა
ахаракы - მაღალი
Қарт -თბილისი
Қәтеш -ქუთაისი
аласра -სისწრაფე
ахшыџ-ჭკუა, გონება

Р р

სონორი ბგერა

ар - ჯარი
ара – კაკლის ხე
араса –მიწის თხილი
арафы – საკმეველი
арыц – მარცვალი
арҭыс– ვაჟი
арашәара – გამარგლვა
рашәарамза - ივნისი
апшза – ლამაზი
арыжәтә –სასმელი
арзаҳал – განცხადება

აირა – დაბადება
არი – ეს
აიააირა – გამარჯვება
არააა – ბევრი
არააა – მასწავლებელი
უარა – შენ(კ)

Сара ааыаааа арааан ыамоуп. Иахья Аиаара мшуп. Сара сырпааа адта сылтеит. Рашаарамзазы Тыркәтәылака сцоит. Ари ашәкәы зтәыда? Алхас уматәакәа рыцкәа! Ҳашта араду тагы лоуп. Уара араса бзиа иубома? Есма арзахал ионы, ддәылцит.

თარგმნეთ აფხაზურად:

მე ბევრი მეგობარი მყავს. დღეს გამარჯვების დღეა. მასწავლებელმა დავალება მომცა. ივნისის თვეში თურქეთში წავალ. ვისია ეს წიგნი? ალხას, გაიწმინდე შენი ტანსაცმელი. ჩვენს ეზოში დიდი კაკლის ხე დგას. გიყვარს თხილი?

უპასუხეთ კითხვებს:

- Уара ацара уцома?
- Ари ацла иахьзузеи?
- Тamar дыпшзома?
- Уара уашьеи уаби иуцхраама?

Ажәапкә: Абз хаа зегьыарпшзоит- „ტკბილი ენა ყველაფერს ალამაზებს“
Апшра бзиа шә-грак арпшзоит - ლამაზი გარეგნობა ას ნაკლს მალავს

ააыза –მეგობარი
иахья–დღეს
амш -დღე
адта– დავალება
атара –მიცემა
атара – წასვლა
ашәкәы –წიგნი
атәыза аматәа–ტანსაცმელი
арыцкәара –წმენდა, გასუფთავება
აиашьа –ძმა
აиахәшьа– და
ანз–ენა
зегьы –ყველაფერი
апшра – 1. გარეგნობა; 2.ყურება
агха–ნაკლი
ашта –ეზო
ҳара–ჩვენ
аара–წერა
ахьз–სახელი
арпшзара –1.მორთვა, მოკაზმვა; 2. გაკობტავება, კობტაობა
шәкы –ასი
агра–ნაკლოვანება

ფონეტიკა

აფხაზური ენა ფონემათა სიუხვით გამოირჩევა. აფხაზურ სალიტერატურო ენაში 64 ფონემაა, ბზიფურ დიალექტში 9 დამატებითი ფონემა დასტურდება. აბჟუური დიალექტი აფხაზური სალიტერატურო ენის საფუძველია. ამ დიალექტში დღემდე (უფროსი თაობის მეტყველებებში) შეინიშნება კბილბაგისმიერი მკვეთრი ϕ სპირანტი, რომელიც ამჟამად გაქრობის გზაზეა და გადასულია მკვეთრ ხშულში.

ხმოვნები

აფხაზურ სალიტერატურო ენაში 5 ხმოვანია: a, e, ი, o, y, დამატებით ы "ირაციონალური, ანუ ნეიტრალური" ხმოვანი. ამათგან ძირითადია a და ы ხმოვნები, დანარჩენები დიფთონგური წარმომავლობისაა: e მიიღება иа ან аи კომპლექსებისაგან: $\text{ецы} < \text{ацы}$ "გუშინ" ი მიიღება иы ან иы კომპლექსებისაგან $\text{цеит} < \text{ыцеит}$ "ისინი წავიდნენ", o მიიღება ya და ay კომპლექსებისაგან: $\text{оха} < \text{yoха} < \text{yaха}$ "ამაღამ", ხოლო y მიიღება ыу ან уы კომპლექსებისაგან: $\text{апату} < \text{апатыу}$ "პატივისცემა".

აფხაზური a ხმოვანი დაბალი აწეულობის ვიწრო ხმოვანია. გვხვდება სიტყვის თავში, შუაში, ბოლოში: аи "დედა", апаны "ხელი", абарца "აივანი"...

ასევე სიტყვის ყველა პოზიციაში შეიძლება შეგვხვდეს ორი aa ხმოვანი, რომლის ამოსავლად ʃa მარცვალი ივარაუდება: аблаам "ბაღლამი".

ზოგ შემთხვევაში მოსალოდნელი სამი ან ოთხი ხმოვნის ნაცვლად მუდამ ორი a ხმოვანი დასტურდება: $\text{аида} < *a\text{-}a\text{аида} < *a\text{-}ʃ\text{аида}$ "ლობე".

e ხმოვანი წინა წარმოების საშუალო აწეულობის ფონემაა, გვხვდება სიტყვის ნებისმიერ პოზიციაში. აფხაზურ საკუთარ ლექსიკურ ფონდში მეორეული წარმოშობისაა. ნასესხებ სიტყვებში e ხმოვანი a ხმოვნითაა შეცვლილი: $\text{წესი} > \text{ацас}$, ჩელტი $> \text{ачалт}$.

თუ e ხმოვნის წინ გამსესხებელ ენაში r , k , к , ɸ , x , k თანხმოვნები დგას, მაშინ აფხაზურში e ხმოვნის პალატალიზაცია გადაეცემა თანხმოვანს და ვიღებთ гь , кь , кь , ɸь , хь , кь თანხმოვნებს, რომელთაც a ხმოვანი მოსდევს: $\text{სარკე} > \text{асаркья}$, $\text{გემო} > \text{агъама}$...

ხმოვანი ი წინა წარმოების ზედა აწეულობის ფონემაა. მარტივი სახით თითქმის არ გვხვდება, დიფთონგური ბუნებისაა.

თუ ი გამსესხებელ ენაში г, к, ж, х, к თანხმოვნებს მოსდევს, აფხაზურში ხდება ამ თანხმოვანთა პალატალიზაცია. гь, кь, жь, хь, кь მათ შემდეგ კი თავს იჩენს ნეიტრალური ხმოვანი ადგილი > адгыыл, კიბე > акьына...

ხმოვანი ი საშუალო აწეულობის უკანა წარმოების ფონემაა. იგი გვხვდება სიტყვის ნებისმიერ პოზიციაში: оха "ამაღამ", дызныт "მე მას (ად.) ვხედავ", ицо "ისინი მიდიან რა..."

ნასესხებ სიტყვებში ი ხმოვანი დაიშლება ya კომპლექსად, თუ მის წინ დგას ლაბიალიზაციისაკენ მიდრეკილების მქონე თანხმოვანი y იქცევა წინა თანხმოვნის ლაბიალიზაციის მიზეზად, а ხმოვანი კი ხშირად შენარჩუნდება: მეგრ.: ოხვამე > аҭахаама "ეკლესია"... დამატებითი ლაბიალიზაციისაკენ მიდრეკილების უქონელ თანხმოვანთა შემდეგ კი ი ხმოვანი а ხმოვნით იცვლება: ფონი > аҭаан...

ხმოვანი y უკანა წარმოების ზედა აწეულობის ფონემაა. ი ხმოვნის მსგავსად უფროსი თაობის მეტყველებაში ისიც იშვიათად დასტურდება, რაკი დიფთონგური ბუნება აქვს. ნასესხებ სიტყვათა მახვილიანი y ხმოვანი აფხაზურში ზოგჯერ უცვლელი რჩება მეგრ. ულუ > აფხაზ. ауҭа || ауҭаы "უღელი".

ნასესხებ სიტყვებში y ხმოვანი იწვევს ლაბიალიზაციის მიდრეკილების მქონე თანხმოვანთა ლაბიალიზებას და შემდეგ ы ხმოვნის გაჩენას: დუქანი > адәкьан <* адәыкьан...

ხმოვანი ы უფრო ვიწროა ვიდრე а. იგი თითქმის არ გვხვდება სიტყვის თავში, ხშირია სიტყვის შუა და ბოლო პოზიციაში: ахьза "საბანი", азы "წყალი". ხშირად ы ხმოვანი მიღებულია а ხმოვნისაგან: აბაზური а – აფხაზ. а-хы "თავი". ы ნეიტრალური ხმოვანი ვერ ძლებს х თანხმოვნის გვერდით და მას ენაცვლება а ხმოვანი.

ნახევარხმოვნები

ნახევარხმოვანი **ი** (ი) შუაენისმიერი ფონემაა და დასტურდება ნებისმიერ პოზიციაში არა "ის, იგი" (მკ. ან არაგ.), **ахаи уан** "პირუტყვი".

ნახევარხმოვანი **ყ** (ყ) წყვილბაგისმიერი ბგერაა და ისიც ყველა პოზიციაში დასტურდება **ყარა** "შენ" (მკ.), **ყაцэы** "ხვალ", **даауеит** "იგი (ად.) მოდის"...

თანხმოვანი ფონემები

აფხაზურ სალიტერატრო ენაში სულ 56 თანხმოვანი ფონემაა. ისინი იყოფა ხშულებად, აფრიკატებად, სპირანტებად, სონორებად.

ხშული თანხმოვნებია: **ნ, ნჟ, პ, დ, ტ, ტ, დჸ, ტჸ, ტჸ, გ, კ, კ, გზ, კზ, კზ, გჸ, კჸ, კჸ**.

აფრიკატი თანხმოვნებია: **ჯ, ძ, ძ, ჯჸ, ძჸ, ძჸ, ძზ, ჟ, ჟ, ჟ, ჟ, ჟ**.

სპირანტი თანხმოვნებია: **ვ, ფ, ზ, ს, ჯ, შ, ჯზ, შზ, ჯჸ, შჸ, ზ, ხ, ზზ, ხზ, ძჸ, ჯჸ, ა**.

სონორი თანხმოვნებია: **მ, ნ, ლ, რ**.

ხშული და აფრიკატი თანხმოვნები ქმნიან სამეულთა სისტემას, სპირანტები წყვილეულთა სისტემას, სონორები ცალეულთა სისტემას.

ხშული, აფრიკატი და სპირანტი თანხმოვნები გართულებულია ლაბიალიზაციით, პალატალიზაციით და ველარიზაციით (მაგარი ფონემები).

წყვილბაგისმიერი ხშულები სამეულთა ერთი რიგითაა წარმოდგენილი. მჟღერი **ნ**, ფშვინვიერი **ნჟ**, მკვეთრი **პ**. ისინი გვხვდება სიტყვებში **ахага** "დანახვა", **аңра** "აფრა" **ауна** "ნაზადი".

ენაკბილისმიერი ხშულები ხმოვანთა ორი სამეულის რიგით არის წარმოდგენილი: 1. სადა ენაკბილისმიერი **დ ტ ტ** ეს ბგერები არის სიტყვებში **ада** "ძარღვი", **атаца** "პატარძალი", **аты** "ბუ"...

ლაბიალიზებული ენაკბილისმიერი **დჸ ტჸ ტჸ** სამეული რთული ბუნების ბგერებია. ეს ფონემები გვხვდება სიტყვებში: **адаы** "მინდორი", **атаа** "თივა",

აგაყ "მონა". ამ ორი რიგის თანხმოვანთა მჟღერებია: დ, და; ფშვინვიერები: ტ, ტა; მკვეთრები ტ, ტა...

უკანაენისმიერ ხშულთა სამეულები სამ რიგს ქმნიან: 1. სადა უკანაენისმიერი გ, კ, კ. ეს ფონემები არის სიტყვებში აგაყ "აკვანი", აყტა "სოფელი", აკაკაყ "კაკანი".

2. ლაბიალიზებული უკანაენისმიერი ფონემებია გა, კა, კა. ეს ფონემები არის სიტყვებში: აგაყ "გული", აკაყ "წვიმა, აკაყ "უბე".

3. პალატალიზებული უკანაენისმიერი გყ, კყ, კყ. ისინი დასტურდება სიტყვებში: აყაგყ "ცუდი", აყყალა "კარავი", აყყაკყ "მაგარი".

მჟღერებია: გ, გა, გყ; ფშვინვიერები: კ კა, კყ; მკვეთრები კ, კა, კყ ...

ფარინგალურ ხშულთა სისტემა ნაკლოვანია. ამ სისტემაში ამჟამად შედის მხოლოდ სადა ფარინგალური მკვეთრი კ, ლაბიალიზებული მკვეთრი კა და პალატალიზებული მკვეთრი კყ. ამ სამეულებს აკლია ფშვინვიერი და მჟღერი სახეობები. დასახელებული ბგერები არის სიტყვებში: აკაყყყყ "წითელი", აკაყ "სოხუმი", აკაკაყ "ქნევა".

სისინა აფრიკატები აფხაზურ სალიტერატურო ენაში სამეულთა ორი რიგის სახით არის წარმოდგენილი: 1. სადა სისინა აფრიკატები ჯ, ძ, ძ. ისინი არის სიტყვებში: აჯა "ნედლი", აძ "ნისკარტი", აძა "ფსკერი".

2. ლაბიალიზებული სისინა აფრიკატები ჯა, ძა, ძა სპეციფიკური რთული ფონემებია. ეს ფონემები არის სიტყვებში: აჯაყ "ერთი ვილაც", აძა "ხარი", აძაყ "ვაშლი". დასახელებულთაგან ჯ, ჯა მჟღერია, ძ, ძა ფშვინვიერი, ძ, ძა – მკვეთრი.

შიშინა აფრიკატებიც ორი სამეულის სახით არის წარმოდგენილი. 1. სადა შიშინა აფრიკატები ძყ, ყ, ყ. ისინი არის სიტყვებში აძყ "მუხა", აყა "პური", აყკაყ "ბიჭი". 2. მაგარი ანუ ინტენსიური შიშინა აფრიკატები ძ, ყ, ყ სპეციფიკური ფონემებია. ეს სამეული არის სიტყვებში. აყყყ "ფოლადი" აყყ "ცხენი", აყყ "პირი". დასახელებულ ორ სამეულში მჟღერებია ძყ, ყ; ფშვინვიერები –ყ, ყ; მკვეთრები – ყ, ყ.

კბილბაგისმიერ სპირანტთაგან აფხაზურს მოეპოვება მჟღერი **в** და **ф** ფონემათაგან შემდგარი წყვილული. ეს ფონემები არის სიტყვებში: **авара** "გვერდი", **афы** "ჭექა-ქუხილი".

წინაენისმიერი სადა სისინა **з** და **с** წყვილულიდან **з** მჟღერია, **с** – ყრუ. ეს ფონემები არის სიტყვებში: **амза** "მთვარე, თვე", **асас** "სტუმარი".

წინაენისმიერი შიშინა სპირანტები აფხაზურში სამი წყვილულით არის წარმოდგენილი: 1. სადა შიშინა **жь, шь**. ეს ფონემები დასტურდება სიტყვებში **ажь** "ყურძენი", **ажьа** "სისხლი". 2. ინტენსიური, შიშინა **ж, ш** არის სიტყვებში **аур** "თხრილი", **аша** "მწარე"... 3. ლაბიალიზებული შიშინა **жа, ша** დასტურდება სიტყვებში **ажә** "ძროხა", **ашә** "ყველი". დასახელებულ სამ წვილულში მჟღერებია: – **жь, ж, жа**, ყრუებია: – **шь, ш, ша** ფონემები.

უკანაენისმიერი სპირანტებიც სამი წყვილულით არის წარმოდგენილი

1. სადა **ф, х** თანხმოვნები. ისინი გვხვდება სიტყვებში **афа** "მტერი", **ахы** "თავი". 2. ლაბიალიზებული **фа, ха**. ისინი დასტურდება სიტყვებში: **афаны** "ფიცარი", **ахада** "კისერი". 3. პალატალიზებულ **фь, хь** სპირანტები გამოითქმის როგორც ერთ ფონემად შერწყმული **фь, хь** კომპლექსები ეს ფონემები არის სიტყვებში **аңфьыц** "ფოთოლი", **ахьы** "ოქრო"... დასახელებული ბგერებიდან მჟღერებია **ф, фа, фь, ხოლო х, ха, хь** ყრუ ფონემებია.

ლარინგალური სპირანტებიდან აფხაზურს სამი ფონემა მოეპოვება: ყრუები **х** და **ха**, მჟღერი **а**. ეს ფონემა არის სიტყვებში **ах** "ბატონი". **х** თანხმოვნით გადმოიცემა ქართული **х** ფონემა. მაგ.: **охрао** > **ауархуау** "ხალიჩა". ამ ფონემას არ მოეპოვება თავისი რიგის მჟღერი ლარინგალური შესატყვისი ფონემა.

ლაბიალიზებული **ха** დასტურდება სიტყვებში: **ахаара** "თქმა", **ахьыс** "ხბო". აფხაზური ენის ლაბიალიზებული ლარინგალური **а** ფონემა სპეციფიკურია. იგი არის სიტყვებში **ааы** "ღვინო", **апааы** "მოსწავლე".

სონორი ბგერებიდან **м** ბაგისმიერ-ცხვირისმიერია, **н** – ცხვირისმიერი. ისინი არის სიტყვებში: **амра** "მზე", **ан** "დედა"... ნარნარა **л, р** თანხმოვნები უფრო ინტენსიურია ვიდრე შესაბამისი ქართული ფონემები. ისინი დასტურდება სიტყვებში: **ал** "მურყანი", **ар** "ჯარი"... ოთხივე სონორი მჟღერი ბგერაა.

ძირთა სტრუქტურა, მარცვალი და მახვილი

აფხაზური სიტყვის ძირი ისტორიულად მარტივი იყო. ახლაც მრავალი საკუთრივ აფხაზური ძირი შედგება ცალი თანხმოვნისაგან, რომელსაც **a** ან **ы** ხმოვნები ახლავს (CV) ზოგჯერ ძირისეული თანხმოვანი უხმოვნოდაც არის წარმოდგენილი C: **a-п-a** "ფსკერი", **a-гa-пa** "წაღება" (CV) **a-к-пa** "ჭერა" **a-с-пa** "ცემა" (C). ვარუდობენ, რომ აფხაზურისათვის ამოსავალი იყო (CV). ამჟამად (CVC)-ც დასტურდება. მაგ.: **a-нып-пa...** აფხაზურ ძირთა დიდი ნაწილი წარმოქმნილია კომპოზიციით ან რედუპლიკაციით. ამ დროს მახვილის ზემოქმედებით მიიღება თანხმოვანთკომპლექსები. კომპლექსთა წარმოქმნისას მნიშვნელობა აქვს მეზობლად მოხვედრილ ფონემათა რაგვარობას.

აფხაზურისათვის შეუთავსებელი კომპლექსის დასაძლევად თანხმოვნებს შორის გაჩნდება **ы** ხმოვანი (ჩვეულებრივ, ორი თანხმოვნის წინ ან შემდეგ). ამჟამად ენაში ყველაზე გავრცელებულია თანხმოვანთა ისეთი კომპლექსები, რომელთა პირველი კომპონენტებია ბაგისმიერი **н, п, м** თანხმოვნები: **нз, нж, нк, нп, нд, нс, нш, нх, нхь, нх, нхә, нч, нт, нр, мз, мн, мп, мдә, мр, მс, მт, მн, მкә, მшә, მч, мц, мз, мц, мч, мх, мә** რაც შეეხება **пк, чк, тк** კომპლექსებს, ისინი დასტურდება ძირითადად ქართულიდან ნასესხებ სიტყვებში.

მახვილის ძლიერი ზემოქმედების შედეგად ფუძე შეიძლება ძალზე შეიცვალოს და მივიღოთ რამდენიმე თანხმოვნისანი კომპლექსიც: **апсгхә** "ღრუბელი", **апцшә** "გამოსავალი", სადაც ხშირად არის სპირანტი ან სონორი თანხმოვანი.

მახვილი აფხაზურში ინტენსიური და მოძრავია, იგი შეიძლება სიტყვას მოუდიოდეს ნებისმიერ პოზიციაში. მრავალი ომონიმური სიტყვა დღესდღეობით თითქოს მახვილის მიხედვით განსხვავდება. მაგ. **әпа** "თვალი", **апа** "ძალი", **әпа** "საბერველი" და **апа** "მტერი", მაგრამ ისტორიულად ეს სხვადასხვა ფუძეებია. ანუ აფხაზურში მახვილი სიტყვათგანმასხვავებელი ფუნქციით არ არის აღჭურვილი.

ფონეტიკური პროცესები

ფონეტიკურ პროცესთაგან აფხაზურში გავრცელებულია ასიმილაცია, დისიმილაცია, მეტათეზისი, სუბსტიტუცია და რედუქცია. ყველაზე ხშირია ასიმილაციის პროცესი ხმოვნებსა და დიფთონგებში; როგორც პროგრესული, ისე რეგრესული; სრული და არასრული, კონტაქტური ან დისტანციური.

პროგრესული კონტაქტური ასიმილაციის დროს წინამავალი ბგერის გავლენით იცვლება მომდევნო და მთლიანად (იშვიათად), ან ნაწილობრივ ემსგავსება მას. მაგ.:

ია > იე > ე: иахъа > иехъа > ехъа "დღეს"

უა > უო > ო: уацъы > уцъы > оцъы "ხვალ"

შბ > შპ: уышбакоу > уышпакоу ? "როგორ ხარ შენ (მკ.)?"

რტ > რდ: ацартафъы > ацардафъы "სკამლოგინი"

რეგრესული კონტაქტური ასიმილაციის დროს წინამავალი ბგერა მომდევნო ბგერის ზეგავლენით ემსგავსება მას.

აი > ეი сцаит > сцеит "წავედი"

ცბ > ჰბ апысыба > апыхъзба "ქალიშვილი"

კონტაქტური დისიმილაციის შედეგად კაუზატივის მაწარმოებელი **р-** თავსართის გავლენით ზმნის III პირის მრავლობითი რიცხვის ნიშანი **р-** იცვლება **д-** ნიშნით (განემსგავსება კაუზატივის ნიშანს): **рыркацеит > дыркацеит** "მათ მას (მკ.) რალაც გააკეთებინეს"...

დისტანციური დისიმილაციის შედეგად უარყოფით ბრძანებებში უარყოფის პრეფიქსი **м-** განიმსგავსებს უარყოფისავე **м-** სუფიქსს: **ыумгам! > ыумган!** "შენ (მკ.) ის არ წაიღო!"...

მეტათეზისის დროს ბგერები ადგილს უცვლიან ერთმანეთს. მაგ.: **аклапъад > акалпъад** "წინდა"...

სუბსტიტუციის დროს ერთ ბგერას ჩაენაცვლება მეორე. მაგ. **ашьямсиа > ачамсиа** "ქოლგა"...

რედუქცია ძალზე გავრცელებულია. მაგ.: **амашын > амшын** "ზღვა". ხმოვნები უჩინარდებიან მახვილის ზემოქმედებით (გვანცელაძე, 2003, 25-36).

არსებითი სახელი

აფხაზურ ენაში სახელები, შედარებით ზმნასთან, კატეგორიათა სიმცირით გამოირჩევა. მაგალითად ამ ენაში არ არის ბრუნვათა სისტემა. არსებით სახელს არ გააჩნია ბრუნება, მაგრამ, სამაგიეროდ ამ კატეგორიის უქონლობა შევსებულია ენაში მოქმედი სხვადასხვა მორფოლოგიური საშუალებებით და ამით ხდება ბრუნვათა სისტემის უქონლობის კომპენსაცია.

ის, რაც სხვა ენებში სახელთა დერივაციით გადმოიცემა, აფხაზურში თავმოყრილია ზმნაში. ამით ხდება ენაში გარკვეული ბალანსირება კატეგორიებით ღარიბ სახელსა და კატეგორიებით მდიდარ ზმნას შორის; რის მორფოლოგიურ გამოხატვასაც სახელი ვერ ახერხებს, ის ზმნური კატეგორიებით გადმოიცემა.

აფხაზური ენის არსებითი სახელი განარჩევს 1. ზოგადობის 2. განსაზღვრულობა-განუსახდრელობის, 3. გრამატიკული კლასის, 4. რიცხვის, 5. კუთვნილების, 6. გარდაქცევითობის, 7. ინსტრუმენტალისის, უქონლობის მორფოლოგიურ კატეგორიებს.

1. ზოგადობის კატეგორია, სალექსიკონო ფორმა

განსხვავებით სხვა იბერიულ-კავკასიურ ენათაგან აფხაზურისათვის სპეციფიკურია არსებითი სახელის ზოგადი სალექსიკონო ფორმის არსებობა, რომელსაც a-პრეფიქსი აწარმოებს. ასეთი ზოგადი ფორმები არსებითის გარდა აქვთ აგრეთვე ზედსართავ სახელებს, მასდარს, ერთი ტიპის მიმღობებს, ზმნისართთა გარკვეულ ნაწილს.

ზოგადი ფორმის a-პრეფიქსი დაერთვის როგორც ძირეულ, ისე ნასესხებ სიტყვებს. თუ სიტყვის ფუძე იწყება e, и, o, y ხმოვნებით, и და y ნახევარხმოვნებითა და თანხმოვნებით, მაშინ a-პრეფიქსი მუდამ უცვლელად იქნება წარმოდგენილი: a-хаца "კაცი", a-аны "სახლი", a-муча "მუქთახორა".

თუ სიტყვა ფუძისეული a- ხმოვნით იწყება, მაშინ ზოგად ფორმაში ხდება ფუძისეული ხმოვნისა და პრეფიქსის შერწყმა ერთ a ხმოვნად: **a-ია-ნა > *a-ან > ან* "მამა", **a-იანა > *a-ან > ან* "დედა" და სხვ.

ორი a ხმოვნის შემთხვევაშიც ფუძის თავში ზოგადი ფორმის a- პრეფიქსი შეერწყმის წინ მდგომს და სამი a-ს ნაცვლად მაინც ორი a- ხმოვანი დარჩება: *აანდა* "ლობე", *აამტა* "დრო", *აამыста* "აზნაური".

2. განსაზღვრულობა-განუსაზღვრელობის კატეგორია.

ზოგადი ფორმის a- პრეფიქსიანი სახელები ითავსებენ განსაზღვრულობის გადმოცემის ფუნქციასაც და აღნიშნავენ განსაზღვრულ, ცნობილ საგანსა თუ მოვლენას: *აყы* "ცხენი", *აцаа* "ვაშლი", *ацкы* "კაბა"...

a- პრეფიქსი გვხვდება აფხაზურ გვარსახელებშიც: *амаpшан* "მარშანიას გვარის (ეს) ადამიანი", *а-нҭажаҭна* "ბლაჟუბას გვარის (ეს) ადამიანი".

განუსაზღვრელობით კატეგორიაში ზოგად სახელს ჩამომორდება ხსენებული a-თავსართი, თუ იგი ფუძის კუთვნილებას არ წარმოადგენს, ან: ბოლოს დაერთვის -к განსაზღვრელობითი სუფიქსი, რომელიც *акы* "ერთი" რიცხვითი სახელის ძირიდან უნდა მომდინარეობდეს (ლომთათიძე, 1974-1975).

ყык "რომელიღაც ცხენი", *цаак* "რომელიღაც ვაშლი" *цкык* "რომელიღაც კაბა", მაგრამ *ан* "დედა"- *анк* "რომელიღაც დედა", *ან* "მამა" _ *анк* "რომელიღაც მამა", რადგან a- ამ სიტყვებში ფუძისეულია.

3. გრამატიკული კლასის კატეგორია

სხვა იბერიულ-კავკასიურ ენათა მსგავსად აფხაზურშიც არის გრამატიკული კლასის მორფოლოგიური კატეგორია, რომელსაც არსებითი სახელების გარდა განარჩევს რიცხვითი სახელი, ნაცვალსახელი და ზმნა (აბსოლუტივი, მიმღეობა).

არსებითი სახელი განარჩევს გონიერთა (ადამიანისა) და არაგონიერთა (ნივთის) მორფოლოგიურ კლასებს.

გონიერთა (ადამიანის) კლასში შედის: 1. ადამიანის აღმნიშვნელი საზოგადო არსებითი სახელები: ады "ადამიანი", ахатца "კაცი", агъыла "მეზობელი"... 2. საკუთარი სახელები: ахра, кәаста, агрна... 3. ეთნონიმები: аҭсуа "აფხაზი", акыртыа "ქართველი", аурус "რუსი"... 4. ნათესაობის ტერმინები: аи "დედა", аи "მამა", аҭа "ვაჟიშვილი"... 5. ხელობის სახელები: ажыи "მჭედელი", ахьча "მწყემსი", арцааы "მასწავლებელი"... 6. ანთროპომორფულ არსებათა სახელები: аицаа "ღმერთი", аыстаа "ემმაკი", зызлан "ალი"... ყველა ზემოთ ჩამოთვლილ სახელს დაესმის კითხვა **дарбан?** "ვინ? რომელი?".

არაგონიერთა (ნივთთა) კლასში შედის: ყველა დანარჩენი სახელი, მიუხედავად იმისა, სულიერს აღნიშნავს თუ უსულოს: аеы "ცხენი, аеада "ვირი", аиза "მთვარე"...

ყველა ზემოთ ჩამოთვლილ სახელს დაესმის კითხვა **иарбан?** "რა? რომელი?"

ისევე როგორც სხვა იბერიულ-კავკასიური ენები, არც აფხაზური, განსხვავებით ინდოევროპულ ენათაგან, არ განარჩევს სახელთა გრამატიკულ სქესს.

არ აღინიშნება არსებით სახელებში არც კლასის მორფოლოგიური კატეგორია, იგი აქ მხოლოდ სემასიოლოგიურია.

სახელთა სემასიოლოგიური გრამატიკული კლასი მორფოლოგიურად განირჩევა მრავლობითობის, კუთვნილების კატეგორიებში, აგრეთვე ზმნათა პირ-კლასის აღმნიშვნელი აფიქსებით.

4. რიცხვის კატეგორია.

მრავლობითის წარმოება აფხაზურში ნაირ-ნაირია. განსხვავებას ქმნიან ნივთისა და ადამიანის კლასებში გაერთიანებული სახელები.

ნივთის კლასის სახელის მრავლობითობის აღსანიშნავად გამოყენებულია -кәа სუფიქსი: ала "თვალი", алақәа "თვალები". თუ სიტყვას ბოლოში მოუდის მახვილი, მას მრავლობითობის სუფიქსი გადაიზიდავს. თუ სიტყვა მთავრდება ნეიტრალური ы- ნახევარხმოვნით, მრავლობითობის სუფიქსის დართვისას ეს ы ჩავარდება, რადგან მახვილს დაკარგავს: аианы "ხელი", аианқәа "ხელები", ахы "თავი", ахқәа "თავები".

ადამიანის კლასის სახელების მრავლობითობა გამოიხატება -აა სუფიქსით. ამ შემთხვევაშიც: თუ სიტყვის ბოლო მარცვალი მახვილიანია, ეს მახვილი სუფიქსზე გადაინაცვლებს: аҧа "შვილი" аҧааа "შვილები", аҧаыи "ბიჭი", аҧаыицаа "ბიჭები", аҧаан "გოგო", аҧаанцаа "გოგოები"...

მაგრამ аნ "მამა", аნааа "მამები", аи "დედა", аиааа "დედები"... ფუძისეული -а ხმოვანი აღდგება მრავლობით რიცხვში.

განუსაზღვრელ ფორმაში სახელს მრავლობით რიცხვშიც ჩამოსცილდება განსაზღვრულობა-ზოგადობის а- ნიშანი, ხოლო განუსაზღვრელობითი -к სუფიქსი კი დაერთვის მრავლობითობის აღმნიშვნელი სუფიქსის შემდეგ: аекаа "ცხენები" (ზოგადი ფორმა), екак "რომელიღაც ცხენები (განუსაზღვრელი ფორმა).

განუსაზღვრელობით კატეგორიაში გარკვეულ თავისებურებას ამჟღავნებენ ადამიანთა კატეგორიის სახელები. აქ სახელი დაირთავს -აა ადამიანთა კლასის მრავლობითობის აღსანიშნავ სუფიქსს და კიდევ -каა ნივთთა კლასის მრავლობითობის აღმნიშვნელ სუფიქსს: аstudent-аа "სტუდენტები" (ზოგადი ფორმა), студенткак "რომელიღაც სტუდენტები" (განუსაზღვრელი ფორმა), аҧаанцаа "გოგოები", ҧаанцаაკაკ "რომელიღაც გოგოები", аҧааа "შვილები", ҧааაკაკ "რომელიღაც შვილები".

გონიერთა კლასში შემავალი ზოგი არსებითი სახელი დაირთავს მხოლოდ არაგონიერთა კლასის -каა სუფიქსს: аҧаа- аҧаа-каа "ქალები", аҧаыч-каа "ბავშვები".

წარმომავლობის სახელთა მრავლობითი რიცხვის წარმოებისას ხშირია ოდენ -каა სუფიქსის გამოყენება -აა-ს პარალელურად: аурьскаа || аурьсцаа "რუსები", акырткаа || акыртцаа "ქართველები".

არსებით სახელთა კრებითობა გადმოიცემა -аа სუფიქსის მეშვეობით, რომელიც ძირითადად გამოიყენება გვარსახელის, ტომის წარმომადგენელთა ან წარმომავლობის სახელთა კრებითი ფორმის საწარმოებლად: анжыу-аа "აბჟუელები", ака-аа "სოხუმელები", аҧсу-аа "აფხაზები"...

ზოგ სიტყვას მრავლობითი თავისებურად აქვს ნაწარმოები: ауა "ადამიანი" ауаа "ადამიანები".

aa-კრებითი მრავლობითის მაწარმოებელი გვხვდება აფხაზური წარმოშობის გვარებში სიმრავლის, კრებითობის გამოსახატავად. Tap-ნა, дел-ნა, аш-ნა... ნა<ნა "შვილი" ფუძისაგან; ახლავს სახელს მხოლოდით რიცხვში. ზოგჯერ ნა-ს ადგილას გვხვდება -ნა ან -ნა: патеи-ნა "პატი-შვილი". მრავლობითობის წარმოებისას ხსენებული -ნა, -ნა სუფიქსი ჩამოშორდება გვარს და მის ადგილს დაიჭერს -на სუფიქსი: tap-на, tap-на, дел-на, дел-на.

კრებითობის მაწარმოებელია აგრეთვე რთული -на-на>на-на>на სუფიქსი: бесик-на "ბესიკი და მისიანები" дад-на "პაპა" (მიმართვისას, გადმონაშთია გვაროვნული თემური წყობილებისა).

ცხოველ-ფრინველთა ნაშიერების ან მცირე ზომის საგანთა -с სუფიქსიან სახელებს მრავლობითში -с ჩამოსცილდება და მის ადგილას დაერთვის -п(а) სუფიქსი: арчыс "ჭაბუკი", арчыра "ჭაბუკები", ачыс "ბატკანი", ачыра "ბატკნები", ахчыс ხბო", ахчыра "ხბორები".

-с დემინუტივის სუფიქსი, ე. ლომთათიძის აზრით, მომდინარეობს ачыс "ჩიტო" სიტყვისაგან (ლომთათიძე).

ამრიგად, აფხაზურში მრავლობითობის მაწარმოებელი სუფიქსებია: -на, -на°, -на, -на, -на < на+на < а+на.

5. კუთვნილების კატეგორია

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, აფხაზურს არ მოეპოვება ბრუნვათა სისტემა, მათ შორის ნათესაობითი ბრუნვა. ის, რაც სხვა ენებში გამოიხატება ნათესაობით ბრუნვაში დასმული სახელით, (ე. ი. კუთვნილება) აფხაზურში გამოიხატება კუთვნილებითი ნაცვალსახელებიდან, ანუ პირ-კლასის ნაცვალსახელებიდან მომდინარე პრეფიქსებით.

სახელთა კუთვნილების კატეგორია აფხაზურში სახელის ფუძეზე ნაცვალსახელური წარმოშობის პრეფიქსთა დართვით იწარმოება. კუთვნილების გამომხატველი ნაცვალსახელური პრეფიქსებია:

მხ. რ.

- I პ. сара – მე – сы "მე"
II პ. уара – შენ (მკ.) – у(ы) "შენ" (მკ.)
бара – შენ – б(ы) "შენ" (ქ.)
III პ. иара – ის (მკ.) – и (ы) "ის" (მკ.)
лара – ის (ქ.) – л (ы) "ის" (ქ.)
иара – ის (ნ., არაგ.) – а "ის (ნ., არაგ.)"

მრ. რ.

- I პ. хара – х(а) "ჩვენ"
II პ. шара – ш(а) "თქვენ"
III პ. дара – р (ы) "ისინი"

ამ პრეფიქსთაგან მხოლოდითი რიცხვის მეორე და მესამე პირთა პრეფიქსები განარჩევენ მფლობელის გრამატიკულ კლასს. მეორე პირში ერთმანეთს უპირისპირდება მამაკაცისა და ქალის ქვეკლასები, ხოლო მესამე პირში – მამაკაცის, ქალისა და არაგონიერთა (ნივთის) ქვეკლასები. მეორე პირში ნ(ы) პრეფიქსი აღნიშნავს მხოლოდ მდედრობითი სქესის ადამიანებს. უფრო კონკრეტულია დანაწილება მესამე პირში: и(ы)- პრეფიქსით აღინიშნება მამაკაცი და მამრობითი სქესისად გაგებული ანთროპომორფული არსებანი (ღმერთი, ანგელოზი, წინასწარმეტყველი, ეშმაკი, ქაჯი, ტყის კაცი), л(ы)- პრეფიქსით აღინიშნება ქალი და მდედრობითი სქესისად მიჩნეული ანთროპომორფული არსებანი (ღვთისმშობელი, ალი, ტყის ქალი...), ხოლო а- პრეფიქსი აღნიშნავს ყველა არაგონიერ არსებასა და მოვლენას, მიუხედავად იმისა, სულიერია მფლობელი, თუ უსულო:

ნათესაობითი ბრუნვის (კუთვნილების გამომხატველი) პრეფიქსი მიერთვის არა მსაზღვრელს, არამედ საზღვრულს პრეფიქსად: азҭан л-нары "გოგოს ხელი".

თუ სიტყვას მახვილი მოუდის ზოგადობის а- პრეფიქსზე, მაშინ კუთვნილებითი პრეფიქსები ы- ნახევარხმოვნითაა წარმოდგენილი: ала "თვალი" сыла "ჩემი თვალი", მაგრამ ала "ძალი", сла "ჩემი ძალი".

	მხ. რ.		მრ. რ.
I პირი	ც(ы)-შაქაყ "ჩემი წიგნი"	I პირი	ჯა- შაქაყ "ჩვენი წიგნი"
	ყ(ы)- შაქაყ "შენი (მკ.) წიგნი"	II პირი	შაყ-შაქაყ "თქვენი წიგნი"
II პირი	ნ(ы)-შაქაყ "შენი (ქ.) წიგნი"		
	ი(ы)-შაქაყ "მისი (მკ.) წიგნი"	III პირი	რყ- შაქაყ "მათი წიგნი"
III პირი	ლ(ы)-შაქაყ "მისი (ქ.) წიგნი"		
	ა- შაქაყ "მისი (არაგ./ნივთ.) წიგნი"		

6. გარდაქცევითობის კატეგორია

არსებით სახელთა გარდაქცევითობის ფორმები ასრულებს ქართული ენის ვიტარებითი ბრუნვის ფუნქციას, თუმცა ბრუნვა არ არის. იგი იწარმოება ზოგადობის a-პრეფიქსის გარეშე წარმოდგენილ ფუძეზე -ც სუფიქსის დართვით: a-хата "მამაკაი", хата-с "მამაკაცად", a-днар "იარალი", днар-с "იარალად", аyal "ვალი", yal-с "ვალად".

7. ინსტრუმენტალისის კატეგორია

ინსტრუმენტალისი იწარმოება სახელის ზოგადობის a-პრეფიქსამოცილებულ ფორმაზე -ლა სუფიქსის დართვით. ეს ფორმა ქართულად ვიტარებითი ბრუნვით გადმოიცემა: a-напы "ხელი", напы-ла "ხელით", ашапы "ფეხი", шапы-ла "ფეხით", a-ყყ "ცხენი", ყყ-ла "ცხენით".

მრავლობით რიცხვში მდგარ სახელებთან -ლა "დამოუკიდებელ ფუძედ" იქცევა და დაირთავს მრავლობითი რიცხვის კუთვნილებით რყ-პრეფიქსს, ხოლო არსებითი სახელი წარმოდგენილია მრავლობითი რიცხვის ფორმით: анап-қаа "რყ-ლა "ხელე-ბით", ашап-қаа р-ыла "ფეხებით", ақ-қаа рყ-ла "ცხენებით".

ასევე ფორმდება -ლა ელემენტი ნაცვალსახელებთან და საკუთარ სახელებთან ერთად ხმარებისას: сара сы-ლა "ჩემით", уара уы-ლა "შენით" (მკ.), алиас иы-ლა "ალიასის მეშვეობით".

8. უქონლობის კატეგორია

უქონლობას გამოხატავს -და სუფიქსი, რომელიც სახელის ფუძეს დაერთვის: ахы "თავი", хы-და "უთავო", аҕы "ცხენი" ҕы-და "უცხენო", аҕны "სახლი", ҕны-და "უსახლო".

უქონლობის კატეგორიის წარმოებისას, ისევე როგორც ინსტრუმენტალისის კატეგორიაში, სახელს ზოგადობა/განსაზღვრულობის а- პრეფიქსი ჩამოსცილდება და მხოლოდ ამის შემდეგ ფორმდება -და უქონლობის სუფიქსით. ამგვარ ფორმებს აფხაზურში ზმნისართული მნიშვნელობაც აქვს.

9. არსებით სახელთა სიტყვათწარმოება

აფხაზურში გვხვდება ოდენფუძიანი, კომპოზიციით მიღებული და აფიქსაციით ნაწარმოები არსებითი სახელები.

ოდენფუძიანია: азы "წყალი", ахы "თავი", ацәа "ვაშლი" და სხვ.

კომპოზიციით (ფუძეთა შეერთებით) მიღებული არსებითი სახელები აფხაზურში მრავლადაა. გვხვდება ორ, სამ და მეტკომპონენტიანი კომპოზიტები.

1) ორკომპონენტიანი კომპოზიტებია: аҕнакәыты "ხოხობი" аҕна "ტყე", акәты "ქათამი", ацәымтц "კრაზანა", ацә "ხარი, амтц "ბუზი", амцанз "ალი", амц "ცეცხლი", аңз "ენა".

ეს სახელები შედგება ორი არსებითი სახელისაგან, ამასთან წინამავალი არსებითი სახელი მიმართებითი ზედსართავის ფუნქციით გვევლინება, ამიტომაც წინ უძღვის საზღვრულს, გამოდის მსაზღვრელად.

2) ორკომპონენტიანი კომპოზიტები, რომლებიც შედგება არსებითი და ზედსართავი სახელების ფუძეებისაგან: аҕаааҕыш "წითური კაცი", аҕааы "კაცი", аҕыш <аҕааҕыш

"წითური", аеиқәа "შავი ცხენი", аеы "ცხენი", аиқәа "შავი, жарацагъа "სიბერე ცუდი", ажара "სიბერე", ацага "ცუდი".

3) ორკომპონენტიანი კომპოზიტები, რომლებიც შედგება ორი არსებითი სახელისაგან და დაკავშირებულია ერთიმეორესთან ი- კავშირით: аеицыка "პურ-მარილი", ача "პური", ацыка "მარილი", ацаеиж "სხეული", ацаа "კანი", ажы "ხორცი".

4) ორკომპონენტიანი კომპოზიტები, რომლებიც შედგება რიცხვითი სახელის ფუძისა და არსებითი სახელისაგან: а-мы-маа "არფა" და "ორი", амаа "ხელი".

5) სამკომპონენტიანი კომპოზიტები, რომლებიც შედგება სახელური და ზმნური ფუძეებისაგან: абызкатаха "ობობას ქსელი", абыз "ენა", аката "ბადე", ахара "ქსოვა", лахьынцәгъа "უბედური". алахь "მუბლი", а-нца-ра "დაწერა", ацага "ცუდი".

6) ორკომპონენტიანი კომპოზიტები, რომლებიც შედგება სახელური ძირისა და ზმნური ძირისაგან. ажәацкәа "ანდაზა", ажәа "სიტყვა", ацк-ра "გაჭრა", амагылара "ადმოსავლეთი", ама "მზე", агылара "ადგომა".

7) ოთხკომპონენტიანი კომპოზიტები, რომლებიც შედგება სახელური და ზმნური ფუძეებისაგან. амашхулц "იდაყვი", а-ма-пы||а-на-пы "ხელი", а-ша-пы "ფეხი", ахәа "მოღუნული", а-лц-ра "გამოდრომა", аеуаццарш "საოფლე, თოქალთო", аеы "ცხენი", а-уапа "ნაბადი", ца "ქვეშ", а-ца-рша-ра "ქვეშ დაგება".

კომპოზიციის (თხზვის) დროს ზოგადობის **а-** პრეფიქსი დაერთვის მხოლოდ ახალი, რთული სიტყვის (კომპოზიტის) პირველ რთულ წევრ ფუძეს.

აფიქსაცია აფხაზურში პროდუქტიულია. აფიქსთა ერთი ნაწილის მნიშვნელობა გამჭვირვალეა, ისინი პრაქტიკულად ნახევარაფიქსებს წარმოადგენენ, ზოგი აფიქსის წარმომავლობა კი საგანგებოდაა საკვლევი:

ა) განყენებულ ცნებათა (აბსტრაქტული სახელების) მაწარმოებელი **-ра** სუფიქსი: ахата-ра "ვაჟკაცობა", ацсара "აფხაზობა"

ბ) პროფესიის, მოქმედის აღმნიშვნელი **-мы** სუფიქსი, რომელიც ადამიანის აღმნიშვნელ ძირს ემთხვევა: арца-мы "მასწავლებელი", ацамы "მოსწავლე", азса-мы "მოცურავე"...

გ) თვისების, ჩვევის, მანერის ან ხერხის აღმნიშვნელი -**ша** სუფიქსი: **ауады-ша** "ადამიანობა", **аказ-ша** "თვისება, ხასიათი", **аңса-ша** "ცურვის ხერხი"...

დ) სამოქმედო საგნის ან დანიშნულების -**та** სუფიქსი, რომელიც ემთხვევა **а-та** "საკუთრება" სიტყვის ძირს: **аусу-та** "სამუშაო, გასაკეთებელი რამ", **афа-та** "საჭმელი", **аитага-та** "სათარგმნი"

ე) მოქმედების იარაღის აღმნიშვნელი -**га** სუფიქსი: **ахыс-га** "სასროლი (იარაღი)", **ажы-га** "ბარი", **арца-га** "სახელმძღვანელო"

ვ) კნინობით-ალერსობითი სახელების -**жа** სუფიქსი, რომელიც უკავშირდება **ажә** "ბებერი, ძვალი" სიტყვის ფუძეს: **атакәа-жә** "დედაბერი", **алыга-жә** "ბერიკაცი", **агаза-жә** "ბრიყვი, სულელი"

ზ) ფამილარული მიმართვის -**хейт** სუფიქსი, რომელიც მხოლოდ ადამიანის საკუთარ სახელებს დაერთვის: **манча-хейт** "ჩემო მანჩა"

თ) ნაშიერთა ან მცირე ზომის საგანთა მაწარმოებელი (დემინუტივის) -**с** სუფიქსი: **асы-с** "ბატკანი", **азы-с** "თიკანი", **аха-с** "ხბო"

ი) ერთეულის, ცალის აღმნიშვნელი -**к** სუფიქსი, რომელიც განუსაზღვრელობასაც გამოხატავს: **ык-к** "ერთი ცხენი", **шака-к** "ერთი წიგნი" **хах-к** "ერთი ქვა"

ერთეულის ცალის აღმნიშვნელი -**ц** სუფიქსი: **ахап-ц** "ცალი კბილი", **аңц-ц** "ცალი ფოთოლი", **ашх-ц** "ერთი ფუტკარი".

კ) სიმცირის აღმნიშვნელი -**на** სუფიქსი, რომელიც სიმცირისავე აღმნიშვნელ -**с** ||>3 სუფიქსს მოსდევს: **ала-с-на** "ლეკვი", **арҕы-з-на** "ჭაბუკი", **арҕаы-з-на** "ქალიშვილი"...

ლ) ეთნონიმთა, ტომის სახელთა ან სადაურობის მაწარმოებელი -**аа**, სუფიქსი, რომელიც ემთხვევა ადამიანის სადაურობის აღმნიშვნელ -**аа** ძირს: **аҕсы-уа** "აფხაზი", **акырт-уа** "ქართველი", **аҕры-уа** "მეგრელი"...

მ) გვარსახელთა მაწარმოებლად თავდაპირველად **а-иҕа** "ვაჟი, ძე" სიტყვის კუთვნილების პრეფიქსიანი **и-иҕа** "მისი (მკ.) ძე" ფორმა დაერთვოდა ძირითად სახელს. ეს წარმოება რამდენიმე გვარსახელს დღესაც აქვს: **инал-иҕа** "ინალის ძე", **дадал-иҕа** "დადალის ძე" შემდგომში **иҕа** ელემენტი შეერწყა წინამავალ საკუთარ სახელებს, დაიკარგა კუთვნილების **и**- პრეფიქსი, ხოლო **иҕ**- თანხმოვანი გამჟღერდა. ამ გზით მივიღეთ -**на** სუფიქსი, რომელიც აფხაზურ გვარსახელთა უმრავლესობას აწარმოებს. **кыс-**

ნა, ძაყა-ნა, шынкә-ნა... თუ -ნა სუფიქსიან გვარს მოსდევს ამ გვარის მამაკაცის სახელი, მაშინ -ნა სუფიქსი უჩინარდება:

ქალის აღნიშვნისას -ნა სუფიქსის ნაცვლად -ნა "ასული" ფუძე ემატება გვარსახელის ძირითად ნაწილს: каыс-на, ძაყა-ნა...

აფხაზური წარმოშობის რამდენიმე გვარს აწარმოებს კრებითობის -აა სუფიქსიც: ашаат-аа, бармыш-аа, аргац-аа... სხვა შემთხვევაში ორი ა ხმოვნით გადმოიცემა ქართველური წარმოშობის გვარსახელები, რომლებიც ქართულ სალიტერატურო ენაში -ва დაბოლოებით გვხვდება: ჭითანაა < ჭითანავა, სიჭინაა < სიჭინავა...

ნ) ადგილის აღნიშვნელი -თა სუფიქსი: агә-та "შუა ადგილი, შუაგული", агәар-та "ქართა, საქონლის სადგომი", нзын-та "ბზიფის ხეობა".

ადგილის აღნიშვნელია აგრეთვე რთული -р-та, -с-та, т-ра სუფიქსები: аусур-та "სამუშაო ადგილი", ацәар-та "საწოლი" аҥхьа-р-та "სამკითხველო"

ო) ტოპონიმთა მაწარმოებელი -рынш სუფიქსი, რომლის -р თანხმოდანი შესაძლოა კუთვნილების პრეფიქსი იყოს, ხოლო -нш ელემენტის წარმოშობა გაურკვეველია: дә-рынш "დურიფში", цанд-рынш "ცანდრიფში"... ტოპონიმებს აწარმოებს აგრეთვე რთული -р-хәა "მათი გორა, მათი ბორცვი" ნახევარსუფიქსი: цы-рхәа "ჯირხვა", бланы-рхәа "ბლაბურხვა"... ორიოდე ტოპონიმში დასტურდება აგრეთვე -ын||-н სუფიქსი: аҥс-ын "აფხაზეთი", агыр-ын "სამეგრელო", нзын-ын "ბზიფის აფხაზეთი".

პ) ნაშრომის, ნაკეთობის აღნიშვნელი -мта სუფიქსი: аә-мта "ნაწერი, თხზულება", аусу-мта "ნაშრომი", акаца-мта "ნაკეთობა"

ჟ) მამრობითი სქესის ცხოველ-ფრინველთა აღნიშვნელი -н ნახევარსუფიქსი: арна-н "მამალი", ака-н "კვერცხი" სიტყვაშიც.

რ) სნეულების აღნიშვნელი -хь ნახევარსუფიქსი, რომელიც ахьаа "ტკივილი" სიტყვის ძირს უკავშირდება: ахь-х "თავის ტკივილი, შაკიკი", амн-хь "მუცლის ტკივილი", агь-хь "გულის ტკივილი"

ს) ვაზის აღნიშვნელი ნახევარსუფიქსი -ж, რომელიც аж "ყურძენი" სიტყვას უკავშირდება, ахьхь-ж "მტრედყურძენა" азын-ж "ზამთრის ყურძენი", азы-ж "წყალყურძენი".

ნაცვალსახელი

ნაცვალსახელს განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება აფხაზურ ენაში. ნაცვალსახელის მეშვეობით გამოიხატება აფხაზურში ე. წ. სახელთა კუთვნილებითი კატეგორია.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, აფხაზურში არ არის ნათესაობითი ბრუნვა და საერთოდ ბრუნვები. ის, რაც სხვა ენებში გამოიხატება ნათესაობით ბრუნვაში დასმული სახელით (ე. ი. კუთვნილება) აფხაზურში გამოიხატება კუთვნილებითი შინაარსის მქონე პრეფიქსებით, ანუ პირის ნაცვალსახელებიდან მომდინარე ფორმანტებით.

კლასოვან-პიროვანი ნაცვალსახელი და კუთვნილებითი ნაცვალსახელის შინაარსის გამოხატვა

მხ. რ.

I პ.	сара – მე	–	сы)	"მე"
II პ.	уара – შენ (მკ.)	–	у(ы)	"შენ" (მკ.)
	бара – შენ	–	б(ы)	"შენ" (ქ.)
III პ.	иара – ის (მკ.)	–	и(ы)	"ის" (მკ.)
	лара – ის (ქ.)	–	л(ы)	"ის" (ქ.)
	иара –ის (ნ., არაგ.)	–	а	"ის (ნ., არაგ.)"

მრ. რ.

I პ.	хара –	х(а)	"ჩვენ"
II პ.	шара –	шэ(ы)	"თქვენ"
III პ.	дара –	р (ы)	"ისინი"

ყველა კლასოვან-პიროვანი ნაცვალსახელი შეიძლება გამოყენებული იყოს უფრო მარტივი ფორმითაც, რა-ს გარეშე *ca* "მე", *ya* "შენ" (მკ.), *ნა* "შენ" (ქ.), *ია* "ის" (მკ. და არაგ.) *ლა* "ის" (ქ.), *ხა* "ჩვენ", *შაა* "თქვენ", და "ისინი"... და სახეობა იშვიათია.

მრავლობითი რიცხვის *xapa* "ჩვენ" და *შაара* "თქვენ" ნაცვალსახელების გვერდით გამოიყენება *xapT* "ჩვენ" და *შაapT* "თქვენ".

"აფხაზური ენის გრამატიკაში" (ნაწილი დამუშავებულია ხ. ბლაჟბას მიერ) მითითებულია, რომ *xapa*-ს აქვს ინკლუზიური მნიშვნელობა: მოსაუბრე რთავს "ჩვენ"-ში მსმენელსაც, ხოლო ექსკლუზიური მნიშვნელობა, რომელიც მსმენელს გამორიცხავს, მიიღება პირის *xapa* "ჩვენ" ნაცვალსახელზე -*T* (*xap-T*) სუფიქსის დართვით (შდრ. აბაზ. *xapabapT* "ჩვენ შენ გარეშე". ანალოგიურად იწარმოება მეორე პირის ფორმა *შაара* "თქვენ", *შაap-T* (შდრ. აბაზ. *შაapabapT* "თქვენ ჩემ გარეშე" (გვ. 35).

ქართული "სტუდენტის ხელი" აფხაზურში იქნება *астудент -напы...* ქართულის ნათესაობითი ბრუნვის შესაბამისი სუფიქსი მიერთვის არა მსაზღვრელს, არამედ საზღვრულს პრეფიქსად:

ქართ. ქალიშვილ-ის ხელი აფხაზური: *аҟьаҟ л-напы*

თუ სიტყვაში მახვილი მოდის ზოგადობის *a*- პრეფიქსზე, მაშინ კუთვნილებითი პრეფიქსები *ы*-თია წარმოდგენილი:

ала – *сыла* "ჩემი თვალი"

ала – *сла* "ჩემი ძაღლი"

მაგ. *сара с-аҟ и-напы* "მამაჩემის ხელი"

сара с-аҟ л-шьапы "დედაჩემის ფეხი"

уара у-ыҟа и-хы "შენი (მკ.) ამხანაგის თავი"

ასე მიიღება კლასოვან-პიროვან ნაცვალსახელთაგან კუთვნილების შინაარსის მქონე ნაცვალსახელური პრეფიქსები აფხაზურში.

აფხაზურში დამოუკიდებელი მნიშვნელობის კუთვნილებითი ნაცვალსახელების უქონლობა ჩანაცვლებულია პირ-კლასის ნაცვალსახელთაგან მომდინარე ე. წ. "л"-ს რიგის პრეფიქსებით (იხ. ზემოთ).

ნაცვალსახელური კუთვნილებითი პრეფიქსები ემთხვევა შესაბამის კლასოვან-პიროვან ნაცვალსახელთა თავკიდურ ელემენტებს, გარდა ორი შემთხვევისა:

მესამე პირის მხოლოებითი რიცხვის კუთვნილებითი **a-** პრეფიქსი განსხვავდება ნივთთა (არაგონიერთა) კლასის მესამე პირის *იара* "ის" კლასოვან-პიროვანი ნაცვალსახელის *ია-* ძირისაგან. ეს **a-** პრეფიქსი იკარგება სინტაგმიდან, თუ საზღვრული სიტყვის წინ უშუალოდ დგას ამ ნიშნით გადმოსაცემი მსაზღვრელი.

მრავლობითი რიცხვის III პირის კუთვნილებით **p-** ნიშანიც, რომელიც არ ემთხვევა შესაბამისი *дара* "ისინი" ნაცვალსახელის თავკიდურა ელემენტ **д-**ს.

გამოთქმულია მოსაზრება, რომ *дара* "ისინი" უნდა მომდინარეობდეს "papa"-დან და დისიმილაციის საფუძველზეა **p-** მიღებული. ამის საილუსტრაციოდ მოყვანილია *и-д-рашәит //и-p-рашәит* "ისინი მარგლავენ".

ამრიგად პირველადი უნდა ყოფილიყო არა *дара*, არამედ *papa* (აფხ. ენის გრამატიკა, გვ. 34).

ქ. ლომთათიძე კი ფიქრობს, რომ III პ.-ის მრ.-ის ნიშანი **д-** უნდა ყოფილიყო ისტორიულად და არა **p-** იგი **д-** უნდა მომდინარეობდეს *дара* ნაცვალსახელისაგან (ლომთათიძე).

ამრიგად, სახელურ სინტაგმაში აფხაზურში ასეთ შემთხვევებში დამატებით კლასოვან-პიროვანი ნაცვალსახელიც ან მკუთვნილის აღმნიშვნელი სიტყვაც უნდა იყოს გამოყენებული: *лара(ра) аҭхәыс//лицы каҭшьып* "მისი ქალის კაბა წითელია"... ამ დროს ნაცვალსახელი შეიძლება წარმოდგენილი იყოს როგორც სრული, ისე მარტივი სახითაც (გვანცელაძე, 2003, 60).

აფხაზურში კუთვნილებითი ნაცვალსახელის როლში ხშირად გვევლინება კუთვნილებითი ნაცვალსახელური პრეფიქსებით გაფორმებული **a-тәы** "კუთვნილება, საკუთრება" ან **a-хатәы** "თავისი, პირადი" ფუძეები, რომელთა ამოსავალი მნიშვნელობა დაჩრდილულია.

са(ра)- тәы "ჩემი კუთვნილი"

а(ра) - тәы "შენი (მკ.) კუთვნილი" და ა. შ.

ха(ра) х-тәы „ჩვენი კუთვნილი“

шәа(ра) шә-тәы „თქვენი კუთვნილი“

ჩვენებითი ნაცვალსახელი

ჩვენებითი ნაცვალსახელი აღნიშნავს მოსაუბრესთან ახლოს ან შორს მყოფობას. ჩვენებითი ნაცვალსახელიც შეიძლება შეგვხვდეს სრული ან შემოკლებული სახით:

მოსაუბრესთან ახლოს მყოფი: აბრი //არი“ "ეს", აბართ //ართ.

მოსაუბრესთან მოშორებით მყოფი, ხილული: აბნი ანი "ეგ, ის", აბანტ ანტ"ეგენი, ისინი".

მოსაუბრესთან შორს მყოფი და უკვე ნაცნობი: ...ყბრი//ყი "ის, იგი", ყბართ ყრტ "ისინი".

ჩამოთვლილი ნაცვალსახელები ხშირად ენაცვლება III პირის კლასოვან-პიროვან ნაცვალსახელებს. შესიტყვებაში ყველა ჩვენებითი ნაცვალსახელი მსაზღვრელია და წინ უძღვის საზღვრულს. მაგ.: აბრი//არი აბნი "ეს სახლი", აბნი//ანი აბნი "ეგ სახლი", ყბრი აბნი "ის სახლი", აბართ//ართ აბნიკა "ეს სახლები", აბანტ//ანტ აბნიკა "ეგ სახლები", ყბართ//ყრტ აბნიკა "ის სახლები" (გვანცელაძე, 2003, 59).

კითხვითი ნაცვალსახელის

შინაარსის გამოხატვა

დამოუკიდებელი კითხვითი ნაცვალსახელი აფხაზურს არ გააჩნია. ამ მნშვნელობით აფხაზური იყენებს ნა ძირს, "ძ"-ს რიგის კლასოვან-პიროვანი ნაცვალსახელური წარმოშობის პრეფიქსებით გაფორმებულს:

сарбан сара? "მე ვინ, რომელი ვარ?"

уарбан уара? "შენ (მკ.) ვინ, რომელი ხარ?"

барбан бара "შენ (ქ.) ვინ, რომელი ხარ?"

дарбан { иара?
"ის (აღამ.) ვინ, რომელია?"
лара?

იარბან იარა "ის (ნ., არაგ.) რა, რომელია?"

ხარბან ხარა "ჩვენ ვინ, რომელი ვართ?"

შაარბან შაარა "თქვენ ვინ, რომელი ხართ?"

იარბან დარა "ისინი ვინ, რომელი არიან?"

იგივე -**ნა** ძირია კითხვით სიტყვაში **ივან?** "რატომ", "რისთვის", ეს ძირი ნაწილაკად ჩართვის დროსაც გვხვდება.

კითხვით ნაცვალსახელებში დიფერენცირებულია ადამიანისა და ნივთის (არაგონიერთა) კატეგორიები, დარბან "ვინ?" (ადამიანი) და არბან "რა?" (ნივთი, არაგონ.).

"ვინ" ნაცვალსახელის მნიშვნელობის გადმოსაცემად გამოიყენება ადამიანის კლასის კითხვითი -**და**<დარბან "იგი (ადამ.) რომელი, ვინ (არის)?" სუფიქსით ნაწარმოები ფორმები:

сара сызус(та)да? "მე ვინ ვარ?"

уара узус(та)да? "შენ (მკ.) ვინ ხარ?"

бара бзус(та)да? "შენ (ქ.) ვინ ხარ? და ა. შ.

კითხვით-კუთვნილებითი "ვისი?" ნაცვალსახელის მნიშვნელობა აფხაზურში გადმოიცემა საკუთრების აღმნიშვნელ **тәы** ძირზე ადამიანის კლასის კითხვითი -**და** სუფიქსის დართვით:

сызы(тәы)да? "მე ვისი ვარ?"

уз(тәы)да? "შენ (მკ.) ვისი ხარ?"

быз(тәы)да? "შენ (ქ.) ვისი ხარ?" და ა. შ.

"ვინ?" და "რა?" ნაცვალსახელთა მნიშვნელობით იხმარება აგრეთვე დამხმარე აკაზაარა "ყოფნა" ზმნის კითხვითი კილოს ფორმები:

сара сзакәы(зе)и? "მე ვინ, რა ვარ?"

уара узакәы(зе)и? "შენ (მკ.) ვინ, რა ხარ?"

бара бзакә(зе)и? "შენ (ქ.) ვინ, რა ხარ?" და ა. შ.

განსაზღვრებითი ნაცვალსახელი

განსაზღვრებითი ნაცვალსახელებია: a-xata "თვით, თვითონ", რომელიც იცვლება კლასებისა და პირის მიხედვით

c-xata "მე თვითონ"

y-xata "შენ (მკ.) თვითონ"

ნ-xata "შენ (ქ.) თვითონ" და ა. შ.

დასუ/доусы "ყოველი", зегъы "ყველა", иззыгъы "ყველა", аҭа /даҭа "სხვა", егъы "სხვა, მეორე"...

განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელი

განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელებია: акы "რაც, რამე" (არაგონიერთა კლასის რიცხვით სახელთაგან "ერთი" მომდინარე), азы "ვიღაც, ვინმე (გონიერთა კლასის "ერთი" რიცხვითი სახელისაგან მომდინარე), акыр "რამე; რამდენიმე", зыыр "ვინმე, ვიღაც, пытәк "რამდენიმე" (არაგ.) пытык "რამდენიმე" (აღამ.), цоуык/ шыоуык "ზოგი, ვინმე" (გვანცელაძე, 2003, 61-63).

ზედსართავი სახელი

აფხაზურ ენაში ზედსართავი სახელი მეტყველების ნაწილთა შორის გამოყოფილია როგორც სემანტიკურ-გრამატიკული კატეგორია, რომელსაც არსებითი სახელის დამახასიათებელი ნიშნებიც აქვს. ესენია ზოგადობის პრეფიქსი a-, განუსაზღვრელობის -к სუფიქსი, მრავლობითობის -каа სუფიქსი, გარდაქცევითობის с სუფიქსი...

მაგ.: a-kaпш "წითელი" (ზოგადი ფორმა)

kaᵑʃ-k "რომელიღაც წითელი (განუსაზღვრელი ფორმა)

kaᵑʃ-kəa "წითლები"

kaᵑʃ-c "წითლ(ად)"...

ზედსართავი სახელი არის ვითარებითი და მიმართებითი. ატრიბუტულ სინტაგმაში ვითარებითი ზედსართავით გამოხატული მსაზღვრელი მოსდევს საზღვრულს: **асы шыкәкәа** "თოვლი თეთრი", **аҕы дыу** ... "ცხენი დიდი" და სხვ. მრავლობით რიცხვში ნივთთა (არაგონიერთა) კატეგორიაში მრავლობითობის -**кәа** სუფიქსით ფორმდება მსაზღვრელი: **аҕы дыу** "დიდი ცხენი", **аҕы дүкәа** "დიდი ცხენები".

ადამიანის კლასში (გონიერთა კატეგორიაში) კი ადგილი აქვს სხვაობას: ადამიანთა კატეგორიის სახელს მრავლობითში ექნება თავისი -**цаа** სუფიქსი, ან რომელიმე სხვა სუფიქსი, მაგ.: კრებითობის -**ра**, -**аа**... ხოლო ვითარებითი ზედსართავით გამოხატულ მსაზღვრელს, რომელიც აგრეთვე მოსდევს საზღვრულს, თავისი, ნივთთა (არაგონიერთა) კატეგორიის -**кәа** სუფიქსი: **ахацаа дүкәа** "დიდი კაცები", ზედმიწ.: "კაცები დიდები"... **абызцаа бзиақәа** "ამხანაგები კარგები" **ачкәынцаа хәычкәа** "ბიჭები პატარები"...

ვითარებითი ზედსართავი სახელის ხარისხის ფორმები

ვითარებით ზედსართავ სახელთა შედარებითი ხარისხის ფორმა იწარმოება აღწერით -**аиха** "მეტად", **ацкыс** "უფრო, ვიდრე" დამოუკიდებელ სიტყვათა კუთვნილებითი ფორმის დამატებით. ასეთ შემთხვევაში ზედსართავი სტატიკური ზმნის დაბოლოებას იღებს **уи ахаца еиха дууп** "ის კაცი უფრო დიდია", **ари чкәын ара цкыс бзиоуп** "ეს ბიჭი იმაზე უფრო კარგია"...

ვითარებით ზედსართავ სახელთა აღმატებითი ხარისხის ფორმა იწარმოება ინტენსივობის -**за**, -**зза** სუფიქსებით: **адыу** "დიდი", **ду-зза** "უდიდესი"...

აღმატებითი ხარისხი აღწერთადაც გამოიხატება, ამისათვის გამოყენებულია დაара-za "ძალიან", кырза "ბევრად" სიტყვები, რომლებიც დაერთვის სტატიკური ზმნის ფორმის მქონე ვითარებით ზედსართავს: დაара ҟшзo-уп "ძალზე მშვენიერია" **кырза** нзио-уп "ძალიან კარგია".

თვისების ინტენსიურობის გამომხატველია აგრეთვე ვითარებით ზედსართავ სახელებს დართული ხმაბადვითი, ფუძეგაორკეცებული სიტყვა-სუფიქსები: -каакара, -цаацара, -хахаpa, -шышыра..., რომლებიც შესაძლოა -za სუფიქსითაც იყოს წარმოდგენილი: аҟшза-каакара "ძალიან ლამაზი", икаҟш-какаpa-za "ძალზე წითელი"...

ვითარებითი ზედსართავის ოდნაობით ხარისხს აწარმოებს ძაყ- პრეფიქსი. a-ძაყ-каҟш "მოწითალო", a-ძაყ-хаа "მონაცრისფრო"...

მიმართებითი ზედსართავით გამოხატული მსაზღვრელი წინ უსწრებს საზღვრულს. ასეთი მსაზღვრელ-საზღვრული სუბსტანტიური სინტაგმაა.

მიმართებითი ზედსართავები აფხაზურში სხვა სახელთა ფუძისგანაც შეიძლება იყოს ნაწარმოები. კუთვნილებითობის -тәყ სუფიქსით, რომელიც a-тәყ "საკუთრება" სიტყვიდან მომდინარეობს: ахаха-тәყ аҟны "ქვის სახლი", амҟытәყ гәара "ხის ღობე", тагалантәყ быҟь "შემოდგომის ფოთოლი"...

რიცხვითი სახელი

აფხაზურში რიცხვითი სახელი არის რაოდენობითი, რიგობითი, კრებითი, მიახლოებითი, ჯერობის, ჯუფთობის...

რაოდენობითი რიცხვითი სახელი განასხვავებს კლას-კატეგორიას. ნივთის (არა-გონიერთა) კლასის რაოდენობითი რიცხვითი სახელის ფუძეს, ორიდან მოყოლებული, ერთვის -на ან მისგან მომდინარე -ფა სუფიქსი, ადამიანის კლასში კი ნა-ს ნაცვლად გვაქვს -ყყ, სამიდან მოყოლებული, რომელიც аҟаҟყ "ადამიანი"

სიტყვიდან მომდინარედ მიაჩნია ქ. ლომთათიძეს. ამასთან ზოგადობის a- პრეფიქსი რიცხვით სახელს ჩამოშორდება. -ფი სუფიქსს შესაძლოა -კ განუსაზღვრელობის აფიქსიც დაერთოს x-ფი(к) "სამი რომელიღაც ადამიანი"...და სხვ.

ақы "ერთი"	АҒҒЫ
ф-на "ორი"	ფი-на (-к)
x-на "სამი"	x-ფი (-к)
жә-на "ცხრა"	на-ფი (-к)
аа-на "რვა"	хә-ფი (-к) (გონიერი
нж-на "შვიდი"	ნივთი)
ф-на "ექვსი"	ф-ფი ადამიანი)
хә-на "ხუთი"(არაგონიერი,	нж-ფი
на-на "ოთხი"	аа-ფი
жәа-на "ათი"	жә-ფი
	жәа -ფი

განსხვავებას ქმნის: "ერთი" რიცხვითი სახელი არაგონიერთა კლასში -ақы, ადამიანთა კლასში аҒҒЫ.

"ორი" არაგონიერთა კლასში ф-на, ადამიანთა კლასში ფი-на; რიცხვი ორსავე შემთხვევაში არის ф "ორი", -на არაგონიერთა (ნივთის), ხოლო на ადამიანთა კლასის ნიშანია.

x-на-с на მიღებულია на-საგან ნ-ს на-დ დაყრუების შედეგად x-ს მომდევნო პოზიციაში.

თერთმეტიდან მოყოლებული რაოდენობითი რიცხვითი სახელები იხმარება ნივთის (არაგონიერთა) კატეგორიის -на სუფიქსების გარეშე, ადამიანის (გონიერთა) კლასისათვის კი -ფი შენარჩუნებულია.

თერთმეტიდან რიცხვითი სახელი მიიღება ასე: жәа "ათი", რომელსაც ერთვის ან კავშირით - и, ან უკავშიროდ ერთეულისავე (ათამდე) რიცხვითი სახელის ძირი -на-ს გარეშე.

არაგონიერთა ნივთთა კლასი		გონიერთა, ადამიანის კლასი
жәә-иза >	"თერთმეტი"	Жәә-за-ды(-к)
жәәиза		
жәә-да	"თორმეტი"	жәә-да(-к)
жәә-ха	"ცამეტი"	жәә-ха-ды(-к)
жә-и-пш	"თოთხმეტი"	жә-и-пшь-ды(-к)
жәә-хә	"თხუთმეტი"	жәә-хә-ды(-к)
жәә-ф	"თექვსმეტი"	жәә-ф-ды(-к)
жә-и-нж	"ჩვიდმეტი"	жә-и-нжь-ды(-к)
жә-аа	"თვრამეტი"	жә-аа-ды (-к)
зе-и-жә	"ცხრამეტი"	зе-и-жә-ды(-к)

ოცის შემდგომ "ოცდაცხრამეტის" ჩათვლით რიცხვითი სახელები იწარმოება შემდეგნაირად: აღებულია "ოცის" აღმნიშვნელი **ажаа** ფუძე და ემატება რიცხვითი სახელები "ერთიდან" "ცხრამეტამდე". შუაში ჩაერთვის **и** კავშირი, რომელიც იწვევს **а> еи** ცვლილებას ნაწილობრივი ასიმილაციით და მიიღება:

არაგონიერთა, ნივთთა კლასი	
ажаә(е)и	"ოცდაერთი"
акы	
ажаә(е)и	"ოცდაორი"
да	
ажаә(е)и	"ოცდასამი"
хпш	
ажаә(е)и	"ოცდაოთხი"
пшьба	
ажаә(е)и	"ოცდახუთი"
хә	
ажаә(е)и	"ოცდექვსი"
ф	
ажаә(е)и	"ოცდაშვიდი"

ბჟნბა

ააჟა(ე)ი	ააბა	"ოცდარვა"
ააჟა(ე)ი	ააბა	"ოცდაცხრა"
ააჟა(ე)ი	ააბა	"ოცდაათი"
ააჟა(ე)ი	ააბა	"ოცდათერთმეტი"
ააჟა(ე)ი	ააბა	"ოცდათორმეტი"
ააჟა(ე)ი	ააბა	"ოცდაცამეტი"
ააჟა(ე)ი	ააბა	"ოცდათოთხმეტი"
ააჟა(ე)ი	ააბა	"ოცდათხუთმეტი" და

ა. შ.

გონიერთა, ადამიანის კლასი

ააჟა(ე)ი	ააჟა	"ოცდაერთი"
ააჟა(ე)ი	ააჟა(ე) ააჟა	"ოცდაორი"
ააჟა(ე)ი	ააჟა(-კ)	"ოცდასამი"
ააჟა(ე)ი	ააჟა(-კ)	"ოცდაოთხი"
ააჟა(ე)ი	ააჟა(-კ)	"ოცდახუთი"

ოცეულთა სახელების წარმოება შემდეგნაირია: "ორმოცს" აღნიშნავს ააჟა-ააჟა რიცხვითი სახელი (არაგონიერთა, ნივთთა კლასი) ან ააჟა-ააჟა-ააჟა(კ) (გონიერთა, ადამიანთა კლასი), "სამოცს" აღნიშნავს ააჟა-ააჟა, "ოთხმოცს" ააჟა-ააჟა... და ა. შ. ანუ სიტყვასიტყვით: "ორჯერ ოცი", "ოთხჯერ ოცი" და სხვ. -ნ თანხმოვანი აღნიშნავს ჯერობას.

ასეულებს აფხაზურში ასეთი წარმოება აქვს: ააჟა "100" ააჟა "ასერთი", ააჟა "ორასი", ააჟა "სამასი", ააჟა "ცხრაასი" და მისთ.

ააჟა "ათასი", ააჟა(კ) "ათასი ადამიანი" (გონიერთა, ადამიანთა კლასი)

ათასეულებს შორის თვლა ისევე გრძელდება, როგორც ასეულებს შორის.

რიგობითი რიცხვითი სახელი რაოდენობით რიცხვით სახელზე ა- პრეფიქსის და დანიშნულების -თი სუფიქსის დართვით მიიღება. ა-აა-თი "მეორე", ა-აა-თი "მესამე" და ა.შ.

რიგობით რიცხვით სახელებში გამოიყენება -ნა სუფიქსიანი რაოდენობითი რიცხითი სახელი.

პირველისათვის გამოიყენება აჩხა "წინ, წინა" ზმნისართი, რომელსაც დანიშნულების -თჲ სუფიქსი დაერთვის: აჩხა-თჲ "პირველი", ან რ-აჩხა-თჲ "მათგან უპირველესი", სადაც რ- III პირის მრავლობითობის ნიშანია. ზედმიწევნით: "მათგან უპირველესი"...

წილობითი რიცხვითი სახელი აღწერთად გადმოიცემა: ащара шаны хэтак "ერთი მეორედი", ზედმიწ.: "ორგან გაყოფილი ერთი ნაწილი" და სხვ.

თუ წილადის მრიცხველი "ერთია", მაშინ მნიშვნელის როლში მყოფ რაოდენობით რიცხვით სახელს ერთვის რ-აკ "მათგან ერთი, ერთი მათგანი" აჩა-რ-აკ "ერთი მესამედი", რაინა-რ-აკ "ერთი მეოთხედი"... "ნახევარს" აღნიშნავს სიტყვა ანჯა: აჩა ანჯა "ვამლის ნახევარი"

კრებითი რიცხვითი სახელი იწარმოება რაოდენობით სახელზე ა- პრეფიქსის დართვით ა-ხანა "ხუთივე", ა-ჯანა "ათივე". ასევე ა- პრეფიქსისა და -გყ "ც" ნაწილაკის დართვით: ა-ხანა-გყ "ხუთივე", ა-ჯანა-გყ "ათივე"...

მიახლოებითი რიცხვითი სახელი მიიღება რაოდენობით რიცხვით სახელზე აყარა "ტოლი, ოდენი" სიტყვისაგან მომდინარე -ka სუფიქსის დართვით: ანა-ka "ორიოდე რამ", აჩა-ka "ორიოდე ვინმე"; ან ჩამოთვლით: ანა-აჩა "ორი-სამი რამე", აჩა-აჩა "ორი-სამი ვინმე".

ჯერობის რიცხვითი სახელი რაოდენობით რიცხვით სახელზე რთული -ნ-თჲ სუფიქსის დართვით იწარმოება, რომელშიც -ნ ჯერობის სუფიქსია, -თჲ კი დანიშნულების: ან-ნ-თჲ "ორჯერ", ან-ნ-თჲ "სამჯერ" და ა. შ.

"ერთი" რიცხვითი სახელისაგან ჯერობის რიცხვითის მისაღებად ჰა "ერთი რიცხვითი სახელის ვ ელემენტს ერთვის -ნყ-კ სუფიქსები და ვიღებთ ვ-ნყ-კ "ერთხელ" შინაარსს.

ჯუფთობის სახელები იწარმოება ფუძის გაორკეცვით: აკ-აკა "თითო-თითო რამე", ანა-ანა "ორ-ორი რამე", აჩა-აჩა "ორ-ორი ვინმე", აკაკალა "თითო-თითოდ" (არაგონ, ნივთის შესახებ) ავავაალა "თითო-თითოდ" (გონიერის, ადამიანის შესახებ) - ალა სუფიქსი ინსტრუმენტალისის მაწარმოებელია.

ზმნა

აფხაზური ზმნა მორფოლოგიურ კატეგორიათა სიუხვით გამოირჩევა. ამ ენას არ გააჩნია ბრუნების სისტემა, ამიტომ ის, რაც სხვა ენებში სახელის ბრუნვათა მეშვეობით აისახება, აფხაზურში ზმნის საშუალებით გადმოიცემა.

მასდარი

მასდარი აფხაზურში ზმნის საწყისი ფორმაა, რომელსაც ა- თავსართი და -რა ბოლოსართი აწარმოებს.

ერთმანეთისაგან განსხვავდება დინამიკური და სტატიკური ზმნის მასდარი.

დინამიკური ზმნის მასდარი ზემოთ აღნიშნული a- პრეფიქსისა და -pa სუფიქსის მეშვეობით იწარმოება a-ka-a-pa "კეთება", a-ta-pa "მიცემა", a-π-ap-a "სწავლა"...

სტატიკური ზმნის მასდარს დაერთვის -zaa ე. წ. მდგომარეობის ხანგრძლივობის აღმნიშვნელი სუფიქსი.

a-ma-zaa-pa "ქონა, ყოლა", a-ka-zaa-pa "ყოფნა_არსებობა".

ზოგჯერ მასდარი წარმოდგენილია ზოგადობის a-პრეფიქსის გარეშე და ასრულებს მიზნის გარემოების როლს. მაგ.: хьыцрацара дцеит "სახელის მოსახვეჭად წავიდა" (გვანცელაძე, 2003, 64).

სტატიკურობა-დინამიკურობა

ზმნები აფხაზურში ორ რიგად იყოფა: სტატიკური და დინამიკური.

სტატიკურობა-დინამიკურობას აფხაზური ზმნის უღლებისათვის არსებითი მნიშვნელობა აქვს.

სტატიკური ზმნები

სტატიკურ ზმნებს თავისებური ფუძე აქვთ და ისინი დროთა წარმოების მიხედვით ძალზე შეზღუდულია, აქვთ აწმყო დრო -...п სუფიქსით ნაწარმოები და ნამყო განუსაზღვრელი დრო -н სუფიქსით ნაწარმოები.

სტატიკური ზმნის ფუძედ შეიძლება გამოყენებული იყოს არსებითი და ზედსართავი სახელის ფუძე (ა-პრეფიქსჩამოშორებული და დრო-კილოთა, პირ-კლასისა და სხვა კატეგორიათა ნიშნებდართული: сара сынзиоуп>сынзиуп "მე კარგი ვარ", сара сыдыуп "მე დიდი ვარ".

-заа სუფიქსიანი მასდარისაგან სტატიკური ზმნის წარმოებისას ეს სუფიქსი ძირს ჩამოსცილდება: а-ка-заа-ра "ყოფნა, არსებობა", сы-ко-уп "მე ვარ", а-ма-заа-ра "ქონა, ყოლა", исы-мо-уп "ის მე მაქვს, მყავს".

ზოგჯერ სტატიკური ზმნა დინამიკური ზმნის ფუძისაგანაც იწარმოება, მას შედეგობითი შინაარსი ექნება:

и-ка-с-цо-ит "მე რაღაცას ვაკეთებ"

и-ка-цо-уп "იგი ვაკეთებულობა"

ამგვარი წარმოებისას დინამიკური გარდამავალი ზმნა სტატიკურ გარდაუვლად იქცევა. სტატიკური ზმნა ყოველთვის გარდაუვალია.

ზოგი ზმნური ფუძე დინამიკურ და სტატიკურ ზმნას ერთდროულად აწარმოებს. მაგ.: а-тәа-ра "ჯდომა", а-гыла-ра "დგომა", а-цәа-ра "დაძინება", сытәоуп "ვზივარ" сытәоит "ვჯდები", дцәоуп "სძინავს მას", дцәоит "იძინებს იგი"...

დინამიკური ზმნები

დინამიკური ზმნები იწარმოება საკუთრივ დინამიკურ ზმნათა ფუძეებიდან: а-ба-ра "ხედვა", а-та-ра "წასვლა", а-ныл-ра "წვა"...

გარდა ამისა ნასახელარი სტატიკური ზმნური ფუძეებისაგანაც:

ა) ნასახელარ სტატიკურ ზმნას ერთვის გარდაქცევითობის მადინამიკურებელი -*xa* სუფიქსი:

a-kəyɨʃ "ჭკვიანი", სტატიკური: *д-ы-kəyɨʃʉɨ* "იგი ჭკვიანია" დინამიკ. *д-ы-kəyɨʃ-xe-ɨт* "იგი დაჭკვიანდა".

ბ) გარდამავალი ნასახელარი დინამიკური ზმნის მისაღებად გამოიყენება *a-təy* "მონა, საკუთრება" სიტყვისაგან მომდინარე -*təy* აფიქსი, რომლის წინ ფუძეში ჩნდება სუბიექტის კლასოვან-პიროვანი პრეფიქსები: *აზა* "ცოცხალი" _ სტატ. *ი-ზიუ-უი* "იგი (არაგ.) ცოცხალია", დინამიკ. *ი-ზა-ც-ტა-იт* "მე იგი (არაგ.) გავაცოცხლე".

გ) დინამიკური ზმნის საწარმოებლად გამოიყენება *p-* კაუზატივის პრეფიქსი: *ა-იშა* "მართალი", _ სტატ. *ი-აშო-უი* "იგი (არაგ.) მართალია", _ დინამიკ. *ის-რ-იშე-იт* "მე იგი (არაგ.) გავამართლე".

დ) გარდამავალი და გარდაუვალი ზმნების ერთი ჯგუფი იყენებს გასადინამიკურებლად დამოუკიდებელ სახელთა ფუძეებისაგან მომდინარე ფუძე-წინდებულებზე დართულ ძირ-სუფიქსებს: -*ца*, -*x*, -*ლა*, -*ц...* *ა-კა-ца-რა* "რამეზე დადება", *აკაყ-х-ра* "ზედაპირიდან აღება", *ა-კა-ლა-ра* "რამეზე ასვლა", *ა-კაყ-ц-ра* "რაიმედან გამოსვლა".

ца- х- სუფიქსები გარდამავალ, ხოლო *ლა- -ц* სუფიქსები გარდაუვალ ზმნებს ახასიათებს.

პირის, კლასისა და რიცხვის, გარდამავლობისა და ინვერსიის კატეგორია აფხაზურში.

ქვემოთ წარმოდგენილი მსჯელობა ძირითადად ქ. ლომთათიძის დებულებებს ემყარება:

აფხაზური ენის ზმნას პიროვან-კლასოვანი უღვლილება ახასიათებს, რაც კლასოვანი უღვლილების განვითარების შედეგია. ([101], გვ. 51-63; [1], გვ. 131; 181).

ისევე, როგორც ქართველურ ენებში, აფხაზურშიც ზმნა პოლიპერსონალურია; იგი ასახავს სუბიექტისა და ობიექტის პირს. თუ ქართველურ ენებში ზმნას შეუძლია მხოლოდ ორი პირის და მესამის რიცხვის (მკ. ქართულში) მორფოლოგიური ნიშნის შეგუება, აფხაზურ ზმნას ერთსა და იმავე დროს სამი და მეტი მორფოლოგიური პირის აფიქსის ასახვა ძალუძს.

პირის, კლასისა და რიცხვის ნიშნები აფხაზურ ზმნაში პრეფიქსებია. ერთადერთი გამონაკლისია ნივთთა კლასის მრავლობითობის _ კაა სუფიქსის გამოვლენა ზმნაში, გარკვეულ შემთხვევებში.

აფხაზური ზმნის ერთ-ერთი უმთავრესი კატეგორიაა ადამიანისა და ნივთთა კლასის კატეგორია.

გრამატიკულ კლასებს ზმნა განარჩევს მხოლობითი რიცხვის II და III პირში; მხოლობითი რიცხვის II პირში ზმნა ასხვავებს მამაკაცისა და ქალის ქვეკლასებს: მკ. ქვეკლასის ნიშანი y-, ხოლო ქ. ქვეკლასის ნიშანი არის ნ-; y-цoит "შენ (მკ.) მიდიხარ", ნ-цoит "შენ (ქ.) მიდიხარ"...

მხოლობითი რიცხვის III პირში ზმნა განარჩევს ადამიანთა კლასს (მკ.-ისა და ქ.-ისას ერთად), მკ.-ის ქვეკლასს, ქ.-ის ქვეკლასს, ნივთთა კლასს. ადამიანთა (გაუდიფერენცირებლად) კლასის ფორმანტია ძ-, მკ.-ის ქვეკლასს აღნიშნავს პრეფიქსი ი-, ქ.-ის ქვეკლასს კი პ-; ნივთის კლასის მაჩვენებლებია ი-, ა-, на- პრეფიქსები...

აღნიშნული აფიქსები კლასის ჩვენების გარდა, გამოხატავენ აგრეთვე, სუბიექტისა და ობიექტების პირსა და რიცხვს.

აფხაზურში გამოყოფენ პირისა და კლასის ნიშანთა ორ წყებას:

პირის ნიშანთა ის წყება, რომელიც III პირში განარჩევს მკ.-ისა და ქ.-ის კლასებსა (ცალ-ცალკე) და ნივთთა კლასს, პირობითად წოდებულია "ლ"-ს რიგად (ქ.-ის ქვეკლასის აფიქსის ლ-ს მიხედვით), ხოლო მეორე რიგი აფიქსებისა, რომელიც III პირში განარჩევს მკ.-ის (გაუდიფერენცირებლად) კლასს, ადამიანს (პიროვნებას) და ნივთს (საგანს) სახელდება "დ"-ს რიგად. ადამიანის (გონიერის) კლასის აფიქს "დ"-ს მიხედვით ([156], გვ. 389-392; [138], გვ. 76, 77; [151]; [180]; [175]; [137]).

პირის, კლასისა და რიცხვის ნიშანთა სქემა:

"ლ"			"დ"	
	მხ. რ.	მრ. რ.	მხ. რ.	მრ. რ.
Iპ.	ც/ვ	ღ(a)-/აა	ც-	ღა
IIპ.	ყ- (მამაკ. კლ.) ნ- (ქალის კლ.)	-შიჲ	ყ- (მამაკ. კლ.) ნ- (ქალის კლ.)	-შიჲ
IIIპ.	ი- (მამაკ. კლ.) ლ- (ქალის კლ.) ა-/ია- (არაგონ. კლ.)	რ/-დ	დ- (ადამ. კლ.) ი- (არაგონ კლ.)	-ი

იმისდა მიხედვით, თუ რომელი პირის ნიშანი დგას ზმნის ძირის წინ და რომელი იცვლება პირისა და კლასის მიხედვით, სუბიექტისა თუ ობიექტისა, პირის ნიშანთა წყობა იქნება სუბიექტური ან ობიექტური.

წყობა სუბიექტურია, თუ ზმნის ძირის წინ რეალური და გრამატიკული სუბიექტის ნიშანი დგას და ეს ნიშანი პირისა და კლასის მიხედვით იცვლება. სუბიექტური წყობა გარდამავალ ზმნებში გვხვდება.

წყობა ობიექტურია, თუ ზმნის ფუძის წინ ობიექტის ნიშანი დგას და ეს ნიშანი პირისა და კლასის მიხედვით იცვლება. ობიექტური წყობა გარდაუვალ და ინვერსიულ ზმნებს ახასიათებს.

აფხაზური ზმნის ფორმებში გამოჰყოფენ ე. წ. მიმართებით ნაცვალსახელებს, მიმართებით პრეფიქსებს. ეს პრეფიქსები განარჩევს "დ"-სა და "ლ"-ს რიგს; იხმარება მიმღეობურ წარმოებაში პირ-კლასის აფიქსთა ნაცვლად: "დ"-ს რიგის აფიქსთა ნაცვლად იხმარება ი- სამიმართებო პრეფიქსი, "ლ"-ს რიგის აფიქსთა ნაცვლად ჰ- სამიმართებო პრეფიქსი: ი-ლ-ნი "რასაც ხედავს", ი-ka-ჰ-იო "ვინც აკეთებს"...

პირის ნიშანთაგან განსხვავებით, ი- და ჰ- პრეფიქსები პირს, კლასსა და რიცხვს არ განარჩევს... სახელური მრავლობითობის ნიშანი ამ წარმოებებშიც დაერთვის

ზმნას და რიცხვს გამოხატავს. ასეთივე წარმოება დადასტურებულია ადიღურშიც. ეს ფორმები სიტყვა-წინადადებებს წარმოადგენენ მიმღეობის ფუნქციით ([156]; [124]).

აფხაზურში არ არის ქართველურ ენათა მსგავსი პირის ნიშანთა დიფერენციაცია სუბიექტურ და ობიექტურ ნიშნებად, მაგრამ ჩანასახის სახით ასეთი დაპირისპირება მაინც გვაქვს: (შდრ. *на-პრეფიქსი*, რომელიც მხოლოდ გარდამავალი ზმნის სუბიექტს აღნიშნავს).

პირისა და კლასის ნიშნები აფხაზურში სუბიექტის აღსანიშნავადაც გამოიყენება და ობიექტის აღსანიშნავადაც.

მათი სხვადასხვა როლში გამოსვლა დამოკიდებულია ზმნის გარდამავლობაზე.

სინტაქსური ფუნქციის მიხედვით "დ"-ს რიგის პირის ნიშნები გამოყენებულია:

ა) გარდაუვალ ზმნათა სუბიექტისა და ბ) გარდამავალ ზმნათა პირდაპირი ობიექტის გამოსახატავად. ხოლო "ლ"-ს რიგის პირის ნიშნები: ა) გარდამავალ ზმნათა სუბიექტისა, ბ) ირიბი ობიექტისა და გ) გარკვეული ნაწილაკის დართვით ინსტრუმენტალობის გამოსახატავად.

აფხაზურ ზმნას პირ-კლასის ნიშნები თავში მოუდის. მათი ადგილი მკაცრად განსაზღვრულია:

ზმნის მთლიან ფორმაში პირველ ადგილას ყოველთვის "დ"-ს რიგის აფიქსები გამოდის, მათ მოსდევს "ლ"-ს რიგის აფიქსები.

გარდაუვალ ზმნაში პირველ ადგილას არის სუბიექტის ნიშანი "დ"-ს რიგისა, II ადგილას ირიბი ობიექტის ნიშანი "ლ"-ს რიგისა: *д-н-шталоит* "იგი (გონ.) შენ (დკ.) მოგსდევს".

გარდამავალ ორპირიან ზმნაში პირველ ადგილას არის უახლოესი (პირდაპირი) ობიექტის ნიშანი "დ"-ს რიგისა, ხოლო II ადგილას სუბიექტის ნიშანი "ლ"-ს რიგისა.

გარდამავალ სამპირიან ზმნაში პირველ ადგილას დგას უახლოესი (პირდაპირი) ობიექტის ნიშანი "დ"-ს რიგისა, მას მოსდევს ირიბი ობიექტის და სუბიექტის ნიშნები "ლ"-ს რიგისა: *н-у-с-тоит* "მე შენ (მკ.) გაძლევ მას (ნ)".

ზოგ ზმნას პირის ნიშნების ინვერსიული წყობა ახასიათებს. ინვერსიულია გრძნობა-აღქმის, კუთვნილების გამომხატველი და ზოგი სხვა ზმნა.

ინვერსიულ ზმნაში გრამატიკული სუბიექტის პირის ნიშანი აღნიშნავს რეალურ ობიექტს, ხოლო გრამატიკული ირიბი ობიექტის ნიშნით რეალური სუბიექტია გამოხატული. ინვერსიული ზმნები გარდაუვალია, ისინი სტატიკურად შეიძლება იყოს და დინამიკურიც. ინვერსიულ ზმნებში გარდამავალ ზმნათა მსგავსად, რეალური სუბიექტი "ლ"-ს რიგის აფიქსებით გამოიხატება, მაგრამ "ლ"-ს რიგის აფიქსებით სინამდვილეში ირიბი ობიექტია გადმოცემული.

ყველა გარდამავალი ზმნა ზოგ ზმნურ კატეგორიაში (პოტენციალისი, უნებურობა) ინვერსიული, ე. ი. გარდაუვალი ხდება ([32]; [154]; [138], გვ. 100, 102; [151]).

აფხაზურში, როგორც აღვნიშნეთ, პირისა და კლასის ნიშნები პრეფიქსებია ორსავე რიცხვში. რთულფუძიან გარდამავალ ზმნაში სუბიექტის პირის ნიშანი განკვეთს ფუძეს და ძირის წინ აღმოჩნდება: и-ka-с-цеит "მე ის გავაკეთე", акашара "კეთება".

ეს მოვლენა იმდენად სისტემატური ხასიათისაა, რომ აფხაზური ზმნის გარდამავლობის ერთ-ერთ ნიშნადაა მიჩნეული.

ნივთის კლასის სუბიექტის პირის ნიშნად გარდამავალ განკვეთილ ზმნებში გვხვდება на-ფორმანტი: ацма и-ka-на-цеит _ "თხამ გააკეთა"... ([32], გვ. 1-27).

სათანადო ფონეტიკურ გარემოში პირისა და რიცხვის ნიშნებს ცვლილება მოსდით:

I სუბიექტური პირის ნიშანს მხოლოდობითა და მრავლობითში და II სუბიექტური პირისა და რიცხვის ნიშანს: с-,x-, шә- გარდამავალ ზმნაში მჟღერი თანხმოვნით დაწყებულ ფუძეთა წინ მოსდის ასიმილაცია: с>з, x>аа, шә>жә...

როგორც ე. ლომთათიძემ გაარკვია, პირის ნიშანთა გამჟღერება ხდება მხოლოდ გარდამავალ ზმნებთან. აფხაზურ დიალექტებში აღნიშნულ მოვლენას (იგულისხმება პირის ნიშანთა გამჟღერება) ადგილი აქვს მკვეთრი თანხმოვნით დაწყებულ ზმნაშიც. აფხაზურში გამჟღერებული პირის ნიშანი ზოგჯერ მაშინაც გვხვდება, როდესაც საამისო პირობა არ არსებობს: дзымбеит<дсымбеит "იგი ვერ (არ) ვნახე", ეს ფაქტები (უკა-

ნასკნელს ავტორი დადებით ფორმათა ანალოგიით ხსნის) ქ. ლომთათიძეს ამ მოვლენის (პირის ნიშანთა გამჟღერების) უნიფიკაციის მომასწავლებლად მიაჩნია ([32]; [30], [35]; [155]; [66], გვ. 161-165; [29], გვ. 232, 233, 142-143, 146; [150]).

"ლ"-ს რიგის III პირის მრავლობითობის ნიშანი p-, კაუზატივის კატეგორიის მაწარმოებელ p- ფორმანტთან შეხვედრისას განიცდის დისიმილაციას: p>д... ქ. ლომთათიძის აზრით, ამ ფონეტიკურ მოვლენას აქვს გარკვეული მორფოლოგიური საფუძველი: _ "ეს აფიქსები წარმოშობით ერთნი ჩანს, შემდგომ ფუნქციურად განსხვავებული... კაუზატივის აფიქსიც იგივე მრავლობითობის აფიქსი უნდა ყოფილიყო... შესაძლოა, დისიმილაციის ამ ფაქტით შემოგვენახა პირის ნიშნის მოსალოდნელი სახეობა ([34], გვ. 91).

ცალკე აღნიშვნის ღირსია აფხაზურში მრავლობითობის ასახვა ზმნაში -каа ნივთთა კლასის მრავლობითობის მაწარმოებელი ფორმანტით: икасцеит "მე ის გავაკეთე", икасцакаеит "მე ისინი გავაკეთე". ამ საკითხს სპეციალური გამოკვლევა მიუძღვნა რ. ჯანაშიამ ([130]).

-каа სუფიქსი იხმარება აფხაზურში ყველანაირ ზმნასთან. მისი ხმარება ფაკულტატურია, იგი დაერთვის ზმნის ფუძეს დროის მაწარმოებელთა წინ და აღნიშნავს: 1) პირდაპირი ობიექტის სიმრავლეს, 2) გარდაუვალი ზმნის სუბიექტის სიმრავლეს, 3) გარდამავალი ზმნის სუბიექტის სიმრავლეს, 4) ირიბი ობიექტის სიმრავლეს, 5) მოქმედების მრავალგზისობას.

ამ შემთხვევებიდან აფხაზურისათვის ყველაზე ნიშანდობლივია პირდაპირი ობიექტისა და გარდაუვალი ზმნის სუბიექტის სიმრავლის აღნიშვნა -каа სუფიქსით; ე. ი. "დ"-ს რიგის აფიქსებით გამოხატულ პირთა მრავლობითობა. შდრ.: ძველი ქართულის ვითარება: -ენ სუფიქსით პირდაპირი ობიექტისა და ზოგჯერ გარდაუვალი ზმნის სუბიექტის მრავლობითობის ასახვა ზმნაში.

რ. ჯანაშიას აზრით, III პირში -каа სუფიქსის დართვა იმითაა გამოწვეული, რომ "დ"-ს რიგის III პირის მრავლობითობა გამოიხატება ერთი и - ფორმანტით, როცა მხოლოდობით რიცხვში იმავე რიგში ორი: д- და и- ფორმანტი გვაქვს _ ერთი ადამიანისა და მეორე ნივთისათვის.

"ლ"-ს რიგის აფიქსებით გადმოცემულ პირთა სიმრავლის აღსანიშნავად -kaa სუფიქსის გამოყენება აფხაზურისათვის ნაკლებ დამახასიათებელი, მეორეული მოვლენაა ([130], გვ. 247-251).

აფხაზური ზმნისათვის დამახასიათებელია აგრეთვე ისეთი შემთხვევები (განპირობებული სხვადასხვა მიზეზებით), როდესაც ზმნაში სუბიექტისა ან რომელიმე ობიექტის პირი არ აისახება:

სუბიექტის პირი არ ჩანს გარდამავალ ზმნაში:

ა) აბსოლუტივში,

ბ) დადებით ბრძანებითში.

ა) აბსოლუტივში ზმნის სუბიექტის ნიშანი არ ჩანს, მომდევნო ზმნის საშუალებით ირკვევა, რომელი პირია მოქმედი: и-ка-с-цеит – "მე გავაკეთე" – პირიანი ფორმაა, и-кащаны с-ааит – "კეთებით მოვედი" – აბსოლუტივია.

აბსოლუტივში სუბიექტის პირის ნიშნის უქონლობა გარდამავალ ზმნაში ქლომთათიძეს იმ უძველეს მოვლენად მიაჩნია, როდესაც გარდამავალ ზმნაში მხოლოდ პირდაპირი ობიექტის პირი აღინიშნებოდა ([28], გვ. 4-13).

... ცალკე უნდა აღინიშნოს, რომ ლოკალური პრევერბები ირიბ ობიექტს შეიწყობენ კონკრეტული (განსაზღვრული) შინაარსით გამოყენებისას, ხოლო უობიექტოდ წარმოგვიდგებიან, როცა ისინი განზოგადებულად (განუსაზღვრელი შინაარსით) იხმარება: შდრ.: ашә амаа а-кы-и-цеит – "კარის სახელური მოჰგლიჯა", алемхақәа кы-ицеит "ყურები ააგლიჯა".

შეიძლება ზოგჯერ ირიბი ობიექტის პირის ნიშანი მორფემისეულ ხმოვანთა შერწყმის საფუძველზე იყოს გაუჩინარებული; ამის ნიადაგზე წარმოქმნილ რთულ, შერწყმულ მორფემაში იგი უთუოდ დაცულად უნდა ჩაითვალოს ([35], გვ. 60, 61).

პირის ნიშნები აფხაზურში პირის ნაცვალსახელთაგან მომდინარეობს. ეს ფაქტი ჯერ კიდევ უსლარმა აღნიშნა. სამეცნიერო ლიტერატურაში ეს დებულება გაზიარებულია ([170], გვ. 15).

პირის ნაცვალსახელებში კი თავკიდურა თანხმოვანთა სახით კლას-კატეგორიის ზოგი ფორმანტი შემოგვენახა ([99]).

აფხაზურში, როგორც აღვნიშნეთ, წარმოდგენილია უღვლილების კლასოვან-პიროვანი ტიპი. აფხაზურ ენაში პოლიპერსონალური ზმნის წარმოქმნა ხდებოდა კლასოვანი უღვლილების თანდათანობითი მოშლისა და პიროვანი უღვლილების თანდათანობითი ჩამოყალიბების პროცესში ([59], გვ. 443).

აფხაზურმა ენამ კლასოვანი უღვლილებიდან კლასოვან-პიროვან უღვლილებაზე გადასასვლელად გამოიყენა პრეფიქსული გზა. "ლ"-ს რიგის აფიქსები "დ"-ს რიგის აფიქსთა ფონეტიკურ სახესხვაობას წარმოადგენს; შემდეგ მოხდა მათი გამოყენება უკვე პირის ნიშნებად ([20], გვ. 55).

აფხაზურ ზმნაში მონოპერსონალიზმის დროისაა "დ"-ს რიგის აფიქსები, რომლებიც ახლა ადამიანის კლასს აღნიშნავს ([1], 149). ისტორიულად "დ" აფიქსი ნივთის კლასის აღმნიშვნელი უნდა ყოფილიყო ([164], გვ. 9-12; [59], გვ. 443, 447; [7], გვ. 66).

აფხაზურში კლასებად დაყოფას საფუძვლად ედო დაყოფა პიროვნებისა და საგნის კლასებად ([139], გვ. 91-102).

ნივთთა კლასის აფიქსით ჯერ ქალის, ხოლო შემდეგ საერთოდ ადამიანის კლასის აღნიშვნა იბერიულ-კავკასიურ ენათათვის დამახასიათებელია. აფხაზურში ნივთთა კლასის დ- ნიშანი ადამიანთა კატეგორიის აღსანიშნავადაა გამოყენებული; დ- ნიშნის ნივთთა კლასის ნიშნიდან მომდინარეობას ადასტურებს მისი (დ- ფორმანტის) გამოვლენა III პირის მრავლობითობის ნიშნად კაუზატივის კატეგორიის წარმოებაში ([34]). ხოლო საერთო წესის მიხედვით, იბერიულ-კავკასიურ ენებში მრავლობითობის ნიშანი ადამიანთა კატეგორიის ნიშნიდან არ მიიღება, ე. ი. დ- ნივთისა იყო ([1], გვ. 151).

ნივთთა კლასიდან დ- ნიშანი ადამიანთა კატეგორიაში გადმოვიდა ჯერ ქალის კლასის აღსანიშნავად და შემდეგ განზოგადდა ადამიანის კატეგორიის ნიშნად.

ნ- ნიშანი აფხაზურში უნდა ყოფილიყო ქალის კატეგორიის საერთო ნიშანი პირების გარჩევამდე. ადილ. ფ-ბ° > ბ-ბ° _ "ქალი", შდრ.: ბ° _ "მამაკაცი", აფხაზურში ქალის კლასი II პირში გამოიხატება ნ- ნიშნით, II პირის მამაკაცის γ- ნიშანი გენეტიურად

უკავშირდება საერთო იბერიულ-კავკასიურ “ვ”- ნიშანს: ხუნძ. ვუგო – "ვარ", ქართვ. ვარ. ზან. ვორექ – "ვარ", სვან. ხვარი – "ვარ" ([164], გვ. 10).

ქ. ლომთათიძის აზრით, აბსოლუტივის კატეგორია წინ უსწრებს დროის კატეგორიას. დროის ჩამოყალიბებასთან ერთად, თავი იჩინა სუბიექტის პირმაც ზმნაში. ამ ნიადაგზე ერთმანეთს დაუპირისპირდა:

აბსოლუტივი – ды-на-ны – "იგი (ად.) ნახვით"...

ნამყო განუსაზღვრელი – ды-з-на-н – "მე ვნახე იგი"

ბ) აფხაზური გარდამავალი ზმნის დადებითი ბრძანებითის ფორმაში არ აისახება სუბიექტის პირი:

и-ка-у-цеит – "შენ (მკ.) გააკეთე ის (ნ.)"

и-ка-ца! – "გააკეთე ის (ნ.)"...

ქ. ლომთათიძე უშვებს, რომ ბრძანებითისა და აბსოლუტივის წარმოების პრინციპს შორის გარკვეული კავშირი უნდა იყოს სუბიექტის გამოუხატველობის მხრივ; ... სუბიექტის პირის გაჩენა გარდამავალ ზმნაში მეორეული მოვლენაა. თავდაპირველად გარდაუვალ ზმნაში გამოიხატებოდა სუბიექტის პირი, გარდამავალში პირდაპირი ობიექტისა, ისევე, როგორც სხვა კავკასიურ ენებში. ე. ი. აფხაზური გარდამავალი ზმნაც ნეიტრალურია გვართა მიხედვით ([28], გვ. 12; [150]).

შესაძლოა, აფხაზურ ზმნაში გაუჩინარდეს ნივთის კლასის III პირის უახლოესი ობიექტის ნიშანი, თუ ზმნის ფორმას წინ უძღვის ნაცვალსახელი, ან არსებითი სახელი:

ача (и)-у-с-тоит "მე შენ (მკ.) პურს გაძლევ" შებრუნებულ წყობაში უახლოესი (პირდ.) ობიექტის ნიშანი აღდგება: и-у-с-тоит ача – "გაძლევ პურს".

ირიბი ობიექტის ნიშანი შეიძლება არ ახლდეს ზოგ პრევერბიან ზმნას. ეს იმაზეა დამოკიდებული, თუ როგორი შინაარსით არის პრევერბი გამოყენებული ზმნაში: კონკრეტულითა თუ განზოგადებულით.

ვ. კონჯარას აზრით, პირველად აფხაზურში ...yapa ნაცვალსახელით აღინიშნებოდა როგორც ქალი, ისე კაცი (ვ- ადამიანს ნიშნავდა საერთოდ) თანდათან ... ფორმანტმა დაიწყო მკ. კლასის II პირის ნიშნის ფუნქციის შესრულება ([182], გვ. 391, 392).

ი, რომელიც I გრამატიკულ კლასს, ნივთთა კლასს და აქედან მრავლობით რიცხვს გამოხატავს, ერთი და იგივე ოდენობა უნდა იყოს ისტორიულად და ნივთთა კლასის p- დ-ს უნდა უკავშირდებოდეს... საფიქრებელია, ნივთთა კლასის na > a უკავშირდებოდეს იმავე დ-ს. a-ს ნივთთა კლასის ფუნქცია n-ს დაკარგვის შემდეგ უნდა ჰქონდეს მიღებული, თავდაპირველად იგი კლასის ნიშნის თანმდევი თანხმოვანი უნდა ყყოფილიყო (შდრ. ...ა, და, ლა...)" ([1], გვ. 151).

აფხაზურისათვის ნავარაუდევია ოთხკლასიანი ამოსავალი სისტემა:

I v > y ...

II d > l

III n(a) > n

IV d ° p ° n

პირისა და კლასის ნიშანთა წარმოშობის თაობაზე, როგორც ვხედავთ, ძირითადად, ერთი აზრისანი არიან მკვლევრები: პირისა და კლასის ნიშნები კლასის ნიშანთაგან და პირის ნაცვალსახელთაგან მომდინარეობს.

ტაპანთურში პირისა და კლასის ნიშნები იგივეა, რაც აფხაზურში, აქაც ორი რიგი გამოიყოფა პირისა და კლასის ნიშნებისა (იმავე პრინციპით): "დ"-ს რიგი, "ლ"-ს რიგი.

გარდამავალ მჟღერი თანხმოვნით დაწყებულ ზმნასთან, აფხაზურის მსგავსად, ტაპანთურშიც I სუბიექტური პირის ნიშანი მხოლოდობით და I და II სუბიექტური პირის ნიშნები მრავლობითში მჟღერდება. ტაპანთურში გამჟღერებას იწვევს მკვეთრი თანხმოვნით დაწყებული ერთი აкааааа _ "ბანა" ზმნაც ([27]; [150]; [183]).

ტაპანთურში დაცულია ის მჟღერი _ ჰ _ სპირანტი, რომლისგანაც მომდინარეობს აფხაზური x > aa (I პირის ნიშანი მრავლობით რიცხვში): ита-ჰ-цын – "მას (ნ) შიგ ჩავავდებთ" ([27], \$40).

აფხაზურში III პირის სუბიექტის ნიშნად ნივთთა კლასში (თუ ზმნა გარდამავალი სამპირიანია, ან ორპირიანი რთულფუძიანი) გვევლინება **ნა-** პრეფიქსი. დანარჩენ შემთხვევებში არის **ა-**. ტაპანთურშიც ასეა, მაგრამ აქ ზმნებს უფრო ახასიათებთ წინდებულიანი ფორმები. პირის ნიშანიც ასეთ შემთხვევაში ექცევა წინდებულის შემდეგ და რთული ფუძის მქონე ზმნათა მსგავსად, ნივთთა კლასის სუბიექტის პირის ნიშანი წარმოგვიდგება **ნა-**-ს და არა **ა-**-ს სახით: **აҧн** დანაბა _ "ის (ად.) ცხენმა როცა დაინახა".

ნა- ფორმანტი **ა.** გენკოს **ა-** ფორმანტისაგან მიღებულად მიაჩნია სინტაგმის არასწორი დაყოფის პირობებში ([135], გვ. 191; [168], გვ. 109).

ტაპანთურში წარმოდგენილი პირის, კლასისა და რიცხვის გამოხატვის სისტემა ზმნურ ფორმაში მატერიალურადაც და აგებულების პრინციპითაც სავსებით ემთხვევა აფხაზურისას.

თითქმის ასეთივე ვითარებაა აშხარულშიც:

1. ზოგჯერ აშხარულში **ა-** კლასის ნიშნის მაგიერ **ი-** იხმარება, რაც შემთხვევითი ფაქტის შთაბეჭდილებას ახდენს: **ашә иҧаыаахг** – "იგი (ნ) კართან მოვიდა". ეს შეიძლება ადილურის გავლენით აიხსნას.

2. "სხვა" _ სიტყვა ყველა დიალექტში ხან **дача**-ს სახითაა, ხან **ача**-ს სახით. აშხარულში დასტურდება **рачак**, რაც "დ"-ს გრამატიკული კლასის ნიშნად კვალიფიკაციას უეჭველს ხდის.

3. აშხარულში I პირის ნიშნის გამჟღერებელი სახეობაც დასტურდება მრავლობით რიცხვში: **ихазып** _ "დავლევთ"...

4. ზმნის უარყოფით ფორმაში, სადაც გამჟღერების პირობა მოხსნილია, ხშირად გვხვდება პირის ნიშნის გამჟღერებული სახეობა ([30], [35]).

ტაპანთური და აშხარული დიალექტები უმნიშვნელო გადახრათა მიუხედავად, მიჰყვება აფხაზურ ენას პირის, კლასისა და რიცხვის კატეგორიათა წარმოების საკითხში.

წარმოქმნის კატეგორიები

პირთა რაოდენობის ზრდასთან ერთად, აფხაზურ-ადილურ ენათათვის დამახასიათებელ პოლიპერსონალურ ზმნას საშუალება ეძლევა გამოხატოს ნაირგვარი მიმართება სუბიექტურ და ობიექტურ, ან ობიექტურ პირებს შორის. ზმნაში მორფოლოგიური ნიშნით გამოხატული, პირებს შორის არსებული ურთიერთმიმართება ქმნის იბერიულ-კავკასიურ ენათა ზმნის მორფოლოგიურ და სიტყვაწარმოებით კატეგორიათა მრავალფეროვნებას.

აფხაზურ-ადილური ენების რელატიურ (და ზოგჯერ აბსოლუტურ ზმნასაც) უღლების კატეგორიათა _ პირის, კლასის, რიცხვის) გარდა მოეპოვება წარმოქმნის კატეგორიები: ქცევის, პოტენციალისის, უნებურობის, კაუზატივისა და საურთიერთოსათანაო.

ქცევის კატეგორია

აფხაზური ენის ზმნას ახასიათებს ქცევის კატეგორია.

აფხაზურში ქცევის კატეგორია რამდენადმე განსხვავდება ქართველურ ენათა ქცევის კატეგორიისაგან.

ქ. ლომთათიძე აფხაზურ-აბაზურში გამოყოფს ორ ქცევას: სათავისო (სასუბიექტო) და სასხვისო (საობიექტო) ქცევებს ([40], გვ. 411-419; [153]; [152]; [151]).

აფხაზური ენის გრამატიკაში გამოყოფილია აგრეთვე ქცევის მესამე სახეობაც, ნეიტრალური ქცევა. ცალკეა გამოყოფილი უკუქცევითობის კატეგორია ([138], გვ. 136-143).

ქ. ლომთათიძის ნაშრომებში აფხაზურში ნეიტრალური ქცევის გამოყოფის შემთხვევას ვერ ვხვდებით; უკუქცევითობის კატეგორიას ქ. ლომთათიძე სათავისო ქცევად მიიჩნევს ([153]).

1. სათავისო (სასუბიექტო) ქცევა იწარმოება ზმნურ ფორმაში _ რეფლექსურობის ელემენტის მონაწილეობით. ეს ელემენტი მოსდევს "ლ"-ს რიგის აფიქსებს და აღნიშნავს გარდამავალი ზმნის სუბიექტის მხოლოდ თავისავე თავზე მოქმედებას. აფხ.: и-ე-и-цəахит _ "მან თავი დაიმალა".

ე- რეფლექსურობის ელემენტს ქ. ლომთათიძე ადასტურებს ტაპანთურშიც. თუ აფხაზურში რეფლექსურობის ელემენტს კუთვნილებითი აფიქსი მუდამ წინ ახლავს, და პირის ორ ნიშანს წარმოგვიდგენს: აფხ. с-еы-с-шуетит _ "თავს ვიკლავ", ტაპანთურში რეფლექსური ფორმების е- ელემენტს კუთვნილების გამომხატველი პირის ნიშნები აღარ ერთვის და აფხაზური с-е-с-шуетит-ის ნაცვლად ტაპანთურში сеысшит ფორმას ვხვდებით.

ტაპანთურში ზმნა საკუთარი თავისაკენ მიმართულ მოქმედებას კაუზატივის ფორმითაც გამოხატავს: цəшак ссрысп _ "ცოტა ქარს მოვიქროლებ"... ([27], [44; 152]).

რეფლექსურობის ელემენტი აშხარულში თითქოს ფუძესაა შეზრდილი; ეს ნათელი ხდება საგარემოებო აფიქსთა წარმოებისას: -ш-, -аh-..., რომლებიც რიგით პირველი პირის აფიქსის შემდეგ დაისმის აფხაზურში: с-е-аh-с-шаа _ "მე თავს როცა ვიკლავ"... აშხარულში კი е- ელემენტი საგარემოებო აფიქსების შემდეგ მოხვედრილა: шəы-еы-д-сы-р-дырра _ "მათ მე როგორც თავი გავაცნო"...

აღნიშნულ ფორმათა წარმოებისას აშხარულში დასტურდება სამი საფეხური:

1) е ელემენტს ახლავს კუთვნილებითი აფიქსი: уеыртла "გაიხადე", 2) კუთვნილებითი აფიქსი ჩამოშორებულია: еылшит "თავი მოიკლა", 3) კუთვნილებითი აფიქსი ჩამოშორებულია და ზმნას უჩნდება ობიექტის ნიშანი.

აშხარულში, აფხაზურისაგან განსხვავებით, ტაპანთურის მსგავსად, უკუქცევითი მოქმედება შეიძლება პირის ნიშნის გაორკეცვითაც მოხდეს: иаассырдыдп "მე ჩემს თავს გავაგებინებ" ([30], [38]).

2. სათავისო ქცევა გამოხატავს სუბიექტის მოქმედებას, მიმართულს თავისსავე სხეულის ნაწილზე, რომელიც კონკრეტულ ასახვას პოულობს ზმნის ფუძეში. მაგ., "ტანი, სხეული" _ აფხ.-აბაზ.შ⁰-, უბიხ. ჟა-; "ფეხი" აფხ.-აბაზ. ша-, უბიხ. ла _ და ა. შ.

აფხაზ.: и-с-ша-с-цоит, უზიხ. ა-ს-ლა-ს-დან "მას მე ჩემ ფეხთ ვიცვამ"... ([153], გვ. 98; [151]; [138], გვ. 136-143).

აფხაზური ზმნის სასხვისო ქცევას ახლავს მიმართულების აღნიშვნა და წარმოდგენილია ორი ქვესახეობით:

ა) ირიბი ობიექტისკენ მიმართული მოქმედება, რომელიც აღინიშნება აფხაზური ჰ-, (ზოიფური ზ-) აფიქსით ([133]): ე. წ. ირიბი ობიექტისათვის სასარგებლო ქცევა:

ჰ- აფიქსი გამოხატავს პირდაპირი ობიექტის განკუთვნებას ირიბი ობიექტისადმი (გარდამავალ, სამპირიან ზმნებში), ან სუბიექტისა და მისი მოქმედების განკუთვნებას ირიბი ობიექტისადმი (გარდაუვალ ზმნებში).

ჰ- ელემენტის მონაწილეობით ზმნურ ფორმაში პირთა რაოდენობა იზრდება ერთით: сцоит _ "მივდივარ", сизцоит _ "მისთვის მივდივარ", икасцоит _ "მე მას ვაკეთებ", илзыикасцоит _ "მე მას მისთვის (ქ) ვაკეთებ"...

ბ) ირიბი ობიექტიდან მიმართული მოქმედება, რომელიც აღინიშნება ца- აფიქსით.

ца- აფიქსი გამოხატავს ირიბი ობიექტისათვის ე. წ. საზიანო, მისგან აქეთ მომართულ მოქმედებას.

ца- ელემენტის მონაწილეობით ზმნურ ფორმაში პირთა რაოდენობა იზრდება ერთით, როგორც ეს ჰ-ს შემთხვევაში იყო: стаоит – "ვჯდები", сицаѳаоит – "მისი სურვილის საწინააღმდეგოდ ვჯდები", изгоит – "მე ის მომაქვს", илцаѳызгоит – "მე ის მისი (ქ) სურვილის საწინააღმდეგოდ მომაქვს (ვართმევ)".

ჰ-, ჰ- ელემენტი ქ. ლომთათიძის აზრით, იგივეა, რაც სახელებში გამოყენებული (а)зы – "თვის" თანდებული. თუ ეს ელემენტი სახელს დაერთო, ზმნაში აღარ იქნება წარმოდგენილი და მასაც ერთი, ირიბი ობიექტური პირი დააკლდება: ахәычы изы(и)каыцоит, ахәычы изыикаыцоит – "ბავშვისთვის ვაკეთებ", – ахәычы изыикасцоит "ბავშვს ვუკეთებ"... икасцоит ორპირიანი გარდამავალი ზმნაა, – изыикасәоит სამპირიანია. სასხვისო ქცევაში ზმნას ემატება ერთი – ირიბ ობიექტური პირი ([40], გვ. 415; [153]).

სასხვისო ქცევის 3- და 4a - პრეფიქსები მასდარშიც ჩანს. ზოგჯერ ისინი ზმნის ფუძესაა შეზრდილი: ахара – "ზრდა, თვის მატება", ашара – "კლება, თვის მცირება"...

3- და 4a- პრეფიქსები ყოველთვის ირიბი ობიექტის აფიქსის შემდეგ დგას.

აფხაზურის 3- და 4a- პრეფიქსებით ნაწარმოები სასხვისო ქცევა, ქართულის "ვუკლავ" სასხვისო ქცევის ფორმას, რომელიც იმასაც ნიშნავს, რომ "მისთვის ვკლავ" და იმასაც, რომ "მისას ვკლავ", ორი განსხვავებული აფიქსით წარმოგვიდგენს ([40], გვ. 418).

პოტენციალისის კატეგორია

აფხაზურ-ადიღურ ენებში ზმნის კატეგორიათა შორის გამოიყოფა შესაძლებლობის (პოტენციალისის) კატეგორია ([107], გვ. 163).

პოტენციალისი ეწოდება გრამატიკულ კატეგორიას, რომელიც ამა თუ იმ მოქმედების შესაძლებლობას გამოხატავს.

პოტენციალისის კატეგორია დაკავშირებულია რეალურ სუბიექტთან ([138], გვ. 132)

პოტენციალისის კატეგორია მორფოლოგიურად აისახება ზმნაში.

აფხაზურ ზმნას პოტენციალისის კატეგორია ეწარმოება 3- (ბზიფ. -) პრეფიქსით.

აფხაზურ-აბაზურში პოტენციალისის ნიშნის ადგილი მკაცრად ლოკალიზებულია: კერძოდ, ის ყოველთვის დგას რეალური სუბიექტის პირის ნიშნის შემდეგ: и-сы-з-гом – "მე მას (ნ) ვერ წავიღებ"... и-з-цом – "ის ვერ მიდის"...

პოტენციალისის ნიშანი რთულ ზმნებში იწვევს სუბიექტის ნიშნის რთული ფუძიდან გადმოსმას: и-ка-с-цоит – "მე მას (ნ) ვაკეთებ"... и-с-зы-кацом "მე მას (ნ) ვერ ვაკეთებ".

სამპირიან გარდამავალ ზმნაში პოტენციალისის წარმოებისას ირღვევა კუთვნილებით აფიქსთა ჩვეულებრივი თანმიმდევრობა ([37], გვ. 249-255).

როგორც ცნობილია, სამპირიან გარდამავალ ზმნებში I ადგილას დგას პირდაპირი (უახლოესი) ობიექტის ნიშანი, II ადგილი ირიბი ობიექტური პირის ნიშანს უკავია, ხოლო III ადგილას გვხვდება სუბიექტური პირის აფიქსი: и-с-у-то-м "მე შენ (მკ.) მას (ნ.) არ მოგცემ". и-а-с-хао-м – "მე შენ (მკ.) მას (ნ.) არ გეტყვი".

პოტენციალისის ფორმაში იმავე სამპირიან ზმნაში რეალური სუბიექტის ნიშანს უკავია II ადგილი: и-сы-з-у-то-м – "მე შენ (მკ.) მას (ნ.) ვერ მოგცემ", и-сы-з-ya-хаом – "მე შენ (მკ.) მას (ნ.) ვერ გეტყვი"...

პოტენციალისის აფიქსი ყოველთვის სუბიექტს უკავშირდება, ამიტომ გარდამავალ და გარდაუვალ ზმნებში ეს კატეგორია ერთნაირად იწარმოება.

პოტენციალისის აფიქსის დართვა იწვევს გარდამავალი ზმნის პირის ნიშანთა ინვერსიას (რომელიც მორფოლოგიურ გამოხატულებას პოულობს რთულფუმიან და სამპირიან ზმნებში: გრამატიკული სუბიექტი იქცევა ირიბ ობიექტად და გადმოინაცვლებს მეორე, ირიბი ობიექტური პირის ადგილას:

и-ка-с-цоит – "მე მას (ნ) ვაკეთებ"

и-ка-с-цо-м – "მე მას (ნ) არ ვაკეთებ"

и-с-зы-кацо-м – "მე მას (ნ) ვერ ვაკეთებ"...

სუბიექტის ნიშანი გადმოსმულია რთული ფუმიდან:

и-у-с-тоит – "მე მას (ნ) შენ (მკ.) გაძლევ"...

и-у-с-том – "მე მას (ნ) შენ (მკ.) არ მოგცემ"...

и-сы-з-у-том – "მე მას (ნ) შენ (მკ.) ვერ მოგცემ"...

სუბიექტის ნიშანი გადმოსმულია ირიბი ობიექტის პირის აფიქსის ადგილას, ხდება ინვერსია, გარდამავალი ზმნა იქცევა გარდაუვლად.

აფხაზურში პოტენციალისის კატეგორია ზმნის უარყოფით ფორმებს უფრო ახასიათებს, დადებით წარმოებაში კი იშვიათად გვხვდება ([37], [154]).

აფხაზურში პოტენციალის კატეგორია ეწარმოება ზმნას ყველა დროსა და კილოში (ბრძანებითის გარდა), კაუზატიურ წარმოებასა და სათანაო კატეგორიაში ([138], გვ. 132).

უარყოფით წარმოებათა გვერდით, პოტენციალის გვხვდება ზმნის დადებით ფინიტურ ფორმებში: -оит და -уп სუფიქსიანებში, -хаа ნაწილაკთან ერთად, ოღონდ, უნდა აღინიშნოს, რომ მომდევნო ზმნა ყოველთვის უარყოფითშია: и-с-зы-фот-хаа сы-ka-м-ызт "მე არ მეგონა, თუ შევჭამდი"... и-с-зы-фа-п-хаа сы-ka-м-ызт "მე არ მეგონა, შევჭამ-მეთქი"... ასეთი წარმოება პირობით შინაარსს შეიცავს.

დადებით წარმოებაში პოტენციალის გვხვდება:

1. კითხვით ფორმებში: изхысуоу? "შეუძლია ისროლოს?", პირობით კილოში:

узахаазар "შენ (მკ.) თუ შეგიძლია უშველო"... 2. ნატვრით კილოში: сыздааз-хаап "ნეტავ შევიძლო წასვლა".

აფხაზურში პოტენციალის აღწერითადაც გადმოიციემა: алшара "შეძლება" ზმნის საშუალებით. аилкаара сылымшит "ვერ შევიძელ გამეგო"... შდრ.: პოტენციალის ფორმა: и-с-з-е-и-лы-м-кааит... "ის მე (ჩემთვის) ვერ გავიგე" ([37]; [154]).

აფხაზურში адырра _ "ცოდნა, გაგება" ზმნის უარყოფითი ფორმები პოტენციალის აფიქსის გარეშე არ იწარმოება. იგი მუდამ ქართული "ვერ" ნაწილაკის შინაარსს ატარებს, ამხარულში კი игысыздырам "არ ვიცი" ფორმის გვერდით ჩვეულებრივია игыздырам _ "არ ვიცი".

უნებურობის კატეგორია

აფხაზურ-ადიღურ ენებში ზმნის მორფოლოგიურ კატეგორიათა შორის გამოიყოფა უნებურობის კატეგორია, რომელიც გამოხატავს რეალური სუბიექტის მიერ ჩადენილ მოქმედებას.

აფხაზურში ეს კატეგორია იწარმოება *amxa /amaxa* პრეფიქსით. ეს პრეფიქსი შედგება ორი *(a)ma* და *xa* ნაწილისაგან. *ma*- ელემენტი "ხელის" აღმნიშვნელ ძირად მიაჩნია ქ. ლომთათიძეს ([37]; [154]; [138], გვ. [135, 136]).

იგივე *ma*- ელემენტს გამოყოფს ქ. ლომთათიძე ე. წ. მიჩნევის (მოჩვენების) კატეგორიაშიც ([36], გვ. [157]). აზაზური ამ კატეგორიის საწარმოებლად იყენებს *-ma* პრეფიქსს.

maxa > mxa პრეფიქსის დამოკიდებულება ზმნის ფორმასთან ისეთივეა, როგორც პოტენციალისის წარმოებისას: *дцәейт* – "მან (ად.) დაიძინა", *дамхәцәуит* – "მას (ად.) უნებურად ჩაეძინა"...

სამპირიან გარდამავალ ზმნებსა და რთულფუძიან ზმნებში უნებურობის კატეგორიის პრეფიქსი ისეთსავე ცვლილებას იწვევს, როგორსაც პოტენციალისის პრეფიქსი: აქაც სუბიექტური პირის ნიშანი ზმნის ფუძის გარეთ გამოდის და დაისმის პრევერბის წინ. სამპირიან გარდამავალ ზმნებში კი სუბიექტის ნიშანს უჭირავს მეორე ადგილი (ე. ი. ირიბი ობიექტის ადგილი), ხდება ინვერსია.

ქ. ლომთათიძის აზრით, პოტენციალისის კატეგორია უნებურობის კატეგორიასთან ისეთ მიმართებაში უნდა იყოს, როგორ მიმართებაშიც არის ე. წ. სასარგებლო *з-*, *зы-* და ე. წ. საზიანო *цә-* პრეფიქსებით ნაწარმოები ქცევის კატეგორიები ერთიმეორესთან. *з-* პრეფიქსი გამოხატავს მიმართულებას ირიბ ობიექტური პირისაკენ, ხოლო *цә* - პრეფიქსი კი მიმართულებას ირიბ ობიექტური პირიდან: *исцаагәйт* – "მომიტანა მე მან", *исцәгәйт* – "წაიღო ის ჩემგან მან".

цә- საზიანო ქცევის და *amxa-* უნებურობის პრეფიქსები დასტურდება კონტამინირებულ ფორმებშიც: *(и)сцәамхәгәйт* – ის (ნ.) ჩემგან (მე) უნებურად შემომეჭამა... *исзыкымтәйт* – "ის მე ვერ გავაკეთე", *исзыуамхәйт* – "ის მე შენ ვერ გითხარი"... ასეთი ფორმები უმთავრესად უარყოფითი წარმოებებისათვის არის დამახასიათებელი, ხოლო *исамхәкәйт* – "ის მე უნებურად გავაკეთე", *исамхәухәйт* – "ის მე შენ უნებურად გითხარი" – ფორმები კი დადებითისათვის.

პოტენციალისისა და უნებურობის კატეგორიები კავშირშია ზმნის რეალურ სუბიექტთან.

კაუზატივის კატეგორია

აფხაზურ-ადიღურ ენებში ზმნის კატეგორიათა შორის გამოიყოფა კაუზატივის კატეგორია.

კაუზატივის კატეგორია აფხაზურ ენაში p- პრეფიქსით იწარმოება.

კაუზატიურ წარმოებაში ზმნას ემატება ერთი, პირდ.ობიექტის პირი, გარდაუვალი ზმნა გარდამავალი ხდება. გარდამავალ ზმნებში p- პრეფიქსს შეაქვს შუალობის შინაარსი: ზმნას უჩნდება ახალი, სხვისი საშუალებით მოქმედების შემსრულებელი პირი:

არაკაუზატიური ფორმა	კაუზატიური ფორმა
გარდაუვ. ზმნა	გარდამ. ზმნა
ды-гылт "ის (ად.) დადგა“	ды-и-р-гылт "მან (ად.) ის (ად.) დააყენა"
и-лы-ыит "დაწერა მან“ (ქ.)"	и-лы-и-р-ыит "დააწერინა მან (კ.) ის (ნ.) მას (ქ.)"

სამპირიანი ზმნებიდან კაუზატიურ შინაარსს აფხაზური ენა აღწერთად გამოხატავს: у-лы-р-таратәы ка-с-цап "შენ (კ.) იგი (ქ.) მათ რომ მოგცენ ვიქმ".

სამპირიან ზმნათა ფუძეში ნაწილაკებისა და ქცევის აფიქსთა მონაწილეობითა და კაუზატივის აფიქსით იწარმოება კაუზატივის კატეგორია: и-у-зы-л-сы-р-захуеит "მას (ნ) შენთვის (კ.) მე მას (ქ) ვაკერინებ", и-у-зы-хәә-сы-р-гылап "მას (ნ) შენთვის (კ.) მე დავდგამ კერასთან".

კაუზატივის მნიშვნელობა შეიძლება გადმოიცემოდეს тә- დანიშნულების აფიქსით ([34], გვ. 89; [138], გვ. 131, 132).

კაუზატივის p- პრეფიქსი მარტივფუძიან ზმნებში ძირის წინ დგას, რთულფუძიან ზმნებში კი ხან ფუძის წინ დგას, ხან ჩართულია ფუძეში ([34], გვ. 89; [138], გვ. 128).

ზმნა კაუზატივის ფორმით, ყოველთვის გარდამავალია; თუ კაუზატივის ნიშანი განკვეთილ ფუძეშია, სუბიექტის ნიშანი მის წინ დგას, თუ კაუზატივის ნიშანი ფუძის გარეთ გამოდის, სუბიექტის ნიშანიც მას გადმოჰყვება.

კაუზატივის კატეგორიაში ცვლილებები ხდება სუბიექტის მესამე პირის მრავლობითობის ნიშნისა და ირიბი ობიექტის ნიშნის შეხვედრისას კაუზატივის კატეგორიის ფორმანტთან:

III პირის მრავლობითი რიცხვის ნიშანია აფხაზურში p- პრეფიქსი; იგივე p- პრეფიქსი გამოიყენება ირიბი ობიექტის ნიშნადაც იმავე პირსა და რიცხვში... კაუზატივის p- პრეფიქსის გამოვლენასთან ერთად, ზმნაში III პირის მრავლობითის ნიშანი და იმავე პირის ირიბი ობიექტის p- ნიშანი გადაკეთდება d-p: сыдыртæит "მე მათ დამსვეს", *сырыртæит... идырдиит "ისინი მათ მას ანახვებენ", *ырырдиит...

კაუზატივის ნიშანთან შეხვედრისას III პირის მრავლობითი რიცხვის p- ნიშნის d-დ ქცევა დისიმილაციურ მოვლენადაა ცნობილი.

ქ. ლომთათიძე თვლის, რომ აღნიშნულ ფონეტიკურ მოვლენას ($p > d$) მოეპოვება თავისი მორფოლოგიური საფუძველი, იმდენად, რამდენადაც აფხაზური ენა ორი p-ს თავმოყრას კარგად იგუებს: арырхара "შემინება", ეს აფიქსები წარმოშობით ერთნი ჩანს, შემდგომ ფუნქციურად განსხვავებული, ე. ი. კაუზატივის აფიქსიც იგივე მრავლობითის აფიქსი უნდა ყოფილიყო. ორი ერთნაირი აფიქსის თავმოყრამ განაპირობა ერთ-ერთის (პირის ნიშნის) დისიმილაცია.

დისიმილაციის ამ ფაქტში ქ. ლომთათიძე ხედავს პირის ნიშნის მოსალოდნელი სახეობის შემონახვის შემთხვევას: სწორედ იმიტომ უნდა განსხვავებულიყო ეს ორი აფიქსი ერთმანეთისაგან, რომ მათ ერთი წარმოშობა ჰქონდათ; (შდრ. ადილ. ირ. ობიექტისა და სუბიექტის პირინიშანი иа-... ერთ-ერთი p-დ გადადის, როცა ისინი ერთმანეთს ხვდებიან).

ქ. ლომთათიძის აზრით, ზმნის კაუზატივის ფორმაში III პირის ნიშნად გამოვლენილი *ძ-* შეიძლება უკავშირდებოდეს სათანადო "დარა" ნაცვალსახელს, რაც თავისთავად იმას არ გამორიცხავს, რომ მასთან კავშირი ჰქონდეს ადამიანის კლასის *ძ-* ნიშნსაც: ეს მოვლენა აფხაზურისათვის არაა უცხო: შდრ. ...*yapa-y, capa-c...* კავკასიური ენებიდან ცნობილია მრავლობითის აფიქსით ჯერ ქალის, ხოლო შემდეგ საერთოდ ადამიანის კლას-კატეგორიის გაფორმებაც ([34], გვ. 93; [164], გვ. 9-12).

ტაპანთურშიც კაუზატივის აფიქსი იწვევს III პირის მრავლობითი რიცხვის ნიშნის *ძ-*დ ცვლას. აფხაზურში ეს მოვლენა სისტემატურია, როდესაც *პ-* აფიქსით III პირის სუბიექტის მრავლობითობაა გადმოცემული, ხოლო როდესაც *პ-* ირიბ ობიექტს გამოხატავს, შესაძლოა *ძ-*ს გვერდით *პ-*ც გვექონდეს: *ი-ძ-дыр-гылеит*, _ "ისინი მათ მას უყენებენ".

ტაპანთურში კი *პ-* აფიქსი ირიბი ობიექტის როლშიაც სისტემებრ *ძ-*თია წარმოდგენილი: *иддержахт* "მათ მათ ის შეაკერინეს"...

ტაპანთურს (ადიღურის გავლენით) ერთი თავისებურება ახასიათებს:

თუ ერთპირიანი გარდაუვალი ზმნა კაუზატივში სამპირიანი გახდება, ორმაგად იქნება მასში გამოხატული კაუზატივის შინაარსი, აფხაზურისაგან განსხვავებით, ზმნაში იქნება ორი კაუზატივის აფიქსი: *дыирргазеита* "ის მას მათგან შეეშინებინა", *дыдыирырцат* "მათ იგი მან გააგზავნინა" ([27], გვ. 130).

კაუზატივის კატეგორია აშხარულშიც სხვა დიალექტთა მსგავსად იწარმოება, ოღონდ აქ უფრო ხშირად გამოიყენება. რთულფუძიან ზმნებში კაუზატივის *პ-* აფიქსის ფუძეში, ძირის წინ წარმოდგენა (და არა მის წინ, როგორც ეს აფხაზურშია) სისტემატურადაა გატარებული აშხარულში. აფხაზურის მონაცემი მეორეული ჩანს.

აშხარულისათვის უცხოა კაუზატივის ნიშნის ორმაგი ხმარება, რაც ტაპანთურში ჩვეულებრივი მოვლენაა (ადიღურის გავლენით) ([30], [36]).

ამრიგად, აფხაზურ-აბაზურში კაუზატივის კატეგორიის წარმოება პრეფიქსულია, მცირეოდენ გადახრათა გათვალისწინებით, კაუზატივის წარმოების თვალსაზრისით აფხაზური და აბაზური ენების დიალექტთა შორის თანხვედრაა.

აფხაზურში გამოიყოფა აღწერითი და სიტყვაწარმოებითი სუფიქსით ნაწარმოები კაუზატივიც.

აფხაზურსა და აბაზურში კაუზატივის p- პრეფიქსი გენეტურ კავშირშია ამავე ენაში არსებული მრავლობითი რიცხვის აღმნიშვნელ p- ფორმანტთან.

ს ა უ რ თ ი ე რ თ ო კ ა ტ ე გ ო რ ი ა

აფხაზურ-ადიღურ ენებში ზმნის კატეგორიათა შორის გამოიყოფა საურთიერთო კატეგორია.

საურთიერთო კატეგორია გულისხმობს ზმნით აღნიშნულ მოქმედებაში ორი ან მეტი პირის (ინდივიდის) მონაწილეობას.

ზმნის საურთიერთო კატეგორიას აფხაზურ-ადიღურ ენებში განიხილავს ქ. ლომთათიძე ([37]).

საურთიერთო კატეგორიას აწარმოებს პრეფიქსები: აფხაზურ-აბაზურში a(и), a(и)-ц, a(и)-ნა.

აფხაზურში ქ. ლომთათიძე გამოკვეთს aи- პრეფიქსის ц- და ნა- ელემენტებთან დაკავშირების შემთხვევებს, რის საფუძველზეც საჭიროდ მიაჩნია, ზმნის საურთიერთო კატეგორიაში გამოიყოს საურთიერთო-სათანაო (-a/еиц-) და საურთიერთო-საორმხრივო (a/еина-) ქვეკატეგორიები.

ц- სათანაოს ფუნქციით დამოუკიდებლადაც გვხვდება: сара лара сыщуп – "მე მას ვახლავარ", дицкәшаоит – "ის (ად.) მასთან (კ.) ცეკვავს"...

სათანაო კატეგორიით გამოხატული გარდამავალი ზმნის ფორმა სამპირიანია: ильщыцфоиТ – "მას (ნ) მასთან (ქ.) ერთად ვჭამ", საურთიერთო-სათანაო аиц- პრეფიქსით გამოხატულ კატეგორიაში გარდამავალი სამპირიანი ზმნა გარდამავალ ორპირიან ზმნად იქცევა: ильщыцфоиТ>еицахфоиТ – "ჩვენ მას ერთად ვჭამთ", ე. ი. ირიბი ობიექტისა და სუბიექტის ორი განსხვავებული პირის ნაცვლად მივიღებთ მრავლობით რიცხვში დასმულ სუბიექტის პირს ([38], გვ. 279).

საურთიერთო კატეგორიის წარმოების პრინციპი აფხაზურში, ადიღურსა და უბიხურში ერთნაირია.

აღნიშნულ კატეგორიაში ზმნის პირთა რაოდენობა მცირდება ერთით;

ზმნის გარდამავლობა იცვლება მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ საურთიერთო-საორმხრივო პრეფიქსში თავმოყრილი აღმოჩნდება პირდაპირი ობიექტისა და სუბიექტის პირები.

აფხაზურში საურთიერთო-საორმხრივო ქვეკატეგორიის მაწარმოებელი აინა-პრეფიქსი რთული შედგენილობისაა: აი - საურთიერთო კატეგორიას აწარმოებს და-მოუკიდებლად, ნა- პრეფიქსი კი ზმნებში ცალკე არ გვხვდება.

აინა-/ეინა- პრეფიქსი, განსხვავებით აი-/ეი- და აიц-/ეиц- პრეფიქსებისაგან, მხოლოდ გარდამავალ ზმნებს ახასიათებს.

აი-/ეი - პრეფიქსი ზმნის მარტივ ფუძეს უშუალოდ არ ერთვის. მისი დართვა ზმნურ ფორმაზე ქცევის აფიქსთა, ან წინდებულთა დართვას იწვევს; აინა- პრეფიქსი თავისუფლად ერთვის რთული და მარტივი ფუძის მქონე ზმნებს. მარტივ მზნებში თითქოს ნა- ელემენტს აქვს დაკისრებული ფუძის გამრთულების ფუნქცია. ეს ფაქტი, შესაძლოა, ნა- ელემენტის ზმნისართულ წარმოშობაზე მიუთითებდეს.

რთულ აინა- პრეფიქსს გარკვეულ შემთხვევაში (თუკი მასში გაერთიანებული იქნება სუბიექტისა და პირდაპირი ობიექტის პირები) შეუძლია ზმნა გარდაუვლად აქციოს.

საურთიერთო-საორმხრივო ქვეკატეგორიის წარმოებისას ორპირიან გარდამავალ ზმნათაგან მიიღება ერთპირიანი ზმნები. სუბიექტისა და პირდაპირი ობიექტის პირები ერთიანდება მრავლობითი რიცხვით წარმოდგენილ სუბიექტის პირში: дырдыруеит "ისინი მას იცნობენ", еинадыруеит "ისინი ერთმანეთს იცნობენ"...

სამპირიან ზმნათაგან მიიღება ორპირიანი გარდამავალი ზმნა, როდესაც:

ა) ერთიანდება სუბიექტისა და ირიბი ობიექტის პირები მრავლობითი რიცხვით წარმოდგენილ სუბიექტის პირში: иласхәеит – "მე მას (ქ) ის ვუთხარი", еиырхәеит – "მათ ის ერთმანეთს უთხრეს"...

ბ) თავს იყრის ირიბი და პირდაპირი ობიექტები მრავლობითი რიცხვით წარმოდგენილ პირდაპირი ობიექტის პირში:

длырнѡит – "ის (ქ.) მას (ად.) ხედავს", еиѡарнѡит – "ისინი ერთმანეთს ხედავენ"...

საურთიერთო კატეგორიის აი-/ეი - და საურთიერთო სათანაო ქვეკატეგორიის აიц-/ეиц- პრეფიქსები დამოუკიდებლად იმისაგან, ზმნის ფუძე რთულია თუ მარტივი, ფუძის წინ დაისმის. ეს იმით არის გამოწვეული, რომ ისინი დაკავშირებულია გარდაუვალი ზმნის სუბიექტთან ან ირიბ ობიექტთან, რომლებიც აფხაზურში მუდამ ფუძის წინ გვხვდება.

აინა- პრეფიქსი რთულფუძიან ზმნებში ფუძეშია ჩასმული აფხაზურში, ხოლო ტაპანთურში აჰა ოჰა პრეფიქსი ასეთ შემთხვევებშიც ფუძის წინ დაისმის: ათაგარა – "წაჯიკავება", აბათაგარა ურთიერთწაჯიკავება ([27], გვ. 191).

ფუძეში აინა- პრეფიქსი გვხვდება სახეცვლილი სახით: аина > еина > иина > ина...

უღლები ს კატეგორიები

ზმნა აფხაზურ ენაში გამოირჩევა თავისი რთული აგებულებით. ერთსა და იმავე ზმნურ ფორმაში თავი შეიძლება მოიყაროს ათზე მეტმა მორფემამ, რომლებიც წარმოქმნისა და უღლების კატეგორიებს მიეკუთვნება.

ცნობილია, რომ იბერიულ-კავკასიური ენების ზმნა რთული მორფოლოგიით ხასიათდება. ამ მხრივ აფხაზური ზმნა ზერთულად შეიძლება დახასიათდეს.

აფხაზური ზმნით შეიძლება სხვა ენათა მთელი წინადადებით გამოხატული აზრის გადმოცემა. განსაკუთრებით ეს ეხება ფინიტურ-ინფინიტურ წარმოებას ზმნისა (რომელსაც ქვემოთ განვიხილავთ). ეს უკანასკნელი სხვა ენათა მთავარი და დამოკიდებული წინადადებების ფუნქციებს ითავსებს.

ზმნის ფინიტური და ინფინიტური ფორმები

აფხაზურს არ მოეპოვება დამოკიდებული და მთავარი წინადადებები, როგორც დამოუკიდებელი სინტაქსური კატეგორია, არა აქვს აგრეთვე დამოკიდებული წინადადების კავშირები. ის, რაც სხვა ენებში სინტაქსის სფეროს განეკუთვნება და

წარმოდგენილია მთავარი და დამოკიდებული წინადადებების სახით, აფხაზურში თავისებურადაა ასახული ზმნის დრო-კილოთა ფორმებში.

ამის მიხედვით აფხაზურში გვაქვს დროთა წარმოების ორი ფორმა. მთავარი წინადადების შესაბამისი დროთა ფინიტური წარმოება და ფინიტური წარმოების ზმნური დაბოლოებები. ეს დაახლოებით, მთავარი წინადადების როლში გამოდის სხვა ენებში მაგ.: сара сценит "მე წავედი".

დროთა ისეთ წარმოებას კი, რომელიც სხვა ენების დამოკიდებულ წინადადებას შეესაბამება, ქეთევან ლომთათიძე უწოდებს ინფინიტურ წარმოებას.

საგარემოებო ელემენტთან ზმნათა ინფინიტური წარმოება

ინფინიტური წარმოების ზმნა ფინიტური წარმოების ზმნისაგან იმით განსხვავდება, რომ მას პრეფიქსად უჩნდება სხვადასხვა საგარემოებო ელემენტი: ადგილის, დროის, ვითარების, მიზეზის...

დროის – аН "როცა", ადგილის -ахь "სადაც", ვითარების -ш "როგორც" მიზეზის з- "იმიტომ, ვის, რის გამო".

ეს საგარემოებო ელემენტები ზმნაში დაისმის "დ"-ს რიგის აფიქსთა შემდეგ. საგარემოებო პრეფიქსის დართვა იწვევს ზმნის სუფიქსის შეცვლასაც: ფინიტობის -н სუფიქსი ინფინიტური წარმოებაში -з სუფიქსით შეიცვლება:

с-ц-о-н	"მე წავედი"
с-аН-цо-з	"როცა წავედი"
с-ахь-цо-з	"სადაც წავედი"
с-ш-цо-з	"როგორც წავედი"

იმისათვის, რომ წინადადებას დასრულებული სახე ჰქონდეს, აფხაზურში აუცილებელია წინადადებაში ერთი ფინიტური წარმოების ზმნა მაინც იყოს (გამონაკლისია კითხვითი წინადადება)

с-ахь-не-и-ya и-у-а-с-хəo-м "არ გეტყვი სად მივდივარ", ზედმიწევნით: "სადაც მივდივარ (იმას) შენ (მკ.) მე არ გეტყვი".

ზმნის ფინიტურობა ანუ დასრულებულობა საგანგებო მორფემებით გამოიხატება, ამათგან ზოგი მხოლოდ ფინიტობის გამომხატველია, ზოგი კი ერთდროულად გადმოგვცემს ფინიტობასაც და დროსაც:

ოდენ ფინიტობისაა დინამიკურ ზმნათა -ит>т, ფინიტობასთან ერთად დროსაც აღნიშნავს -н და სტატ. ზმნათა -п სუფიქსები.

სტატიკურ ზმნებსაც, ისევე, როგორც დინამიკურს, აქვთ დროთა ინფინიტური წარმოებაც. ფინიტობის -yp სუფიქსი აწმყო დროისა, რთული მონაცემია. ინფინიტურ წარმოებაში -п ჩამოშორდება და დარჩება მხოლოდ -y. მაგ.: д-ан-коу... "როცა არის", д-ахьы-коу... "სადაც არის", ды-шы-коу "როგორც არის".

სამიმართებო პრეფიქსიანი ინფინიტური წარმოება

აფხაზურს არ მოეპოვება მიმართებითი ნაცვალსახელები და მიმართებითი ზმნიზედები: ვინც, რაც, რომელიც, როგორც, რანაირიც... სხვა ენების რთულ წინადადებათა წევრ-კავშირები აფხაზურში მოქცეულია ინფინიტური წარმოების ზმნაში და გამოხატავს სასუბიექტო და საობიექტო მიმართებებს: "წამსვლელი – ის ვინც მიდის", "ის რაც მიდის", ოღონდ:

დროთა ინფინიტურ წარმოებაში გამოიყენება მიმართებითი з- პრეფიქსი ადამიანისათვის (გონიერთა კლასი) და и – ნივთისათვის (არგონიერთა კლასი). მაგ.: и-з-phi "ვინც ჭამს, მჭამელი", и-phi "რასაც ჭამს, შესაჭმელი".

ზმნის ფორმაში მხოლოდ ერთი პირი შეიძლება იყოს მიმართებითი ზფა "ვინც შეჭამა", лфа "რაც შეჭამა", уста "რომელიც მე შენ (მკ.) მოგეცი", дызта "ვინც შენ (მკ.) ის (ად.) მოგცა"...

ამრიგად:

(ი) ენაცვლება "დ"-ს რიგის პირი-კლასის აფიქსებს, მუდამ პირველ ადგილას დგას ზმნაში და გამოხატავს: ერთპირიანი გარდაუვალი ზმნის სუბიექტს, ორპირიანი გარდაუვალი ზმნის ირიბ ობიექტსა და გარდამავალი ზმნის პირდაპირ ობიექტს:

ერთპირიანი გარდაუვალი სტატიკური ზმნა	
ფინიტური წარმოება	ინფინიტური წარმოება
Сара сы-коуп "მე ვარ"	(и)ы-ко... "ვინც, რაც არის"
ერთპირიანი გარდაუვალი დინამიკური ზმნა	
Сара сцоит "მე მივდივარ"	и-цо "ვინც, რაც მიდის"
ორპირიანი გარდაუვალი სტატიკური ზმნა	
сара д-сы-моуп ааыза "მე მყავს მეგობარი"	Сара и-сы-моу...ааыза "მეგობარი, რომელიც მე მყავს"
ორპირიანი გარდამავალი დინამიკური ზმნა	
ფინიტური წარმოება	ინფინიტური წარმოება
сара дызноит ахаычы пшза "მე ვხედავ ლამაზ ბავშვს"	Сара зно ахаычы дыпшзоуп "ბავშვი, რომელსაც მე ვხედავ, ლამაზია"

მსგავსივე ვითარებაა სამპირიან გარდამავალ ზმნებშიც: и-у-а-с-хааз "რაც მე შენ გითხარი ის"...

3- გამოიყენება მხოლოდ ორპირიან და სამპირიან ზმნებში და არ იხმარება ერთპირიანებში, რადგან იგი ენაცვლება "ლ"-ს რიგის პირ-კლასის პრეფიქსებს, ეს უკანასკნელნი კი არ გამოიყენებიან ერთპირიან ზმნებში.

სამიმართებო 3- პრეფიქსი ენაცვლება ორპირიანი გარდამავალი ზმნისა და ყველა გარდამავალი ზმნის სუბიექტის, აგრეთვე გარდამავალი ზმნის ირიბი ობიექტის ნიშნებს:

ორპირიანი გარდამავალი ზმნა	
ფინიტური წარმოება	ინფინიტური წარმოება
ара сара изнѡит "მე მას ვხედავ"	Сара сьзნი "ვინც, რაც მე მხედავს, ჩემი დამნახავი"
ორპირიანი გარდაუვალა ზმნა	
ара сара исымоуп "მე იგი(ნ) მაქვს"	Сара сьзмо... "ვისაც, რასაც მე ვყავარ"

შდრ. აგრეთვე სამპირიანი გარდამავალი ზმნის ფორმები. ერთი მხრივ: и-ры-3-то "ვინც, რაც მათ რაღაცას აძლევს" და მეორე მხრივ: и-зы-р-то "ვისაც, რასაც ისინი მას (ნ) აძლევენ".

იგივე 3- პრეფიქსი გამოიყენება სახელთა კუთვნილებით-სამიმართებო ფორმებშიც და "ლ"-ს რიგის პრეფიქსებს ენაცვლება:

сара с-ѡны "ჩემი სახლი"; зыѡны "ვისი, რისი სახლიც"

ამ ტიპის ფორმებთან აუცილებელია:

ჯერ ინფინიტური და შემდეგ ფინიტური წარმოების ზმნათა ერთდროული ხმარება:

зыѡны (и-)ы-зы-з-дыргылаз ахатца дааит.

↑	↑
ინფ.	ფინ.

ზედმიწ: "სახლი ვისაც აუშენეს, კაცი მოვიდა"

ზმნის დრო-კილოთა სისტემა

აფხაზურს აქვს სამი გრამატიკულად გამოხატული დრო: ახლანდელი, წარსული, მომავალი. თითოეულ დროს რამდენიმე ნაკვეთი, მწკრივი შეესაბამება.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ზმნები აფხაზურში ორ რიგად იყოფა: სტატიკურ და დინამიკურ ზმნებად. ნაკვეთთა წარმოება სტატიკურ და დინამიკურ ზმნებს სხვადასხვაგვარი აქვთ.

სტატიკურ ზმნებს თავისებური ფუძე აქვთ და ისინი დროთა წარმოების თვალსაზრისით ძალზე შეზღუდულია, დინამიკური ზმნა კი უფრო მდიდარია ნაკვეთებით.

სტატიკური და დინამიკური ზმნების ყველა ნაკვეთის ფორმა განარჩევს ფინიტურ და ინფინიტურ წარმოებას.

სტატიკური ზმნის ნაკვეთები

სტატიკურ ზმნას აქვს ფინიტური აწმყო -yπ სუფიქსით ნაწარმოები და ფინიტური ნამყო განუსაზღვრელი -н სუფიქსით ნაწარმოები.

რთული ...-yπ სუფიქსი დროსა და ფინიტობას ერთდროულად გამოხატავს. ...-y დროისაა, -π ფინიტობის მაგ.: сыкоуп "ვარ", ибзиоуп "კარგია", ихаауп "ტკბილია"...

აწმყოს ინფინიტურ ფორმას ოდენ -y სუფიქსი აწარმოებს. მაგ.: сахьыкоу... "სადაც ვარ", ишнзиоу... "ის რომ კარგია", ихаау... "რაც ტკბილია"...

ნამყო განუსაზღვრელის ფინიტურ ფორმას აწარმოებს -н სუფიქსი. მაგ.: сыкан "ვიყავი", ибзиан "კარგი იყო"... ინფინიტურ ფორმაში კი -н სუფიქსის ადგილას -з სუფიქსი ჩნდება, ფონეტიკური ცვლილება არ ხდება; მაგ.: сахьыкоу "სადაც ვიყავი", ишынзиаз "კარგი რომ იყო"...

ზოგ სტატიკურ ზმნას ერთვის განგრძობითობის (დიურატიულობის) -ზაა სუფიქსი, რითაც ემსგავსება დინამიკურ ზმნას.

დინამიკური ზმნის ნაკვთები

1. აწმყო, 2. მყოფადი I, 3. მყოფადი II, 4. ნამყო უსრული 5. ნამყო განუსაზღვრელი 6. ნამყო სრული ანუ აორისტი, 7. ნამყო უკვეობითი 8. ნამყო წინარე წარსული.

1. აწმყო

-ya-ит > -ye-ит, სადაც -ya დროისაა, -ит კი ფინიტობისა...

თუ ზმნის ფუძე a- ხმოვნით ბოლოვდება, მაშინ -yeит სუფიქსი წინა ხმოვანთან შერწყმით -oит სახეობას იძლევა: c-ца-ya-ит > c-ца-yeит > c-цоит "მივდივარ", из-на-ya-ит > и-з-на-yeит > и-з-ноит "ვხედავ".

თუ ზმნის ფუძე ბოლოვდება ნებისმიერი თანხმოვნით, и , y... სახეობარხმოვნებით, aa ხმოვნებით ან xa მარცვლით, მაშინ -yeит სუფ. არ განიცდის ცვლილებას: и-с-ты-с-х-yeит "მე მას (ნ) ვხატავ", с-неи-yeит "მივდივარ", и-у-у-еит "ყმუის", еи-лы-с-каа-yeит "მესმის, ვიგებ", с-наха-yeит "ვბარავ"...

აწმყოს ინფინიტურ ფორმაში ზმნის ფუძეს ოდენ დროის აღმნიშვნელი -...ya სუფიქსი დაერთვის, რომელიც ერწყმის ფუძის a- ბოლო ხმოვანს და იძლევა o-ს (a-...a>o): c-ахь-ца-ya > c-ахь-цо "სადაც მივდივარ", и-з-на-ya > и-з-но "რასაც ვხედავ", სხვა შემთხვევებში -ya უცვლელი რჩება: и-ты-с-х-ya "რასაც ვხატავ", с-ахь-не-ya "სადაც მივდივარ", и-у-ya "რაც ყმუის", и-еи-лы-с-каа-ya "რაც მესმის, ვიგებ", д-ан-наха-ya "როცა ბარავ"...

ზოგჯერ აწმყოს ფორმას მყოფადის შინაარსიც აქვს, ქართულის მსგავსად: ...yaцъы Akaa cцoит "ხვალ სოხუმში მივდივარ, წავალ".

2. მყოფადი I

გამოხატავს იმ მოქმედებას, რომელიც მომავალში აუცილებლად უნდა მოხდეს. ფინიტური ფორმა იწარმოება ზმნის ფუძეზე -п სუფ.-ის დართვით. ამ დროს

ფონეტიკური ცვლილებები არ ხდება. *с-ца-п* "წავალ", *д-ы-з-на-п* "მას (ად.) ვნახავ", *и-ты-с-хы-п* "დავხატავ", *еи-лы-с-каа-п* "გავიგებ"

ინფინიტურ ფორმაში *-п*- სუფიქსს ენაცვლება *-ра* ან *-лак//лакь//-лаг* სუფიქსები: *сан-ца-ра//с-ан-ца-лак// с-ан-ца-лакь //с-ан-ца-лаг* "როცა წავალ"...

3. მყოფადი II

ახასიათებს მომავლის უფრო განუსაზღვრელი შინაარსი. ფინიტ. ფორმას აწარმოებს რთული *-ш-т<-ша-ит*, რომელშიც *-ша>-ш* მომავალი დროის აღმნიშვნელია, ხოლო *-ит >т* ფინიტობისა. ამ რთული სუფიქსის დართვისას ფონეტიკური ცვლილებანი არ ხდება: *с-ца-шт* "წავალ", *еи-лы-с-каа-шт* "გავიგებ", მყოფ. II-ის ინფინიტური ფორმა მიიღება ოდენ მომავალი დროის აღმნიშვნელი *-ша* სუფიქსის დართვით ზმნის ფუძეზე. ფონეტიკური პროცესები არ ხდება. *с-ан-ца-ша* "როცა უნდა წავიდე", *еи-лы-с-каа-ша* "რაც უნდა გავიგო".

4. ნამყო უსრული

აწარმოებს *-ya-н* სუფიქსი, რომელიც ემყარება აწმყოს ნაკვთის *-ya* სუფიქსიან ინფინიტურ ფუძეს, რომელიც გართულებულია დროისა და ფინიტობის ერთდროულად გამომხატველი *-н* სუფიქსით. (შდრ. სტატიკურზმნათა ნამყო განუსაზღვრელის *-н* სუფიქსი).

-...ан სუფიქსი ფუძისეულ *-а* ხმოვანთან შერწყმისას იძლევა *-он* დაბოლოებას: *с-ца-ya-н > с-ц-он* "მივდიოდი", *д-ы-з-на-ya-н > дыз-он* "მას (ად.) ვხედავდი"...

აქაც: თანხმოვნებით, *и, у...* ნახევარხმოვნებით, *-аа* და *-ха* მარცვლებით დამთავრებულ ფუძეებში უცვლელია *-ya-н* დაბოლოება: *и-ты-с-х-ya-н* "ვხატავდი", *с-не -ya-н* "მივდიოდი", *еи-лы-с-каа-ya-н* "მესმოდა, ვიგებდი", *с-наха-ya-н* "ვბარავდი".

ინფინიტური წარმოებისას *-ya* სუფიქსს *-н* სუფიქსის ნაცვლად ინფინიტურობის *-з* სუფ. ერთვის: ფონეტიკური პროცესები კი იგივეა, რაც ფინიტურ ფორმათა წარმოებისას: *с-сахь-ца-ya-з > с-ахь-ц-о-з* "სადაც მივდიოდი", *д-ан-з-на-ya-з > д-ан-ы-з-*

ნი-3 "როცა მას (ად.) ვხედავდი", ი-ტყ-ც-ხ-ყა-3 "რასაც, ვისაც ვხატავდი", ც-ახყნე-ყა-3 "სადაც მივდიოდი", იეილყსკაა-ყა-3 "რასაც ვიგებდი, რაც მესმოდა", ც-ან-ბაყა-ყა-3 "როცა ვბარავდი"...

5. ნამყო განყსაზღვრელი

-ი სუფ.-ით იწარმოება. ეს სუფიქსი დროსა და ფინიტობას ერთდროულად გამოხატავს. ფონეტიკური ცვლილება არ ხდება, მხოლოდ თანხმოვანთა შორის -ყ-ნიეტრალური ხმოვანი გაჩნდება.

ც-ყა-ი "წავედი (და)"..., დყ-3-ნა-ი "იგი (ად.) დავინახე (და)"..., ი-ტყ-ც-ყყ-ი "დავხატე (და)..." ც-ნეი-ი "მივედი (და)..." , იეილყსკაა-ი "გავიგე (და)..." , ყყ-ბაყა-ი "დავბარე (და)..." ინფინტურ ფორმაში -ი სუფიქსს ინფინიტის -3 სუფიქსი ენაცვლება: ც-ან-ყა-3 "როცა წავედი", დ-ან-ყ-3-ნა-3 "როცა იგი (ად.) დავინახე", იც-ტყ-ც-ყყ-3 "რაც, ვინც დავხატე", ც-ახყ-ნე-ი-3 "სადაც მივედი", იეილყსკაა-3 "რაც გავიგე", ც-ან-ბაყ-ა-3 "როცა დავბარე".

6. ნამყო სრული, აორისტი

-იტ ფინიტობის სუფიქსის დართვით იწარმოება, ეს სუფიქსი ზოგ თანხმოვანზე დაბოლოებულ ფუძეებთან მართო -ტ-ს სახით შეიძლება შეგვხვდეს: ი-3-დყრ-ტ "გავიგე", ც-ყალ-ტ "ავედი" ცალი ა- ხმოვნით დამთავრებულ ფუძეებში -იტ სუფიქსის ი-ს გავლენით ა ხმოვანი იცვლება -ე ხმოვნით: ც-ყა-იტ > ც-ყე-იტ "წავედი", დ-ყ-3-ნა-იტ > დყ-3-ნე-იტ "იგი (ად.) ვნახე".

ხოლო თანხმოვნებით, ...ყ ფონემით, აა, ყა მარცვლებით დასრულებულ ფუძეებში ფონეტიკური ცვლილებები არ ხდება: ი-ტყ-ც-ხ-იტ "დავხატე", ი-3-ყ-იტ "გავაკეთე, ვქენი" ი-ეი-ლყ-ც-კაა-იტ "გავიგე", ც-ბაყა-იტ "დავბარე", ი- ფონემით დამთავრებულ ფუძეებში ზოგჯერ ერთი -ი- იკარგება: ც-ნე-იტ > ც-ნე-იტ "მივედი", ც-ააი-იტ > ც-აა-იტ "მოვედი".

ინფინ. ფორმა აღარ დაირთავს დროისა და ინფინიტურობის სუფიქსს, არ ხდება ფონეტიკური ცვლილებები: с-ан-ца "როცა წავედი", д-ан-ы-з-на "როცა იგი (აღამ.) ვნახე", и-ты-с-х(ы)"რაც დავხატე", с-ахь-неи "სადაც მივედი", иеилы-с-каа "რაც გავიგე", с-ан-наах-а "როცა დავბარე".

ზოგჯერ, ქართულის მსგავსად, ამ ფორმას აწმყო მყოფადის მნიშვნელობაც აქვს: с-цуит шта ааныка "წავალ (წავედი) _ აწი შინ (სახლში)"...

7. ნამყო უკვეობითი

-хьа-ит >хье-ит სუფიქსი აწარმოებს, хьа- უკვეობითობის აღმნიშვნელია, -т კი ფინიტობის с-ца-хьеит "უკვე წავედი", ды-з-на-хьеит "უკვე ვნახე", и-ты-с-х-хьеит "უკვე დავხატე", с-неи-хьеит "უკვე მივედი" иеи-лы-с-каа-хьеит "უკვე გავიგე".

ინფინიტურ ფორმაში გამოიყენება ორი სუფიქსი: უფრო გავრცელებულია რთული -хьау-... > -хьоу-, სადაც -хьа უკვეობითობას აღნიშნავს, ხოლო -у... იგივეა, რაც დასტურდება სტატიკურ ზმნათა აწმყოში.

მეორე უფრო იშვიათი ხმარებისაა -ц სუფიქსი რომელიც უკვეობითობის აღმნიშვნელია: и-ка-с-ца-хьоу// и-ка-с-ца-ц "რაც უკვე გამიკეთებია", и-з-на-хьоу// и-з-на-ц "რაც, ვინც უკვე მინახავს", и-ты-с-хьоу //...и-ты-с-хы-ц "რაც, ვინც უკვე დამიხატავს"...

გავრცელებულია ამგვარ გამოთქმებში: икастац каыцоит "იმასვე ვაკეთებ, რაც მიკეთებია", изутас ит! "შენ (მკ.) ვისთვისაც მიგიცია, (კვლავ) მიეცი!"

8. ნამყო წინარე წარსული

-хьа-н სუფიქსი აწარმოებს, რომელშიც -хьа უკვეობითობას აღნიშნავს, ხოლო -н ნამყო დროსა და ფინიტობას ერთდროულად: с-ца-хьан "უკვე წასული ვიყავი", ды-з-на-хьан "უკვე მენახა, ნანახი მყავდა", и-ты-с-х-хьан "უკვე დახატული მყავდა", с-не-хьан "უკვე მისული ვიყავი", иеи-лы-с-каа-хьан "უკვე გაგებული მქონდა"...

ინფინიტურ ფორმაში ორი რთული სუფიქსია: -ха-з და -цы-з. -хьა და -ц უკვეობითობას აღნიშნავენ, ხოლო -з ნამყო დროის აღმნიშვნელია. აქედან -цы-з უფრო უარყოფით ფორმებში დასტურდება: с-ан-ца-хьаз "როცა უკვე წასული ვიყავი", и-з-на-хьა-з "რაც, ვინც უკვე ნანახი მქონდა, მყავდა", и-ты-с-х-хьаз "რაც, ვინც დახატული მქონდა, მყავდა", с-ан-неи-хьаз "როცა უკვე მისული ვიყავი", и-еи-лы-с-каа-хьаз "რაც უკვე გაგებული მქონდა"... შდრ. უარყოფითი. ფორმები: с-аны-м-ца-цыз "როცა ჯერ კიდევ არ ვიყავი წასული", и-сы-м-на-цыз "ვინც, რაც ჯერ კიდევ არ მენახა", и-т-сы-м-х-цыз "ვინც, რაც ჯერ კიდევ არ დამეხატა", с-аны-м-неи-цыз "როცა ჯერ კიდევ არ ვიყავი მისული", и-еи-л-сы-м-каа-цыз "რაც ჯერ კიდევ არ (ვერ) გამეგო"...

კატეგორიული მყოფადი

იწარმოება აღწერით, -ауп "არის" მეშველი ზმნის დახმარებით (გამოყოფს ზოგი მკვლევარი).

ამ დროს ზმნა წარმოდგენილია აწმყოს ინფინიტურ -ya სუფიქსიან, ან აორისტის ინფინიტურ უსუფიქსო ფორმაზე დამყარებული პირობითი კილოს -p მაწარმოებლიანი ფორმით: и-ка-с-ца-р ауп "უნდა გავაკეთო" (რათა, რომ გავაკეთო არის) и-ка-с-ца-р акын "უნდა გამეკეთებინა" ("რათა რომ გამეკეთებინა, იყო").

ზოგჯერ ძირითადი ზმნის პირობითი -p სუფიქსის წინ ჩნდება -за სუფიქსი, რომელიც დიურატიულობის, განგრძობითობისაა: и-дыруа-за-р ауп "მან (მკ.) უნდა იცოდეს"...

ნაკვთისა და კილოს ფორმას შორის გარდამავალია:

თურმეობითი I

-заа-п

თურმეობითი II

-заа-ры-н

იწარმოება როგორც სტატიკურ ისე დინამიკურ ზმნათაგან, იყენებს საყრდენად ზმნათა წმინდა ფუძეს; აწმყოს -...а>ი დაბოლოებიან ან უკვეობითის -хъа სუფიქსიან ფუძეებს: сыкъы-зыы-п "თურმე ვყოფილვარ", д-цо-заа-п "თურმე მიდის", сыкъа-заа-ры-н "თურმე ვყოფილვარ", д-ца-заа-ры-н "წასულა", д-ца-хъа-заа-н "თურმე უკვე წასულა", д-ца-хъа-заа-ры-н "თურმე უკვე წასულიყო"

ცხრილი

1.	აწმყო	ფ.	-уаи-т > уе-т	(сцоит)
		ინფ.	-ya > o	(санцо)
2.	მყ. I	ფ.	-п	(сцап)
		ინფ.	-ра, -лак, -лакь,-лаг	(санцалак)
3.	მყ. II	ფ.	-ша-ит > -ш'-т	сцашт)
		ინფ.	-ша	(санцаша)
4.	ნამყ. უსრ.	ფ.	-...уа-н > он	(сцон)
		ინფ.	-...аз	(санцоз)
5.	ნამყ. განუს.	ფ.	-н	(сцан)
		ინფ.	-з	(санцаз)
6.	ნამყ. სრ., აორისტო	ფ.	-ит>т	(сцеит)
		ინფ.	-0	(санца)
7.	ნამყ. უკვ.	ფ.	-хъа-ит > -хье-ит	(сцахъеит)
		ინფ.	-хъа-... > -хь о-...	(санцахъ-о...)
		ინფ.	-ц	(санца-ц)

8.	ნამყ. წინარ. წარს.	ფ.	-хь ^{1/2} а-н	(сцахъан)
		ინფ.	-хь ^{1/2} а-з	(санцахъаз)
		ინფ.	-цы-з	Санцацыз
9	კატეგორიული მყოფ.		-р ауп -р акъын	иқастар ауп иқастар акъын
10	თურმ. I	ფ.	-заа-п	сыка-заа-п
11	თურმ. II	ფ.	-заа-ры-н	сыка-заа-ры-н

იფნ. ფორმები არ აქვს!

11. კილოს კატეგორია

აფხაზურს მოეპოვება: 1. ბრძანებითი, 2. დაშვებითი, კონიუნქტივი, 3. პირობითი, 4. მიზან-პირობითი, 5.6. კავშირებითი (I, II), 7. ნატვრითი და 8. მოჩვენებითი კილოები, 9. თხრობით კილოს სპეციალური მაწარმოებელი არ გააჩნია, ზემოთ განხილული ნაკვეთები თხრობითი კილოსათვისაა დამახასიათებელი.

1. ბრძანებითი კილო

ძირითადად ეწარმოება დინამიკურ ზმნებს II პირის ორსავე რიცხვში. თუ ზმნა გარდაუვალია დაირთავს უკლებლივ ყველა პირისა და კლასის ნიშანს: у-ца! "შენ (მკ.) წადი!", ნ-ца! "შენ (ქ.) წადი", шә-ца! "წადით!" у-и-цхраа! ("შენ (მკ.) მას (მკ.) დაეხმარე!"

თუ ზმნა გარდამავალია, მაშინ მხოლოდით რიცხვში სუბიექტის კლასოვან-პიროვანი პრეფიქსები არ გამოჩნდება: თხრობითი კილო: и-ка-у-цоит "შენ (მკ.) რაღაცას აკეთებ" и-ка-ца! "გააკეთე!" თხრ. კ.: д-аа-у-гоит "შენ (მკ.) ის (გონ.) მიგყავს", ბრძ. კ.: д-аа-г! "მოიყვანე! იგი" მრ. რ.-ში სუბიექტის პირის ნიშანი იქნება

წარმოდგენილი. ეს იმიტომ, რომ მრ. რ.-ის პირ-კლასის ნიშნები პირისა და რიცხვს ერთდროულად აღნიშნავს და რიცხვის "ხათრით" შენარჩუნებულია! (ქ. ლ.).

шә-ца! "წადით!" и-ka-шә-ца! "გააკეთეთ!" д-aa-жә-г! "მოიყვანეთ!"

(გარდაუვალშიც და გარდამავალშიც).

ბრძანებითის ფორმას ხშირად დაერთვის კატეგორიულობის, მოთხოვნის აღმნიშვნელი -и(ш) სუფ.: ...у-це-(ш)! "აბა, წადი!" ...у-гыл-и(ш)! "აბა, ერთი ადექი!", и-ka-це-и(ш)! "აბა, გააკეთე!"

სტატიკური ზმნის ბრძანებითს ჩვეულებრივ -з სუფ. აწარმოებს: у-ka-з! "იყავი!" ...у-тәә-з! "იჯექი!"

2. კონიუქტივი, დაშვებითი კილო

ეწარმოება ორსავე რიცხვსა და სამსავე პირს მაწარმოებელია -ааит (დინამიკურ ზმნებში) და -з-ааит (სტატიკურ ზმნებში) თუ ფუძე а-თი მთავრდება მოსალოდნელი სამი а-ს ნაცვლად ორი а იქნება წარმოდგენილი: *д-ца-ааит > д-цааит "დაე, წავიდეს!" თუ ფუძე ორი а-თი მთავრდება, მოსალოდნელი 4-დან 2 а იქნება წარმოდგენილი: * иеиликаа-ааит > иеиликааит "დე, მან ის გაიგოს!"

ამგვარი რამ არ ხდება სტატიკურ ზმნებში -зааит სუფიქსის დართვისას: д-гыла-зааит "დაე, იდგეს!" и-баа-зааит! "დაე, დალპეს"

3. პირობითი კილო

-р, -за-р, -з-т-гыи სუფიქსები, აქედან -р სუფ. არ გამოიყენება სტატიკურ ზმნებში, ხოლო დინამიკური ზმნის პირობითი კილოს -зап სუფიქსი საყრდენად იყენებს სხვადასხვა ნაკვთის მზა ფორმებს: д-ца-р "თუ წავა", сы-ka-зап "თუ ვარ", д-aa-у-а-зап "თუ მოვა", ды-ka-зтгы "თუ არის კიდევაც."

4. მიზან-პირობითი კილო

გამოიყენება პირობითი კილოს -p სუფიქსიანი ფორმა, რომელსაც დამატებით დაერთვის გარდაქცევითობის -ц, -тә ან -н სუფიქსები. ზოგჯერ p(pa) ვარიანტის სახითაცაა წარმოდგენილი. (ეს უფრო ძველია!) მაგ.: с-аараны "რათა მოვიდე", и-ka-ы-па-рц и-ka-с-ца-ртә и-ka-с-ца-раны "რათა გავაკეთო"...

ამავე კილოს საწარმოებლად გამოიყენება აგრეთვე -pa სუფიქსიანი ფორმაზე დართული აზე "თვის" თანდებული: ды-з-га-ра-зы "რათა წავიყვანო, მის წასაყვანად"...

5.6. კავშირებითი კილო

აქვს ორი ფორმა: კავშ. I იყენებს -pa სუფიქსიანი პირველი მყოფადის ფორმას, რომელსაც ეკვეცება სუფიქსის a ხმოვანი და დაერთვის -н სუფიქსი (ფინიტ. წ.) ანდა з სუფ. (ინფ. წ.-ში) с-ца-рын "წავიდოდი", с-ан-ца-рыз "როცა წავიდოდი" и-ka-с-ца-рыз "რასაც გავაკეთებდი" კავშ. II ემყარება -ша სუფიქსიანი II მყოფადის ფორმას და დაერთავს იმავე -н სუფიქსს (ფინ. წ.-ში) ანდა -з სუფიქსს (ინფ. წ.-ში): с-ца-шан "წავიდოდი", с-ан-ца-шаз "როცა წავიდოდი", и-ka-с-ца-шан "გავაკეთებდი", и-ka-с-ца-шаз "რასაც გავაკეთებდი".

7. ნატვრითი კილო

აწარმოებს: -нда -ндаз სუფიქსი. გამოთქმულია ვარაუდი, რომ ეს აფიქსი მომდინარეობს ქართული "ნეტა" ნაწილაკიდან -з კი ნამყო დროის ინფინიტური სუფიქსია: с-ыka-нда(з) "ნეტავი მამყოფა!", с-цо-нда (з) "ნეტავი წავსულიყავი!", и-ka-ы-ца-нда (з) "ნეტავი გამეკეთებინა!" და ა. შ.

8. მოჩვენებითობის კილო

იწარმოება -шаа ნაწილაკის დართვით:

и-з-но-шаа "თითქოს ვხედავ",

д-ца-з-шаа "თითქოს წავიდა",

сы-коу-шаа "თითქოს ვარ"...

1. თხრობითი -----
2. ბრძანებითი (კატეგ. -ш!) (სტატ. -з)
3. კონიუქტივი (დაშვ.) -аит, -з-аит
4. პირობითი -р. დინ, -за-р, -з-т-гы
5. მიზან-პირობ. -р+ц, -тə, -нызы "თვის"
6. კავშირებითი I -ра (I მყ.-ის) + н (ფინ.) < з (ინფინ)
7. კავშირებითი II. -ша (II მყ.-ს) + н (ფინ.) < з (ინფინ)
8. ნატვრითი -нда -ндаз
9. მოჩვენებითი -шаа

აბსოლუტივი

გადმოსცემს დამატებით მოქმედებას ან მდგომარეობას, რომელიც წინ უსწრებს ძირითადი ზმნით გამოხატულ მოქმედებას.

ინფინიტური ფორმაა გარკვეულწილად:

I ზმნის დრო-კილოთა სუფიქსის არმქონე იშვიათი ფორმა: а-ма-заа-ра > сы-ма:

сѣызцаа сы-ма сааит "მეგობრებთან ერთად მოვედი"

II უფრო გავრცელებულია აწმყოს ინფინიტურ დაბოლოებიანი ფორმა: -ya>o

д-гәырҕыо (< д-гәырҕыа-уа) дааит "იგი გახარებული მოვიდა"

III გარდაქცევითობის -ны სუფიქსიანი:

ауроққаа катцаны ахәмарра сцеит "გაკვეთილები მოვამზადე (და, რა) სათამაშოდ წავედი"

IV მხოლოდ უარყოფითი ფორმის აბსოლუტივისათვის დამახასიათებელი, кәа სუფიქსიანი წარმოება: ацәа имфакәа икажәит "ვამლი შეუჭმელად გადააგდო"...

გარდამავალი ზმნის ფუძისაგან ნაწარმოებ აბსოლუტივებში სუბიექტის პირი, კლასი და რიცხვი ჩვეულებრივ არ აღინიშნება.

კითხვითი ფორმა

აფხაზური ზმნა კითხვით ფორმათა სიუხვით გამოირჩევა. გვხვდება შემდეგი სახის კითხვითი ფორმები:

1. ინტონაციური: уара иақауцеит?

2. ალტერნატიული: ... თავსა და ბოლოში გაფორმებული:

дцо-у...-дымцо-у...?

"წავიდა თუ არ წასულა?"

3. ჩაკითხვისას: -на ნაწილაკიანი: дцеитна? "წავიდაო?"

4. საგანგებო კითხვითი აფიქსები გამოიყენება ყველა ნაკვთის ფორმაში:

განარჩევს ადამიანისა და არაგონიერთა კლასებს. ადამიანი "дарбан?"

არაგონიერი, ნივთი "иарбан?"

дврбан> -და სუფიქსი დაერთვის ნაკვთის ინფინიტურ ფორმას:

ицо дарбан? "ვინც მიდის ვინ არის?" > ицо-да? "ვინ მიდის?", икада? "ვინ არის?", и-казпа-да? "ვინ გააკეთა? дызнда? "ვინ დაინახა?"

5. არაგონიერთა კლასის კითხვითი ფორმები იწარმოება ნებისმიერი ნაკვთის ინფინიტურ ფორმაზე კითხვითი: -и , -зеи , -зи სუფიქსების დართვით: иугеи? "რა წაიღე?", иуго-зеи "რა მიგაქვს?", иуго-зи? "რა წაიღე?"

-да სუფიქსიანი კითხვითი ფორმებით ირკვევა სუბიექტის ვინაობა, ხოლო

-и, -зеи, -зи სუფიქსიანი კითხვითი ფორმებით ირკვევა ობიექტის ვინაობა ან რაობა.

6. ზმნით გამოხატული მოქმედების ან მდგომარეობის რაობა ირკვევა –ма სუფიქსიანი კითხვითი ფორმებით, ითხოვენ პირდაპირ პასუხს: дцома? "მიდის?", дкоума? "არის?", икацама? "გაკეთა?"

7. სპეციფიკურ საგარემოებო ელემენტებზე: ан (დროის), ахь (ადგილის), ш (ვითარების) პრეფიქსებს ერთვის –на ელემენტი, ვიღებთ анна "როდის?" ахьна > ахьна > აბა "სად?", *шна > шна "როგორ?" ...ესენი დაერთვის ნაკვთთა ინფინიტურ ფუძეებს:

данбацо? "როდის მიდის?"

дабацо? "სად მიდის?"

дышпацо? "როგორ მიდის?"

8. ზოგჯერ პრეფიქსს და სუფიქსს ზმნა ერთდროულად დაირთავს:

данбацеи? "როდის წავიდა?"

9. მიზეზის აღმნიშვნელი з- პრეფიქსიანი კითხვითი ფორმები ჩვეულებრივ -и, -зеи, -зи კითხვითობის სუფიქსებს დაირთავენ: ...у-з-цеи? "რისთვის, რატომ წახვედი?"

ზმნის უარყოფითი ფორმები

აწარმოებს **м-** აფიქსი, რომელიც ხან პრეფიქსია, ხან სუფიქსი....

სტატიკურ ზმნებში, დინამიკურ ფინიტურ აწმყოში,

მყოფად I, მყოფად II, ნამყო უსრულში დგას ძირის შემდეგ (სუფიქსია!)

სტატიკური ფინიტური		დინამიკური ფინიტური
აწმყო	сы-ka-м "არ ვარ"	с-цо-м "არ მივდივარ"
ნამყო. უსრ.	сы-ka-мы-з-т "არ ვყოფილვარ"	сцомзт "არ მივდიოდი".
მყოფადი I	–	с-ца-ры-м "არ წავალ"
მყოფადი II	–	с-паша-м "არ წავალ".

ზმნის ძირის წინ დგას დინამიკურ ფინიტურ ნამყო განუსაზღვრელში, აორისტში, ნამყო უკვეობითში, ნამყო წინარე წარსულის ფორმებსა და იმავე დინამიკურ ზმნათა ყველა ნაკვთის ინფინიტურ ფორმებში (პრეფიქსია!)

დინამიკური ზმნის ფინიტური წარმოება

ნამყო განუსაზღვრელი сы-м-ца-з-т "არ წავედი და"

აორისტი: сы-м-це-ит "არ წავედი"

ნამყო უკვეობითი: сы-м-ца-ц-т "არ წავსულვარ"

ნამყო წინარე წარსული сы-м-ца-цы-з-т "არ ვიყავი წასული"

დინამიკური ზმნის ინფინიტური წარმოება

აწმყო:	с-ахьы-м-цо	"სადაც არ მივდივარ"
მყოფ. I:	с-ахьы-м-цара	"სადაც არ წავალ"
მყოფ. II:	с-ахьы-м-ца-ша	"სადაც არ წავალ"

ნამყ. უსრ.:	с-ахьы-м-цо-з	"სადაც არ მივდიოდი"
ნამყ. განუს.:	с-ахьы-м-ца-з	"სადაც არ წავედი და"
აორისტი:	с-ахьы-м-ца-цаცა	"სადაც არ წავედი"
ნამყ. უკვ:	с-ахьы-м-ца-ц	"სადაც არ წავსულვარ"
ნამყ. უკ. წინ. წარს.	с-ахьы-м-ца-цы-з	"სადაც არ წავსულიყავი"

უარყოფის მ- ასევე პრეფიქსია დინამიკურ ზმნათა უარყოფით-კითხვით ფორმებში, თხრობითის გარდა ყველა კილოსა და სიტყვაწარმოებით კატეგორიაში.

აწმყო: дымцои "ის არ მიდის?"

თავისებურია უარყოფითი ბრძანებითის წარმოება, რომელშიც დინამიკური ზმნის ძირის წინ დგას უარყოფის პრეფიქსი, ხოლო ზმნის ძირის შემდეგ -н სუფიქსი, რომელიც მიღებულია უარყოფის მ- ნაწილაგისაგან დისტანციური დისიმილაციით: и-у-м-га-м>и-у-м-га-н! "არ წაიღო!"

у-м-ца-м > у-м-ца-н! "არ წახვიდე!"

განსხვავებით დადებითი ბრძანებითისაგან უარყოფით ბრძანებითში ყველა კლას-პირის აფიქსია უკლებლივ წარმოდგენილი!

მიმღეობა

მიმღეობის გამოსახატავად აფხაზურში ყველაზე პროდუქტიულია სამიმართებო პრეფიქსიანი и- და з-პრეფიქსიანი ზმნის ინფინიტური წარმოება.

არის ზმნის ფუძის სახით წარმოდგენილი მიმღეობები: а-лапа "ირაო, საქონელი" (შდრ. а-ла-ла-ра "რამეში შესვლა"), а-м-дыр "უვიცი" (შდრ. а-დგრ-რა "ცოდნა") а-так "პასუხი" (ათარა "მიცემა) а-м-у-ча "მუქთახორთა" (შდრ. а-უ-რა "ქმნა", а-ча-ра "ჭამა, პურობა", აფხაზური მიმღეობას აწარმოებს აგრეთვე ზმნის ფუძეზე მოქმედი პირის აღმნიშვნელი -ღყ ან სამოქმედო საგნის აღმნიშვნელი -თჲ სუფიქსის დართვით: а-р-ца-

pa "სწავლება" > a-p-ძა-ფი "მასწავლებელი", a-ძა-pa "სწავლა" > a-ძა-ფი "მოსწავლე",
აიბა-შ-pa "ბრძოლა" ზედმიწ. „ურთიერთკვლა, ომი“ > აიბა-შ-ფი "მეომარი", a-ka-ძა-
ტაფი "გასაკეთებელი (შდრ. a-ka-ძა-pa "კეთება"), a-ყც-ყ-ტა "სამუშაო" (შდრ. a-ყც "საქმე",
a-ყ-pa "ქმნა")...

ამჟამად არაპროდუქტიული -ხა, -ხა, -x სუფიქსებით ნაწარმოები მიმღობები:
a-ფა-ტა-ხა "ალექმა", (შდრ. a-ფი "პირი", a-ტა-pa "მიცემა") a-ხა-ხა "ნათქვამი" (შდრ. a-
ხა-pa "თქმა") aa-za-ხა "ბუთხუზა ბავშვი" (შდრ. aa-za-pa "აღზრდა"), a-ყც-ნლა-a-ხა
"ნამწვი" (შდრ. a-ნყლ-pa "წვა"), a-ჩა-ხ "კვებული" (შდრ. a-ჩა-pa "პურობა") a-ხ-ძა-ხა
"მონაჭერი", (a-ხ-ძა-pa "მოყრა, წაკვეთა") a-ყძა-ხა "ნაგლეჯი" (შდრ. a-ყ-ძა-pa
"მოწყვეტა, მოგლეჯა") a-ლყ-ყშ-aa-ხ "ამორჩეული, შერჩეული" (შდრ. a-ლ-ყშ-aa-pa
"ამორჩევა") a-ka-შა-pa-ხ "მიგდებული ბავშვი" (შდრ. a-ka-შა-pa "გადაგდება"), a-
შა-pa-ხ "ნადირი" (შდრ. a-შა-pa "ნადირობა")...

სინტაქსი

I სახელური შესიტყვების (ატრიბუტული სინტაგმის) ანალიზი

ზემოთ აღინიშნა, რომ აფხაზურს ბრუნების სისტემა არ გააჩნია; შესაბამისად, სახელური შესიტყვების (ატრიბუტული სინტაგმის) კონსტრუქციაც თავისებურადაა ასახული ამ ენაში.

კონკრეტული საკითხის განხილვისათვის აუცილებლად მიგვაჩნია ნაცვალსახელის, რიცხვითი სახელისა და ზედსართავი სახელის ცალ-ცალკე განხილვა და მათი ასე ვთქვათ, "საქციელის" გათვალისწინება არსებით სახელთან კომბინაციაში: შესიტყვებაში შემავალ კომპონენტთა ადგილი, შეთანხმება რიცხვისა და კლასის მიხედვით და სხვ.

ნაცვალსახელი

ნაცვალსახელს განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება აფხაზურ ენაში. ნაცვალსახელის მეშვეობით გამოიხატება აფხაზურში ე. წ. სახელთა კუთვნილებითი კატეგორია.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, აფხაზურში არ არის ნათესაობითი ბრუნვა და საერთოდ ბრუნვები. ის, რაც ქართულში გამოიხატება ნათესაობით ბრუნვაში დასმული სახელით (ე. ი. კუთვნილება) აფხაზურში გამოიხატება კუთვნილებითი შინაარსის მქონე პრეფიქსებით, ანუ პირის ნაცვალსახელებიდან მომდინარე ფორმანტებით.

კლასოვან-პიროვანი ნაცვალსახელი და

კუთვნილებითი ნაცვალსახელის შინაარსის გამოხატვა

მხ. რ.

I პ.	сара	– მე	–	с(ы)	"მე"	
II პ.	{	yara	– შენ (მკ.)	–	й(ы)	"შენ" (მკ.)
		бара	– შენ	–	н(ы)	"შენ" (ქ.)
III პ.	ара	_ ის (მკ.)	_	(ы)	"ის" (მკ.)	
	лара	_ ის (ქ.)	_	л(ы)	"ის" (ქ.)	
	ара	_ ის (ნ., არაგ.)	_	а	"ის (ნ., არაგ.)"	

მრ. რ.

I პ.	хара	_	х(а)	"ჩვენ"
II პ.	шара	_	ш(а)	"თქვენ"
III პ.	дара	_	р (ы)	"ისინი"

ყველა კლასოვან-პიროვანი ნაცვალსახელი შეიძლება გამოყენებული იყოს უფრო მარტივი ფორმითაც, **pa**-ს გარეშე **ca** "მე", **ya** "შენ" (მკ.), **на** "შენ" (ქ.), **a** "ის" (მკ. და არაგ.) **ла** "ის" (ქ.), **ха** "ჩვენ", **шаа** "თქვენ", **да** "ისინი"... და სახეობა იშვიათია.

მრავლობითი რიცხვის **хара** "ჩვენ" და **шара** "თქვენ" ნაცვალსახელების გვერდით გამოიყენება **харт** "ჩვენ" და **шарт** "თქვენ".

"აფხაზური ენის გრამატიკაში" (ნაწილი დამუშავებულია ხ. ბლაჟბას მიერ) მითითებულია, რომ **хара**-ს აქვს ინკლუზიური მნიშვნელობა: მოსაუბრე რთავს

"ჩვენ"-ში მსმენელსაც, ხოლო ექსკლუზიური მნიშვნელობა, რომელიც მსმენელს გამორიცხავს, მიიღება პირის **хара** "ჩვენ" ნაცვალსახელზე -**т (хар-т)** სუფიქსის დართვით (შდრ. აბაზ. **хара барат** "ჩვენ შენ გარეშე". ანალოგიურად იწარმოება მეორე პირის ფორმა **шара** "თქვენ", **шар-т** (შდრ. აბაზ. **шарабарат** "თქვენ ჩემ გარეშე" (გვ. 35).

ქართული "სტუდენტის ხელი" აფხაზურში იქნება **астудентнапы...** ქართულის ნათესაობითი ბრუნვის შესაბამისი სუფიქსი მიერთვის არა მსაზღვრელს, არამედ საზღვრულს პრეფიქსად:

ქართ. ქალიშვილის ხელი აფხაზური: **азҭаб л-напы**

თუ სიტყვაში მახვილი მოდის ზოგადობის **a-** პრეფიქსზე, მაშინ კუთვნილებითი პრეფიქსები **ы-**თია წარმოდგენილი:

ала – **сыла** "ჩემი თვალი"

ала – **сла** "ჩემი ძალი"

მაგ. **сара с-аб напы** "მამაჩემის ხელი"

сара с-ан л-шьапы "დედაჩემის ფეხი"

уара у-ыза и-хы "შენი (მკ.) ამხანაგის თავი"

ასე მიიღება კლასოვან-პიროვან ნაცვალსახელთაგან კუთვნილების შინაარსის მქონე ნაცვალსახელური პრეფიქსები აფხაზურში.

აფხაზურში დამოუკიდებელი მნიშვნელობის კუთვნილებითი ნაცვალსახელების უქონლობა ჩანაცვლებულია პირ-კლასის ნაცვალსახელთაგან მომდინარე ე. წ. "**л**"-ს რიგის პრეფიქსებით (იხ. ზემოთ).

ნაცვალსახელური კუთვნილებითი პრეფიქსები ემთხვევა შესაბამის კლასოვან-პიროვან ნაცვალსახელთა თავკიდურ ელემენტებს, გარდა ორი შემთხვევისა:

მესამე პირის მხოლოდითი რიცხვის კუთვნილებითი **a-** პრეფიქსი განსხვავდება ნივთთა (არაგონიერთა) კლასის მესამე პირის **и** არა "ის" კლასოვან-პიროვანი

ნაცვალსახელის ძირისაგან. ეს **a-** პრეფიქსი იკარგება სინტაგმიდან, თუ საზღვრული სიტყვის წინ უშუალოდ დგას ამ ნიშნით გადმოსაცემი მსაზღვრელი.

ყურდლებაა გამახვილებული "აფხაზური ენის გრამატიკაში" (გვ. 34) აგრეთვე მრავლობითი რიცხვის III პირის კუთვნილებით **p-** ნიშანზე, რომელიც არ ემთხვევა შესაბამისი **ძარა** "ისინი" ნაცვალსახელის თავკიდურა ელემენტ **ძ-**ს.

გამოთქმულია მოსაზრება, რომ **ძარა** "ისინი" უნდა მომდინარეობდეს "para"-დან და დისიმილაციის საფუძველზეა **p-** მიღებული. ამის საილუსტრაციოდ მოყვანილია **и-д-рашәит //и-p-рашәит** "ისინი მარგლავენ".

ამრიგად, პირველადი უნდა ყოფილიყო არა **ძარა**, არამედ **para** (აფხ. ენის გრამატიკა, გვ. 34).

ქ. ლომთათიძე კი ფიქრობს, რომ III პ.-ის მრ.-ის ნიშანი **ძ-** უნდა ყოფილიყო ისტორიულად და არა **p-**. იგი **ძ-** უნდა მომდინარეობდეს **ძარა** ნაცვალსახელისაგან (ლომთათიძე, გვ.34).

ამრიგად, სახელურ სინტაგმაში აფხაზურში ასეთ შემთხვევებში დამატებით კლასოვან-პიროვანი ნაცვალსახელიც ან მკუთვნილის აღმნიშვნელი სიტყვაც უნდა იყოს გამოყენებული: **лара(ра) аҭхәыс лыцкы каҭшьуп** "მისი ქალის კაბა წითელია"... ამ დროს ნაცვალსახელი შეიძლება წარმოდგენილი იყოს როგორც სრული, ისე მარტივი სახითაც (გვანცელაძე, 2003, 60).

აფხაზურში კუთვნილებითი ნაცვალსახელის როლში ხშირად გვევლინება კუთვნილებითი ნაცვალსახელური პრეფიქსებით გაფორმებული **a-тәы** "კუთვნილება, საკუთრება" ან **a-хатәы** "თავისი, პირადი" ფუძეები, რომელთა ამოსავალი მნიშვნელობა დაჩრდილულია.

са (ра) с-тәы "ჩემი კუთვნილი"

ya(ра) утәы "შენი (მკ.) კუთვნილი" და ა. შ.

ჩვენებითი ნაცვალსახელი

ჩვენებითი ნაცვალსახელი აღნიშნავს მოსაუბრესთან ახლოს ან შორს მყოფობას. ჩვენებითი ნაცვალსახელი შეიძლება შეგვხვდეს სრული ან შემოკლებული სახით:

მოსაუბრესთან ახლოს მყოფი: **აბრი/არი** "ეს", **აბართ/ არტ** "ესენი".

მოსაუბრესთან მოშორებით მყოფი, ხილული: **აბნი//ანი** "ეგ, ის", **აბანტ//ანტ** "ეგენი, ისინი".

მოსაუბრესთან შორს მყოფი და უკვე ნაცნობი: **უბრი//უი** "ის, იგი", **უბართ//ურტ** "ისინი".

ჩამოთვლილი ნაცვალსახელები ხშირად ენაცვლება III პირის კლასოვან-პიროვან ნაცვალსახელებს. შესიტყვებაში ყველა ჩვენებითი ნაცვალსახელი მსაზღვრელია დ წინ უძღვის საზღვრულს. მაგ.: **აბრი // არი აი** "ეს სახლი", **აბნი ანი აი** "ეგ სახლი", **უბრი აი** "ის სახლი", **აბართ არტ აი** "ეს სახლები", **აბანტ ანტ აი** "ეგ სახლები", **უბართ // ურტ აი** (გვანცელაძე, 2003, 59).

კითხვითი ნაცვალსახელის

შინაარსის გამოხატვა

დამოუკიდებელი კითხვითი ნაცვალსახელი აფხაზურს არ გააჩნია. ამ მწვენილობით აფხაზური იყენებს ნა ძირს, "დ"-ს რიგის კლასოვან-პიროვანი ნაცვალსახელური წარმოშობის პრეფიქსებით გაფორმებულს:

сарбан сара? "მე ვინ, რომელი ვარ?"

уарбан ...ара? "შენ (მკ.) ვინ, რომელი ხარ?"

барбан бара "შენ (ქ.) ვინ, რომელი ხარ?"

дарбан {
 ара?
 "ის (ადამ.) ვინ, რომელია?"
 лара?

იარბარ იარა "ის (ნ., არაგ.) რა, რომელია?"

ხარბან ხარა "ჩვენ ვინ, რომელი ვართ?"

შაარბან შაარა "თქვენ ვინ, რომელი ხართ?"

დარბან დარა "ისინი ვინ, რომელი არიან?"

იგივე -**ბა** ძირია კითხვით სიტყვაში **იზბან?** "რატომ", "რისთვის", ეს ძირი ნაწილაკად ჩართვის დროსაც გვხვდება.

კითხვით ნაცვალსახელებში დიფერენცირებულია ადამიანისა და ნივთის (არაგონიერთა) კატეგორიები, **დარბან** "ვინ?" (ადამიანი) და **არბან** "რა?" (ნივთი, არაგონ.).

"ვინ" ნაცვალსახელის მნიშვნელობის გადმოსაცემად გამოიყენება ადამიანის კლასის კითხვითი -**და**-**დარბან** "იგი (ადამ.) რომელი, ვინ (არის)?" სუფიქსით ნაწარმოები ფორმები:

сара сызуста дада? "მე ვინ ვარ?"

уара узус(та)да? "შენ (მკ.) ვინ ხარ?"

бара бзус(та)да? "შენ (ქ.) ვინ ხარ? და ა. შ.

კითხვით-კუთვნილებითი "ვისი?" ნაცვალსახელის მნიშვნელობა აფხაზურში გადმოიცემა საკუთრების აღმნიშვნელ **тәы** ძირზე ადამიანის კლასის კითხვითი -**და** სუფიქსის დართვით:

сызы(тәы)да? "მე ვისი ვარ?"

уз(тәы)да? "შენ (მკ.) ვისი ხარ?"

быз(тәы)да? "შენ (ქ.) ვისი ხარ?" და ა. შ.

"ვინ?" და "რა?" ნაცვალსახელთა მნიშვნელობით იხმარება აგრეთვე დამხმარე აკაზაარა "ყოფნა" ზმნის კითხვითი კილოს ფორმები:

сара сзакәы(зе)и? "მე ვინ, რა ვარ?"

уара узакәы(зе)и? "შენ (მკ.) ვინ, რა ხარ?"

бара бзакә(зе)и? "შენ (ქ.) ვინ, რა ხარ?" და ა. შ.

განსაზღვრებითი ნაცვალსახელი

განსაზღვრებითი ნაცვალსახელებია: a-xata "თვით, თვითონ", რომელიც იცვლება კლასებისა და პირის მიხედვით

c-xata "მე თვითონ"

y-xata "შენ (მკ.) თვითონ"

ნ-xata "შენ (ქ.) თვითონ" და ა. შ.

დასუ/доусы "ყოველი", зегьы "ყველა", иззыгьы "ყველა", ача /дача "სხვა", егьы "სხვა, მეორე"...

განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელი

განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელებია: акы "რაც, რამე" (არაგონიერთა კლასის რიცხვით სახელთაგან "ერთი" მომდინარე), азы "ვიღაც, ვინმე (გონიერთა კლასის "ერთი" რიცხვითი სახელისაგან მომდინარე), акыр "რამე; რამდენიმე", зыыр "ვინმე, ვიღაც, пытк "რამდენიმე" (არაგ.) пыпык "რამდენიმე" (ადამ.), цоукы/ шыукы "ზოგი, ვინმე" (გვანცელაძე, 2003, 61-63).

ზედსართავი სახელი

აფხაზურ ენაში ზედსართავი სახელი მეტყველების ნაწილთა შორის გამოყოფილია როგორც სემანტიკურ-გრამატიკული კატეგორია, რომელსაც არსებითი სახელის დამახასიათებელი ნიშნებიც აქვს. ესენია ზოგადობის პრეფიქსი a-, განუსაზღვრელობის -к სუფიქსი, მრავლობითობის -каа სუფიქსი, გარდაქცევითობის с სუფიქსი...

მაგ.: a-kaпш "წითელი" (ზოგადი ფორმა)

kaᵑʃ-k "რომელიღაც წითელი (განუსაზღვრელი ფორმა)

kaᵑʃ-kəa "წითლები"

kaᵑʃ-c "წითლ(ად)"...

ზედსართავი სახელი არის ვითარებითი და მიმართებითი. ატრიბუტულ სინტაგმაში ვითარებითი ზედსართავით გამოხატული მსაზღვრელი მოსდევს საზღვრულს: **асы шыкәакәа** "თოვლი თეთრი", **аҕы дыу** ... "ცხენი დიდი" და სხვ. მრავლობით რიცხვში ნივთთა (არაგონიერთა) კატეგორიაში მრავლობითობის -**кәа** სუფიქსით ფორმდება მსაზღვრელი: **аҕы дыу** "დიდი ცხენი", **аҕы дүкәа** "დიდი ცხენები".

ადამიანის კლასში (გონიერთა კატეგორიაში) კი ადგილი აქვს სხვაობას: ადამიანთა კატეგორიის სახელს მრავლობითში ექნება თავისი -**цаа** სუფიქსი, ან რომელიმე სხვა სუფიქსი, მაგ.: კრებითობის -**ра**, -**аа**... ხოლო ვითარებითი ზედსართავით გამოხატულ მსაზღვრელს, რომელიც აგრეთვე მოსდევს საზღვრულს, თავისი, ნივთთა (არაგონიერთა) კატეგორიის -**кәа** სუფიქსი: **ахацаа дүкәа** "დიდი კაცები", ზედმიწ.: "კაცები დიდები"... **абызцаа бзиақәа** "ამხანაგები კარგები" **ачкәынцаа хәычкәа** "ბიჭები პატარები"...

აფხაზურში ვითარებით ზედსართავს აქვს ხარისხის ფორმებიც

ვითარებით ზედსართავ სახელთა შედარებითი ხარისხის ფორმა იწარმოება აღწერით -**аиха** "მეტად", **ацкыс** "უფრო, ვიდრე" დამოუკიდებელ სიტყვათა კუთვნილებითი ფორმის დამატებით. ასეთ შემთხვევაში ზედსართავი სტატიკური ზმნის დაბოლოებას იღებს **уи ахаца еиха дууп** "ის კაცი უფრო დიდია", **ари чкәын ара цкыс бзиоуп** "ეს ბიჭი იმაზე უფრო კარგია"...

ვითარებით ზედსართავ სახელთა აღმატებითი ხარისხის ფორმა იწარმოება ინტენსივობის -**за**, -**зза** სუფიქსებით: **адыу** "დიდი", **ду-зза** "უდიდესი"...

აღმატებითი ხარისხი აღწერთადაც გამოიხატება, ამისათვის გამოყენებულია დაара-za "ძალიან", кырза "ბევრად" სიტყვები, რომლებიც დაერთვის სტატიკური ზმნის ფორმის მქონე ვითარებით ზედსართავს: даара ҟшзo-yn "ძალზე მშვენიერია" **кырза** нзиo-yn "ძალიან კარგია".

თვისების ინტენსიურობის გამომხატველია აგრეთვე ვითარებით ზედსართავ სახელებს დართული ხმაბაძვითი, ფუძეგაორკეცებული სიტყვა-სუფიქსები: -каакара, -цаацаара, -хахаара, -шышыра..., რომლებიც შესაძლოა -za სუფიქსითაც იყოს წარმოდგენილი: аҟшза-каакара "ძალიან ლამაზი", икаҟш-каакара-za "ძალზე წითელი"...

ვითარებითი ზედსართავის ოდნაობით ხარისხს აწარმოებს цаы- პრეფიქსი. а-цаы-каҟш "მოწითალო", а-цаы-хаа "მონაცრისფრო"...

მიმართებითი ზედსართავით გამოხატული მსაზღვრელი წინ უსწრებს საზღვრულს. ასეთი მსაზღვრელ-საზღვრული სუბსტანტიური სინტაგმაა.

მიმართებითი ზედსართავები აფხაზურში სხვა სახელთა ფუძიდანაც შეიძლება იყოს ნაწარმოები. კუთვნილებითობის -тәы სუფიქსით, რომელიც а-тәы "საკუთრება" სიტყვიდან მომდინარეობს: ахаха-тәы ааны "ქვის სახლი", амҟытәи гәара "ხის ღობე", тагалантәи быҟь "შემოდგომის ფოთოლი"...

რიცხვითი სახელი

აფხაზურში რიცხვითი სახელი არის რაოდენობითი, რიგობითი, კრებითი, მიახლოებითი, ჯერობის, ჯუფთობის...

რაოდენობითი რიცხვითი სახელი განასხვავებს კლას-კატეგორიას. ნივთის (არა-გონიერთა) კლასის რაოდენობითი რიცხვითი სახელის ფუძეს, ორიდან მოყოლებული, ერთვის -на ან მისგან მომდინარე -ға სუფიქსი, ადამიანის კლასში კი на-ს ნაცვლად გვაქვს -мы, სამიდან მოყოლებული, რომელიც аyaмы "ადამიანი" სიტყვიდან მომდინარედ მიაჩნია ქ. ლომთათიძეს. ამასთან ზოგადობის а- პრეფიქსი

რიცხვით სახელს ჩამოშორდება. -ყ სუფიქსს შესაძლოა -კ განუსაზღვრელობის აფიქსიც დაერთოს x-ყ(к) "სამი რომელიღაც ადამიანი"...და სხვ.

<p>აკყ "ერთი" ღ-ნა "ორი" x-ყა "სამი" ჯა-ნა "ცხრა" aa-ნა "რვა" ნჟ-ნა "შვიდი" ჭ-ნა "ექვსი" ხა-ნა "ხუთი"(არაგონიერი, ყშ-ნა "ოთხი" ჯაა-ნა"ათი"</p>	<p>აჯყ ყყ-ყა (-к) x-ყ (-к) ყშ-ყ (-к) ხა-ყ (-к) (გონიერი ნივთი) ჭ-ყ ადამიანი) ნჟ-ყ aa-ყ ჯა-ყ ჯაა -ყ</p>
---	---

განსხვავებას ქმნის: "ერთი" რიცხვითი სახელი არაგონიერთა კლასში -აკყ, ადამიანთა კლასში აჯყ.

"ორი" არაგონიერთა კლასში ღ-ნა, ადამიანთა კლასში ყყ-ყა; რიცხვი ორსავე შემთხვევაში არის ღ "ორი", -ნა არაგონიერთა (ნივთის), ხოლო ყა ადამიანთა კლასის ნიშანია.

x-ყა-ც ყა მიღებულია ნა-საგან ნ-ს ყ-დ დაყრუების შედეგად x-ს მომდევნო პოზიციაში.

თერთმეტიდან მოყოლებული რაოდენობითი რიცხვითი სახელები იხმარება ნივთის (არაგონიერთა) კატეგორიის -ნა სუფიქსების გარეშე, ადამიანის (გონიერთა) კლასისათვის კი -ყ შენარჩუნებულია.

თერთმეტიდან რიცხვითი სახელი მიიღება ასე: ჯაა "ათი", რომელსაც ერთვის ან კავშირით - , ან უკავშიროდ ერთეულისავე (ათამდე) რიცხვითი სახელის ძირი -ნა-ს გარეშე.

არაგონიერთა ნივთთა კლასი		გონიერთა, ადამიანის კლასი
жәа-иза > жәеиза	"თერთმეტი"	Жәе-за-ыи(-к)
жәа-әа	"თორმეტი"	жәа-әа(-к)
жәа-ха	"ცამეტი"	жәа-ха-ыи(-к)
жә-и-п̄ш	"თოთხმეტი"	жә-и-п̄шь-ыи(-к)
жәо-хә	"თხუთმეტი"	жәо-хә-ыи(-к)
жәа-ф	"თექვსმეტი"	жәа-ф-ыи(-к)
жә-и-н̄ж	"ჩვიდმეტი"	жә-и-н̄жь-ыи(-к)
жә-аа	"თვრამეტი"	жә-аа-ыи (-к)
зе-и-жә	"ცხრამეტი"	зе-и-жә-ыи(-к)

ოცის შემდგომ "ოცდაცხრამეტის" ჩათვლით რიცხვითი სახელები იწარმოება შემდეგნაირად: აღებულია "ოცის" აღმნიშვნელი მაჯაა ფუძე და ემატება რიცხვითი სახელები "ერთიდან" "ცხრამეტამდე". შუაში ჩაერთვის კავშირი, რომელიც იწვევს a > e ცვლილებას ნაწილობრივი ასიმილაციით და მიიღება:

არაგონიერთა, ნივთთა კლასი

мажә(е)и акы	"ოცდაერთი"
мажә(е)и әна	"ოცდაორი"
мажә(е)и хп̄а	"ოცდასამი"
мажә(е)и п̄шьна	"ოცდაოთხი"
мажә(е)и хәна	"ოცდახუთი"
мажә(е)и фна	"ოცდექვსი"
мажә(е)и н̄жьна	"ოცდაშვიდი"
мажә(е)и аана	"ოცდარვა"
мажә(е)и жәна	"ოცდაცხრა"
мажә(е)и жәана	"ოცდაათი"
мажә(е)и жәеза	"ოცდათერთმეტი"
мажә(е)и жәәа	"ოცდათორმეტი"

ააჟა(ე)ი	ჟააჟა	"ოცდაცამეტი"
ააჟა(ე)ი	ჟაიჟჟ	"ოცდათოთხმეტი"
ააჟა(ე)ი	ჟაოჟა	"ოცდათხუთმეტი" და ა. შ.

გონიერთა, ადამიანის კლასი

ააჟა(ე)ი	აჟაჟ	"ოცდაერთი"
ააჟა(ე)ი	აჟაჟ(ე) აჟაჟა	"ოცდაორი"
ააჟა(ე)ი	აჟაჟ(-კ)	"ოცდასამი"
ააჟა(ე)ი	აჟაჟა(-კ)	"ოცდაოთხი"
ააჟა(ე)ი	აჟაჟა(-კ)	"ოცდახუთი"

ოცეულთა სახელების წარმოება შემდეგნაირია: "ორმოცს" აღნიშნავს აა-ა-ააჟაჟ რიცხვითი სახელი (არაგონიერთა, ნივთთა კლასი) ან აა-ა-ააჟაჟ-აა(კ) (გონიერთა, ადამიანთა კლასი), "სამოცს" აღნიშნავს აა-ა-ააჟაჟ, "ოთხმოცს" ააჟაჟ-ა-ააჟაჟ... და ა. შ. ანუ სიტყვასიტყვით: "ორჯერ ოცი", "ოთხჯერ ოცი" და სხვ. -ა თანხმოვანი აღნიშნავს ჟერობას.

ასეულებს აფხაზურში ასეთი წარმოება აქვს: ააჟაჟ "100" აა ააჟაჟ "ასერთი", ააჟაჟ "ორასი", ააჟაჟ "სამასი", ააჟაჟ "ცხრაასი" და მისთ.

ააჟაჟ "ათასი", ააჟაჟ(კ) "ათასი ადამიანი" (გონიერთა, ადამიანთა კლასი)

ათასეულებს შორის თვლა ისევე გრძელდება, როგორც ასეულებს შორის.

რიგობითი რიცხვითი სახელი რაოდენობით რიცხვით სახელზე ა- პრეფიქსის და დანიშნულების -აჟაჟ სუფიქსის დართვით მიიღება. ა-აა-აჟაჟ "მეორე", ა-ააჟაჟ-აჟაჟ "მესამე" და ა.შ.

რიგობით რიცხვით სახელებში გამოიყენება -აა სუფიქსიანი რაოდენობითი რიცხვითი სახელი.

პირველისათვის გამოიყენება ააჟაჟა "წინ, წინა" ზმნისართი, რომელსაც დანიშნულების -აჟაჟ სუფიქსი დაერთვის: ააჟაჟა-აჟაჟ "პირველი", ან ა-ააჟაჟა-აჟაჟ "მათგან უპირველესი", სადაც ა- III პირის მრავლობითობის ნიშანია. ზედმიწევნით: "მათგან უპირველესი"...

წილობითი რიცხვითი სახელი აღწერთად გადმოიცემა: *шыцара шаны хәтәк* "ერთი მეორედი", ზედმიწ.: "ორგან გაყოფილი ერთი ნაწილი" და სხვ.

თუ წილადის მრიცხველი "ერთია", მაშინ მნიშვნელის როლში მყოფ რაოდენობით რიცხვით სახელს ერთვის *p-ak* "მათგან ერთი, ერთი მათგანი" *хпә-p-ak* "ერთი მესამედი", *пшнә-p-ak* "ერთი მეოთხედი"... "ნახევარს" აღნიშნავს სიტყვა *әнжа: ацәә әнжа* "ვაშლის ნახევარი"

კრებითი რიცხვითი სახელი იწარმოება რაოდენობით სახელზე *a-* პრეფიქსის დართვით *a-хәна* "ხუთივე", *a-жәәна* "ათივე". ასევე *a-* პრეფიქსისა და *-гьы* "ц" ნაწილაკის დართვით: *a-хәна-гьы* "ხუთივე", *a-жәәна-гьы* "ათივე"...

მიახლოებითი რიცხვითი სახელი მიიღება რაოდენობით რიცხვით სახელზე აყარია "ტოლი, ოდენი" სიტყვისაგან მომდინარე *-ka* სუფიქსის დართვით: *әна-ka* "ორიოდე რამ", *шыца-ka* "ორიოდე ვინმე"; ან ჩამოთვლით: *әна-хпә* "ორი-სამი რამე", *шыца-хык* "ორი-სამი ვინმე".

ჯერობის რიცხვითი სახელი რაოდენობით რიცხვით სახელზე რთული *-н-тә* სუფიქსის დართვით იწარმოება, რომელშიც *-н* ჯერობის სუფიქსია, *-тә* კი დანიშნულების: *шы-н-тә* "ორჟერ", *хы-н-тә* "სამჟერ" და ა. შ.

"ერთი" რიცხვითი სახელისაგან ჟერობის რიცხვითის მისაღებად *за* "ერთი რიცხვითი სახელის *з* ელემენტს ერთვის *-ны-к* სუფიქსები და ვიღებთ *з-ны-к* "ერთხელ" შინაარსს.

ჯუფთობის სახელები იწარმოება ფუძის გაორკეცვით: *ак-ака* "თითო-თითო რამე", *әна-әна* "ორ-ორი რამე", *шыца-шыца* "ორ-ორი ვინმე", *акакала* "თითო-თითოდ" (არაგონ, ნივთის შესახებ) *азәазәала* "თითო-თითოდ" (გონიერის, ადამიანის შესახებ) – *ала* სუფიქსი ინსტრუმენტალისის მაწარმოებელია.

რიცხვითი სახელი სინტაგმაში

ნივთის კატეგორიის რიცხვითი სახელი ჩვეულებრივ წინ უძღვის საზღვრულს. "ერთი" რიცხვითი სახელი გამონაკლისია. იგი, როგორც ზემოთ ითქვა, განუსაზღვრელობის ნიშნად -к სუფიქსის სახით ერთვის სახელს.

რიცხვითი სახელი მსაზღვრელის როლში ადამიანის, ღონიერთა და ნივთის, არაღონიერთა კლასს არ განარჩევს.

ორიდან მოყოლებული, არსებით სახელს ნივთთა კატეგორიაში მსაზღვრელად წინ მიერთვის რიცხვითი სახელის ძირი:

ачык "ორი რომელიღაც ცხენი"

хачык "ხუთი რომელიღაც ცხენი"...

ქეთევან ლომთათიძე ვარაუდობს, რომ ადამიანის (ღონიერთა) კლასშიც იგივე ვითარება უნდა ყოფილიყო ისტორიულად, მაგრამ ამჟამად შეცვლილი ჩანსო. ორიდან მოყოლებული სახელი თავისი ფუძით წინ უძღვის საზღვრულს და ადამიანთა, ღონიერთაყლასის სუფიქსსაც ინარჩუნებს:

Өжв хацаа "ორი კაც(ებ)ი"

რიცხვით სახელთა მსაზღვრელად გამოყენებისას შესაძლებელია შებრუნებული (პოსტპოზიციური) წყობაც: საზღვრულს მოსდევს მსაზღვრელად რიცხვითი სახელი. ასეთ შემთხვევაში ადამიანთა (ღონიერთა) და ნივთთა (არაღონიერთა) რიცხვით სახელთან ერთად საზღვრული არსებითი სახელი სინტაგმაში ზოგადი ფორმითაა წარმოდგენილი, ხოლო მსაზღვრელი რიცხვითი სახელი, მთლიანად, ფუძის სახით.

მად.: ахацаахы "კაცები სამი"

ачыкә хлҕа "ცხენები სამი"

შებრუნებული წყობა უფრო გავრცელებულია ადამიანთა (ღონიერთა) კლასში.

მად.: сара сызцаа жа "ჩემი ამხანაღები ორი(ად)"

აღსანიშნავია, რომ (ნივთთა, არაღონიერთა)ყატელორიის რიცხვით სახელს
პოსტპოზიციურ წყობაში მიახლოებითი შინაარსიც ახლავს.

მაღ.: აჩ 'ქა ,ბა "ცხენები ორიოდე"

პრედიკატული სინტაგმის ანალიზი

აფხაზურ ენაში წინადადების წევრები ერთმანეთს უკავშირდებიან გარკვეული
წესით და იქმნება შესიტყვებანი ანუ წყვილები, რომელთა შორის ერთი მთავარია,
მეორე მასზე დამოკიდებული.

აფხაზური შესიტყვების წევრთა შორის არის სინტაქსური ურთიერთობის
შემდეგი სახეობები: შეთანხმება, მირთვა, სიტყვათა რიგი. აფხაზურისათვის მართვა
და კოორდინაცია არაა დამახასიათებელი.

შეთანხმება ხდება სახელებს შორის, ან სახელსა და ზმნას შორის კლასში, პირსა
და რიცხვში. შესაბამისად არის შეთანხმების ორი სახეობა: 1. სახელი ითანხმებს
ზმნას კლასში და აჩენს მასში სათანადო გრამატიკული კლასის ნიშანს: "yapa y-
xამаруеит "შენ (მ.) თამაშობ", ნара ны-хამаруеит "შენ (ქ.) თამაშობ" და ა. შ.

2. სახელი ითანხმებს ზმნას რიცხვში, თუ სახელი სუბიექტია ან ობიექტი: capa
ццоит "მე მოვდივარ", хара хцоит "ჩვენ მივდივართ" და ა. შ.

მირთვა აფხაზურისათვის მეტად გავრცელებული სინტაქსური ურთიერთობის
სახეობაა. მისი პროდუქტიულობა გამოწვეულია ბრუნების სისტემის უქონლობით ამ
ენაში.

მირთვისას სინტაგმის წევრებს მორფოლოგიურად გამოხატული გრამატიკული
კატეგორიები არ ახასიათებს.

ერთმანეთს მიერთვის: ა) ზმნა და აფიქსიანი სახელი: Шап-ла дааит "ფეხით

ბ) ზმნა და უაფიქსო სიტყვა: Гагра дцеит "გაგრაში წავიდა"

გ) ნასახელარი ინფინიტური სტატიკური ზმნა და უაფიქსო სიტყვა Зынза ханыуп
 "ძალიან პატარაა"...

სიტყვათა რიგი აფხაზურ შესიტყვებაში ამ ენის გრამატიკული სტრუქტურის თავისებურების გამო ხშირად მორფოლოგიურ-სინტაქსურ ფუნქციას ასრულებს. სიტყვათა რიგი მყარია, იშვიათად _ შედარებით თავისუფალი. სიტყვათა რიგის საკითხი ატრიბუტულ სინტაგმაში განხილული გვაქვს ზემოთ, აქ მხოლოდ პრედიკატული სინტაგმის სიტყვათა რიგს შევხებით.

წინადადებაში რეალური სუბიექტის აღმნიშვნელი სიტყვა ჩვეულებრივ პირველ ადგილას დგას, მას მოსდევს ირიბი და პირდაპირი ობიექტის აღმნიშვნელი სიტყვები, მაშინ როდესაც ზმნაში შეიძლება სათანადო კლასოვან-პიროვანი პრეფიქსები იმავე ან შებრუნებული წყობით იყოს წარმოდგენილი:

ერთპირიან ზმნასთან:	S	S	
	↓	↓	
	ахәы	д-цәыуоит	"ბავშვი ტირის"
	ფы		
ორპირიან ზმნასთან:	S	O	O _{ორ} S
	↓	↓	↓ ↓
	Кама	апәкәы	и-лы-моуп
			"კამას წიგნი აქვს"
სამპირიან ზმნასთან	S	O _{ორ}	O ₃ O ₃ O _{ორ} S
	↓	↓	↓ ↓ ↓ ↓
	анду	адгәыр	апәа и-и л-тәит
			"ბებია მ ადგურს ვაშლი მისცა"

(გვანცელაძე 2003: 118-122).

თუ წინადადებაში არის გარდაუვალი ზმნა, მაშინ ქვემდებარისა და დამატების განლაგება ემთხვევა ზმნაში სათანადო აფიქსთა განაწილებას, ე. ი. ჯერ დგას სუბიექტი (ქვემდებარე), შემდეგ კი ირიბი ობიექტი (ირიბი დამატება).

მაგალითად: ачкәын сара д-сы-ц-уп «ბიჭი მე მახლავს»

გარდამავალი ზმნის შემცველ წინადადებაში პირველ ადგილას სუბიექტის (ქვემდებარის) აღმნიშვნელი სახელი დგას, ხოლო შემდეგ ობიექტებისა (სამპირიან ზმნასთან ჯერ პირდაპირი ობიექტის სახელი დგას, შემდეგ ირიბი ობიექტისა, ხოლო ზმნის წინ _ სუბიექტისა), ე. ი. სახელთა განლაგება საპირისპიროა ზმნურ ფორმათა სათანადო აფიქსების განაწილებისა.

მაგალითად:

ორპირიანი _ алхас пхәыс да-аа-геит "ალხასმა ცოლი მოიყვანა"

სამპირიანი _ сара сыпха акы- ил-а-схәит "მე ჩემს ასულს რაღაც ვუთხარი"

თუ ზმნაში პირველ ადგილას დგას მხოლოდითი რიცხვის III პირის დ-ს რიგის არაგონიერთა კლასის (ы) _ პრეფიქსი ან მრავლობითი რიცხვის III პირის и_ პრეფიქსი და შესაბამისი სახელიც უშუალოდ წინ უძღვის ზმნას, მაშინ ზმნურ ფორმას и(ы) ნიშანი ჩამოშორდება.

გარდაუვალი: ахәычкәа (и) хәмаруеит "ბავშვები თამაშობენ"

გარდამავალი: сара апәа (и)-с-фә-ит "მე ვაშლი შევჭამე" (გვანცელაძე 2003: 73).

ლექსიკა/სემანტიკა

აფხაზური ენის ლექსკური ფონდი ისევე მოიცავს საკუთარი და ნასესხებ ლექსიკურ ერთეულებს, როგორც ყველა ენა.

აფხაზური ენის ძირითად ლექსიკურ ფონდს განეკუთვნება ნაცვალსახელები: (сара "მე", уара, нара "შენ", иара, лара "ის, იგი", хара "ჩვენ", шаара "თქვენ", дара "ისინი", ари "ეს", ури "ის"...),

სხეულის ნაწილების აღმნიშვნელი, ანუ სომატური ლექსიკა: (ахы "თავი", агы "გული", анапы "ხელი", ашыапы "ფეხი", ахәда "კისერი". ნათესაობის ტერმინები: ан "დედა", ан "მამა", аңа "მე, ვაჟიშვილი", аңҕа "ასული", аиашыа "ძმა".

რიხვითი სახელები: акы, азҕы "ერთი", аңа, аыңыа "ორი", хңа "სამი", жәаңа "ათი".

ცხოველთა და ფრინველთა სახელები: аңа "ხარი", ажә "ძროხა", аңыма "თხა", ахәа "ღორი", ахәыс "ხბო", аңыс "ჩიტი", арнаңы "მამალი", арңына "დედალი", аңга "მგელი, ტურა", аңҕы "კატა"..

ბუნების მოვლენათა სახელები: ბუნების მოვლენათა სახელები (акәа "წვიმა", асы "თოვლი", аңаа "ყინვა", амаңыс "ელვა"...),

ლანდშაფტის ლექსიკა: ашыа "მთა", арха "ველი", амшың "ზღვა", аңста "ხეობა", азмах "ჭაობი", ахра "კლდე", атыша "უფსკრული",

ზმნები: аңара "ხედვა, დანახვა", ахәыңра "ფიქრი", атара "მიცემა", акра "ჭერა", асра "ცემა"... ძირითადი ლექსიკური ფონდი აფხაზურს საზიარო აქვს აზაზურთან, სხვაობა ფონეტიკურ ვარიანტებშია.

აფხაზური წარმოშობის სიტყვები კანონზომიერ შესატყვისობას ავლენს ადიღეურ-ჩერქეზულ და უბიხურ ენათა შესაბამის მასალასთან. ასევე ქართველურ, ნახურ და დაღესტნურ ენებთან. მაგ: са-ра "მე" (შდრ. აბაზ. სა-რა "მე", ადიღ.-ყაბ. სა "მე", უბიხ. ს-დი ა "მე"), აფხაზური а-нз "ენა" (აბაზ. ბზგ, ადიღეურ-ყაბარდოული ბზჰ-, უბიხური ბზ 'ჰ- "ენა"), а-шыа-пы "ფეხი" (აბაზ. შა-პე, ადიღ.-ყაბარდ. "ლჰ"-, უბიხ. "ლჰ" – "ფეხი"), а-шыа "სისხლი" (აბაზ. შა, ადიღ.-ყაბარდ. «ლ'გ, უბიხ. ლ'გ" – "სისხლი").

აფხაზურ ენაში, სხვადასხვა ეპოქაში მეზობელ ენათაგან, რომლებთანაც აფხაზებს უშუალო კულტურულ-ეკონომიკური და პოლიტიკური ურთიერთობა ჰქონდათ, მკვიდრდებოდა ნასესხები ლექსიკა. ქართული, ჩერქეზული, თურქული, რუსული და ზოგი სხვა ენებიდან საკმაოდ ბევრი სიტყვაა შესული აფხაზურში. სესხების დროს ხდება ნასესხები სტყვების ფონეტიკური ადაპტაცია. მნიშვნელობის ცვლა, გაფართოება, დავიწროება, გადატანა და სხვა. მაგ: ადიღეურ-ყაბარდოული წარმოშობის ლექსემები а-калңад "წინდა", а-кыаңз "ადათი, ჩვეულება", а-кыакәа "ულაყი",

არაბულ-სპარსული წარმოშობისა: ацъал "ბედისწერა", а-таѣын "თამბაქო", а-къаф "ქეიფი", ахәацъа "ხოჯა", цъанат "სამოთხე", цъаханым "ჯოჯოხეთი, ჯანდაბა".

რუსულიდან ნასესხებია: а-закәан "კანონი", а-наука "მეცნიერება", афицар "ოფიცერი", а-стол "მაგიდა", а-област "ოლქი".

ქართულიდან ნასესხებია: а-цъар "ჯვარი", а-галаба "გალობა", а-зарена "ზიარება", Гъаргәаба "გიორგობა", Кәыркәа "ივნისი, კვირიკობისთვე", а-уахәама "ეკლესია".

აფხაზური ენის ლექსიკური ფონდი გამდიდრება ხდება ახალი სიტყვების, ნეოლოგიზმების ჩამოყალიბების გზითაც. ნეოლოგიზმები მიიღება კომპოზიციითა და აფიქსაციით, ზოგჯერ ორივე ერთდროულად სიტყვათმარმოებელი აფიქსებისაგან ყველაზე ხშირად -ра, -ды, -га, -рта|-тра, -мта, -дара, -тәра, -ркра სუფიქსები. ამ აფიქსებით ნაწარმოებია: аәидсалара "შეპირაპირება", аидырталара "შედუღება", ацәыргакәцара "გამოფენა", ахьзыншьалара "მიძღვნა"...; амашьынаны, кәцады "მძლოლი" და სხვ.

კომპოზიტური წარმოების მეტ-ნაკლები სიხშირით იხმარება ფუძეები. а-уады "ადამიანი", а-зыхьа "რადაცის წინ", а-фымца "ელექტროდენი", а-хата "თავისი, პირადი", а-зеицш "ზოგადი, საერთო, საზოგადო", а-нжа "ნახევარი", зегьтәи "საყოველთაო", და სხვ.. მაგალითად: амшынуады "მეზღვაური" ("ზღვა+ადამიანი"), атцарауады "მეცნიერი" ("სწავლა+ადამიანი"), амаццарауады "მოსამსახურე" ("სამსახური+ადამიანი"), афымца-лашара "ელექტროგანათება" ("ელდენი+სინათლე"), ахатәгәацхаратә "ნებაყოფლობითი" ("პირადი+მოწონებისა"),

ხატოვანი სიტყვა-თქმები

აფხაზურ ლექსიკაში ხატოვანი სიტყვა-თქმა ყოველი მეორე თუ არა, მესამე სიტყვა. ამ ენის მსოფლხედვა, თუ შეიძლება ასე ითქვას თითქმის ყოველი მესამე სიტყვა მხატვრული აზროვნების ნიმუსს მოგვაგონებს.

анду "ბაბუა, პაპა" ("მამა+დიდი"), анду "ბებია, დიდედა" ("დედა+დიდი"), ахәшьаду "მამიდა" ("დიდი და"), анхаа "სიმამრი, მამამთილი" ("ირიბი მამა")... მყარ გამონათქვამებად ქცეული სინტაგმებია გადატანითი მნიშვნელობით.

анзиабара "სიყვარული" ("კარგად დანახვა"), агәанзиара "ჯანმრთელობა" ("გულის სიკარგე"), агәазыншыра "გულშემატკივრობა" ("მასზე გულის წვა"), агәаццара "მოწონება" ("გულის სითბო"), азыншыра „მოლოდინი“ (კენ ყურება)...

საინტერესოა მცენარეთა და ცხოვეთა ზოგიერთი სახელი: амцырны "ანწლი" ("ბუზების ფოთოლი"), анцаарцыс "ბულბული" ("ღმერთების ჩიტ"), абгарымц "ციცინათელა" (მგლების ბუზი).

ნამდვილ ფრაზეოლოგიზმებს განეკუთვნება გამონათქვამები: иан ихлы икит "ძალზე ძვირი დააფასა" ("მამამისის ფასი დაადო"), иаҕара ииыцит "თავს გაუვიდა, აიშვა, ლაგამი წაიყარა" ("აღვირი პირიდან გამოუვარდა"), аҕтсаа дирҕаырҕыит "ცოდვას ჩადის, ცუდად იქცევა" ("ემშავს ახარებს"), абаа хижэом "სუსტია, უძლურია, უნდილია" ("ციხეს ვერ დაანგრევს"), аҕга иҕылт "გაუმართლა, კოჭი აღჩუხე დაუჯდა, ბედმა გაუღიმა" ("მგელი შეხვდა"), дэыҕсшэак иеихэит "გულსგარეთ ესალმება, ზრდილობის გამო ესალმება" ("მინდვრის აფხაზურს ეუბნება"), ажъя

шкэакэа иҕылеит "არ გაუმართლა, კოვზი ნაცარში ჩაუვარდა" ("თეთრი კურდღელი შეხვდა"), ижэ атыша итҕахазшэа дгылоуп "არ იცის, რა ქნას; დაბნეულია; საცოდავად დგას" ("ისე დგას, თითქოს ძროხა ხრამში ჩაუვარდა"), камчҕыла еиҕадырҕи "სანაქებო ქალიშვილი ან ქალი" ("მასზე მათრახის ტარით ანიშნებენ ერთმანეთს"),

цаала дцаажэит "გულწრფელად არ ლაპარაკობს" და მრავალი სხვა.

ХЬЫМКЭАРАСА

Үакэажэыки лыгажэыки ыкан, хшаа дрымамкэа рымацара. Иахьагы уахагы анцэа ихэон хшарак дхат хэа. Зны атахмада дыказамкэа, атакэажэ җа длоуит. Атакэажэ

дгэырҗьатэа дыштэаз, атахмада ашта дааталеит. Атакэажэ ахэычы дааулыжын, дырфны иаб днеипҗьылеит. Ахэычы дбажэгэалеиуа атахмада икалт дахынхалт, баба, баба хэа. Атахмада дгачамкын, ахэычы дихэаҗшуа, - сара, баба сзызхэо исымадаз, - ихэан, дааштыхны иҗхэыс лҗы днеин длызцааит: “Ари ахэычы дызтэыда!” хэа.

- Уара указамкэа уахык саачмазафхан абри ахэычы дсоуит, - лхэеит итакэажэ. Атахмада дгэырҗьеит, ахэычы дгэыдикило, дхыдикило дима ашта дталеит. Атакэажэи алыгажэи рхэычы Хьымкэараса ихзырцеит. Драазон изларылшоз ала. Ахэычы дыхбыцза дкалахьан, атахмада дынкахан дыҗсит. Атакэажэ, гэыла дрымамызт, лара дганы дылжит. Ишааниуаз, ларггы дынкахан дыҗсит, Хьымкэараса имала афныжэ даафнахеит, иифо, иижэуа имамкэа, егышэымкэа, акгы ихамкэа, дназхэаҗшуа уафы димамкэа.

Ифныжэ еилахарацы егыагымкэа ишыказ, енак Хьымкэараса дцэыуа афны дыштэаз, бгахэычык хысхысуа абарца иааталт. Хьымкэараса абгахэычы аниба дшэан, абарцахь дыздэылымтцкэа, алыҗэра дықэылт. Абгахэычы аафналан абжыы аргеит Хьымкэараса иахь:

- Умшэан, сара усаазарц ауп сзааи. Уара уан атакэажэ иҗсыз, лыхраҗ бзиахааит, сарггы сшыхэычыз сан дыҗсын, абри уара уеипҗш, лкэыткэа рыла сарггы слаазеит: ашықэсан акэытгэарта лаазон, есымша акака сылтон, ианылымбозггы сақэитын кэтык-кэтык агара; абыржэы сахьубо сааит. Уажэшьта уара сара усаазоит, - ахэан, даалбаанагеит.

Амца ааикэнатан, дама ицан, азы изааганы икнаханы ицеит абгахэычы.

Дук мырцыкэа, зеиҗыкам қэаштк аманы иааин ацэа аахнахын иаархэны хамыс инеишэнацеит, ажгы жэны иҗанатцеит.

- Хьымкэараса, уара сара саанза ари акэац ыфала, уфны хэартам, фнык узысыҗшаауеит, - ахэан, абгахэычы цеит фны җшаара.

Ишнеиуаз, быжыфык адауцэа, ахахаи хэа атэархра ишафыз абейт. Ашышыхэа атэа ахьдырхуаз инарывалт. Адауцэа, “фу-фу, абгахэычы аффы” хэа инаҗшы-ааҗшит.

Уи аамтазы, - сишь шэыбжыы шэмырган, шэындырцеоит, - хэа, абгахэычы абжыы нанаргеит.

- Икалазеи? - анырхэа, - абыржэйтэкья цъара шэанышэымтэахы, ар шэыкэшаны икоуп, шэындыртэоит! - ахэан, иарггы цъара иавагылеит. Арт адауцэа шэан, ирура рзымдыруа иаилахеит, хабацари, хэабахтэахри! - рхэан, иааилагьежыит абыжыфыкгы.

Абгахэычы аарыдцалан, - абна атэакэа игылоу афы шэнеины

шэыбыжыфыкгы шэышэтэах, мамзар шэындыртэоит,- ахэеит. Арт, ииашатэкьюуп рхэан, абыжыфыкгы инеины атэакэа реалартэахит, абгахэычы иаакэшаны атэакэа амца наунажын, абыжыфыкгы леилаблы иагеит.

Афырхэа ицан, Хымыкэараса даанаган, адауцэа рынхартафы дыннархеит. Иуасцэа ааишэыхны цъара уатахк иныфнатцаны ашэ анаркит. Адауцэа рыматэа мачхэызма, Хымыкэараса деиланахэеит.

Ахы аразни цоак амамыт, адауцэа иртынхаз, аха гэакрас иказ -уафы дынхомыт уи иааигэара.

Энак абгахэычы афынанахан ицеит харак. Ишнеиуаз кытак иналалеит. Иара зышьтаз ахык дацшаарц акэын, уа ауаа цытфык имхны Хымыкэараса изаанагарц, аха ари акыта иназлалаз афы инхозаарын уаа шэи цышыноажэеи жэафык ах дрымамкэа.

Ари еилнакааит заанат. Абгахэычы неины ирацэажэеит зеггы еизганы: - Ах ица Хымыкэараса сышэзааишьтит - ара шэыхтэа, сара ишэыстоит адгыл зака шэтаху хэа. Ари анраха, иеигэырфьеит цэгъаза, ах данхау ихабаргэузеи хэа. Хымыкэараса дылбаарыжыуазма, дыкэыртэаны имац руан.

Абгахэычы Хымыкэараса ахра ду инатэит. Уажэшьта иатаххеит ах бзиаи ицха цыхэысс дизаанагарц. Афырхэа иныкэланы ицеит хара дгылк акны; ах бзиаи дахынхоз иашта инталеит. Ах даадэылтын ибеит

бгахэычык, ахэынтэа агэыпатата аены шыбыжыон аоныка ахы рханы ишааиуаз. Ах ибжы иргеит илахышьтэа рахь - алакэа аанышэкыл акы аауеит аоныка хэа. Алахышьтэа алакэа ааныркылт. Абгахэычы - уаа мшыбзиа! - хэа инхалеит ах ибартафы. Ах ицьеишьеит абгахэычы цэажэо ианиба; - уаа бзиаи убеит, бзиала уаабеит, уааи арахь! - ах днапызан иныфнеигалт аоныка.

- Уабаказ, уабантэ аауеи хэа дазцааит ах абгахэычы. - Сара, ах ухацкы, хара дгылк акынтэ саауеит, хыла ура укны.

Ах даназхэыц, ари ииашаны уамак иалакоу акоуп ихэан, аматуцаа дрыпъхъан абгахэычы ахэынцэа зыгъхысны иааиз дыркэабаны, ишьтеитцеит; абгахэычы интахахаа ицэеит.

Ифыхаанза ах иитахыз ирхиеит; абгахэычы ангыла ачара картцеит: инаганы астал агэтаны инахадыртэеит. Ауаа иеизаз уамашэа ирбеит ари абгахэычы ахьцэажэоз. Ахэы андырхиа, ах, шэнапы ашэыркы ихэан илахь ицьымшь аазатэны ихэахыы инапы афынаирхеит.

Абгахэычы ашырхэа ифагылан, - Ах ухаткы, сара сзааиз аус еилмыргакэа учеицьыка снапы асыркуам, сара сзаазаз ах аоны дысзыпъшуп, - ахэеит.

- Жаи, ус ажэа умазар ихахэа! - рхэан, адрухэа ифагылт.

- Сара схэычны сзаазаз ах ипъа Хьымкэараса угъха длеилахаит пъхэысс. Убри азы иааишьтшаз рацэан ауаа хар змамыз, аха сара сааишьтит аус аилкааразы, - ахэеит.

Ах дфагылан ажэа ихэеит:

- Сара сытцьыс еиъбу ах дыкоуп хэа сгэы иаанагомьт, аха дыказаап азэы; уи ипъа Хьымкэараса сыпъха данигэапъха, мап схэом, угэаны угэы ртынчны акрыф.

Ус ражэа шьтыбжькэа лахаит ах ипъха луадакны дахьтэаз. Акранылфа, абгахэычы налган лиарта катца иньлалыртэан дазцааит иззааиз аус азы. Абгахэычы цэажэеит, иланахэеит иказгы икамызгы еиццаны.

- Сара саазышьтыз ах, хыс дрымоуп уаа зыкъоык. Иара ихыи иразни гарта рымам. Ирашькэа, ипъсаса, ишьамака уафы изыпъхьазом, бызбахэ иахан сааишьтит, саргы сшыхэычыз иара сияазеит, бара пъхэысс бигар итахуп.

Ах ипъха дакэшахатхеит, абгахэычы хэычы-мычык инанагаз лнатеит, ацымхэрагы аиуит, афэхэара пъцэаны иныкэцны ицеит.

Аоны иааины, ачара архиеит. Афэхэара аены уаа шэи фынфаажэеи жэаоык фыжэнацеит, фаажэеи жэаоык аматура азын иалхны аоны иннажът. Хьымкэарасагы адауцаа ррашькэа иреиъбыз днакэдыртэеит, атаца лзгы даеакы акэадыр акэцаны ининатеит. Иабхэа изын уардынк ахыи уардынк аразни аашьтнахит. Мачхэызма адауцаа рмал. Иаргы рапъхэа дгыланы ицеит тацаагара. Иахьнеиз, ах игэы иеанын, ачара рзиуит даара ибзианы, ипъха леи лкэадыри еикэиршэеит, уардынк ахыи уардынк аразни, уаа хышэоык иуаа хыртэаны набзытс илыцитцеит.

Шәи ынфәажәеи жәәбык аҗаагаҗәә аҗаа дрыма агәакьхәә ашәә хәә ах игәара
инықәцит. Иахьааизгыы Хьымкәараса ичара хиан; ишааиз инахатәеит.

Хьымкәараса пьхәыс дааигеит, иабхәарааи иареи еибабеит. Хәтыр ду икәын
дахьадыруз.

Ус ишықаз абгахәычы әжәит. Абгахәычы анажә Хьымкәараса цәымҗс икуа далагеит.
Ари ишицәымҗхаз адырит аминутк. Уахык дахьыцәаз иуада ашә аҗынаднажьылеит,
ипьсызшәә ахаҗыц хаххала, ах ипәа Хьымкәараса аҗыны шыжьымтан даныфәгыла, ашә
данагәтас, имаатит.

Иҗынеибытаны днагәтасны ианааирты, абгахәычы пьсны ашә иаваршәуп.

Ари пьсит ихәан, абгахәычы аҗыхәә ианкны иршәны ақьаҗхәә ахәынцәә
инылаиршәит.

Ари ах ипәхәыс ианылба, арцәаахәә дыхәхәан, длаалбаақьаны абгахәычы лыма
даахалан, интаршәны илкәабеит. Инаганы лиарта ақьны ахызақәә ақәцаны ишьталцеит.
Ирпәханы тәанк асыржәып издыруада аҗысы талар хәә дшаҗыз, даафәалеит Хьымкәараса.

- Иазыбуазеи ипьсит, нақ икаршә, - хәә ибжьы җәҗәаны инлықәиргеит.

Абгахәычы, ари иихәаз анаха, ашырхәә ифәцкәан ицаны иаманы иааит дызлахәаны
дызлаазаз ауасцәә.

- Ари убома, Хьымкәараса узлахәаны узласаазаз; уааганы, адауцәә ныртәаны
рынхара уахартәаны, ауаа хырцәаны ианузаазга, ахцәә иреиҗьу итыпәха данузаазга,
суцәымҗхеит сара. Уажәшьта иуздыруам сара сзыпәсоу, аха иудыршт мышкы зны. Умш
аабзиахааит! Шәымш реихә пьсынтры умоуааит, бара аҗысынтры боуааит! - ахәан, ахы
ахьхаз ицеит. Шәымш анихыц Хьымкәараса дыпьсит, амал зегьы лара иаалзынхеит.

ҚБАҚӘА ЗАЛАШӘ

Нхафьк дықан. Иман хфьк аҗхәәеи хфьк аҗәәеи, раб дыпәсуа даналага ипәа
аихабы дааипәхьан ус иеихәеит:

- Сара сыпәсуеит, аха шәара шәәеины шәықаз. Азҗабцәә ихәаны

итәәуп; амәыша ауаа дыргоит аихабы, уи ашәны - агәыбжьанытә, егыи

- амѣшазы. Аитѣбы данырго ауха икалоит адыди амацѣysi. Уара азѣазѣала идѣылганы ирыт абарѣа акынза, наѣ дара иргоит.

Абри анааихѣа ашьтахѣ иара дыѣсит.

Раб ишихѣаз еипѣш, амѣыша ауха икалеит адыди амацѣysi, уаѣы дшѣаны адѣахы дыздѣылымѣуа. Икаиѣахуаз, иаб иуасиат акѣын, иахѣшьа еихабы даадѣылганы абарѣа акны днеигеит. Дызга-даазга имбазакѣа, апѣстхѣа еипѣш акы диѣагеит. Егѣи амѣыша азынгѣы, уи атѣкѣыс еиѣѣаны адыди амацѣysi калеит. Агѣыбѣжъанытѣ даадѣылганы деитан, ѣстхѣатѣас акы еилачы даманы иѣеит. Уи ашѣны амѣышазы урт икалахѣоу акы иеипѣшымхѣеит, адыди амацѣysi калахт. Аитѣыбѣгѣы егѣырт реипѣш даадѣылганы даитан, акы даманы иѣеит. Ари икаиѣто уамашѣа ирбон иеитѣбаѣѣа ахѣтѣаз.

Акырѣит рахѣшьѣѣа згаз-иаазгаз хѣа уаѣы дрымбеит. Изѣииз рашѣа еихабы дѣом-даауам.

‘Енак арт аитѣбаѣѣа рашѣа еихабы ус иархѣеит:

- Уара хахѣшьѣѣа адыдмаѣѣыс идѣылганы иауѣтан иаманы иѣеит иахѣѣа-иахѣѣа, изга дызустѣа хѣа уара, ма уѣом, ма хара ихаухѣом, иабаѣоу хахѣшьѣѣа? - хѣа.

Ари иаргѣы издырзом изгаз, дхѣыѣуа даатѣеит.

- Ааи, шѣара аиаша шѣхѣоит, сахѣшьѣѣа саргѣы исыздыруам изгаз, саб данѣѣсуаз иажѣа исеихѣаз ала истиит.

- Уажѣы, сашѣѣѣа, сара арт рхырхарѣа сзеилкаауазар срышьѣталоит, шѣара ара аѣнкѣа, харахѣ ѣхасташѣымѣын, - хѣа реихѣан, иаб иѣынхаз ирашь даѣѣтѣаны иахѣшьѣѣа дрышьѣталт. Дѣо, дѣо акыр дѣеит.

Дышнеиуаз, дгѣыл харак акны тѣа дук амѣан сыѣѣсы сшьап хѣа дааѣыжѣѣит. Ирашь нѣѣахѣаны днатѣеит иѣѣсы ишьараѣы. Дыштѣаз, наѣтѣирахѣ ала иааѣѣырѣит шѣабыстак. Ари дызлеихсуа хѣа акы имазам. Ашьабыстѣа иааиуа, иааиуа иааигѣара иааит, аха шѣара хѣа акы канамѣеит. Хахѣыкѣгы нагѣыдѣѣеит, аха уссѣы иамѣит, ажѣжѣа-ѣѣѣыхѣа ахѣра иаѣуп.

- Хѣаи, сара уѣѣы штоу усымѣуазар, - ихѣан, ирашь длаѣѣтѣан длашьѣталт, аха иѣом уа иѣѣѣны, иѣѣгѣежѣуа иѣѣуп адѣхѣыѣш. Аѣѣуаѣ уажѣымзар-уажѣы искуеит хѣа дшашѣѣаз, ирашь хѣжѣаны инѣахан иѣѣсит.

Икаиѣахуаз, дыѣхѣеит шѣапыла, имѣахѣгѣы дызѣом, ихы кны дѣѣѣуа атѣа амѣа дыштѣаз, ибеит мѣахѣастѣа хѣыѣык. Афѣырхѣа дѣагылан ари амѣахѣастѣа дѣаныланы

ддэыкэлейт, уаха икастоггы егыыкам абри амоахэаста ахыцо сцап хэа. Дышнеиуаз, хан дук днадгылт, абаагэара акэыршаны. Давагыежыит, анс ихэеит, арс ихэеит агэашэ изаамыртит, агэара дызхымцит, адэахы дынхеит.

Уаха икаицарыз анизымдыр, атэыуара далагеит агэашэ дадтэаланы. Дыздтэалаз агэашэ иахэшы еихабы лтэы акэзаап. Агышэма гыхэыс ари

атэыуабжы анлаха, афырхэа дыоны дааизар, лашы дтэыуа агэашэ

дадтэалоуп. Арт ргэы еизымоазо ианеибаба, игэыргыазеит, цэгыаза.

- Уааи арахы, сашы, сызкэыхшоу! - лхэан, аоныка даалгеит. Ахэылбгыеха иахэшы атэыуара далагеит.

- Ибуазеи, сахэшы, сааира бцэымбума, бзыртэыуазеи? - хэа длазцааит лашы.

- Сара сзыртэыуа убри ауп: схатца шыта даалашт, даар усцэифоит, уабазгари.

- Сышэфаргы, сшэымфаргы шэнапы сануп, - ихэеит лашы. Нас дналаган ашэындыкэра алымхарта дталыртэеит. Ахэылбгыеха адауы ашта дааталеит деидараха, ашэарах тца змам иманы. Ашта дшааталаз еигыш игыхэыс лызфитит - икалазеи фык гоит, - хэа. Лара даадэылтын

- изакэызеи, сара акгы сахауам, - хэа агэра илыргеит. Иааигоз

ашэарахкэагы има абартца дфыхэнан уа абартцакны инкаижын, аоны даафналеит.

Аоны еихагы иахауа далагеит; зыфы иахауаз агышаара далагеит. Лара дгыатэыгыатэуа дилахэаны дылкит - сара иуасхэоит уаангыл, сара иуасхэоит изакэу, уара укэы дшысымфо, - хэа. Адауы данхэыц, игы иаанагеит длашыазар калап хэа. Дкэит “уашхэа магыагысыс дшысымфо” хэа. Нас даацэырылгеит сашы сибарацы дааит хэа. - Хэит, бара, сара сабхэында дышгыасфо! - ихэан, даашыгыын инапы дыкэыргыланы дирхэмаруа далагеит. Нас игылацэа ааидигалан чара изиуит иабхэында, изааиз арахэтиаа иитарацы. Агысшэахэарахы ианнеи, иахэшы ус иалхэеит:

- Уажэы, амал ду удигалара дыкоуп, аха акы умган; убыс хэа, сара нанамгак соуп исутозар учыкымагы сыт, уаха акгы стэхым хэа.

Иахэшы ишылхэаз еигыш, амазара рацэаны иитарц агысшэа аххэаны иабжыеигеит, аха - акгы згом сара, исумтар умуазар, саргы нанамгак соуп, учыкымагы сыт, цыара акы иаасыхэап, - хэа иеихэеит. Ари иихэаз имахэ даара дааитцанакит, аха уаха акгы анимга, иитеит ачыкымагыей дзыкэтэашазгы рашы бзиаки. Убас иеихэеит:

- Сара сыпсы златаз счыкмаца устеит, аха сумшыын, уара ухгы
пхастоумтэын, аоны унеиаанза ашә ааумыртын: агара уцәуадаошашт,
аха иуулакгы уоны, ууажәлар рыкны уаннеилакы, ашә аарты, - хәа.

Ари имахә иеихәаз игәы интакны, икәадыр иадхәаланы амәа дыкәылт. Ус дахьтәаз
итәатла акны дааит.

Уа данааи, ирашь зышьтапсыз ишьабыста ахәра иафын. Ичыкмаца
уа инышьтацаны деитанашьталеит. Анахь икеицо, арахь икеицо,
уажәымзар уажәы искуеит шихәоз, ирашь нкахан ипсит. Икайтцахуаз,
дыкәахат шыапыла, дшыкәхац еипш, имахә иахь дцар дыпхашьоит, ихьыз
азы.

Днатәан ахәыцра далагеит ишпәзури хәа. Данынапшы, ибеит дызлацаз аладахьы
даәа мәахәастак.

- Шьта икасто егыкам, абри сахьаго сцап, - ихәан, днаныланы
ифынеихеит. Дышнеиуаз, хан дук днадгылеит. Насыпс икалаз агәашә
аартын. Ашырхәа дынталаны ахан акны днеит. Данынапш, иахәшьа
агәыбжьанытә асоф дшыкәтәаз дибеит. Ларгы данаапш лашьа
дылбеит.

- Унан, сашьа дааит! - лхәан, ларгы амардуан дылбаан ләынигәыджьланы
дгәыдыла-хыдыла длыманы дынхалеит.

Иахәшьа афьатәыфьатәра далагеит.

- Исыпсыхәозеи, схатца даар усцәифоит, - хәа.

- Сышәфаргы сшәымфаргы шәнапы сануп! - ихәеит лашьа. Днаганы чыкмацак
дынталыртәеит. Адауы данааи, аоны дааоналаны анапш-аапшра далагеит.

- Изакәызеи бара, псыуа фөык сахауетеи? - хәа длазцааит.

- Дабаказ ара апсуа! - лхәан мап лкит, аха адауы дыоналаны апшаара далагеит. Лара
дцәыуа икалт дахьынпашаны дылкит.

- Сашьа даан хәибарацы сшәаны дыстәахит, икалозар, сухәоит уикәатц, думфан!

- Ибуазеи, сабхэында дышпъасфо, дааг арахь, - хэа леихэеит, аха ихалымтцеит.

- Укэны агэра сырга дшыумфо ала, - хэа иалхэеит.

Адауы “уашхэа мақбапъсыс дшысымфо” хэа дқэит. Нас ларггы лашьа даацэырылгеит. Иабхэында дгэыдикылт-дхыдикылт, инацэакэа дрыкэыргылары дирхэмарт, ачара кайтцеит.

Ашьтахь иахэшьа ус иалхэеит:

- Уара уажэы арахэ удигалашт, аха акггы умган, рашь шкэакэак имоуп убри ада, - хэа.

Ишылхэаз еипъш, арахэ рацэаны иитеит, аха акггы имгеит.

- Иумузозар урашь шкэакэа сыт, - хэа иеихэеит. Даара ицэымыпъхеит,

аха икайтцоз, иитеит. Шэ-сацбанк адггыл жны итаргылары ацыр афон.

Адауы днеины ажра дынхыкэгылары афэра анааирба, атримхэа иотыпъеит.

- Ари устоит, аха уашьыр хэа сшэоит. Уажэы усыхэапъшла сара сақэтэаны иусырбап иканатц! - ихэан, иара днақэтэеит. Арашь даннақэтэа, иууаза ипъан ажэџан иасит, ускан адауы амгэацэа иеытцеикит. Устэи адггыл иасит, ускан адауы абъа иеыкэикит, нас ганха амрагыларахь иасит, ускан арыпъарахьтэи авара дадтэалан, уахьынтэи амраташэара иасит, даахэны нақтэирахьтэи авара дадтэалт. Нас дэырпъа-еырпъо ашта дааталт.

- Абас узыкамцозар уашьыр хэа суцэшэоит! - Иааг арахь, - хэа иааимихын дақэтэеит. Арашь ажэџан иасит, адггыл иасит, амрагылареи амраташэареи иасит, аха акггы имыхьит. Нас, бзиала хэа апъшэмацэа

ирахэаны дцеит. Дышнеиуаз, итэа ацака даннеи, ишьабыста еитейбахит.

- Уажэшьта уабасышьтуеи, - ихэан днашьталт. Уажэымзар уажэы искуеит шихэоз ирашь лкахан ипъсит. - Хэаи, акы сыкэымзаап, акыр сыкэзар, абри арашь сызнымхози! - ихэан, ихы џнапыкла икны даатэеит. Ари, арткэа рнаџс имахэцэа рахь ацара дацэыпъхашьо дыкэхеит.

Дыштэаз ибахит имџакэа рладахьы даџа мџахэастак. - Абри санылап, цъара разкы сымазар акы саниап ихэан дыкэылт. Дышнеиуаз, днапъшны ибеит хан дуззак. Абри ахан акны снейп, издыруада сахэшьа еитцбы лхабар збозар ма исахауазар, - ихэан днеит ахан

акны, аха изымгэабыт, ашта аталара, мацуар дукэак аштафы итатэан. Ииура изымдыруа дышгылаз иахэшыа заагара дыкан дшаауаз дылбеит лашья.

Диеигэырбьеит, дикэшеит, даалгеит аоныка, ахан ахь.

- Уабаказ, убаанагеи хэа диазцааит. Даагыланы илеихэеит дахыказ, иахэшыцаа шибаз, насгы дзыкэшээз, дзыниаз зеггы. Аоны даартэаны лара дыоны дцеит лхаца адауы икны. Днейны дихэеит, лашья лбара иааз димфаразы; длыркэит, уашхэа илырхэеит. Иеиманы иааит, лашья дилырбеит, дгэйдкыла, инапы имхны, ихэы бзианы икайцеит.

Ауха уа дыкан, аены ддэыкэлеит аоныка. Арахэтиаа истоит ихэан, еизицеит арахе цоа змамыз. Иахэшыа ус иалхэеит лашья: - уара иуитаразы еизицеит арахе рацэаны, аха иумган акгы; иара имоуп, ипсы

изалымхуа ееикэак, кьакэа Залашэ хэа. Убри сыт, уаха акгы згом хэа удэыкэлар, иуитоит. Нас ига, амала иара убас иуирбап цгэык иакараны, аталз ахыкэкэа афэра акра цкытцкьяушыо, аха уеизгы инумыжын, иалцуеит уашьтан.

Ишылхээз еипш, арахе рацэаны идигалт, аха имуит, акгы имгеит.

- Иутахузеи, иутаху устоит, - хэа иеихэеит адауы, кьакэа Залашэ идыруеит хэа дыказамызт.

- Сара истаху кьакэа Залашэ ауп, исутозар, - ихэеит иабхэында. Икайцахуаз, иутаху устоит хэа иеихэахан, аха даара ицэымыфхеит. Иахэшыа ишылхээз еипш, цгэык иакараны, аталз баа ахыкэкэа афэра ианкны има дааит. Иара ус ишыказгы има ддэыкэлеит.

Дныкэеит, дныкэеит, аха изаагом, ацгэы еипш иеицыпцза, аталз ацрыкэкэа има даауеит. Дшааиуаз уаха еифыымхазакэа итэа акны дааит. Дахьяаиз, ишыабыста дырфеггых уа ахэра иафын. Иафэра кны атэа амцан днамцатэаны илафьырз икэааша атэыуара далагеит. Дцэыуа дахьтээз имыткэма иалатаны ихэон:

- Сара разкы сымандаз срашыкэа аки-аки еипшымыкэа исымаз

сызнымхоз, сара сахэшыцаа сыртахындаз кьакэа Залашэ ера

алымцуази, - хэа. Атэыуара дакэымцзакэа амыткэма ихэон. Ари иихэоз

къакэа Залашэ, ауаф-цэажэара змаз, италз бааха игылаз иахауан.

- Жаит, абаапсы, умшэан уара узэыуафхозар сара җара узызуеит, -

хэа абжы наргеит. Данаапш къакэа Залашэ ула узахэамырпшуа ифламха игылоуп.

- Уааи сарфба лымха унапы тшыы скэадыр убра итоуп, сарма лымха сыҗуаптаршэи ссахтан җуапей тоуп, сеибыт, - ахэеит.

Дгэырфьатцаа алымхақэа инапы нартишыын, акэадыр нақэитцеит.

- Уааины усықэтэа, сара сашьталоит урашькэа зышьтапсыз ашьабыста, сахьзашт, аха уара иузкыр. Амала иузкуазар атэыфа кы, даҗацара уанакыыс, нас уаргы саргы хапхастахоит, - ахэеит.

- Ибзиоуп, сара искип атэыфа, - ихэан, днақэтэан днашьталт.

Анахь, арахь иқэнаргьежьюа инахьзеит. Ашырхэа инапы зфынаирхаз атэыфа апыхьамшэакэа абжа инықэсит. Абырлаш еипш ишкэакэаза акы фахкьаны ашьабыстагы иахьца иахьаа имбазакэа илаимпытабеит. Ари ахьцаз гэанатеит къакэа Залашэ. Ишиашаз инашьталан кэара цэгьа баапсык интанагалт.

Ишнеиуаз, къакэа Залашэ ицэыхэхэаны кэараччак инхықэгьлт.

- Абаапсы, абра хтахоит, уеыжэтчны нырцэка угыл, сара сахьпзоит, убрахь сахьықэпало хэычзак усыгэтасны сеитарпжа, мамзар сыпхастахоит, - ахэеит аеы.

Ишахэаз еипш, нырцэка дырны доагылан, ианыпжа, акаптамтазы днагэтасны инеитеирпзеит, ирулакгы егырмышькэа ирит уи акэара.

- Уажэы хара хзышьтоу нхоит абра фхала, шыабыстазам дызубуп, лара арахь атэамтахь ашта данаатало сара снэлыдыхылоит, уара дузышьтыхыр даагашт, мамзар акгы халшом, - ахэеит, къакэа Залашэ.

Ари ааибырхэан инхалеит рапхьа иказ ахэакны. Уи аамтазы лара асоф дықэтэоуп, ажэабж хэара даҗууп, лгэы акьара-кьарахэа еисуа:

- Сан лутракны снеины акэландыр ськэшэон, азэы иҗсызкны дсышьтан сикрацы, аха сизымкит, х-рашык сьдишььлт. Атдыхэтэаны къакэа Залашэ дақэтэаны дсышьталан сикырц агьсыгымхеит, аха изулакь сырцааит, - хэа.

Ари лажэа данаалга, доагыланы ашта днықэьлт длеифеиуа, лыпсы ааивылгар лутрахь дцарцы. Уи аамтазы къакэа Залашэ агэара инахьпжаны ицэыхэхэаны

иналыдџалеит, аеыуаџ шыаџак днеитамырџакџа даашьтиџаан дима ашта дынтџеит.
Дшааиуаз днеит атџакны, ичыџмаџа аашьтихын икџадыр инаџхьынџаланы ддџыкџеит
деиханы.

Амџан илеихџеит уаанза ддырны длышьџазшџа, ирашьџџа ла лзы дшырмеигзаз,
хатџы џџхџысс дшитаху. Ларгџы иџалџоз, иажџа дазааит.

Дима даара акыр дџахьаны имаџџ иитаз ачыџмаџа агара џџгьахеит, ихьанџан. Аха
иeixџаз гџынкыланы, аџны днеиаанза еимыртырџ иџахын.

Иџџхџыс, иара, ичыџмаџа, арт зегџы зџџыз аџбабаа збахьаз кьаџџа Залашџ абџа
џџнаџџеит, уаџа изымџеит.

Ари уеизгџы исызгом, иџоу збап иаартны ихџан аџаџхала ианааирты, агџгџаџџа ар
тибаџџеит. Азауадџџа, аџабрикаџџа, аџын дукџа иаразнак

зегџы кџартџеит. Амашьынаџџа ажыџ-сыџџџа ииаџџо калаџџ духаны
иааџкалеит, аха иабаџоу иуаажџлар рыџкны акџым, дгьыл харак аџкны
акџеит, иара хџынџџкарс дныџартџеит; иџџхџыс аџынџџкар иџџхџыс хџа
џџара ддџыртџеит. Ари иахьа акџым, уаџџы акџым, акырџит, иара уа
дынхаџеит.

Зны иуаажџлар ааизиган дразџааит џџаранза сџон саџџитума хџа.

- Хџаи, иухьзеи аџынџџкар, ухатџкы! Хџара уара уоуп хџзхџаџџшуа, улбаа уџахьзар, -
хџа иарџџеит.

Нас днеин иџџхџыс ихатьџџаны дныџџыртџџаны иара кьаџџа Залашџ
днаџџџџаны дџеит имаџџџ, ачыџмаџа изџаз иахь. Ашта данынтала,
имаџџџ иаразнак идырит иџкалаз. Даадџылџын - иџоуџаџеи, сушьыма хџа
дипџылт. - Саџџџџа еитџџы лыџкны сахьнеиз исылџџеит зџа гџыџырта
рымамыз рџџы кьаџџа Залашџ. Сара уи ала иџасырџеит срашьџџа тазырхаз
ашьабыџџа; уи ашьабыџџа дыџџабзаарын. Изулакь кьаџџа Залашџ амчала
дызгеит џџхџысс. Аха иахьакџамамыз кьаџџа Залашџ ааџсара сыхьзан
исзымго сынхеит, уеизгџы исызгом, кьаџџа Залашџгџы абџа џџџџџџџ сџџан,

иаасыртит.

Исыпсыхэоузеи, сыуаажэлар сцэызит сара, ара сынхеит, сашыцэаггы саб иашыцэаггы ракэын, сырзыпшаауам,- хэа иеихэеит.

- Уи сара иеитаузтасцалап ачыкьмацья, аха уашьтан ианахуртуа уи акара калом уажэы шака ыкоу акара, аиашазы уи адауы ида уафы ицэшэомызт. Афыцьяггы рфынархан акалакь ахыкылаз инеит. Адауы акэакхэа даарылалан бжафык ишьит, аха иаанхаз зеггы ачыкьмацья интэицалан дейбытаны амфа дныкэйтцан, даахынхэит ионыка.

Ари дышхэынткарыз ичамадани ипхэыси иманы ионы дааит. Дахьяаиз, ичыкьмацья ашэ ааиртын, апхья ишыкылаз еипш азауадкэа, афабрикакэа, ацара цкартакэа ухэа, хэынткаррак злашьакэургылашаз зеггы рыла иеикэшэаны иаакалеит.

Ахэынткар итэартаггы иара ихаблакны, иуаажэлар рыгэта икаитцеит.

ИАШЬЕИ ИАХЭШЬЕИ ЧАН ЧАНГЭЫР Ипхэи

Ажэытэ зны нхафык дыкан. Цкэынак диман. Убри ачкэын хфык апхэацэа иоуит. Аха уи нахыс ачкэынггы ипхэысггы цсын, абри абду изынхеит абарт азфабцэа аазатэыс. Ииулакгы иаазеит, идухеит, аха уажэышьта илымшо далагеит иара. Илымшо даналага, ахандеира, аарыхра анизыкамца, абнахь аныкэара хтаикит, цьара шэырк, амник, абрик ибар, икэшэаны иааигон.

Убри икэшэаны иааигоз ашэыр рфатцаны абант иматацэа рыцсы еикэирхон.

Аха, иалаухи, ицэхэит дара акгы рышэзамкэаны. Ус дара уахьрыхэапшуаз анцэа ишихэара, рыцшра, рсахья, анцэа ишихэара иказ зфабцэан.

Ари атахмада мышкы ионы дыфдэылтын, дыцо, дыцо дышнеиуаз акэымкэаны, бахчарак дныталеит. Бахчарак дныталеит, аха уафы иимбац, атэакэа, ахакэа ихьырхэаны ирфан, зеггы цыашьатэшэа ипшзан. Руак дыфкыдлан, дыфкэлан, изфыхуаз зеггы фихын, икэа итапсаны, иманы ионыка дааит. Имата зфабцэа иеигэырфьатэа ипылан, иааигаз атэакэа шаны ирицеит, ирфеит.

Ауха иара дахьышталаз дызмыцэеит. Дхэыцуан абарт ари нахыс ишпаныкэызгари хэа. Адырфэены дныцыгэгэан, деитацеит абнахь. Атцла деитақэлан икэа азна фихит. Длалбаан убри атцла амцан ажра ижит. Ауаф ишэара ажра аайжын, ачалт шышны инаганы инықэцаны, ант ифихыз атцақэа иманы ионыка дааит. Итцақэа иматацэа инарфэеитцеит.

- Уашьта, баба, сара исылшом, - ихэеит. - Уатцэы иаашар, хаиццап, - ихэеит. - Исыршэшэоит, акэшэарафэы шэаргыы шэсыцхраап, - ихэеит.

Адырфэены ари атақмада иматацэа ахыкгыы иманы дцеит абнарахь, ант ашэыр тцлақэа ирфэассы иахьяфэаз инеит.

- Шэара абра шэгылаз, - ихэан, иара атцэа дықэлан ишимчыз ианиршэшэа, амни атцэа зеггы амни иижыз ажра итапсеит.

- Сара бзиа сызбо амна дтапцалоит абыржэы, - анихэа, арт, рыцхақэа, адрым-срым хэа ахыкгыы ажра интапцалеит. Убри акара бзиа дырбон рабду. Ианынтапцала, длалбаан, атцақэа адэахы инхақэазгыы аайкэшэан, дара инарызтапцаны, ачалт нақэцаны, анышэ нақэыпцаны, днарпцырцны дааит. Уаха хэшэы имамызт. Шьта дажэит, дыпцсуеит. Аоны даннеи, иаргыы уаха изымчхаит, нас дыпцсызар акэхап, гэакцэгья. Гэыла-

зла азэггы димазамызт.

Арт азбабцэа ажра иахьтатэоу зны-зынла улыс итцэыуоит, улыс итцэыуоит, абарт антцэыуо улыскан ашэтқэа зеггы канзоит, атцлақэа зеггы рбыцькэа цэиуеит, адунеи зеггы тцэыуоит, апцаатэқэа, апцстэқэа зеггы цэабоит. Убри акара игэытшыааган урт ртцэыуабжыы. Дафэа зныхгыы иааларшэны улыс ашэа рхэоит, улыс ашэа рхэоит, урт рыбжыы захауа ашэтқэа зеггы пытуеит, атцлақэа рбыцькэа зеггы иаразнак ифэыццхараза, ииатцэаза, икашэ-кашэо икалоит. Уи моу, ах иуахьад ахьтаку арт азбабцэа рашэахэабжыы анрахалакь, икэашоит, икэашоит, ахырзаман картцоит, гэырбьараха ирхалоит. Урт азбабцэа ирхэо афыза шэахэара уафытэыфса имахац. Дара антцэыуо, улыскан зеггы, зеггы рхы рыкэафэны, игэакха игылоит, азытцэкьягыы ржэуам, акырггыы рфом.

Ари мышкы, ари фымыш, ари хымыш. Ауахьад ас шыкарцоз гээзтаз амацуцэа ах адырра иртеит абас ауп хуахьад крырфом, крыржэуам, абри афызоуп икоу. Зны-зынлаггыы абас ауп ишыкоу: икэашоит, икэашоит иаакэымтцзакэа рхэеит. Измаануо, икоу хаздырам хэа ах адырра анирта, абыржэытцэкья иахьабалак шэеимданы икоу закэу, измаануо еилышэкаароуп хэа ауаа дэықэитцеит. Идэықэитцаз ауаа акыр аамта еимдеит, анахь рхэеит, арахь рхэеит.

Ус еимдо ишнеиуаз акэымкэан, ант азџабцэа рцэыуабџы рахаит.

Уи моу, дарггы амхацэыуеит. Убри аамтазы пџсаатэыс, пџстэыс икоу
зеггы рхы кны абарт азџабцэа рцэыуабџы иартцэыуоит. Нас иааитакны
арт азџабцэа ашэахэара ианалага, еггырт зеггы гэырџьаны илахџыххеит.
Убыс игэырџьеит, улыс игэырџьеит, Аџсны, адунеи, мшэан, зеггынцэара
лашеит.

Ишнеиуаз акэымкэа, абри ах ибахчакны анышэ џыцны ижны ирбеит. Абра анышэ
итџуан абри абџы. Ари абџы ара анышэ итџуа ианраха, иласны ирџызар, ачалт
аархырхзар, хџык азџабцэа аатыргеит. Аха иршэымызт, ирхамызт, еергхэа иршэыз зеггы
џазахахьан.

Ас ауп иаабаз, ас ауп икоу хэа ах иахь адырра аныкарца, исзаажэга
арахь урт азџабцэа ихэан, изнаргеит. Иахьнаргаз, аматцуэа ирыдитан
арт айхэшыцэа ахџыкгы ркэабеит, аматэа џыцкэа ршэырцеит. Нас айхэшыцэа
реихабы днеиган ах, длазцааит бара, ихэеит, напказарас ибымоузеи ихэеит.

- Сара напказарас исымоу убри ауп, - лхэеит лара атакыс, - аматэахэ ансоуа
аамтазыхэан, уара уахтынра иазхо аба мызкала асра сылшоит, иарбан хку иутаху, - хэа
иалхэеит.

- Ибзиоуп, азамана, - ихэеит ах.

Нас агэыбџьанытэ длыпџхьан дааиган длазцааит бара напказарас ибымоузеи хэа.

- Сара, - лхэеит уи, - иахьа уаа шэџык ааугарггы, аминут азыхэан рхэы акацара,
рыпџхь кацаразыхэа цэара снаскьо сыкам, - лхэеит.

- Ибзиоуп, азамана, - ихэеит ах.

Ацыхэтэан аитџбы длыпџхьан дааиган длазцааит бара бнапы иалшозеи, ибылоузеи
хэа. Ари данлазцаа, азык азы мацк иаалцэымыџхеит, нас илхэеит дызлаказ.

- Сара, - лхэеит, - абант сахэшыцэа ирылшо акгы салакам, исылшом,

- лхэеит. - Мацара, - лхэеит, - исыллоуп, - лхэеит, џыцэа ахэыцкэа сцэа

иалтраны икоуп, рыбжа хьны, рыбжа разынны, зџабки чкэынаки, - лхэеит.

- Ибзиоуп, азамана, - ихэеит ах.

Ани аихэшъцэа реихабы афабрика лызирхиеит, лымаџахэ, лара деикэиршэеит, асра, азахра дазикит. Ларггы дыкэггыжъааны амитэ лылшон.

Агэыбжъанытэ лакэзар, уиггы аоны аонуџка афатэ катцаразы дыџнеитцеит. Аитџбы иара дигеит џхэысыс.

Аамџа цеит, еггыт. Ари лара дхъантахеит, аџхэара анаа, иарггы

дгэырџъатэа дыкоуп, икаларызеишь хэа дыџшызар акэхарын. Ус аибашъра

џысит тэым хэынтқаррак ахь џара. Ари ах адырра иоуит уеизггы-уеизггы

абас ауп икалаз, уааироуп рхэеит. Икаитцоиз, иџааибитан, ир иманы дцеит.

- Сара сцоит, уаха џсыхэа сывам, аха ара икало ажэабжъ сзынашэыџха,

- хэа реихэеит данџоз.

Ари иара дцеит, аха иџхэыс лахэшъцэа дыкны дырфон, дыртахзамыџт. Абри аџстазаара бзиа ла илоуит, хара абас уахггы-џынггы аусура хэџуп, абас хзыкалазеи хэа дыртахзамыџт, дшыџыргеит, дырџэымыџхеит.

Ус ишыказ акэымкэа, лара лыџхэара анааи, рыбжа хъны, рыбжа разны џкэынаки зџабки лыхшеит. Аха, иалаухи, лахэшъцэа ааиџэажэан, илыхшаз лара илмырбазакэа иаартэахын, аласбақэа наган иџалыџартцеит.

Ах иахь адырра картцеит (ажэабжъ сзынашэыџха хэа имхэахъази), абас, абас ауп икоу, уџхэыс аласбақэа лыхшеит рхэеит. Кох, ари захаз иара иакэызма, даара игэы иалсын, дкылыхха дааит иаразнакы.

Ари лара (иџхэыс) илеиматэаны акыжыхэа атэыуара даџуп, рыџха,

ахырзаман еикэатэа калцоит, аха илыхъыз аиаша ларггы илыздырџом.

Арт илыхшаз аџыџаггы нарган, уаџы имырбазакэа, ах даанза, амџы ааикэырџџаны, игэаџаз амџакны, рџыџаггы нтаџаны, ичаџаны, инаганы амшын иаларыжыит. Ахэыџкэа амшын ихыланы аџара иаџуп, анахь иагоит, арахь иагоит, аџкэырџа иалоуп. Идурќаџои? Аџшќаџэа. Аќыд гэаџа чаџаны иџоуп.

Ари ахггы данааи, иџхэыс аласбақэа лыхшеит хэа ианидырба, ари дсеиџалатит, дбашазаап ихэан, диган ускан ауахэама хэа акан, ауахэама аџхъа агэашэ акны днаганы ацемент лыкэитэеит. Убра ажъахэа наганы иќэитцеит. Нас абас икыдиџылеит: “Абра

иавсны ицо дызустазаалакгы абри лхы иамысра” - хэа. Ажэак ала, ахьымзб слыргеит ихэеит, даара ихы иакэитцеит.

Абас ала, ари ипүхэыс ацемент лыкэыртэаны дааныжъны, абанс антцаны, ионыка дцеит.

Ант ахэычкэа, рыцхақэа, ицоит, амшын ихуп. Азы иаманы ицо, ицо, ицо, ишнеиуаз, зака ицаз седроу, ацыхэтэаны нхабык ибеит дара зтаз ақды. Ақды амшын икьо иаманы анхабы ианиба, сзашьтоузеи хэа днеин ақды амшын иаазхиган, аонытқа агэафарағы ахэычкэа ртэуабжы иахаит. Иаапгезар, ачкэыни азбаби рыбжа хъны, рыбжа разынны ианиба, дгэырбъан, иааигэыдыхэхэаланы, иманы аоныка дааит.

Ари анхабы ипүхэыси иарей хшара дрымамзаарын, игэырбъатца ираазеит, ирыхъчеит, идухеит. Аха абарт есымша игэныргон раби рани ахырымбацыз. Хаби хани аадыруазар цэгъамызт хэа ирхэо иалагеит абарт иашъеи иахэшъеи. Насгы ари ачкэын енак шэарыцара дахъцаз ишызаки иарей ажэак ааимаркын, иаепнихэеит, ура, ихэеит, уани уаби ракэзам зыкны укоу, уани уаби уздырзом ихэеит ани ажэа имазкыз ишыза.

Ари ишыза ас анихэа, ихьмызбшъеит, нас иахэшъеи иарей ейбырхэеит хцаны хани хаби хапшаап хэа. Иааин абарт изаазаз ирыхэеит хшэышъты, хани хаби аабар, ихапшаар хтахуп рхэеит. Ацыхэтэаны хара шэа шэхарзуам, ха хзаазаз шэа шэоуп, уи аадыруеит, ахаангы шэхарзраны хакам рхэеит. Арт ас анырхэа, азнык азы изаазаз иргэампъхеит, аха нас урт уаа бзиақэамзи, иақэшахатхеит. Иақэшахатхан, иашъеи иахэшъеи рэааибыртан, амша икэлеит. Иахъцаз акыр еимдеит, абнахъ, абрахъ, ирулакгы, ирхэалакгы, доухалоума, аниума, ариума раб ионы инеит, уахынла.

- Ехе, сахэшьа, ибылшарызеи, ихалшарызеи? - хэа аешъа иахэшъа длазтааит.

- Са исылшо убри ауп, - лхэан, лыхътэы мацэаз аалымбылхын, ианынкалыршэ, раб ионы аткыс иеиъны ахътэы оны цырцыруа иаакэгылт.

Лашъагы ларгы леин абри аоны ионалеит. Абра икоуп уажэы.

Адыршаены ашьжымтан ах (арт раб) дангыла, данынапшы, сыла акы

ихнакуеит, закэзыеи, икалазеи ихэеит. Имацуцаа ааипуьхан данразцаа, абас-абас, уоны аштакны, абригь-абригь ахтэы оны ьызььызуа игылоуп хэа иархэеит. Иаргыы ибон уи, аха лагштцашэараз цыишьон. Иибозгыы, имацуцаа ирхэозгыы хаимцеит азын азы, аха имацуцаа ирыдитцеит шэнеины абна икоу ажэабжь еилкааны шэааи хэа. Аха амацуцаа азэымзар азэы изымгэагьит абна анеира.

- Абна инеины ажэабжь сзаазго, - ихэеит, - схэынтқарра абжа истоит,

- ихэеит ах.

Ари аоны анырба, арт ачкэыни азбаби ран лахэшьцаа гэарас ирkit. Абра заамурак ыказар калап рхэан, такэажэык дырдыруан, убри дазыркиит. Такэажэ гызмалк лакэзаарын лара.

- Ибура бдыруама? - рхэеит.

- Аа! - лхэеит.

- Абни ахтэы оны блыоналаны, изтэу ибулакгыы, ибхэалакгыы, цэара гызмалрак рызхэыцны изланбыртцэаша башьтал, - хэа лархэеит.

- Са сцоит, схалоит убри аонакны, икоу ажэабжь шэзаазгоит, - лхэеит атакэажэ ах еизигаз ажэлар рфы днеин.

- Ибзиоуп, - рхэеит.

Ари атакэажэ лэыналхан, ахтэы оны ахыгылаз днеин, хыхь дыохалеит. Ари атакэажэ уа даннеиз аешья аоны дыказамызт, аехэшья лымацара лакэын иказ. Аешья шэарыцара дцаны дыказаарын. Ари атакэажэ днеин, дгэыцхэгэышыуа, адунеи ара азбаб длыцэнымхошэа катцаны, дгэыдылкылт, дхыдылкылт, длыцэнымхошэа, лхаткы, лыпцаткы камыршэуа. Атцыхэтэаны, дида, лхэеит, зака бзиа шэыкоузеи, аха шэара ишэыгу акы ыкоуп, лхэеит.

- Изакэзыеи, ихагузеи? - лхэеит ани азбаб рыцха.

- Абригь-абригь атыцан, - лхэеит, - азэ дыкоуп, - лхэеит, Чан

Чангэыр хэа, - лхэеит. (Абри алакэ исхэоггы “Чан Чангэыр” ахьзуп).

Убри Чан Чангэыр хэа икоу збабк димоуп. Убри дыонамкэа шэа шэыоны

зыпцоузеи, - лхэеит. - Убри азбаб башья димазар, шэыоны абра

дыоназар, убри лоуп иакэнаго. Уаха шэа шэыоната иакэнаго, изырлашо

уао дыкам, - лхэеит. - Убри лоуп ишэыгу шэара, - лхэеит ари атакэажэ
мыжда.

- Ари иаңсыхэоузеи, уи илаагашьуоузеи? - лхэан азџаб ари атакэажэ длазцааит.

- Иаңсыхэоузеи да, бара башья данааиуа, б'еырчмазаоны бышьтал.

Абригь-абригь атың ағы инхо Чан Чангэыр иңха тацас дысзааумгар,
сыңсуеит хэа хэа. Нас иара уахь дцап, дааигап, - лхэеит атакэажэ
гызмал.

Азџабгы уи лхэатэы аахалцан, лашья данааиуаз аламталазы 'еырчмазао калцан
дышьталеит. Атакэажэ нак дылцэахит.

- Ибыхъзеи сахэшьа, бзышьтоузеи? - ихэеит лашья данааи.

- Исыхъзеи умбо, сычмазаоны џэџоуп, - лхэеит иахэшьа.

- Хэшэыс ибымоузеи? - ихэеит.

- Хэшэыс исымоу убри ауп, абригь-абригь атыңан, Чан Чангэыр хэа дыкоуп, аңха
димоуп. Убри иңха тацас дансмоу, сыңсуеит, - лхэеит.

- Хаи, абааңсы, ба быңсуазар, сара аңстазаара иазызуазеи? - ихэеит.

Нас акаңыхэа даакэгъыжын, иеааибитан, ддэыкэлеит. Аха

дандэыкэлос аамтазы иахэшьа дахышьтаз лхакны иматэакэа наганы
икнеихаит.

- Сара цэгъарак сақэшэозар, - ихэеит, - абарт зегъы албганы, атзамц икыдшырны бхы
иақэхауеит, - ихэеит. - Мамзар, сеибганы саауазар, санаауа ара сыббап, - ихэеит.

Абас иахэшьа илеихэан, иара ддэылтны дцеит. Ари иара данца, ани

атакэажэ даацэырцын, днеин ауаңыак дныгехэатэеит. Ани иахэшьа

длацэажэо далагеит, анахь, арахь, иалаухузеи, лхы тылкъарц да'еуп.

Ари ачкэын дцо, дцо дышнеиуаз акэымкэаны, дыцаауа, дыпшаауа, абри Чан
Чангэыр ихъзи ижэлеи хэа дышнеиуаз, иааигэа днеит.

Ани Чан Чангэыр хэа иказ џэџэак, митэык, саңбанк иоура аканы, хырзаманк
иакэзаарын. Есышыбжьон дэык ағы, ага'ағы ихатэы флыкала даазхытузаарын. Абри

геқтарк адгьыл аурузоуроу иазымкуа ауасақэа иман абра. Иеициз чкэынаки зџабки имазаарын. Ари даниба, “мшыбзиа”, “бзиа убааит” ааибырхэеит.

- Уара уоума уара, Чан Чангэыр? - ихэеит ари ачкэын.

- Аиеи, сара соуп, - ихэеит.

Агъсшэақэа ааибырхэеит.

Абас-абас ауп икоу, абри аус азоуп сзааз ихэан, ачкэын иитахызгьы ихэеит. Ари ас анихэа, ани Чан Чангэыр иааицэымыџхэит хэычык.

- Уара сыпъха лзы уааит, баба, аха лашья, сара сычкэын илеишэа

цэгъоуп. Ушнеира уара иудырп, уеыртатаны унеи, баба! - хэа иеихэеит.

Ионы ахьыказ иеихэан, егьин, дцеит, ари ачкэын уа даннеи, “о, апъшэма!”

хэа җитын, иара ишитахыз еипъштэҗкэа ахьу хэа азэгьы ддэылымтызаап.

Дгэаан, дызустада, ихэеит, ара апъшэымас иахыда ихэан, ибжыы цџбараны

инаиргеит. Нас азџаб даадэылтцит, аха уаанза (абри лашья иихэоз зегь

калозаарын) лашья дгэаитан, дхахэыршэыраитэхьан. Ари лашья ани

дзигэампъхаз ибжыы рдуны иахьиргаз амацара акэымзаап. Икалаз уи ауп,

абри инеиз ачкэын иахэшьеи иареи иеицымии, ант зыкны днеизгьы иеициз

ракэымзи. Зыкны днеиз ачкэын (Чан Чангэыр ипъа абри инеиз иахэшьа

разкыс димазаарын. Аха ари иахэшьа дигар, нас иахэшьа ланхэыпъха иара

дизгомьзт. Убри азоуп, иахэшьа ддэылтцаанза, адэылтцха ламразакэа, иара

адоуха катцаны ари аштa инталаз ачкэын дхахэыршэыраны дзыкаитцаз).

Ари иара данхахэыршэыраха, нахьхьи иахэшьа җырчмазаа катцаны дахьышьтаз лхаҗы иматэақэа кнахамзи, урт аттахэа атзамц илкыдыфрын лхы иакэҗсо иалагеит.

- Хаит, - лхэеит лара дахьышьтаз, - сашья цџара рыцхарак дакэшэеит, - лхэан даноатҗкэа, лашья иматэақэа зегьы оқыдыбган, лхы иакэхаит. Лхы ианақэха, аах, лхэан, абри атакэажэ даашьтылхын, даалырцэин, амца дьлхэытцагэаны аччахэа дьлблит.

- Бара - лхэеит, - ишпъыкэу, - лхэеит, - абас шысзыбуз, - лхэеит.

Дындэылтцын (ларгьы нас доухала дыказар акэхарын), арашь

длақэтэан, лашья дишьталеит. Дцо, дцо дышнеиуаз, абни ауаф, атакэажэ иззылхэаз
Чан Чангэыр иуасакэа дрылоуп, сацбанк дөазоит, илабашья ду кны, дылбеит.

Ахьышэтхэа дааёыжэтцын, днеин икалт дагэызит, ихы дагэызит, уара уоума абригь-
абригь лхэан ацсшэа картэазаны иалхэеит.

- Аиеи, баба, Чан Чангэыр захьзу сара соуп, - ихэеит.

- Нас ус акэзар, сашья уара душьталаны даауан, дубазар абаацсы?

- лхэеит.

- Қо, баба, башья аоны аатра давагылоуп дхахэханы. Ба баннеилакь,
абыржэы абра са сёы быгешбыртатаз еипш, абас ибзыкатару? - ихэеит.

- Кох, ишцасзыкамцо! - лхэеит.

- Нас ус акэзар, баба, бацсышэа мацараха, бёыртатазаны бнеи, баба,

- ихэеит.

Ари иарзнак иаргьы дцэыуеит, ларгьы дцэыуеит, еибартцэыуеит.

Лашья дтахеит, нас дабамцэыуоз. Иаргьы итахымызт абри аоыза ацэгья
дакэшэар. Икалоз идыруан иара. Ари анс анихэа, лара деихан ионыка
дцеит. Даннеитцэка, ахьышэтхэа, илдыруаз ала дшьамхнышгыланы
“ацшэма!” хэа ґылтит лыбжыы ырхаазаны. Нас иахьынзалылышоз ала
лёыртатаны, лёыргэыбзыґны, дматанеит, дцэажэеит, егьит. Азґаб
даадёылцит.

- Са сашья, - лхэеит уи, - амна дтэоуп, - лхэеит, - илеишэа,

игэыжэла цэгьоуп, - лхэеит, - бара хэычык бёыртатаны быошал, -

лхэеит.

Дыофналыжълеит аоныка. Дышнеизтцэка, лшьамхы арсны икалт дагэызит, ацсшэа
картэазаны иалхэеит.

- Бгыл! - ихэан, иаргьы игэы аапшқахан, дөаиргьылт.

- Ибтахузеи, закэузеи? - хэа длазцааит.

- Истахузеи умбои, ухаткы, абра аҕхьян иааиз сашья иоуп, сабацари,

сашья затэ дхахэыршэыраха амна уаатраҕы дгылоуп, изурызей? -

лхэеит.

- Бара абри акара абас аҕсшэа аныбхэа, абриакара бара бхалалны банызба, ибура бдыруама? - ихэан, “аа!” - лхэеит.

- Дбыстоит абри башья. Амала бнейны ааршэтраҕы иара дахытагылоу бызнапык ижэаа икэк, егы бызнапык сахэшыа лыжэаа иныкэыкны, убыс бцэаа, убыс бцэаа, аецэа кыдшэаны цака икашэома анацьялбеит рхэо, хынтэ абас быхэхэа - хэа лейхэеит.

(Седроу, ари сара исахахьюу ауп, саб абри са иансеихэоз, са схэычын, цкья исызхэом, исцэагкэоу калашт, аха иара бзиоуп...)

Лара днеин иашатэкьяны ани ишихэаз икалцеит. Лызнапык лашья

дхахэыршэыраны ааршэтра дахытагылаз ижэаахыр иныкэылкит, егы

лнапы ани аҕшэма зҕаб лыжэаахыр иныкэылкын, “арцэаа-арцэаа-арцэаа”

хэа аецэа кыдылҕаауама ухэаратэы хынтэ дыхэхэеит. Ахынтэ раан

даныхэхэа, лашьягы дыцэазшэа, адыххэа ипсы ааталеит. “Аҕаа-аҕаа-

аҕаа” хэа лнапы ркьякьяны иахынзалыллшоз ала, хынтэ лашья диҕасит.

- Ишпыкэу уара, - лхэеит, уцьбараны арт ауаа рашта ушҕаталеи, уара? - лхэеит.

Ус, ант иашьей иахэшьей раб Чан Чангэыргы дгэарлеит иуасақэа иманы. Нас аус калеит, егыит. Ари ачкэын дзышытаз азҕаб диртеит. Иртаз азҕабгы, иаргы, иахэшыагы, зегы еицны иаауеит уажэы. Ари иааиго азҕаб чамадан хэычык шытылхит, уаха акымзарак акгы. Ишаауаз акэымкэан, амла иакит уажэы. Амла ианакы, абри ачамадан днақэцаажэеит, ус лхэеит:

- Ехе, - лхэеит, - амла хакуеит, - лхэеит,- афатэ! - лхэеит. Уи акэхеит. Ихақэнаго афатэ хэа абас данақэцаажэа, асталгы гылеит, асқамгы гылеит, астал афатэгы ықэлеит абра. Зеиуахкы утаху.

Арт ачкэынгы азҕабгы абри цьаршьейт, илакэыршьейт, ишҕакалеи, закэызей хэа. Аха акагы ахымхэаакэа, кыррфейт. Убыс, улыс, улыс, ара рыоны иааит. Аоны ианааи, шыта икалаз рдыруеит, егыиуеит зегы, рангы илыхыыз рдыруеит.

Уатэы иаашар мшапуп, уха рэзыкартоит, егыуеит. Ашыжымтан абарт иашьей
иахэшьей ишыкэыршэны ицеит ран лкны. Инеин, акэтабь иатэхэаны абас ианылдыркы, ых,
лхэан, абри нахыс лыпсы талеит. Игэырбьатэа уигы дрыманы аоныка иааит. Ларгы
лхэычкэа шракэыз лдырит, егыт. Инхоит, интуеит, анцэа ишихэара икоуп.

Ари уажэы икоу ажэабжь лаб издырзом. Ари лэы инаишьтыз атакэажэ усгы
дыхнымхэзеит, длымбли.

Арт ран лахэшьцэа даға митэык рызбарц иакэыркит.

- Абри ахтэы оны зыргылаз дахзаапхьа, хчеицьыка иґахцап, -
рхэеит.

Изархэо рах иоуп. Дара аалаган афатэ картцеит, ажэтэ картцеит, аха
ахэшэ, ашхам атаны икарцеит. Амни рахэшьа дыршыырц ауп иртаху
уажэы.

Ари уажэы азэы игэабыт, днарышьтит, дхарыжълеит ахтэы оны ашка.

- Абас, абас ауп икоу, абас абрахь уааир, хатыр укэитарц итахыуп ах, - ихэеит
инарышьтыз.

Ачкэынгы дакэшахатхеит. Уажэ иара дназыпхьо ах иара иаб шиакэу

идыруеит шыта. Уахь днеирц дандэыкэла, ипхэыс (ани Чан Чангэыр

ипхэа) ус лхэеит, уара афатэ иумцадыргыло хацк умфан хэа иалхэеит. Уеизгы-
уеизгы ианудырцалалак, иаашьтыхны ацэгэы иамтатца, лхэеит, нас икало убап хэа
иалхэеит. Ашы иудыргало, лхэеит, уан лахэшьцэа ирыдцал, лхэеит, ишыканато убап,
лхэеит.

- Ибзиоуп, - ихэан, иахьипхьаз днеит.

Данней, икэшеит, иззатэит, ддыртэеит, анахь, арахь имац аурта

рибамто, ивагыжыт. Аишэа рхианы икоуп. Ддыртэеит. Идырцалт,

идырцалт, идырцалт, аха ґатак ифазом ари. Иф, рхэеит, ани, ари, иан

лахэшьцэа иртахуп ифар, ифар, нас дыпсуеит, дара убри ауп иртаху. Аха

иара аґата иґахы исеигом. Ианидырцалаза, абри имфарцаз акэтыжъ

амахаак аамихын, ацгэы ианамтаиршэ, ианафа, иаразнак ацгэы акыт
ахымцит. Ари аниба, ари ах ицъаишьейт. Ари иара имфейт, ацгэы иаитан,
ипъсит. Ах даара хъаас икит. Арахь ари ачкэын афы ыжэ хэаггы идырцалейт,
аха иара фамфакгы ымжэыкэа иан лахэшьцэа ирыдицало далагейт.

- Шэара ишэжэы, шэеихабацэоуп, шэапъхъа изжэуам, - ихэойт, аха ант иржэуазма,
изгашаз акэымзи, ирымжэит.

Нас иара доагылан, афы аашьтихын ус ихэейт, итабуп са сахъааупъхъаз, ихэейт (ах
иоуп изеихэо, уи иара иаб иоуп).

- Сара уара упъстазаара збейт, егыит, уажэышьта сара сыпъстазараггы убар стахуп, -
ихэейт. - Ууаажэлар еизугарц сухэойт, - ихэейт.

- Ибзиоуп, - ихэейт ахггы.

Ибзиоуп ихэан, иеикэшахатхейт. Мшапъы мшымзи, ах ажэлар ауаа рылейтан,
иеизыргеит. Иашта иазкуам, зегынцъара ауаа тыф-тыфуа иеизейт. Аха уи аамтазы ари
ачкэыни азъаби ран лахэшьцэа иаарыхьташьызшэа, аларкача рыхъызшэа атысра иафуп.
Ара ани ачкэын ипъхэыс стол хэычык аацэырылган илыргылейт.

- Абра иеизаз ажэлар зеггы рыщыпъхъаза аскамкэа рытаны ишэыртэа,

- лхэейт.

Рыщыпъхъаза аскамкэа аакалан, инарыртан, инеины инатэейт. Зегъ
рыщыпъхъаза аскамкэа роуйт, асталггы иакит. Ачкэын иан арахь диватэейт,
иабггы анахь диватэейт. Аха иаб макъана издырзом икоу, ичкэын иакэуггы
издырзом. Ари ачкэын иан лахэшьцэаггы хэычык инахарашэа иртэейт.

Уажэы ипъхэысггы ара дыкоуп. Зеггы пъшуп ихахарызеишь хэа. Абри ачкэын
азахэа амахэ хэычыки ача рыцки аацэыриган, абра астал афы икэйтцейт.

- Ажэлар! Ижэбома ари азахэа амахэ? - ихэейт.

- Аиеи! - рхэейт.

- Ари ача рыц жэбома? - ихэейт.

- Аиеи, иаабоит! - рхэейт.

Уажэы иара даахьахэын ари астал икэиршэыз азахэа амахэ дацэажэо далагеит.

- Уара иухыугахьоузеи? - ихэан, азахэа хтэаха дазцаауеит.

- Сара исхызгахьоу убри ауп, - ахэеит азахэа хтэаха (ажэлар ари ирбази ирахэзи цыашьаны, ихагаханы итэоуп). - Сара гэакрыла, цыабаала анышэ акынтэ схэытысны атцла сықэлоит. Нас аура кастцоит, ажь сфэлоит. Исфэло ажь ауаа иаафырхуеит, снаганы аиахэа сынтэрыжьбуеит. Нас шыапыла илеи иаасыбрасуа, иаасыбрасуа сырфэакэоит. Исылцуа ашы ауалыр илтартэоит. Уи зыжэлакь зегьы сыршэиуеит. Абас мацара саауеит, ахаангы бзиарак сымбацкэаны сыкоуп, - ахэеит азэахэа хтэаха.

- Уара иухыугахьоузеи? - ихэан, ари астал икэитцаз ача рыц дазцааит.

- Са исхызгахьоу убри ауп, адгьыл акны знык сызнейр, схэытыцны слеиуеит. Атцы сара исыкэтэоит, нас сдырхуеит, нас лабала иаасысуа, иаасысуа (ускан лабала акэын ача шырэтэатэоз) сырэтэатэоит. Нас сыргоит азлагарахь, алу бжьара слахэладыршэуеит, иаразнак слаганы, сшыланы слыкарцоит. Нас сыржэуеит, сырзуеит, сырфоит. ?абыргуп, ауаа сырныхэоит, аха абаскак ахамштыхэа сзаарцоит акэымзар, бзиарахэа акагы сымбац апстазаарафэы, - ахэеит ача рыц.

- Ажэлар шэхаткы! - ихэеит ари ачкэын атыхэтэан. - Азахэа хтэахеи ача рыци ирхэаз шэахаит. Убарт ирхырго иеитцам сара сызнихьоугьы. Шьта са сгэакра ахэара азин сымоума? - ихэеит.

- Иумоуп! - рхэеит.

Ажэларгы аинтерес рымами. Дфэрылагылан абри исхэаз зегьы ахы инаркны атыхэанза ихэеит. Дзыкэшэаз, дзыниаз, дшыказ, иан дганы ацемент шлыкэдыртэаз, иан лахэшыцэа чархэара шылзыруз, лхэычкэагы лымхны, акды гэафа итартэаны амшын ишартаз, лара аласба хэычкэа наганы ишлытадыртэаз, зегьы ихэеит. Ари саб иоуп, ари сан лоуп ихэан, иани иаби дирбеит, ажэлар идирдырит.

Иаразнак ажэлар еилафэинтит, ирбази ирахэзи цыашьатэыс ирkit.

Нас абри ачкэын иахэшьеи иареи раб дфэагылан, арашь имазаарын,

рашь дук. Ианхэпыҕацаа арашь ацыхэа иладҕахэаланы илоуишьтын,

амнахь икыдкьо, абрахь икыдкьо, роыцьяггы ҕыххааса иоықэнацеит.

- Абри акара ажэлар еизаны икоу рызхара афатэ хианы икалааит, -

лхэеит ачкэын иҕхэыс (Чан Чангэыр иҕха).

Ус лхэеит, зеггы ирықэнагахашаз, ирызхашаз оума, зума, кэацума, фатэыс, жэтэыс иаартахыз, зеггы ирызхашаз хианы иаакэгылт. Кырфеит, кыржэит. Ачкэынгы, иангы, иабгы, иахэшьаггы, иҕхэысггы - зеггы еицыкалеит, игэырҕацаа еицынхеит.

Абас изасхэоггы абзиара узыкалааит.

АХЫ АРАЗНИ ЗЛЫЦУАЗ АХЭЫЧКЭА

Дыкан нхабык. Даара дбарны дынхон. Иман ааца ачкэынца. Абарт ахэычкэа иаарыкэшэан ичмазаахейт. Алада даагышит, ааада днагышит, аха ирыхуаз хэа акгы изеилымкааит. Еилыркаазаргы имч ыкамызт рыхэшэтэразыхэан. Нас даалаган иара иаша гэакыа дынхон амал бэбэаны измаз. Длеины иеихэейт абас-абас схэычкэа чмазаахейт, сара барк соуп, унеины урыхэагыш, усыцхраа рыхэышэтэразыхэа.

Иаша даан дрыхэагышит ахэычкэа. Ааыцагы ахэычкэа аашытыхны

иманы ааныка дцейт. Илаганы азэы ауатах акны дышытеитцейт, егы [дааа]

уатах акны дышытеитцейт. Хызыс ирыхызитцейт азэы Окро-Александр, егы

- Чхырчхыл -Мырзакан. Абарт ахэычкэа абас ала иказаап: азэы илцуан ахы, егы - аразын. Мышкы, оымш, хымш иман ишытацаны. Раб есымша даауан иаша икны схэычкэа абакоу хэа диазцаауан.

- Уацэымшэан, ухэычкэа рыхэышэтэра сафуп, - [ихэон иашагы]. Абас дафын пытрак.

Энак ус иеихэейт:

- Ухэычкэа пысит, нак изжит, - хэа иеихэейт. Атэыуара далагейт раб.

- Изысуузеи ари ааыза? Апсыра ианалага, адырра сутарауеиз?

- Уабарыхэагэышьоз, ипысит до, изжит, - ихэейт. Уара кыр уахэозма? - ихэейт.

Нас икайтцагэышьоиз? Дыхынхэны итакэажэ лахы ианыка дааит. Агэакра икалаз ипыхэысгы иналеихэейт.

Ари даалаган ус кайцейт (иаша иоуп иказцо). Димазаарын апалач -

аматцуаы, [уй] дааипыхан ус иеихэейт.

- Уахык абарт ахэычкэа ааыцагы уманы, абригы-абригы [ац акны], -

ац ду азбахэ иеихэейт, акамагы наганы иеииркит. - Абарт ахэычкэа иуманы инаганы ишыны убра ац ду итаца.

Ахэычкэа ашыцагы ааштыхын, иман ддэыкэлит. Убри аамтазыхэан иара (аматушы) ишыцылаз лак ыказаарын, убригы иоаиштыалеит. Иеиманы абри аць ду акны илеит. Ахэычкэа шыштыейтан дфархагылеит. Днарыхэагыш-

шарыхэагышит. Абарт сшыр даара игэнахароуп хэа игэы иаанагеит. Усгы неихэыцит: ахэычкэа раткыс абри ала сшып, ахэычкэа ус иказааит. Ала дагыхан ианаивала, акама оагрихэан ишыт. Ахэычкэа уа аць акны ишыштыатаны, икама ала ашыа ахыртата иманы даакылсит.

- Аа, иухэаз насыгзеит, - [ихэан] ашыа ахыртата иааганы имаз икама оеиирбеит.

- Ибзиоуп, цыара еитоумхэааит, - хэа наиеихэеит.

Арт ахэычкэа ахышытаз дук инахарамкэа анца ран дынхозаарын.

Азаагара дахыныбжылаз, ахэычкэа рцэыуабжы лахаит. Уамашэа

илбеит. Ара сара сахынхоз ауафтышса дакэитымызт арахь аaira, изакэызеи хэа лфыналхан, ахэычкэа ркны днеит. Данрыхэагыш, шанала

иказ шыоук ракэын ахэычкэа. Ахэычкэа ааштылхын илыман аоныка

дцеит. Ахэычкэа хаха-хымш кырыфомызт, кырыжэуамызт. Иара ус дара

рхала иаазауан. Хаха-хымш рыла ахэычкэа рызхаит, шыкэса оажэа

зхыцуаз ракара рызхаит. Даалаган убыс калцеит лара анца иан: азэк

изыхэан иаалхэеит амшэ, ажыа, ала, асаркыа, егыи изыхэангы убыс.

Абарт ахэычкэа лыманы лфыоалхеит, хымоакы ахыеихагылаз длеит.

Иаалыргылан рацэажэара далагеит. “Окро-Алексаандр!” - лхэан лыбжы

аалыргеит.

- Уара абрахь, аоадатэи амоа уанылоит, - лхэеит. - Чхырычхылы-

Мырзакан! - лхэеит. - Уара аладатэи амоахь уцоит, - лхэеит.

гытк инаскыахыан, “шэаагылыш”, - лхэан лыбжы оалыргеит. -

Агэакра шэакэшэозар, - лхэеит, - шэсаркыакэа шэанрыхэагышлакы, шыартцэыраха ижэбоит, - лхэеит.

Абас наралхэан, дфаргыртцит.

Александр дцоит дықэланы, амға ду даныланы. Дышнеуаз акэымкэан, городк дналалейт. Дызбоз зеггы уамашэа дырбон, избан акэзар, ахы ицрыффыны икаҕсон цака, адггыл акны. Абри дызустхарыда анацъалбеит хэа зеггы гэжэажэон.

Дышнеуаз акэымкэан, магазинк акны дныфналейт. Амагазинхъча даара дицэшэейт, аха дицэымшэартэ ихы иирбеит. Даацэажэан убыс ихэейт Оқро-Александр амагазинхъча иахъ:

- Уаалаган исзырхиа, - ихэейт, - ағы бзиаза, акэадыр уафы иимбац, аматэа уафы ишэимтцац. Абри улшарыма! - хэа диазцааит.

- Изсылымшозеи аҕара мыждоуп, аха - ихэейт.

- Аҕара шака утаху сара исымоуп, - ихэейт, - ахы иахтап, - ихэейт.

[Амагазинхъча] дашьталан зызбахэ ихэаз зеггы ирхиейт. Иман даакылсит. Ахыгы шака ихэазгы иитеит. Нас убыс наиеихэейт:

- Сееилахэаны сандэықэло аамтазыхэан, - ихэейт, -

хэынтқарцыпхъаза адыррақэа кашэца, - ихэейт, - цъарак еизаны

иказааит, - хэа иеихэейт. - Сара сёыжэлан схы дсырбоит, - ихэейт.

Ари иара ишихэаз еипш адыррақэа кайцеит [амагазинхъча] иахъабалакь. Ажелар хэынтқарцыпхъаза иааит. Аха, уажэышьта иааит хэа адырра аниита, дығеыжэлан рыбжьара дфобжъалеит. Илагы, ижъагы, имшэггы иара ицуп. Аиаша ухэозар, иказ зеггы даара ицэшэейт. Аҕсыуатцас дыфыбжъагылан дыхэмарит.

- Сьжэбама? - ихэан ибжы файргеит.

- Қо, - рхэейт.

- Уашьта шэеимпы, - ихэейт, - адырра шэыстозар шэаап, мамзар

шэтыпқэа ркны шэыказ, - ихэейт. Иаргы даахынхэын имагазинхъча

иахъ дааит. Дыкан хамтак уа. Дшыказ акэымкэан, абри амагазинхъча

димазаап зҕаб бзиазақ. Амшын нырцэ дынхон амал змаз уафы бзиақ.

Уахык даакылсын, дфоеикэлан амагазинхъча изҕаб дицэганы дигейт. Оқро-Александр икамзаара иакэыршэаны. Оқро-Александр данааи, амагазинхъча агэакра ихыыз зеггы Александр иеихэейт.

- Уацэымшэан, хьаас икаумтан, сара даазгоит, - ихэеит.

Окро-Александр иғааибитан амға дыкәлеит. Агород далтын ақыта дразцаауа иғьөеихеит.

- Абри абызоуп сызыкәшәаз, сахьыказ ағшәмаракны, зыкны сыказ ағшәма изґаб дзаны дыргеит. Амшын нырцә сызлацозеи? - хәа дцаауеит.

Дзызцаауаз зегьы убыс иархәеит:

- Акраацуеит зегьы иахтахьуиужьтеи амшын нырцә ацара, аха уабытәыөса дахәом. Иахәо абра пьхәызба затцәык дыкоуп. Убри лкны унеир, иуалхәоит, аха угәы уәаныз. Абас хазлацозеи хәа инеиуа зегьы кны илфоит атаацәа.

- Нас исыпсыхәозеи? - ихәеит иара.

- Ихаздырам, - рхәеит. - Насгы еиґагы ирхәеит. - Казшьас илымоу убри ауп, лғьыхара иакәыршәаны узнеир, акагы узылуам, - рхәеит. -

Даныцәалакь шыкәсык дығьыхазом.

- Иабыкәу лара дахьынхо? - хәа дцааит Алықсандр.

- Иубома нахьхьы ағшахәакны аоныжә игылоу, алға ахәхәахәа изхылтцуа? Убри акны дынхоит.

Иғьөеихан длеит Окро-Александр. Данынағш, абра цака

ахәыштаараакны дығәхәажьуп, лгәыпхәкәа калатк-калатк иакароуп,

лхатагы дыцәоуп. Ашьшьыхәа дыкылсын акырғәхәа [лгәыпхәы]

дацхаит.

- Хаи, - лхәан, ағхьырцәхәа даағьыхеит лара. - Окро-Александр хәа зызбахә рхәоз уоума? - лхәеит.

- Аиеи! - ихәеит иаргы.

- Узбахә рхәон, исахауан, - лхәеит. - Уахзаазгазеи, гәакрас иумоузеи? - лхәеит.

- Абас-абас, - ихәеит, - амшын нырцә сымцар сыхәом, сызлацо сабхәароуп, - ихәеит.

- Иуасхәап, аха иулшару уара? - хәа диазцааит.

- Ишпьукәу, сара исылымшо акы ыказам, - ихәеит.

- Аха, иулшозар, амшын нырцэынтэи арашь аауеит. Абра ихьоит. Ишхьалакь аҕа абгақэа иацэыргоит. Абгақэа ирымтакэа иузацэгозар, -

лхэеит, - арашь амшын нырцэ уагартэ икалоит, - лхэеит.

Даалаган аҕсаса, арахэ ихэхаит зкыи ркынза. Ишьны, рцэақэа рхыхны

абас иаакэыршаны арахэ шытеитцеит. Абгақэа анааиуа иадхаларц

азыхэан. Нырцэ амшын ахь данынапш, арашь аауеит хьара. Иара

акэараф кайтан икырц азыхэан иеырхианы дтэан. Ус иаакылсит арашь.

Фынтэ ракара иаабылгьан ихьеит арашь. Акэараф аахаиршэын икит (аҕа),

абгақэа арахь ишьны ишьтаз арахэ шырфоз арашь аҕа иманы атакэажэ лахь дааит.

- Хаскынк азбахэ уасхэоит, - лхэеит.

[Зызбахэ иалхэаз ахаскыын ааигеит Александр].

Атакэажэ [уи ахаскыын] арашь аҕа ақьышэ ианнықэылшытыцэқьа ирашьхан иаакэгылт. Иара дыаеыжэлеит. Ирашь дэақэтэеит. Атакэажэ дныаналан акы камчтас иказ аацэырылган илырkit.

- Абри акамчы анааурхо знык ауаа еимаас изалцыртэ ацэа ахыцроуп,

- лхэеит. - Нас инаганы иара иааоуцароуп ацэа, мамзар уазгом, - лхэеит.

Абри ишылхэаз еипш икаитцеит, амшынгыи дыахылеит. Амни азбаб дыззаз икэаскыа абарца дэытаҕалеит.

- Аа, цыым, цыым, - лхэан [азбаб, ари] лнапы ааикэыршаны дылkit.

- Бсыццозар, баала, - ихэеит.

- Хаи, цыым, цыым, - лхэеит, - хгэеитар, схаца дхашьталар, хаишьуеит, уаргыи, саргыи, - лхэеит.

- Бымшэан, - ихэан дэаигехьнитцеит. Амшын агэта дааиуан, аҕшэма

дрышьталеит. Апкаахэа ирашь дасны иаааихеит. Дихьзарц егыгзамызт,

апкаахэа акамчы аникыа, а-еимаак злытшаз [ацэа] ахирҕеит. Убыскан

аамтазыхэан дламтасын икит. Ирашь иааеитцеит. Аа убри акара иласны

идэыкэлеит. Ари азбаб дзаны дызгаз дрывалеит, драҕысуа далагеит.

Убыскан аамтазыхэан Окро-Алексаандр [ирашь] икамчы ахикъан ө-
еимаак злытшаз ахиртэит. Дламтасын икны иғы иафэитцеит. Нырцэка
адэахы дытэит. Убри аамтазыхэан агыгы дытэит. Иареи иареи
еикэптэит. Окро-Алексаандр дааштихын шыамхахы дөйтэитцеит адгыл.

Хэала дөасын ихэда хитэит. Иаахитэан иахылиааит. Еитахитэан,
еитахылиааит. Ани азбаб дыоны дыдэыкэитцеит атакэажэ лахь.

Ахэышпырфы лааиргеит. [Еитах ани азбаб дызгаз ихэда] дласын
иаахитэан, ахэышпырфы өакэипсан иара уа ицбит ихэда нак иахылиаауа.

Арашы арашы еикэптэит. Окро-Алексаандр ирашь аиааит, егы ирашь
аткыс. Ух гэшыа ихэан дөатэит. Ддан атакэажэ лкны инижыыз
имшэгы, ижыагы, илагы иман дааит. Дөатэан азбаб иааигаз лкалт
акны ихы ныкэитцан дытэит. Ус леихэит [даныцэоз]:

- Азэ даауазар, амшэгы, ажыагы, алагы азин рыбымтан сааигэа уафы даартэы.

- Бзиоуп, - лхэит азбаб.

Иара дытэит лкалт акны. Ус ишыказ акэымкэан, нхафык дынхозаарын аөадахька,
икакэаз зегы ибозаарын. Уашьта дытэахэит анигэахэуаз аамтазыхэан даакылсит дара
ркны, аха алеи амшэи днармышьтит.

Длыхэит лара.

- Соурышьтыртэы азин каца, - ихэит. – Иухэарц иутахузеи? - лхэит.

- Акымзаракгы, иара ус [баша] сшэацэажэит, - ихэит.

Длыхэит, деиталыхэит. Азин калтэит алеи, амшэи, ажьей рахь.

Убри аамтазыхэан икама аатиуыцэан дласны ихэда лыкэкны иаахитэит (анхафы
иааиз иоуп дызшыыз).

- Абыржэытэка бсапыыз, - ихэан, азбаб диман ддэыкэлит. Амфан дахьааигоз ус
леихэит:

- Сара баазгазшэа баб икны бсыманы слеиуеит, сара бызгаз брыцэганы баазгазшэа.

- Ибзиоуп, - лхэан дақэшахатхеит. Диман лаб икны длеит.

- Аа, ирзаз уҕха даазгеит, - хэа иеихэеит.

Даара хатыр ду иқэитцеит, амал дуггы иитеит, ахьзи-аҕшеи усгы иара иман (анхафы).

Чхьырчхьыл-Мырзакан исаркья данахэаҕш, шыартцэыраха ибеит.

Деихан ддэықэлеит арахь. Данааи, Оқро-Алексаандр дышыны дышытан.

Даалаган ус избеит Чхьырчхьыл-Мырзакан. Ашьха нхытц икоуп зык,
иааганы имазар, ихэда иақэитцэар, ихэда ҕьоит. Даалаган убыс каитцеит.

- Амшэ, уара указ, - хэа аихэеит. - Оқро-Алексаандр иааигэара уафы дааумышьтын, - ихэеит.

Алаггы ажьагы иманы ддэықэлеит. Абас уерск акара длеихьан, ус аихэеит ажьа.
“Абрагь-абрагь ашьхаікны, - ихэеит, - икоуп азы, уи ааугароуп”.

Ишихэаз азыхь акны инеит ажьа, аҕы азна азы аашьтнахын ашьтахька идэықэлеит.
Алаггы убас ажьа иашьталеит. Ишаанагоз акэымкэа, ари Оқро-Алексаандр дышыны
дахьышьтаз иақэнаҕэеит.

- Хаи, иабихэа, сышҕацэаз! - ихэан дааҕыхеит.

Данааҕш, дабакоу изҕаб? Дызгазгы дидырит, дахьигазгы идырит. Оқро-
Александырггы, Чхьырчхьыл-Мырзакангы, абыцагы иҕеыжэлан идэықэлеит рлақэеи,
рымшэқэеи, ржьақэеи рыманы. Азҕаб дыззаз икны ашырхэа иокылсит. Агэақьхэа
ҕыхэцэыла илажэлан абри ахтынра ықэырхит. Иҕеыжэлан амагазинхьча икны иаакылсит.
Уагы агэақьхэа илажэланы иҕыххаа иқэыртцеит. Нас Оқро-Алексаандри Мырзакани
еицэажэеит ари хазхылцыз дхаҕшаароуп хэа.

Идэықэлеит. Ишиашаз анцэа иахэшьа лкны иаакылсит. Инеины исалыдтэаланы хэ
хазхылцыз дызустоу хабхэароуп хэа лархэеит.

- Шэара шэызхылцыз анхафы иакэын, дҕарын иара. Шэычмазаахан
шэизныкэымго даналага, шэаб иашьа кэбецк (беиак) дынхон, убри
шэиман дцеит шэихэышэҕэырц, насгы шэиаазарц. Даншэыхэаҕш, ахьи
аразни шшэылтцуаз аниба, шэаб иамхэазакэа шэишьырц итахын.

Шэызшыуаз апалач аць ашыапакны данааи, апалач (аматушы)

шэрыцхайшыан, шэа шэцынхэрас ала ишыт. Шэара шэныжныны нак

дцеит. Сара з-аагара хэа сахънеиз шэызбан, арахъ шэаазгеит. Абрагъ-абрагъ ауп шэани шэаби ахынхо, - лхэан амша икэылтцеит.

Ишиашаз раби рани ркны иааит, аха ирылырдыраауаиз? Азы хшэыржэ хэа рархэеит. Ран чакэажэк лымазаарын, азна аалган иаадлыркит. Окро-

Александр даацэажэан убыс ихэеит:

- Ишэыхъзеи абри акара шэзырфарзеи? - хэа дразцааит.

- Абас-абас, - лхэеит, (ран) шыца ахэычкэа хаман, ичмазаахан, ипсит,

- лхэеит.

- Иабафси? - хэа дтаауеит Александр.

- Абра, - лхэеит, сабхэында икны, - хэа.

- Ус акэым ишыкоу, уи бабхэында бижьеит. Ишыырц далагеит ахэычкэа, аха изтаны идэыкэитцаз ауашы ахэычкэа рыцхашыаны рцынхэрас ала ишыт цъ-дук ашыапакны. Бычкэынцэа хара хауп.

- Ишца? - лхэан, атакэажэ дгэыфыны дкахаит, аха агэра лдыргеит.

- Дабакоу бабхэында? - хэа длазцааит.

Ас ишеицэажэоз рани раби зегы еилыркааит. Ауаа дэыкэырцан

изшыырц згэы итаз дааргеит арахъ. Камчыла иааисуа акэакхэа дыршыт.

Иаалаган рани раби анхара уаха атахымкэа ирзыкарцеит. Инхон насыпц ду рыманы, ахцас.

АРҒЫЗБА ИХЫЗ

Хацаки пұхәыски ыкан. Рғызба зацәык дрыман. Уахык арғызба ус пұхыз ибеит: иханы амра гыланы, ишьапаны - амза, игәы ашаецәа шықәирхәмаруаз.

Ашьжымтан иибаз ағхыз иаби иани иреихәеит. Аха иубаз ағхыз ихирхааит хәа иарымхәеит. Ихирхааит уғхыз хәа иахьиарымхәаз иаагәниган, иаби иани кажьны, ионы ддәылтцны дцеит.

Гаҕак дықәланы, амла дакны, ипұсы илкәкәа дышнеиуаз, иағхьа камч хәычык каршәны ибеит. Сзашьтоузеи исымазааит ихәан арғызба, иаашьтихын акамчы наимұытратцаны иҕыөеихеит. Дышнеиуаз, данынағш, тлак агаҕа ишықәгылаз ибеит. Уа даннеи, ох гәышьа ихәан, даағсаха дықан, ашәшьыра дөытатәеит. Дыштәаз акамч иибаз ааигәалашәан, иааимұытцхны дшахәағшуаз, ағцатца анышә инықәкшашәа иаакалеит. Ахәрыцхәа зоурахә чыс хкыс иказ зеггы арыжәтә ухәа, ачанахкәа ирынны иааимтагылеит.

- Иабантәааи ари? Скамчы иалшеит сгәахәуеит, - ихәан, икамч ацәкә нышьтакшауа иҕынеихеит. Аттахәа афатәкәа, арыжәтәкәа ачанахкәа ирынны иаакәгылауа иөаишьталеит.

Икамчы шбаша камчымыз анидыр, иөсимұытратцаны дөатәан, дымлашьуа дықан, изхара ифеит. Акранифа, агаҕа дөықәлан иҕыөеихеит. Дышнеиуаз амөан рағк дааипұылеит, ахәакгы икәнын.

- Уцъасшьоит, ҕы уакәтәазамеи, акамчы иумұытпроу иазууазеи? - арағь арғызба диазцааит.

- Сара соуп ицъаушьауа, ускан ицъашьатәу уара уоуп. Ахәа иукәну иазууазеи, ахәа анрыкәнырцауа аҕы ианҕыжәу ауп, уара ҕы уакәтәазамеи! - ихәеит арғызба.

- Хы, сара сзеипұшроу удыруандаз! “Франгы! Унеины рыхәдакәа хысса!” - анысхәалак, утахызар зықьыкгы ыказааит, уссгы иамазам,

- ихәеит арағь.

- Уара уахәа ухәоит, сара скамчы зеипұшроу удыруандаз, ацәкә нышьтасыкшар, иаразнак чыс хкыс икоу зеггы аакәнаргылоит, - ихәеит арғызба.

- Ус акэзар, акрысҗаца, амла сакуеит, - ихэеит араҗ.

- Ибзиоуп, угта! - ихэан, арҗызба икамчы араҗ иаҗхьа инышьтеикшан, чыс хкыс иказ зеггы леимцеитцеит.

Изхара анифа, араҗ ус ихэеит:

- Еиҗаххып, укамчы сыт, саҗаа устоит?

- Ибзиоуп, - ихэан арҗызба, араҗ иаҗа ааимихит, икамчггы наиитеит.

- Умш аабзиахааит, - җаа араҗ арҗызба инаиаҗэаны иҗынахамтазы.

“Франггы, унеины араҗ ихэда хтэа!” - ихэан арҗызба, франггы атра илыткьан, араҗ ихэда лыхнацеит. Днеины арҗызба икамчы [араҗ] илеимпытхны [иара] илеимҗытраца, араҗ иаҗа леикэынца иҗыҗеихеит.

Даара дныкэахьан, дышнеиуаз, хан дуззак ибеит. Ахан ааигэара даннеи, данзырҗы, агэгэаҗа еиланы атэыуабжы гауа иаҗаит. Ирылалаз закэызеи җаа дхарахаҗшуа дышгылаз, ахтыҗхэыск даайдгылеит.

- Ишэылалазеи, изхацеыуо закэызеи? - җаа длазцааит арҗызба ахтыҗхэыс.

- Ахэынтқар, җах җыца - атауади анхаҗи - иеиҗшыз изааишьтит еилиргараны, изеилмыргар, дыкнаҳаны ашьра икэуп. Убри азоуп ицеыуо изеилагэышьоу, - лхэеит ахтыҗхэыс.

- Уи атэы мариоуп, итынчхааит, - ихэеит арҗызба.

Анс анлаҗа, [ахтыҗхэыс] афырҗаа ахан дыҗхалан, илаҗаз ралхэеит.

Арҗызба афырҗаа ахан дыҗхалан, ах итаацеи иареи рылаҗырз рхыкэкаа иаҗзеилырга җаа ихэауа иалагеит.

- Шэымшэан, шэтынчха! Анцаа инапы шэанцаны шэыказ! - ихэан, драбжауа далагеит. Нас даакэггыжын, ани ахэынтқар ирзааишьтыз аҗыцаггы уатахк аҗы ишьтарцараны ус реихэеит арҗызба. Уатахк аҗы риартакаа карцан, ишьтарцеит.

?хыбжьон арҗызба ах диманы дныҗналеит ауатах, ант аҗыцаггы

ахышьтаз. Азэы днаидгылан ихыза ашьшьыҗаа дҗахеит. Уи зхыза

дҗахаз иҗеитцэа, иҗшьапыкгы еикэыршэны, изнапык ихы иатцаны ус

дышьтан.

- Ари атауад иоуп, - ихэеит арпызба.

Егыгы днаидгылан, ихыза доахеит. Уи иереицьны, ишьамхқа ицламхқа иадыргылары, ионапыкгы итэбэыбжъара ибжъарбэбэа дышьтан.

- Аригы анхао иоуп, - ихэеит.

Абасала, ашыцагы уа иааилырганы ах иоаитеит. Ах даара деигэырбъан, дымпышзакэа ашыцагы ахэынтқар изишьтит. Ахэынтқар ах еилирғап хэа зынза дыказамызт, еилырганы ианизааишьт, даара ицьеишьеит, аха дырғагь о-хэызбак иеипшыз, атауади анхао иртэыз еилырга хэа изааишьтит. Ах итаацэеи иареи дырғагь илеимартэан, ацэыуара иалагеит.

- Шэымшэан, шэтынчха, лабак сзаашэгеишь! - ихэан [арпызба], лабак дааиргеит. Иааргаз алаба ацэы оалихын, ахэызбақэа лахапсаны амца илыгэхэеикын, арцэира далагеит. Иширцэиуаз хэызбак ацэқэа пытзак ашша аалыжжит, егы ак ишейбакыз ихоазаны иаалыжжит.

- Ари атауад иахэызбоуп, - ихэеит [арпызба], ахэызба зықэца ашша аалыжжыз инапы нақэкны, - Абри анхаоы иахэызбоуп - ихэеит егы азгы.

Ах итаацэагы иаргы даара иеигэырбъеит. Ах арпызба ачара изиун, ипъха пъхэысыс диитеит, ахэызбақэагы ахэынтқар изишьтит. Ах ахэызбақэа [зтэыз] еилырганы ахэынтқар ианызынеити [ахэынтқар], даара цэга дгэан, хаибашыроуп хэа изааицхаит ах.

- Хара хаума ахэынтқар иабашыуа, - рхэан ах итаацэагы иаргы ожэык илеимартэан, ацэыуара хыртит.

- Хаи, шэымшэан, ожэгы анцэа цхыраада шэынижърым, - ихэан, арпызба драбжъауа далагеит. Ахэынтқар ағхэара иирбаз азы ах ир мац иманы ддэықэлеит. Арпызбагы ах днаишьталеит.

- Уара уабацои? Ухынхэы! Хара хзы ацэгъара ухы зануриагэышьозеи?

- ихэеит ах, арпызба данаагэеица.

- Моумоу, шэара шэахъцауа саргы сшэыццауеит, - ихэан, арпызба имукэа дрыццеит.

Даара акыр иныкэахьаны, ишнеиуаз,кэарак инхыкэгылеит.

Ианынапшы, нырцэ ахэынтқар ир уаө иимбац зазо икэгыланы ус ирбеит.

- Уара ар уманы уаагыл ара, сара урт идсырбап, усзыпшыла,- ихэеит арпызба, афырхэа ах днаидгылан. Нас акэара ахыкэ дынхыкэгылан, ус ибжыы иргеит:

- Ахэынтқар! Хаисытэкьарцы угэы итоума?

- Хаисытэкьароуп! - хэа ус ибжыы ааиргеит ахэынтқар.

- Ибзиоуп! - ихэан арпызба, иахэахь ихы ааирхан, ус ихэеит:

- Франгы! Унеины ахэынтқар ир зегыы рыхкэа хысса!

Франгы атра ифьткьан, ахэынтқар ир игьагьо ифарылалан, зегыы рыхкэа хыссаны, иаины атра ифталейт. Нас [арпызба] акэара днырын, ахэынтқар днаидгылеит.

- Сумшыын, уаала аоныка, - ихэан, ахэынтқар арпызба дихэауа далагеит.

- Ибзиоуп, - ихэан арпызба, ахэынтқар диццеит.

Ахгыы ир мац иманы дгэырбьауа аоныка дааит.

Ахэынтқар ионы данааи, ачара иун, ипъха затэы арпызба пъхэысыс диццеит. Уантэи арпызба ипъхэыс диманы, афызцэа рацэаны ицны ах ифы дааит. Ипъхэыс [ах ипъха] пъа длоухьан. Ауа арпызба ииарта фькарцан дышьталеит. Ахэынтқар ипъха днеин, лхата иханы дфатэеит, ах ипъхагыы лхата ипъа днеилыркын, ишьапахыы дныкэиеит. Арпызба ипъа игэы дфькэиргылан, дилахэмаруа далагеит. Ипъа игэы дшыкэирхэмаруаз, афырхэа иааигэалашэеит зны иибаз ипъхыз.

- Хаит, иараби, абар сыпшыыз лабфеаба [иахыызбаз], - ихэеит, - амра

схакны игылаз ахэынтқар ипъха лакэзаап, амза - ах ипъха [лакэзаап], ашаецэа

- сычкэын иакэзаап, - ихэан, даара деигэырбьейт.

Адырфэены арпызба ихэсакэа аахэаны, ифызцэа рацэаны иаашьтых ддэыкэлейт. Нахьхыи, ионы ашта агэгэахэа даныфтала, иаби иани ар хақэлейт хэа ифеибаркаан, ифдэылкьан ифт.

- Ишэмышьтын! - ихэан арпызба, ифарыштылан, икны иара ифы иааргеит. (Ашэы ршэуп, рхахэы аужьны).

- Ашэы зышэшэузеи, шэхахэы зоужьузеи? - дразцааит арпызба.

- Чкэына затэык дхаман, дахцэызит, убри изы иахшэгэышьоуп, - рхэеит.

- Шэычкэын уажэы дыжэбар дыжэдыруоу? - дразцааит арпызба.

- Акраацуеит дахцэызижэтеи, дахзымдырыргыы калап, - рхэеит.

- Шэычкэын уахык пьхыз ибеит, ашьжымтан иибаз апыхыз шэеихэеит, аха шэара ихаирхааит хэа иашэымхэеит, убри азами шэныжьны дызца? -

дразцааит.

- Аиеи! - рхэеит.

- Убри сара соуп! - ихэеит арпызба.

Сара соуп анихэатэкья, иаби иани ифеибаргылан, икэкьяшо, дгэыдыркылауа, дхыдыркылауа иалагагэышьеит, рышэгыы уа афырхэа иааршэырхит.

Уи ашьтахьгыы арпызба ачара иуит, иуаажэлар еизиган, еикэыршаны илеиртэеит. Икамчы леимфыцрихын, икалткэа оыпхьаршэны, итэаз рымца акамчы нышьтакшауа даарылалан, чыс хкыс иказ зегыы, арыжэтэ ухэа, илага иларымцеитцеит. Хымш ачара иахатэан, нас илеимыцын, арпызба дьышьауа ицеит, арпызбагыы дыбзиахэха анхара дфалагеит.

АШЭАРЫЦАФ ДЗЫҚӘШӘАЗИ ҒАСКӘАЧ ЗЫҚӘШӘАЗИ

Дыкан шэарацаф бзиақ. Өнақ дышцац еипыш шэарацара дцеит. Дахышэарацоз абныцьма ишьит. Иара убри акра дшэарацаф бзиан, итаххеит убас еипыш каитарц, абныцьма иишьыз еифымкьазакэа, ишеибгоу, ацэа анаахихлак, израцы, ацэы иахатаны. Ицьма иишьыз ацэа аахихит. Ахы, ашьапы, архэарах ацэа иаалахэаны инышьтеитцеит. Амца бзиа иааибайрakit, ицьма шеибгаз ацэы иахеитцеит, ишеибакэу изуеит хэа. Ашша аалтэцэо азымтахь инеиуан еипыш, ацьма ицэы ифахкьан, ацэа ахышьытаз иаапытлан, ахы фахагылт, ашьапкэа фацагылт, доус иаанхазгыы атыпь акны инеин иаакалеит, инаткьеит, ицьеишьан, ишэакьгыы изакэымкит. Ари акара ишэарацахьаз, ари акара иныкэахьаз

ашэарацао бзиа, абри абыза уабытэыса дакэмшэац, сныкэоит, абри иавакэало
иакэшэхьо ауаоҕсы дсыпшаанза схынхэуам сынхамоохь хэа иҕылеихан, акыр
дныкэахьан еипшаан, дикэшэеит ацэ аҕшыи, ацэ еикэатцэеи цакны аффахэа ицэаҕэоз
ауабы.

Аҕсшэакэа ааибырхэан, илатэан ианааицэажэакэа, ари ашэарацао

дзыкэшээз, дзышьтоу атэы ихэеит. Ани ицэаҕэозгы даапышэырччеит.

- Узырччозеи? - ихэан ашэарацао ани ицэаҕэоз диатцааит.

- Уара узыкэшээз башоуп, уи цыашьатэзам, аҕыашьахэатэ сара иуасхэап, - ихэеит.

- Изакеызеи?

- Изакеу уи ауп, сара Таскэач сыхьзуп, сынхабын, аҕсыуа нхабык иубахьоу дшыкоу
сыкан. Аҕхэыс дсыман, аҕа дсыман. Сҕа изханы, ҕхэыс дааигаратэа дыкан.

Абас хабзиахэа, анцэа ишихэара хшыказ акэымкэа, хэмыгханк

атаацэа зегы хлеилатэан акы хнацхаит. Хианы хацэт. Ауха хианы

хшыцээз акэымкэа, “о, аҕшэма, о, Таскэач, Таскэач укоума?” хэа агэара

азэ дааталт. “Хаи, сыкамкэа, изуазеи!” - схэан абҕаахэа ссагылан,

ашэ ааимҕааны ани ҕызтыз снейпылеит. Санынеипыла, “даара уеы

бзианы уаагылааит!” - ихэан, ани иааиз акамчы ласхикьан, сэы бзиахан

саакэгылт. Нас ани акамчы сыхкьаны сэызтэыз, ҕык еипш доеин

дэасыкэтэан, даара ҕэҕэала дныкэеит, алада дцо, ааада дцо шарҕазынза дсыкэтэаны
дныкэон. Ашарҕазы агэара сима дааталан, “ҕыхьа ушыказ еипш укалааит!” - ихэан
икамчы еитаасхикьан, ҕыхьа еипш саакалан, скараха снейн схы ныкэцаны сыцэт
сцэартаҕэы аҕы.

Ани нак дыскэатцны дцеит. Адырғауха ани еитах дышҕаари анацалбеит хэа сшэаны
сыштээз акэымкэа, дырғагь атхыбжьон ибжы геит “о, аҕшэма, о, Таскэач, Таскэач,
укоума?” хэа. “Хаи, иауазеи сыкамкэа!” хэа ашэ ааимҕааны саныодэылтц, ани иааиз
дырғагь акамчы аасхикьан, дырғагь сыҕены саакэиргылан, доеихан дэасыкэтэан,
аухантэаракгы дсыкэтэан дныкэон. Ашарҕазы сырааҕсаны симаны саштаҕы сааиган,
“ушыкац

укалааит!” - ихэан, акамчы еитанасхикъан, сшыкац сакэны саакалан, скара-уараха снеин сиеит. Егыггы агэара дынтыцны дцеит. Ас шаха икалеит. Ахаха раан, сгэы анпцэаза, ари ухаггы даауазар акэхап, ухаггы дсыкэтэаны ддэыкэлозар акэхап схэан, ахэа сыман, шыыжынатцы ахэа ахра салаган, хэлаанза ахра сафын, даара ибзианы исхит. Ахэыц азы инхыршэланы инафушыыр, иааихнатэо убас еипш ирцарны исхит сахэа.

Ауха сымиазакэа сыпшны стэан чан шытахь. Ани еитах даакылсын “о, апшэма!” анихэа, “хай!” схэан ашэ ааимпжааны сшдэылкъан, сахэа авиви акъара салагеит. Ани иааиз иикызггы лаимкэытшэан икашэеит, изкызггы ахэа ахыскъоз дацэшэан, ес, длыташэкэа дцеит.

Ари ицэкашээз закэу збап схэан, снапыршышыуа исыпшаауа салагеит, аха аштафы илашыцамзи, исымбеит. Ианысымба, сыпхэыс илызфыстит: “Ара ак кашэеит, бара, ацэашы быманы бааишь!” хэа. (Ускантэи аамтазы уажэ ари хара хэцатэоу еипш афымца лашара абаказ? -ажэабжхэаф иазгэата).

Ари сыпшэма пхэыс ацэашы лыманы данааи, дааимдан, ани есуаха иааилоз дызласысуаз, сыены сызлакаитцоз акамчы акэзарын, иахкаршэыз илбан иаашытылпжааит абъаахэа. Хэцкэын уи аамтазы дианы дыцэахъан. Ари апхэыс акамчы анаашытылх, уаанза шаха сзыкэшэакэахъаз ласымхэахъази, илымдыруази, абри иканатц збап лхэан, сыпхэыс акамчы аашытылхын, илштыралкит, аха избейт хэа са исалымхэеит. Адыршаены шыыжымтан ианааша, абри иканатц збапишь лхэан, “даара ула бзиахан сапхъа уаагылааит!” лхэан, акамчы анышасхылкъа, сла туфанха агэарп шаакэхеит. Ари шыта икастагэышыоиз, ари енак схэеит, шымыш схэеит, сгэыбзыфт, анс, арс, ари деилагазама акамчы еитапшасхылымкъари сгэахэуеит, лхатца сами

дынтэеит сгэахэуеит, аха кох, уха сыгэхъаа лкуа дыкоума?! Арахь сгэы акэышра сымоуп, аха слахеит, агэара агэтаны сла гэыбзыпха скъакъаза снеины стэеит.

Ашыыжымтан ианаашалакь, “Мура, уст!” - лхэоит абыста цэынхакэа, ахэаша-машакэа насымталыпшоит. Сгэы акэышра сымоуп, ани икалцц зеггы збоит, еилыскаауеит, аха иаласхгэышыеи. Ари сыпхэыс мыжда ани лкамчы илку еиташасхылкъар, ажэытэ сшыкац сапсыуа нхафы заманаха саакэгылар схэеит, аха уха умпсит, ани уха суафылтэуа дыкоума? Ари ас аказаара сгэы пнатэеит.

Уаанза сара суафны адунеи саныкэыз издыруан, ахак дыкан, убри ах агсаса рацэаны иман, пцста гэафак итан ирахэ. Абни сгэалашэан, амна сцап, убри ах ирахэ зыхьчо срыдыркылозар збап, ахышыцэа саарыдыркылозар, агыгшэыг мааиуа икастап, сгэы

акэыҕара амоуп, изакэ гыгшэыгузеи иаасышьтуа, уашьта усгыы ла бзиақ шыкоу сыкоуп,
уаѳрас исылтца егыыкам, ах ихьшыцэа сышпҕарыцхарымшьари, алагыы уаѳ пату ақэитцит,
ауаѳы ишьа алоуп рхэоит хэа аасызбан, иалаухызеи, сѳыласхан абант ахьшыцэа рѳы сцит.

Амѳа сѳықэлан сѳыѳасхейт, сануаѳпсыз урт ахьшыцэа апҕста иахьтагылаз
сымдыруази, уажэ избазма, сѳейт дара рѳы. Амѳан сахьцоз ана, ара сара сацкыс еицақэаз
алақэа сеишуан, аха иарбанзаалакь лак сацэшэо исыдсыргыло сыказма, ала туҕан ззырхэо
сакэны сыкан.

Апҕста ахьшыцэа рѳы сахьыѳкылсыз аумашэа сырбейт.

- Хай, даара ла бзиақ, ла хазынак, уахнахэапшуга ла ссирзак ауп, усгыы, усгыы есуаха
харахэ апҕсаса аки ѳбей абгақэа ианаахцэырымѳо ыказам, иахцэыпҕхастахойт, абри хразкы
иаланы, аказы иаазаргыы, хыхчараны иказаргыы ижэдыруази? - рхэан ахьшыцэа, “хай,
Дамшэ! Дамшэ!” - хэа исыпҕхэо иалагейт, абыстахь аѳаадырхан исымцарыжьт, аха сара
сгэы акэышра сывамзи, цака икажьны иансырта, саламкыыст,

исымфейт.

- Ари закэи, ала абыста амѳо избыхада? - рхэан, атэырѳэы цкьа иқэцаны
ианаасырта, саргыы снеин снадтэалт. Ари ас икастақэаз аумашэа ирбейт. Абыста
снацрыха-аацрыхақэейт, амлагыы сакуа сыкамзи, аха амацара исзымфейт.

- Уара, уи абыста кэацкгыы нақэшэтеишь, иканато аабап, - рхэан, акэац ааган
иақэырцан, акэац аамхуга, абыста аамхуга ауаѳ иеипҕш иаидкыланы исфейт. Анапы
сымамызт, аха сапҕхьатэи сшьапқэеи скыышэи еицырхырааны исфейт. Ас акыршысѳаз
анырба, ахьшыцэа еихагыы сцаршьейт.

- Хай, иараби, шэанацъалбейт, дзакэтэ уаѳпсызышь ари ала заазаз, ас аѳатэ акы
иқэцаны, ауаѳпсы иеипҕш ауп абыстеи акэаци шаѳо, ари ала ас изаазаз аазашьас иейтеи? -
рхэан, иалаухыи, ахьшыцэа сцаршьейт, слакэыршьейт.

Арт ирхэакэо сара мцахэыцэа еилыскаауейт, аха арахь егысызхэом. Есуаха апҕсаса
акы, ѳба еицамкэа абгақэа ишырцэырго атэы ахырхэозгыы исахаит. Уи шырхэоз ансаха,
уахатэи ала акагыы шэцэыпҕхастастэрым аасгэахэт сахьтэаз.

Ауха иааилахэлейт. Аха сара ауха сыцэо сыказма, ауха шаанза арахэ
сшырхагыыжьуга, сышрывагыыжьуга, аак хэа сышшуга икьакьаза иаасыршейт, арахэгыы
пҕхастак рмыхьт. Иааиуга агыгшэыг сыршэейт, ипҕхасцейт.

Ианааша, ахышыцаа җхаста рымамкэа ианырба, ари ала ргэаҗхазеит, игэырбьеит, уашьта иҗабаргэузеи, харахэ зыхьчашаз ала бзиа җауит рхэеит. Ари - иахьа, ари - уацэы, ари уацэашьтахь.

Ус ишыҗказ акэымкэа, сара сызбахэ, ла ссирк азбахэ ала ақыта ирылатэеит. Ари аҗсаса зтэыз аҗ есышықэса җа диоуан, аха, иалаухьи, аҗа даниоулак, акы дгархны дырцэагон, хаха рыбжьарала. Ахэычы данилак аҗхьатэи ауха дзаны дрымгар, адырғауаха дыргон, адырғауаха дрымгар, ахаха рзы дыргон. Абас аҗкэажэ җынтэ аҗа длоухьан, есысықэса абанс акы дырцэагон. Иага җарцаргыы абри җсыхэ рзамтэакэа

икан.

Сара слаханы абант ахышыцаа санрыднагала ашьтахь еипҗш, амни аҗ иҗхэыс җа длоут еитах. Аҗа илоуз дыхьчатэуп абаакэа җэа ажэабжьны иаарылаот.

- Ғаи, абааҗсы, убри аҗшқа акыр дахьчозар, абри ала ла кэыбчак ауп, абри ала дахьчоит, ала замана җамоуп, иҗаманы җцап, - рхэан, җыцаа ахышыцаа уа арахэ рҗы иаангылт, даҗа җыцаа “Шэит, шэит, Дамшэ, Дамшэ!” - рхэан, сара иҗасыҗхьан рҗыҗархеит. Саргыы хара-хара срышьталаны сҗыҗасхеит.

Ауа аҗтынраҗы хыхьнеиз, зегы ааилатэеит. Арт сара сназгаз ахышыцаа рыдагы ах иҗа ихьчаразы инеикэаз рацэаны икан. Агар гылоуп аонутҗка, агар иакэшаны ауаа тэоуп.

Сара изулакгы, ауаа аныҗналоз, иандэылтцауз, еимга-еимцарак схы иархэаны, ашэ ааимкьаразы сеиханы снейн сныҗналан, ани агар аҗка снатэеит. Уажэы ара ауаа аҗыу җэа ицэажэо итэоуп. Аҗх акыр цеит, ауаа ааҗсан, егьин, ацэа ирымнахырц иаҗуп. Ус, ус аҗх ашарахь инеигэеит. Агар иаватэаз ауаа хыркэысуа, иамхацэеит.

Ус ишыҗказ акэымкэа, хыхь атуан аҗы аҗырқхэа абжьы геит. Сара сыцэо сыҗказма, зыбжьы газ иаразнак слымха иаатасит. Аха җыстзом, сҗыхэа аарқьақьаны стэоуп лак штэац еипҗш. Сыштэаз хыхь атуан ахьтэ цгэы дук аҗрымхэа илалбааҗан ажэжэахэа агар илахалан, агаркэкэакэа ааҗнартын, аҗшқа даагархны дҗышьтысҗаауеит җэа ишаҗыз акэымкэа, атаххэа сҗаҗан, аҗгэы леимлагэа искит.

- Уан лкыкахш иуфахьо уазыразызар, сухэоит, сумшьын, соужь, -аҗэеит ани аҗгэы.

Аҗгэы анс анахэа, иааусыжьын. Ес, илылапҗка ицеит, аҗ ихэычы деикэхеит егьимыхькэа.

- Кох-чох, - рхэан, ацэа иалазгы ааҗшит. Аха ант ауаа ааҗшаанза аҗгэи сарей еибакхэакэаз, хыхьейбарххакэаз зегы ирызгэамтеит.

Ацыхэтэан ауаа анаапшкэа, ацэа ианалц егыи, ари уара уоума избаз, сара соума избаз рхэеит, аха рапхья иаапшыз ламыс змаз азэ иакэзаарын, аиаша ихэеит.

- Уи уаргы иумбеит, саргы исымбеит, даеазэггы имбеит, избаз абри алоуп, ахэычы деиқэзырхаз абри алоуп, - ихэеит.

Адырѳаены ианааша, ах иуаажэлар еизгамзгы еизигеит, “еитасхэеит шыта, исыбаргэузеи!” - ихэеит. Ажэлар ачара рзиуит, ахэычы деиқэзырхаз абри алоуп хэа аниархэа, снеиган ауаѳпсы иеипш ачара агэтаны сиртэеит. Саргы имтэоз сакэызма, арахь ала апшра сыман, аха ауаѳы игэакэышра сзынханы исымамзи, сёырѳасаны ачараѳы ауаа срылатэан. Ирхэоз зеггы сахауан, еилыскаауан, сырзызырѳуан.

Ашытахь ачара уаа еимпит, досу рыѳныкакэа ицеит, уа саазгаз ахышыцэагы “Шэит, шэит, Дамшэ, Дамшэ!” - хэа исыпхьан, срышытапало сдэыкэлеит. Аха ахышыцэа срышытапало сышнеиуаз, схы иааташэан, срыцрыпт. Исызбаз уи ауп, абарт аоны икоу, сыпхэыс лгэы хьампссазаргы, сычкэын сызбарыцхаимшьари, дхэчым-дмычым, спап, снеины сыѳны икоу збап хэа сёыласхан стыз-тып сныкэпшырц слеин агээр сылталт. Агэашэ саныѳтала, “о, Дамшэ! Дамшэ! Уаама, Дамшэ? Уаама, Дамшэ? - лхэан, сыпхэыс асоф даакэгылт.

- Хаи, издыруада, ари лгэы хьапссазар, - схэан, сцыхээршэшэо снеин лапхья саагылт.

- Даара укэарыл бзаха сапхья уаагылааит! - лхэан, атах хэа ани лкамчы аныѳасхылкья, скэарылха саакэгылт. Заца срыцхалымшьарыз, еихагы сеицэалтэит. Акэарылра аткыс алара иабанза туцьарроу, аха иааг, исхэагэышьоиз!

Сланы саныказ исыбаргэиз, иарбанзаалак лак ськэша-мыкэша иаасышьтуамызт, сыпхэан, сахьчара бзианы ськан, уажэшьта ас скэарылханы саныкала, исылшагэышьоиз. Сыпхэыс акэйткэа ахьталкуаз снаганы срыцталкуан. Сасык дааир, акэтцара лнапы нтылшыыр, саалпыхьашээр, сыхэда аахтэаны снаимталцозар акэхарын. Икастагэышьоиз, акэйтцара санталоз, аназараѳы снеины скэыкэза статэон. Ашыбыжымтан ианаашалакь, “Дэишь! Дэишь!” - хэа сыпхэыс акэйткэа данрыпхьалакь, ацыкэреи чапшышьза ианыѳкалыпсалакь, снеины сахэапшуа саагылон.

Ус аамта цон, ѳнак, ѳымш, хымш, мчыбжык.

Сара суаѳны саныказ хладахька такэажэык дынхон, лымацара затэык дыкан, дгыл бзиарак дыкэынхон. Ани санкэарылха, акыр аамтагы акэйткэа срыцныкэеит, егыит, аха

сгэы анџцааза, енак акэыткэа ссарылтын, амни уаанза издыруаз атакэажэ лыдгыл ашка сцеит. Амни атакэажэ луачаска сылталан, акы снацха-аацхауа сыкан.

Атакэажэ луачаска сыштэз акэымкэа шыыбжэон еипшаан, исфақэозгы сзымхакэа, амла сакуа, егыиуа саналага, снапшыи, ааигэа ацыкэреи чапшыза избеит.

Егыи ацыкэреи рыпхны еипрыхэхэо икан, арахэыц ацхны, сара снейны ацыкэреи рыцкэа акы снамцасны иналбааздеит. Егыи амни зуачаска стаз атакэажэ абни цэкыаны иханы илымазаарын. Сшафашэаз абџаахэа игэалтеит.

- Уааи, уааи, уааи, уааи! - лхэан, уаха царта смоузт, ацыкэреи арыц скаркы илбаасымдахызи, атакэажэ арахэыц дахан, сналган, саанылкылан, сымтэыжэақэа фалхэеит, нас снышьталтан, ачуан азы нталтэан ифыкнаханы, амца ацталырцеит. Нас длахынхэын (уажэ сылшыуеит хэа ами дызџу), ахэызба аалыпшаан, ахэызба ахра далагеит, ахра даџуп, ахра даџуп, ачуан иџоу азы агэара-гэарахэа еилашуеит.

- Шьта сызгыи шит, сахэызбагыи царуп, исхит, - лхэан, слышьталтан сшыапы днаџрагылт, абри иаабац, ихэац кэтык уафы ишишыыц еипш, сымтэыжэақэа ааидылкылт.

Икасцагэшыоиз, ари усгыи сылшыуеит, усгыи сылшыуеит схэан, сылацаақэа хызџеит. Атакэажэ лыхэызба сыхэда иааталкын, “Таскэач уакэзар, пыхыа ушыказ укалааит! Таскэач уакэзар пыхыа ушыказ укалааит!” - хэа, ахэызба сыхэда иатцлымшыкэа иааулышьтит. Саргыи пыхыа сшыказ, Таскэач сакэны саакэгылт.

- Абри акара узсыргэакыз амни нахыи ах ихэчы пшқа дызгоит хэа сахынеиз дахысумыргаз азоуп. Аха зынза умшыкэа упсы зеикэсырха, “уан лкыкахш иуфахыоу уазыразызар, соужь, сумшыи!” - хэа анысхэаз, убри ахынаугаз азоуп. Уст абри, абри акара аамта ура абас укацаны узмаз упхэыс лџы унеины иутаху лызу, - лхэан, атакэажэ камчык лыман, иааганы иааслырцит.

Ари акамчы иааслыркыз сыпхэыс илыцэзаны, иааганы илымазаарын.

Ари нахыи ах ихэчы дызгарц инеиз ацгэ ду, абри атакэажэ лакэзаарын, уи аумыжкэа исшыр, атакэажэгыи дыпсуазаарын. Ускан ахэчы ацгэы дасмыргеит, дамсхит, аха иара ацгэы мшыкэа иаусыжыит. Уажэшьта ажэытэ Таскэач сакэны сшыкац саакалеит, акамчыгы иааганы иааслырцит атакэажэ.

Знык суафханы, акамчыгы снапы иакны саныкалагэшыа, исыбаргиз, сышиашаз сџаасхан, сгэар сыџталт.

- Кох, сыпшэма уаама, сыпшэма уаама? - лхэан, сыпшэмысгы дыспылт, сычкэнгы асоф даакэгылт.

- Даара бцэапшь (ацэ) бэбэаны, бцэбэацэ бзианы сапхья баагылааит!

- схэан, скамчы апкафхэа иаалхыскьян, дцэапшь бзианы сапхья даакэгылт.

Нас сычкэынгы сипхьян даалбаазгеит.

- Дад, абра апара зшаз, уаргы даара уцэы еикэатэа бэбэаны сапхья уаагылааит! - схэан, апкафхэа акамчы анылеихыскья, уигы дцэы еикэатэа бэбэаны сапхья даакэгылт. Убри сыпшэмыси сычкэыни ирылцыз ацэкэа роуп уажэ абра иубо ицакны сызлацэбэо ацэкэа. Абри иубо зегы рыласцэбэахьеит. Абри акара инасхэаз уахаит, инасхэаз, иаасхэаз мыцрак алоума? - ихэан Таскэач, ацэкэа рышка ихы наирхан дразцааит. “Мы-мы-мы!” - рхэан, ацэкэа рыхкэа абас надаада иааркьеит, иихэаз иакэшахатхауа.

- Абас схызгахьеит, ура узыкэшэаз иавакэало икоу сыздырам, -ихэеит ацыхэтэан Таскэач ани ашэарацаф бзиа ихы наикэкны.

- Хаи, абаапсы, аталасир соухэеит, са сабакоу, уа уабакоу, ура утэык цыашьатэзаап, - ихэеит ашэарацаф. Днеидтны, дхынхэны ифныка дцеит.

АШЭАРЫЦАФ ИМАЦЭЫСУАЗ АПХЭЫЗБЕИ

пшэмыск дыказаарын Чкэына затэык длыман. Убри ачкэын шэарыцара дныкэозаарын ашьхакэа рахь, анахь, арахь. Мышкы дышнеуаз, ашэахэабжь иахаит. Ирацэазаны, идуны ашэахэабжь иахаит. Дзырфит, дзырфит, абри акара ашэа зхэо абра иабаанагеи абас ихэан, дышнеуаз, данынапшы, абнацэ ахэра иафуп, ибеит. Абри абнацэ хэыцс иалагылоу зегынтэарак ашэа рхэоит. Анацьялбеит, ари закэызеи ихэан, деихсын,

абнацэ ишьит. Абнацэ ишьын, ианкаха, днеит, аха дырфагых, ишыпсугы, абри ахэыцс иалагылоу зегынтэарак ашэа рхэоит. Абнацэ ацэа аахихын, иазкэынцаны иманы афны дааит, аха ацьяшьатэы, адунеи ашэахэара атэыла бгоит. Афны дахьяаиз, иани иарей ракэын, уаха икадаз. Ргэылара ах бзиак дыкан. Ах, аматцуцэа бэбэаны иманы, егыны

иказ азэ иакэын. Ари ах иматцуцэа ани ашэахэабжьы анраха, илеин изакэыз анырба, ишыыцырган, илеины ах иархэеит, уанацьялбеит, рхэеит, абна апцацхакны, рхэеит, акаамет ыкоуп, рхэеит, унеины узырфы, рхэеит. Ах днеит. Данызырфы, амитэ ибеит, амитэ иахаит.

- Ари уара укны иабаматэахэу, сара исымазааит, сара изгоит, -ихэан ах, ирылшоиз, рыцха, аҗхэысеиба лычкэыни лареи, агэаккэа, ирымихын, ах ионы инаиган, ионы икэиргылеит. Еикэыршаны атаацэа ахышьтоу абри абнацэ ацэа иалоу ахэыцкэа зегы ицъашьатэха ашэа рхэоит.

Ари ах имацуцэа ус иархэеит, уара, рхэеит, ах! Ари еипш аонакны изхэартеиз, аоны бзиа, афелдышь оны катаны иумазар акэын амзар, ари абыза аонакны ари зхэартоузеи, рхэан, аматуцэа ишьыцыргеит.

- Шэара ишэхэо еипш афелдышь оны сзыказтода, ишҗасыҗсыхэоу?

- ихэеит ах.

- Ишҗауҗсыхэоу умбо, абри еипш акаамет аазгаз иаухэар, убри иузыкаитоит, - хэа иархэеит.

Ари ах, ауао еада длеин ани аҗхэысеиба лычкэын дикит, уара, ихэеит, афельдышьтэ оны абасгы, абасгы исзыкауцароуп, - ихэеит.

Ани ачкэын рыцха, илшоиз, иидыруаиз? Акымзарак акы, аха ари уажэы ах иихэаз каимцар, дишьуеит, дабацари.

Иан ус иалхэеит: “Икоу удыруоу, нан?” лхэан, “аа!” ихэеит.

- Уара унеи, аоны ахьургыло сырба хэа иахэа ах. Аоны ахьургыло ануирбалак, аҗшь-кундхэк рыкны атэкэа арсны, агэтаны уеиха арсны

уааи арахь уаха, нас уатэы ашьжымтан икало убап. Сара анцэа сихэоит, - хэа иалхэеит ари ачкэын иан.

Иан илхэаз ажэа аабамтэыкэа, афырхэа ифынеихан, ах ифы днеин, иабыкэу аоны ахыкауцо, иургыларц абаутаху хэа диазцааит. Абрагь-абрагь икахцоит аоны хэа идырбеит иахьдыргыларц ахьыртахыз. Иан ишылхэаз еипш, иара длеин аҗшь-кундхэк рфы атэкэа аирсын, агэтаны аиха ларсны, ахэылҗаз аоныка дааит.

Ари ачкэын аоны данааи, иан анцэа дихэеит, сара, лхэеит, чкэына затэык дсыман, саби затэык, лхэеит. Абри абыза дакэшэеит, лхэеит. Ихалшартэ хакам, ари абыза са исымбац, лхэеит. Анцэа сухэоит, лхэеит, убри ах ишихэаз еипш, лхэеит, аоны катаны ашьжымтан ауаа идурбараны, лхэеит.

Абас анцэа дихэеит абри аҗхэыс.

Адырџаены ашыжымтан дгыланы дандэылтц, иаштакны митэык, аоны хазына
пъыруа игылоуп, цыашьахэык. Ари аеацэ ацэагы уа инаганы ишьтеитеит, аха арт
амацуцаа ихьмызбыршьеит дырџегьых. Аха ескынгы шыжымтанла имацэысуеит
абрахь цыара инахараны, амшын инахыкны, амшын нырцэка. Ари закэузеи хэа ианазцаа,
ах (даџа ахак) ипъха дыказаап убрака, жэџан лмырбазакэаны, быџлашала драазахьан. Убри
ах ипъха лнацэкыыс (ажэабжьхэаџ лнацэкыыс аалырцысит) ианлырцыслак, имацэысуазаап.
Ари ах имацуцаа ирдыруеит ауп. Ах иџы инеины иархэеит абригь-абригь адгыыл акны,
амшын нырцэ ахак ипъха дыкоуп. Ани леипъш ахазына даныкала, убри ах ипъха уара
дааугар акэын, рхэеит, идырцалеит.

- Ари зылшода, дысзаазгода, сара исылшома, уи са дсызтода, дысзаагома? - ихэеит
ари ах.

- Абри аоны еипъш казцаз, уи илымшой, - рхэеит. --- Убри илырша, ирката, - хэа
иархэеит.

Ах еитах дылкылсын, ани ачкэын дикит.

- Абни есышыжымтан амацэыс зхылцуа апъхэызба дысзааугароуп, мамзар
усшьеит, - ихэеит.

Ачкэын икаитцагэышьоиз. Ихы икэыжыны иан лкны днеин, илеихэеит абас ауп
сзыкэшэаз хэа.

- Ах адца иситаз абри ауп, амацэыс зхылцуа апъхэызба дысзааугароуп, мамзар ухы
хысцэоит хэа сеихэеит, - ихэеит.

- Ибзиоуп, дузаазгоит хэа иахэа, нан, - лхэеит ачкэын иан. - Ибзиоуп хэа иахэа, аџба
сзыкарцааит, аџба аонутка сара истаху зегы наганы итарцааит. Аџба стартэаны
сдэыкэырцааит, дузаазгоит хэа иахэа, - лхэеит ари ачкэын иан.

Ари днеин ах иеихэеит иззухэаз азџаб дузаазгоит, аха сызлацозеи?

Аџба сзыката, ауатахкэа абри акара аманы, ихэеит. Уатахцыпъхыза абзарбзанкэа
џнаргыланы исзыката ихэеит. Уатахцыпъхыза пьутк, пьутк ахы џнапсаны ихэеит. Насгы
шеишыкэсеи рыбжьара иагаџ наганы идсыржэыргы, ирџасцаргы инымтэаша аџы, аџатэ,
ажэтэ еразнакы зегы сзыџнаца. Нас сцоит, дузаазгоит уи иззухэаз азџаб, ихэеит ари
ачкэын.

- Ари зылшода, исзыказтода? - ихэеит ах.

- Ари зылшода умбо, уматцуэа ирылымшои, уха изѳузеи, абарт идыркатца, - ихэеит ари ачкэын.

Ари ах иматцуэа даарыѳхьан, даарысны икит, абасгыы, абасгыы аѳба сзыкашэтароуп, абасгыы исзеибышэтароуп, ауатахкэа рацэаны иаманы, ахыы рацэаны ионацаны, фатэыла, жэтэыла ѳык, бзык иазымхэо иртэны, ихэеит.

Арт амацуэа гэыкэхакэа, иоеи иоашьталан, иоалаган, шеишыкэсеи рыбжьара аѳба карцеит, ишакэнагаз идырхиеит. Идырхиан, ари ачкэын дылталан ддэыкэлеит уажэы. Дандэыкэлоз убас ажэа нижьит.

- Сара сгыыжьны санаауа, аѳба абжыы аншэахалак, ишааиуа еипѳш абухта (аскьала) инадгыларатэы, азы хтамлакэа, арахь хаатыцырэтэ еипѳш ишэырхиа, - хэа реихэеит.

Иара аѳба дылталан, амѳа дыкэлеит.

Ари дышлеиуаз акэымкэаны, акаѳыхэа иѳба аангылеит. Егьи ани ахэыхэ ѳырны иаины аѳба акызаап. Ааи, до, исыхьзеи хэа даннеи, ахэыхэ ааит, ибеит.

- Иухьзеи, акагы умышьзеит, акагы убаргэзам, - ахэеит ахэыхэ.

-Сара абас абзиара ду сзызуз, акы ибзиазаны сухэарц стахуп, - ахэеит.

- Уахьсызгэакуа, сануаххалак, абри устоит, - ахэан, амцэыжэѳа ахэыц аалхны инаганы абри ачкэын инатеит, инапаѳы инаркит. - Еилахара бааѳсык уахьакэшэо, сара иѳэѳэаны сухэоит. - ахэеит.

Нас ахэыхэ ѳырны нак ицеит, аригыы ихы дакэитхеит. Ахэыхэ амцэыжэѳа иалнахыз ахэыц иѳыба интеитцеит. - Удаѳрак уанакэшэалак, абри сымцэыжэѳа ахэыц уѳыба иаатых, нас уара уахьыкоу сара снеиуеит, - ахэеит ахэыхэ анцоз.

Ари дцо, дцо, дцо, дышцоз, амацэыс ахьыказ, уа ааигэа дыдгылт. Ашэа зхэо абнацэ ацэагыы уа аѳба изтоуп. Уи акарахэа ашэа ахэоит. Аѳба ааникылан дыѳшуп. Ажэлар накынтэи иааѳшын, аѳба рбеит, аха игэаѳыны иара иахь азэггы дзымааит. Иахьа ус икалеит, уатэы ус икалеит, уатэашьтахь ари калеит. ѳсыхэа аныкамлаза, атыхэтэаны шьоукы реааибыртан, хцоит хара хаѳсуазаргыы, хаѳсааит, абри закэу еилхаргоит, рхэан, ицеит абарт. Иахьлеиз, арт аннеи, скьатеит ихэан, иаша, астал хианы икан, акрырѳеитцеит, акры диржэит, аѳны (аѳба) ионагаланы ахыы дирбеит. Абра тыѳс исымоуп, абра саины сыкоуп хэа реихэеит арт ауаа. Адырѳаѳынггы шьоукы ааит, адырхаѳынггы шьоукы ааит. Абас, абас, абас мацара нак-нак еилысуаны, шыкэсыбжак дыкоуп абри до, нак-нак еилысуа иалагеит абарт ауаа.

Имшэакэа абарт ауаа иааиуаз абри аҕбаҕы итэаны акрырфо, акры ржэуа иашыцыланы абас иҕалеит. Аха зеггы абрахь инеиуеит, аха абри азҕаб амацэыс зхылтцау длеиуам. Абри азҕаб дзыоноу аоны ддэылтцзом. Ари азҕаб атыхэтэаны ихьмызбылшьеит.

- Ари еипҕш ахазына ахьыкоу сарггы сганы ишшэырбарауазеи, - лхэеит.

Мышкы зеггы цэара рцара иакэыршэаны, рыҕамзаара иакэыршэаны, лматцауаы илалхэеит, бара мыжда сганы исырба убри аҕба, иҕалалакгы калааит, лхэеит, ирласны хцаны, хаап, лхэеит. Ибзиоуп, лхэеит ари лматцауаы зҕабггы. Еиманы аҕба ахьгылаз инеит. Ианнеи, ани ачкэынгы иитахыз, дыззыпҕшыз уи акэын, уа инаиртэан, ани азҕаб ааы лиржэуа, ани лиржэуа, анс ихэо, арс ихэо диргэыбзыҕуа, ааы даиршьын, дникылеит.

Нас, апкаоҕэа аҕба цысны идэыкэлеит арахь. Ари азҕаб дшышьны дыцэоуп,

арт шзахэо амоа икэлан иаауеит. Иаауа, иаауа, акыр иааит. Ус, ари азҕаб дфыхеит. Дфыхан днапҕшы-аапҕшын, дабакоу, амшын агэта дхыуп, аҕба дтоуп.

Лмацэаз аалымбылхын амшын инталыршэит. Лмацэаз амшын ианталыршэ, абара (атабара) иалагеит. Азы мачхо, имачхо, абар шыта аҕба амшын аца иакыысуа, иннакыло иалагеит. Икаитцарызеи ари ачкэын шыта, дабацари?

Убри аамтазы игэалашэеит, ани ахэыхэ амцэыжэоа иалнахыз ахэыц ицыыба итаммыз, ианаатих, ахэыхэ атыкхэа иаакылсит.

- Аа, узыргэакзеи? - ахэеит ахэыхэ.

- Сзыргэакуа абри ауп, амшын атабара иафуп, абри азҕаб лмацэаз амшын иалалыршэын итанарбоит, - ихэеит ари ачкэын.

Ахэыхэ ара ахы танаршышьуа, ана ахы танаршышьуа ес иҕанатцалакгы амацэаз аҕшааит. Амацэаз анапҕшаа, амшынгы атыпҕ акны инеит. Нас ари ачкэын иҕба ишзахэоз ирласны аҕааирхеит. Уашьта ари иах иааигэа дааит. Ааигэа дааиуа даналага, аҕба ирхэхэо далагеит, избанда азҕаб хазына диманы даауеит.

Ари ах дгэырбьеит, агэырбья дагоит, ари аҕхэыс имаз нак дкаижьт, сара аҕхэыс хазына дысзааргоит, скьатеит ихэан, ауаа иманы ага дхыкэгылоуп, аҕба аaira дазыпҕшуп.

Ари аҕба ааигэа ианааи, ари ачкэын иааигоз изҕаб ус леихэеит, икоу абас ауп, абас сақэшэехьеит, абас ах исыдитцаз алоуп бшаазго, быззаазгогы дыбсырбап хэа леихэеит.

Иааин аҕба аазыхгылеит. (Ажэабжьхэо дыччоит.) Ажэлар еизаны игылоуп. Ахгы уа днеит сыпҕхэыс цыашьахэатэ дааргеит хэа.

- Абри иоума, уара, сыззааугаз? - лхэит азџаб ачкэын лхы найкэкны, ах данылба. Ах имацуцаагы уа идгылоуп.

- Аиеи, абри изыхэоуп бзаазгаз, - ихэит лара даазгаз ачкэын.

- Ха, ха, ха, - лхэан дааччеит лара. - Ари, - лхэит, длаханы, - лхэит,

- ахыу-хыухэа дышуа дыкэлааит, - лхэит. - Арт имацуцаа идгылоу зеггы мацуарханы иара ицлааит, - лхэит. - Сара уара сутэызааит, - хэа иалхэит.

Ишылхэаз икалеит. Ахи имацуцаеи лақэахеит. Ани аџхэыс еиба лычкэын иааигаз азџаб џхэысс дигеит. Ачара ду руит.

АФЫЗАРА НАЗМЫГЗАЗ ИХЫЗ

Фыца аныкэацаа еицныкэон, иныкэаны икараха ишаауаз акэымкэа, дэык акны иааит, адэ дуззак ыкоуп ихэит. Адэакны ианааи, “абра шэшьярак, тлак ацака хаџсахшыап” ихэит руазэк. Рыхкэа нкыдыртан инатэит. Азэк ахыр-хырхэа дыцэит, егы дааџшуа дтэоуп. Амни ахыр-хырхэа ицэаз дшыцэаз акэымкэан, кэтаџык иакараны акы ааиџытшэан, хахэ хэычык икэыруа абра адэы икэланы ицоит, ихэит.

Ари ани иааџшуаз ианиба, уамашэа ибаны дахэаџшуеит, ицо, ицо, ицо, такэы ицеит. Иахнеиз, абра хахэ дук кажьуп, ахахэ ду иавагыжът, иавагыжът, ахахэ ишавагыжьюаз иахцаз имбазеит ани иааџшуаз аныкэа. Амни акэтаџы иакараны, амни ицэаз ауаа иџы итытны ицаз ызт. Ари ила траа дшазыџшуаз џытк аатхэан, ани ахахэ ду иаавкэан, икэыруа аџаанахан (ари ибоит, дахэаџшуеит), ани ифыза ахырхырхэа дыцэоуп, ишааиуаз, ишааиуаз ани иџы ианылташэа, “кох, анаџалбеит, арыскаамта сышџацааз!” - ихэан, ихы-иџы инапы аахышыын даакэтэит, ихэит.

- Акыр сыцэазу? - хэа ихэан, ихэит ифыза диазцааит.

- Моумоу, уамакгы уцэамызт, - ихэит. Ари иибаз ани цьеи иеихэап, иеихэазом умбо. Нас хамтак ашытахь иара ани ицэаз ус ихэит:

- Аа, анаџалбеит! - ихэит.

- Икалазеи? - ихэит ани ицэамыз.

- Аа, п̄хыз избаз удьруазар, убри акара хамазар, хапсаанза ххаазага хмоуази, - ихэеит. (Ани ицэаны ифыхаз иоуп изхэо.)

- Иубазеи уара, бзиа убааит?!

- Уанацабеит, п̄хыз абри хзыкэтэоу еип̄ш дэ-дук афьы сыкэланы сцо, сцо, сцо сышнеиуаз акэымкэа, хахэ дуззак кажбын, ахахэ акны санлеи, ахахэ савагыжьуа, савагыжьуа, изулакь, амни ахахэ сцэытагылан аца сантап̄шы, хап̄шыа хэычык абни ахахэ ацака ижуп, абас кэапеишэа хыла итэны, амни акэбар хыла итэны абас избейт, - ихэеит ани ицэаны иаап̄шыз.

Ани ицэамыз иибаз, нас иахаз акы ишазхэаз идырт, “аа, егы”, -

ихэеит, уаха егымхэеит умбо.

Арт уашьта ифагылан рыфныкакэа иандэыкэла (ани иибаз ицэан ифыхаз ифыза иеимхэазейт), “кох, ари сара избаз змааназ ани п̄хызла ибазаап, абри цабыргызар калап, акы ыкоуп, схаазага аазгоит” ихэан, апкафхэа ифны днеин (ифыза даницрытц ашьтахь), абеиха, егы аашьтихын, дылкылсын ани адэы агэта икэжыыз ахахэ дфахан, ахахэ аца ахап̄шыа хэычы ытхны ахы аазгоит хэа ижуа дышнеиуаз, ахап̄шыа цабыргынгы ибейт. Ее, иаша баба, дгэырфьатэа итоу збойт хэа афа кны данфаха, зегы матап̄шыны, еилаарцыруа ашыр-сыр хэа илтибахэеит.

- Хаи, иабип̄с дах..., ани аматкэа сырфейтоит убоо! - ихэан, длаткьан дыфын, длыткьан длыкэлан дцеит, ип̄сы игейт иалаухи.

Ифыза димейфалатыр, ифызагы иаргы ип̄саанза рхаазага рауан, ифыза даниефалат, сара схала изгоит хэа дахьнеиз, ахы матхейт.

Ацабырг, икэнагаз ихьит.

АИАША УХЭАР, АП̄СЫ ДАРГЫЛОИТ

“Аиаша ухэар, ап̄сы даргылоит” рхэоит, таарых ажэоуп.

Азэы п̄хэыс дааигейт, дычкэынан, ифыза икэла, икэнагаз азфаб дааигейт. п̄хэыс данааига, аамтала хшаа диоут. Абри ауаф ип̄хэыси иарей ироуз ахшаа изара фахыс дуафп̄сны, изара лахыс алада дып̄сызны абас диит. Ари ауаф ихшаа ас даниы, хьаас икит,

адырцаа дрышьталт абри еипъш икоу зыхъязеи, абри ахэычы абас дызизеи хэа дазцаауа ддэықәлеит. Хъаас икит аб рыщха, умбо.

- Аазашъас иахтөзеи ас шанала ииз ахэычы, ибжа пьсызуп, ибжа уафъсуп,
- хэа дцаа-пъшаауа акыр дныкэеит.

Такэажэык дыкан, такэажэ дырк, амни атакэажэ лызбахэ рахан, абарт хатей пьхэыси цан атакэажэ илазцааит. Иахлазцааз, “убри шэычкэын дызлакоу далзыргуа аз нырцэ дыкоуп”, - хэа ралхэт. Уи азы амшын нырцэ хэоуп иаанаго, адрес роуит. Илалаган аихатэ чамадан карцеит хатей пьхэыси. Аихатэ чамадан икартаз, изара фохыс ибаны ачамадан, чамадантас икарцит, уи алахыс иеиханы, азы татэаны, ахэчы азы дзаатцаны дкарцеит, изара лахыс ани дыпъсызны дахыказ.

Идэықәылт арт ауаа рычкэын дрыманы, амни еипъш икартаз ачамадан дтацаны, амфа икэлеит. Ишнеиуаз, амшын нырцэ ианней, адрес ани атакэажэ дыр ирылымтахъази, иахънейз итаауа, ипъшаауа ишнеиуаз акэымкэа, абри шэзышьтоу ауафы дахыкоу аброуп хэа рархэеит изызтаакэаз, изышьтаз ауафы ионы иакэшэеит. Иахнейз ан дтэоуп, атаца дтэоуп.

- Уа мшыбзиақэа! - хэа хэаны агэара инталт.
- Адыр хэа икоу дахыкоу аброума? - хэа иразцааит.
- Аа, аброуп, - рхэеит атацей анхэеи (апъшэмацэа).
- Адырф дарбан, дабакоу?
- Уажэ дааиуеит , - рхэеит апъшэмацэа.

Арт ауаа уа инеиз ачамадан ркымзи, апъшэмацэа ачамадан аарымырхын, инаган инықэдыргылт. Абар адыр уажэ дааиуеит, уажэышьтан дааиуеит хэа ипъшны иаатэеит, апъшэмацэагы даргы лейбартэакэеит, уаха фыртуам, пьсыршьом, еикэпъшьыхаа итэоуп. Ус иштэаз акэымкэа, азэы аоны даафнашылоит. Уаха “бзиала шэабеит” ихэом, даеакы ихэом, даины длатэеит. Нас данылатэа, егы иан длазцааит (ари адыр хэа изышьтаз иоуп иааиз, ари ан, апъшэма пьхэыс бырг лъа иоуп).

- Сан, аказы сбазцаауеит? - хэа ус ихэит.

- Закэузеи, нан? - лхэеит.

- Адунеи аҕы ибҕахи, гэаанагарас абри сымандаз, абас сыкандаз хэа иарбану бгэы ззыхэо? - хэа иан длазцааит.

- Нан дукэыхшоуп, сычкэын, уара узаманахэха укоуп, стаца дзаманахэха дгылоуп, учкэынцэа, уара шэыбзиахэха шэыкоуп, сыфара иагым, сыматэа иагым, ахыбра-атцыбра абас (ажэабжьхэао ихэда инапы натцеикит - С.З.), анцэа ишихэара сыкоуп.

Сыпсы ишатаху сыкоуп, иарбанзаалакь гэырфак, хэаак сымам, -

лхэеит иан.

- Моумоу - ихэеит иара, - Хэаак, гэырфак бымоуп, сан, исабымхэар калом, сан, аиаша сабхэароуп.

Уажэы арт ани пҕеи амҕа изкэу, иеибырхэо змаануу убри ауп, абни иааргаз ибжа пҕсызны, ибжа уафҕсны иааргаз ахэычы, ауафҕсы иалыргара, дшеибакэу дуафҕсны дҕкаларц азы амҕы дыкэуп ари адыр, уаха иааины итэоу рахь ажэак мхэакэа.

- Моумоу, нан, убаашэит, акымзарак хэаак сымазам, - лхэеит лара

иан.

- Моумоу, ак зацэык иарбанзаалакь ибысамхэо акы гэаанагарак, гэхэак бымамкэа быказам, абри агэхэара ибымоу аасабымхэар калазом, исабхэароуп, - ихэеит.

Ари ачкэын иан, аиашазы, дунеи аҕстазаараҕы икоу зегь рыла деикэшэоуп, ак зацэык лыгуп, гэхэарак лымоуп, иарбану лычкэын идыруеит, аха лара илирхэар иҕахуп уажэы. Лара илызхэом, дацэыпҕхашьоит.

- Иаабымхэар зузом, - ихэеит иара.

- Нан дукэыхшоуп, уаха акымзар акы стахзам, уаб (убома ара дахькылсуа, лычкэын илирхэо, аиаша, аиаша ауп иахьугалакгы), уаб, ачара ашка ауаа анцуа, иеыжэланы, атаҕын ашэшэы иахуа, аҕда-сада хэа ицэажэо, ркэымжэқэа, ркабақэа рышэтцаны, рыгеқэа ирыкэтэаны, рыгеқэа анс картцуа, арс картцуа, иеырба-еырбо амҕаду ианыланы ианлеиуа, уабгы убра дрылазар стахын, - лхэеит.

Уи акы. Уи уи ала лгэы иаанагоз аиаша лхэит илулакгы.

- Ибзиоуп, - ихэеит лычкэынгы. (Избан акэзар, арахь зегьы рыла,

зегьы рзы деикэшэоуп, аха лхатца дыказаргы лҕахын умбо, уигы

гэаанагарамзи, уиггы атахымзи, мчыла илимырхээр ала-мала илхэомызт!)

Уажэшьта ипхэыс длазцаауеит. Уажэшьта егыртгы дрызцаароуп,
рыгэтакы аиаша дирхээрроуп, нас ауп амни шананы икоу ахэычгы
даналдыргуа. “Аиаша ухээр, апсы даргылоит” хэа хыс изамоу убри ауп.

- Бара ибтахи, цыара хэчык, изакаразаалак бгэы инанамгуа, ах, абри абас сыканда,
абри салаканда, абри сыманда хэа бгэы иаанагуа акрыкоума, ус акыкамкэа залшарым,-
ихэан, дааи длызцаауа ифааихеит. Ипхэыс лоуп дзызцаауа.

- Иарбанзаалак ак стахым, сышэца иагым, сыфатэ иагым, схатца
дыкоуп, сыпха, сца ыкоуп, сыоны ыкоуп, зегь рыла сеибытоуп, - лхэеит.

- Моумоу, акы бгэы амыхэоны бкаларым, бгэы зыхэо бхээрроуп, -
ихэеит иара. (Уиггы уажэы акы лирхэоит умбо!).

Гэылак дрымоуп, ргэыларатэка иааигэаны дынхоит. Амни агэыла

дицшьталар цэгэа илымбо дыказаап. (Ари иара лафуп, ахэара
маншэалам, аха исхари, исазхэаз ус ауп ишсеихэаз, ишцакастцари!

Убома ари ауаа ара иипшаауа? Аиаша атахуп убама, убриггы иашами,
лхатца иткыс ани агэыла иаха дхатца бэбэоуп хэа длыпхэазеит.) Иалаххи,
уиггы лгэы итаз аиаша, агэыла дицшьталар шылтыхыз лирхэеит.

- Ыхых, абыржэшьтоуп аиаша аныбхэаз, - ихэан уиггы уа даалгеит.

Уажэшьта шыца (иани ипхэыси) дразцаан, ирыгкэаз, гэахэарас
ирымакэаз дирхэеит. Арахь абарт ауаа аиаша анырхэалак, амни
инаргаз ахэычы ибжа псыми (псызми), далгоит, дзеибакэу дуаохоит.

- Уара ари акара са сгэаанагара ансурхэа, уан лгэаанагара
анылурхэа, уарггы акы угэы иаанамгакэаны укаларым, убри саухээрроуп,
- лхэеит ипхэыс.

- Кох, сара акымзар акгы сгэы иаанагазом, - ихэан, дара апхэа мап шыркуаз еипш,
иарггы азнык азы мап икит.

- Моумоу, харггы мап хкын, аха иахурхэеит, уарггы угэы иҥоу, угэы иҥыхо аахаумхэар калазом, - рхэан, ианггы иҥхэысггы иааисын дыркзеит.

- Ус акэзар, сара убыс ауп истаху (иарггы цыара изымхэо, зхэара иҥауадаоу акы итахуп убама!), азэы абра агэар данаатало, аилахэара лкума, ачамадан лкума, илкзаалакггы (лара лоума, иара иоума), уаха иарбанзаалакь акаггы стахым, абра агэар иаатало аилахэара иику аахыртланы сынтаҥшындаз хэа сыкоуп, убри бзиа избоит, изакэызаалакь иаахыртны сынтаҥшындаз хэа убри хэаас исымоуп, - ихэеит.

- Уан дукэыхшоуп, абар иахыкоу, ачамадан абра икэгылоуп,

утамҥшуа [уеи], - хэа лхэан ихэеит иан, ант иааргаз ачмадан уа

икэгыламзи, ахэычггы уа дтамзи, ачамадан аахыртны дынтаҥшызар,

ачкэын замана дчаҥшыза дыҥтытит. (Уаанза ибжа ҥсызны дыкамзи!)

“Аиаша аҥсы даргылоит” хэа хамхэахэази, аиаша уа иаацэырцит.

ФЫҦЬА АИЛАХЭЫЛАЦЭА

Фыҥья айгэылацэа амхы еицыларцозаап. Адггыл руазэк итэын. Аҥш лацаны ианалга, имааит, ҥшы шыата зацэык ауп иааз. Акэыди ахэымсаги алаҥсамзи, кэыдки хэымсагки роуп иааз.

- Кох, ихэхэеи? - рхэан, еиталарцеит. Дырҥаггых акака рыда мгылеит. Еиталарцеит ахынтэ. Дырҥаггых аҥши, акэыди, ахэымсаги акака рыда мгылеит. Аамта акэымшэама, егыма седроу.

- Кох, амш сызгом сара ара, - ихэан, ани алахэыла дцеит нак далцны. Ани адггыл зтэыз “са сынасыҥ абри ада аламзаап” ихэан, ант акака иҥагылаз аҥши, акэыди, ахэымсаги ирашэеит. Идухеит, икалеит, итагалатэхеит.

- Баала! - ихэан, иҥхэыс даашыҥихын, акалат рыманы инеин, “аҥш

ҥеы!” хэа иҥхэыс ианлеихэа, днеин, шыапык иҥалаз лапкыак закэиз,

иааҥылҥын, акалат инталыршэит, иара имаганала аҥхэ аахитэеит.

Еиҗаҗагылеит. Еиҗаҗалахит, иаргы еиҗа аҗхә аахитәеит. Абас, абас,
абас, лара алапкә җылхуа, иара аҗхә аахитәо, еиҗаҗагыло,
хәылбыҗханза имтәзакәа хатагы пҗхәысгы аҗш аҗәра иаҗын. Аҗш
раҗазаны иҗәны илаганы илеикәрыҗыит. Адырәәены ани ркәйд шыап
иҗалаз җырхын, еиҗаҗалеит, иҗырхын, иҗалеит. Убас мацара шықәсык
ирызхашаз аҗкысгы акәйд роуит. Ахәымсаггы убас ироуит.

Ани илахәыла, иалҗны иҗаз дааҗшны ибеит.

- Кох, уара, са сужьейт, ари аҗш ара иканы, сара заамурак сзууит, җакәрыларак
сзузбейт акәымзар, саргы салоуп ари, - ихәейт.

- Иеикараны иахшароуп, - ихәейт ани акагы кәзымҗаз алахәыла.

- Ибзиоуп, - рхәан, иршан, абжа анахь икарыҗсеит, абжа арахь икарыҗсеит.

- Иутаху арбан! - ихәан ари адгыл зтәыз, егыгы акы инапы нақәикын, “абри
сҗахуп”, - ихәейт.

- Ибзиоуп, иумаз, - ихәейт адгыл зтәыз.

Аены хәлаанза аус зуаз ани адгыл зтәыз рыҗха дааҗсаны дыкан, ихы ахьнықәитҗаз
дыҗәейт. Егы дзырҗәоиз, ауаҗ пҗшья ду. Ари даныҗәа, ани длеин ари иҗш иахыхны
арахь иара иаҗш иакәиҗсо далагеит. Ани иҗәаз дааҗшын, дибейт, аха егымхәейт,
дгәеимҗазшәа кәитҗейт . Ианша, ари аҗш ззаз илақәа җейт, ила агьамбазо дынхейт.

- Кох, икалазеи иабахәа, сыла егыбазом, сыла егыбазом, - хәа ила инапы җишьуа
далагеит.

- Аиеи, баба, иаха са сыла иабомызт, иахья уара ула иамбозар акәхап, - ихәейт ани
аҗшәма.

А҄КӘЫН ХӘЫ҄И АДАУИ

Хәычы еибак днеин аҗәаша дыкәлейт ашьыбжьон аҗәаша ифаразы. Ара ахәычы
аҗәаша дшықәыз адауы млага дааитҗагылт. Адауы аҗәа дзыкәломызт, ахәычы дшықәыз
аниба, ибжы иқәирҗейт:

- Еи, ура аччи, уа ацэа икэу, цэак сзаашьт! - хэа.

Ахэычы ацэа аафихын, иршэны адауы игэдытцеит.

- Еита цэак сзаашьт, ари сзымхеит, - ихэеит адауы еитех.

Ахэычы даеа цэакгы аафихын, дакэжьцэан адауы изылаишьтит.

- Уара амахэ аа уаакэгыланы, амахэ аза кны, ааа аарышэшэеишь, ацэа сзылеиуеит! - ихэеит адауы.

Ахэычы иеаамарпъсны, амахэ аза ибзианы икны, дахьынхаланы,

амахэ аа длыкэгылан (ишэпан амахэ аа) ианааирцысы, ихжэан акэакхэа

ишлеиуаз адауы ихы илакэхан, даараза даргэамцит, уааы иаацьеишьартэ

еипъш игэы ааимнакьеит. Аха адауажэ дырфагьых ипъсы аавиган, ус

ихэеит:

-Уара хэычы кадыць, уа уахьыкэтэоу мацк хыхь уеаышьтыхны, амахэ аза укэгыланы, амахэ аа кны иааршэшэеишь, - хэа.

Адауы ас анихэа, ахэычы амахэ аза дыкэгыланы амахэ аа кны ианааиршэшэа, амахэ аа аажэан, двалшэан, дкэалаауа адауы иикыз аатэа дтахайт. (Адауажэ иаатэа рхианы икны дгылазаарын умбо!)

Ахэычы аатэа дантаха, ахы ааимлагэа икны диман ифыеишеит.

Дшааиуаз акэымкэа, з-дук дааефьынгылт. Азы данныгефьынгыла, иаатэа

нышьтацаны зык нкастэоит хэа днавалеит. Адауы даннавала, ахэычы

дызтаз аатэа ихы аатиган, даатыцын, аатэа азна ахахэ тацаны, ахы

ааимацьгэаны, иара иеитэахит. Адауы азы катэаны данааи, иаатэа

дфаталан иманы дахьынхоз иадгьыл афы дааит. Итакэажэжэ лызфитит:

- Уа, бара, стакэажэ! Ачкэын ката дыбзаазгеит, акэаб ала азы

кнаханы, ирласны дылтацаны джэы, шыбжьхьас дахфар стахуп, - хэа.

Адауажэ итакэажэ дкарамео днеин, акэаб ду зыла иртэны ифыкналхан, амца агэакхэа ифаталцан, ахэарахэа илыршит. Адауы иааигаз аатэа ахы аапълыртлан, ахы

ларханы уа итаз ақаб иахьылталыжыыз ахахэ ақаб ата аатцханы, амцагы ркытаны нак агэарахэа ахэштаара илыгэхэахаит.

- Хаит, анышэ даманда, уи ахэычы дысиааит, убоо! - ихэеит адауы ипсахы пьжэжэо. Дкарамёо длагыжыын ишыта дықеланы ифааихан, дырфагь ани дызлацаз ала даины адэы агэтакны данынапшы-аапшы, ахэычы уаанза дызкэыз еитах дықэны дибейт, ацэа ифоит, ацэа ирышэшэоит, ашэа ихэоит. Адауы днеин днаитцагылт.

- Хаи, уара, аччиа, сзужьазей? - ихэеит адауы.

- Ажьбарафэы унсыжыуа цыушьоит, узжэеит агыит акэым, итагь афэпш цэгьара устараны сыкоуп, - ихэеит ахэычы.

Ахэычы анс анихэа, адауы зынзак ипсахы еибакын, ацэатцла длеи длажэлан ирхыцхыцит, аха изытымхэеит, ахэычы дизкамыжыт. Арахь иара усгы дзыкэлазом. Акыр аамта атцла датафьирт, ацыхэтэан ииулакгы ахэычы далыфрны ишитахыз димцахаит. Дырфагьых иаатэа дыотайртэан, саапсеит егыт хэа даанымфасзакэа, аапсарак камцакэа деихан диман ионы дааит. Ани уажэшьта еиха игэы ичануп, ахэычы дицэцар хэа дымшэои, аатэа ахы фэхэаны ишыказ илыгфаиргылан, итакэажэ ус леихэеит:

- Хаи, бара бааласишь! Ирласны аз фыц цкьа иршны дсызтажэ абри ахэычы нак, абыржэытэкьа деимысымцэар схэартам, даара амлагы сакуеит, даара саапсангы сыкоуп,- хэа.

Ас итакэажэ адца литан адауы днавалт нак адэахы. Адауы даннавала, егы ашьтахь, атакэажэ ақаб азна азы лыршын, ахэычы ақаб дтасыршэуеит хэа атакэажэ аатэа ахы анаалыртла, ахэычы дыотыпзан, атакэажэ лымч мырхакэа ақаб дынтажыны, иара алыфэра дфыкэыпжа дцеит.

Адауы адэахы дахьындэылтцыз акыргы даанхеит, данаафнала, хэарас иатахузеи, акэац шыжэра ижэхьан. Адауы ақаб дылтапшызар, ауафы ижы жэны итоуп, атэан кэалыкэацэо ихуп. (Ани ипхэыс дтакэажэын, аха апсылара лыгыз цыушьо!)

- Ых, уара аччиа, иага ацьабаа сурбахьазаргы, сыпсы уастейт уашьта!

- ихэеит адауы, дмақар-чақаруа. (Ахэычы ижы жэны итоу цымшьои!)

Ақаб акэац аатиган, длатэан ахапахэа афара далагеит. Ипхэыс лоуп зжы ифо, аха иалидыраауеи? Ифеит, далгеит.

- Еи, уара адауажэ, укэац иуфаз хаазушь? - ихэан ахэычы, хыхь алыфэра дахыкэтэаз ибжы фаиргеит.

- Ҳаи, уара аччиа уоума уа хыхь икэтэоу? Исфәоуцаз закә жызеи, уара хлаҳәада хәычы? Уара ужбы акәыз цышыа исымфеи! - ихәеит адауы.

- Уҗхәыс атакәажә лжбы ами, агьама зеиҗшраз алаггы ишҗоузымдыри, уҗхәыс лжбы ауп иуфаз, сара сжбы акәым, аха ишубо еиҗш, сара ара сыҗоуп, сара сжбы фатәыс уара иузтодаз, адауажә! - ихәеит ахәычы.

- Уи лжбы ихаа, ихаам, уашьта исфеит, салгеит, аха уара дырфагь сыҗсы уастароуп, абыржәыцәкьа иаасоухәароуп абра узлақәлаз? - ихәан адауы ахәычы диқәкааит.

- Сара ара сызлақәлаз мариоуп, уара узықәлозар.

- Ишҗыкәу, ушҗақәлеи?

- Асаанқәа еихаргыло, еихаргыло, удулаҗ акны асанқәа иҗаз зеггы еихаргыланы сықәлан, ишубо еиҗш, абра саины сықәтәоуп, узааир, суфеит, халалс суоуааит, мамзар, уанзымааиггы, ус указааит, - ихәеит ахәычы.

Адауы, дқарамҗо икфьора длыкфалан, ишеибакәыз зеггы исаан-маан

имаз зеггы еихаиргылан дкыдлеит хыхь алыҗәрахьы дхаларц. Ани хыхь дызхалозма, исаанқәа данрықәгыла, илеилыфрын ес, длалыфрын нак ахәштаара длеин длыгәхәахәит.

- Ҳаит, уара, аччиа, ссаанқәа сыҗурҗеит, уашьта ма исахәа уара абра узлақәлаз аиаша! - ихәеит адауажә.

- Амна акәакь афь алымт иаганы икфажьу шәцызтә мхәцәкәа еидыскылан, абра икыдсыргылан, устәи ала схалт, акәакь ала, акәакь акны уаины убыс коуцар, уаргыы ухалап, - ихәеит ахәычы.

Адауы дылкылсын амжә амахәкәа ацәхар рхихын, имхәцәкәа цәхарла еидфәеихәалан, алыҗәра сықәлоит хәа далагеит. Аха ани адауажә ацәхари амхәцә жьакцақәеи дныркыло дыказма, данкыдла, деиталыфрын, дырфаггых зынзаск инапқәагыы ак хыблааит, иаргыы имцажә ахьейкәыз уа деитагәхәахәит.

- Уара абра узлақәлаз цкьа исахәа, мамзар, убра схалар, умышмыжда узаазгоит, - хәа адауы еитах ахәычы диқәкааит.

- Ара сызлақәлаз аиашацәкьа утахызар, уи зынза имариоу акоуп, аха

уара иуасхәар, урыцхасшьоит, - ихәеит ахәычы хыхь алыҗәра дахьықәтәаз.

- Ишпыкэу уи, сызлахалозеи?

- Ара ухалар, улбаагара цэгъахоит, мамзар, ара уажэйтэкъа афақъахэа ухазгалоит сара, - ихэеит ахэычы.

- Исахэа ура мыжда! - ихэеит адауы. (Уажэшьта дыммақаркэа ахэара каитцо далагеит умбо!)

Ахэштаара ааигэара абас метрак атқыс инеиханы аихатэы шытан, ани ахэычы хыхынтэи дахылапъшуаз ибон ани аихатэы.

- Абни ишытоу аихатэы амца илыгехэатаны икапъшышьза цкъа иршны, уеикэа ааушьхны убри улахатэар, иаразнак угъаны абра укэпъалоит, саргы убыс ауп сышхала, нас арахь изыстахиз, иалыфрны уахь икасыжът, -

ихэеит ахэычы.

- Каит, ари абыржэ иихэаз цабыргытэкъоуп, акыр цабыргызар, - ихэан, адауы даалаган, аихатэы лаба амца илыгехэеитан иршит, аха икапъшышьза иршит. Нас дөахан ианыаибуреитца, адауы длеифрыблаан, агэапъхэа ахэштаара длыгехэахаит. Ахэычы длалбаан, ашэа хэо ифеааихан, ани атэа ахыгылаз длеин, икэа азна атэа иртэын, ахэылбыгеха ианыпъса лахь дааит. Иан дыпъсхан. Иахьяггы дыхэмаруа убра дыкоуп.

ЧАЧИХАБЖЬИ АДАУИ

Икан лыгажэыки такэажэыки. Урт хэыч дрымазамызт. Өнак алыгажэ рашэара дцеит. Данцоз итакэажэ илеихэеит шыыбжьон ихэы амхафэы иналгарц. Атакэажэ амца злеикэылташаз фархькэак днарышьталан, хыцэ-мыцэкэак кэшэо дышнеиуз кэтафь дуззак днахагылеит. Атакэажэ акэтафь аашьтылхын илыма аоны дааит, инаган акэарт инацалцеит. Лыпъшэма ихэы анлырхиа, цъара кэтафькэак изызгап хэа акэытцарафэы даннеи, алаламбатэ лбеит: ани икаршэны илбаз ахьхылтаз чкэына хэычык дыхтэалоуп.

- Унан, нан, ура узустада? - хэа диазцааит.

- Сара Чачихабжь сыхъзуп, бычкэын соуп, акэтафь иаабгаз сахылцит,

- ихэеит иара.

Атакэажэ даара дгэырбъеит. Чачихабжь аоныка даалгеит.

- Нан, сара уажэы уаб ихэы изызгоит, саанза аоны указ, - хэа иалхэеит.

Аха Чачихабжь имуит.

- Иааг арахь, саб ихэы сара изгоит, - хэа дыхтеикит.

Уара макъана ухэычуп, - лхэан мап-чап хэа дылмышьтырц далагеит.

- Уца, нас, иумуазар, амала, уаб ифэы унеиаанза арыбъарахь умпъшын,

- хэа иабжьалгеит.

Иаб ихэы иманы амѳа дыкэлеит. Иан иалхэаз наигзеит, амхафэы днеиаанза иарбъарахь дхьампъшзеит. Рыцхарас икалаз, амхафэы даннеи, аанда дызхымтцеит, анс ихэеит, арс ихэеит, аха иамуит. Нас иаб иахь афэытра далагеит.

- О, баба! Уааи ара, аанда сахьызхымтцуа умбазои? - хэа. Алыгажэ ицьеишьеит, илакэишьеит. Иѳага нкаиршэын, дыѳны аандаѳ данааи, чкэына хэычык ихэы дацаза дгылоуп.

- Уара узустада, дад? - хэа атахмада диазцааит.

- Сара Чачихабжь сыхьзуп, уѳа соуп. Сан афархь шылыкэшэоз кэтабък лбан, аоны иахьаалгаз акэарт иаталцан, убри акэтабъ салцит. Шыбжьон хэа ухэы узаазгеит, - ихэеит ачкэын.

Атахмада даара дгэырбъеит. Акранифа, егыи, ичкэын аоныка ддэыкэитцеит.

- Дад, амѳан уанцо арымарахь ухьампъшзакэа уцала аоны унеиаанза,

- хэа иеихэеит.

Ари ачкэын амѳа дыкэны дцоит аоныка. Дхэыцын, абарт сани саби исархэаз закэузеи, амхахьы санауаз уарбъарахь умпъшын хэа салхэеит сан. Уажэы аоныка санцо армарахь умпъшын аоны унеиаанза хэа сеихэеит саб. Дии бабеи исархэаз закэу еилыскаароуп хэа игэы иазымычхакэа иармарахь данынапъш, цэатцлак гылоуп, ипъшзоуп, унеины ашьашэыр унататэар, уѳсы узатгарым. Атэа капъшь ѳоуп. Чачихабжь ари баны даангылозма, афырхэа атэа дѳыхэнаны ифеит, игэапъхан даѳакгы ифеит. Ифеит, ифеит, аха изхара изыѳом, иѳсы иауам, дзылбауам, уа дыкэтэоуп. Ус хатцак дааитцагылеит.

- Уара ачкэын уа икэтэоу, абри амахэ сзыршэшэеи, саргыы цэак снацхап, - ихэеит ани иааитцагылаз ахатца.

Ахатца иззиэхээз амахэ сыршэшэоит хэа Чачихабжь ашырхэа днеин данныкэгыла, адыххэа иаажэан, даманы така илеит. Ахатцагы (ари адауы иакэзаарын) Чачихабжь дааникылан, аатца дынтартэаны дима ддэыкэлеит. Дцо, дцо, акыр днаскьеит. Ус адауы ипхэыс лыкэфитит акэаб акэлыргыларц, рхэы иманы дышнеиуа леихэеит.

Ари Чачихабжь дааиган акалат днытцеикын, иара ускэак иман цэара, уахь дцеит. Адауы ипхэыс азы анлыршы, ахэызба лыман дааит, аха Чачихабжь ишышыша дакэмшэеит.

- Уара узбасшьо, шышышас иумоузеи? - хэа диазцааит. Чачихабжь ани илхээз дафахо дыказма!

- Кох, уи даара имариоупеи: ахэызба ахэы сгэы иладыргыланы, афы бара бгэы иладыргыланы благэытасыр, акыт аасхмырткэа, знык ала сыбшьуеит, - ихэахт.

Чачихабжь ихэатэы аахалцан, ахэызба ахэы иара игэы инадыргыланы, афы лара лгэы инадыргыланы данагэтас, иара ицынхэрас лара дыпхсын деизкэа иапхэа дынкахаит. Чачихабжьгы дааитамхазакэа, афырхэа дааифихын, акэаб дынтатааны, атуан дфыхэнан дныкэтэеит.

Ус апшэмагы дааит. Акэац жэызар гэастап хэа акэаб данынтапш, ипхэыс деифыккэа дыжэны дтажьуп. Адауы дытцбыбны дыхэхэеит, дкааит. Ааада данынапш, атуан афы Чачихабжь дыкэтэоуп. Дыхэнар итаххеит, аха дызлахэнои.

- Уара узлахэнеи уахь? - хэа Чачихабжь диазцааит.

- Ачанахкэа еихаргыла-еихаргыланы ссарыкэгылан сыхэнеит, - ихэеит Чачихабжь.

Иаргы ус икаитарц избан, ачанахкэа еихаргылан данфыкэгыла, ипхэны, еилакэакэа инкаижьт.

- Уара амц ухэеит, узлахэназ аиаша соуэхэроуп, - ихэеит адауы еитак.

- Азас сфахапалан сыхэнеит, - атак кайцеит Чачихабжь.

Адауы дкарамео дааимдан азас дуззак ааиган, даныфахапала, длахапсы дцеит.

Чачихабжь дгэырфьеит. Дфалбаан, адауы имаз имал зегы еидыхэхэаланы аоны иааигеит. Аоны дахэаиз иани иаби еибарцэуо, хачкэын дтахеит хэа итэоуп.

- О, уара, шэзыртэуозеи? Абар сыхьыкоу! - хэа рыкэфитит. Арт рычкэын деибга-дызшыда данырба, игэырбьеит, ачара ду руит. Уи ашытахь мышкэак аатхьан, алыгажэ еитах рашэара дцеит.

- Шьыбжьон саб ихэы згоит, - ихэеит Чачихабжь.

- Ибзиоуп, нан, - лхэан иан атакэажэ, афатэ илтан иманы иаб дахьырашэоз амхафэы днеит.

Атахмада атла амтан ашьашэырафэ днатэан акрифейт, егьит. Ус ианынапш, азэ дшааиуаз рбеит. Уигьы дытахмадоуп. Апсшэакэа ааибырхэан, инеибартэакэеит.

- Ари ачкэын уара дутэума? - ихэан дцааит ани иааиз.

- Аа, са дыстэуп, - ихэеит Чачихабжь иаб.

- Хылтц дсымазам, са дсыт, - ихэеит иааиз.

- Кох, дышпжаусто, саргыы хшаара дсымазамызт, уажэ ааигэоуп дансоуз, - ихэеит Чачихабжь иаб.

Ари ас ихэеит, аха Чачихабжь иаб иеихэеит умшэакэа сит хэа. Егьи апжара рацэаны измаз азэ иакэзаарын. Апжара ари атахмада инаитаны, Чачихабжь ачавра даалахэаны, ицбаба дынтаиршэит. Диманы дцеит. Аоны даннеи, дгэырбьатэа ипхэыс лахь фетит, “Бзыргэырбьаша акы бзаазгеит” хэа. Ицбыбахь инапы ндэыкэитцазар, ичавра амацара иаатигейт, Чачихабжь дтытны дцахьан иани иаби рахь. Иаби иани еитах ачара руит, ахы ртин инхеит инцит.

ЧАИЛ - СМАИЛ ИПХЭЫСААГШЬА

Дыкан кытак рах, ихьзын Туркманбеи. Уи диман даара тыпха бзиах,
илыхьзын Дарцъан. Уи дынцэахшамзар уздыррымызт, убас дыпшзан,
дыгэыкын, акъаадыш еипш лцэа цкъан, дкахэхэа лоура, лытбаара дназан,
лзара пан, иааицыгыжыын, лыла агэқэа тыбраан, лныкэашья пшзан,
лыхцэы ахьапштэылан, обаны ипжаны лызқэа икыдын. Лказшья, лхы пату

акэцашьей лынамыси рыла ак лыгмызт, лдырра ҳаракын, дкэышын,
днаалан.

Убри леипш азбаб хазына дахьыказ, арғарцэа бзиақэа лассы-лассы сасра илтауан,
илеиёырбон. Урт арғарцэа азбаб леимакра ахьгы инеибацахьан.

Ах Туркманбеи иқытан дынхауан Чаил-Смаил. Уи қэрала мбатэык ихыцуамызт, аха
иидыршаз дырны дықан, ауафбзиара аганахьала ак игмызт, ауафьцэгъара аганахьалагъы
егъа афы дрыхшазаргъы дитцахомызт, ицэгъараз ма ибзиараз, дназыдгылаз аус ағы иара
ишааитаху ала инапы итихуан. Иара дахамызт, аха ахцэа ауафра рымеикуан,
иагыицэшэуан дара. Чаил-Смаил дэыбжаказан, иара дзықэтэауаз, дызланыкэауаз рашьын,
уи арашь анырҳара дун, ағштэы ларцьын. Чаил-Смаил уск, ццакырак иманы цъара
данцауаз, ирашь амтэыжэақэа аманы иғьыруашэа акэын иласны ишцауаз, ацакьа дукэа
цлакы ашэара иказ ирхығауан, ахракэа ирхалон, илбаауан. Ёыла жэамш ныкэара
ахьатахыз, иара ёнакала днеиуан.

Чаил-Смаил уафы наза-аазан, ихы-иғы ттэан, иғатақэа
хьағштэылан, ихаршаланы изамоақэа иркыдын, инаалашьа, иказшьа
митэын, азбабцэа бзиа дырбон, иеиёырбон, деимаркуан, аха иара
длағшуан.

Чаил-Смаил ирашь ёырба-ёырбо лассы-лассы ах Туркманбеи иашта иавгаз амоа
даныслон. Ёнак убастэи дышнеиуаз, ишеишеиуа мратас ак ааиёаччеит, ирашь ура
аанкыланы, инапы илахь инадкыланы днағшит уахь. Ах ихан ахышэ афнуцкала дадгылан
дығшуеит ах иғха Дарцьан. Лнапы лкьоит арахь уааи хэа аанарго.

Чаил-Смаил дааитамхазакэа ауафьцэажэара здыруз ирашь адырра
аиҗеит, иара ааитамхазакэа еитас иууаза иған, агэашэ иахыған, ашта
интағалеит. Чаил-Смаил ашырхэа дылгеыжэған, ағэра арашь ахэда
инькэиршэын, иара абғьаахэа лара дахьыкэгылаз ахан ахышэ
днацагылеит.

- Сымацара соуп афны икоу, арахь ухал, - лхэеит Дарцьан.

- Уа мшыбзиа! - ихэан Чаил-Смаил ламысла, патула лнапы икит, аҕсшэа леихэит Дарцъан.

- Сатамзааит, Чаил-Смаил хэа зызбахэ рхэо уара уоума? - дцааит Дарцъан.

- Ааи, бхаткы, сара соуп, авба сывамзааит, саргы иахьада абас

ааигэа саабидгыланы бсымбацыт, амала бызбахэ бзианы исахахьан,

иагыашазаап уи, сылаҕш шынбықэшэаз еипшцэҕья иаразнак сыҕсгы

нбыхэлэшэит бгэы шыҕоу сыздыруам акэымзар, - ихэит Чаил-Смаил.

- Ицабыргны иуцэыззом, уара ахатца бзиа Чаил-Смаил, абра лассы-

лассы уанымасуа сылаҕш ухуп, угэатаны усимоуп, арашь ыырба-ыырбо,

уара акэадыр уаласоушэа, убҕа цыара имкэацазо, уҕамчы еиыырҕаны

икны, ухы, уҕсы разаны, ламысла пату акэцаны ауп ушымасуа. Насгы

сара исахахьэит уара узбахэ, ацэгъараҕы ухэта штоумыжыуа,

абзиараҕгы ишахэтоу ала ламысла ушазныкэауа, гэйткаала сара

дыстахуп абри уара уеипш иҕоу агэымшэа хатца ызас, - дааҕьатэы-

ҕьатэит Дарцъан.

- Аиашала, сара бара бзиа бшызбоз басхэит, баргы сара бзиа

сшыббоз бхэит, нас ус анакэха, аринахыс хус мөаҕгашьас иахтарызеи?

- дцааит Чаил-Смаил.

- Изуцэыззарызеи, саби, сани, сашьцэеи рыказшьа акыр ицэгьоуп,

дара ртэала сара исеиҕу тыҕха адунеи аҕы дыкамшэа срыҕхьазоит,

убас исыкэнаго хатцакгы дыкамшэоуп ишыҕоу, сара саткыс еиҕыз

арҕарцаагы сыргарацы ртаххан, аха стаацаа ирымуйт. Ажэакала, даара

ишэартоуп стаацаа азыразымкэа уара уццара, убри акынтэ аринахыс,

уҕхамшьакэа, ухы иакэнарған лассы-ласс аҕызцаа уцны уахтаала,

ухалатэала, уеҕаршьцыл, ууаҕреи, ухатцареи, уламыси, указшьеи рыла, анцаа ихэаны,

ургэаҕхар, уареи сареи хзын жэангэашэҕьарахоит, -

лхэеит Дарцъан.

Дарцъан ишакэналыргаз ала, Чаил-Смаил иөызцэа ицны сасра
дыртаауеит, кырқэа иеыдиршыцылеит, дрылатэеит, дрылагылеит, дара
апшэмацэаггы ибзианы дрыдыркылауеит, пату икэырцауеит, убас
ишыказ ашьтахь ауафы дырзынаишьтуеит Дарцъан лтаацэа рызубаб
пъхэысс диатэаршьбаразы, аха дара иаахцэаны мап ркуеит, диртом
рызубаб.

Ашьтахь Чаил-Смаил ауаа рзынаишьтуеит Дарцъан лтаацэа хаала шэызубаб
дансышэымта, таацэала шэызаггы амца шэалатцаны шэызбылуеит, мчыла шэызубабггы
дызгоит хэа.

Ах Туркманбеи Чаил-Смаил иуафыцэгъара дацэшэаны, уи хиамоа
дшанимтоз идыруан, итаацэа, иахтны уаа иманы, ионра, идэынра кажьны
уахынла иезаны пъшьба-хэба қыта дрылсны қытак ағы анхара далагеит.

Уи ашьтахь шықэсык акара цхьан. Чаил-Смаил иеыртынчны дыкан. Ус енак иара
ихы дааташэеит иара бзиа иибоз Дарцъан. Ирашь акэадыр оакэитцан, апкацахэа
илыкэиршэын, ах Туркманбеи нхара дахьцаз ахтынра ашта дынталейт, уа аоны иказ ах
ипъхэыс лакэын.

- Ара бара быда азэггы дыказами? - хэа длазцааит ахкэажэ Чаил-

Смаил, иеырхааны тынхак иеипъш.

- Хашпъакам, нан, схата, сычкэынцэа оыцьа, сыпъха, - лхэеит ахкэажэ.

- Урт абакоу?

- Нан, сысас, сызубаб бзиахэык лоуп, уаа шэоык лышьтоуп,

деимаркуеит, азэы диахтар, егырт хара харшьуеит, уажэы убарт

рызаггы нак икэырцаразы схатеи, сычкэынцэеи, хматуцэеи рееибытаны рабашьра
иафуп. Сыпъха ахан дыонокны дхамоуп, - лхэеит ахкэажэ.

Чаил-Смаил даатамхазакэа ашырхэа ирашь даакэтэан,

иахьеибашьуаз ахь дцеит, уа драбашьуан, абжаоык таирхеит, егырт

рхы ргеит. Ах ибызцаа ицеибашьуазгы иара Чаил-Смаилгы аиааира
ганы иааит аоныка. Амса сымоуп, уха сымцар калом хэа ацара иеазикит
Чаил-Смаил.

- Кох, уха ухашьтуам, уара ухацимзар, урт хара хамч рыкэымхар каларын, абзиара
ду хзыкауцеит, харгы ихалшо ала ацимхэра узауроуп, араха, ашэахэ, амал уахтароуп, -
ихэеит ах.

- Итабуп даараза, ах ухаткы, сара смалдазам, цхыраара хэычык
касцазар, уи уамак ыкам, даға зны хаикэшэап, - ихэан, ацара иакэикит
асас.

- Иухэашьоузеи, дад, ус калом, атцхгы акыр инеихьеит, уха ара ушьталароуп,
уатэы шьыжьнац уцап, - ихэан ах асас ижэа икит, ауа уа уатахк ағы дышьтарцеит иара.

Ускан ашшэмацэа дрыздыруамызт уи ахата рыпсы еикэзырхаз Чаил-

Смаил, избанзар иара ижакы аужьны, ихы-иғы ахэы иаганы икан, ашхьан ах
дызустоу еиликаарц даниазцаа, ғазны хаибадырып хэа ихэахьан
асас.

“Абри хасас даара хатца бэбэак иоуп, ламыс змоу азэ иоуп, иара иуазар, хазбаб
диахтап, махэыс дкахтап” хэа рызбеит атацэа. Уиала рызбаб Дарцьянгы
дакэдыршахатит. Дарцьян дылдырхьеит уи рысас Чаил-Смаил шиакэу, аха илхэом
макыана. Ауа анаатынчраха, Дарцьян днеиуеит Чаил-Смаил дахышыштоу ауатах ағы, уака
еибадыруеит, ашсшэа еибырхэоит, агэеибабылра аганахьала кыраамта еицэажэоит.
Дарцьян иааткааны илхэоит лтацэа шазыразхаз, лара иара дыширто, махэыс дшыртау,
ларгы дшазыразу.

Ағны анша, ахтынрағы Дарцьян лтацэа иралхэоит рысас Чаил-

Смаил шиакэу, насгы иарей ларей ауа еибырхэаз ажэа. Шьыжьхьяфан ах итацэеи
рысаси тэымуафык дрыламкэа ианаатэа, ах ажэа ахэара дналагеит абас:

- Дад, Чаил-Смаил, уара аамтала хауара утаххан, аха хара акэнага
хэахзакэмыршэеит, уажэык уара угэы камыжькэа иацы уахзаан, хапсы
ғухит, уажэы хара уахтауп махэыс укахтарц, сычкэынцэа шыца ыкоуп,

уара ухыкуп, акыр хамазар амал уара уалахэуп, нахьхы хахьахыцыз
хаонра, хдэынра ехьарнахыс уара иутэуп, шыта абаагэара аипш
уахакэыршоуп уара, - ихэан ах, Чаил-Смаил деикэыртшыьхаа дыпхашья-
пхато дахьгылаз ихы днагэызит. Анхэа лнапкэа ыргыжьуа
дгэыдылкылеит. Убас Чаил-Смаил иабхэындрэеи иареи гэыдибакылеит.

Ах аены акыта уаа нагакэа дрыпхэеит, ачара иуит, ипхэа деихреитцеит, амал ритеит,
уаа шэык атацаагацэа амэа икэитцеит. Фымш рыштыахь атацаагацэа ажэытэ ах иахтынра
ашта инталеит. Уагы хымш еипшыны чара духеит.

Чаил-Смаил ах ипхэа пхэысс дахьыгаз иан Бабахан илгэампхэит.

- Нан, сычкэын, пхэыс данаауга уан духаштит акэу?! - хэа иан Бабахан изылыцхаит.
Чаил-Смаил иан лэы днеиуеит.

- Нан, сычкэын, уаб рыцха ианихааныз илшоз ахатцара акара уара иулшом, уаб арымз
дныкэион, сара ашахала дыкэфасхэон. Иара иеаартцысны, ашаха пцэаны дгылон, - лхэеит
ан.

- Саргы убас саб еипш сылсыршап, - ихэеит Чаил-Смаил.

Бабахан ишылхэаз еипш, арымз дыкэфалхэеит, иара ашэшэыхагы
ахмырткэа иеааиртцысын, ашаха пцитэан, дгылеит.

- Оо, нан, афырхаца, уи улуршеит, аха уаб абырфынтэ шахала даныкэфасхэалак,
ускангы ипцэаны дгылон, аха уи уара иулымшар калап, - лхэеит ан.

- Ибзиоуп, сан, уи алагы сыкэфахэа, ишпэсызпымтэари, - ихэеит
апца.

Бабахан мцахэыцэа лычкэын ах ипхэа дыстахым, пхэысс дааумган

хэа иалхэахьан, уажэы лхэатэы хамтакэа уи дахьааигаз азы дахьсырхэуеит хэа ауп
дызэу. Бабахан лычкэын арымз дныкэлыриан, абырфынтэ шахала икэартэашо ирххазаны
дыкэфалхэеит. Ускангы иара имч зегы еизыркэкэаны дыкэпэеит, иеирххэит, аха
илымшеит ашаха апцэара, уа дэаза арымз даакэхеит.

- Абас ухьыр акэын сара истахыз, шыта анцэа уситеит, ан лхэатэы ахамцара зеипшроу абасоуп, - лхэан, лычкэын иблақэа аобагы аатылхит, лматуцэа даарыпхьан, абри дганы атыша дташэыжь хэа рыдылтеит.

Чаил-Смаил ипхэыс Дарцъан ахан абарцаф дхэыцуа кэардэык дыкэтэан, схатца иан лахь дцеижьтеи хымш тцеит, ихабар ыкам хэа. Уи аамтазы аштаф игылаз атэа цла амахэ икэтэан о-царак еибарчырчыруа.

- Чаил-Смаил иан дизгэаан иблақэа тылхит, иара дганы атыша дтарцеит, ихы дахэазом, дзышоит, акрыфара даргэакзоит! - [рхэон атцарақэа].

Дарцъан ацыс бызшэа лдыруан, лара цина хэычык лыман, уи афина ауаофсы дахыкказаалак иффы ала дацшаауан. Убри афина афатэ-ажэтэ артмак итацаны ахэда ихшыны идэыкэылтеит. Чаил-Смаил изнагаз аамихын, ифеит, ижэит. Афина гьежбит, Дарцъан илнардырит лхатца афатэ шинатаз. “Импсыша ацма амацэ азылакэуеит” хэа Чаил-Смаил дызтажыыз атыша иахагылан ацэтэ цла дук, убри ақэцэан алахэақэа оба ахагьежыын, иныкэтэеит.

- Ех, шака дрыцхаузеи, ауафы замана иблақэа тыхны ана атыша итажбу, иара издыруам акэымзар, сара сымтэыжэоа ахзы изыласышьтуеит, убри излак иаахысшылар, цаса дшыказ еипш ила иабо дкалауан, - ахэеит алахэақэа руак.

- Уара ус излак аналурга, егы илагы сара сымтэыжэоа ахзы изыласмышьтуеи, - ахэеит егы алахэагы.

Чаил-Смаил ипхэыс Дарцъан илфитцаахьан ацыс бызшэа, уажэы иара иахаит алахэақэа еибырхэоз, даанapyшышыын, алахэа ахзы ипыхьашэеит, уи излак иаахишылан, цаса ишибоз аипш иабо икалеит. Нас излак ала даимдан, егы алахэа иланашьтыз ахзы ааипшаан, егы ила инхишылеит, цаса дшыказ аипш иблақэа цырчыруа даакалеит.

Чаил-Смаил дгэырфьатэа атыша дыотыцын, дышиашаз иашта агэара даннавала, абар акаамет дахьналапшых, уаа-шэоык иреитам ақэылацэа ахан иакэшаны игылоуп, Дарцъан лцэара рбар, илеихсны дыршьразы.

Убарт ақэылацэа лазышьтыз Чаил-Смаил иан Бабахан лакэзаап, сычкэын усгыы силгахэеит, ипъхэысгыы дышэшшы хэа ар налыштзаап.

- Уара, апъхэыс лышьра акэзар шэызэу, уи имариоу усуп, сара азин сышэт уахь аоналара, ашэ пъены, слеихсны дысшьуеит, - ихэан Чаил-

Смаил, ақэылацэа иреиуаз азэы днаимпытасын, ишэакыи ицъапъхани ааимпытцъааны, ашырхэа амардуан дхалеит, ипъхэыс ашэ аалыртит, иара ишэакъ апынцда ахышэ инкылакны ақэылацэа реихсра дафын, Дарцъангы лхатца ишэакъ аакнылпъаан, ларгы ахысра далагеит.

- Сара Чаил-Смаил соуп, шэықэтц, шэхы цъаханымка ижэга мамзар, шэкэыкэылахы нсырцэоит, - ихэеит Чаил-Смаил. Ускан зэырфы ахы цахэ-цахэ иштанатцахьан. Ари ирылахысуаз Чаил-Смаил ибжыы шакэыз анеилыркаа, иаанхазгыы хыма-пъсыма рхы ргеит.

АИШЬЦЭА ИРААЗАЗ ДШАФЫСТААХАЗ

Быжьфык аишьцэа акан цъарак, еицынхон. Абарт ахэсакэа ааргеит, инхеит, инцит, зегь рыла ибзиахэха икан, аха иалаухи азэггы хшара димоут. Ари хьааргеит, аха икарцоиз, ахтылц анцэа дуитароуп. Хшара данырмоу, уафъсык иаазарта иашьталеит.

Убри аамтазы пъхэыск хшара длоузаап. Лара дыпъсит, асаби илхылцыз дынхеит. Дыпъсуа даналага, лгэыла тахмадак длыдтэалан. Абри атахмада уи апъхэыс лыпъсра залымдараны ипъхьазан ус ихэеит:

- Анцэа дыкамзаап иараби акэымзар, иубахьоума абри асаби иахатыр азыхэангыы иан дынхарауеиз.

Атахмада ас анихэа, апъхэыс лыпъсы згоз иахазаап, даахьапъшын, атахмада ихы найкэикын ус иеихэеит:

- Унапы еитцыхишь, - ихэеит.

Уи ихэатэы еиобамтэыкэа атахмада инапы неитцихит.

- Иеитцухыз унапы абакоу? - ихэан дцааит.

- Амшын ацака икоуп, - ихэеит.

- Иукузеи? - ихэан дцаахит.

- Хахэ хампалацьк (хампалк иакароу) скуп, - ихэеит атахмада.

Инапы амшын иааџиган, ипъыхъашэан уантэи иааигаз длахэапъшызар,
ахахэ икуп.

Ани апъхэыс еиба лыпъсы лхызхыз ичабра ааџиган, ухахэ абра илата хэа иеихэеит.
Атахмада ихахэ неиган ани иитаз ачабра инылеитцеит. Даџа хахэыкгы неииркын ани
амшын итугаз ахахэ уас хэа иеихэеит. Ахахэ дасын, иааиџшэеит. Ианааиџшэа, ахэац
агэылатэан абъы аџыцакны ахэырд-хэырдхэа ифо.

- Ари умбои, амшын аџака иџаз ахэачаггы иара аџацахэы аман. Ари ахэычггы иан
дыпъсырггы, иџацахэы калоит, - ихэеит.

Ант абыжьџеишьцэа ахшара дызмауаз, ауаџы иаазара иашьџаз абри ахэычы избахэ
рахан руазэк даан, атахмада дихэеит дсыт, дсаазоит хэа. Атахмада дазхэыцын, иара
дизымаазар аткыс ант аишьцэа дрымазааит ихэан, диитеит.

Аишьцэа абжьџык рыхэсақэа абри ахэычы иаазара иалагеит. Быжьшықэса анихыц
аџы дақэтэаны ирхэмарыртэ дкалеит.

Аишьцэа малуаан, арахэ рацэаны ирыман. Ахш рхьон. Абри ираазаз ачкэын хэчы
казшьа баапъсык тигеит. Ахш дыршуа ианалагалакъ, ахш дџажьцэо далагеит. Ицкъамкэа
акры рџеитарц иакэикит. Ари хьааргеит абжьџеишьцэа. Анс рхэеит, арс рхэеит, аха
пъсыхэа рзыкамцеит. Ирфо рхамхауа ақынза инеит. Ёнак ашьыбжьон иштэаз, агэыжь
дақэтэаны азэ дааџыжэцит. Абыжьџыкгы џеихацгылан инеипъылеит.

- Ари амзанра дшэызтада? - хэа дразцааит арт рхэчы даниба.

- Хшара дхамамызт, пъхэысеибак дылхылтџт, лара дыпъсит, иара даахган ха дхаазоит,
- рхэеит.

- Хаит, абаапъсы, хаџоу ииаазара дшэаазозаап, - хэа реихэеит. -

Уажэраанза шэышпъаказ? - хэа дразцааит.

- Хаџеи хахши еибакзом, хахш хчат канатом, - рхэеит.

- Уи ахэшэ сара издыруеит, амала ахш зака шэхьозеи? - ихэан аишьцэа дразцааит
ари агэыжь иақэтэаны иртааз.

- Быжь-кэабк ххьоит, - рхэеит.

- Ижэура убри ауп, шэаалаганы абыжькэабкгы зкуа акы илтатэаны ишэыршы. Нас абри ишэааз дбылны, ибаф хыхны ахш илтатаны шэфоханы ишэымжэыкэа псыхэа шэымам, - хэа реиэхэеит ари ауаф.

Арт мап ркит, аха уи аныкашэцаша сара издыруеит, саауеит хэа реиэхэеит. Иара дырпыртцны дцеит азнык азы. Дара акыр аамта уи иреихээз рызбон. Ацыхэтэан икарцар акэхеит. Ани ауаф ишреихээз ианыкарца, иаргы дааеыжэцит. Ани идырхиаз ахмачыр аатишын инадиркит, аишыцаа рыхэсақэагы даргы ишжэипшыфыкыз ахмачыр ала идиржэит.

- Уаа Ажыгери, уи? - хэа фитит ари ачкэын дырзыршыыз (агэыжь иакэтэаны ирзааиз).

- Иауи, иауи, - ихэеит Ажыгери захьзыз ант аишыцаа рыхэсақэеи дарей рымгэа дахьтатээз.

- Уашьтарнахыс ауаа рыфнутқа уара уафыстааны указ, адэахы сара

сафыстааны сыказааит, - ихэан, днытаба дцеит ани агэыжь иакэтэаны

иааиз.

АНЦЭА ИАЦКЫС АПҢСЦЭАҲА ДЕИҢЬАЗШЬАЗ

Хатцак дыкан, инхара мачын, игны дыкан. Цкэынак диман, амирон дзааихыр итахын. Ааигэа инхо иакэымкэа, хара инхо, акыр зылшо азэы дизааирхыр итахын.

- Ахара инхо дабаутаху, абра ааигэа инхо угэылацаа азэы дзааихааит хачкэын, - лхэеит ари ауаф ипхэыс, аха иара имуит.

Ари ауаф анцаагы дитахымызт, апҗсцааха деиҗеишьон.

- Анцаа ахшыф имазам акэымзар, сара сеиҗыны скамлози, - ихэеит.

- Сара анцаа иатцкыс апҗсцааха деиҗасшьоит, - ихэеит, - Апҗсцааха еиха деиҗуп, - ихэеит.

Атархэыхэ (ахэырцэын, ауаса цэа ахыхны иалырхуан) хэа акан. Ари ауаө ипэхэыс амөныфа калцан атархэыхэ итацаны итан, шыыжымтанк амөа дыкэлан дцоит уажэы абас. Иидыруаз ауаа амөан икэшэон, аха азэггы акагы иеимхэеит. Изымдыруаз азэы дигшаар итаххеит.

Ари иихэакэози ииукэози анцэа иахауан, аха акагы ахимхэауашэа кайцон. Абри аэны ауаөпэсы исахэа итаны азэ дигылеит.

- Уара уабацо, иухэыцуеи? - хэа дцааит ани ипэылаз.

- Сахэцо иалаухузеи, цэара сцоит, - ихэеит.

Нас днаизцаа-ааизцаауа анс, арс шихэоз ари дахэцоз иирхэеит.

- Сычкэын амирон дзаазхуа уаө бзиац сишьтоуп, - ихэеит.

- Сара дзаасхуеит учкэын, анцэа соуп, - ихэеит ани ипэылаз.

- Устахым анцэа уакэзар, - ихэеит.

Арт ажэа еимаркит, ражэа еикэымшэазт, ани ипэылазгы (анцэа) нак дцеит, иаргы данеикэымшэа, дгыжыит иөныка.

Адырөаэны еитах имөаныфа аашытыхны ддэыкэлеит. Дышнеиуаз, акыр дныкэахэан азэы, уаанза изымдыруаз, дигылеит. Апэсшэакэа ааибырхэан, уарбан, сарбан хэа инеизцаа-ааизцааит.

- Сара апэсцэаха соуп, - ихэеит ари ауаө ипэылаз.

- Оо, уара, уара уоуп сзышьтоу, - ихэеит аригы. - Цкэынак дсымоуп, амирон дзааухыр стахуп, уарей сарей хайуацэахар стахуп, - ихэеит.

Апэсцэахагы длакэшахатхан, ари ауаө ичкэын амирон дзааихит. Ажэак ала, арт аиуара рыбжэарцеит. Амала апэсцэаха ус ихэеит: “Сара уажэы аха сывам, сеилахоуп, убарны унхоит апэхэазатэы устап” ихэан, ахы наганы иицеит.

- Ари иустаз анумцэалакэ, абра уааны угэа, угэы стакны ухэыц, - ихэеит апэсцэаха.

Ари апэсцэаха иицэз апэхэазатэы абаизхагэышьоз, ианынцэагэышьа, ифэинеихан днеит апэсцэахаи иарей иахэеибырхэаз атыпэ акны. Уа днеин апэсцэаха дизхэыцуа, игэы дтахэыцуа, ихы имагэыхэа днатэеит. Ус апэсцэахагы дааит.

- Ас сара иусто уазныкэгарым. Уи аткыс еиѳуп сара акы усырцоит, уи ухы иаурхэар, уѳхьазатэ нымцэазо укалоит, - ихэеит аѳсцэаха.

- Ибзиоуп, изакэузеи исурцо, уара унапы сануп, - ихэеит ари ауаѳгы.

Арт уа иахьтэаз з-хэчык леиуан. Аѳатлыкала з-хэчык аартэны иитеит.

(Аѳсцэаха иоуп иказцо.)

- Абри аѳатлыка иѳоу азы уманы чмазаѳык дахьыкоу унеи. Сара

ачымазаѳ икны снейуеит, уара субартэ скалоит. Ачымазаѳ ихакны

сгыланы субозар, иѳсуа иоуп. Ускан, ихахьы сгыланы санубалакь,

сыхэшэ ихэозар ихэоит, аха ихэаргы, имыхэаргы акгы шэымысхуам

хэа рахэа. Ус акэымкэа ачымазаѳ ишьапахьы сгыланы субозар, уи лассы

дыѳсуам ауп иаанаго. Уаргы уеаарыѳэѳэаны ухэшэ (ани аѳатлыка иѳоу

азы) ит, сара абри далсыргоит, исышэташа сышэт хэа рахэа, - ихэеит

аѳсцэаха. - Ари ас икацо уѳынаухар, унхара иацлоит, амал уауеит, -

ихэеит.

Ас ааибырхэан, иааипьыртын ари ауаѳ дныкэлан иѳныка дааит.

Дахьааиз, ари иара икытаны азэы быжьшыкэса ацэарта даманы

дышьтан. Ари длахэыц-ѳахэыцын, абни быжьшыкэса раахыс аиарта

иамаз ачымазаѳ дибарц избеит. Илаба аашьтихын днеит ачымазаѳ

дахьышьтаз.

- Шэычкэын дымзаѳы ѳэѳэоуп, аскакгы цуеит, ѳсыхэа имоуит. Сара хэшэык сдыруеит, издыруада ихэозар, - ихэеит. - Хэминутк ачымазаѳ имацара дысзыншэыжь, егырт шэындылц, - ихэеит.

Ари иихэаз иакэшахатхан аѳшэмацэа зегьы ндылцит. Даныѳшы,

аѳсцэаха ачымазаѳ ишьапахьы дибейт. “Сус бзиоуп” ихэеит игэанала.

- Шэымшэан, шэычкэын сара дыбзиастэуеит, - ихэеит, нас икаба итцакны имаз иѳатлыка итаз “ахэшэ” ииржэуашэа кайцеит. Мачк ииржэит, иаанхаз ицэа-ижьы иахьышэшэла хэа ирзынижыит.

Хэычы-хэычла дыбзиахо далагеит ари ачкэын. Дышнеи-шнеиуаз, зынза даабзиахеит. Аамта цон, ачкэын еиҗа-еиҗа деиҗьхо далагеит. Уи иҗынхацаа гэаҗкны иҗамзи, дыбзиаэтэыз хикэыхшоуп, хиззатэуп рхэан, ари ауаа амал маҗымкэа иртеит.

Абас, абас ари ауаа деицгэартеит. цэара азэ даачмазаахар, изҗыртуан, ихэаны дрыма ицон. Аҗсцааха ишихэаз еиҗш иихэаз наигзон. Абас акыр аамта иус маншэаланы ицон.

Ас дшыҗказ акэымкэа, җнак аҗак диҗьхьеит. Ах даниҗьхьа, ари ауаа дшэеит исиурызеишь хэа. Дышшэоз дцеит ах иахь.

- Уара удохэтырзаап, сара уажэоуп иансаҗа. Цкэына зацэык дсымоуп, дычмазаауп, далургозар, сыхазына абжа уара иустоит, -

ихэеит ах.

Ари ауаа ах диҗьхьан днеиҗаанзагы акыр амал ирҗахьан, дызлаҗаз дахашшааратэы дыҗамызт. Аха ах иихэаз дахамцгылар ауазма. Ичмазааны ишьтаз ах иҗа иҗы днеит, сихэозар схы еиҗьасшьом хэа ах инаиахэаны. Ачымазаа иҗы җьытраамтак имацара даангылт.

Днаҗьшын аҗсцааха ачкэын ишьапахьы дибейт.

- Шэымшэан, дыбзиаэтэуейт ачкэын, - ихэеит.

Ари “ихэшэ” иитан, егьин уи ах иҗагы хэычы-хэычла дыбзиахеит. Ах деигэырҗьан, диҗьхьан днеиҗан ихазына абжа иитеит.

Иалаухи, ари ауаа дбеиахеит, егьит, аха иҗьхэыси иарей еитах еимактэыс ирыман анцэей аҗсцаахаи ирейҗьу, ирейцаоу хэа.

- Анцаа дыбзиоуп, аҗсцааха дхэартам, - лхэон иҗьхэыс.

- Мамоу, аҗсцааха дыбзиоуп, анцаа дхэартам, - ихэон иара.

Ус, ус ишнеиуаз, җнак абри ауаа зхэышэтэуаз ихата даачмазаахан дыззаза аиарта дшыкэахит.

- Уажэраанза акэын сара аҗсра аныстахыз, уашьта аҗсра стахым,

ари акара аныкаста, абри акара амал ансоу, шьта сзыҗсрызей, - ихэеит.

Ас ихэеит, аха деиҗьхо дыҗазма, ичымазара еицэахеит. Дыҗьшын, аҗсцааха иахэызба ду кны дааит.

- Аа, абаапсы, макъана сыпсы схымхын, сычкэын амирон дзаауххьейт, уарей сарей хаиуацаа бзиоуп, сумган, - хэа аъатцэы-

ъатцэра далагеит.

Ари апъсцааха ихахы дгылоушэа аниба, каит, ари сигатцэкъозаап ихэан, дшэан алада (ишьапахы) ирхейт ихчы, уахыгы апъсцааха днеиуашэа даниба, ихы ааада ирхейт.

Ари икаитцакэоз, иихэакэоз апъсцааха ианиба, ианиаха, игэы анпътцааза, “указ, указ уажэазы пьтрак, урыщхауп” ихэан, дпъыртцны дцеит.

Дыбзиахейт уи ауаа, ишьапы дыкэгылт. Ёнак илаба аашьтихын цъара дышцоз амван дикэшэейт чкэына пъшра иманы азэы. Уи ачкэын амвакны дтэан акъажыхэа дтэуо.

- Иухъзей, узтэуозей? - хэа ачкэын хэчы дидзцааит.

- Иахъа суроккэа сзыкамцазт, сучител сипкеит, сани саби аоныка снармышьтит, уажэшьта сабацари? - ихэейт ачкэын.

- Умшэан, са уейкэсырхап, - хэа данышьтих, ачкэын ари ихэдацаа ааикын дихэрит.

Ачкэын пъшра иман акэмзар, уи апъсцааха иакэзаарын.

АМРЕИ АМЗЕИ

пъшьоык аишьцаа ыкан, иахэшьа дрымамызт. “Иа, анцаа иахэшьа дхат!” хэа анцаа ишихэоз, диит аиахэшьагы. Асаби илеигэырбъан, чара руит, жэра руит.

Ишыказ, рырахэ напъ ицо мацара, бгак рчычан, иааннарпцазейт, ихэейт. Абга ршьырц иалагеит, аха пъсыхэа рзамтеит. Абга, егырт рахэы хэа ирымаз иалган, руахъад афы иааит. Уахык аишьцаа реитцбы, ауахъад дырхафон, абга деихсит, аха изымшькэа, ашьа каршы ицэейт. Аоны данааи, ахэчы агара илаз дтэаа-тэаауа дибейт, ихэейт. Даагархны иналыхэапъшызар, луатэа пъцэаны ишыказ рбейт.

- Шэымш аабзиахааит! Ари аоната еилагагэышьазаап! - ихэан, дыкэцны дцеит аитцбы. Хараза дцеит. Дахънеиз дадбзиалахейт, дагытаацэарахейт, ихэейт.

Апъхэызба даныоеидас, ара иаанханы иказ лашьцаа ахыкгы лфейт.

Аитцбы дахынхоз о-ласбак иаазейт. Акы Амра ахъзитцейт, егыи - Амза

. Дара матуарқан.

Дахьаныңыз икалаз абеидыргушыоу, иашьцаа игэы ицалеит, избеит дцаны ибарц.
Дыфеыжэлан, ионы даакылсзар, уаха уаф дыказамқан, лара даалыкэшэит.

Апхэызба псыцэгъа адэныка диндэылтны, лашья иеы ахьфахэаз ифаны даафналан,
“цым, ура шьяпыла уаама?” - хэа диазцааит. Аеы ахьылфаз лхапъыцкэа хыгэгэзаап,
амакыа иныкэш-аакэшны, дысфап хэа данындэылтц, хэнапъык кэыркэыруа иаафналан, ус
ахэит:

- Абни ачамгур икнахаугы кныхны иаасыркы, ахэшпъырбгы аасырба!

Аиашья урт ныкатцаны, диндэылкыан, дызлааз амфа дыкэлит,

ихэит.

Апхэызба лхапъыцкэа хны, данаафнала, лашья длымбеит. “Алыбэра дыкэлазар
акэхап, уа дысфап!” лхэан, даныфкыдыззала, ахэынапъ ахэшпъырбгы налфанапсеит. Лыбла
акэкэы дтыхо даанхеит, илдырт лашья дышцаз. Ахэапъшхыц лымазаарын, дапхэит,
ихэит. Ианаалыдпала, днакэтэаны, апкафхэа лашья дишьталт.

Лашья амфа дыкэны дахьнеиуаз, акакан икызаарын, арыц имкэытцшэан инкашэит,
“ари сфатахэымзаарын” ихэан, днеины данынабрагыла, ирахан, ицар-царуа ифагылеит,
иаргы харагы дфышьтнахит.

Апхэызба псыцэгъа дзыкэтэаз ахэа неин, ара ашьапы атцжэара иналагеит, атцла
канажыыр, икэтэо дафарц атахуп.

- Хай, рацаа стахеит, Амрей Амзеи ирдыруазар, имаагэышыоузеи?!

- хэа даакэпсычхаит.

Заанац ирдыруазшэа, икылейбахэа иаакылсит амацуаркэа. Инарысны ларгы
дырфеит, лхэагы еимырбэыцэит, ихэит.

Ахэа ахапъыцкэа руак ара ашьапы иалахан иказаарын, аешья албаара дшафыз
инеицрасын, ахэа еипъш, дааихнасеит. Ихэамц ахышьтаз Амрей Амзеи неихатэит, акы -
иханы , егы - ишьапаны.

Амшкэа, амзакэа ниасит, аха амацуаркэа иахьтэац итэоуп. Абри анцаа хазшаз
игэеит.

Анцэа амачахэал (ажэтыс) даагъхан: “Ара амтафэы гэакрак ыкоуп, уцаны
иахзеилырга”, хэа амфа икэитцеит.

Амачахэал пьырны иааин, иказ еилырганы, анцэа иахь ицеит. Иахьнеиз ус ахэит:

- Ауафэы дыпъсны дышьтоуп, ихани ишьапани алақэа тэоуп!

- Ацбалда дышпъагъси, абри ампахьшы наган ифшы, - хэа амачахэал инеитцеит.

Уи ампахьшы наган инаифнашьит.

- Хэи, сышпъацэаз! - ихэан, атхарцэхэа даакэтэеит, инапы иадэыкэитцаз амачахэал
атцыхэа аабыжънацэеит.

Абри азоуп иахъанзагы амачахэал атцыхэа быжъцэаны изыкоу.

Иаргы, акгы змышъаз еипъш, дфагылан, илақэа ишьтаргыла, ионыка

дцеит.

АМРЕИ АМЗЕИ ЕИХЗЫРЖЪАЗ АЛАКӨ

Қытак акны дыкан пұхэызба бзиа, пұшралеи, сахъалеи, казаралеи илыцназгоз уаф
дмачын.

Дафеа қытак акны, акры набжъаны дыкан арпұыс бзиа, феуаф хатца бзиа, акы
иацэымшэоз, ныкэаф аапкык.

Абри арпұыс бзиа лызбахэ иахаит уи апұхэызба бзиа. Иара уи убыс фатахъас икацаны
имазаап, зныктэи сызынматэа, суапа азааркза, сеимсы, смест налатцаны, зныктэи
сыхэапұшрала исыкэпұымкакэа, лала иззахуа лыда уаф пұхэысс дшаасымго хэа.

Ари апұхэызба бзиа лызбахэ аниаха, афырхэа ифэинеихан, изынматэа злытцшаз
аахэаны, длызцеит.

Дахьнеиз, апұхэызба илеихэеит ифатахъа зеипұшраз. Насгы изынматэа анылзахгы,
пұхэысыс дшигоз леихэеит.

Ларгы арпұыс бзиа даара лгэы изцан, сигандаз лгэахэуа, бзиа дылбеит.

- Уматэакэа ныжь, иузыззахып, амра аташэаразы уаа, - хэа

иалхэеит. Ус нейбырхэан, ахэылбыгеха амра аташэамта ҕэхэарас

инькацаны еимпит. Ашьжымтан шаанза аматэакэа рызахра дадтэалт.

Апхэызба длатэан, аматэакэа зеггы пьылкан, рызахра далагеит. Ахэылбыгеха амра нхыкэгылеит, аматэакэа зеггы, еймааггы еимсггы захны дрылгеит, икэымжэи икабеи рхэынцэра аҕатарада, аха ари аҕатара дзахьымзо акны аамта лыцэеит. Амра еихаҕышэарак акара ихаракны икыдзар далгон, абар амра азаалара иалагеит.

Абар апхэызба лҕахэы лзынамгзо даналага, дсагылан лсоф дналбааит, рыоны апхэа хахэык шытан, ахахэ дныкэгылан, анцэа иахь аҕатахьа калцеит:

- Иа анцэа хазшаз, сара сшамкэа сызшаз, сухэоит, амра еихаҕык шытахьла иуртрысразы, сызахтэ сахьзаны салгаратэы, - хэа.

Апхэызба лхэатэы калан, амра изааларацы егызыгзамыз еихаҕышэарак шытахьла еитацеит, ларггы ианаамтаз лызахтэ далган, иуантаны, еикэцаны дыштэаз, арпгыс бзиаггы дааит.

- Сыматэакэа бзылгаз сытишь, - анихэа, иаалгеит зеггы. Акалалот еипш избзиахеит, икэпканы илзахызшэа.

Еицэажэаны ишыказ еипш, апхэызба диҳэан, аҕхэара пьитэан, дцеит.

Аҕхэара аены атацаагацэа ҕыжэитцан, дцан, ипхэыс дрыман иааит.

пхэыс даазгаз чара иуит, жэра иуит, хаха-хымш еизаны ачара иахатэан.

Ачара ианалга ашьтахь, ианаамтаз пхэыс даазгаз имхарахь днеиуан, пхэыс даазгахьоу азэы ишиухьоу еипш.

Ауха имхаракны днеин, ипхэыс хэычи иарей реааилыхны риартакны ишьталарц ишаҕыз, “еи апшэма” хэа, пхэыс даазгаз ихьыз хэаны, амзырхакны азэы ибжы иргеит.

“Хай!” ихэан, ибжы анирга, “уеиилахэаны уааишь” ихэан, изҕитит. Апшэма афырхэа иҕааилеихэан, дындэылтцны дцеит.

Атаца ҕыц дыпшит, егыит, аха, лхатца ауха дмаазеит. Ашамтазы азаза даганы аоны даакылст. Иагышеит уаха шыталара изыкамтазакэа.

Адырсаухаггы дышьталарц дшаҕыз, дырсеггых азэы ибжы ирган,

дипхэаны деитеиган, шаанза деитамаахт. Ипхэысггы макьана акгы

лхэом.

Адырхаухагы ус деитаипъхяхын, деитеигеит ыызтуаз.

Абас, уаха уахык бжъажъ камцазакэа, есуаха дипъхяны диго
далагеит.

Атаца ари лгэы аныпънацэа, ланхэпъха илалхэеит, ди, башъа есуаха азэы изфитэуеит,
нас дыкэланы дцоит, макъана иарей сарей хатей пъхэыситцас хаизнымхацт хэа.

- Ус акэзар, сара уаха сихылапъшып, сара дсышътрим, уи бацэымшэан, - лхэан, ауа
днеины лезаны дтэеит. Дыштэаз ашьталарахъ ианейха, изфызтыц дырфегъых изфитит.
Арпыс бзиа афырхэа ддэылцны дандэыкэла, иахэшьа дишьталт, аха иара даанымгылакэа
дцо далагеит. Илулак дихъзаны дылкын, дылмышътуа далагеит, аха икалозма, лашъа
дшылбоз дматхеит, ддабъхеит, мзанрашэа дкало даналага, доулыжъын дцеит. Ларгы
дхынхэны аоныка дааит. Абас, абас избаз хэа ралхэеит аоны.

Адырфауха, сара дныскылап, лхэан иан днеины дихафееит.

Ауа дыштэаз, ашьталарахъ инейхон ейпъш, азэы еитафитит. Арпыс
ддэылцны ддэыкэлеит.

Иан дыфэкаса днаишьталан, дихъзан дылкит, аха уи ашэа икааит ихабоу: зны
дматхеит, ацхара далагеит, зны ддабъхеит, зны дымцабзхан, зынза дбылуа далагеит,
акыраамтагы дылмышътит, аха нас доулышьтын дцеит.

Ларгы дкэыкэма-шэыкэмаха аоныка дааит.

Адырхауха, шэара дшэызнымкылеит, аха уаха сара дныскылароуп лхэан, иара
ддэылцны дандэыкэла, ипъхэыс дишьталаны дылкит.

Апъхэа ейпъш зны дматхеит, зны ддабъхеит, зны дымцабзхеит, аха дишьклахэаны
дылмышътит, уахыцо соухэароуп хэа.

Иара дцэажэомызт, аха пъхэыск даакылкъан, афатахъа икалцаз иахкъаны ауп ари
есуаха дызцо хэа лалхэеит.

Иааиз Амра акэзаап, арпыс бзиа пъхэыс даазгаз Амза акэзаап, арт хатей пъхэыси хэа
еиман.

Абри арпыс аҕатахыа икаитцаз иахкыаны Амреи Амзеи еикэымшэо, еихкыа-еипкыа икалазаап, уаанза Амреи Амзеи ескынгы еицызаарын, хатей пухэыси шеицу еипш. Уи нахыс еикэымшэазақэа убас иаанхазеит. Убри агэнаха акэзаап апухэыс лхатей ларей еикэымшэазақэа, есуаха ахаца даныштыалауаз иакэршэаны изфэйтны дзыргоз.

АЕХЭШЫА ФЫСТАА ЛАШЫЦАА ШЫЛФАЗ

Хоык аешыцаа акан. Рани раби акан. Есымша анцаа ихэон ачкэынцаагы, ангы, абгы азбаб дхат хэа. Аихабацаа ахэса рыман, аитцбы офы димазамызт. Арахэ рацааны ирыман. Ишыказ акэымкэан, [анцаа] излаихэоз ала азбаб дроут. Дышгараз азбаб уахык ауасей ацмеи ипстхэаны даарылалан рыбжакы пухастахейт. Апстхэа ааада енынхала, агэызхэа ачкэын дхысын, нацэкыск иакэшэан икашэазаап. Ашыжымтан данаапш, ачкэын нацэкыск ишкаршэыз ибеит. Ениба, акынтыжэ илахэаны ицбыба итеитейт. Дыштээз атып афы ихы кны ус итаца дааит.

- Аи, цым, иухызи? - хэа иалхэейт. Ианылхэа, “исыхыыз иазыбуои, бца”, - хэа леихэейт.

- Сцоит, аха са сзааз имхэакэа сызцом. Ахэычы апсра дафуп, азбаб, - лхэейт. Ларгы дцеит.

путьк анцы, иаргы днеит уахь. Иани, иаби, итацацаа, иашыцаа шыца ишейбакэу зегы ажэа реихэейт.

- Шэара ишэхэо сыздырам, аха абри ахэычы мыждарак азы дыхалиааит,

-[ихэейт]. - Дахшып, - хэа реихэейт. Акэкэухэа ихэхэейт зегы. Ахэычы даапдыртлейт.

- Шэанацалбеит, иаха сара схысбжы шэмахазеи? - хэа реихэейт. Ихарымцеит енреихэа.

- Убри акара рахэ иказ рыбжак нхейт, рыбжак ыкам. Абри дафыстаауп,

ихашэцом акэымзар, - хэа реихэейт. Ицбыба дынтапшын, кынтыжэк

аатигейт. Дынылапшын лнацэкыс аагэылихит. Лнацэкыс ихтээз

еиршэеит.

- Абри харахэ ззаз, дыгызмалуп ихашэцозар, ихашэымцозар, са сышэлгырцуеит, - хэа реихэеит.

Иара уи аёныцэка шэымш аабзиахааит хэа иёы акэадыр акэцаны, ишэакь аашытыхны дцеит. Мчыбжык ныкэара дцеит. Дахьнеиз амраёы иара дымзахеит, амра пьхэысс дааихэеит. Шыкэсык ашытахь аоныка сцан игэастап икоу хэа ипъхэыс илеихэеит.

- Умцан. - хэа иалхэеит, ууадаохоит, уаара цэгьахоит, - [лхэеит].

Имуит иара. Ианиму, рацэак илтеит, х-каканк илтеит, ххэак илтеит.

Иара ипъхэыс ус леихэеит, алакэа җахэа хэа. Х-лак иман иара. Иҗалхэеит.

- Убарт сара агэакра санакэшэо дара еибарууа иалагоит, убыскан иоужь, - хэа ипъхэыс илеихэан, иарггы амѳа дыкэлеит аёы дакэтэаны. Иѳны днеит. Ауразоуроу ла лмыдара уаха уаѳытэѳса димбеит. Ашэ аёы данааи, иахэшьа диеигэрбьан сашьа сымыш хэа лхэан иёышькыл лкын дааёыжэлхит. Даагэыдылкылеит.

- Уабаказ, сашьа? - [лхэан диазцааит].

- Сааит, - ихэеит.

- Уа утэаз, - хэа иалхэеит.

Лара дьндэылцын иёы азшьапык ыфаны дааит.

- Сашьа, сымыш, уёы х-шьапык рыла иаама?

- Аиеи, - ихэеит иарггы.

Деитандэылцын, даёа шьапык лфан дааит.

- цьым, уёы ѳ-шьапык рыла иаама? - [лхэеит].

- Аиеи, - ихэеит дырѳегь.

Убыс зегь лфеит, ахатаггы ыкамкэа икалцеит.

- Ушьапала уаама? - хэа иалхэеит.

- Аиеи, - ихэеит иарггы.

- Сашьа, цьым, ара утэаз саанза, аххай, умцааит, - хэа иалхэеит.

- Момоу, сцом, - ихэеит.

Лыханцъар аашьтылхын, иара имбо ачуан аашьтылхын, азакны
сцоит, какалк усыркуеит цым хэа иалхэан, дыныкэлан дыцеит. Агьи
лхапыц цагэызаап, илхырцы дыцеит. Иара ишьтахь ачамгэыр кыдгылан,
иаакыдихын архэара далагеит. Хэынапъ хэычык ааин, ус ианахэеит:

- Уара мыжда, лхапыц хны даауеит уахэшьа. Зныккъара улфоит. Ара уапырцны
уца.

Ахэынапъ ахэатэы хайцан дцеит. Абни абжы дазызырфуан ларггы. Ахэынапъ
атыхэа афнарыоруан. Дунеи икэыз абни ахэынапъ ада уаха егыкмызт, илфахьан. Ашыр
хэа даакылсит, данаакылс, лашья дабако, дцахьан. Ахэынапъ ашырхэа дазыфын, ергы
атзы иналапка ицеит. Даахынхэын лашья дишьталеит. Шыбжъяанза дныкэахьан лашья,
лара х-саатк [рыла] дихьзеит.

- Аи, уаагыл, уаагыл, сашья! - хэа дыццакны фылтцоит.

Дааихьеит, икалт лкырц егылыгым. Данаахьяпъш, иххэа кайжът.

Аурузоуроу икэыцрахеит иареи лареи рыбжьара. Шыбжъяанза акара
дадхалеит лара, цъара ипылжэан ашыбжышьтахь дихьзо далагеит.

- О, уаангыл уанацъалбеит! - [хэа фэалтит]. Данаахьяпъш, ирацэа
кайжът. Аурузоуроу имшынхан икалеит иареи лареи рыбжьара. Убра
дадхалт [лара] шыбжъяанза. Ашыбжышьтахь дырфегь
деиташьталеит. Данишьтала, дааигэахошэа аниба, акаканкэа аки аки
жэаба жэаба шыафа рыбжьаны [икаипсеит] дара ира дукэаны икалеит.

Акыпъхэа дааимцасын лара дыскуеит хэа лнапы аадэыкэцтамтазы,
дыууаза дыпъан, ара днахьынхалан дылцэыкэлеит. Давагыжьюа
далагеит ара. Ахэа еипъш дацхауа, хапыцла ихлырцеит. Ара дандэыкэла,
агьи арафы амахэ назо икан, агьи афы дыкэлеит. Агыгыгы дырфагь
ихлырцеит. Агьи афгы убыс ифыхьнирхалт. Артэаахэа дыхэхэеит ара
кахауа ианалага. Ихэхэабжь ипъхэыс илахаит. Ианлаха, алақэа
иоулыжыт. Ларггы хэычы-хэычла дааскьо далагеит. Алақэа акэакхэа

илысын дырххо дрымоуп, илыцхауа, лашьяггы ахахаихэа ипъхэыс лахь
днеиуеит. Хацеи пъхэыси еипъылт. Аха, ани аоостаа измахэарк иарма лкит.

Иаргъа ипъхэыс илкит.

- Бара хса, ари сара схатца иоуп,- [лхэоит].

- Бара дыбхатцазар, са дсашьоуп, -[лхэоит иахэшьяггы].

Деимаркит анхэпъхэи тацеи. Ибжа ипъхэыс илтэуп, агъи абжа иахэшья
илгоит. Ари азын оуп, амза антэлак, антэара изалаго, абри аоостаа [аехэшья] абжа
лгоит. Ианиуа ипъхэыс дылтэуп.

ХФЫК АИШЬЦЭЕИ РАХЭШЬА ЗАЦЭИ

Икан хфык аишьцэа. Урт ирыман ран, раб, рахэшья зацэы. Арт аишьцэа арахэ
рацэаны ирыман, аихабы дыхьчан, хьчара дыкан.

Рахэшья зацэ агара дгаран, аишьцэа аитцби агэыбжьанытэи аоны икан.

Арт аишьцэа реихабы ирахэ идды-мацэысны ак аарылаханы, акакала ишьны
иканажьуа иалагеит. Ахьча ифааихан аоны дааит. Иашьцэа иреихэеит ирахэ акы рылаханы
иасыуаха акы ишашьуаз, уи закэыз шизеилымкааз, пъсыхэа шизамтаз.

Аишьцэа ргэыбжьанытэ ус фааитит: - Сара уаха арахэ рахь сцоит изулакггы жэбап, -
хэа.

Аишьцэа агэыбжьанытэ иихэаз иакэшахатхан, рашья ддэыкэырцеит, арахэ
дырхафарц.

Ачкэын ифынеихан, арахэ ахьтэаз днеит. Аныхэла, иеырхианы

дтэеит, иааиуа еиликааразы. Даара акыраамта бжьысит. Ус дыштэаз,

ани агыгшэыг ианааиллоз аамтазы иааин, иаадыды-мацэысын арахэ

инарыллалейт. Уи аамтазы ахьча ахьсра далагеит, аха акггы измырфеит.

Ашыжымтан ианааша уигы дааит аоныка, саргы егьсыкамцеит, уасакгы сцафеит хэа.

Арт аиашьцэа реитцбы даагылан ус ихэеит:

- Сара сцоит, исзыкатцалакгы жэбап.

Абри ихэеит, иеааибитан, амца дныкэлеит. Дук мырцыкэа днеит атып афы. Арахэ рылахь еикэыршышы итэан. Аиашья еитцбы ибжы ҕаца акафхэа арахэ инрыкэирган, иааирҕыхеит, нас амца еикэитцан, атып афы днатэеит. Ипсы шыаны акы днацхан, арахэ гэарицеит. Амра аташэаразы арахэ рхэны атып афы иааицеит. Ауха данеилга, дауцэахоз, иеырхианы днатэеит, акыр аауазар хэа дыпшуа.

Ус дшыпшуаз, атц даара кыр инеихьаны, идыды-мацэысын арахэ акы аарылахэит. Уи аминут азы, уи ишэакь нақэикын ахысра далагеит, аха даара акыр дхысит. Ус данынапш, иапхья икаршэуп акы. Иаашьтыхны длахэапшызар, уи нацэкыс хтэахан. Изакеыз анеиликаа, ичабра инылахэаны, ихазыртра интеитцеит.

Ашарагы уи акэхеит. Ашыжымтан ахьча ирахэ данрылапш, акы рыгымкэа еибган.

Сашьцэа ирасхэап ахатцара изуз хэа аоныка ддэыкэлеит. Аоны данааи, иахэшьа хэычы деимырхха дыркын, дҕаа-ҕаауа атэыуара дафуп.

Ахьча иибаз цыашьахэыс икит. Иашьцэа иреихэеит ауха арахэ пхаста шырмоуз, агыгшэыг ааины данаихс, нацэкыск иапхья ишкэшэаз, ишьтыхны ихазыртра иштеитцаз. Нас ихазыртра дылтапшын, анацэкыс хтэаха аатихын, иашьцэа идирбеит.

Иашьцэа ари ааимхны иахэапшызар, рахэшьа лнацэкыс шакэыз рдырит. Раб даагылан ус ихэеит:

- Уара уашьцэа аихабацэа ирзыкамцаз уара икаутцазшэа уааны, агара игараз асаби лнацэкыс хтэаны иугеит, уара уакэызма ахатцара кэзцоз, уаха нахыс ара усымбааит, успыртц нак, иахьыутаху уца!

Ари ачкэн аоны даадмырбуа иалагеит. псыхэа анирымтаза, “бзиала!” хэа ирашь дфакэтэан, дырпыртцны иҕынеихеит. Даара акыр дцахьаны акэымкэа, дэы пшзарак афы днанагеит. Уи уака нхартас ишьтихрац избеит.

Нхара напы аиркит. җхэыскгы дааигеит. Акыр аамта набжысханы, амрагылара аганахъала дахьҗшуа, иасыхэылбыҗеа, идыды-мацэысуа ибо далагеит.

‘Енак шыжымтан уи иҗхэыс ус леихэеит:

- Абри иахымацэысуа икоу еилсмыргар зуам. Слақэа абра иҗасхэоит, схарҗгы уака икнасхауеит, иасминут бахэаҗшла, схарҗ ашьа алцуа ианыбба, алақэа ркны бнеины иоушьт, нас быбжы нрыкэырга: “Урум, цурум, Гьишьел! Шэеиха аброужэашэа ауп ахатара анатаху!” хэа рахэаны. Нас урт сара скны инеиуеит.

Иажэа данаалга, имфаныфа икэадыр амаха инадхэаланы, ирашь

дфакэтэан, амфа дыкэлеит. Даара акыр дныкэаханы акэымкэа, иаҗхъа

данҗшы, ххэак шкаршэыз ибеит. Аххэа шытихразы даналага, ус ахэеит:

- Сышьтымхын, цъара акы сухэап.

Ас аххэа ианахэа, уи ус уа иааныжыны ддэыкэлеит җхъака. Дышнеиуаз икаршэны ибеит чандар махэтак. Ачандар махэта шытихразы даналага, - сышьтымхын, цъара акы сухэап, - ахэеит иара.

Уи уа иааныж ддэыкэлеит иаҗхъака. Ус дышнеиуаз ф-каканк каршэны ибеит. Акаканқэа шытысхуеит хэа даналага, - хашьтымхын, цъара акы хухэап, - рхэеит. Уи уа иааныж ддэыкэлеит ачкэын.

Ачкэын акыр дныкэаханы еипҗш, данҗшы, рынхарта дазааигэахо, рыфны днагэйдҗшыло далагеит. Адыди-амацэыси мыщхэы аҗарҗэҗэо иалагеит. Цкэа данҗшы, рыфны ахыцэқэа иахэшъазатэ дшыкэтэаз ибеит. Уи илкын лара лани лаби рыжэашэакэа бафкэа, насгы абас хэаны урт еинылкьон: “Ари сан лыбаф, ари саб ибаф”, хэа. Урт ус ианеинылкьоз акэын ианыдыдуаз, ианымацэысуаз.

Ари ас ачкэын ианиба, даара ицэымыҗхеит. Дхынхэыр итаххеит, аха иазуухоз, ла дшибаз аипҗш харантэы ларгы дылбеит. Дхынхэны иҗынеихар, зегы дара роуп дылфоит. Убриакнытэ игэы иҗеикит: “снеип, хацарыла сзылиааир сылиааип, мап анакэа, усгы сылфоит”. Абас зыбны ашта дынталеит.

Ачкэын иахэшьа афны ахыцэқэантэи дналбаан, дгэырҗыо лашъа днеипҗылеит.

- Уааи арахъ, - лхэан, афны ифналаны инатэеит, ирашь абарцаҗы иҗеихэеит.

Аҗхэызба амца аикэтцаразы дындылтцны даафналацыҗхъаза, лашъа ирашь ашьапқэа акака лфон. Ус зны адэахынтэ данафнала, ус иалхэеит лашъа:

- цыым, сара уахэшьа ипсыша х-шьапык зцаз арашь ала уаама?

- Аиеи, ди, - ихэеит лашья.

Апъхэызба деитаодэылтцны данааонала, - е-шьапык зцаз арашь ала уаама цыым? - лхэахт.

Лашья иихэахуазыз, - ааи, - ихэеит.

Дырөөегьых ддэылтцны даныоналах, ус лхэеит:

- Шьяпы затцэык ала иказ арашь ала уаама? - хэа.

- Аиеи, сахэшьа, шьяпы затцэык ала иказ арашь ала сааит, - ихэеит иара. Иара ус арашь зеггы лфеит апъхэызба.

Нас иахэшьа ус лхэеит:

- Умааижьтеи акыр цуеит, быста пухак уызуруп, сара заагара сцоит, уара абри ачамгэыр архэала саанза, - лхэан, ачамгэыр наилыркын, апъхал аашьтыхны данындэылтцуаз, ус леихэеит лашья:

- пухалла иаабго азала абыста уны исфом сара, сара бзиа избоит лыхэтала азы ааганы абыста ируа сфар, - хэа.

- Даара ибзиоуп, - лхэан, алыхэта аашьтыхны азы аалгаразы дцеит. Иара дтэаны ачамгэыр архэара дафын. Ус дыштэаз акэымкэа, ахэыблакны хэнапъык аацэырцын ус ахэеит:

- Уахэшьа азақны дахънеиз алыхэта тылшыит, еита тылшыит, аха

азы лзымтеит, лгэы шны даауеит, даар уара узы даауеит, улшыуеит,

уи атцкыс еибъуп учамгэыр арахь исзыкэтца сара иасырхэалап, уара ухы узахэозар уахэа.

Арцъыс ари шиахаз, пшра камцазакэа ддэыкэлеит, ихы лцэигаразы.

Апъхэызба данааонала, ачамгэыр абжы ахэыблакны игоит, “сашья ахэыблы дыкэтэоуп” лхэан, данынапъш, ахэынапъ ачамгэыр ишафэпалоз анылба, акэастба аашьтыхны ахэынапъ инагэыдылтан, афырхэа даахьахэын, лрашь днакэтэан, лашья дишьталт дихъзаны дылфаразы.

Даара акыр дныкэахьаны айпш, лашья дихьзо далагеит. Лашья
данаапш, ибеит иахэшьа арашь дақэтэаны дышишьтаз. Иаргьы ишилшоз
ддэықэлеит; ус дышнеиуаз, уахь данцоз акаканқэа ахьибаз днахьсит.

Уи дшынахьсыз айпштэқьа, ишьтахька ра дураны иаакалеит. Иахэшьа
ани анылба, лрашь дацахэхэеит, - ахахаи уеитамхааит, ирхны икажь!

- хэа. Уи зегьы хапшыцла иархит, аха иаргьы пьтрак дцеит, ачандар махэта каршэны
иахьибазгьы днахьсит. Уи дшынахьсыз айпш, ишьтахька чандарраны иааилагылеит. Аха
уртгьы арашь иархуа иалагеит. Уи рхны иаалгоны, лашья аххэа каршэны иахьибаз
днахьсит. Уи данынахьс ишьтахька шыцраны уафь дзылымсуа иаакалеит. Аха арашь
ажэжэахэа ирхуа, ихьзаразы егьагымкэа ишыкэаз, данцоз ихарпь икнеихаз ашьа шаалжжыз
ипхэыс илбеит. Уи аамтазы алақэа ааулышьтын, - Урум, цьурум, Гьишьел, шэеитамхан,
абыржэы ауп ахатара анатаху! - лхэан фрыкэфьлтит.

Алақэа аноулыжь, еивасны амфа иқэлеит, рыпшэма дрыпшаарц. Уи аамтазы ачкэын
иахэшьа дихьзо далагеит. Ускан арашь ихнамтэацыз рак ахы ланаркэын, ачкэын даманы
аеыхаранакит: иахэшьа лрашьгьы ара ашьапы хапшыцла атцхра иалагеит. Ара акаҳара
ианалага, егьи ара амахэ аеыланаркэын, даманы аеыхаранакит. Арашь неин, уигьы атцхра
иалагеит. Ара акаҳарахь еихо иналагон аамтазы, иаакылкэеит алақэа. Ачкэын илақэа
аниба, ибжыы ґацаза инрыкэиргеит, - Урум, цьурум, Гьишьел! Ахахаи амарца, лрашьгьы
ларгьы шэфы, - хэа.

Алақэа ахпгагы ақып-сыпхэа иналысны, лрашьгьы ларгьы рфеит.

Иара атцла ахьцэқэантэи алақэа ибжыы рыкэиргон, - шыа кэармак цьара
иаанмыжкэа ишэырбза, - хэа. Алақэагы ажэжэахэа ирбзаны иаалгеит.

Иара ара дналбааны ишьапы ахьынаиргылаз, алақэа шыа хэычык
рцэынхазаарын, даныкэгыла, иарзнак дыпсны даанхеит. Ускан алақэа
неин, акы ихахыы итэеит, егьи ишьапахыы итэеит, ахпцатэи игэтаны
инатэеит.

Арт алақэа уахиғени рымамызт, гэйткаала иууан, амтцэқьа иқэдыртэомызт. Алақэа
ауура, ашра ианакэымтца, рыбжыы анцэа иахаит. Анцэа апсаатэқэа дрызцааит, - икоузеи
абна алақэа ахьшуа, шэцаны исзеилышэкаа, - хэа.

Акэраан цеит ачабра ағытцакны, икоу еилнаргарц. Уи уахь алақэа инармышьтит, акгы азеилымкаакэа иааит шытахька.

- Икоузеи? - хэа анцэа данцаа, ус ахэеит акэраан:

- Икоузеи жьбаак кажьуп, алақэа акэшаны итэоуп иуууа, уафы уахь днарышьтуам.

Уи аамышьтахь анцэа ажэцыс дагыхан ус аихэеит:

- Абри ачабра уманы уца, абни алақэа ахьууа, ашьшьыхэа унеины, ипсны икажью ифшьны иара арахь исзаага, - хэа.

Ажэцыс ачабра ағытцакны ицеит. Иахьнеиз, даара акыр аамта алақэа ирзыпшын. Алақэа ангэакза, рыхкэа шышьтыхны хычык ицэеит. Урт рыцэамтазы ажэцыс аапырын, ачабра икажьыз иааифшьны, сцоит ахэоны, алақэа акып-сыпхэа инацкьан, ажэцыс атыхэа инацрасын, агэда аабжьдыртэеит. Уи аамтазы, ипсны икажьызгы ипсы талан афырхэа дсагылеит. Илақэа еибаргэырбьан игэйдпало ионы дааит.

[АИАХЭШЬА ГЫЗМАЛ]

Хоык еишыцэа акан. Раб, рабду ... дызустаалаакгы урт рышьтра хышыцэан, арахе рыхьчон. Дара хоык аишыцэа акан, аехэшьа дрымазамкэа. Рани раби макьана цлахэыстцэамызт, урт ифэан ицагы. Арахэ рацэа змаз ахышыцэагы пьста дук ағы ртып ыкан. Убра цэак атып ааигэа игылан. Ацэа есышыкэса ихырхэан ифэалауан, шыақартэан. Иара ашьақар еипыш ихаан. Абри ацэа есышыкэса иртауан, ирфон, азын азыхэан. Ишыказ акэымкэа, аиахэшьа дшэоуит хэа ауафы даины иреихэеит. Изхэаз ахышыцэагы шытэак, шытэак иртеит еигэырбьаны. Арахэ рызныжьюамызт азы азэазэала ицаны рахэшьа затэы дырбон. Ахоыкгы дырбеит. Аитбы убыс ихэеит (дбаны данаа):

- Хэхэшьа затэ ииз дееим, хакэызхуа лакэхоит доеидасыр (илызхар).

Ишыказ акэымкэа атып иахьгылаз ацэа (тхыбжьон ахь инеихьан), иара азмахэык ифэаз ацэа иаразнак аддыхэа, ацэа капсеит.

- Хай! - ихэан, аихабы дсацкьан, ашэакь иналакны дхысит, аха егымбеит. Ауарбажэ еипыш акы нацпэраазшэа ибеит. Деитеихсит, аха егызыкамцеит.

Адырхауха агэыбжьанытэ дкарулуан. Дышыпшуаз, агэыркьхэа ацэа капсеит. Еита агэакьхэа ашэакь агэыдитцеит, аха еитацеит.

Адыршауха еитцбы дчапшьеит. Уа махэык ауп икоу, егырт капсахьеит. Убыс дтэан (еитцбы), илапгыч еикэымсуа. Ипшшаза егьаалахэит, ишэакьгы ткеит апкаоха.
Арцэаахэа ак абжы геит хэчы быжьтас, ацэагы капсеит. Ашыжымтан днеин цака ацэа данамтапш, абри акара ауафы нацэкыс азыбжара каршэын (ацэа иамтаршэын) ибеит. Икалам илтаиршэит. Иашьцэагы егьрымхэит. Иашьцэа ус рхэит:

- Хара [ак]гы хапсамзаап, уара уакэзаап ахатца. Зегы иреитцбу зегы дреицэоуп рхэит, аха мцызаап.

Адыршауха еихабы дкарулит, аха егымбеит. Ус иаанхеит ари махэык (ацэа). Рашьа еитцбы убас пьхызк ибеит ауха дакышьяталаз: азэы убыс иеихэит (дааихагылан дшыцэаз) уара уахэшьа зацэы дызургэакзеи, ларгы дееимызт, аха.

Ус даафыхеит иара. Иашьцэа иреихэит, сара аоны сымцар

схэартам, ихэит, пьхыз баапсык збеит, аоны еибгам изакэызаалакгы.

Апкаоха илыкэыршэны дцеит. Ион аштагы дынталеит ахэычы дьытэыцьытэуа лтэыуабжы иахэит. Длалхагылан, “илыхы ари ахэычы, лгэы бзиами?” хэа дразцааит иани иаби.

- Ари хахэшьа зацэы дхауит хэа хгэырбьон, иаразнак дышпачмазаохеи? - ихэит. - Дгархны дысшэырба, - ихэит.

Даагарырхит дшыфьатэыфьатэуаз ахэычы. Дналыхэапшызар, ахэычы

лнацэкыс хэычы хтэаны ибеит. Абьбаа хэа икалам итаз анацэкыс

апцэаха аатихын, лнацэкыс ианнадикыла, лнацэкыс апцэаха акэын.

- Дгарашэца нак, - ихэит. - Агарагы ларгы арахь дсышэт, - ихэит.

- Абна амца ацратаны агара дышгароу далажыны дызыблыроуп, -

ихэит.

Иан [ус лхэит]:

- Нан, нан, ухагахама, уахэшьа зацэы дубылуама? - лхэит.

- Дыбылтәуп, дысымблыр калом, лыбылра ианышәмугы, шәымыш аабзиахааит, сара сышәҗырцит, уи ахәычы уа дшәымаз. Ари ахәынтқарра анапатака икоу зегы икәхны шәлырбап, шәаргы шәналацаны.

Дышнеиуаз иашыцаа рҗы днеит.

- Абас ауп икала, хәхәшә дгызмалуп, дөеидасыр, шәаргы шәыкам, ах инапатака икоугы уа дкалом, сара сышәҗырцуеит, шәымш аабзиахааит, - ихәан, иматәакәа аашытыхны (ашәакы абцари аашытыхны) дцеит. Иара ахәынтқарра даналц, тәым хәынтқаррахь даналала, дышнеиуаз мақьаҗыс (ахәызба хыга) икаршәны ибеит. Днахәаҗшын, иаашытыхын, нак инкаршәны дыдәықәлеит. Дцо, дцо, такәы днаскәхьан, каканк каршәны ибеит. Ишьтымхкәа дафсит.

- Уара, саргы саашытыхишь, - ахәеит (алабоуп изхәо), цара акы сухәар калап, - хәа.

Ус такәы днаскәеит. пҗхәыск амған дааипҗылеит. “Мышыбзиа!” -

ихәеит, “бзиа убааит, сымыш!” - лхәеит.

Дақыналафсыз даатгылеит аҗхәыс.

- Уара арҗыс бзиа, зегы еилызкаауа, зегы здыруа, иуатәасшьом, аха усзаагыл, - лхәеит.

Даатгылеит арҗыс.

- Иуасхәо уахауама? - хәа иалхәеит.

- Сызырфугеит, - ихәеит иара.

- Сыткыткәаумшьан, сҗеитпҗшгы уахәампҗшын, суццоит, пҗхәысс сга,

- хәа. - Уара ушьтахь узлакоу ала, сара уеикәсмырхозар, азәы уизеикәырхом.

пҗхәысс дигеит, чара иуит, жәра иуит. [Ари] аҗхәыс дылхатәеит, даара бзиа дыкан.

- Иуасхәо уахауама? - лхәеит. - Азы иаго аласба, икьалан иубо ласбак, нас ихааны улапш зкәымшәо ласбак [изтәу] уахәаны ицәга. Абарт ахҗа алақәа еикәыршәа, абарт сзаага. Сара хшыла исаазоит, ала муракәа (ала бәбәкәа) рылцуеит.

Егьеикәыршәеит аз иагози, икьалан икази, дзыхәан иааигази. Инаган илиҗеит иааза уажәышьта хәа.

Икалеит убырт, аха еадак-еадак акара иакарахеит, атыс мөасуазаргы ирышьтуам, амц мөасуазаргы ирышьтуам. Уаха зтахым ала бзиақәа ракәхеит.

Ионы ддэылцижьтеи жэохэ шықәса ракара цхьан. Илахь еикэны дылбеит ипұхэыс. Ахэычқәа иман - хэык ачкэнцәа. Руазэы ишьямхы дықэртэаны дышиахэмаруаз [ус ихэеит]:

- Папа, уара улахь еикэуп, уччазомеи, иухьзеи? - хәа диазцааит. Ахэыч иан дакгылаз ус лхэеит:

- Сара суцэыпұхашьяны исызуахэомызт, улахь еикэылара такэ цуан иудзбалеижьтеи, ахэычы иануеихәа шыта сузцаауеит, - лхэеит. -

Иухьзеи уара, ччапұшык уфьтшэом уареи сареи хайднагалейжьтеи, -

хәа, - гәакрак умамкәа укам, - хәа [дыхталкит].

- Уажэышыта хәашьас исымоузеи, ахэычы сидырит сылахь шейкэыз, гәакрак шсымаз. <...>. Бара сабабдыруаз нас? Сара гәакрас исымоу уи ауп, сышытахька стэылахь сныкәпұшны саарц цэгъа избом, аха бара сыбцэыпұхашьяны исызбахэомызт...

АИШЬА ЕИЦБЫ ИФЫРХАЦАРА

Хөыеишыцәа еиман. Аицбы илаз еилкаамызт, цьаргы дцомызт, ианагь аоны дтэан. Аихабацәа шэарыцара ицон.

Абарт аишыцәа ахьынхоз ргэылара пұхэысеибак дынхон, хөык азубабцәа лыман. Абри апұхэысеиба лааигэара зык ыкан, агэылшыап ахатэан, азы ргарц инеиуаз, есымчыбжя зубабк-зубабк абни агэылшыап иарталар акэын.

‘Енак абант аишыцәа реицбы дахьынтытыз агэылшыап зубабк даманы

атыша ишталаз ибеит. Ахэылпұаз иашьцәа еихабацәа анааи, дрыхэеит:

“Акацкэыр кацаны, стартэаны, атыша сташәта” хәа. Иашьцәа акацкэыр шыкарцан, ашаха лацрахэаны атыша дтарцеит.

Атыша атан дахлеиз, хөык азубабцәа изахуа атыша иштатэаз ибеит, рнафшәа агэылшыап ыцәоуп.

- Шэарт ара шэызтатэоузеи? - хәа дразцааит.

- Ҳарт абри агэылшыап хазшоуп, убри азоуп абра хазтэоу. Хымчыбжъя рышьтахь иаапъшуеит, хуазэк дафойт, нас еитацэойт. Даеа хымчыбжъя рышьтахь ианаапъшлакгы даеазэы дафойт. Абас ала хазынтэыкгы иара хэхэуп, - рхэеит азбабцаа.

- Ҳаи, ас шпъашэхэо! - ихэан, афырхэа иахэа аатицъаан, агэылшыап дласны, еифырсса-еихырсса илкаижът.

Ант азбабцаа руазэк (реихаба) акацкэыр дыѳтаиртэан, ашаха анааирцысы, иашыцаа хыхь иахыыказ иахан, акацкэыр харгалейт. Егыраан азбаб агэбжъанытэ дхаргалт.

Аитцбы “акацкэыр бақэтэа” хэа анлаихэа, “-Моумоу, уара уақэтэа,

нас са сыхэнугап”, - лхэеит, “- Моумоу, бара бақэтэа”, - ихэан имуит.

- Нас апъхья сара сақэымтэар умуазар, узырѳы, иуасхэо зегь катца, -

лхэеит лара. - Абант аеыхэа, аеыз, аееикэа, иубо (днарцъшны илырбеит),

убра иарсу алом аакыдхны, аеыхэа уасуа уалага, уасуа, уасуа,

уанакэымтцзалак, иутахузеи, исымоукузеи хэа иуазцаауеит. Атакс уара

Апъсныка сцар стахуп хэа. Нас иара уақэнартэойт, ухэыннагойт. Уи

анаѳсгы, арма лымха унапы тушьыр, уматэа тугоит, аръба лымха унапы

тушьыр, ахы матэа хазы итугойт. Аееикэа афатэ унаѳойт. Нас аеқэа

рхэыцқэа аатцхны акалам итацъгэаны итэахны иумаз, дара анутаххалакь,

рхэыцқэа анцэыругалакь, уахыыказаалак дара уара уѳы инеиуеит, -

лхэеит ари азбаб.

Ари илхэаз ачкэын дақэшахатхеит. Лара акацкэыр дтаиртэан,

иашыцаа лыхан, дыхэныргеит. Ашьтахь акацкэыр аныларышьт, иара

дақэтэеит, аха ихан дышѳаргоз, дѳаурышьтын, еитах цака дтарыжът.

Аихабацаа рыхэсақэа рыманы рыѳныка ицеит, рынхара иацыртцеит, рашья ипъхэыс ѳныжэк аѳы днаган дыѳнарцеит, дъархан, лхы дзамыхэо, дзыргагаха дкалейт.

Ари иара (ант аишыцаа реитцбы) иашыцаа данхэнырымга, ипъхэыс ишиалхэахыз еипъш аеқэа ахыыказ длеин, аеыхэа даасуа, даасуа ипко даналага, иутахузеи хэа иазцааит, “- Истахузеи, Апъсныка ацароуп истаху”, - ихэеит.

- Ус акэзар, уаины усыкэтэа, узгоит, - ахэеит.

Егырт аекэа рлымхакэа инапы тишыын аматэа, ахы, афатэ тигеит. Аеыхэа дэакэтэан Аџсныка дыхэнанегеит. Дахыхэназ иџхэыс дигџшаан, бзиа дынирхеит.

џытрак ашытахь иџхэыс “- Шыкэсык акара ныкэара сцоит”, - хэа леихэеит.

“-Ибзиоуп”, - лхэан ларгыы дакэшахатхеит, имџаныфа излырхиеит, амџа дыкэылцеит.

Амџа дыкэны дышнеиуаз, даара акыр дныкэахьан, ахак игэашэ

днадгылт. Ах игэарџ азна ауаа еизаны икан. “- Ара икоузеи, ауаа зеизазеи?”

- хэа данразцаа, “- Ах хџык аџхацэа имоуп, иџхацэа азэа-зэала асоф иаакэгыланы атэа дыршэуеит, атэа заадырхо хатас иццоит. џыџа рхацэа алрыџшаахьеит, азэы дынханы дыкоуп, иахьа шыжымтан аахыс ажэлар еилагылоуп, аха лтэа азэггы иаалмырхац”, - рхэеит.

Ас аниаха, иџы зымџак инаџхьеикын, имацэа бзиақэа ишэыз иџы алымха интэитан, кэахьчажэк ааишэцаны, ах игэарџ дталт. Ах иџха еитџбы асоф дахыкэгылаз ари дылбон. Ах иџха лтэа абри иаалырхеит.

Ажэлар еилаџынтит, “- Абри аччиа иоума сыџха разкыс илымаз?” -

ихэан, ах игэы иалсит, аха икаитцооз,

Ах иџхацэа аихабацэа згаз ачара бзиа рзиуит. Аитџбы лхацагыы ларгыы аетра џныс иритеит. Ус акыр аамта цеит, ах илақэа ихьуа далагеит. “-

Абынџа ахш умазар, иухэоит”, - хэа иархэеит аказацэа.

Имахэцэа аихабацэа цеит абынџа ахш ааргарц. Иахьцаз акыр аамта иаанхеит.

Аитџбы “-Азлагарахь шэызлацо аџы сышэтар, шэымахэцэа еихабацэа снарышытаџшрын, инхацэеит”, - хэа реихэеит.

- Уара азыргага уабацо, азэы уишытало укоума? - рхэеит, аха азлагарахь излацоз аџы иртан, дакэтэан агэашэ дтытчны дцеит. џытк днаскьахьан иџыхэа ахэыц аацэыриган, иара дахыкыз инеит. Имацэа бзиақэа ааишэцаны дэакэтэан имахэылацэа дрыхьзеит. џмыршыагала “ -

Ишэтахузеи, шэзышытоузеи?” - хэа дразцаан, “- Хабхэа илақэа ихьуеит, абынџа ахш ихэоит хэа хэхан, хашьтоуп, аха ихауам”, - рхэеит.

- Абынға ахш зтастэо акалам сышэт, сара ишэзаазгоит, - ихэеит иара. Акалам иртан, днабыжъкьан дцан абынға ахш амхны ирзааигеит.

- Ари еипъш хзызуз, иутаху хахаа, иуахтоит, - рхэеит. (Ари дызустоу рдыруа икоума!)

- Шэара шэкынтэи сара акаггы стахзам, амала шэлымхақаа хэычык-хэычык сыткэоит, - ихэеит.

Рлымхақаа хэычык-хэычык иткэеит. Ахш рыманы рабхэа иахь ицеит. Иарггы даға мѳакала даахынхэын, иѳырччианы ипъхэыс лахь днеит. “-

Бымахэцаа ахш рыманы иаауеит, азлагара ѳы сыкэтэаз азэы сиршэан, исцэигеит”, - хэа леихэеит.

Ант аихабацаггы дук мырцыкэа ахш рыман иааин, рабхэа дыбзиартэит.

пъытк анцы ашьтахь ах иахаит аагарт ахыщэгъаз цъара аба рацэаны

икоуп хэа. Имахэцаа даарыпъхьан иреихэеит “- Шэцаны аба сзаажэга!” -

хэа. Ани аитба усггы акаггы дапъсам хэа акаггы иеихэазом, аихабацаа ашыца роуп изеихэо. Ант аихабацаа цеит аба аагарахэа, аха еитах иахьцаз акыр аамта инхеит.

- Арт шэымахэцаа ахьцаз инхазеит, ѳабаак сышэтарт, снарышьтапъшрын, - ихэеит ани аетра ѳныс изыртэз рымахэ еитбы.

Мап-чап рхэазарггы, ѳабаажэк иртан, дѳакэтэан агэашэ дылтыцын пъытк данынаскъа, ани аѳабаажэ нак илоуижьын, иѳыз ахэыц аацэыриган, иара иѳы инеит. Имагэа бзиақэа алымхақаа иаартихын, иѳеилахэаны дѳакэтэан, имахэылацаа днарыхьзеит.

- Шэзышьтоузеи, ишэттахузеи? - хэа дразцааит.

- Абра аба рацэаны икоуп хэа хахан, хабхэа хааишьтит, аха иахзыпъшаауам, - рхэеит.

- Сара ишэзысыпъшаауеит, - ихэан, днабжьысын, иахыкыз ипъшааны зака ртахыз аба рзааигеит.

- Хаи, ари еипъш абзиара хзызуз, иузахаурызеи? - рхэеит дара.

- Сара шэара шэкынтэ акггы стахзам, акы зацэык истаху уи ауп, шэкэакэакэа адамып рныстоит, - ихэеит.

Ркәәкәкәә адамыҗ рнитан, иоуишьтит. Даахынхэын, адырәагы иҗыпсахны, икәахьчәжә ишәхарҗаны ипҗхэыс лҗы днеит.

- Бымаҳәцәә еихабацәә аба рыманы иаауеит, амәә икәуп, - ихәеит.

Ари иара аба анааигоз дахьейбашьуаз инацәкьыс мацк итцкәзаап, ани имаҳәыла аихабы ичаврала иҗаихәан, ус иқан. Ауха амаҳәцәә ангәарла егьи, ах ари аәтра иҗакыз имаҳә инацәкьыс длахәәпҗшызар, имаҳә аихабы ичавра ари инапы шалаҗахәаз ибеит. Ах гәәарас икит икалақәаз.

- Ари ачавра узтада? - хәә дцааит ах.

Анс-арс ихәан аиаша имхәеит азык азы. Ауха ианааилатәә, “- Арахь уааи!” - хәә ах имаҳә еитцбы дипҗхьан днеигеит иара иахь. Мап-чап ихәеит, аха мчыла иабхәә иахь дыхәныргеит. Дахьыхәныргаз, икалаз шыкалаз зегь реихәеит, “-Сиашамзар, шәрыхәәпҗш шәымаҳәцәә рлымхақәә ахьытцкәоу, еилыхны шәрыхәәпҗш, рыбҗақәә ирнуп ирнысцаз адамыҗкәә”, - ихәеит ари аитцба.

Ах даалаган аитцба ачара изиуит, аихабацәә аәтра иҗеикит.

Убра ачара ахьыруаз саргьы сақәшәеит, крысфеит, крызжәит. “- Уара хара ицо уаәуп”, - рхәан қәабшьтк азна атәан сыртеит, апҗылгыды өаццаны. Сшааиуаз хқыта санаалала, Хагәышь Минас дааспҗылан, “-

Хәи, уаама?” - хәә сәыхәда иҗәанаатәиҗь, сәы рхан, стәан ихы илақәтәан, иааәнархәит, апҗылгыдгы Бган[ба] Рамшьыхә илеигәыдстан, ишьапы пҗнатәан, дцыркьыпҗо дцеит.

АИШЬЦӘА РЕИХАБИ ЗЫҗСЫ ТОУ АЗИ

Зыпҗсы тоу азы хәә ақоуп. Зыпҗсы тоу азы дуаәпҗсуп, амат ауп, амат-уаәпҗсы.

Хәеишьцәә ақан акры злаз, даара маншәалала аусқәә зпҗыхьашәоз, даара ахатцара бзиа злаз ауаа.

Абарт ахәеишьцәә ах дрыпҗхьан инеигеит.

- Уара шэара ишэылам акгыы ыкам, - ихэит ах. - Акыр шэылоуп,
зыпсы тоу азы хэа дыкоуп, дызбабуп, убри азбаб са дыспыхьашэар
стахуп, дыспыхьашэартэ ишэыкатозар, смал шэыстоит, - ихэеит.

Арт ахөеишыцэа дрыпхьан иахьнеигаз ах ас анреихэа, “- Амөа хакэлоит ах, изухэаз
зыпсы тоу азы лаагаразы”, - рхэеит.

Убыскан убас иапын, Апсны апсуаа рфы амацэаз ныкэыргон,
иналаршэ-ааларшэны акэымкэан, неишымсрада зегы, апсы ипсыхгы.

Арт аишыцэа ахшыкгы рөааибыртан амөа икэлеит. Акыр иныкэеит, ишнеуаз
акэымкэа, хымөакы ахеихагалу инеит. Ахымөак ахеихагалу ианнеи, аишыцэа реихаба
даагылан убас ихэеит, “- Уара!” - ихэан, “-

Аа!” - рхэеит иашыцэа.

- Уара абри амрагыларахь игоу амөа уаныл, уара абри аөада игоу амөа уаныл, сара
абри амраташэарахь ицо санылоит, - хэа убас реихэеит иашыцэа.

- Убас анакэха, - ихэеит, - хашшык хмацэазкэа (ахахэ цэца дук
иөахан, ахахэ афы) абра иатахцап, змацэаз нхаз, ипсы там, змацэаз
згаз, ипсы тоуп, абри ала хайбадырып, - хэаны, арт доусы рымөа
икэылт.

Ари аихабы мраташэарахь амөа дыкэлан дыснеуаз, абри ихэйтцлашыцаараны, жөан
имбо дталаны, гөаөара баапсык дталаны ифынеихеит. Дыснеуаз, артэаа-артэаахэа
ахэхэабжь гоит, ауашпсы ибылффы гоит. Абра икоу збароуп хэаны абри атып афы данлеи,
мат дуззак амца иакэуп, абылра иафуп, ауриакэа амц иакэтцаны ирбылуеит, ишатцы-
шатэуеит.

- Хай, абаа, ари зыхшэыркьои? - хэа ихэан, даацхраан, избылуаз ауаа напхатцаны,
иара амца иалигеит.

Амат амца ианалига, дуашпсха даагылан, убас ихэит: “Уара!” - хэа ихэан ихэит, “Аа”
- ихэеит.

- Уара узкэу амөа даара имөа хьантоуп, пьстазаарыла угыжьюазар
бзиоуп, са сызлауматэоу афы суцхраауеит, - хэа ихэан ихэеит (ани

амат иалцыз иоуп изхэо) абѡа, бѡа гыжь хэычык ааитеит, бѡатэ гыжь хэычык. - Абри уснеиуа бѡа гэараны, бѡала ихыбны, аѡнгы, агэарагы уладгылоит. Убра инхо сеитба иоуп, уахладгылуа арцэаа хэаны ахэхэабжь уахауеит, идыдуеит, ахэхэабжь, аддыбжы рычхара цэганы икалоит, аха уеырѡѡэа. Иара уихэынчаанза, уара абри абѡа хэычы иусто ирба.

- Иухээз сахает, - ихэеит, абѡа гыжь ааимхны днаидцны дыснеиуаз, ани амат иалцыз ауаѡ иззиэхээз атыѡ дакэшэт. Дипьылт ани иашья еитба ирдыдуа, ирмацэысуа, атэыла рѡго, ани абѡа иитаз аеыт аниирба, уа дааникылт.

- Уара! - ихэеит уигы. - Уара уахцуа зыѡсы тоу азы хэхэшьа лѡоуп, аха анеира цэгьоуп уи лѡы. Убра унеиаанза, сашья еитбаза иѡы унеиуеит. Сашья утеимырхар, уцуат, аха убра ивсра цэгьоуп, - хэа ихэан ихэеит, разнык наитт. - Агэара уахладгыло разнуп, аѡны разнуп, агэашэ разнуп, рызагы разныла икацоуп, ара уахааиз шытыбжы уахааз еипшуп, убра еицэоу уахауеит, угэы умышытыкэа абри узирбозар, уѡсы нхоит, - хэа иахэаны разын ѡеыхк иитт.

- Иухээз сахает, - хэа нахэаны, аразын ѡеыха ааимхны, амѡа дыкэлеит. Дышлеиуаз, ани исихээз еипш акаамет дипьылт, дипьылт акаамет, аха игэы ирѡѡэан иеатцеимырхт. Аразын неиирбан, уи ала ихэраны икан ани имч, иаахыт абжы цэгья.

- Ха-ха! - ихэан, дааччеит ихэеит. - Уара узышытоу зыѡсы тоу азы са сеитбы лоуп, зыѡсы тоу азы лѡы уцуеит. Аха абас уара уеипш изылшаны, игэаѡны, ичханы иаауа азэык, ѡыѡак иаауа ахацэа ѡѡэакэа уброуп иахьтахо, ара хара ихавслоит, аха убра уаѡ дызцом, хэ хэынзагы иааиуаз мачзан, уара уааит. Убра утахуеит даара уеумырѡѡэар, - хэаны иеихэеит. (Изхэо ани амат иалцыз иашья еитыбза иоуп уажэы.)

- Нас катышыас иамоузеи? - ихэеит ари ауаѡгы. Ахы еытк ааитеит.

- Уахлеиуа агэара, агэашэ, аоны - рызагы хьуп, аеиылыргаха умоуа афыцэка уназгуа усхоит. Аха уеырбэбэа, абранза ара анулша, хара азин хамам уа унагара, знык иуулакгы абжы цэгакэа чханы абри иустаз ахы узлырбар, нас уеикэхоит, - хэа иеихэт.

- Аа, уи акэзар бзиоуп, - ихэеит.

Уажэы ани ахь ыыт иитаз аашьтихын дыснеиуаз, агэашэ апхьа зык ыкан, азы абыржэ снафыхэанда, ианагы изжэланда ухэо убас азыхь ахха-аххахэа иауан. Ари ауафгы агэапхара иоун, азыхь афы слатэан сыпсысшыап ихэан длатэеит.

Абра азыхь афы дыстэаз, кэраанк хаууаны иаауеит, азы зжэуеит хэа, азафы иазаанза, иаапсаны икан, икахаит. Ари дахтэоу днапшыны ибоит. Игэы иаарыцханашьан, дсагылан акэраан аашьтихын, иааганы азы аиржэт. Акэраан иадыруаз акэкаара акэын,иоикэкаан, иоышьтпэрааны ицеит. Иара дсагылан (уажэшьта, ипсышыаны, егыны ани ахьтэы оны, ахьтэы гэара, ахьтэы гэашэ ахь ихы ирхеит) ифынеихеит.

Дыснеиуаз, ахьтэы гэашэ днадгылт. Агэашэ афы днеин, агэашэ анааирты, атэыла бгеит, убас абжы цэгакэа цысит, уафытэыоа иааизымычхартэы. Аха уи хьаас икызма, ари идырга имаз, аибадырга имаз (ахь ыыт) аацэыриган, атэылабгара акгы алымшеит, иаразнак иааикэтэеит.

- Уара! - хэа лхэеит ихэеит, дызбабуп, - Уара амса узыкэу ах изоуп, ах пхэыс дааигахьеит, уи изы са суццазом, уи сиццазом, сиццар, ихакым. Уара учкэыноуп, уара суццуеит, сгы, ах уикэатц, - лхэеит.

- Ааи, уи акэзар, бзиоуп, - ихэеит. Уи ала уа еинаалт.

Ларгы иугэампхашаз азэ лакэзамызт, ахы ббьыш лакэын, лцэа дтыпхо. Еинаалт.

- Икоу удыруоу? - хэа лхэан ихэеит. - Аа! - ихэеит.

- Абри смацээз смацэа иахоу устуат, абри уанацэажэалакгы
иахыутаху атып ағы сыкоуп, уара иахыутаху атып ағы укоуп. Ауаа
сырбуа, сырхауа, аутра сынтахуа акэымкэа, уара изакэтэызаалакь
ихэума-ипъхума, иутаху зегы аускэа калуа, абри канатуаит. Уара
сахыутаху атып ағы ианутахзаалакь сыкоуп, - хэа лхэан ихэеит, амацээз
илтеит.

Амацээз анипъыхъашэа, амацээз днацэажэан, “Икалозар, са
сахыкэпыз стып ағы сыказааит”, - хэаны даналга, дахыкэпыз, ани
иашыцэеи иареи ахахэ рмацээзкэа ахатцартаз атып ағы уа днанагит.

Аха. Уа даннанага, рмацээзкэа зтаз ахахэ кны дфахан длацапъшын, амацээзкэа
рыхпъагы уа иапоуп, иара итэы надкыланы. Иашыцэа аказам, иахыкоу седруу.

- Сашыцэа еибганы, рыпсы таны иказар, абри иахысхэо атып акны иказааит! -
хэаны имацээз днацэажэан, иашыцэа ааит. Иашыцэа роыцъагы аины илагылт, егыт.

- Уара уахыказ икоузеи? Уара уахыказ икоузеи? - хэа нейбырхэа-
ааибырхэакэеит.

- Шэара икашэцеи шэахыказ! - ихэан, ари дразцааит иашыцэа.

- Икахта егыкам, акгы хақэымшэт. Уара узыкэшэеи? - рхэан, иашыцэа иазцааит.

- Сара зыкэшээз абас, абас ауп, дсыпшааит, снейт лара лғы зыпсы тоу азы лғы, -
ихэеит.

- Ках, уара, ус акэзар, иултаз амацээз харби! - рхэеит.

- Смацээз зышэсмырбои, абра снацэа иахоуп, - ихэеит. Идирбеит.

- Моуму, ус акэым, иаамбыхны ихарбы! - рхэеит иашыцэа. Иааимбихит,
илахэапъшын, амацээз, мацээзуп.

- Хара ах иғы хаказааит, хашы ара дыказааит, - хэаны амацээз иакэцэажэт.

Ант иашыцэа ашыца анс амацээз ианақэцэажэа, дара ах иғы инит.

- Уара хаззушьтыз аус кахцит, - хэа рхэит.

- Икашэци, испҕакашэци! - ихэит ах.

- Хаззушьтыз, зыпсы тоу азы даагит, - рхэит.

- Дабаакоу?

- Абри амацээз унацэажэоит ауп, нас абра уапхья даины даагылоит,

- рхэан амацээз наган ах инаидыркит.

Ах амацээз дакэцэажэан, зыпсы тоу азы деикэышькыраауа дааин иапхья даагылт.
Ачараура иалагт, акаамет калит, ах имал аишьцэа абыцэа иритт.

Ани наххьи инрыжызы рашья еихабы длахыркэакэо амса дланылт.

Дыслеиуаз, быжьык ахэыцкэа хыркэакэо итэоуп. “Икалеи,
ишэыхызи?” - ихэан дларыдгылт.

- Икали, хаб амца дабылуан, дырбылуан, ипсы еикэурхан, уара уускэа
ахыманшэаламхаз еиликаан азы иекнаханы иеишьит, - хэа иархэт ахэыцкэа.

Ас аниаха, уаха цэара дкыдымгылазакэа, дысиашаз азыхь афы днеин (ани пыхья
ипсахышьяз азыхь афы), дыстээз акэымкэа, ани зны азы зиржэызы акэраан пырны иааит.
Акэраан ааин, адырфагь ани зны иахькашэаны иахышьтихызы атып афы иаахыхэхеит
ауп, еитакахаит. Иаашьтихын адырфагь иааганы азы аиржэит. (Уаха дызфэуи усгы,
цэаргы дыщакзом, икаитцара издырам.)

Азы аржэны иоуижыит акэраан. Акэраан, ихэтэы кэраанхан, иааин ани ах иашта
италт. Ана икэтэоит, ара икэтэоит, ауама канатэоит.

- Уара абри ахэтэы кэраангы кны исышэт, зыпсы тоу азгы дсымоуп, нас са сеипш
ахра змада! - хэа реихэт. Ант аишьцэа абыцэа роуп изеихэо.

Иаашьтагыжыын акэраан ркит. (Афьднаркит умбо!) Инарган ах инапы
икэдыртэеит. (Ах инапы акэтэаракэзам, инапы иацхар ауп иатахыу
умбо!) Аттыкха ани амацээз ахаз ах инапы иацхаит, инапы ачра
иалагеит, ачра ианалага, “ - Аа, абаакэа, снапы чуеит, амацээз ахышэх!”

- хэа ихэан ихэеит, инапы иахаз амацээз лахырхын инаганы ачанах иандыршэлит.
Иара (ах) уи дафэхэырын усгы, дагон, ани акэраан ахыцхаз, афсра далагит. Акэраан
ачанах инаныслан, амацээз аанкэыцэаны ипэрит.

Акэраан ааҕсаны ианыказ, ианкашээз ишьтыхны, азы азыржээз ачкэын дхыркээкээ, азыхь аҕы дхыркээкээ дахьтээз амацээз аманы инеит. Инаҕеит.

- Зыҕсы тоу азы! Гэнаха аказар, быгэнаха сахь имааиааит, ара быказ!

- хэа ихэан ихэеит, амацээз данакэцэажэа, зыҕсы тоу азы дааин иаҕхьа даагылеит. - Ара быказ, са сцоит сашьцэа рҕы, сашьцэа ртэы (рызбахэ) еилыскаауеит, - ихэан, иашьцэеи иареи ахеиҕырцыз дөеин, дрыҕхьан (ани имацээз ала дырмыҕхьеи шыта!), иааигеит.

- Уара, икашэцеи? - ихэан дразцааит.

- Икахцеи, ашиҕка хэхьт, анахь, арахь, анс, арс, - рхэит.

- Ус акэзам. Дунеи шэахынзақэу са сышэгэалашэалааит, ус дула шэа шэымҕсааит, - хэа дрыкэшэины иоуижьит.

Абри ала абра ацыхэ нцэеит зыҕсы тоу азы лызбахэ.

АЛЕИ, АЦГЭИ, АМАТИ АҕСРА ИАХЗЫРҕАЗ

Нхаө бзиақ дыкан, иҕа дыкан, иҕхэыс дыкан, уаха уаөггы димамызт. Амал рацээзаны измаз уаҕын иара. Дсыказ иацал аан дыҕсит. Даныҕсы, амал иацупозароуп, иацухыр, имачхуа, ирфуа, егыуа, рыфатэқэа исааиуаз, иаарыхны имаз нцэо ианалага, “ - Нан, аҕара устуат, уцаны ухэаахэтны акы аага!” - хэа иалхэит ачкэын иан.

Аҕара аашьтихын дыснеиуаз, лажэк рыххо цьюукуы ирыманы илеиуеит иахшьуеит хэаны.

- Хэи, абаакэа, шэыжэла нцэеит, ирыцхауп, иамашэкузеи алажэ, ишэымшьын, ахэ шэыстоит, - ихэеит.

- Иахшьыр иабахаматэоу, аҕара хат, - хэа рхэан ихэеит, аҕара нриҕан, ала аарымхны аоныка иааигеит.

- Иааугеи, нан, иахфара? - лхэеит иан.

- Ала аазгеит! - ихэеит.

- Иабахаматэоу, нан, ала?

- Имшуеи, аҕсы тоуп, адэы икэуп, иказааит, иабахҕырхагоу? - ихэит.

Адырҕаены еиҕах, “ - Сан, сара уацэы сцуеит, аҕара сыт”, - хэа ихэан

ихэеит, адырҕагыых иан аҕара лымхны амҕа дыкэылт. Амҕа дыкэлан дыснеиуаз акэымкэа, цгэык цьюуку ипҕхарцан, иршьырц ипҕхаца ирыма иснеиуаз ибит, цгэыжэк.

- Хай, уара, шэыжэла нтэит, изыхшэыркьозеи абри ацгэы? Иамашэкызи, абаа? - ихэит.

- Ари хамшьыкэа, ари шьтэуп! - рхэит.

- Ишэымшьын, ахэ аҕара шэыстоит, - ихэан, ахэ нариҕан, ацгэы рымхны иааигит.

- Иааугази, нан? - лхэит иан.

- Ацгэы аазгит, - ихэит.

- Иабахэхэо ацгэы?

- Иказааит, цьюуку иахшьуеит хэа ипҕхаца ирыма инеиуан. Ирыцхасшьан, идмыршьыкэа, ахэ ахшэааны иаазгит, иказааит, - ихэит.

Абри ашьтахь мышкэак цит.

Уажэы ари ачкэын иани иареи амла интэо ианалага, адырҕагы иан аҕара лымихын амҕа дыкэылт. Дышнеиуаз, цьюуку маҕкы ршьуеит.

- О, уара, шэыжэла нтэеит, изыхшэыркьозеи? - ихэит.

- Ишьтэуп, иахшьуеит! - рхэеит.

- Ахэ шэыстоит, ишэымшьын, - ихэеит. Ахэ риҕан, амаҕ димыршьыкэа ирымихт.

Амаҕ “ - Арахь уаала!” - хэа ахэан ихэеит, даман аҕынанахан, хаҕык аҕы днанагеит.

- Уажэ саби сани рҕы уназгоит, сыҕсы еикэзырхаз шуакэу анрасхэалак, убас рахэа: абри атакэажэ лмацэа иахоу амацэаз сымазааит (сан лнапы амацэаз ахоуп) хэа хэа. Убри амацэаз иааухэо канацоит, - ахэеит амаҕ.

Ахаҕаҕы дахнанагаз, амаҕ ани аби уа итэан.

- Ари иааугаз дызустада? - хэа итцааит.

- Ари иаазгаз сыҕсы еикэзырхаз иоуп, - ахэеит.

- Узыхэои? - рхэеит.

- Ди, абри бнацэа иахоу амацэаз ауп истаху, уаха акагы стахым, -
ихэеит.

Ари амацэаз ауп истаху анихэа, рыбжа пцэеит, аха икарцои, анахь
рпжа ипсы нирхахьеит, мап рзымкызт, иалухи, амацэаз иртт. Иман дааит.

- Нан, уахыказ иааугеи? - лхэан иан диазцааит.

- Иаазгеи, цюуку маткы ршыа избан, цэггала агсы еикэсырхит. Амац атынхацэа
сныкэызгашаз ак сыртан исыман сааит, - ихэит.

- Изакеузи?

- Амацэаз.

- Амацэаз иааугаз иалшози, иканацуеи?

- Иканацо уажэ бахэапшла, хастол шхио! - хэа ихэан ихэеит, даацэажэан, рхэы
иртахыз рхианы иаакэгылт. Иангы иаргы латэан акрырфит.

Ари ачкэын ауха даниоз “ - Сара сызлоу ақыта сара сакара нхамоа
рымамкэа иказааит, са сынхамоа зегь рыцкыс еихазааит”, - хэа хэаны
диеит.

Шыжымтан данаапш, иматуцэа еибаршакьо агэара икэуп, ахан дыноуп.

Ари ас дшыкалаз ах ибеит. Ах ари инхара ас ианиба, ус ихэит, фатахьыс имоуп, пцха
затэык димоуп, игэар хэычык еицыхацэан (еикарамызт) - С.З.), “ - Сгэар зыриашо,
сыпцха дистоит”, - хэа фатахьас иман. Амшын нырцэ рапцк дынхон, амни арапц бзиа
дылбон ах ипцха. Ари ачкэын ах ифы днеит.

- Угэар сыриашоит, уцха дсыт, - ихэеит.

- Ириаш, дустоит, дгы! - ихэит.

Ари ачкэын изыхэа агэар ариашара иатахыз, ани имацэаз
днацэажэан, адырфаены ашыжэ ах игэар иашахэцэараза ибит. Ани ипцха
диитан, дигит. Дынхуан, мчыбжык, оымчыбжыа анцы, ипцхэыс диазцааит:

- Уара, уара абас иаразнак анхамоа катдышыас иаутеи, саб игэар иаразнак
излауриашеи, абри злакауцаз саухэар стахын, - хэа ипцхэыс дыхталкт.

Акыр имхэакээзт, егызт, аха ацыхэтэан дсааиуаз имхээр лымузт, ихэит, “ - Абри смацээз ауп зегь казца”, - ихэит.

- Исырби уара, исыкоу збоит, - хэа лхэан, иааимылхын, -Ари ажэйтэ дсыказ дыказааит, саб игэаргы исыкхэыз икхэазааит, саргы арап ифы сыказааит, - хэа лхэан ихэит, арап ишка дынхыфрыла дцеит. Ари ус уаанза дсыказ даанхит, ах игэаргы уаанза исфадараз еипш иаафадарахт. Дхыркээкэо дыстээз ани ацгээжэггы, алажэггы ааин иааидгылт.

- Иухьи? - рхэан иазцааит.

- Исыхыыз абас, абас ауп, - ихэит.

Алажэи ацгэежэи уаха акгы мхээзакэа индэылтцны рфынархан, амшын зы рфынтарыпсан наф инырт. Нырцэ арап ифы инеит. Иахнеиз, арап ифны шэы затэык фоуп, ашэ ианагь иаркуп, абра ауацаак кылгоуп, абри ауацаак ауп, уаха анеирта амазам. Ацгэы “ - Са сыфналоит”, - ахэит. Ацгэы ахарпа ифыхэнан, илталан, ари ауацаак илталан, ах ипхаи арап и ахыаз инеит. Инеин амацээз аапыхыашэан иаман ифыхэнеит етырфагь. Акээарафы, амшын ахыкэ афы ианааи, ацгэи алеи амацээз еимаркит.

- Уара, са исыт, са изгоит, - хэаны ала ус ахэит.

- Уара иузыргом, са соуп аханатэ иаазга, са изгоит, - ахэит ацгэы.

- Уара азы ухэласыр, умеицэкысыр аурым, уеицэкысыр, азы иахцэагоит, - ахэит ала.

Акыргы еимаркит, аха ацыхэтэан ацгэы иамузт, ала акээкэ ифыкэтэан, амацээз аманы азы (амшын) италт. Даара бзиа иааскхыан еипш, ацгэы азы фахэлатэан, ианааицэкыс, амацээз фафытшэан азы иагит.

Уажэ икарцари? Илалаган, амшын итаз апысызкэа рыкра иалагеит.

Апысызкэа кны иршыуа, ирыбрапшуа, икны иршыуа ирыбрапшуа, ацыхэтэан псызк ишамаз рбан, амацээз амырхит. Ирыман иааит. Иааин, ари анхафы ипа имацээз аниоу,“ - Ах игээр сыказ аткыс еицэаны иказааит, ипха дахыкоу пстазаара лымамзааит, са сшынхоз аткысгы еифны сынхааит”,

- хэаны амацээз дацээжэан, инхамфа аткыс еиханы анхара далагеит,

егьыртгы (ахи ипъхай) ихыркэакэо адэы иаакэхт. Саргы абрахь саакэлан сааит.

БЫЗШӘАЗ ИКОУ ЗЕГЫ ЗЦАЗ

Хатей пъхэыси ыкан, хшаа дрымазам. Рөыцъагы рымацара ихкэахза аоны итэоуп.

- Уара, ужэла нцэеит, моакы укэлар, цъара ак уахауазар умбари,

егьии, - хэа лхэан ихэеит, илабажэ ааитцъуа амөа дыкэланы дыснеиуаз акэымкэа, аматкэа өба атах-саххэа исеикэпоз дрыниеит. Алаба нарыбжьейкын, еимихт.

Арт аматкэа анеимих, пъхэыск даайдгылт.

- Ара ачкэынцэа иеикэпоз зыпкоз уара уоуома? - лхэеит ани иаайдгылаз апъхэыс.

- Быжэла нцэеит, закэызеи ибхэо, са испасыпкоз, са исымпкеит, дара еисуан, еимысхт, - ихэеит.

- Издырот. Уара сызыкэшэо сзеилкаанда хэа амөа уануп, узыкэшэо еилукаар утахызар, са иуасхэоит, бызшэа хкыс икоу зегы уцуа укастоит, - лхэеит.

Бызшэас иказ зегы иртцаны доулыжыит. “ - Уцала, узыкэшэо убаанза”, - хэа иалхэт. Амөа дыкэлан адырөагы дцот. Дыснеиуаз, уасахьшыцэакэак ахьтээз днеит. Ауасахьшыцэа “ - Уа бзиала уаабейт, уаама?” - рхэан, “ - Ааи, сааит”, - ихэеит.

- Уара узустада?

- Сара соуп.

- Ара утэа, - рхэан днадыртэан, дтэоуп.

Алақэа уыуеит рахэцэ икэтэаны. Ант алақэа ахуууа ирхэо ари ауаө иахауеит, еиликаауеит, бызшэас икоу зегы имдыруеи уара!

- Ее, уаха хзыкэшэараны икази, арахэ усгы иркэакэот, аха харгы пьстазаара хамамкэа ашэарах, агыгшэыг харфоит. Ахьшыцэа ирдыруазар уаха хтыпъ хыхырымгоз, - рхэоит абант алақэа.

- О, уара! - ихэеит ари ауаө ант алақэа ирхэоз аниаха.

- Аа!

- Уаха абра атыпъ шәахыцроуп, - ихәеит.

- Атыпъ хашпъахыцуа? - рхәеит.

- Абра атыпъ хәхымтыр, абарт алақәа абра ирхәо убри ауп, уаха

ашәарах хәкәлоит, шәырахәгы ркәакәоит, ишәзеикәырхом, хәкәтып,

- хәа ихәан, икәцт. Икәцын, инаскьаны итәеит.

Инаскьаны итәан, руазәк, хатца бзиақ, ҕәҕәк даалтын, абри иихәаз иашазар збап хәаны иҕынеихан даннеи, гыгшәыгла ани аҕаса иахьтәаз атыпъ агәар тәны ибеит, руаса гәар.

- О, уара, шәанаңьалбеит, избаз абри ауп, абас ауп икоу! - хәа дыфны дааин ифызцәа ахышьцәа иреихәеит.

- Нас уажәы испҕақахцуа?

- Шьта халбаауеит, арахә рылбаацара ашқа хцуеит, амға хәкәлап,

- хәа ихәеит, амға икәлеит. (Ашьха акәын арт ахьыказ.)

Рырахә еибга, изфыда, илеидырцалан, ирыма амға икәланы исаауаз, сыск даара уамақ иатәамкәа, мацк иаагны рышьтахьқа инхеит, егырт ирыхьзом. Абри асыс ан абжыы аргеит, “ - Уара, уааи, уааи, уаахәхьза, умааизо?” - хәа.

- Сызланеиуеи, сеидара рацәоуп, абри шәара шәымшра зегы са скьапъ иалоуп, - ахәеит асыс.

- Хамшра зегы укьапъ иалазаргыы уеурҕәҕәроуп, уеырҕәҕәаны уаахәхьзала, - ахәеит ан.

- Иабакоу исзышьтыхуам, шәымшра зегы ашьтыхра цәгьоуп, - ахәеит асыс.

Ус, ус арт ахышьцәа иахыртахыз атыпъ аҕы ианнеи, “ - Уара!” - хәа рхәан, ихәеит, “ - Аа!”

- Уара абзиара ду хзууит, харахә еикәурхеит. Иутаху арахә пцәаны иуахдоит, игы, - рхәит.

- Кох, сара абзиара зышәзыуз арахә сышәтанда хәа акәзам, аха ак

сышэымтар шэымуазар, абри асыс сышэт, уаха акагы стахым, - ихэит.

- Кох, ари арыцха амацара сѣауахтуа, уара хаикэурхеит, иагьцасым укэнага уахамтар, - рхэит.

- Моумоу, абри ауп истаху, шэа шэкынтэ уаха акагы стахым, - ихэит.

Асыс наиртан иманы амѡа дыкэылт. Иѡны дазааигэахо дзааиуаз, ани аматкэа ахеисуан иахааимихыз данааиуаз, ани аѣхэыс деитеиѣылеит. “ - Уара!” - хэа лхэан ихэит, “ - Аа!” - ихэит.

- Абри асыс иугуа, уаха уѡны уаннеилакь ишыы, иааиѣыршэшэаны, акэаб илтатаны ижэы. Уѣхэыси уареи ишэзыфо абаѡкэа аалыршэшэаны угэар иаакэыршаны икаѣсы, шыыжымтан иаашар икоу убап, - лхэит.

Ари ас захарыз иара иакэын, асыс иманы аѡны данааи, длалаган исыс ааишыын, ани аѣхэыс исылхэаз еипѣш икатаны, игэар иакэыршаны икеипѣсеит абаѡкэа, ажыы иѣхэыси иареи ирзыфоз рфит, атэан каитэт, дѡаиан дыцэт. Шыыжымтан данааѣш, аетра аѣкэа тагылоуп ихэит, иѣыхышыцэа ыкоуп ихэит, акэыткэа адунеи иазкзом ихэит, алакэа ихэит, ус дыкоуп, имацуцэа ихэит.

Ани иѣхэыс гызмал, ѣааны инкылымсыз, ани анылба ихэит, ани зызкыз аулымдырхуаз, “ - Уара абри уара уахыказ ак уахаит, маанык цаны уааит, иухэом акэымзар”, - лхэит, “Иухэароуп!” - хэа лхата дааисны дылкит.

- Исхэо арбан бара, быжэла нцэит, ус хазшаз игэаѣхан икаитцит, уаха ари уажэ ара уаха цакык аманы, егыны икам, быскэатц, - ихэит. (Ихэар калазом, ихэар зегь ѣхастахои).

Анс-арс ихэит, аха иѣхэыс илмузит, дылкзит. “Усгы хыхызаара ааит, хакэззауеит”, - ихэан днеин, быста ѣахрак ыкан, иаашѣтихын, ила иршэны инамцаижьт. Абыста ѣахра ала исафоз арбаѣь ааин, ала иамцкласны афара иалагит. (Ари ахата имаза абар-абар ихэахьейт, ари уеизггы таха сылтѡм иласхэап хэа игэы иѣоуп, егыгзам).

- Уара ускэатц, хаѣшэма имаза иѣхэыс илеихэараны дыкоуп, ихэар, уаргы саргы хкалом, хныкэыззаа хцоит, убранза ма сызхара сѣап, -

хәа ала ус ахәит ихәеит.

- Хох, уара убри хаҗшәма хәа узҗу җхәыс заҗәык димоуп, иҗхәыс имч лықәымхеит. Сара абри агәара иқәу акәытқәа рызаггы сыхәсақәа роуп, акакала еиламырцхакәа зеггы срыхзоит, ак шыаҗак инасышьтуам, абри хаҗшәма иҗхәыс заҗә дизмыршәеит, - хәаны ус ахәит ани арбаҗь.

Ари аҗшәма ани алеи арбаҗьи ирхәоз имахауази, ианиаха, иҗааирҗәҗәеит. Арахь иҗхәыс илмузит, ианылмуза, “ - Ибмузозар, иҗоу басхәап! - ихәан, - Аа!” - лхәит.

- Ибмузозар, бааи хәыжәлап, цъара цаҗәык хәмоуп, амәа хәкәлар ибасхәоит, бәыжәыл! - хәа ихәан ихәеит, днаганы аҗәтакы длақәиртәан, даасын ашта илага илҗеитцеит. Уажә лара аҗы дашьуеит.

- Сашьуеит, ужәла нҗәеит, - хәа лхәан, ихәеит дыхәхәеит:

- Башьа заҗә ибымоу бинықә, умаза сахәа хәа даҗазны сшыхтабымкуала, уаха сшузымҗаауа хәа, бсызҗаауазар, бсызҗаараны быказар, блыбаазгом, - хәа ихәеит ихәеит.

Икалҗоиз, уаха сшузымҗаауа хәа лашьа заҗә дылнықәт. Нас лашьа данылнықә, аҗы ааникылан дылҗәыжәихын, ларггы лыҗьсы лыманы аоныка днеит, иарггы иҗы наганы аҗыҗь аҗы иҗеихәеит.

Аҗхәыс бааҗьсы уаха җәа лымамкәа абас дыҗоуп.

АШӘАРЫЦАФИ АДАУЦӘА РАХӘШЬЕИ

Иказаарын хәҗаки җхәыски. Абарт кыр аамҗа хылҗ дрымазамкәа ишыказ, аҗхәыс лҗәа ахшара далашәеит, лҗәа лҗәымкәа дкалеит. Аҗкәын дроут хылҗс. Аҗкәын быжьшықәса ихыҗуа даныкала, ахыци ахәымпали кны аҗкәыракәа кыдҗаны дреихсуа далагеит. Аб ари деигәырҗьон, сара сеиҗьш дшәарыцафхоит хәа. Ус, ари жәохә, жәаф

шықәса дырталт. Шәарыцара дҗо далагеит. Ашәарыцара дахьҗоз идырәатә еиҗьхон, ашәарах раҗәа ршьуан. Ари дшәарыцаф духеит. Ус дшыказ акәымкәа, мышкы шәарыцара дахьҗаз шыабыстақ икәшәеит.

Иара идун, даара ипъшзан, иибахъаз ашьабыстақэа кыр иреипъшымызт.

Атыкъхэа даннеихс, икахаит, дыоны данаахахх, итцкъаны ицеит.

Ари ашьабыста кырынтэ ипъыхъашэахъан. Днейхсуан, икахауан. Дыоны данаахаххлак, иџацкъаны ицон, деитеихсуан, еитакахауан. Данаахаххлак, еитах иџацкъаны ицэцон.

Абас быжышықэса дгэакит. Ус ишыказ акэымкэа, пъхэысгара аамта

ааит, зџабк дхэаны диртэеит. Лгара аџхэара аанза пъытк шыбжъаз, иџызак

зыгэра игоз, аиашъа еипъш иитахыз иеихэеит ашьабыста атэы. Ари азџаб

уи ачкэынгы бзиа дибозаарын. Ёнак лара лџы дахънеиз, “ - Бара дызустада зызбахэ бхэо, быжышықэса цуеит шыабыстак дашьтеижътеи, аха изымшьит. Сара сахъцо махэи цыси еикэсыртэом, сзакэ шэарыцаџугъы бахахъеит. Сара бсыцымцакэа, абни бышпъаиццои?” - хэа инаганы илеихэеит.

Ари аџхэара ааигэеит. Хымш ракара шыбжъаз ашэарыцаџ изхэаны итэаз лыкны дааит. Дахъааиз асамаркэыл хэара даналага, “ - Уара иухэо пъсажэоуп, закэызеи уара асамаркэыл исоухэо, сара сышпъауццо, быжышықэса цуеит, ашьабыста уашьтоижътеи, уара сышпъауццо?” - хэа иалхэеит. Мап ицэылкит.

- Ус акэзам ишыкоу. Сара џызак дсыман, далапъысшэарц икастеит. Дышџыза гэрамгазгы еилыскааит. Уи мцуп, хъаас ибкыша хэагы егыкэзам, - хэа леихэеит. - Ибасхэо акы зацэык ыкоуп. Сара ашьабыста ыкамзаргы ипъшааны исымшьыр зуам. Сашьталоит. Амала сара схынхэны саанза азэггы бышицымцо ала, бшысызпъшуа ала ажэа сыт, - ихэан, ларгы тоуба луит, иара дхынхэны даанза азэггы дышицымцо, дшизыпъшуа ала.

Иара аоны дааин, имџаныфа аархианы дцеит шэарыцара. Дахънеиц даннеи, ашьабыста икэшэеит. Атыкъхэа данеихслак, икахауан, данаахаххлак, иџацкъаны иџуан, деитеихсуан, данаахаххлак, иџацкъаны иџуан. Ус дшашьтаз аџхаа ианаадыхъыла, иааимкэеит. Иаргы лыбжъкэеит. Аџхаа аимахаха амразакэа иаргы дахъзеит абжъкэара. Данаабжъкэа, аџхаа ааидылт. Ашьабыстеи иарей уахъ иаатахеит. Данынапъшы, ишьабыста абаказ, ишьабыста зџабха иаакэгылт, аха азџаб хэа ззумхэара икоузеи!

- Анацъалбеит, ашьабыста сзышьтаз абакоу, бара бызустада, бынцэахшоума, мамзаргы сыла сажьо! - хэа ачкэын анааџит, лџаалыршэшэан, еитах дшьабыстаны даакэгылеит, еитах лџаалыршэшэан дызџабхеит.

- Исбаз шыта агэра стоит, амала сзыкэшэазгы абригь-абригь ауп, сызбышьтазгы такыс иамоу абри ауп, - хэа зегь леихэеит.

- Уи дуаөхшоуп, сара суццоит пьхэысс, уа сноугар, нас агэра лгап ларгы уара ушхата бэбэоу, ушышэарыцаө дуу, - лхэан, - уаала, сара быжьөеишыцаа адауцаа срахэшьюуп, уаала уахь. Амала ақырсиан дырбаны дрымфакэа калазом, аха сара снейны срыхэоит, санрыхэагы, рахэшья зацэ соуп, уара иулакьысрым, сыгэра га, ак ухьны укалом, - лхэеит.

Арт еиманы ицеит адауцаа рынхарахь. Хапъык акны иааит. Иахьяаиз, адауцаа рахь днамгакэа иара уа дааныжны лара лашьцаа рахь днеит. Лшыамхы арсны дрыхэеит.

- Тэым дгылк акнытэи, шэарыцаө бзиақ, еилкьакы, ақырсиан ихылтыз, быжь-шыкэса цуан дгэакуа дсышьтеижьтеи. Абыржэ ацыхэтэаны уаө икаимцацыз каитцеит. Аөхаа сара санбжькьа, иаргы дсыхьзаны дыбжькьеит. Абыржэ абра даасгеит. Ак анизьжэу, сара шэахэшья зацэ соуп, истаххаз мап ацэшышымкын, иаргы абра даины данькалах, даншэсырба, сышиццогы шэдыруазааит, - лхэеит. - Уаха, адауцаа, сзыццо уаө дыказам, сара абри ауаө сикэнагоит, ақырсианрахь схы сырхоит, сагыцымцар сузом, - хэа ралхэеит. Уи ианақэшахатха, иара даалгеит.

Дахьяалгаз арт ирбеит дышуаөызгы, бэбэазак шиакэыз, насгы иоура, итбаара азэ ак ихихэаартэ дыкамызт. Иаргы адауцаа рэы сааит хэагы дымшэеит.

Адауцаа хэхэшья дызго деилымкаакэа дхазитом рхэан, адтақэа иртеит.

Акы, адауцаа рапъхья игылаз х-пъсатцлак ирықэтэаз ахэыхэкэа рэы дныкэлан, дара идмырбазакэа ак иалаз алхны агы иалеитцон, аха дара ирызгэатазомызт.

Ари збаз ицьеишьеит. Акы, абри кэццо ауаөы дупъшаароуп, уана уара икаутцароуп, хэа иархэеит. Оба, ажья рызтакын ахапакны. Ари ажья

ааурыштын, агэыбжыанытэ днашъталан, Ө-шьаҕакгы инамышткэа икит.

- Абас ажыа уахызаны иуқыроуп, ма изкуа дупшаароуп, - рхэеит. -

Хҕа, сахэшьеи сареи абри ахаҕакны хаталаны ак ембаххэоит, убри уахароуп, ма изахауа дупшаароуп, - ихэеит адауцаа рашыа еихабы.

- Абарткэа зеггы кауцар, ма иказцо ауафы дузыпшаар, хахэшьа дукэнаганы ихаҕхызоит, дагыухтоит, - рхэеит, - мамзар уагылыкэымгытын, - хэа иархэеит.

Ибзиоуп ихэан, аҕхаа даабжыланган, доулышьтит адауцаа рахэшьа ашэарыцаа. Усгы иалхэеит:

- Уара иудырцаз каташыа умазам, аха умшэан, сара суцхраауеит. Аҕхаа уанаабжыслак, ахыкгы, сашыцаа иудырцаз рынагзара зылшо укэшэоит, - лхэеит.

Ашэарыцаа аҕхаа дахыныбжкыаз, азэ дибейт ихарамкэа, адгыл дыкэианы илымха адцаны, акы дшазызырѳуаз.

- Уара уанацалбейт, икоуцозеи, узызырѳуа закэузеи? - хэа данизцаа, адгыл ацака ашышкэмскэа еицэажэоит, ирхэо сазызырѳуеит, усҕырхагамхан, - ихэеит.

- Кох, ус акэзар, абас цыара сцоит, уара уеипҕш злымха цару дыстахуп, усыццароуп, - хэа диэхэеит.

- Азамана, ибзиоуп, суццоит, иахьутаху сыкоуп, - ихэеит уи ашышкэмскэа ирзызырѳуаз.

- Амала иудыруаз, уахыызго адауцаа рѳоуп, сзаниазгы абригь-абригь ауп, - хэа зегь иеихэеит.

- Адауцаа мою ҕацыарагы суццоит, - ихэан, дааин иарҕажэа даадгылт.

Рѳынархеит арт рѳыцыагы еицны. Ус ишнеиуаз ианынаҕшы, азэ алуқэа ишыапкэа ирышьоуп, ажыа иаалкыаз дыоны дашьталан, ашэи-тышэи инамышткэа икит. Алуқэа зишьаз уи акэын, ишьамзар даҕнагон, даҕысуан, изкзомызт. Уи акэзаап алуқэа зишьаз.

- Ус акэзар, абас-абас аус сымоуп, усыхэар улшоит, - ихэеит ашэарыцаа.

- Сышҕауцымцо, суццоит, - ихэеит алуқэа зшыапы иашыазгы.

Арт рыхык рѳынархеит уажэы. Ишнеиуаз, ианҕшы, х-чандарк гылоуп.

Рыкәцә акьатрацәра х-хәыхәк ыкәтәоуп. Убырт рыцака ачандар дыкәтәоуп азәы, дара ирызгәамтазакәа ак ахәы алхны егы иалаитцоит. Уи иалихуа ахпәтәи иалаитцоит, араһь дара тынчза икәтәоуп, егьрбазом, ирнырзом икаитцо.

Арт цыашьаны рыбжыы анаадырга, ахәыхәкәа рхан, ипъырны ицеит.

Атцла икәтәаз “ - Хәи, шәанацәлбеит шәзыспъырхагахази, сара сыгәфьыгьра аласхызгон”, - ихәан, ахышәтхәа дөалбаапәеит.

- Фыцәа аөызцәа сыпәшаахәеит, ура ухөыкхароуп, сахьцо фызара сзууроуп, - ихәан ихы ицыхәа иеихәеит.

- Сышпәуцымцо, суццоит, - ихәеит атцла илбааз.

Ашәарыцаө рыхөык аашьтихын днеит аөхаафьы. Адауцәа рахәшьа ишылхәахьаз еипәш данааи, дхысит. Данхыс, аөхаа еимыцт, ахөыкгы иаргы лыбжыпәеит.

Рызегь еицны иааит адауцәа рыкны. Аисараһь икылсит. Иааит х-хәыхәк. Инеин апса цлакәа ирыкәтәеит. Апса дыкәлеит, ахәыхәкәа рхәы рмырдырзакәа ирылызхуаз ирылазцоз ашәарыцаө иөыза. Адауы саатк дахыкәлаз иара абырминут дхалт. Ахәыхәкәа руак иалаз ахәыцкәа алхны егы иалеитцеит, егы иалхны ахпәтәи иалеитцеит, абас мацара жәынтәы икаитцеит. Адауцәа ари анырба, ицъаршьеит.

Уи ашьтахь адауцәа руазә ажәа ауишьтит. Алуқәа зшьапы иашьаз ажәа длашьталан, ө-шьафәкгы инамышьткәа икит. Инаганы инарымцаирпәлт. Еитәх иоурышьтын, еитәх икит.

Ашьтахь адауцәа рашәа еихабы рахәшьа даалыпәхьан, иаргы ларгы ахапәы ицәыталеит. Ашышкамскәа адгьыл атахьынтә ирзызырөуаз ара дгылоуп иөырхианы.

Ианцәытцала, азәаб сара ари ачкәын сицымцар зуам хәа иалхәеит лашәа.

- Биццозар, нас хәхәшьа затә ибгәапәхаз мап ицәахкуама, ачара уны биахтәп, - хәа ихәеит лашәа адаугы. - Хартгы хшыбыжьөыкугы хбыццоит, хашныкәыргогы хбап ауаа, - ихәеит.

Арт араһь ианааи итааит, иеибаххәази хәа. Ари ашышкамс иазызырөуаз имахар хәа ушәозма, иреихәеит иашьеи ехәшьеи иааибырхәаз зегьы.

Адауцэа цан ашэарах кэыбаса иааргеит. Иаргы дрыщэарыцеит. Дара раткысгы ашэарах ишыт. Иааи иласын рымахэ ачара ду изыруит. Ашытахь амал ду лыртан, даргы лыцны ашэарыцао инхара иааит. Иахьааиз, ачара ду руит, ашэарыцао иабхэындцэа адауцэа пату рыкэитцеит. Ахабла иаиуаз чкэынаки зџабки аалырхын ашэарыцао изхэаны итэаз азџаб лахь ирышыт. Уи даарыпхьеит. Иыза чкэын иара дызнапхаз иахь ауаа дэыкэырцан, уигы даарыпхьеит. Арт анааи, ашыабыста иушыыз абакоу хэа иазцааит. Адауцэа рахэшыа леаалыршэшэан, дшыабыстахеит, еитах леаалыршэшэан дтыпхэхеит.

- Абри ашыабыста акэын сара быжшыкэса сзышытаз, уара угэра ганы иуасхэан, унеины ацэгьа хабжбухэеит исызхэаз азџаби сареи. Уареи сареи иахьарнахыс еиызара хэа егы хэеилам, уца, - ихэан, ашта дтицеит. Азџабгы бызшаз бисасуп баргы, बारेи сареи егы хэеилам, бхы бақэитуп, бызтэу рахь бца хэа леихэеит.

Амахэ иабхэындцэа адауцэа пату рыкэитцеит, инаскьеигеит. Рахэшыа дахьаанагаз дмарымажаха дыоноуп, иахьагы еимоуп лхацеи лареи.

Саргы убри ачарағы сыкан, сызхара сфеит, сызхара зжэит. Абыржэ убрахьынтэ саауеит.

АпҔСЫЗКӨИ ИпҔХӘЫС пҔАШЬАХӘАТӘИ

Азэ дыкан, амшын ааигэара дынхон, дычкэынан, оажэи жэабака шыкэса ихыцуан. Дахьынхоз шыжыи хэмыгехеи днеиуан амшын акны, апҔсыз икуан. Иара иеипҔш аоызцэа иман, апҔсызкэа иклон. Өнак апҔсыз сикуаз, пҔсызк иката иаанагеит, длахэапҔшын, егырт апҔсызка иреипҔшымкэа ибеит. Егырт апҔсызкэа иреипҔшымкэа ианиба, иаарыцхаишыан далахэмаруа егыиуа ишикыз азақны, иааимпыццэраан азы иналалеит. Азы иахналалаз иаакэгыжыын убас ианахэеит иара:

- Уара өнак зны мыш мыжда уакэшэараны укоуп, уанақэшэозаалакгы абра сара скны уаа.

- Абри закэи, абри апҔсыз иахэа змаани? - ихэан, апҔсызкра даакэыцын, ионы дааин, игеааибитан амөа дықэлеит. Амөа дықэлан дцуа, дцуа дыснейуаз акэымкэа, цла гэаөак акны тык цла гэаөак акны итатэоуп. Цысс икоу зегы иахапапаны иркуп, акааимет азаарцоит уажэы, алақэа тырхуеит, кааимет азаарцоит аты.

Ачкэын ари аниба, аты аарыцхайшыан днениы “Шьшы!” - ихэан атцарақэа рызынтэык напъхьеицан, аты аарцэигеит. Атцарақэа аныпъхьеица, аты ахьтатэаз иаатыпъраан убыс ахэеит:

- Уара ҕенак зны мыш мыжда уақэшэараны укоуп, уанақэшэозаалкгы абра са скны уаа, нас уареи сареи хайцэажэап, сызлаухэалакгы убап.

Атырцагы уи даакэытын ифынеихан дцо, дцо, дцо дыснейуаз акэымкэа, аҕа, абри абынҕа хэа аҕами, алақэа ипъхатцаны ирыманы иаауеит, ибеит. Исааиуаз акэымкэа, длахэапъш-оахэапъшын, аҕа алақэа ацрицеит. Алақэа анацрица, аҕа аакэггыжыын ауафытэыоца иеипъш иаацэажэеит.

- Уара ҕенак зны мыш мыжда уақэшэараны укоуп, уанақэшэозаалакгы са скны уааи, сара уеикэсырхап, - ахэеит.

Атырцагы уа даакэтны ифынеихан дцо, дцо дыснейуаз акэымкэа, бга- хэычык алақэа ипъхарцан ирыман иаауеит аҕси-аҕси еихымызо, абыржэы, уашьтан иахкуеит хэа, ахэынцэ баа аҕатата ирыма иаауеит.

Ианизааигэаха, уигы алақэа аацрицан, абгахэчы аакэггыжыын ус ахэеит:

- Уара ҕенак зны мыш мыжда уақэшэараны укоуп, уанақэшэозаалакгы са скны уаа, нас са узбап, - ахэит.

“Арт ирхэа закэызеи?” - ихэан иаргы интерес иаанкыланы дцоит. Дцо, дцо дыснейуаз акэымкэа, мрагыларахь иакэкны дэык аҕны онык ақэцэ ибо далагт уажэы. Дцо, дцо дазааигэахит, хан дуззак гылоуп, уафъсык азэггы дынхазом. Ани ахан ааигэара данней, пъшыноажэи зежэ хы, уафъсы-

хы аштакны атцэанкэа ирхаркыакыоуп. Амни аниба, “ - Усгы, усгы шьта егысызыкэтом”, - ихэан, ишьтахькагы дымгыжыкэа (згэы цоз азэ иакэмызт), дымшэакэа ашырханы ашта дынталан ифынеихеит.

- пъшыноажэи зежэ хы атцэанкэа ирхагылоуп, ашэ-хыкгы сара схы акэзаап! - ихэан ашта дынталт. Ашта дынталан иара, лара аҕшэма уа иказ адауцэа быжьфык рахэшьа затэ лакэын, ахан ақэцэ дыкэтэан, длыбаан ашырха дааипъылт. Лыкэш-мыкэш илпъыхьашэо ауаапъсыра рызынтэык лфуан, ус дыкан лара.

Ари данылба, иаххэақэо ырылоухи, хэчык акара дылгэаҕхит. Дылгэаҕхан, “- Уабаказ уара?” - лхэан, “- Сабаказ, сныкэаоуп, абра сақэшэан сааит, - ихэеит, - сшыббо сыкоуп, егыиуп”, - ихэеит.

Длаихэаҕш-оаихэаҕшын, “ - Уара усфар стахуп, аха урыцхасшьоит, уааи хаисап, са сыткыс уиааиуазар, адунеи атқа уахызымбуа уцаны уеуцэахуазар, ҕхэысс суццуеит. Уеузымцэахыр, усфуат”, - лхэеит.

- Ибзиоуп, хаисап, - ихэеит иаргы. Уажэы икаитцуеи?

- Уеуцэахуама? - лхэан деитаиазцааит.

- Ааи, сёысцэахуеит, - ихэеит иаргы.

Апкаоҕэа иёынеихан дцеит. Раҕхыа ани зны иеиқэирхаз аҕсыз акны дцеит. Аҕсыз акны дахнеиз, даҕхыан, аоыркыҕэа ҕбакы иакараны ахытэы ҕсыз аакылст.

- Сааины сыкоуп, иутаху сызу, - ихэеит иара ахытэы ҕсыз анааи.

Ашырхэа даашытнахын, даманы амшын атқа ицеит. Амшын атқа хаҕык акны, ахаҕы дынхэытцатаны, иара аҕсыз ахата икыақыза уа илахатэеит. Уи акэхт. Акыр аамта уа дтэахын. Нас дыотытцын, апкаоҕэа иоыкэыршэны ла лкны днеит.

- Сёысцэахын сыббоу? - ихэеит.

- Аа, уабазымбоз, амшын аёыкэ акны унеины, аҕсыз уаашытыхны, амшын атқа уганы, цака ахаҕы акны ухэытцатаны, ихэхэаза иахаҕыраиаз зымбеи, - лхэеит.

- Хаи, абаақэа, афы итнахааит былақэа, блас ибхоузеи? - хэа ус ихэеит иаргы.

- Усфару шыта, атырөөгь угэыҕуоу? - лхэеит лара.

- Баангыл макыана, сгэыҕуеит, ицагь сцоит, - хэа ус ихэит.

- Нас ус акэзар, ара указ ҕытрак, уҕсшыа, - лхэан, мчыбжык акара уа дыкан егыин, ашытахь атырөөгь сцот ёытэахра хэа ддэыкэлеит.

Дцо, дцо дыснейуаз, аёа акны днеит. Аёа алақэа иахырцэигаз днеин,

аёа днадгылан, “ - Уара сузааит, иутаху сызуы, иахыутаху сгы”, - ихэеит.

- Уи акэзар ибзиоуп, - ахэан, аёа даашытнахын, быжы-шыхакы дырхыганы дганы бахэык ашыапакны дхэытцатаны, аёа нада-аада иаҕыратэеит.

пъытрак ашытахь ашырхэа атырѳагь иѳагылан рѳаархан ани аѳеи ани ауаѳпсы ахъеикэшэаз ианаани, аѳа уа иаангылт, ауаѳпсы иѳааихан атырѳагь ани адауцэа рахэшья зацэ лыкны днеит.

Даннеи, “ - Сыббоу?” - ихэан, “ - Уабазымбо, - лхэеит, - аѳа уаман

ицан, быжь-шьхакы урхыганы уганы уахацэахыз узымбеи!” - лхэеит.

- Хайт, былакэа шпъацару, былакэа афы итнахааит, - ихэеит.

Ишыказ акэымкэа атырѳагь “ - Усфару, уейтаѳеуцэахуоу?” - лхэеит.

- Баангыл абаапсы, даѳа зныкгы сѳеистэахуеит, - ихэеит.

Уа мчыбжьык акара дыкан, дсыказ акэымкэа, атырѳагь апкаѳхэа

ддэыкэлан, аты акны днеит. Аты акны дахнеиз, аты даашьтнахын, цла гэаѳак дылтажыны хыхь аѳырбаба инеин иѳеихатэеит. Уа ишихатэаз, нас иѳеихыпъраан, иарггы атцла агэаѳа даатыцын, иѳааихан атырѳагь адауцэа рахэшья лѳы дааит. “ - Сыббоу?” - ихэан, “ - Уабазымбо, атцла агэаѳа утартэаны аты ахыухатэаз усымбеи!” - лхэеит.

- Ибыблоузеи, былакэа афы итнахааит, - ихэеит иара.

Ишыказ акэымкэа, атырѳагьых “ - Усфару, уаха узыкэгыѳуа акыр умоу? - хэа ус лхэеит.

- Баангыл абаапсы, атырѳагьых сгэыѳуеит, - хэа ус ихэеит.

Мчыбжьык акара уа ла лѳы дыкан. Нас атырѳагь иѳааибитан дцеит.

Иѳынеихан дышнеиуаз абгахэчы акны днеит. Абгахэчы акны дахнеиз, дзыкэшэаз анихэа, “ - Хайт, абаапсы, уажэраанза усзымаауаз, уажэшьята икастцеи? Мчыбжьык ашытахь усзаа, нас усцэахуеит”, -

ахэеит абгахэчы.

- Ибзиоуп, - ихэан даакэггыжыны иѳааихан дааин адауцэа рахэшья деиталазцааит “ - Бара сыббоу?” - хэа.

- Аа, уабазымбеи, абгахэчы уарей шэейдгыланы шэахъеицэажэоз шэсымбози! - лхэеит.

- Ааи, ибыблоузеи, былакэа анцэа итихааит! - хэа ус ихэеит.

- Усфару, атырѳагь цъара гыѳрак умоу? - диазцааит лара еитах.

- Баангыл абааҕсы, сгэыҕуеит, даҕа знык сҕысцэахуеит, - ихэеит.

Ари лара ус дҕанатцеит аамтала, лара дахыҕшуаз лаштаҕны, цыара
зацэык акэын дтэаны дахыҕшуаз, уи абгахэчы еилнакааит. Абгахэчы
лалаган ижны иааин, лара дахтэаз лыцаҕа адггыл цаҕаны иҕанатцеит.

Ари ачкэын ашырхэа иҕынеихан днеит атырҕаҕь абгахэчы аҕны.

- О, уара, атырҕаҕь сузааит, иутаху сызу, - ихэеит.

- Ус акэзар, уаала! - ахэан, адггыл жны иҕанатцахьан уеизггы заанатцы,
даманы апҕаҕхэа аҕаанахан, ихэыцалан иааин, ани азҕаб дахыҕшуаз
лыцаҕатцэҕьа адггыл длыцанартэеит. Лара наҕ-ааҕ иаалыкэыршаны акэын
дахыҕшуаз, лыцаҕа дыҕшзомызт. Дыҕшит, дыҕшит, аха дылзымпшааит.

- Коу, сыцкыс диааит убоу? - хэа ус лхэеит лара.

Дыҕшит, дыҕшит, дыҕшит, анахь дыҕшит, арахь дыҕшит, аха зынза ихабар
зхабару хэа акаҕы лбазом.

Усҕантэи аамтазы иара абгахэчы ана адггыл рцаҕаны иҕанатцахьан, “ -

Дыҕраанза дкы!” - хэа ус абгахэчы гызмал ачкэын ианахэахьан. “ -

Ибзиоуп”, - ихэан, дхэыцалан дааин, дтэоуп. Лара дыҕшит, дыҕшит, дыҕшит,
алада дыҕшит, асада дыҕшит, каимет ҕалтцит, аха дабалбо, длымбазит, алада ҕыцха
дыҕшзом, иара цаҕа длыцатэоуп.

- Хаит, сыцкыс диааит анассын сааткэыцэ, - лхэан сҕыруеит хэа шылгэитаз
акэымкэа, уи аамтазы адггыл цаҕа ааиҕиҕьан, даалысын дикит. Даалысын дааникылан, “ -
Сыцкыс уиааит, - лхэеит, - уара иахьа рнахыс иахьухэо суццоит”, - лхэеит. “ - Ибзиоуп!” -
ихэеит.

Иарггы ларггы еицны рҕаархан, амҕа икэлан ишааиуаз, ари ачкэын дзаазаз (иара
ианыҕсеи иабыҕсеи ыҕан) рҕы иааит.

Ари адауцэа рахэшьа убас ҕатахьас илыкэын, “сара хатца санцалакь ашьтахь
бжымзы ахатца сыкэша-мыкэша дшаасмышьтуа” хэа. Ус дсыҕказ акэымкэа, ари даннеи,
дзаазаз ауаҕҕсы ари инеигаз азҕаб длалыхэаҕш-

ҕалыхэаҕшын, бзиа дибит.

“ - О, ура!” - ихэан, “ - Аа!” - ихэит. “ - Уааи амаца хасп”, - хэа ус ихэит ари дзааз аафсы. “Изаманууп”, - ихэит ари афсызкыфгы.

Иаалаган асоф акны ифыхэнан, ифатэан амаца асра иалагеит.

- Амаца иацахаз, - ихэит, - илақэа таххып, илақэа таххраны ишыкоу,

- ихэит... (Изхэо уажэы ани афсызкыфгы иабыфса иоуп.)

- Ибзиоуп, - ихэит ари афсызкыфгы, дшэазомызт усгы.

Иааицэажэан, иаалаган амаца иаст. Амаца ианас, ани афсызкыф

дацахеит. Данацаха, ани иабыфса днеин илақэа тихит, ишыапқэа хитэцэеит, инапқэа хитэцэеит, даашьтихын дганы уафытэыфса дахымбоз бнарак акны дкаижыит. Ани дахькаижыыз икаитцои, рыцха, илақэа тыхуп, ишыапқэа хцэоуп, инапқэа хцэоуп, дабацо, егыбазом.

Абри абас дшыказ, ашацэа хфык ааин, хыхь атцла иаакэтэеит.

Ианаакэтэа, аамтала убас рхэеит дара, “Уара иулшой?” “Сара исылшой?”

- ус ааибырхэеит. Абри ауаф изоуп уажэы ашацэа зеицэажэо.

- Сара исылшоит илақэа ихасцар, илақэа истоит, - ихэеит ашацэа руазэк.

- Сара ишыапқэа истоит, - ихэеит дафазэггы.

- Шэара уртқэа шэылшозар, сара инапқэа истоит, - ихэеит.

Арт ас ааибырхэан, досу ирхэаз нарыгзеит, ахфыкгы ирхэаз

анынарыгза, ани ауаф ажэытэ дшыказ даакалеит. Илақэа иртеит, инапқэа иртеит, ишыапқэа иртеит. Ани анс зегь рыла данеикэшэагэышыа, агэадыхэа иқэыршэны ифааихан, афны дааит, дзааз иабыфса икны данааи, уамашэа ибит.

- Хэит, анаассын, сызықэшэа закэи? - ихэан иабыфса ималс имаз зеггы кажьны длықэцны ихы ахынахаз дцеит.

Афсызкыфгы ипхэыс диманы убра анхара далагеит. Саргы слықэланы абрахь сааит.

АХ ИҢҖА ДШЫҢКӘЫНАХАЗ

Дыкан ахак. Ах җамзар җа димазамызт. Ари аҗацәа даара ирацәоны ихылцит, хәы-фәы рәынза, адырәагы иҗхәыс лцәа лтәымкәа дыкоуп. Убас иҗобаны икәитт ах: “Сыҗхәыс абыржәы аҗа дылмоукәа аҗа данлоу, илауагы ларгыы сышьра” ха.

Дыкан гәыла кытак ағы, даәа кытак ағы җхәыс кәыдырҗафык, мбатәы агызмалра злаз, мбатәы еилызкаауаз, мбатәы еиҗызкаауаз азәы. Убри аҗхәыс абри ах аҗобуа икаитцаз ллымха иҗасны дыкан, ләазырхианы дыкан ах иҗхәыс лымзәхәара анбыкәу, лыхшароура анбыкәу хәа. Ари акәыдырҗаф җхәыс асаби даниуаз ләакәыршәаны дааин, “Абри асаби са дышьтысхыр сҗахуп, акәыд ахыкәсыҗсазгыы избит, дхатарҗысуп, са дсаазозар дынхоит, са дысмаазозар, днымхар калап” хәаны дааит ихәит.

- Ус акәзар, ди бхаккы, бара ибҗаху бзиоуп, бара бгәы бзиа иабаз ха хампыцасуам, - хәан ах дакәшахатхан азин литт.

Ахәычы диит, аха ииз ахәычы дызҗабуп еитах.

- Аа, ах ухаккы, аҗа дуоут, аҗа дуоут, - хәа лхәан ихәеит амца алыркит ихәеит ари акәыдырҗаф җхәыс.

Аҗа дуоут анылхәа, иара дгәырҗан, адунеи дамкуа дкалеит. Ахәычы даашьтылхын (нас ани азкы иаразнак ах дилырбозма) лара дылгит.

Ари убас цкыс иамоуп, “ - Абри дызханы ихы җхеишьо далагаанза, иуәра

закәу еиликаауа ағынза, дубар калом, дубар дыҗсуеит”, - хәа иалхәт

ах. Иалаухи, ииз ахәчы атакәажә дылгит. Дылган длаазит, жәаа, зежә

сыкәса лхыцуа даныкала, лкәымжәы, лкаба, ларгыы схатоуп хәоуп

исылдыруа, сызҗабуп хәа лхәазом, деилахәа-деилаца лаб иахь

даалышьтит.

Аоны лаб ах иҕы дахьяалышьтыз, уажэ ауахьад кылцаны амшын аҕы азы ддыржэуеит.

- Сычкэын, сызкэыхшоу, уаала, ауахьад урыларҕшны, иреиҕу, ипҕстэы пҕшзоу, акры злоу, ашьамхы ҕэҕэа змоу аҕы устоит, - хэаны иеихэт. (Изхэо аб (ах) иоуп, ани дычкэыноу цымшьо, иҕа иакэу цышьоит, арахь дыпҕхауп.)

Дзаазаз атакэажэ (акэыдырҕао) данаалышьтуаз ус лалхэахьан:

- Нан, баб иҕы бахьнеиуа убас баб ибеимхэар иузом, ихэоит, аха иреиҕу аҕы ауахьад ирылх хэа беихэоит, аха иреиҕу хэа акэымкэа убра ҕцыск ипҕхтны, амшын иналаланы азы ажэуеит, азы иаалцны, апҕслымзраҕы иаины ибылҕоит, хынтэ инахэы-аахэны, убри ибылҕо аҕтыс пҕхты ада ак сҕахым хэаны, убри баасны икы, даҕаакы ибито бымган, - хэа лалхэахьан.

Ари уажэы ауахьад ага-зы ддыржэуан, иахылкылыргаз, ари азҕаб дзаазаз атакэажэ аҕы пҕхты хэа ззылхэаз ауахьад ахьеицыз инарылцын, азы иналалан ага-зы ажэт. Азы ыжэны ианаатыц, апҕслымз илылатэан ибылҕеит.

- Дад, урылапҕш, иутаху, иреиҕу аҕы алх! - ихэеит аб.

- Саб, акыр сутозар, абри сыт, исумтозар, ускэатц, - ихэан (лхэан) амни аҕы пҕхты инапы нақэикит аҕа.

- Ари аччаи ура иутаны, сҕа запэ, ишҕаузызуа, еҕиуа, - ихэеит аб.

- Сара иара ччиоуп хэа исыпҕхьазом, са сзы уаха назтахым ауп, са сзы ирашьуп, са сзы ибзиоуп, исутозар, абри сыт, мамзар акаҕы сҕахым, - ихэеит (лхэеит) аҕа.

Иалаухи, иитт. Иитт ххэап, лабҕы дхацоуп хэоуп исидыруа, “ичкэын” иитт абри аҕы пҕхты.

Ари аеы дакэтэан, илыманы ланназзеи лҕы днеит. Иахналгаз аеы лыбжьеит, дакэтэоуп, лахэа, лҕама, лтапанча, уафҕсы ицэа ыҕа иышьтнахуа акы иагымкэан деилахэоуп. Схацоуп хэа адэы дыкэуп, арахь дызҕабуп.

Ари уажэышьта пҕхэысаагара хэа ддэыкэллар ауп. Ланаззеи ус лхэеит:

-Уажэышьта уаб иҕы уца, пҕхэыс даагы, унха-унты, - хэа лахэаны даулышьтит.

(пҕхэысаагара ақара акынза инеиз ауафҕсы деилыхны уафы дибазом дызҕабу дычкэыноу.)

Дааит иаб иҕы. Дахааиз иаб (иара ххэалап нас) пҕхэыс дизааигеит, иыза ахак диацэажэан, иыза ахак ипҕа дизааигеит, ишақэнагоз еипҕш ачара изиуит. Аха иара ддэылтны дцеит иҕы дакэтэаны, ари ачкэын.

- Уара абри закэи, абри цакыс иамоуи, абри ддэылтны дцеит, измааноузеи, икалази?
- ха инеизцаа-ааизцаакэеит.

- Цакыс иамоу акры аадыруоу? - рхэан инеилапҕшы-ааилапҕшкэеит ажэллар иказ, идурхэои?

Ари иҕы дакэтэаны дытытны данцуа абаагэар дасуеит, иахпҕжэам ицкэаны, абаагэара дытытны дцуат, дааиаанза агэар ркуеит, икарцуат, адырфагь иахыпҕжэам деитасуеит, абни иҕы дзыкэтэоу ицкэаны иаманы иаауеит, агэар абас дталоит. Абри дафуп. Еггырт ажэллар еггырызхэазом.

Ари иаб изааигаз апҕхэызба ас еипҕш икоу ауаф иҕы даангылозма, уиггы лыфныка дцеит. пҕытк аамта анца ашьтахь даеазэ дизааргит. Дизааргит, аха ари ани иказшыа каимыжэзеит, уи иааргазгы дауаангылоз, дцеит.

Ари иаб игэы пҕцэеит, аҕацэа иоут ипҕа ихкэаны. Уажэы дытаирхар итаххит. Итархарахы деихеит, тархашыас имои?

- пҕшыфы-еишыцэак адауцэа еимоуп, убарт адауцэа пҕшы-еадак реидара ахы са истэны ирыкэуп, уцаны ирымхны иаага! - ха ддэыкэитцеит.

Ддэыкэызтцо иаб (ах) иоуп, арахь лара дызҕабуп.

Ари иаб иажэа аафбамтэыкэа данцоз иҕы даасхын, уафҕсы ала-мала изымкуа агэар цкэаны дынтытны дцеит. Днеин ргэараҕы рак гылан, ара

атқа луапа лхы иаакэыршаны диеит. Шыжымтан адауцэа абарца

ианаацагыла, “ - Уара уаопсы фык хахуеит, хгэар ағы имшэакэа иааида?”

- хэа рхэан ихэеит, инапшы-аапшы, ани уа диоуп ара амцан.

- Уара аччиа уарбан? - хэа ргэарахь ианынапш, ргэарахэа егыказам, ицканы, икэакэаны еилажьуп.

- Хау, ари хазматэоу азэ иакэым, - рхэеит адаукэа, ьэьэак шиакэыз рдырт. Нас иара рхы найкэыркын “ - Иутахи, хааукэахшоуп?” - рхэеит.

- Истахи, абригь-абригь, ах итэны пшы-еадак реидара ахы шэймоуп,

аеадакэа шэапхья ифашэыргыл, реидара ахы аакатаны, изтэу иғы иаамгар

калом, убри азы сааит, шэаацакы, мамзар апстазаара шэоуам, - ихэеит

аьафхэа.

- Уи акэзар, хапсы еикэырха, пшы-еадак реидара ахы иахыутахзаалакь иаагоит, - хэаны реадакэа ахы фарыкэырцеит, адауцэа фарышьтагылеит, иманы ифааихан, ах (иаб) игэарағы иааигеит.

- Ари убо, саб? Иутахыз апшы-еадак реидара ахы иуалны иузылаз ылхны иаазгит, уажэышьта уаха са сғытэ акры утахума? - ихэеит.

- Моумоу, уажэышьта уара уғытэ уаха акагы стахым, - ихэеит ах.

Убри аамтазы иаакэиршэын дзаазаз ианаззеи лғы дааит. Дахааиз, “ - Икауцазеи?” - хэа ианаззеи диазцааит. Икасцаз абас ауп, изузгы абас ауп ихэеит.

- Икоу удыруоу?

- Аа!

- Абри азы илеиуа (ааигэа зиас дук леиуан), аз нырцэ ць-дук гылоуп, аць атака ажэеипшыаа есышыбжьон даины ипсишьоит. Убри ажэеипшыаа игэыбжынацэа амацэаз ахоуп, пина хэчык идтэалоуп, еан абаак, афы уафытэыфса дыкэнамыргыло убри адэы ағы ихэуеит. Абни еан афы чханы иуваргыланы унеир, ажэеипшыаа идтэалоу апина шуам, апина шыр, ажэеипшыаа даапшуеит, инап иахоу амацэаз узгом. Амни зыффы го еан

абаа увагыланы иуманы уөсир, аҗина шуам, ажәеипҗышаа дмырҗыхакәа
имацәаз уманы удәықәыл, дуқәшәиуеит, “ - Уаахәы, уара уарбан?” - хәа
дыхәхәо далагоит, аха умаахәын, ухьамҗышын, уаахәыр, уахьаахәыз ухы
нхауеит, убрахь иара иахь ухы умырхан, нас дуқәшәиуеит, узықәшәо убап,
- хәаны иалхәт.

Ари ианаззеи илхәаз аабамтәыкәа иззылхәаз азаҗы дааит. Дахыҗышуа ибоит,
ажәеипҗышаа дааин шыбжьон диоуп аць ацака, дыцәоуп. Ани аҗы зыфшы го, нырцә-аарцә
укәнамыргыло афшы гоит, аха уаҗы изычхауам, уа адәы иқәуп, аҗина хәычы ажәеипҗышаа
идтәалоуп.

Уажәышьята ишҗакаитцо? Азы дынталан дырны днеит. Днеин ииулакҗы
аҗы афшы чханы иааникылеит. Афшы дыкәнамыргыло икоуп, аха ииулакь
афшы аачханы, иаанкыланы, иманы иҗыфаихан, ажәеипҗышаа дыкәианы
дахыцәаз днеин днеихагылт. (Ари дычкәыноушәа хихцәажәоит, аха
дызҗабуп.) Аҗы иманы, давагыланы даннеи, аҗина аҗытра иакәитым.

Ажәеипҗышаа днеихагылан, игәыбжынацәа иахаз имацәаз аахыхны, иманы,
иара ус ани аҗы иваргыланы, азаҗы дааин, зыфшы гоз аҗы нақ иноуижьын,
дәаҗаны лара лҗы дәакәтәаны (“лара” ххәап шьята) “хаи!” хәа азы
данналала, ани аҗина хәычы ачыхә-чыхә хәа ашра иалагеит. Аҗина аншы,
ажәеипҗышаа дытрысны дааҗшит, инапы анаайкьа, ари азҗаб дзыкәтәаз
аҗы ацыхәа ажәеипҗышаа инапы аалахәазеит, аха иҗыхьамшәеит.

- О, уара, абааҗсы, ажәла нцәит, ууаҗызар, (ажәеипҗышаа ани азы арра
дакәитымызт), уаахьаҗшишь, уара уаасзызыршы! - хәа ихәеит, ихәеит, аха ани иаззеи
илалымхәахәзи, цьей дхьаҗшрын, дысиашоу деиханы лаҗхьака дцоит.

- Уара ухатцар, уҗхәысхааит, уҗхәысзар, ухатцахааит, - хәа диқәшәиит.

Азы дырны дааит. Ажәеипҗышаа ишәирала, абри ах иҗха лызҗабра
лхыцит, дхатцахеит.

КОХТА ИЛАКӨ

Икан быжьык аишыца. Раб икэрахь днеихьан. Дыпсуашэа аниба, ичкэынцэа абыжьыкгы аайдиртэаланы ус реихэеит:

- Дад, сара стахмадоуп, уашьта уамак нызцуа сакэым, санпслакь, саныжэжлакь, аамта анцалакь, пухэысаагара хэа шэандэыкэлалакь, быжьык аихэшыца шэыпшаа, аихабы, аихабы дга, аитцбы, аитцбы дга. Быжьык аихэшыца шэыпшаанза уаа даашэымган.

Арт абжьыишыцаа реицыбза Кохта ихьзын. Кохта зегы дреитцбын, аха иашьцаа зегы дреицбын, иашьцаа уамак ихэатэы харцомызт, уамак датэарбомызт.

Арт раб дыпсит, икэнага картцеит. Аамта цеит. Аишыцаа реааибиртан пухэысаагара хэа идэыкэлеит иеыжеланы. Ицо, ицо, ицо ишнеиуаз, даара акыр иныкэахьан, ашьяа ихытцт, абна илст, дэкаршэрак афы инеит. Ианпшы, ихаразаны кэацэ хэычык расла ихыбны ирбеит. Ари акэацэ ирбаз афы “ - Уаха убранза хназап, уаха убра хапхьап”, - хэа аишыцаа иааибирхэеит, аха урт ас ахьырхэаз Кохта игэампхазеит.

Аишыцаагы аумашэа ирбеит, иахьнапшы-аапшуаз уаха оны ыказамкэа абри акэацэ амацара абра ишпагылоу хэа.

- Шэакэыц, уара, уа хара иахтыпым, цлак амцангы азэ дыпхьахьеит, уа хамнеир амуа икоума? - ихэеит Кохта, аха “ - Уара фумтын, хара ххэатэы хаумцои, хара хаихабацеоуп”, - анырхэа, уаха ирымамкыкэа, дрыкэшахатхан, еиманы ицеит инапшыны ирбаз акэацэ ахь.

Акэацэ акны инеизар, такэажэык лыбжа рыкэны даадэылцит,

дауамагаха, дцэыршэагаха, уамак. Арт аишыцаа анылба, лнапы

ыргыжьюа, дрыцэнымхошэа катцаны “ - Бзиала шэаабейт, нанраа!” -

хэа лысасцаа даарцылт. Аишыцаа “ - Шэааи, нан, арахь”, - лхэан акэацэ

ахь иналгеит. Даакэгыжыын рхэы калцеит иагзамкэа. Афы цырылган,

ирымталыргылт. Афы ахэшэ амоуп арышьяга, арцаага. “ -

Акрышэфала!” - анылхэа, аишыцаа амла иакуа икамзи, ажэжэахэа зегы

акрыфара иалагеит, афгы ржэит. Кохта ус ифеи инапи еикэпса дтэаны

дрыхэапшуан, акыргы имфеит, аогы имжэит. Ифозшэа, ижэуазшэа
каитцон дара дахьырбоз, аха акагы имфеит, акагы имжэит.
Аишыцэа аоы аныржэ, рымч аарылзаан, инхышэт-аахышэтит.
Атакэажэ абрагыцэа цэахны илымазаарын, дцан, иралхэеит, абас, абас
“быжьоык сзаан, иршышыны исымоуп, шэнеины ишэырхэы” хэа ант
итэахны илымаз абрагыцэа иралхэеит. Уи аамтазы Кохта афырхэа днеин
иахэа аатыхны ашэ давтагылт. Архэцэагы быжьоык ыкоуп. Азэазэала
иааиуеит. Иааилакь рхы аахцэаны ионаижьуеит. Ацыхэтэаны атакэажэ
даауеит, уигы ахэа лааирхарц икьеит, аха зынза дизымшыкэа, дихэит.
Данихэ, атакэажэ дыхэхэо далагеит, “Сылымкэа! Сылымкэа!” хэа
дыхэхэеит. Алымкэа цэахны илыман, алымкэа атакэажэ лыхэхэабжы
рахан, аак-саакхэа еипхарсны рэаархеит. Аха Кохта иахэа авыр-выр
икьо дахьгылац дгылан. Алымкэа ааоналацыпхьаза рыхкэа хисо мацара,
уртгы нирцэеит. Дрылгеит.

Урт зегы данрылга, “ - Абра икоу цкэа еилыскаапишь”, - ихэан деимдо ифеааихан,
абри акэацэ зыкэгылаз адгыл ихэыцакэцаны абахта дузза ыкан. Амни атакэажэ ииасны
ицоз ауаа абас ирбаандаотэны италкузаарын, нас раахэаоцэа лзауан, рыхэ
ыцылхузаарын.

Кохта уадак ибан асапат пьет, ауада дныонпшызар, быжьоык аихэшэцэа такны
ибейт.

- Хаи, уара узустада? - хэа аихэшэцэа Кохта иеигэырфыаны иазцааит.

- Сара сызустоу шэахап, уажэы шэоусыжьуеит, ахакэитра шэыстоит,

- хэа реихэеит.

- Хара ахакэитра хаутоит, аха уара уабахзаанагеи? - рхэан иазцааит.

- Сабашэзаанагеи, абас, абас сзыкэшэаз, атакэажэ сашэцэа ршышыны икалыжыт, нас
акэылацэа дрыпхьан иаалган, инсырцэеит. Уи азмырхакэа алымкэа дрыпхьан иаалган,
уртгы срылгеит.

- Ҳаргъы убас хтакны хлымоуп, хаахэащца ааганы хрылтарц дағын,

- рхэеит айхэшыцца.

- Ус акэзар, шэоусыжъеит, аха шэымцан, шэаагыл, шэара быжъык айхэшыцца шэыказар, ҳаргъы быжъык айшыцца ҳакоуп. Уажэ сашыцца ыцэоуп, исырғыхоит, - ихэан, днеин Кохта иашыцца азэазэала ирғыхоит. Иашыцца анғыха, ианыаагыла, ианынагыш-аагыш, уамашэа ирбеит абрагыцэеи алымқэеи кэакэаса ишыны иахьеилажъыз анырба.

- Шэара рацэак уааыс сшэыпъхязомызт, аха шэара шэеипъш ахыпъхэа сшааажъны акрысфар, ааы зжэыр, шэаргъы саргъы ҳахэтэы ыкэырхуан, хандырцэон. Сара смыцэакэа акэылацэагъы, алымқэагъы, атакэажэгъы нсырцэеит, хзышытаз абжъеишэшыццагъы сыпъшааит, ара икоуп, - ихэеит Кохта.

Айшыцца зегъы еиманы абжъеишэшыцца рғы инеит, еилибакааит, азбабцаа зыкэшақэаз зегъы айшыцца ирархэеит.

- Ҳара хтынхацаа зегъы атакэажэ лқэылацэеи лареи индырцэеит,

пиау зхэаша тынха дҳамазам, шэара шэмааиргъы ҳалтирц ҳақан,

шэаргъы шэыткэаны шэыркырц, шэыртирц иқан, - рхэеит айхэшыцца.

- Ҳаргъы хзышытаз шэара шэакэын, - рхэеит айшыцца.

Айхабы, айхабы дигеит, аитцбы, аитцбы дигеит. Аитцыбза Кохта дааидикылт.

Ари Кохта икаитцаз, илшаз азы иашыцца табуп хэа иархэаз цыушьо! Еитахгъы датэарбазом!

Айшыцца рыхэсақэа рыманы, ихынхэны амға иқэлеит. Амға иқэны ишааиуаз дэ-хэыпъшк ағы зиаск ахықэ ағы ағысара ахашышы, тыпъ пъшзаны, уаа дааилахаратэы ирбеит.

- Уаха абра ҳапъхяп, атыпъгъы бзиоуп, - ихэеит айшыцца реихабы. Егыртгъы ақэшахатхеит. Уи азиас рапъхя илеиуаз ацхагъ хын. Айшыцца ара ҳапъхяп ахыырхэаз Кохта игэампъхеит.

- Ара ҳапъхяр хэартахарым. Ари ас иахыкоу атыпъ пъшзағы азэы дахылампъшуаны иқаларым, иахылапъшуагъы баша-машак иакэхарым, ибэбэоу азэ иакэхап, ара уаха ҳарт хаангылара шэартоуп, - ихэеит, аха иашыцца ирымуйт.

- Изакеузеи, акы удыруаша абац-абацхаа иухэо, ара хмыпхьякэа уаха шыта хабацо нас? - рхэеит. Агэакхэа рэааитцыхны илатэеит рыпсыршыарцы. Ианаахэла, иашыцаа рыгекапсаны ицэеит. Иашыцаа аныцаа, Кохта иеы дэакэтэан амни азиас илеиуаз ихыз ацха ааигэара дахаеит, иашыцаа дырхылапшуа, ичапшыо длатэеит.

Даара акыр атц цахьан еипш, амни азиас ахыкэ еуафок агэды-
агэдыхэа даваланы дшааиуаз ацхафэы дааит нырцэ ала.

Аеыуаф ацха данаакэгыла, иеы ацха икэымлакэа “хэырр” ахэан, ашаке иасын иаангылт.

- Хаит, ала уафааит, узыцэшэазеи? - ихэан аеыуаф иеы дасит.

Кохта иакэхап узыцэшэаз, уи ида уара узыцэшэараны икоузеи? Кохта дабаказ? Кохта макьана амгэата дтоуп, дымицт, дихьазаргы дымшэыцт, дышэхьазаргы уи ара даазгоиз? - ихэан, иеы даара дакэцэкеит.

- Кохта дихьеит, дагышэхьеит, аракагы дааит, Кохта захьзугы сара соуп, - хэа Кохта афырхэа дааткьан, аеыуафи иареи иеикэпэо рэаархеит. Егы ари аеыуаф быжхык зхагылоу адауы иакэзаап.

Ихкэа ак хитэар, даеакы ихагылоит, атыхэтэантэи ихы анхитэа, ахэшпырфы ахышыын, адауы уаха егызыкамтакэа дышыны, дкэакэаны дылкаижьт. Иаргы уаха наилымшо дкараха дыкамзи, длатэан ипсышьеит. Ашыжь иашыцаа ангыла, инапшызар, адауы дкэакэаны, дышыны дышкажыыз рбеит. Аумашэагы ирымбаз цыушыо, аха рацэакгы ахырымхэааит иашыцаа.

Ашыжь зегы рэааибьртан, амфа икэлеит. Аены хэлаанза иныкэон,
ишнеиуаз ианрыкэхэла, “ - Уаха абра хапхьяп”, - рхэан, хап дук афэы
итэеит.

- Уара, шэанацъалбеит, иалаххузеи, ахапы хцэыцатэаны, хтып цьсахны аеацъара хтэап, - ихэеит Кохта игэампхазт, аха ант иашыцаа ихэатэы харымцеит еитах.

Ахапы италан итэеит. Амш цэгъахеит. Егы абри ахапы дауык дахылапшуазаарын, арт рыффы икын, даакылсын, “ - Апсуа ччакаэа, шэабаанагеи арахь, шэзышьтаиз?” - ихэан адауы дылкылсын, арт зтатэаз ахапы ижэагэеит дара зегы уа иштатэаз.

Аишыцэа айбаргэакра иалагеит, ирура, ирхэара рзымдыруа цэгъала еилахеит.

- Аа, Кохта, абаагысы, абыржэы затцэык хагысы еикэырха, уажэраанза

хамдырра, хгазара иахкьаны ухатэахшьомызт, аха уажэшьта

еилахкааит, уара уоуп гысыс иаххоу, абыржэы гысыхэак хазуы, - хэа Кохта иашыцэа ихэо иалагеит.

- Ус анакэха, уажэ шэоусышьтуеит, аха уажэы нахыс схэатэы шэахымгалан, - хэа реихэеит.

Кохта артэаа хэа дыхэхэан, адауы икэфеитит.

- Иухъзеи, уара, адауажэ? Ха хусасцеоуп, ас аума усасдкылашьа

шыкоу? Хара Ригатэи ахэынткар гыхэыс дузаххэарц хааит, уазыразами?

- ихэан Кохта адауы икэфеитит.

Адауажэ ари еигыш аниаха, дгэыргыбатэа дкалеит, иаразнак дкарамеаны дылкылсын, ахагы ашэ аартны аишыцэа ауишьтит.

- Уажэшьта уара адауы ушазыразу ласхэоит Ригатэи ахэынткар итыгыха, лхата дсыманы сузаауеит, - хэа Кохта адауы иеихэеит.

Нас иашыцэа рахь даахьахэын, “ - Са сгыжыаанза сыгыхэыс дагышэтацоуп, дагышэахэшьоуп, дыжэбала, шэца аоныка!” - хэа иашыцэа иреихэан, рыоныка идэыкэицеит. Кохта иеы даасын апкараха Ригатэи ахэынткар игыха лахь амэа дыкэлеит.

Дцо, дцо ашьхара дыкэланы дышнеиуаз акэымкэа, хыык аргыарцэа афакхэа еидгыланы акэак-сакхэа аисра ишафыз днарыдгылт.

- Хаи, ишэыхъзеи, абаакэа, шэаангыл! - ихэан айкэгыара иаакэихит.

- Шэызхаисуазеи, ишэыхыи, ишэзеимакыроузеи? - ихэан дразцааит.

- Ихэхыыз уи ауп, кэылара хакан, ауархал, ахэа, ахылагыа, астокэыршэ аахгеит. Абарт хшон, харт хыык хакоуп, астокэыршэ азэы игеит, ахылагыагы азэы игеит, ауархалгы азэы игеит, ахэа захто дхаздыруам, еимакны хаисуеит, - рхэеит.

- Ускак еимашэкыртэ бзиарас излакоузеи дара?

- Бзиарас ирылоу уи ауп, ауархал уоакэтэаны амна сга ахыухэаз уагоит, астокэыршэ анааитпухлакь, зеуахкы утаху афатэ аакэнацоит, ахылагыа ухацаны уахынагылаз, уара

зегы убо укалоит, аха уара уащысы уизгэатараны укалазом, - рхэеит. - Ахэа аатыхны уахынагылаз, уцкыс ииаиуа хэа адунеи аёы азэы дкалом.

- Ус акэзар, схэатэы жэуазар, ахэак азы шэеисыр, пухашьароуп, сара
схысуеит, ицаны апухьа сыхёа ахьнеиуа иалхны иаазго, ахэа убри итэуп,
- ихэан Кохта абахэ деихсит.

Кохта данхыс, арт ахэа еимазкуаз ицхэасны ионы идэыкэлеит. Ари аамтазы Кохта ахылапца аашьтыхны иөеихеитцеит, асталкэыршэ ааимбытцаитцеит, ахэа аайкэницеит, ауархал дөакэтэан “Рицатэи ахэынтқар ипца лахь сга!” - ихэан, ддэыкэлеит. Ант ахэа еимазкуаз рхылапца анихаитца, дырбозма, длыкэхэаша дцеит!

Днеит Ритца ахэынтқар ипца лёы. Ихылапца ихихаанза длызгэамтеит,
аха ахылапца анааихих, дылбеит. Лара ахэынтқар дипцхан, аха Кохта
илшоз акара лылшо дыказма! Исталкэыршэ ааитцихын, лара илылшоз
аткысгы иеиёны астал ирхиеит, иуархал дакэыртэаны, лтэыла
дакэыршаны илирбеит. Нас иеикэшахатхан, “ - цьара бызгоит”, - ихэан,
иуархал дөакэиртэан, Кохта иашьцэеи иареи адауы ахапцы иахьтеикыз
дааигеит.

- О, уара, адауажэ, уабакоу, ахэынтқар ипца дузаасгоит хэа уасхэан, дузаасгеит,
уааи! - хэа адауы икэёитит.

Адауы ари аниаха, Кохта сихьзоит ихэан дыпёеит, аха адауы дыпцапыцхьаза Кохта иуархал дакэтэаны даёацьара диасуа, абас мацара шыкаитцоз адауы абахэ иёшаникёоз, ахра даиргеит.

Нас Кохта Ритца ахэынтқар ипца ус леихэеит:

- Абри адауажэ дтасырхараны сыкан, итархашья сыздыруамызт, абас ада пьсыхэа сызимтеит.

Кохта уеизгы апухэыс диман, Ритца ахэынтқар ипца пухэысыс дигозма, иахэшьас дкаитцеит. Иарггы ларггы еицны иашьцэа рёы иахьяаиз, иашьцэа изыпцшны итэан, иара даанза ачара рёазыкарцон, иара даанза ачара руамызт. Данааи, ачара ду еитыхны ируит. Ачара ашьтахь Ритца ахэынтқар ипцагы диган ахэынтқарраёы дынижьт.

ҲАСАН-ИҶА ХӘСИН

Ҳасан-иҶа Хәсин иаб аамтала данқэылоз, иара мгэата дтан, дымицызт. Ҳасан җенак қэыллара хэа дахьцаз дызгарыз ахы икәшэан, дтахеит, иашьцэагы иаргы. ИҶхэыс даалаган лхата иашьцэагы иаргы рхатгэынқэа калцеит.

Убри ашьтахь рацэак мырцыкэа Ҳасан иҶхэыс Ҷа длоут, аҶа илоуз иахьа изҳауа, уатэы изҳауа дарҶысхеит, анцэа изихэара дкалеит. Ампыл асра калеит, афра калеит, аихэмарра калеит, аҶара калеит. Иарбанзаалак акаҶы азэ дихьзом Ҳасан-иҶа.

Аха иалаухи, аитцашьыцра мыжда иахабалак иками, ицашьыцқэоз иаеҶнырхэо иалагеит:

- Уара ас уҶэҶазар, уабацэа ахтаха уздырзом, - хэа.

Ари иҶызцэа ас иархэо ианалага, дгыжьын дааин иан даалысын дикит.

- Сан, закэызеи исаҳа? СҶызцэа аеҶныхэа сыртоит, дабатахеи, дышҶтатахеи саб, исабхэароуп, - ихэеит.

- Аа, нан, нан, урт уржьоит, мцуп ирхэо, рыцкыс уара уахьейҶу азы иуцашьыцуеит, уржьоит.

- Моумоу, исабхэароуп, саб иашьцэеи иареи ахтахаз сцароуп, - ихэеит ачкэын.

- О, уара, мцура чкэын, уабацо, уабгы уаб иашьцэагы умбо ара иахьжу! - лхэеит.

Аха ани знык иуазма, изқэикыз наигзар акэын.

Ианимуза, иабраа рабцар матэа цэырганы илырбеит. Ант дара ахьцоз рабцаргы ргон, уахь итахоз тахон, аха урт рабцар ацмышэра аахэаны ихылшьюазаарын.

-Уара урт ахьтахаз уцар, уаргы утахоит, - лхэеит иан, аха иара агэырҶа мкыкэа афырхэа иҶыкэыршэны арха днеин, уаха назтахымыз арашь бзиа, иаб итынхаз арашь арха итан, иааникылан, иманы днеин икэабаны, егыны аштаҶ иҶеихэеит.

Аха ауха иара дианы даньцэа, иан арашь аулышьтит, изкрым уашьта

лгэахэт. Ашьыжь ачкэын данҶыха, деитацан арашь еитах икны иманы

дааит. Дааин иабцар матэа, икэадыр, иара, уаҶҶык ишибац еиҶш

иҶааибитан, иҶаархианы афырхэа ирашь днақэтэаны иҶынеихеит.

Дцеит.

Дцо, дцо ккара дук дыцаланы дышнеиуаз акэымкэан, надаада шэакъ дук ихэда иахшуп, оумажэ дук, рашьк дакэтэаны агэарахэа дцоит, дибейт. Ари Хасан-ипџа иааирџэџэан ани инеиуаз афақьахэа днаихъзейт. Днаихъзан “ - Уа мшыбзиа!” - ихэейт, аха егы атак каимцеит, икџэимтит, даахэынгы дихэамџшит.

- Абри дзакэу, икаитцо сымбакэа сицрыцуам, - ихэан, дицрымтыкэа дишьталаны иџынеихейт. Егы дцоит, ари дишьтоуп, ари уаха ицейт, уатџы ицейт, уатџашьтахъ ицейт. Ари дицрыцуам, дишьтоуп.

Арт ахьцо ашьабыстақэа анытџьалак, ани Надаада дхысуейт, Хасан-

ипџа Хэсин днаџыххны (Хасан-ипџа Хэсин ихъзын, ани дзышьталаны днеиуа Надаада ихъзын), Надаада иишьуа ашьабыстақэа икэадыр амаха иахшьны иааигон, еицырфон. Аха арахъ ани Надаада иарбанзаалак ажэак ихэом, џитзом. Абас дишьтаны дышцоз имызк аантџейт.

Мызкы анаантџэа, аены ашьыжъ, ани Надаада акаџьыхэа дџагылан азха днеин иџы зџэаны, инапы зџэаны дааин Хасан-ипџа Хэсин “Бзиа убааит!” хэа еихэт. Уи нахыс еицэажэт. Еицны идэыкэлейт.

- Уабацо? - ихэейт Надаада.

- Сцоит, абрахъ, сныкэаџуп, - ихэейт Хасан-ипџа Хэсин.

- Уара абри акара ичханы мызкы уансыщрымтц, скамыжъкэа уажэраанза уансыщныкэа, уажэшьта уахьцо саргы сцоит, - ихэейт Надаада.

- Азамана, уара уеипџш икоу аџыза дкажъуа сдэықэума! - ихэейт Хасан-ипџа Хэсин.

Аџыцъагы еиманы рџынархан, ицо, ицо, ицо ишцоз акэымкэаны ахэы инықэгыланы, лбаа аштa дахьтаџшуаз, лбаа иабацэа ахтааз шакэыз иџо, уака шакэыз гџарас икыртэ, аштa днеин ахы дныкэтэейт Хасан-

ипџа Хэсин. Мачк рыџсы анааивырга, Надаада уа дааныжъны, дылталан длеин, ишеибакэу еилкааны дааит.

Излеиликааз ала, абра уажэ иахтэоу лбаа азиас ду иифрны ицоит, ацха хыуп. Нырцэ адауцэа ртып ауп, урт роуп ари иабацэагы тазырхаз. Адауцэа рматуцэа арахь азы аарцэка икоуп. Ари уа даннеи, амацуцэа данырба, “ - Аа, уарбан, уарбан, уанацалбеит, ухы уцэымџума, адауцэа урбар, уршьуеит!” - рхэеит. Даагыжбын, цьмакгы аашьны, иманы Надаада иџы дааит.

- Ашэарах ицагь амаз цьысшьон, егьамам, ажэла нтэеит, избаз абри ауп, ишьны иаазгеит, - ихэеит. Ани иибаз, иахаз зегьы Надаада иџы иауихэахуа, ацьмазы дцазшэоуп ишихэо.

Акэац карцан, егьин, акрырфан, ауа уа иџаиан ицэт.

- Сара иахьагы абри иацы ацьма ахьысшьыз аганахь сцоит, уара иутахызар нактэирахьтэи аган уазцаны ушэарьцала, - ихэеит Хасан-

ипџа Хэсин адырџаены ианааша.

- Ибзиоуп, уара уахь уца, сара арахь сцап, - ихэеит Надаада. (Уажэы ани Хасан-ипџа Хэсин ихэатэы хайцо далагеит Надаада.)

Хасан-ипџа Хэсин дьлталан, ант азиас аарцэ иказ адауцэа рматуцэа дџеи дџарылалан, амацуцэа иззеибакэу дрылгеит, пиау зхэо уаџ дькамкэа дрылгеит. Аены уи изирхан, ауа ани итып аџы дааин дтэеит. Надаадагы уа днеит. Адырџаены ианааша, Хасан-ипџа Хэсин ахьышэт хэа иџеибитеит.

- Надаада! Усзымгэан, иахьа сахьцо хэчык ацтэы цэгьоуп, уџахэаны сцароуп, уаха пьсыхэа акам, - ихэеит.

Длышьтеитцан, ахьара, ацьра акамзи, хьа тцла дук амцан днеиган, цьара акы ипьырхагамхартэ дџеихэеит. Надаада уа дџеихэан, иара ани лбаа ацхаџы днеин днатцагьлт.

Ант адаукэа рматуцэа азэы ишынирцэаз егьиз адырра роухьан. Хасан-ипџа Хэсин ацхаџы дыпшыны дыштэаз акэымкэа, адауцэа реихаба даауеит, аха атэыла рыбганы, адунеи амца акуеит, адауажэгы артэаа хэа дыхэхэаны даауеит. Адауы дзыкэтэаз атэыла рыбго, абџа ртысуа ани ацхаџы ианааи, ицыцза иаангьлт. Апкаџ- апкаџхэа дасит, дасит, аха арашь мкэацеит.

- Хэи, срашь, уанацалбеит, Хасан-ипџа Хэсин ида хара хзыцэшэо хэа адунеи уаџ дыкэым. Хэсин макьана дымицт, дихьазаргы дымшэыцт, дышэхьазаргы уи хара хакэлара изыгэаџуамызт, нас дарбану уара узыцэшэаз? - ихэеит.

Арашь деитасит, аха уаха имтцисит. Убри аамтазы Хасан-ипҗа Хэсин ибжбы җацаза иргеит.

- Хасан-ипҗа Хэсин, дагыит, дагышэит, шэыхэтэы ықәихырцгы дааит, аҗхья ура ухыыс, ахыысра ура иустоит, адауажэ, - ихэеит.

- Моумоу, аҗхья ура ухыыс, ура уқәылаууп, - ихэеит адауы.

- Ухыыс ура, шэара алажыфараа, аҗхья ахыысра сус алам, - ихэеит Хасан-ипҗа Хэсин.

Адауы дхыыст, аха Хэсин акыр иаахозма! Нас Хэсин даахыысын, адауы ихы илтаиршэын, дышыны уа дылкаижт. Афырхэа днеин, адауы иҗыматэа, иабцъар матэа ишеибакэу иаармазеины, иҗахэаны икацаны амни ирашь дзыкэтэаз амаха илахшыны, нақ инауишьтын, адауы дааихан, ахмачыр азна ашыа ааитцхны атэзықхэа ижэны, адауы нақ длаигэан ажра дылтаижт.

Нас дықкыдлан ашыыбжышьтахь амра лтагыалахьан Надаада иҗы дөеит.

- Уу, сара ахэашабга, иахья цэгъала исырхэлеит, - ихэеит Надаада.

- Иухъзеи, иуцалазеи?

- Аҗша асын, атэыла бгон, абҗа цысын, сықәырқка сакын, ачык, ачык аасыгхеит сахьҗахэаз самхэаны сагарц, - ихэеит.

- Умшэан, акымзарак ухьуам, абааҗсы, иаачҗа, умшэан цъара хкылсып,

уи закэу сара егысымбазеит, са сахыыказ ус еипш егыыкамызт, ура

иабоубеи, уабақэшэеи, - ихэан, иалаухи, агызымдырзозшэа кайцеит Хэсин.

Акырфан, акыржэын, ауа уа еитаеит.

Адырсаҗены ашыыж ианааша, Хасан-ипҗа Хэсин дырсагь акыпхэа дсагылан, дылталан дцеит. Дахьлеиз ани ацҗаҗы деитатэан дшыпшыз аишыцаа адауцаа ргэыбжыанытэ даауеит. Даауеит, аха ани аихабы иаткысгы ишьтыбжэ цэгъоуп, аҗшагы бэҗахеит. Адауы ирашь ацҗаҗы ианааи, иаангылт.

- Ҳаит, ала уафаайте, узаангылазеи, дызустада уара узыцәшәаз? Ҳасан-ипҗа Ҳәсин иакәзар, уи дмизацт, дихъазарггы дымшәыцт, дышәхъазарггы ара ара изыгәабуамызт, - ихәан, ирашь амгәацәа акамчы ацеицеит, аха иара мцысит.

Убри аамтазы Ҳәсин даацәырцит.

- Ҳасан-ипҗа Ҳәсин захъзу сара соуп, сагъихъеит, сагъшәхъеит, шәыхәцәы ыкәсхырцггы сааит, апҗхъа, уара, адауажә ухъыс, - ихәеит.

Адауажә дхъыст, аха ани Ҳәсин икәшәо дыказма! Ҳәсин даахъысын, адауажә дышъны дылкаижът. Имаҗәа, иабцъар ааихъхны иныпҗхъаикын, ихмачыр азна адауы ашьа ааилхны дсахан ижәын дигәтасны уиггы нак ажра дылтаижът, аихабггы иарггы леиваижът.

Ауха адырфагъ Ҳәсин длагъыжъын ани исыза Надаада иҗы дөеит. Дахъөеиз Надаада рыцха еиматәаны ацәуара даҗуп.

- Иахъак атәыла бгазеит, сынтәеит, - ихәеит.

- Аа, абаак, иаачха, - ихәеит Ҳәсин.

Надаадаггы ус зынза даугазахыз, ак шыказ акара идырт, аха егъихәом.

Адырфаҗены, хынтәны деитацеит Ҳәсин дахъцалац. Длеин ани ацхаҗы иҗыпҗхъакны дыштәалац длатәеит. Дыпҗшын адауцәа реитцба даауеит, аха ишпҗа? Уи зынтәык амца ақәитцазоит, акаамет, зынзак ирцәазоит.

Адауы дшааиуаз, ани ацха данаадгыла, ирашь аангылт, уаха имқәацеит.

- Ҳаит, ҳақәызхда, Ҳасан-ипҗа Ҳәсин ида ҳақәхра згәабуадаз, аха уи дихъеит ҳәа ҳакамызт, данбагъии, данбагъышәи? - ихәеит.

- Ҳасан-ипҗа Ҳәсин са соуп, сагъиит, сагъшәит, сагъыкоуп, шәцыхә пұыстәараз сааит, - ихәан дөықәпҗалт Ҳәсин.

- Ҳасан-ипҗа Ҳәсин уакәзар, ухъыс! - ихәеит адауы.

- Шәара шәоуп алажъыфацәа, уара уоуп апҗхъахә ахъысра иакәитү, ухъыс! - ихәеит Ҳәсин.

Адауы дхъысын Ҳасан-ипҗа Ҳәсин ичапан ахы иташәеит. Аха уи агәырфа ауикы, уи азы даукахауаз, дсахан ихтырпҗа ааикәыршаны иҗәаәҗеихәан, ашәакъ лаигәыдтан, адауцәа реитцбаггы дышъны уа дылкаижът. Уиггы дааихан, азы даариган, ишьа итхны ижәны,

длаигэтасны нак азы длалажъны, иматэакэа имаз рызынтэык иааилаѳахэаны, иахэа, икама, итапанча иѳы амаха илахшьны, уи иѳгы аштá ашка иоуижът.

Шьта иаб Хасан иашьцэеи иарей тазырхаз адауцэа рцыхэ ѳитцэеит, дрылгеит, ани ахы икэшэаз дзацэынхар, адауцэа рмал еидкыланы има аоныка дцоит ауп, ус акэымкэа ани ахы икэшэаз данзацэнымха, иаргъы уа дтахеит, уаанза икаитцаз иалаухи.

Афырхэа иѳааирѳэѳэан ани Надаада дахьѳахэаз атыѳан дѳеит.

Дѳеин, Надаада дѳахэагэышьан, уи ихьыц акэын, дкыу-цэыуо,

сзыкэшэаз хэа ахэсакэа реиѳш амыткэма хэо дтэан. Дааѳиртын, икоу

абас ауп, икастагъы абас ауп, адауцэа рыхэцэы ыкэсхит хэа еихэеит.

- ѳасанатэгъы адауцэа рмацуцэа срылгахьан, дара сабраа ыкэызхыз рыхык срылгеит, аха саргъы исыхь абри ауп, ахы сыкэшэан сыкоуп, уажэы азы сыѳсы нханы сыкоуп. Макышра хэа хэбацэа анаауаз излаауаз аекэа ирцэынхаз, арха аштá итоуп. Улеины убри Макышра ашэакъ лагэйдцаны ишьны, ацэа аахыхны, ацэа саалахэаны абра сныжъ ѳажэиак мшы. ѳажэа мшы аантэаны, ѳажэиак аены, артэаахэа ухэхэаны “Хасан-ипѳа Хэсин, уаб иѳсы акамбашькэа ахацит, уажэранза абра ушѳацэаз, уара уеиѳш ахата!” хэа хэаны акьѳхэа акамчы сыхкьа. Убас акамчы схыукьо уаналагалак, нас саргъы ацэа салтэраан саагылоит, - ихэеит Хэсин.

Надаада Хэсин ишихэаз еиѳш длалбаан арашь ишьит, ацэа ѳахихын, Хэсин дылеихэеит. Нас дцан деимдан егын адауцэа рмал ибеит. ѳажэа мшы аатцын, ѳажэиак азы Хэсин арашь ацэа дылахэаны дахьыказ днеин, днеихагылт.

- Аат, Хасан-ипѳа Хэсин! Ари акара аамта укагэыгэны ушѳацэоу? -

ихэан апкаѳ-апкаѳхэа акамчы анылеихиьа, Хэсин ашырхэа дѳышьтууан дѳагылт, иааиѳылан аѳыцъагъы иаагэыдибакылт.

Исхаштыз, Хэсин ирашь ацэа дантаз, Надаада дахьлалбааз, адауцэа рмал аниба, еидкыланы, ирхианы икан. Уажэы иара Хэсин дангыла, аѳыцъагъы еиманы рѳылархан, ант адауцэа рмал ахьыказ илеит.

- Ари закэи, аекэа ас реидара хианы изыкоузеи? - ихэеит Хасан-ипѳа Хэсин.

- ѳажэа мшы ѳахььи судтэалазар аткысгъы ара саины ари сырхиет, уажэшьта иаашьтыхны ацарада уаха ус хэмазам, - ихэеит Надаада.

- Ус акэзар, уи бзианы икаутеит, - ихэан Хэсин, иабацэа, урт рабацэа

шейбакэу ахьтантэахьаз ишейбакэу ршьа уны, адауцэа рырахэ, рмал
иманы Надаадагы иарггы еиманы рѣаархеит. Иахьяауаз амѣан ақытақэа
рѣы анхацэа ҕарны иахьынхоз ана ҕытк нрыжът, ара ҕытк нрыжът, ишааиуаз
ирымѣатэны Надаада иѣны инеит. Надаада иѣны иахьнеиз, ар акэшан итэоуп.

- Ара икалази, ар акэшан изтэоузеи? - хэа дазцааит Ҙасан-иҕа Ҙэсин.

- Надаада иҕха ах иҕа дхэаны дизтэан, ар ицны иааит, чара руеит, -
рхэеит дзызцаақэаз.

Арт агэара ианынтала нахысгыы Ҙасан-иҕа Ҙэсин иееибыташьа егыишьа, ирашь
зеиҕшраз гэалтеит Надаада иҕха.

- Амни арҕыс уажэы агэара иааталаз абрахь дыхэныжэга, сияцэажэар стахуп, -
лхэеит лара.

Амацуцэа лалбаан, Ҙасан-иҕа Ҙэсин дыхэныргеит Надаада иҕха лахь. Иареи лареи
леидтэалан иеицэажэеит. Лара дшылгэаҕхаз лхэеит, иарггы дигэаҕхеит.

- Бара ахэынтқар иҕа бизхэаны бтэоуп, сара уи сиябашьуама? - ихэеит.

- Аа, абаак, сзызхэоу илаухи, сузгозар, уара сга, уара уоуп истаху, -
лхэеит.

- Нас ишҕақахтари?

- Уара ухаца ҕэҕэоуп, умшэан, сарггы сшэом. Асоф саакэгыланы сыҕоит, арцэаахэа
ухэхэаны урашь агэара илыкэцаны ухэмарны, арцэаахэа ухэхэа икалазеи рхэаратэа, нас
асоф уаацагыл, уи аамта иакэыршэаны сара сыҕап, - лхэеит.

- Ибзиоуп, - ихэан Ҙасан-иҕа Ҙэсин длалбаан, ирашь дѣакэтэан, агэараҕы
ирхэмарын егын, нас арцэаахэа дыхэхэан, ирашь акамчы лахикъан асоф данаатцахх,
атрыххэа дыҕеит лара. Атаххэа дналытцаххны даанкыланы ирашь ахэда даакэкны
апкарахэа ддэыкэылт.

Надаада дцан дианы дыцэахьан.

- Аа, абаа, шэцаны Надаада даашэырҕшы, ари ауаѣ хайишьит, ахьмызҕ хиргеит, ах
иҕа изхэаны итэаз иара дахцэигеит, - рхэеит ажэлар.

Илеин, Надаада даадырҕшын, икалаз аниархэа, ирашь дѳакэтэан, иҕҕаи Хасан-иҕа Хэсини дрышьталеит. Арашьгы рашьуп, аха ѳыҕа згози, азэ дызгози еиҕшызма, ѳыҕа згоз ааҕсо иалагеит, арт Надаада дрыхьзоша анырба, Хасан-иҕа Хэсин дылҕыжэтын, иигоз иҕҕыызбагы дылҕыжэихит.

Надаада данрыхьза, иабҕьар маҕэа ааихыхны, иара дкалаза ишьтахька дыргыжыны ддэыкэырцеит. Дхынхэны дахьнеиз “уахьцаз икаутцази?” хэа ианиазцаа, “икастахи, изулакгы срыхьзеит, аха акагы сзырзымуит, срыхэан, сымшыкэа сынрыжыт ауп, абжьарак сабҕьар маҕэа сымырхт, ани анҕэа хша сара сабаихэоз, сызмаҕэази!” ихэеит.

Ахэынҕкар иргы иаргы икарцахуази, Надаада уаха иархэози, уаѳ дызмыхэо оумак иакэзаап Хэсин (уаанзагы избахэ рмахахьази) рхэан, агэарахэа илыкэҕны ицеит.

Хасан-иҕа Хэсин иҕҕыс диманы иѳны дааит. Иангы лыҕсы ҕаны диқэшэеит. Агэылаҕэа еизылган иан, чара лун, лыҕкэын икаитцаз ауаа идлырхаит.

Убра ачараҕы саргы сақэшэт, крысфеит, крызжэит. Санаауаз мѳаныѳас аҕылгыды сыманы сшаауаз Цыф Кекиа ишьапы инагэыдстан, ишьапы ҕыстэеит.

. АШЭАРЫЦАѳИ ИАХЭШЬЕИ

Иказаарын иашьей иахэшьей. Рани раби ҕсхьан. Абарт ахьынхоз рзааигэара бнадуран икан. Ари лашьа дшэарыцаѳын, ескьынагы шэарыцара дцалон, дныкэон, алақэа иман, хҕа. Гэрым, Хэрым, Гышьар. Абас рыхьзын уи арҕыс ила шэарыцақэа.

Абри абна дуракны адауы дамазаарын. Абри адауы абра дцэырцуа далагеит. Абри ашэарыцаѳ иахэшьа лҕы днеиуа, дааиуа, бзиа дибо далагеит. Ларгы дылгэаҕхэит. Аха ари лашьа дицэшэеит лара хэдахҕэа, лашьа алақэа ахырзаманқэа имоуп, адауы дырбар, дҕыххааса дыкэырцоит. Адауи ларей еибыхэаны абри лашьа дтадырхар

рҕахуп. Аха дызлатадырхой? Аҕхья абарт илақэа тадырхароуп. Аха
ртархашья рыздырам. Ари аехэшьа лыгелырчмазааын, дыҕсуазшэа
каҕаны дышьҕалеит.

- Аа, сыҕсуеит, сыҕсуеит, - лхэеит лашья данааи.

- Ибыхъзеи, икалазеи, ибгэыҕашэазеи? - ихэан иара длазҕааит.

- Исгэыҕашэазеи, сыҕсуеит.

- Ибыхэозеи, ҕсыхэас ибымоузеи?

- Аа, исыхэо ыкоуп, аха иуадаауп. Абригь-абригь аҕыҕ аҕы злагарак
тагылоуп. Убри азлагара жэохэ шэы аҕоуп. Убырт ашэқэа мчыбжык
ахь знык иаатуеит. Убарт анаатуа, убра уныаҕаҕаланы, ашыла
аадэылганы, иааганы, убри ала абыста уны исҕоумтҕозар ада ҕсыхэа
сымам. Акыр сеикэнархозар, убри сеикэнархоит, - хэа иалхэеит лашья.
Ари иахэшьа заҕэ лзы икаимтҕо икоузеи! Афырхэа иҕааибитан, илақэа
ахҕаҕы дларыҕхьан, азлагара тагылоуп хэа ахьылхэаз длеит. Абра
дышнеиуаз, амған хьшьыцбак амтэыжэаа ҕцэаны, абна иларшэны ибеит.
Ари аниба, дшыццакуазгьы, ирыцхаишьан, иаашьтихын, амтэыжэаа
ааҕеиэхэан, иаауишьтит. Нас азлагараҕы длеин, ашэқэа анаатуаз аены
адыххэа длыаҕаҕалан (илақэаҕы ицуп) ашыла андэылига аамтазыхэан,
илақэа ахҕаҕы уа ионахеит, ашэқэа акит. Уажэышьта икаитцаҕэышьоиз!
Илақэа рыда дхэартазам, азлагара ашэқэа шыта мчыбжыкгьы иатзом.
Илақэа хьяас икаитцеит, аха иахэшьа лахь дымцаргьы ҕсыхэа
имазамыт. Убри аамтазы ани зымтэыжэаа ҕахэаны, ихэшэтэны
иоуижьыз ихьшьыцба ҕырны иааит. Ихьшьыцба иманы, ишыла иманы
иахэшьа лҕы днеит. Дахьнеиз, ари алақэа имазам уажэышьта, ани
адауажэ дзыцэшэозеи! Ааит, ихэан, даацэытыаҕрын, ари лашья

дааникылан, деикэпъах дѣахэаны длышьтеитцеит. Ахьшьыцба ѡапърын
хыхь инеин атла амахэ иѡыкэтэеит, ари ирпъырцзом. Ари уашьта
дыршьыроуп нак.

- Азы кнах, - ихэеит адауажэ длеин.

Арпъыс иахэшьаггы адауггы ааицхыраан, ақэаб ала азы кнархаит, амца ѡатцарцан
идыршуа иалагеит. Уажэшьта дыршьуеит ари, ақэаб дтацаны дыржэуеит. Убри аамтазы
абни ахьшьыцба леин ақэаб ахькнахаз архышьна иѡадпалан, ианарцысы, ақэаб аахэын,
итаз азы амца иакэтэан, иарцэеит. Уантэи афырхэа иѡапърын азлагаракны ицеит. Уа инеин
иѣнатит.

- Гэрым, Харым, Гышьар! Шэпышэма агэакра имоуп, ашэарта дтагылоуп, шэицхраа,
абаапъсы! - ахэеит.

- Аа, ажэжэахэа азлагара ашэқэа хфоит хэа хэфуп. Егъхагзам шыта халгоит, - рхэеит
алақэа.

Алақэа “ахьыпъс-ахьыпъс-ахьыпъс” хэа азлагара ашэқэа рыфара иафуп, икэыбаса
икэырцоит. Ари ахьшьыцба ааггыжын, ѡапъхьа ипъырны иааит. Еитах адауи ани арпъыс
иахэшьеи ѣыц азы кнархан амца атцарцеит. Ахьшьыцба леин, еитах ақэаб ахькнахаз
архышьна иагэйдпало, иагэйдпало мацара алада иргьало, аѡада иргьало, ақэаб итаз азы
канадэеит. Еитах ипъырны алақэа рахь ицеит. +натит:

- Аа, абаапъсы, шэпышэма ашэарта дтагылоуп, шэеиха! Агэакра имоуп,
шэицхраароуп, шэихьзароуп! - ахэеит.

- Аа, уажэытэқьа, уажэытэқьа, - рхэеит алақэа.

Азлагара ашэқэа кэыбаса илықэырцан, еибарыѡны иаакылсын,
илаихэапъшызар, рыпъшэма ихы дзамыхэо деикэпъах дѣахэаны дышьтоуп.

Адауы илаи илаисын, дкэыбаса длықэырцеит. Нас инеин рыпъшэма
инаидтэалан, ирулакгы хапъыцла дахьѣахэаз даапъдыртлан,
даурышьтит. Даурышьтит, аха ари дгэакха дыкоуп, алақэаггы аапъсаны
икоуп. Инатэан ицэеит. Иарггы днықэиан дыцэеит. Иахэшьа
егълеимхэагэышьеит. Ус дшыцэаз, ари адауы ибақкэа ахькапъсаз

иахэшьа дынкылсын, абаџкэа аашьтылхын, лашьа ила интылшьын нак дылшьит. Данылшь, арт алақэа икарцагэышьоз, џба уа идтэалеит, руак абнахь шэарьцара ицеит. Ишэарьцан, жьак кны иаанагеит.

- Абри ипъсны иқэу уидтэаланы, ила уапырхагамхакэан, ила цъара кыск амтакэан, абри ила итоу абаџ хазтых, - хэа алақэа ажьа иархэеит.

Алақэа ирхэаз ааџбамтэыкэа ажьа лкылсын, апъсы илеихатэан, ила абъьатуа, иабъьатуа, иабъьатуа иалагеит. Акыр иадхалеит, аха апъыхэтэан ес иканатцалакгы, ахьышэтхэа абаџ аатнаршэан, ари ипъсы талан, “хаи сышпъацэаз!” хэа дџацкъеит. Данџацкъацэкъа, ари илақэа џеи иџалысын, иахэшьа нак дкъэыбаса дықэырцеит.

Иара шыта ипъсы анталагэышьа иурхьуеиз, дынхеит, дынцит. пъхэыс дааигеит, ачара иуит. Убра сыкан сарггы, сааит.

Х- ХЭАЦЫК ИРЫЛТЦЫЗ

Уаџ бзиақ дыкан. Фџык апъацэа иман, азэ дубар, азэ духаштуа ибзиан. Анцэа ишихэара рыџната тбааны икан. Абас ишыкэз азэазэала ипъсуа рџаархан, ацкэынцэа афџыкгы аантэеит.

Арт рыхшара пъсны ахатей апъхэыси рхала рыџны ианааџнаха, “ -

Аа, уарггы сарггы ажэымтацэгъакэа”, - лхэеит ипъхэыс.

- Барей сарей макъана жэымтацэгъара хамазам, ба быпъсны са сынхар, ма са сыпъсны ба бынхар, убыскан ауп ажэымтацэгъара захъзу, - ихэеит иара.

Ус, ус ишыкэз лара дынкахан дыпъсит, иара имацара даанхеит, егырт итынхацэагы икэатцын имацара зацэык иџны дааџнахеит. Иарггы ихы дзамыхэо дкалеит, агэылацэа зыпъсата иапъшуаз хэсақэак мгьалк зны изнаргон убра иџны дахьыџнажьыз, длацха-џацхауан.

Анцэа апъаимбар дылбааижыт “Апъсны ажэабжыыс икџо еилкааны исзаага” хэа.

Апъаимбар дылбаан дшааиуаз акэымкэа, абни ауаџ икны днеин дибейт. Дибейт, аха иибода, жьабаак еипъш ахэа илцны иџо дшышьтаз дибейт. Апъаимбар длеин

дышиацэажэоз, ани дахьышьтаз инапы ахээрш иканатцаз акы алшэан цака икашэеит.

Инапы наргзаны иаашьтихын, ахэа ахьалцыз инаганы инапы инақэиртэеит.

- Хаи, уанацьалбеит, икоуцо закэузеи, иулшэаны икашэазар, икашэеит, иалаухузеи, еиҫашьтихны унапы иақэуцоте? - ихэеит аҕаимбар ауао икаитцаз аумашэа ибаны.

- Нак ишҕакасыршэуеи, анцэа иахь игэнахауп, ари анцэа ишеит, -
ихэеит ани ахэа злыцүа ишьтаз.

Аҕаимбар дықэланы анцэа иахь дцеит.

- Иубазеи, икоузеи Аҕсныка ажэабжь ҕыцс? - хэа анцэа аҕаимбар диазцааит.

Избазеи хэа аҕоума уанацьалбеит, ассир збеит. Аригь-аригь адгьыл
аҕы уао тынхадак, хымхэак дышьтоуп, дгэакуеит, дахьышьтоу ахэа
илппы дцоит. Ахэа илцүа цака икашээр, ишьтихны еиҫаилеитцоит. Ас
ишьтихны изулоуцозеи хэа саниазцаа, “ - Уигьы аҕсы тоуп, анцэа ишеит,
икасыжьыр, анцэа иахь игэнахауп”, - хэа сеихэеит ихэеит аҕаимбар.

- Хаи, уи уажэшьта дахьыбзиахтэуа егыкам, далгахьеит, аха
уатэыцэҕка афырхэа улалбааны, иҕсы ихыхны, иара дшьахитны дкаца,
ахэақэа хҕа илх, акы азы итаргэа, акы ацла иқэыртэа, егыи ацла гэаа
итаргэа. Убарт ахэақэа илухуа ажэлар рзы ихэартаны икалааит, - ихэеит
анцэа.

Адырғаеныцэҕка аҕаимбар длалбаан, ани ауао иҕсы ихихит,
дшьахититэит. Ахэақэа хҕа илихын, акы азы иҕеитцеит, акы ацла
иқэиртэеит, егыи ацла гэаа иҕаиртэеит. Азы иҕаиртэаз цырбелхеит,
ацла иқэиртэаз канчхеит, ацла гэаа иҕаиртэаз шьхьцхеит, ацха хнаҕоит.

АХ ИҢҖАХЫС ИМЦАЖЭОЗ

Ах иҗҗахыс ихы дшалаҗшуаз так аалылхит. Аца лиршыын, аца ахыхны, цәкьарас икьидицеит.

- Абни аца иеихсны агәта кылызтәо, сыҗҗа дистоит, - ихәеит ари ахатца (ах).

Ани анс анихәа, иҗҗа бзиақ лакәын, жәлары зегьы хытцит. Аца аца рҗацаны иахькыдыз еихсит, еихсит, еихсит, аха, иалаухи, азәгы уи агәта изақәмыршәеит. Атыхәтәан дауыжәк дааҗхыфрын, ууфф, ихәан, ацыкьхәа длеихсын, аца аца ахькыдыз агәтацәкьа аакылитәеит. Нас ах иҗҗа ахьтәы уардын длақәиртәан, диманы ддәықәлеит. Диман дышнеуаз, зы-мшын дуззак дынхықәгылт. Азы-мшын ианынхықәгыла, утал, лхәеит, бтал, ихәеит, утал, лхәеит.

- Ыы, уара ухацаз цышыаны суцааит, удаууп, - лхәеит. - Сара сыҗҗахысуп, сышҗатало? - лхәеит.

Адауажә ари илхәаз аахьмызҗишьян, агәызхәа азы иҗахьфалаиҗкьыз, даашьтыхны даманы идәықәлеит.

- Уаа, бара, бааҗшы! - ихәеит. - Уаа, бара, бааҗшы! - ихәеит.

(Уажәшьта ишҗасхәари, сминауатуп шәара шәҗы, аха ара иакәымк сымхәар ауам.)

Адауажә азы даманы иахьлеуаз, анс арахь бааҗшы хәа ахәара данакәымтца, ларгы дамханаҗшит. Лаанаҗшымтазыхәан “акы” (иҗҗашьара) ырблакьаны илгәыдицеит. “Акы” лгәыдитан ишааиуаз, аттаххәа лхы иалалеит. “Унан, исыхьзеи?!” анылхәа, “Унан исыхьзеи?!” ахәеит. Уи нахыс ари лара акы лхәар, иаргы (ани лхы иалалаз) лыццәажәо иалагеит. Ари иахьа акәым, ари уатәы акәым, ажәак аалхәар, иаргы апкафхәа илыццәажәоит. Ари иҗбалшьеит, илакәылшьеит, дхагахеит.

Дааит лыфныка лҗыуардын дақәтәаны, лылахь еикәцаны.

Дыкоуп, дыкоуп, дыкоуп. Ани адауажә уеизгы нақ дылтахәахаа азы дагеит. Ари илгәыдитцаз лхы иалоуп, ицәажәоит аччахәа. Ах иҗҗа абас

лыхьит.

- Ибыхъзеи, баба? - ихэан лаб длазцааит лылахь еиқэызшэа аниба.

- Исыхъзеи, абас, абас ауп исыхъыз, - хэа лаб иалхэеит.

Ари лара ас аниалхэа, ишылхэаз еиңштэқьа ани лхы иалазгы

“Исыхъзеи, абас ауп исыхъыз” ахэеит.

Дыкоуп, дыкоуп, дыкоуп, дыкоуп. Даеа ахак еита длышьталеит ңхэысыс

дигаразы. Диртан, диманы дцеит. Дигеит, аха иалашэхи, ари дцэажэазом.

Дабацэажэо, акы лхэар, ани лхы иалоугы лыццэажэоит. Егъырахька зегь

рыла ахазына ззырхэо лоуп, лыңшра, лсахьа, лкырушьа, лказшьа - зегь

рыла акаимат ззырхэо лоуп. Ари дызгаз ифьы дыбзианы дыкан. Акыр аамта

цит. Аришыц, Баришыц, Барбашыц, Шьяуардын, Шьяуарбаңь, Кыуарбаңь

- фык аңацэа лыхшеит, илаазеит, иарңарцэа хазынақэаны иаақэгылт. Аха лара ажэакгы лымхэеит, дымцэажэеит.

Лхаца ах ари иңхэыс дахьымцэажэо хьаас имоуп, аха лара лңацэеи

лареи еитцафьы, зегь рыла дыбзиоуп, ак лыгныхэа дыкам, азамана лоуп,

арахь дцэажэазом. Анс ихэеит, арс ихэеит, аха хэарта лмоут.

Данылмышэаза, игэы ңцэан даеа ңхэыск, ицэажэо азэ дааигарц иақэикын,

дхэаны диртэеит. Ари дгэакуа далагеит. Тақэажэы бааңьсык лызбахэ лахан,

убри лфьы днеит.

- Ааи, нан, исыхъыз басхэап, - хэа лалхэеит дахьнеиз.

Ани лхы иалазгы иахэеит: “Ааи, нан, исыхъыз басхэап”.

Ани шлыщэажэозгы, ари илыхъыз зегьы аханатэ атакэажэ илалхэеит.

- Унан, нанхеит, са сыңьсындаз, арскаамта изыбчхазеи, уажэраанза баарауеиз, сара аңьсыхэа быстон, - лхэеит атакэажэ.

- Нас уажэышьта ма ңьсыхэа сымоума? - лхэеит ари аңхэыс.

- Ибымоуп. Баалаганы алакэымха мца еиқэца бжьы-моакы

ахъеихагылоу. Акэарыл шыы, асыс шыы, аҕсуа чеицъыка икоу зегъы

кацаны, ибыманы баа. Аишэа харгылап. Ажыыхтэқэа ршны исзыкаца сара,

- лхэеит ари атакэажэ.

Ани ах иҕхэыс ани атакэажэ илхэаз лылмшо дыказма! Атыкхэа дцан, илызымтодаз, атакэажэ илхэаз зегъы али-ҕси рыбжьара ирхианы илыма днеит. Аишэа лыргылт, атакэажэ ишылхэаз еиҕш.

- Уааи, нан, уааи! Кэарыл жьуп, ауаса жьы ыкоуп. Фатэы хаас икоу зегъы хиоуп, уалтц арахь, уалтц арахь! - лхэеит атакэажэ.

- Маа-аа-моу! Маа-аа-моу! - ихэеит ани ах иҕхэыс лхы иалаз.

- Уалтц уажэы, хэычык ыф, нас уеиталалап, - лхэеит ари атакэажэ еитах лыбжьы ырхааны.

Лыжьтэқэа каҕшышьза иршны уа лаҕхьа икэуп, ани далтцуазар хэа дыҕшны.

- Уалтц! - лхэеит.

- Маа-аа-моу! - ихэеит адауажэ ани аҕхэыс лхы дахьалаз.

- Маа-аа-моу! Акэым, аха уалтц арахь. Фатэы хаас икоу зегъы абра икэуп, кьаф ууп, - лхэеит еитах атакэажэ.

Ари ас ирхааны, иркэымшэышэны ахэара данакэымтцза, ани лхы иалаз

иазымчхазар акэхап, атыхэтэан ишалыфрын, абақхэа аишэа аефыкэнажыт.

Убри аамтазы атакэажэ доаткьан. Ант ирхианы, иршны илымаз ажытэқэа атах-сах, атах-сах, атах-сах хэа ани ах иҕхэыс лхы иалыфрны аишэа иқэхаз иалалкшо далагеит.

- Уа уаау уа, уа уаау уа! - хэа ахэхэара иалагеит.

Нас лара лнапала илымкыкэа ажытэы иахаркьакьаны илалбаалхэан, амца илыгэхэажьны аеҕахэа илыблит.

Абри нахыс ари ах иҕхэыс лхы дакэйтхэит, дцэажэо далагеит дыбзиахэа.

Ах иҕхэыс дгэырбьеит, аха ишҕа!

- Ааи, нан, бхаткы сцеит, - лхэан атакэажэ длыкэхшеит, длызатэит.

- Уи салбыргеит, сцэажэартэ скабцеит, нан, аха шыта ишпъазури? Схатца апъхэыс дхэаны дизтэоуп, ишпъазури? - лхэеит.

- Ибура бдыруама?

- Аа!

- Атаца (авартэа) дахьяарго ауацъак акны акэыд тапъсаны ахэатахэа ижэуа акэцъал эхэаргыл. Акэыд хыцуа ианалагалак, амни атаца лааимтазыхэан илшэу лыткы акалт ала акэцъал кны баах. Нас ус аныкабцалак, атаца ак балхэашт, баргы атак лахэа, - лхэеит атакэажэ.

- Ибзиоуп, - лхэан, ари ах ипъхэыс длагыжын, лыфныка дцеит.

Уажэы афхэара ааит. Ари лхатца итацаагацэа изхэаны изтэаз дааргоит.

Гэыр-гэыр, гэыр-гэырхэа ахысра иалагеит. Ари апъхэатэи ипъхэыс лэыпъхакны дыкоуп, макъанагы дцэажэазом. Ауацъак афы амца агэакъхэа еикэцаны, акэцъал эхэаргыланы, ахэатахэа лкэыд ажэра дафуп. Атаца дааган даадыргылеит. Акэыд хыцуа ианалага, ани иааргаз уа ааигэа дгыламзи, ари лнапы налырххан, атаца лбарфын ткы акалт ала, акуцъал кны даахан иаалыргылт.

- Унан, бара, афукаражэ, арскаамтагы бызлаичхазеи ари, арскаамтагы бкаижьыр акэын. Барфын ткы акалт ала акэыд зтоу акэцъал иаахо ббахьоума? Бэадазаап, бара аеада! - лхэеит ани афыц иааргаз.

Ари икалтцаз лбазаап длагъшны.

- Ха-ха-ха! - хэа ари пъхэатэи апъхэыс дааччеит. - Бара ахэылак, ахэыларцэа! Иахья уажэоуп банаанагаз, уажэоуп бхатца ионашэ бшьапы анхыбгаз, бара ахаас бсырцэажэарц ауп изыкастцаз. Бхаасуп акэымзар, ас иарзнак ацэажэара быхэтоума? Аришыц, Баришыц, Барбашыц, Шьяуардын, Шьяуарбафь. Кыуарбафь - абрыскак апацэа сыхшахьеит, исаазахьеит, иуаахеит, идухеит, аха макъанагы сахьяанагаз схатца ах ионатафэы сыпъхашьаны сымцэажэацызт, бара бзырцэажэазеи иарзнак?

- лхэеит.

- Аа, ах! Упхэыс дцэажэеит, упхэыс дцэажэеит! - рхэеит уи лыбжыы захаз гыырбаны.

Уи нахыс гыырбарахеит, ахырзаман калеит. Гэыр-гыыр, гыыр-гыырхэа ахысра тарцеит. Ах даакэггыжыын дыкэгъраа дкэашеит. Ари иааигаз азбаб лылахь днагэзны, арахэ лыта, ашэхэ лыта нак дноужыны лыоныка дишьтит.

Ари ажэытэтэи ипхэыс лылахь днагэзны, лғапхья аминауатра шытацаны дидикылеит. Арскаамта сыпхэыс сара апату ду сыкэылцазаап исзымдырит, исзеилымкааит акэымзар ихэан, уи нахыс бзиала еицынхеит.

АХЫЫ ЗЦОЗ АКЭТЫ

Уао жарк дыкан. Есаашар ддэыкэын, ана днеиуан, ара днеиуан, дхэон. Энак хэара дышдэыкэыз азэ диқэшэеит.

- Уара есқынгы абас ухэо удэыкэуп, ахэара уакэытны цыара иухэара ак кауцарауазеи, - ихэеит абри икэшээз ауао. - Абрыгь-абрыгь адгыыл ағы азымтар ыкоуп, ашыбыжыон унеины уахаа, уштэоу збабк днеиуеит. Азбаб азы лжэырц лхы анылалыркэлак, уааи уаалзыткыаны дкы, дзафьны даныкалалакь, быкэты еикэатца сыбтар боусыжьюеит хэа лахэа, - ихэеит ари икэшээз.

Ани днеин ана дахаоан дыштээз, азбаб дааин, азы дацалт. Азбаб азы данатцала, дикын диргэакт, акэтапшь устап, ахэа устап лхэеит, аха иара имуит, акэты еикэатца аасыбымтакэа изураны сыказам, баусышьтуам ихэеит.

Дишьзо даналага, ибзиагэышьоуп, акэты еикэатца устап лхэеит, азин илтт. Абна уца лхэан, абна бжыарак, дэык ыкан, днеин, акэыткэа даарыпхьан, уа илбеит. Акэты еикэатца икны ионы иахьнеигаз, акы иныцеикын, кэтафьк ацеит. Энак, оымш итзон, иатцоз итцахуан иара, жэабака кэтафь анатца, иманы агород ағы игеит. Дахьнеиз уриак дизцааит, арт акэтафькэа утиуама хэа.

- Ааи, истиуеит, - ихэеит ари ахаца.

- Зака иапъсоузеи? - ихэан дцааит ауриа.

(Кэтафьк капеик иапъсан).

- Изыпъсоу уара иумдыруеи, - ихэеит акэтафь зтиуаз.

- Капеик акэым, маатк устоит кэтафьк азы, - ихэеит ауриа.

Ари изтиуаз ас ани ауриа иихээз аумашэа ибан, усхыччома, закэызеи
иухэо ихэеит.

- Ёба устоит, - ихэеит.

- Закэызеи иухэо? - ихэан акэтафь зтиуаз аумашэа ибеит.

Абас ишеицэажэоз, кэтафьк хэ-маатк хэа изгоит хэа ауриа ихэаанза
инеибагеит.

Ауриа ихэмаатк ныкэыршэны (кэтафьцыпъхьаза хэба-хэба маат!), акэтафькэа
аамцарсны игеит.

Ари аумашэа ибеит, “ауриа дгазан, акэтафь капеик акэын изыпъсаз, хэ-маатк ситеит”,
- ихэан дгэырфьацэа аоныка дааит. Даеа пьытыкгы акэты еикэацэа ианатца, уртгы
абазарафьы иахьнеигаз, ани ауриа деицаикэшэан жэа-маатк (кэтафьцыпъхьаза жэаба-жэаба
маат) итаны, акэтафькэа аахэаны игеит.

Абас, абас мацара ари ауае икэты иацаз акэтафькэа итиуа, ацара рытнихуа, аоны
злаиргылашаз ирхаит, егыт. Ус иаргы икэрахь днеихьан, даачмазаофан, дыпъсит.
Даныпъсы, ипъхэысгы аха лмоузт, акыр амшкэа цеит. Акэты акэтафькэа рацэаны иацеит.
Апъхэыс урт ааидылкылан, илыманы абазар афьы иахьналгаз шэ-маатк (кэтафьцыпъхьаза
шэкы-шэкы маат) налымцапъсаны ани изгалац ауриа лыкэтафькэа аалымихит.

- Абарт акэтафькэа аазгалоз иахьа аамтала дыкам, дабацеи? - хэа апъхэыс длазцааит
ани ауриа.

- Уи аазгалоз схатца иакэын, аха дабакоу, иара дыпъсит, уажэ сара сеитымхеит, -
лхэан, ус лхэеит.

Лыоныка дааит. Еитах лыкэты цон. пьытрак ашьтахь акэтафькэа

ааизганы еиталыманы абазарафь даннеи, ауриа деицааин, баала апъара

быстоит ихэан итыпцахь диган, мап бымкын, снейн сыбхатэоит хэа

леихэеит.

- Снейуеит, абри быкэты еикэатэа, абарт акэтабькэа зцо шьны, ичапаны икаца, са снейуеит, - хэа леихэеит.

Лара хөык ачкэынцэа лыман. Ани ауриа абанс даалацэажэан, дааиргэыбзыбын, доуижьт, еикэышахатхеит.

Афэхэара икарцаз азы акэты аалшьын иныкэлыргылеит. Лычкэынцэа

адэахы ихэмаруан, еибарыоны иааонашылан, “мама, мама, амла хакит

акры хэыбцароуп”, - хэа дыркит ихэеит. Лхэычкэа амла, амла хэа анс

илыкэшан данырк, ирыцхалшьан акэты ахы аамылхын, азэы илтт,

ашьапкэагы азэы илтт, агэи агэатэеи даеазэы илтт. Ахы зылтаз

дунеиала угэы итоу идыруа убас дкалеит ихэеит. Ашьапы зылтаз “хы-

тэу” ихэацыпхьаза, ахы ифьцуа дкалеит ихэеит. Агэи агэатэеи зылтаз, агэафь бэбэа ибураланы, дыбэбэаны, агэатэа бзиа иманы дкалеит ихэеит. Аха уи ала иалылдраауеи, лычкэынцэа анс ишыкалаз.

Ани снейуеит зхэаз ауриа афэхэара иеибырхэаз азы дааит. Дшааз еипш ачанах днаныпшылан, ант иара иитахкэаз ыказам.

- Арт абабгеи? - ихэан апхэыс длазцааит.

- Абас-абас ауп, ачкэынцэа амла иакын ирыстеит, - лхэеит.

Ари илхэаз итахымхеит, аха икаитцуеи? Иара уа даангылт,

дылхатэеит.

пэытк анаат, “бара абарт хдыреиуам, иахшьыроуп бычкэынцэа”, -

ихэеит.

- Шьышьас ирахтои? - лхэеит лара.

- Ахэша са ибзаазгоит, рхэы иалацаны ирыбтар, иннарцэоит, -

ихэеит.

- Ибзиоуп, - лхэан, ахэша ааиган, ахэычкэа рхэы иалацаны

ирымталтеит. Ани акэты ахы зфаз ари идырын, аттахаа длықэсын, ихэы
имтаз аакэипаан ахаа иаитеит. Ахаа иафан, иара уацэка иxyшэтны
икахаит.

- Сан! - хаа ихэан ихэеит, - амни ахаа акэмызт изтатэыз, ба бакэын изтатэыз, аха уи
са исзымгэабыт, - ихэеит.

Иашьцэа даарыпхьан, ари хани лхатей ара хандырхом ихэан, иманы дыкэцны
дцеит. Рхы зланыкэырго рмоур хаа ушэоу, руазэк ахы ифьтцуеит, рхы аланыкэыргоит.

Арт рашья ахы ифьтцуеит, иалаухи, ахшыо имазамзаарын. пьытрак еицыкан, аха нас
иара хазы итахеит.

- Шэарей сарей хэицныкэом, исфьтцуа ахьала шэара шэxy ныкэыжэгоит, - ихэан
иашьцэа дрыцрытцит. Дрыцрытын дцеит. Дахцаз феристк дылбеит, ахы шифьтцуазгы
лбеит, аспирт илыржэын, ифы дылталан итаз (ибз икэз) аакэылхын, лара лфы иоталтан,
лара ахы лфьтцуа даакалеит. Иара ус ифы тпышша даакэхеит.

Ари имоныфа анынтэа, иашьцэа дрышьталан дышнеуаз, цэак гылан, атэа фан,
иаафихын ифеит. Атэа анифа, дэадахеит.

Иашьцэа, уара абра хашья дхапшаап рхэан, ишьталан рфеархан
ишааниуаз, амни атэа иакэшэт. Атэа аафьрхын, имфакэа ани аихаба
ицьыба итеитт. Ишнеуаз ани аеада ианаавала, икаауа ирышьталт.

(Рашья иакэымзи, иара иадырт, аха дара ирзымдырит. Иалырдраауеи?).

Агород афы иахьяаиз цыара етрак афы итаркт. Дара агород ишалаз
акэымкэа, апхэыс ферист (рашья ихыы згаз) илахаит абарт рызбахэ.

Илыпшаан, дрыцлеит. Еибадырын, егын, иалаухи, деилыркааит ари
дзеипшраз. Илатэан аспирт лдыржэын, лфы итаз ахы лцэыргеит. Уи
ашьтахь, абри шэыр бзиоуп ибымфои хаа аихабы итэакэа акы литеит.

Ианылфа, ллымхакэа гьало аеада аалылтт. Дара рфеада инаваркын,
агород иалалт. Ари аихаба еитах атэакэа ицьыба итамзи, иаатихын абжа-

абжа аеадакэа ирѣтеит. Аеадакэа ацэа анырфа, иуаахеит. Хацеи пѣхэыси шэакэзааит рхэан иааибырѣтеит.

Ацыхэтэан игыжьны иааит рыѳны. Ауриагы рангы ыкэыргеит. Ачкэынцэа бзиахэха инхеит, инцит.

АРѢЫС БЗИЕИ ЗЫЗЛАН ЛЫѢХАИ

Хаца бзиак дыкан, дныкэаѳын. Ёнак дныкэо дышнеиуаз, азба сакит хэа ѳныкаѣ днеит. Азы аарган ижэит, изымхеит, еиѣаирѣтан ижэит, изымхеит, еиѣаирѣтан ижэит, изымхеит. Арт аѣшэмацэа ргэы пѣцэеит.

- Ухацкы, аскак азба уакуазар, абрахь азахы уааир, иуахмыржэуеи,
- рхэеит.

- Ибзиоуп, - ихэеит.

Ани иахыбрхэаз азы ааигэара даннеи, ари акэапеи ала изызжэрызеи, ус изжэып ихэан, ихы анѣаиршышы, ѣамѳак анижэ, изхеит, аха азызлан иѣаца лѣарбаѣа илкын, илмышьѣтит.

- Соужь! - ихэан, - Уоусыжьуам! - лхэеит.

- Ушьѣахька абзиара икалаз сумѣакэа уоусыжьуам, - лхэеит.

- Ибыѣоит, - ихэеит ианылмуза.

Длыркэит. Данлыркэ, доулыжьыт.

Ари ауаѳ иѣхэыс хылѣ длоузомыѣт, иуахьад аѣы ѣанк аѣѣыс ариуамыѣт. Абри иара азызлан данылкыз аены ишьѣахь (иѳныка) аѣа длоут, иѣангы аѣѣыс ахылѣѣт. Уи акэын азызлангы илхэаз змааназ. Бзиарас икалаз збап хэа иѣааихан дшааиуаз, амни иѣкэын ииз дааипылт, ииз аѣѣыс дакэтэоуп ихэеит.

- Баба. Са сахазукыз сѣоит, - ихэеит ачкэын. Ари ачкэын идырхьеит азызлани иаби ирзеибаузи иеибырхэази.

Ари ачкэын деилеихэан, деилеицан дицны азағы даннеига, умш бзиахт саб ихэан, азы дынталт, азы дацэахт. Абгы икаитцоз, даагыжыны аоныка дааит. Ари ачкэын дызгаз уаха шьтэак изылшыуа, иахья уасак изылшыуа убас акрифалцо далагеит.

Ари лара агьха длыман, абри лыпъха дтакны длыман.

- Сан, уафъсык даабгеит хэа саҳаит, ауафъсы иаабгаз дысзаашьт, дызбашт, - хэа лхэеит ихэеит лыпъха.

- Уца! - лхэан ари ачкэын лыпъха лахь дналышьтит. Дахьыналышьтыз ари лыпъха ачкэын длаихэагъшын егьин, дылгэагъхеит.

- Сан иуфалцозеи? - хэа дизцааит.

- Абас, абас, иахьеи уахеи уасаки шьтэаки сфалцот, - ихэеит.

- Икоу удыруоу?

- Аа!

- Сан учакны, ушьны усфоит хэа лгэы ицоуп, - лхэеит азызлан лыпъха.

- Сара ак уасхэоит, иката, - лхэеит.

- Изакэузеи исабхэо?

- Чакык устоит, сан илумырбан, акэац иулто алахыхла, нас уара фъсымышьтыгак ауп иуфо, егьи ари иусто ачақы иацэахуеит, уара узырбзиахауа, узырфъсыло умфан, - лхэеит.

- Ибзиоуп, - ихэан ачақы лымхны иган, акэац алаихыхуа далаган, иага ифарггы иара есааира деицэахо далагеит, еиъьхарахэа акы иманы дкамлеит.

- Хаит, ари исто изхозаарым, - лхэан иахья жэки, уаха цэки ифалцо далагеит азызлан. Уагы иара икаитцац кайтон, ани лыпъха илтаз ачакала ихыхуан акэац.

- Ари бычкэын иаабгаз дышпъакоу? - лхэан енак азъаб лан длазцааит.

- Хаи, ианацьалбеит, уасаки шьтэаки изхом схэан жэки цэки ифасцо салагеит, аха еихаггы деицэахо далагеит, заца ицымлара, - лхэеит азызлан. - Уи шьта са дызласыматэоу егьыкам, аха арашь дақэсыртэоит. Арашь дақэсыртэар, ахтыхэса дрыстоит, - лхэахт атыхэтэан.

- Даашьты сара скынза, дзеипъшроу дызбап, - лхэеит агъха. Данаалышьт, длаихэагъш, ааихэагъшит.

- Уара умцахэ ыцэааит, еихагы уеицэахеит, уашьта арашь уакэлыртэоит сан, еихагы ууадаахоит, - лхэеит аҕха. - Арашь уашьыр, ахтыхэса урылтоит. Иуура удыруоу?

- Аа!

- Арашь уанакэтэалакь, ааада уагоит. Ускан уаахэны арашь амгэацэа утал. Нас иара адгыылахь еихоит, ускан акэакэа уеыкэк. Уи аамтазы иара амрагылара уаннакьарц иакэнакуеит, уара амраташэарахьтэи авара уеавак. Амраташэарахь уаныскьоит хэа ианакэнаклакь, амрагыларатэи аганахь уеавак. Нас аҕацахэа укамчы ахкьаны улатэа. Улалбааны уаагыл.

- Нан, абри иагьа канатцаргы, сара сацьал абра икам, - хэа хэаны уеы нак илыт, - лхэеит. (Азызлан лыпха лоуп уажэ ари зхэо.)

Ари азызлан арашь дакэлыртэеит, аха лыпха илхэаз игэаламшэози, арашь аеахькыднакьоз иееимтеит, азбаб ишылхэаз икаитцеит, деикэхеит, дыеыжэтцын, дылкаҕеит. Данеыжэтц, аҕха лан длыпхьан дылгеит.

- Бычкэын иаабгаз икаитцои? - хэа длазцааит.

- Уи арашь дакэсыртэан, дазымшыит, аха уажэ сыцэоит, сыцэан санааҕшлакь, ахтрыхэса дрыстоит, - лхэеит.

Ари азызлан дыцэоит, аха мчыбжык дҕыхазом, нас мчыбжык дыцэазом. Ус ауп дшыкоу. Лхы ныкэылцын дыцэт. Ари ачкэын азызлан лыпхаи иареи иааибьрхэан идэыкэылт. Иара иеы дакэтэт, лара арашь дакэтэт. Акаҕыхэа амса икэылт. Мчыбжык азы азызлан данааҕш, ант цахьан. Лара иразнак леааибылтан арашь дакэтэан дрышьталт. Ари ачкэыни азызлан лыпхаи ионы ааигэара инеихьан дрыхьзо далагеит.

- Уара, - лхэеит азбаб, - абри сан дхэхьзоит, цьабаак сыкэылцоит, аҕабаа исыкэылцо уазызырфоны, убри аҕхэара исыкэылцо цкьа уазхэыщны, убри аҕхэара исыкэылцо акынза аҕхэыс улҕампшыын, - хэа иалхэт.

Лан дрыхъзеит. Данрыхъза, иара ачкэын акагы иалымхэеит.

- Бара, бара, бара ахаас, бара алаҕс! Зеггы сзызуз бара боуп! -

лхэан лыпҕа дылзыткьеит. - Шыкэсык аонуткала ахэа бажэуа, ала бажэуа, бызмахханы убра бахгылоу бтахааит, - лхэеит.

Ари лан ишылхэаз еигш дкалеит, дызмаххеит. Ачкэын ионыка дааит, пҕхэыс дылҕампшуа, илақэа хэаны дыкан. Ихъызггы ауихэахуа.

Ус ишыказ, аамтагы пҕытк цеит, егыт. Өнак ахкаара дынталан

данаахынхэы, иахэшьа хэычык диман, зык нкастэоит хэа дахьынтытыз

дибеит.

- Хаи, сыгэнаха быкэшэааит, - ихэеит.

Нас ипҕикуаиз, иғгы хитит. Иғы анхит, иани иаби пҕхэыс дизааргеит. Апҕхэыс дизааргеит, аха ани пҕыхьатэи азҕабггы (азыслан лыпҕа) лышыкэсггы уашьта ицит. Дуаөхеит лара, лҕаалхан такэажэык лымацара дахьыказ днеит. Дахнеиз уа даангылт. Ари иара пҕхэыс дизаарган ачара аныруз иакэшэеит, умбо!

- Нан, баала, хгэылара чкэынак пҕхэыс дизааргеит, ачара руеит, -

лхэеит ари азҕаб (азыслан лыпҕа) зыкны дыказ атакэажэ.

- Са сцом, аха (абаҕырқэа өба лыман) абарт га, убра кэацк рыбтар, ирфап, - лхэеит.

- Бзиоуп, - лхэан атакэажэ ачарахь дахьцоз абаҕырқэа лыман дцеит.

- Изакеи, нан, ацарақэа бнапы икэыртэан иаабгеит? - рхэан дахнеизггы ицбаршьеит. Ани азҕаб лызбахэ цьеи илхэарын.

- Стэы ғыбуан сумацара сахьтэаз исаазеит, - лхэеит. Абаҕырқэа акэац хыхны инарылцеит. Акэац хыхны ианрылта, иааимаркит.

- Уакэытц, уаламкысын, - ахэеит абаҕырқэа руак.

- Уара уакэытц, - ахэеит егы.

- Ианеимарк, руак ус ахэеит:

- Ее, уакэытц, еиха еибууп, акэымзар Рабыцьи Рафидеи ирыхьыз хыхьеит, - ахэеит.

Арт абаҕыркэа акэац еимакны ирхэоз ауаа ианраха, аумашэа ирбеит. Ауа пүхэыс даазгаз ачкэынгыы иахаит. Ианиаха, атакэажэ длыцны лыфныка дцеит. Дахьнеиз, азызлан лыпүха дибейт.

- Аа, абри лоуп сара сыпүхэыстэкыа нахьнатэ исымоу, шэара исзаажэгаз уи иахьарнахыс иахэшьас дкастоит, илыхэтоу ауафы дистоит, - ихэан ачара ирфьцит. Ари иани иаби изааргаз даарыдыркылан, азызлан лыпүхагыы иаргыы иахэшьас дкарцеит.

АНХАФЫ ИПҮА ПҮХЭЫС ДШААИГАЗ

Дыкан ахак, диман пүха затэык. Уи азүаб лыпүшзара азбахэ даара хара инафхьан. Азырфы арпүарцэа лышьталахьан дыргарц, аха уи лгара зылшоз хэа азэггы дкамлеит. Уи дысгоит хэа лара лфьы инеиз азэггы деибганы дзыхнымхэыщызт.

Абри ах ипүха лызбахэ нхафык ипүа иахаит. Абри лфьы сцароуп, сыгфьысшэароуп хэа дпүапүашькны даакэгылт.

- Дад, уара иуеипүшызма, арпүарцэа фүфүакэа азэырфы цахьейт уи лахь, аха акагыы рылымшеит. Улкэатц, утахойт, - рхэан иани иаби ихьынхалт, ифьатцэыфьатцэит, анс рхэейт, арс рхэейт, аха иеапүсреитан имуит.

Итаацэа ирхэоз агэхьаа мкыкэа, дырзымзырфыкэа ирашь днакэтэаны апкафхэа ддэыкэлейт. Аха, иалаухи, дахьцо амфогыы издырзом, иарбан гану дахьцо седроу.

Мфакы даныланы дцо, дцо дышнеиуаз, бна дурак дыланагалеит, ауа уа дыпүхьейт. Ашьыжь ианааша, еитах ирашь дакэтэаны дышнеиуаз кытак дналанагалеит. Данаапүса, такэажэык лкэацэ афьы дымфохьцит.

Атакэажэ аскам дыкэиан дыцэан. Анхаф ипүа даныфнала, даапүшит.

- Хай, нанхейт, ари афьыза афны уатэашьаны узламфохьтцзеи? Уааи арахь, утэа, - хэа аскам даахан дналыртэейт.

Нас илеихэейт иара дышныкэафыз, зүабк лызбахэ иаханы дышщоз, аха дахьцо амфашизымдыруа. Атакэажэ арпүыс иихэаз анлаха, даафьатцэыфьатцэит.

- Нан, нан, сычкэын, уахь умцан, уцаргы уеибганы арахь узыхынхэуам. Сара сычкэын затэггы умцан хэа сшихынхалаз имукэа дцеит, аха дзымгыжъзеит, ихабархэагы уаха акы аасмахаит. Уа инеиуа деибганы дзыхынхэзом. Уи азџаб даара ллеишэа баапџсуп. Арантэи арџыс даннеилак, ауха уи азџаб длыщытарцоит, ашыжъ ианнеилак, дыџсны инеихагылоит. Убри ауха дымџсыкэа деикэхар, уи азџаб диццоит, лтынхацэагы мап мхэакэа дирџоит. Мамзар ихы хтэаны атэџан иахадыргылоит, - лхэеит атакэажэ.

Абас уи атакэажэ умцан нан, нан, хэа дшыџбатэыџбатэуаз ашырхэа ирашь дџакэтэан, дылткэан ддэыкэлеит. Ианимуза, амџагы дыкэлцеит.

Атакэажэ ишиалхэаз еипџш, агаџа даваланы дцон. Ус дышнеиуаз џсызк џжакъ-џжакъуа акэараџы иахыкэыршэыз, аџсра ишаџыз ибеит. Ани аниба, ирыцхаишэан, даатгылан, дылџыжэџан, аџсыз аашытыхны азы иналаиршэит. Иаргы дыџеыжэлан имџа дныкэлеит.

Ус дышнеиуаз, ари дзызцоз азџаб лашта дазааигэахон еипџшаан, ишытахъка азэы ибжы геит иџацаза. Иаразнак анхаџы иџа даатгылт. Ани зыбжы газгы ирашь дакэтэан, днаихъзеит.

- Уа мшыбзи! - ихэан дааџыжэцит.

Анхаџы иџагы дааџыжэцит. Аџсшэакэа ааибырхэеит.

- Уара уахыцо суццоит, џызара саџсаны суџхыазозар, судкыл, - ихэеит ари ихъаз.

Анхаџы иџагы мап мкыкэа дакэшахатхеит.

- Уара узышытоу, иутаху сара издыруеит, аха уцарц ахыутаху анеира даара ицэгъоуп. Агэашэ аџы ахэак кнахауп, зны хыхь ицоит, зны цака ицоит, уа анеира згэыџуа дааиџнатэоит ауп. Умцар аномух, хдэыкэлап, хэанахшэап, - ихэеит ари инаихъаз.

Инеит. Агэашэ аџы ианнеи, анхаџы иџа ахэа цака ианлеиуаз иаразнак абџаахэа длахыџан нак ашта дылтаџалт. Ахэа хыхь ианцоз иџызагы длатџан нак дылтаџалт.

Арт рнеишыакэа егы анырба, аџшэмацэа ирамхацэгъахан, иаадэылтын аџсшэакэа рахэаны, ахан ахь иныџнаргалт.

Ах иаразнак иауимдырхуаз арт ззааз.

- Уара ара хы-цэанк аанханы икоуп хыбаода. Шэара шэыхкэа уа иахахаргылозар акэхап, - рхэеит аҕшэмацэа.

Ианыхэла, азбаб дахышьталоз инаргеит. Уа даагылт анхао иҕа. Ифыза егыи ауатах аҕы дышьтарцеит.

- Абра, хабжьара ашэ аумыркын, - ихэеит ифыза.

Атхыбжьон рыцэаҕсымтазы ари ифыза доагылан ашьшьыхэа ашэ ааиртын дааоналеит, анхао иҕеи азбаби икахаа ицэан. Ус иааоналаз цэашык аиркит. Убри иакэыршэаны азбаб лҕы матык аатыцит анхаоы чкэын сицхауеит хэа. Уи аамтазы ифыза иахэа тҕыцэаа даазыткьан, ахы фахицкьааит. Даеа ҕытрак ашьтахь даеа матыкгыи лҕы иаатыцит.

Уигыи ишьит. Абас, абас мацара быжь-матык ишьит азбаб лҕы итыцкэоз.

Ашьыжь ианааша, анхаоы чкэын деибга, дызоыдаха доагылеит. Ах деигэырҕеит. Ачара ду иуит, иҕха дитаны амфа икэитцеит.

Арт ахык еицны ишааиуаз, ани анхаоы чкэын уахь данцоз аҕсыз акэара икэыршэыз иахыбаз ианааи, иаатгылт.

- Акы уасхэоит уакэшахатхозар, - ихэеит анхаоы чкэын ифыза.

- Сақэшахатхоит, - ихэеит.

- Ус акэзар, уареи сареи хайцныкэеит, аоызара хзейбауит, ари азбаб иаахго уареи сареи деифахшароуп, лыбжа уара ига, лыбжа сара изгоит, - ихэеит.

Анхаоы иҕа дакэшахатхеит. Ас ала еилазеит.

Абри ифыза иахэа аатихын азбаб илыкэкны ианирхха, лыонудка илыбраханы иказ аматкэа рытра лҕытшэан иаакахаит.

- Абри азы акэын изысхэаз, дрыцкьаны дустарц акэын, уажэшьта уара думаз, дга, шэеидажэлааит. Сара сыҕсуаны абра акэараҕы икэыршэаны иубаз, срыцхашьаны амшын зы иалауршэыз, зыҕсы еикэурхаз соуп. Ари Азбаб лҕы аматкэа быжьба тыцуан, урт уара урфон,

аха урт нсыртэеит. Сара аҗаимбар саишьтит. Амса бзиа шэықэлааит, -
ихэан, амшын дынзаапкала дцеит. Анхафы ичкэынгы ипҗхэыс диманы аоныка
дхынхэит. Дахьяаиз, игэырҗьан ачара ду руит.

ТАСКЭАЧ-ИҖА САВЧИТ

Қытак ағы икан хфы аишьцэа. Руазэк Таскэач ихьзын. Ари Таскэач иашьцэа
таацэаран. Иаргы пҗхэыс дааигеит. Абарт аишьцэа ирацэаны ауахьад рыман. Ауахьад
ирымаз аҗхын ашьха ирышьтуан, очередла ирбон. Зны Таскэач иочеред ааит. Ауахьад
ихьчаларц ашьха дцеит. Иара данца ишьтахь, ипҗхэыс аҗа длоут. Ари аҗа илоуз иаразнак
изхаит.

- Бара, сан, банацьялбеит, сара аб дсымазами, абыда сима? - хэа иан длазтааит
ианизха.

- Абыда ушҗаии, аб думоуп, - лхэеит ачкэын иан.

- Нас аб дсымазар, дабакоу, дызбазоме? - ихэеит.

- Аекэа ихьчоит, ашьха дыкоуп, даауеит, - лхэеит.

- Икоу басхэап, сан!

- Аа, нан.

- Икоу убри ауп, аеыхьча иҗа хэа сықэлацэа исархэо скалархэа сшэоит. Са сцоит,
уахь, иара иахь, иара арахь даасышьтуеит, - ихэеит.

- Моумоу, уара ушҗацо, - лхэеит иан, аха иара имукэа дцеит.

- Уа мшыбзиа, саб! - ихэеит дахнеиз.

- Уа бзиа убааит, дад, уа уеипҗш ачкэын бзиа са дсызтада, аха уара уламыс азы
иухэеит, - хэа еихэт ихэеит.

- Сагыит, сагыаит, ауахьад са избоит, уара аоныка удэыкэстларц сааит,

- ихэеит.

Аб азнык азы имуит, мап икит, аха нас иҗа дыҗхайтқан аоныка дааит. Данааи, итаацәа, иашьцәа аҗа дуоут анцәа ицьшьоуп хәа рхәан ихәеит, иарггы иҗсы ааталт ихәеит.

Абри ачкәын иуахьад дахьрыщыз ааигәа аихатә гәашә җаны нхарак ыкан. Аеқәа уаанза изырыхьчозггы абни аихатә гәашә италар хәа ишәаны акәын. Ачкәын днеин, напыла аихатә гәашә даахан, иааиртит, иеқәаггы нак итеитеит. Ус даныҗшы, җхәыск даауеит дҗаҗашькны, дызустада сгәашә аартны арахә тазцаз, Таскәач-иҗа Савчит хәа дыкан, убри ида уааы изыгәыҗуамызт. Аха уи дымицт, дихьазарггы дымшәыцт, дышәхьазарггы ара дзаауамызт лхәеит.

- Сагьит, сагьшәит, сагьяаит, са соуп Таскәач-иҗа Савчит! - ихәеит Савчит.

Атакәажә анс лхәо данааи, дааникылан, еикәҗан, тлак ашьапы дәаникьан уа даалылгеит, дыцкьа дигеит. Уи данишь ашьтахь, чкәынак дааит иерьцәгьазаны.

- Сыхкаараггы арахә тацо, санггы душьюа, - ихәан, дааи дааизыцкьеит.

Иааи иааикәҗеит, Таскәач-иҗа Савчит диааин, уиггы атла дәаникьан дладирцхәалт.

Уи данишь ашьтахь, даҗазы даахт.

- Уара закәызеи икаутцо? Сыхкаараггы арахә тацо, санггы душьит, сашьяггы душьит, - ихәан, атах-саххәа иааитцаггыжьын аикәҗара иалагеит.

Аикәҗара ианалага, атәәан еиҗш дөшьтьихын (ани иааз иоуп изуа,

җәҗәазак иакәын умбо), Савчит ишьамхақынза анышә дөытеитеит.

Савчитггы иҗааирҗәҗәан, адауы (дауын ани иааиз) дөшьтьихны атәәан

анадырсуеиҗш шьямханьнза дытеитеит. Ус ишытеибатоз, адауы Савчит

ихәдақынза анышә длытеитқан, инапы лаикәгәаны дикит. Нас ус ихәеит

адауы:

- Уара усшьит хәа санггы дысызбатәуам, сашьяггы дысызбатәуам. Ак удстоит иуыкацозар, уҗсы еикәсырхоит, - ихәеит.

- Исыдудозеи? - ихәеит Таскәач-иҗа Савчит.

- Иуыдсто убри ауп, амшын нырцә мшы змоу зҗабк дыкоуп, убри дысзааугар, уеқәаггы ара ахкаара итазааит, - ихәеит адауы.

- Ибзиоуп, - ихэеит Таскэач-иҗа Савчит.

- Иуасхэо уи ауп, акы уацэымшэан. Адунеи иаакэыршаз зегы уриааиуеит сара сыда, сара узсиааиуам, - ихэеит адауы.

Уи ала адогор карцан Таскэач-иҗа Савчит ддэықэлеит. Акыр дныкэахьан, дышнеиуаз азэ дигьылан, мшыбзиа ихэан, егы иҗылаз дагьхамҗшит.

- Уара, икалеи, мшыбзиа хэа ануасхэа, уаасыхэаҗшны бзиара убааит хэа соухэар камлози, - ихэеит Таскэач-иҗа Савчит.

- Сара уи акара аумашэа сызбаз Таскэач-иҗа Савчит дубар иагьа дьёушьарын, - ихэеит ари иҗылаз.

- Таскэач-иҗа Савчит захьзу сара соуп, - ихэеит.

- Хай, уабацо, афыза дутахзами? - ихэан диазцааит.

- Дзыстахымзеи, уаала, хайфызцэаз, - ихэан, арт рёааидыркылан ишнеиуаз азэ бахэык дадгылоуп, иҗыххаа арбгара дафуп.

- Бзиа ууит! - рхэеит Таскэач-иҗа Савчит ифызагьы иаргьы, аха дхьаҗшынгьы дрыхэамҗшит.

- Уара уанацалбеит, саргьы суафуп, бзиа ууит хэа ануасхэа, уаахьаҗшны усацэажэараузеи, - ихэеит Таскэач-иҗа Савчит.

- Сара сьазшьаз Таскэач-иҗа Савчит дубар зынза иуузарымызт, - ихэеит абахэ зырбгоз.

- Таскэач-иҗа Савчит сара соуп, - ихэеит.

- Афыза дутахзами? - ихэеит абахэ зырбгоз.

- Дзыстахымзеи, - ихэан еифызцэахеит.

Уажэы хөык ыкоуп. Ахөыкгьы леидтэалан ашьа рылибахит. Азэы ишьа азэы ижэит, азэы ишьа азэы ижэит, еишьцэахеит уажэышьта.

Ахөыкгьы еицны рёылархан амшын акэарафэы илеит.

- Ақьдқэа аайдхэаланы са сцап, шэарт ара шэыказ, - ихэеит Савчит.

- Шэыст, - ихэан саркьак иман, иаацэырганы иритт.

- Сара сахынзеибгоу абри асаркья кеикеиуа икоуп, саныкам, амнахь ажэан хэашьхоит, абри асаркьягь хэашьхоит, - ихэеит.

Ари ас ихэан дцеит. Амшын дырт икыдкэа дрыкэтэаны. Амшын дырын дахнеиз онык гылоуп, амардуан амазам. Дацапшуеит ауп, дызлақэлои. Днапшы-аапшуа дышгылаз цгэык амни аоны асоф акынтэ ипан атыкхэа икаптеит.

- Уара ара уааит, аха са суцымхраар, агьулшом, са суцхраауеит, уара акыр уапсазар, - ахэеит ихэеит ани ацгэы. - Стыхэа аануқылар, са ухэнызгоит, - ахэеит.

Ари афырхэа днеин ацгэы атыхэа ааникылан днахьынхалт, афынанахан атыр-тырхэа дөыхэнангеит асоф афы.

- Икоу удыруоу? - ахэеит.

- Аа!

- Икоу уи ауп, жэааа уада акоуп, уара узышьтоу атыхэтэантэи афы дышьтоуп, сара ашэкэа аартуа сцалоит, уара усышьтаз. Лара уажэы ашьыбжьон хэа диоуп. Лыхцэы цака адашьма икэуп. Дшыцэоу атыкхэа улкылсны лыхцэы уаамцасны икны дзыкэиоу акаруат ашьапы иаакэыршан иуқыр, убри уеикэнархоит. Убри ада пьсыхэа умам, - ахэеит ацгэы.

Ацгэы ишахэаз икаитеит. Ари анылба, азџаб арцэаахэа дыхэхэан, сыблит, абра уаопсык дааит лхэан дыцкьеит, иара лыхцэы акаруат ашьапы иадџахэалан икын, дабацоз.

- Уара ухацазар, са сыпхэысуп, - лхэеит ианиму. Нас доуижьт.

- Амна азхаз укэгыл! - лхэан, аоныргэафы днаганы дналыргылт. -

Уашьта усыхэапшла, - лхэан, апенцьыр афы ахэа кнахан, лара афырхэа днеин, иаразнак ахэа атра иаатылхын ианаалырхха, иара дшэан ишьамхы ныцакшеит, аха дкамхакэа дөагылт.

- Хаи, гьаауыр, рацэа иахабалак усиааит, - лхэан, хацеи пхэысси иеибагеит.

Ари ацгэы рымац ауеит. Ус икан.

Енак иара шэарыцара сцоит ихэан ддэыкэлеит. Умцан лхэан, аха имукэа ацгэы дылбаанакан пьытк данынаскья, ани дахьхэит, ипхэыс дыгэхьяаигеит. Дгыжьны дааит.

- Быгэхьяазгоит, бымтак сыбтар сахэагшлап, - ихэан лыхцэы цырақэак илтеит.

- Ари схэыц уцэымзааит, убра цъара ушнеиуа зык ыкоуп, иуцэкашэар, азы иагоит, адауцэа ирбар исзаауеит, - хэа лхэеит ихэеит.

Дахнытыцыз дауцэак дрыкэшэан, адауцэа дышрабашьуаз ани ипхэыс лхэыцкэа зтаз икалам ицэытшэан азы иалашэт, иагеит.

Ари иара адауцэа драбашьт, егыт, дыриааит. Дггыжьны дааит. Даины егыны дшыказ акэымкэа ианыпшы, ббак кэалаауа амшын ихыланы иаауеит.

- Уара иустаз схэыцкэа абакоу? Иуцэкашэазаап, ант иаауа зустцэада? - лхэеит.

Ани аницэкашэа, азэы ибазаап, ианиба, хэынтқарк иганы иитт. Ахэынтқарк ианиита, убри ахэыц зтэу тацас дысзаашэымгар калом, ихэан ар дэықэицеит. Урт ракэын иаауаз.

Таскэач-ица Савчит урт драбашьын итаирхеит. Даеа хэ-ббак ааит. Ахэбагь таирхеит.

Арт аубакэа зыцэтахаз ах ихы кны дхырқэакэо дыштэаз такэажэык дааит. Иухъзеи хэа диазцааит.

- Исыхъыз, егыиз акэым, абри атакэажэ игэабыны дышпјасацэажэа, нак дыспјыржэга, дышэшы, - ихэеит.

- Сара сушьуеит, аха уубакэа тазырхаз сииаиуазаргы уздырамеи?

- лхэеит лара.

- Ибылшараны икоузеи уи афы? - ихэеит.

- Флыкак, батлыкак азна афы, батлыкак аршышыга ахэшэ - абарт сыт, са сцан даазгот, - хэа иалхэеит.

- Бзиоуп, - ихэеит. Ари атакэажэ изылхэакэаз рыла дааикэиршэан, дцеит, днеин дызхыцт, ани афны ахгылаз ааигэа дтэеит.

Савчит даныпшы, атакэажэ дибейт.

- Амни атакэажэ рыщқак лоуп, дааганы лызхара лфатцаны доухажьып,

- ихэеит.

Ипхэыс ус лхэеит:

- Уара, улкэат, апхэыс икалымцо егыкам, цъара хаилалгар калоит,

- лхэеит.

Аха, иалаухи, ари ипүхэыс лхэатэы хаимцакэа, атакэажэ дааигеит, днадыртэан акрылфэрцеит. Даргы натэеит. Инылатэа, афы цэырылган ижэжэы хэа ралхэеит.

- Бара ижэ, -рхэеит.

Лара афы лжэит, арфышыгы дара ирылцеит. Афыцэагы уа инхышэтит.

Азубаб даашьтыхны дылгеит, ачкэын ихыбаф тганы илыршэын акаруат ацака ицалыжыт.

Ани ачкэын ифызцэа ахьтэаз ианынагыш, исаркыагы хэашьит,
ажэангы фежхэит. Хаи, чеи рхэан апкафхэа ифатибаркыан амфа
иныкэлан, амшын инхылан ицеит. Иахнеиз, ани афны иатцагышуа
инатцагылан ацгэы кыу-цэуо илалбаан, ихэнанагеит. Илыфналазар, рфыза дыфсны
дкажбуу. Дырцэут, дырхыит. Ианылаихэагыш, ихагыцэ кылтэаны икажбуу.

- Кох, ари дыбжаны анышэ дахзатом, - рхэеит.

Ишеимдоз ихшыбаф акаруат ацака ишыцаршэыз рбеит. Иаарган ани ихы ианфарта,
“хаи” хэа ихэан дфагылт ихэеит. Ифызцэа ибеит.

- Шэарт ара шэыказ, сара сцоит, - ихэеит.

Дцеит ари ипүхэыс дахьыргаз. Ари лара дахьнаргаз чара руан, дзызнаргаз уаф
длыдылкыломызт мыш фынфажэа.

Ари Савчит дахнеиз цымахьчак дибан, умафэакэа сыт, сыматэакэа
устоит ихэан, иааилазан ифааицсахт. Ацымахьча имафэакэа ааишэитан,
дцеит. Дахнеиз атакэажэ астал дыкэыргыланы дрымоуу. Ари ачкэын
данырба, басыавкак иоуу рхэан акы наимцарыцсеит, дызустцэкыаз
абардыруаз.

Ашыжыымтан азыхь афы днеины дыштэаз ах ипүха азы лгон айрыз ала. Азы сыржэ
ихэеит Савчит. Зназы илымуит, аха нас диргэыбзыфын, диркэын, азы лымхны ижэызшэа
икатцаны ани лтаца (иара ари Савчит ипүхэыс) лмацэаз айрыз итаиршэт. Азубаб (ах ипүха)
ари азы лыманы иналган лтаца лнапы алаллырзэзэон, ахы анылалырха, амацэаз тшэан,

аҫаца лнапы ианшәалт. Иаразнак илдырт лмацәаз. Савчитгыы ааигәа дшыказ
аулзымдырхуаз нас!

Савчит дцахын ацмахаьча иҫы иматәакәа иҫсахын дааит, ибзиазаны иҫеилахәаны.
Аумашәа дырбеит ажәлар дызбаз.

- Ахәынтқар ачара ииуаз деигәырҫыаны аҫаимбар дизааит, - рхәеит.

Ауаа шанхан ихәаҫшуеит. Атакәажә дааиҫыхьашәан, дшышьтихын
акәац зтаз акәаб дылтеитқан дылтеиблит. (Савчит иоуп иказцо). Ажәларгыы ари
ҫааимбару цыыршьоит.

Дышнеиуаз ахәынтқар икны днеин дидныхәалеит.

- Таца дааугеит, аха ажәлар мачны еизугеит, абыржәыцәкәа адырра рытаны зегы
еизга! - ихәеит.

Ахәынтқар ажәлар адырра ритан, еизигеит.

- Арахь уаацәыртны ажәлар уаарылаҫш, - хәа иеихәеит ахәынтқар.

Изхәо Савчит иоуп. Ажәлар срылаҫшуеит хәа ахәынтқар асоф
данаакәгыла, Савчит иахәа аатыхны ихы хырҫа дылкаижьт. Уажәышьта
днеин иҫхәыс даашьтихын ихышьтрахь, ант иҫызцәа ахыыказ аонаҫы
дааит.

Уажәышьта адауи иарей ирымоу адогоргыы ааигәахеит. Амәа иқәлар акәын. Зегы
реибаркны ишааиуаз ари иҫхәыс дцааит, уара сызаауго уара указы сааугауоу, азәыр изы
сааугауоу хәа.

- Аа, баазгот, аха абригь-абригь адауи сарей адогор хабжьоуп, убри
азоуп бзаазго, иара дысиааиуеит азоуп ас зыкасто, - ихәеит Савчит.

– Уииааиратәа укастар иулшару? - лхәеит лара.

- Хәаи, сииааиуанда уаха истахыз? - ихәеит Савчит.

- Икоу убри ауп, адауы жәеиза палтак ишәуп аҫыри ашьанцеи ирылхны. Уаалаганы
сара жәәә кәафта сышәта. Иара иҫы санноугалакь, абри аиқәатцәа изы аума сзааугаз хәа

сыхэхэоит, акакала скэафтакэа сшэысхуа салагоит, иаргы ипалтакэа ишэхуа далагоит. Иара жэаиза анишэхлак, ижы амацра аанхоит. Сара кэафтак запасны исоуеит. Убаскан, иулшозар, уахэа аус ару, - хэа иалхэеит.

Арт еиманы адауы иґы ианлалбаа, азґаб ахэхэара далагеит, абри адауы цэыбблажэ изоума сзааугаз хэа. Савчит ус ихэеит:

- Ари ас дыкоу цыбшьома, ицэыбблү аматэакэа роуп, мамзар ицэа, ижы дкэашшза дыкоуп, - ихэеит.

Лара лкэафтакэа лшэылхуа, адауы ипалтакэа ишэхуа, зегы анааишэх, Савчит иахэа аайкыан, адаугы ихы аахиґэыцэааит.

Савчит ипхэыс иара дизынхеит, ионыка иаб Таскэач ишка дааит. Ачара ду руит.

ХОЫК АИШЬЦЭА

Дыкан нхаоык, иман х-оык аґацэа. Анхаоы игэы бааґсхеит. Ичкэынцэа даара рхы аґбабаа адырбеит, ахэшэ-абыґышэы, анс-арс рхэеит, аха ахэшэ рзымґшааит. Атцыхэтэан атахмада дахышьтаз ажэабжыны иахаит икоуп хэшэык ихараны, тэылак аґы хэа, “убри ахэшэ сзаашэгар, сыбзианатэуан” хэа реихэеит ичкэынцэа.

Ас иґацэа ианреихэа, оыцэа дэыкэлеит ахэшэ хзыпґшаауазар хэа. Арт ахоык ркынтэ рашэа еитцбы дук даґсам хэа дыршон, аихабацэа еиха рхы иахэошэа, ицагы ахатара рылоуп хэа рхы ршон. Ани дааныжыны аихабацэа дэыкэлеит.

- Уара, шэара шэахыцо саргы сцоит, - ихэеит аитцбы.

- Уабацо уара, иулшозеи? - рхэеит.

- Моумоу, шэара шэахыцо саргы сцоит, - ихэан, имузт дрышьталеит.

Дара хараны ицахьан, ишнеиуаз хы-моакы ахеихагылаз инеит.

Амоакэа руак ианылаз дхынхэны дзауам, егы ианылаз даар калоит, егы ианылаз даауеит. Арт еимаркит са сцоит абрахь, са сцоит абрахь хэа. Арт уара уца, са сца хэа еимаркуа ианалага, реитцбы даацэажэан ус ихэеит:

- Абри ахахэ (хахэ дук шьтан) ду аашьтыхны нак настха ишьтазцо абри уаө дахьымаауа амөа дықэлааит, - ихэеит.

Аихабы длеин ахахэ длахагылан дахеит, дахеит, аха изышьтымхит.
Агэыбжьанытэгы длеин ахахэ дахеит, дахеит, аха измырқэацеит.

- Шэнаскьеишь! - ихэан, аитцбы длеин ахахэ дөахан ишышьтыхын, нак иршэны икаижьт.

“Кох-чох!” рхэеит иашьцэа аихабацэа.

- Ари уаө дахьымаауа амөа са сазцоит, ани ауаөы дхынхэыр калоит хэа изну амөа агэыбжьанытэ уаныланы уца, арахь амөа маншэалоуп хэа изну аихабы уаныл, - ихэан, арт зегы мөақы-мөақы ианыланы идэықэлеит.

Арт цеит, иахьцаз игэакт. Агэыбжьанытэ дхынхэны дызлаауа амчи алшарей имамкэа дрыцхахан даныкала, азэы дидикылан хэахьчас диман. Аихабгы убас азэы иңы днеин ацьма ихьчон.

Ари аитцбы, ани зегь реиха иуадаөуп хэа ипъхьазаз, амөа даныланы дышцоз акэымкэа, акыр днаскьахьан пъхэызба пъшзак дибейт, абас днапъшны дибейт асоф аңы дықэтэан. Ларгы даапъшны дылбейт.

- О, уара, уа инеиуа, уанацьалбейт, ухы зурзуазей, ухы зтаурхозей?

- хэа наикэфьлтит.

- Избан сзызуазей, сызтахозей, икоузей арахь? - ихэеит.

- Узырзуазей умбо, саргы абас сымцарсны саанагеит агэылшьап, ө-хык зхагылу агэылшьап, уабейт, уафеит ауп,- лхэеит.

- Ус акэзар, убри аанза цьаргы сцом, - ихэеит.

- Уанацьалбейт, ухы рыцхаумшьазо, ухы зтаурхозей, уакэытц нак,

угьажьны нак уөныка уца, - лхэеит, анс лхэеит, арс лхэеит, аха имуит.

- Сафозаргы сафааит, - ихэан ихэеит, уа дшыказ агэылшьап ааит. Ианааи, агэылшьапи иарей еикэпъан, ахэа иикыз рыхханы агэылшьап дласын ишьны еизкьа илкаижьт.

Агэылшьап анишь, азбаб длазцааит “абас, абас саб дычмазаөуп. Абрахь хэшэык азбахэ сахан саауеит, иабыкэу иахьыкоу?” хэа.

- Уи уара узышьтоу ахэшэ абас сара унасафсны ушнеиуа сара сахэшьяк даеа гэылшьапк даган дамоуп, уи агэылшьап ари иушьыз аткыс еицэоуп, х-хык ахагылоуп. Уи унафсны ушнеиуа сахэшья еихабза быжь-хык змоу агэылшьап дамоуп. Убырт агэылшьапкэа узшьыр, нас ахэшэ узышьтоу уоуеит, аҕшаара мариоуп, мамзар ҕшаашья амам, -

хэа иалхэеит ари азҕаб.

Уи азҕаб дналҕырцын иҕынеихан, дцо, дцо дышнеиуаз акэымкэа, даеа зҕабк даеа фнык асоф дықэгыланы дибейт.

- Уа мшыбзиа! - ихэан дналыдгылт.

- Бзиа убааит, бзиала уаабейт! - лхэеит.

- Абригь-абригь адгыл акны сцар сҕахуп, х-хык зхагылоу агэылшьап анхартаҕе, акыр бжьоума? - ихэан длазцааит.

- Хай, уанацалбейт, закэзыеи иухэо? Уи уафытэыфса дахэоны хэа икам, ушьтыбжь ахар, уажэыцэкья иаауеит, саргы абра саанаган самоуп, адунеи иааиуа ҕстэыс икоу зегы ашьуеит, уара ухы зыхуркьозеи, усҕырцны уца нак! - лхэеит.

- Моумоу, сара уи ааиаанза саапшыр сҕахуп, - ихэан, имукэа уа

даангылт. Дымцакэа уа дшыказ агэылшьап аакылст. Ианааи, ари

ачкэыни агэылшьапи еигэйдлан еикэҕеит. Акыргы ацабааа ибейт, аха атыхэтэан иара даиааит. Ишьит.

- Абри быжь-хык зхагылоу агэылшьап абыкэу иахыкоу? - ихэан ани азҕаб длазцааит.

- Уи ахыкоу макьана такэ набжьоуп, аха уи уахэарым, уакэыц! -

лхэеит азҕаб, аха имукэа дызқэлырҕшыз амфа ифаниршэлан дцеит.

Дцо, дцо дышнеиуаз, дибейт ани ахҕатэи азҕаб.

- Уа мшыбзиа!

- Бзиа убеит, бзиала уаабейт!

- Абра быжь-хык зхагылоу агэылшьап ыкоуп хэа сахан, саауеит, -

ихэеит.

- Аа, уанацъалбеит, ухынхэы ушьтахька, арашь ашта сталоит хэа уаламган, уускэа цэгъахоит, ари агэылшьап хэа уара узфэу хэартапъшык амазам, усцэашьуеит, упъхастахоит, ушьтахька угъажьны ушьамхы уеарга, - лхэеит.

- Моумоу сцом, абра цъара ааигэа сьыстцэахуеит, агэылшьап анааилакь, упъсы абацоу, упъсы ахьцоу сахэа хэа базцаа, - хэа леихэан ари ачкэын иеитцэахырц дхынхэны дшааиуаз, арашь хьозаарын, ахъара ацэыуадаохан игэакуан, дакэшэан, еилиргеит.

- Хай, абаапъсы, сыпъсы еикэурхеит, агэакра ануоуа (ахэыц инатеит) схэыц аацэыругар, уапъхьа саагылоит, суцхраауеит, - ахэеит арашь.

Уи арашь ахэыц ицъыба иатеитцан, иара днафсын дышнеиуаз, абжъас ашьапы шэузаарын, иахъуан, аха иалидраауаз, исшьуеит хэа деихсын, амни ашьапы ахьшэуаз иакэшэан, ашэра пъжэан ахъаа тэеит. Абжъас ашьапы ахъаа антэа, игэырфъатцэа икалан, ахэыц аалнахын инаганы инатеит.

- Абри ахэыц цэахны иумаз, агэакра уанакэшэалакь, санутаххалакь, схэыц аацэыругар, уара иутаху афэы сыхиазаауеит, - ахэеит абжъас.

- Ибзиоуп, - ихэан, абжъас ахэыц длахан ицъыба илтеитцан, абжъас днафсны ифэынеихан дышнеиуаз акэымкэа, ашэарыццэа ирыцэшэан ифны иаауеит абгахэычы, алакэа ашьтоуп. Абгахэычы аарыцхайшьан, алакэа нак иакэицеит.

- О, уара, сыпъсы ахъеикэурхаз азы суцхраар стахуп, абри схэыц устоит, санутаххо аамтазы иаацэыругар, уапъхьа саагылоит, - ахэан абгахэычы ахэыц инатеит.

- Ибзиоуп, - ихэан абгахэычы ахэыцгъы ицъыба илтеитцан днафсны ифэынеихеит.

Дышнеиуаз акэымкэа, дыпъшын, тцлак гылоуп, амни атцла ашьапафэы амат акэцэаашаны афеира иафэуп, ауарбажэ тра амни атцла акэцэан икатцаны иамазаап. Ани амат уажэ иохалар, ауарбажэ пъшқақэа рытра иахъыхтэалаз иафон. Ари аниба, афыр хэа дынкылсын, иахэа аатихын, амат даасуа, даасуа, еифырсса-еихырсса ишьны илкаижьт.

Ари ачкэын амат анишь егъи, даапъсаны дыкамзи, дкарахан, амни атцла ашэшьырафэы дныцаиан, игэы фарханы дныкэицеит, ус ауарбажэ ааит. Ауарбажэ анааи, атцла амцан ауафэы

джажны данаба, иара агъшқакэа дырғырхагахар калап ахэан дафарц, илақэа тнахырц ағанынанаха, ауарбажэ хэычқэа ахэхэара иалагеит.

- Аа, уи уиламкысын, уи иоуп хайкэзырхаз, уи уилакысуама, хара хазфоз амат ишьит, - рхэеит.

Нас ауарбажэ амцэыжэаа ааитцнахын амра ахыҕацеиуаз (ашэшыра наскъахъан) ашэшыра изыканатцеит. Нас изхара дыцэан егын данғыха, “уанацьалбеит, схэычқэа уара еикэурхазаап, цъара акы сухэароуп, гэакрак уақэшэан сутаххозар, схэыц га, иаацэыругар, иахьутаху снеиуеит” ахэеит ауарбажэ.

Уигы ахэыц аамихын, ицьыба илтеитцан, дхынхэын ани азҕаб лкны днеин, “ашэындыкэра стацаны стэахы, ус еиха еиҕьуп” хэа леихэеит.

Ашэындыкэра дтацаны дылтэахит. Ус агэылшьап ааит.

- Изакезыеи уаф фык сахауеит? - ахэеит.

- Уи сара сыффы акэхап иуахауа, ауафы ара дабаказ? - лхэеит азҕаб.

- Уҕсы ахьтоу соухэар стахын, - лхэеит агэылшьап лыргэыбзыҕын.

- Сыпсы ахьтоу басхэоит, аха цъара ибамхахэар, сыпсуеит, - ахэеит агэылшьап.

- Исахэа цъаргы исахэом, иабасхэо? - лхэеит.

- Амшын нырцэ абынхэа ақоуп, абынхэа аонутқа ахэит тоуп, ахэит акэалап аҕроуп, акэалап аонутқа бжы-мтык тоуп, убырт абжы-мтык псыр, саргы сыпсуеит, - ахэеит агэылшьап, - убарт абжы-мтык псаанза сара псышьа сывам, - ахэеит.

Агэылшьап ныкэара имцалози, еитанцах, азҕаб ани ачкэын иалхэеит агэылшьап аҕсы ахьтаз.

Иҕылеихан амшын акны днеит, аха амшын аршьа амам, дызлацои? “Абарт исархэакэаз табыргызаргы збап” хэа ани ицьыба итаз ахэыцқэа анаацэырига, ани арашьгы ара иааит, абжасгы ара иааит, абгахэычы ара иааит, ауарбажэгы уа иааины иаатэеит.

- Даара истахуп, аха уажэы уара узыргэакуа аус ағы акагы сухэом, иотэызар, сывуан, аха ара сызлаухэозеи? - ахэеит абгахэычы.

- Иотэызар, саргы сыуан, арака уажэы акагы сухэом, - ахэит абжыасгы.

- Адгыл ағы сшыапы агуа иказтгы сухэон, аха амшын сара сабахэагышыо, - ахэит арашыгы.

- Сара акры схыцуеит, сымч кэадахахэит, аха узгап, арахь

санаахэлакь, акэац сыт, анахь санынахэлакь, азы сыт, - ахэит ауарбажэ.

Длашьталан ашэарах ишыын, акэаци ази иманы ауарбажэ дэақэтэан дышнеиуаз акэац имтэеит. Акэац анимтэа, ижышэа аатихын ауарбажэ иеитеит. Ирт нырцэ.

Иахырыз хьчак дибейт.

- Уара, абасгы, абасгы сахаит, ахэа ахыкоу акрыудырузар? - хэа ари ачкэын ани ахьча диазцааит.

- Уи уара узышытоу ахэа абригь-абригь адгыл ағы икоуп, аха шэ-

километрак ааигэа уаф дызнеиуам, иазааигэахо уааума, рахэума икны иафоит, - ихэит ахьча.

- Сафозаргы сцароуп, - ихэан иғышеихан днейт. Ахэа ахыказ длейн,

деихсны ишыит ахэа, ахэа ааиркьан, ахэит аафрихит, ахэит акэалағ

аафрихит, акэалағ данынтағш, абжь-мтыкгы уа итан. Оба рыда егырт

иара уатэкьа ишыит амтқэа. Ари амтқэа хэба анишь, ани агэылшыап

иахагылаз ахқэа хэба пьсит, оба нхейт. Ари еитах иуарбажэ длақэтэан,

амшын даарын, агэылшыап ағы днейт. Уаанзагы ф-хык зхагылази, х-хык

зхагылази агэылшыапкэа имшьхэази, ари уажэшьта ф-хык рыда

ахагыламкэа ианыкала, дааи даазыткьан, иахэа рыхха длей дласын, ишыны

илкаижьт. Нас убра ахэшэ дзышьтаз ахьамаз азыхь ағы длейн, ахэшэ

апъатлыка илтатэаны ицьыба илтеитеит. Нас ус избеит, иара апъхьаза иибаз

азбаб иара ихазы дааникыларц пьхэысс, агэыбжыанытэ, иашьа агэыбжыанытэ

диитарц, аихабы, иашьа еихабы диитарц. (Абарт агэылшыапкэа ирцэигаз.)

Азбабцэа иман ифааихан ант иашьцэеи иарей ахьейпыртцыз хы-мфакы ахеихагылаз дааит. Аха иабакоу иашьцэа? Азэгы димбейт. Уртгы дрышьталан, кьаранцьыс игэакха

иахыкакээз иҗшаан, хышьцэас измаз ирымхны иааиган, рыхэсақэагы даргы, зегы еиманы рѣархеит.

Уажэы ани агэыбжыанытэ аихабы ус иеихэеит:

- Уара, абри хашья еитцбы хқытаҕы даныказ уафыс дахшьомызт, арахь хахьяаз хара акагы хзыкамтеит, уаф дзаазом хэа иказ амѡа даныланы дцан, ахэшэ ааигеит, хацарас иказ зегь иара икаитеит. Хара уашьта хахьнеиуа иаххэозеи? Уи аткыс еиҗуп, дтахархап нак хицхырааны, - ихэеит.

Аихабы иитахызгы уи акэын. Илеицэажэан, илеигэтасын атыша дтарыжыт. Атыша дахьтарыжыыз арашь дытнагеит, абгахэычы афныка амѡа инарбеит, абжыасгы ицхрааит.

Егы иара афны дааиаанза ртэылаҕы иказ ах даѣа ахак диабашьызаап.

Абри иабашьыз ах ииааиуа ахра иитарц рылеихэазаап ижэлар. Абри иашьцэа ахра хазгозар хэа еибашьызаап, ари дшааиуаз иахаит. Иара даарылалан, аиааира игеит. Нас иара ахас дкарцеит, иашьцэа акагы ишаҗсамызгы еилыркааит. Ачара ду ыкан, саргы арахь сылталан сааит.

АХ-ИҗА ДУТХАН

Ахак дыкан. Фыщья аҗацэа иман. Дычмазафхыт, аҗсра иѣазикит. Иҗхэыс лцэа лтэымкэа дыкан. Иара ианиаамтаз дхаца бааҗсын. Нхыцка дцаны арахэ хцаны иааицон.

Уасиатс ус инижыот: “Са сыҗсот, аха са сашьтахь икоу сычкэынцэа фыщья уамак иаҗсоу ракэым, саҗацэа ааины смал-сшьал сыхцаны иргашт. Сышьтахь ииуа дхацарҗысуп, убри акрызлоу уафхот. Дутхан ихьзышэтэ, скама ишэт!” ихэит.

Ах дыҗсит. Иаҗацэа лақэлан, дыҗсит хэ анраха, ирахэ-ишэахэ еимцэа иргыт.

Ип̄хэысгы хацарп̄ыск длоут. Изха-изхуо дуафхыт. Агьырт афыца аишыцаа иказ
“хаб ишыа ааует” хэа ицет.

Ибжьазт, уха рхабар камлазет.

Ани ачкэын Дутхан хэа икоу иабцар шытыхны ара акы дехсот, ана акы дехсот,
иашыцаа ирыхыызгы издырзом, иан иалхэазом дицэшэаны.

‘Енак п̄саатэк деихст. Ахымфас снеоз п̄хэыск лып̄хал иаахан, лып̄хал п̄наеит:
“Хай, ура абаа, сып̄хал аума узиааиуа, акры ахулшаз. Уаб имал хырцет, уашыцаагы
ахыбжьаз уздырзом!”

Дааин иан даалысны дикит “аишыцаа сымазма?” ха. “Мамоу” лхан мап лкыит.

- Сара сёысшыот, баргы бысшыот! - ихан иеирфэфэет.

- Нан, нас икоу абас ауп!

Длалаган уаб икаитцаз, дзеип̄шраз абас ауп. Дып̄сит ха анраха, иафцаа
ааин имал ихцаны иргит. Уехабцаа уашыцаа фыца ыкан, уртгы бжьазт.

Нас, аеиэкэыршэара далагет. Амфаныф фэфэаны ишытхт. Ф-фык иман, акы аидара
акэыуп, егы иара дфакэтэит.

Ддэыкэылт. Даара ирацэаны дныкэахьан.

Уахык ккара баап̄сык дышхэыцаз икэхэлет. цэара тып̄к аалихын длатэет
цлак ацка. Мцакгы ааифект. Нас ицеггы амфы аазгап ихан дашьталт.

Данпыршышьо дышнеоз шэакык шкажыыз ибит. Ишытхт. Омашэа ибит.

“Абра иабаанага, сашыцаа ибжьазыз иртэызар?” - ха хырфаас икаитцит.

Амца рдуны еикэтцаны, иара днаскьаны цлак ашыапы давагылт. Амца рбар зып̄сы
тоу азэрыказар избмаари ха.

Дысгылаз дааует азэы, ихэы икэссы, ахаиуан еип̄ш дхэындаззза. Дааин амца
дныфхэагылт. Егы иашытахь ала дикит дааисны.

Дикын, имч имырхет, дфахэаны днаскьаган цэа дышьтеитцет. Еита ациаа ашыапы
давагылт.

Ус фазэ дааит. Ахэы икэссы, дфаастаха. Уигы ус дикыт.

Рѳыцьагы амца илѣхэартэаны рацэажэара далагет.

Адалакъ имаз ала дылрыкэлан рхэы исет, изэзэет, икэабет. Мчыбжьык

акара драцэажэон. Нас рхафэы рыхшыѳ анааи, драцэажэет. Еилибакааит. “Сара шэашьтахь ииз соп, шэашья соп. Шэгэы иаанагои, избакахцара хаѳацэа рышка хцоу, аѳныка хцоу?”

“Ас ханеикэшэа, хаѳацэа рышка хцот”, рхэот.

Нас рѳеикэыршэан идэыкэылт раѳацэа рахь. ѳстаны, ккараны ишцоз хэык аѳы икэнагылт. Ианѳшы, лѳак ахѳеоз рбит. “Ана хцап” рхэан, рѳылархан ицет.

Иахнез уаѳ дыказам, казармак гылоп, агэтаны амца екэуп, кэаб дыук

хгылоуп, азна акэац жэо итоп. Амла иакха икан, акэац анырба, ирфит.

ѳытк цит, рыѳсы ршьет. Нас “амни аказарма иацрыган амѳа игоу закэу

збап, шэара ара шэыказ” хэа иашьцэа ирехэот. Иѳынехан дцет, дыснеоз

цхакы днадгылт. Ацхаѳы иѳзаны дтэет азэрааизар абрастэы иаот ха.

Ани зтэыз адауцэа ракэын. Дара хѳеишьцэа, хѳеихэшьцэа ыкан, ран дыкан.

Аишьцэа реитѳба ѳык дакэтэаны цлак иѳыхэда икэкны иааигон. Ацха аарцэала Дутхан дтэан иѳзаны. Нырцэ ацха даакэгылт адауцэа реитѳбы. Аѳы шэан шьтахьла икаѳет. Аѳѳкеѳха камчыла дасот: “Узыршэазеи, Ах-

ипѳа Дутхан, имиц-имшэыц сишьраны дыкома?” ихэит.

- Сагьиит, сагышэит. Иахья ауп ахатара! - ха дыѳткъет Дутхан. Аѳѳкеѳха иааи иааикэѳеит. Еикэѳан Дутхан дааааит.

Дылкажьны, ихы аахцэаны азы еитт.

Дутхан иѳырмазены дтэет дахтэац. Дыѳшуп.

Рашья абжьаратэ дааот. Аѳы дакэтэоп, цлак иѳы икэкуп.

Адырѳегь егы иѳы ишыканацаз еипѳш уахэшьтахьтэы ипѳет. Аѳѳкеѳха камчыла дасот: - Узыршэазеи, ах-ипѳа Дутхан имиц-имшэыц сишьраны дыкома? - ихэит.

- Сагъиит, сагъшэит. Иахъа ауп ахатара! - ха дыџткъет Дутхан. Агъкеџхэа иааин иааикэпъеит. Уигъы дышьны, ихы хтэаны азы еитит. Дгъежъны иашьцэа ахтэаз днет: “Урт срылгет. Рыџны хцап”, - ихэит. Рыхџыкгъы рџынархан адауцэа ргэараџ инталт.

Рхан ақэцэаџ ран дықэгылан: “Дутхан, ах-ипъа диит, дуаџхан даат, дхақэылт”, - лхэан дыџет.

Дыџан дрыщэцет.

Аџны иааџналан рахэшьцэа баандаџыртэит, рмал раџарцет.

Ирыман рџаархан ақэаб ахгылаз иааит. Уа илатэан акрырфит, акрыржэит, итэоп.

Абант азџабцэа хэсас иаархэт. Ус ала еинаалт. Нас ус ихэоит Дутхан: “Мачк сыцэот, шэарак калар саашэырџшы!”

Дыцэт. Арт аишьцэа: “Уара хара ханцоз дмизацыт. Дины, дышэны дахиааит. Дахшьып!” рхэит. Дысџахшьџо ха ус рызбит, “шэақъла хиеихсыр, дамгар хэхэцэымтэ аақэихот. Нак-аак атэқэа ыцарсны, ахэа адхэаланы икахцап. Хабжы икэхаргар дыџот, нас дахшьып!”

Уи абас икарцет. Нак инаскъан ихэхэеит “ихақэылт, угыл!” ха. Анс рыбжы аниаха, инапкэа ыцарсны даныџа, ишьапкэа аахнацэцэеит. Уа дылкахаит. Днышьтасшэа ишэақъ аашьтихт, аха “сашьцэа шэсызшьџом” ихэит.

Иашьцэа аџны иааит, иааит раб иџны. Иахааиз ажэлар еизет, ршьа уны иааит рхэит. Дара хашъа дыбжъазт рхэит.

Дутхан хџашэа ишьапкэа калан иаџхъа иказ ахэы харақы ахь дхаларц избит. Ана сыхэнап ихэан дкыдылт. Хэчык дџеин, даангылт. Саатк ашьтахь инацицеит. Дыхэнет. Ахэаџы дыстэаз аџстахы ацлакэа ыцхэхэа азэ дааует.

Ибжы иргот: “Иаауа уарбан?” ха. “Сара исылаухи, Дутхан ибжы ухоп, уара уоума?”

- Сара соп!

Абас ибжы икэырго даат. Данааи, ла имазам. Дназдахло атла ршьапы аатцо даауан. Дутхан ихэаџы даатэет.

Ус истээз адырсаены адырсагы азэ атцлакэа ытцхэхэо дааует. Дутхан ибжбы иргот:

- Уарбан уа иаиуа!

- Са соп! Дутхан ибжбы ухоп, уара уома?

Ибжбы икэрго уигы ус дааит егырт ахтээз.

Дааизар, нап имазам. Шьяпыла атцла хыжэжэо дааует. Уигы напыда-
шьяпыдараа ха иаидтэалт.

Илалаган напыла-шьяпыла ха кэацэыжэк еилажэжэшэа икарцан уа итэет.

Ашьяпыда Анапыда икэакэ дфыкэтэан шэарацара ицот. Шэарацара ицот. Ашэарах
шыны иааргот. Крыруот, кырфот, исыртаху икоп.

‘Енак харантэ ахысбжыкэа бэбэаны ирахауа иалагет. Амна хцап ха идэыкэылт.

Алада икэакэа Шьяпыда дныкэтэеит, Напыда рапхья днагылт. Иахнеиша инеаанза
азэ дырпылан “амна икеи?” ха иазцаат.

- Тацаагароп! - рхэит.

Инеит арт уа. Анапыда, Ашьяпыда, Алада - зегы ицбаршьоит, иахдыртэара
рыздыром. Иахдыртээз збабк дырхадыргылт. Уи даара дыргэапхет. Шьяпыда ус ихэоит:
“Акрыфа-акрыжэ ханалгалакы сара сыпаны Напыда икэакэ сыкэтэот, азбаб са дсыт!”

Ус ала еинаалт. Ауаа уамашэа ирбит, ирыхэапхуеит ус. Ус Дутхан дыпцан Анапыда
икэакэ дфыкэтэеит, азбаб дфышьтхны иара икэакэ даакэиртэет.

Дырцэыргт. Рыоныжэхэч афы иааит. Уа дладыртэет. Бафышла дырчачот. Дара
рахэшьа ха дыкоп, рхэы калцоит, еифылкааот.

‘Енак дсызахоз акыр аамта лцэызит, лымца ыцэет. Аккара агэтаны лфак шфееоз лбит.
“Ана сцап”, лхан лфылалхт.

Шэ-тцла дук ытцхэаны икажьуп, ашэ тцла даваиоуп такэажэык.

- Оо, нан! - хэа лыбжбы лыргет.

- Амца стахын, нан!

Дныгэхэасын кэыстбжак аашьтылхт.

- Ус акэым исырго, абас игы! - лхан, алыхэта ахэа ангсалан, акэиц алагсан илыттет.

Дахцоз ахэа камгсози, лышьта дхылан дзон. Атыгзаг данней, гсыла дылфан,
дылцэхэит, дылгылхт. Лашьцаа анааи, дысгсра дгэоп.

Дара анааи азхаз дгэан лара.

Дутхан дыгган лкэакэ дыкэгалт, лыгсыг дгалагэа дылфот.

Ари адауцаа ран лакэын. “Ари лоп ас хакэзырхаз”. - рхэит Напыдеи,

Шьапыдеи, Ладеи. “Хакэшья дшааз еигш дхат!” - рхэит.

Дыфан даалгылхын агхья дсыказ еигш деилгххаа даакалт. “Ожэшья Анапыда
дшааз еигш дхат!” - рхэит.

Дыфан даалгылхт. Дзаманаха, инапкэа, иара деикэшэша.

- Лада дыбфароп! - рхэит. Уигы дсыказ еигш даалышьтоит.

Шьапыдагы убас. Дутхан арахь даалгом. “Дааг!” рхэан, доулмыжт.

Лымхэлацаа гыржэет, дыказам. Лнацэкыс кэал-кэало идэыкэылт.

Лнацэкыс аанкылан игыркан, дсыказ еигш деикэшэша даадэылтгт.

Нас игэырбьацаа икалит, игэыдибакылт-ихыдибакылт. Аоныкакэа ха идэыкэылт.
Рахэшагы дрыманы ицот. Иахеицрыгцоз амгагы инеит. “Ожэы хакэшья азэ далхны ха
дхазитом. Хамгакэа харнылап. Ла илгахны дзышьтало дитэуп!”

Рыхыкгы дэыкэылт доус рымгакэа рышка. Азбаб Дутхан дишьталан ддэыкэылт.

Рызынтэык рыоныкакэа рахь ицет.

Дутхан иабаззеираа ргы днет рагхья. Уа дахнеиз “исгакэакоу!” хэа дгэаит.

- Ибзиакэоуп! - рхэит.

- Абра ахак дыкан, избыхэыс ишэахахьей?

- Ичкэынцаа раб ишьа уны иаат. Арахь дара ашэы ршэуп.

- Шэара аикэатцаа зышэшэузеи?

- Ашэы захшэу иахаазаз хачкэын ах-игза иакэын. Ха хтэы дыбжьазт! Дааччан:”Ус
акэым исыкоу! Ара сара шэычкэын абра сыкоуп!” - ихэит.

Икалаз зегы нареихэеит.

Ажэлар еизыргеит, икалаз рхэеит. Аекэа ргышькыл илкылхны икэакэа илкарыжт.

Иара чара изыруит. Саргы убра снакэшэан акрыфа-акрыжэ, скьяф катаны абрахь
сааит.

АХ ИҢҘА АЦЬМАХЬЧА ДШИГАЗ

Дыкан ахак. Уи арахе даара ирацэаны иман. Ахьчагы диман. Абни ах иңҗа ацьмахьча таха илтомызт, даалбар дэы дықэлыргыломызт.

‘Енак ицьмақэа иманы агээр дааталт.

- Ацьмахьча ухы рахе уманы агэара уталт, - лхэан, хыхьынтэ лыбжыы лыргеит.

Иара дсапшыны дышлыхэапшыны, иеылницэхалт. Дсааи-сааиуаз лара лцэылтэымкэа дкалеит. Ах иуаа, иматцуца акыргыы ирымхэазт, аха нас ах илымха итыршыит:

- Дшаабахьаз даабом, - рхэеит.

- Дылбаажэга арахь, - ихэеит.

Длалбаарган амацуртағы дынрыжыт.

Нас “ибзызуыда” хэа ауаа лницеит. “Исыздыруам” лхэит. “Ишпҗабзымдыруеи, беимгэакыкыа бгылоупеи?” ихэит. Дкэит исыздырзом ха.

Ани иара нцэакь иихэо калозаарын, “ддухеит”, дшааиуаз аҗа диоут.

Ах даалаган уасашьтэак ишыит, ачуан азна абыста иуит. Даалаган, атоубыт ду каитцеит, лҗеи лареи акратэы. Длазцаан, еитах мап лкит. Инаган атоубыт акэацгы абыстагы лтацаны, иматцуца иаашьтырҗаан амшын иаларыжыт.

Иалухи, ишааиуаз рыфатэгы нцэо иалагеит. Лыцкэын мшызха изхауан.

Лара уахи-ени дхэыцуан. Абни иихэо калозар калап лгэхэт:

- Аашьа, Аашьа аканфет рацэаны иузаазгоит, абри хтоубыт акэара иҗыкэнажыларатэы икаца.

- Акэара иҗыкэнажылааит, мамоу схэама! - ихэит. Ихэит ауп акэара агэакьхэа иааҗыкэхалт.

- Аашьа, Аашьа, “хтоубыт ахэа аахыцны, адэы хныкэлааит” хэы.

- Еи, саашьотеи! - ихэахуеит иаргыы. Лара баша-машамызт, алухи.

Лаб ах иакэзар, шыкэсык ала знык даауан ауаа иманы, тэатла дуззак

амтан шнык ргыланы иман, убра иҗысы ишьалон. Иара иалидрааи, иҗҗа

ивара даины дшыкоу, уи агэакцэгъа дапырззаахъеит хэа дыкоуп.

Лара уи лымбахъаз, “абни атла ааигэара аоны хазгылааит” лхэит.

- Еи, саашьотеи! - ихэахт. Аха ихэагэышьеит, иахтэо, иахгыло зегъ Аманы, онык
бъаз-бъазуа иаагылт, иоыкэгылт.

Афатэгъы агэарахэа иаакахаит. Астол, асқам, иара “еи, саашьотеи!” шихэоз зегъы
илыркацт. Арахэ, акамбашь зегъы анылцт.

Лара лыхцэи лкалти еикран, итэахны илыман, адунеи икэмыргъшзо илыман.

Ах хазы ахэыцра дагит, иуаора гъхастатэны, иоызцэа илабжьо ахэыцра далыргеит.

“Узыбзиахаша” анылхэа, лхатца ацьмахьча дыбзиахэха дкалеит, агъшра ду иманы,
оахтэы дылбаазшэа дгылоуп.

Лаб иоызцэа “гъшьара уахьцалоз уаала” хэа дырakit.

Уаа оажэоык, ишьашэалакэои иарей мшын нырцэ ицеит.

Дахынагъшыз ауама ибеит. Уи атыгъае ус-ус азэ днеиуа, азэ дааиуа иказма.

“Изустцэоу еилакхаап!” рхэахт. Инеит.

- Уа, бзиала шэаабеит! - ихэан, ацьмахьча дабакоу, ауаоы бъаз-
бъаз дгылоуп.

Длалаган ацэкэа иреихаз рзишьт. Акэац ржэит, рхэы картцеит. Иладыртэеит.

Рхэы илахатэан ирфеит, иржэит, лыхьтэы мхатцэкэа, лыхьтэы чанахкэа.

- Аашьа, саб имхатцэ имагэ иавашэаат! - лхэит.

- Саашьотеи! - ихэахт, аха лара илырхэит.

Иоагылан, адэаны рыгъсы ршьон, лара ашырхэа аоны аилыргара дналагт. “Аа,
сымхатцэ узеит!” - лхэан, лаб дааисны дылakit. Иара усгъы диздырзом.

- Адунеи сыкэгъшыр калом, сёысшьуеит! - ихэит, - хаилышэх! -
ихэит.

Имагэ кны ианааха, амхатцэ агъэра илыкэшэеит.

- Иузеит ауп уаха изакэи, - лхэит.

Ах ипсы мачхеит, аарла ипсы ааргеит.

- Сымхатэ збоузоу уара уеипш ауаф бзиа, - лхэит.

- Сара исымзеит, - ихэит иара.

- Икамлоа егыкам, - лхэит, - сара стаарых атэы зхэо жэабжык шэзеитасхэоит, - лхэит.

Дзыкэшэхъаз зеггы лхэит:

“Саб атэца баа стакны симан. Хэхъча “ухы рахэ уман уааит” анысхэа, ихы сыдицэхалт. Сзааиуаз сцэа стэымкэа скалеит, саб сышьра иакэикт”. Абас зеггы лхэит, нас илхаз даноаха, ачкэын дабаказ, лыхцэы лалышьклахаит.

Ах агэызхэа адгбыл длыкэхалт. @-еадак реидара ахы ларыкэцаны аоныка ицеит.

Сарггы сызхара сдыржэын, сыбжафо, слаба кны сааит. Сызмыцэо сахыаз иаасгэалашэт.

АХ ИПЪХА ЛЛАКЭ

Ах пьха затэык диман. Атэца баа дтакын. Иабыкэу, атла аткыыс иахракын, ичапаны икан. Лхэы назгоз азэы затэык длыман.

Хэылпъазык “реит, реит” хэа ахъча даагэарлеит. Агэар данаатала, “реит, реит хэа ацъмахъча”, лхэит. Иара даагэаан иеылницэхалт. Иара иихэаз калон, издыруамызт рыцха.

Ах ипъха ддухеит. Дызбадухеи, ажэоан датцадырпшомызт? “Антэаныцкыа, ибзызуыда, беимгэакыакыа бгылоуп!” ихэит лаб. “Исыздыром!” лхэит.

Дизымшьит иаалгэыдтцаны, егыабжыара уаха игэы лызтамызт.

Ахэчы диит. “Арахэ шэырлылапшны реиха ипсылоу шыны, ацъыка егы зеггы атоубыт итатцаны азы ихышэц!” ихэит лаб.

Акэац ржэит, абыста руит, атоубыт катцаны амшын ихыртт. Ирфоз нцэо иалагеит, атоубыт былгьо азы изхыжьлоуп. Ак лыхът ха дкэыфамзи, лара илыхыыз лхалагы

ирыздыромызт. Игэалтт ани лыхъча ихэатэы шыклез. “Уара агаза, атоубыт акэара икэхааит!” хэа лхэит.

- Саашьотеи, бара! - ихэит.

- Акамфет устоит! - лхэит. Акамфет наилтан, ихэагэышьеит. Атоубыт акэара икэхаит.

- Уара агаза, абаапсы аканфет, ачырхэы устоит, “атоубыт аха ахыцааит” хэы лхэит.

- Аха ыыхыцааит! - ихэит.

- Уара, уа агаза, агаза, хрыщхауп “иахфаша ак хауааит” хэа! - лхэит.

- Ее, саашьоте, бара! - ихэит. Акамфет наилтан, ихэит. Акэара иныкэтэан ирфоит.

Днапшызар, лаб псышара дахьяалоз ауп. “Агаза, агаза! Ахэыпшызаран, ахаскын кашэ-кашэо тэатлакгы гылан икалаат!” хэы. Икалит. Аоны калит, адэны калит. Рычкэын ипшыра иацлит, планк ха ааихэт, пшырак ха ааихэт, аха ацирк. Акамбашь хьякэа, ажэхьякэа адунеи иамкуа икалеит.

Ах сыпша апсызкэа дырфит, са сызгы дыпсит хэа игэы ртынчны дыкан.

Уажэы исыкаитцац аажэабык ауаа ааихэт, ифа-ижэ шьтихт, псышара дахцалац дцоит. Дахнеиз, ацьашьахэы! Ипсышарта саркыа псараха икалит. Дышхазхт!

- Исцэымшэакэа икэынхада? - ихэит.

- Уаапсыра злоу ракэзар аабап! - рхэит. Уаа аажэабык лтааит.

Уабапшуа, уабанеиуа! Ах зегь зымпыцакны итэалоз икыт-псыт ыкам!

Лхатца хагы иббода, ацьмахъча дабакоу, дуаохит, лычкэын акырмаш еипшы дгылоуп, уабакоу!

Акрылшьит, акэац жэны, абыста уны, иакэнагаз лхатца илырхэит.

Уажэ дзыргэако, лхы амш алылгазшэа илыхъыз закэу лаб илырхар лтахуп.

Акамбашьхырцэы амхатэ алымло иаакэлыргылт. Ахьтэы мхатэ ачанах ахы иныкэылцеит.

- Агаза, амхатэ имбазакэа имагэ итэшэааит! - лхэит.

Крыфит, крѣжит, лара “сымхатэ абакоу?” лхэит.

- Саргы хьтэы мхатэ сыгым, санѣсра здыруазар, ихатэ, издыроит,

- ихэит.

Ах иѣсы маѣхт. “Сѣысшьуеит!” ихэит, “ сеимыжэда, изыузом!” ихэит. Деимырхха дыркуп.

Имагэ илахан ианишьхырѣаа, акеѣхэа илкашэит.

- Уаѣал аама, уаѣал ааит! Иузеит, азара акэын узѣыз! - лхэит. Иалабхи, аума ара икалеит.

- Ссеибакыу зегы, - ихэит, - сара акгы сыздырам! - ихэит.

Лкасы ныѣаркѣан илхан, илхылхзомызт. Луаз лхэо, луаз лхэо,

лхатаггы уа дгылоуп, лыѣкэынгы изха-изыѣны дыкоуп.

Нас, “избасзыухэаз сара?” - лхэит, - “суыс зламыз, исдырны схи

ѣхастастэызшэа!” Лыхѣы лаулышьтын, илыѣхэаит, илыѣэлымѣаѣызт.

Аб иахыѣсра, уаѣэѣсра дыѣсит.

- Аѣмахьча иѣсниѣэхалт, убри ауп. Уи иихэаз калон, - лхэит. Акэнамга икаитѣазгы ибит. Хымш чаран. Ахымш рзы аѣныка игит. Уакаггы хаха-хымш чаран.

Изхысхэаа, ауаѣ изымдыркэа идырызшэа дкауымѣан, мамзар мыѣэшэатэы уаѣэшэоит.

БЫЖЬФЕИШЬЦЭА РАШЬА ЕИЦБЫ

Быжьфеишьцэа рашья еицба даашьяфын. “Ари катцы!” - рхэан, “саашьоит!” ихэит.

‘Енак аишьцэа ацьмакэа рыманы амшын зы дхаржэоит хэа ицон. Рашья еицбы мцак ааикэтаны, “абра указ” хэаны дындыртэеит, “иааиуагы дбала” рхэеит. Феишьцэа кыд дук ыркэымпылны иааганы амца иакэырцеит. Нас ицеит. Реицбы ус ихэеит:

- Абри акды икажью алға ахылбб сашьцэа рфы саманы ицар камлазои?

Акды длакетэан, алға ахылбб даманы ацара иалагт. Иахцоз, избоз ауаа уамашэа ирбон.

Ах ипъха атэца дтакын. Дахياسуаз атэца дахтакыз ибеит, ларгы дылбеит. “Дсымандаз!” игэахэт. Акды дзыкэтэаз иашьцэа рфы дагеит. Иашьцэагы уамашэа ирбит. Аоны ианааи, “ари иихэо калоит” рхэан, ускак икэфырымтзеит. “Ах, упъха деимгэадухт” хэа иархэеит. Ах, “уи дышэшья!” ихэеит. Дрыцхаршьян, дрымшьзит. Ус ах дидмырбазакэа дтэахны дрыман. Ах ипъха пъя длоуит. “Ах, упъха пъя длоуит” хэа иархэеит. “Уи дкахпъхит! Дышэшья!” ихэит.

- Аиашька катцаны ах ипъхай, лпъеи быжьфеишьцэа рашья еицби амшын иашэт! - ихэит.

Иганы амшын иартит. Ачкэын ус ихэеит:

- Сара исхэо калоит!

- Иухэо калозар, “амшын акэарафы хнанагааит” хэа хэы! - лхэит.

- Саашьоит! - ихэит.

- Ихэы! - лхэит.

- Цэак сыбтар, исхэоит! - ихэит. Цэак наилтеит.

- Абри хазтатэоу абыркъха хаманы акэарафы инеиааит! - ихэит. Изтатэаз иаманы кэарак афы инеит. Ифтыцын инапъшы-аапъшит.

- Уашьта ус хэы! - лхэит, - бахчара пъшзак ишэтышха-икакачха икоу афы хнанагааит! - хэа.

- Саашьоит! - ихэит.

- Иухэароуп! - лхэит.

- Цэак сыбтар исхэап! - ихэит.

Цэак наилтеит. “Бахчарак пшзаза иахыкоу хнанагаит!” ихэит. Афыркхэа инанагеит. Ах ипъда ус лхэит:

- Шьта ара хаказааит! Шьта убас ухэароуп, - лхэит, - “аада акы иакымкэа, алада акы иакымкэа ахтэы оны хпъа-пшьба уада аманы икалааит” хэа хэы! - лхэит.

- Саашьоите! - ихэоит.

- Иухэароуп! - лхэит.

- Цэак сыбтар, исхэап! - ихэит.

Цэак наилтеит. “Ахтэы оны хауааит!” ихэит. Ахтэы оны роуит. Ачкэын кфыорак афы дыкфэажьуп. Фыцъа-хфы ах ифы инеит.

- Ах, уааигэара онык гылоуп. Иубахьоу? - хэа иазцааит.

- Убри аоны зыргылаз абра иаажэгароуп! - ихэит.

Ауаа ишьтит. Ахтэы онацка инеит. Алада ицоит, аада ицоит, иатцапшуа игылоуп.

- Ишэтахи? - лхэан дразцааит, абарца даакэгылт.

- Хэхэнар хтахуп! - рхэит. Ачкэын ифы днеит: “Ахтэы мардуан лашьты!” лхэит. “Саашьоит!” ихэит. “Иухэароуп!” лхэит. “?эак сыбтар, исхэап!” ихэит. ?эак наилтеит. “Амардуан леиуеит!” ихэит. Амардуан леишьтит. Ахфык еицыз оыхэнеит. “Ах ус ихэит” рхэит, “убра аоны ионоу, абра иаажэгы! Хара хэхьцо агыкам, аха иара дшэыманы шэаа!” лхэит.

Ахфык еицыз цеит. Ах ифы инеит, абас, абас илхэаз рхэит. Ах дрыманы ахтэы онафы инеит. Излахэнара рыздыруам, еифыпшуа игылоуп.

- Ишэтахи? - лхэан абарца даакэгылт.

- Хэхэнар хтахуп! - рхэит.

Амардуан ларышьтит. Еицкэаз ах дрыманы иоыхэнеит.

- Шэлатэа! - лхэан, илатэит. Ачкэын ифы днеит.

- Астол санынахагылалагы, астол исхэо ыкэло икаларатэы ихэы! -

лхэеит.

- Саашьоит! - ихэеит.

- Иухэароуп! - лхэит.

- Цэак сыбтар, исхэап! - ихэит. Цэак илтит. Днеин, астол днахагылт. Илхэакэоз зегы астол иаакэлеит.

- Шэгыл! Шэнапы шэызэзэа! - лхэит.

- Азы абакоу? - рхэит.

- Шэнапы ааихьышэшыр, азы шэоуоит! - лхэит. Рнапы

ааихьыршыын, азы роуит. Инеин, рхэы илахатэеит. Кранырфа ашьтахь:

- Шэабаанага? Шэызуста? - рхэит. Азбаб ачкэын ифэ днеин:

- Ах имбазакэа икэа амхатэи ачхьыпэи таларатэы ихэы! - лхэеит.

- Саашьоит! - ихэит.

- Иухэароуп! - лхэит.

- Цэак сыбтар, исхэап! - ихэит. Цэак илтит. Ус ихэит:

- Ах имбазакэа икэа амхатэи ачхьыпэи талааит! Азбаб ус лхэеит:

- Шэара акгызы шэмаазеит. Шэзаа афьычра азоуп.

- Мамоу, хара афьычра азакэзам хзаа! Иахфьычи? - рхэит.

- Шэыкэа сынтапэшны амхатэи ачхьыпэи аатызгозар! - лхэит. Ах икэа дынталан амхатэи ачхьыпэи аатылгеит.

- Абар ижэбьычыз! - лхэит, - сара исзымдырзакэа акы сақэшэан, уара сганы амшын салауыжын, сара уфьха сакэын. Уаргы иузымдырзакэа абыржэы ак уакэшэеит.

Ах ус ихэит:

- Иахья нахыс сахра бара ибымаз! Иахра литеит.

ҚАЖЬДАМ

Нхафьки ахаки еидынхалон. Анхафь ипџа ах ипџа пџхэыс дизааигарц игэы иџеикит зызбахэ иахахьаз жэафьык адауцэа рахэшьа затџ. Ани лыхьыз бзианы игахьан, акырцъара атэылақэа рџынза иназахьан. Анхафь ипџеи ах ипџеи ррашькэа инарықэтэаны рџынархеит адауцэа рахь.

Арт шнеиуаз, џенак, ианаапџса, фнык акны имџахытцит, такэажэык лхэыштаарафьы.

- Жэафьык адауцэа рахь сасра хџоит, амџа хакэца! - хэа атакэажэ илархэеит.

Атакэажэ, арт ас анырхэа, иралхэеит адауцэа ахьынхоз, ишыкоу, ишану зегьы рхы итагаланы.

- Шэышнеиуа абаагэара шэнадгылоит. Уа шэаннеилак, нас убас кашэца: шэрашькэа шэрықэтэаны амзырха шэықэланы ицэышэџья, шэлеи-џеи.

Арт нас рџааибытаны амџа иқэлеит иццакны. Ишнеиуаз рылапџш нақэшэеит инеитцхэаны игылаз адауцэа рхан ду. Арт арпџарцэа иаразнак уахь имнеикэа, атакэажэ лхэатэы иахымпџазакэа илхэаз картцеит. Ррашькэа ирықэтэаны адауцэа рашта иааталан ладеи-џадеи идырхэмарын, амзырха цэмаптэала ицэаџэазшэа ицэыртэаны, анышэ ытпырпџаны икарцеит. Ррашькэа ршьапкэа ускак иџэџэамзи.

Уи аамтазы дауык даумагаха даацэырбгеит, дахьаанага уафьы изымдырзо. Амшэ иакыз ауафьы иеипџш, дбыбуа, дызустада хамзырха амш алазга хэа дыхэхэеит.

Ибжьы захаз ацарақэа ашэа зхэозгыы ааиқэтэеит. Убаскак ицэгьан уи ибжьы. Ах ипџеи анхафьы ипџеи ани адауы ибжьы анраха, зназы ргэы ныткьеит, аха нас рџаадырџэџэеит. Адауы иакэпџара иџезикит анхафьы чкэын. Иааи иааитцагыжьит.

Арт акыр аамта еикэпџон, даарагь иаапџсеит, еибаркареит, аха анхафьы чкэын атыхэтэан иахэа ааткэыцэааны адауы ибыз ахықэцэа аамицэит. Зыбыз хырцэаз адауы дыхэхэо дахьааз дцеит.

Ус рацэак мырцыкэа игеит даџа бжьы баапџсык, пџаса игаз ааста ицэгьаны. Ари ани апџхьа иааиз адауы иашьа џ-хык зхагылаз иакэын. Анхафьы чкэын уигьы диакэпџар акэхеит. Ари аикэпџарафьгы адауы илымха ахтэара илшеит анхафьы ипџа. Ари збаз сара соума ихэан, адауажэ илымхагь игэаламшэакэа, иааныжьны, есс дныцаба дцеит.

Нас урт рышьтахь акэу-кэухэа дыхэхэо, атэыла рыбго, абџа ртысуа

даацэыртцит х-хык зхагылаз адауы. Дагьяамақарит их ду ихарыззала.

- Дарбан ара хара ихалахэмаруа, дарбан пүсыуа ччиоу аранза аара згэабыыз? - хэа дхэацэо далагеит.

Анхафы ипјеи иареи айқәпәра иалагеит. Абри айқәпәраангы анхафы ипја илшеит ихэцәакынза адауы анышә итатара, насгы уацәкыагы иирхәеит иахәшьа дышиито ала. Нас аоныка еиманы илеит. Адауцәа рахәшьагы арт арпәарцәа дырбеит.

Адырәаены ах ипја имацара дааныжъны егырт рахә рхара ицеит.

Урт анца ашьтахь, адауцәа рахәшьеи ах ипјеи ауадакәа еимырдон, аха акы дыоналмырпшит адауцәа рахәшьа. Аха иара имузакәа мчыла ашә ааиртит. Уа Қажьдам хәа гызмалк, адауцәа рахәшьа илышьтаз цәкыала дыркын, ихцәала дыкнахан дрыман. Ах ипја ари аниба, насгы Қажьдам соушьт хәа ихәара даналага, иахәа аатипәан, адауцәа рахәшьа дшыхәхәоз, ихцәы аахитцәеит. Уи акәхеит, Қажьдам дынкапәан, ах ипја дынкажъны, адауцәа рахәшьа диманы дцеит дылтахәаша, жәәан гәыла.

Адауцәа анааи, рыоны азәгы дахымкәан рбеит. Ус ауадакәа ирыонапшшуа рәаархан, ирбеит ажәәатәи ауатах, азәгы дыоналар ахыкәамлоз, шаартыз рбеит, инеизар, Қажьдам уацәы дубар, даахә. Ах ипја инеихагылан иазцааит икалеи хәа. Иара ифы еилымго гәакрыла шәахәшьа дигеит ихәеит дәагәәәасуа.

Анхаф ипја зегь еилкааны ианиаха, бзиала хәа нарахәаны, сара рышьтамта сыздыруам, аха мышкы зны ишпәасымбари, срышьталоит, ари дыпсыр нышәк дашәт хәа (ах ипја изы) адауцәа инарахәаны, амәа дыкәлеит. Ах ипја абаәлаша дытшбуа, ахәшәкәа изыкәто дыбзиартәит, уа адауцәа ркны дыкан.

Ари анхафы ипја даара акыр қыта, акыр бна дрылсхъан еипш,
днанагеит бна дук акны уаопсы дахыкәамыз, гыгшәыгымзар акы
ыламызт уа. Данынапшы, ибеит хәпык. Уа днеиуа даналага, бжык
иахаит чыр-чырхәа. Икоу збап, акы сафаргы аказына ихәан, абжык
ахыахаз ахь ифынеихеит. Уа дахьнеиз, хык аәстацәа тәаны ак
шеимаркуаз ибеит. Игәы аархатаны днеит дара рфы, иеимашәкуазеи

хэагы дразцааит.

- Хаб имал хшоит хэа хэууп. Хара хык хкоуп, амал иахшо пшьба коуп азы иахымшеит, иахзеимакыроуп, - рхэит.

- Иаажэг сара ишэзысшоит, - хэа реихэит анхаы ипа.

- Ибзиоуп, абаапсы, - рхэан астаацаа айгырбьеит уи иихээз.

Арт раб имал ршон. Уака икан: ауархал, акамчы, ахылпярч,

ампахшыы. Ауархал камчыла уасыр, иахыутаху уагон, ахылпярч ухауцар, азэггы уибазом, ампакшыы унакэцаажэр, иарбанзаалак иутаху фатэ хкызаалакгы иааумцагылоит.

- Арт зызкузеи? - хэа анхао ипа астаацаа данразцаа, изызкыз иархэит.

- Сыхэа дэыкэстоит, бжы-шьхак рнаос ицаны икахауеит, агыа уи аазго ауархали акамчи истоит, - ихэит.

Астаацаа айгырбьеит анхао ипа иихээз, иаразнак иебарыоны иеипхарс идэыкэлеит. Ант ихэа ааргарц иандэыкэла, иара ауархал длакетэит. Убри аамтазы, астаацаа руазэк ахэа иманы даауан, ари дгэитеит ипрымтаз.

- Қэашьс иуоуааит! Убри акэын ихакэнагоз, аиашацэка хзууит,-

ихэит астаа.

Анхао ипа ауархал иахыихээз днаагеит. Адауцаа рахэша даниба, даагырбьеит. Аха дагамхацэыуеит лара, диеигырбьяны.

- Убаанагеи, уанацалбеит, узлазеи, урфоит, ара аыстаамзар уао дынхазом, ушзахэо ирласны ушьтахька угыажьны, уахыаз уца! Сара арахь саазгаз, ара зыкны сыкоу уаы дизшыуам, ахы илкьом, - хэа даафьацэы-фьацэит.

- Ара саагылоит, цьаргы сцазом, - ихэит анхао ипа. Ианимуза, дналаган ацэартафэы дыцалыртэит.

Ус ашта дааталеит агышама.

- Кырсиан фык сахауеит, зэыр дыкоума? - хэа ипхэыс длазцааит.

- Акырсиан ара даазгоиз, акы уажьеит, - лхэан, илафаршэны мап лкит лара.

Адырџаены ари лхатца цатэыс иахымаз рахэырхара данца, ани анхаџы иџа ацэартаџэы даатцытцит.

- Уаха бхатца данааилак иџсы ахыџоу еилкаа! - хэа леихэеит. -

Ахэылџазы данааилакы, ура уџсы ахыџоу сакэхшахааит, исахэа хэа, иахэа, - хэа леихэеит.

- Сыџсы ахыџоу иазыбуазеи ихэашт иара. Амаџ зует, уџсы ахыалоу здыруазароуп хэа иахэа, - ихэеит.

Ани ахэылџаз рахэрхарантэ данааи, анхаџы иџа илабџьеигахыаз ала иџхэыс длазцааит уџсы абатоу, излоузеи хэа.

- Абна икаџы аџымсаг иалоуп, - ихэеит иара дааччашэа.

Адырџаены ашыџыџымтан Қажьдам (ари лхатца Қажьдам ихызын)

еитах рахэрхара данца, анхаџы иџа даацэырцын длазцааит ибеихэазеи хэа.

- Исеихэазеи, уџсы злоузеи хэа саниазцаа, хнаџс аџымсаг шыџан, убри инапы нақэикын, абни аџымсаг иалоуп хэа сеихэеит, - лхэеит.

- Амџ беихэеит, бижьеит. Аха бара баалаганы аџымсаг алент џшзақэа рыла ирхианы, игэыдкыло, бацэнымхошэа катцаны биџыл ахэылџаз данаауа, - хэа лабџьеигеит.

Ари анхаџы чкэын ишихэаз еиџш, иажэа ааџбамтэыкэа аџымсаг ырџшзаны, ирхианы, лентаџсараха икатцаны, игэыдкыло, ихыдкыло, ахэылџаз лхатца Қажьдам данааиуаз диџылт.

- Аа, бара брыцхара сықэшэааит, уи акэзам сыџсы злоу, - ихэеит лхатца дааџышэырччашэа.

- Нас амџ зухэозеи, сара амаџ зует, сыгэнаха зуқэуџозеи? - хэа иалхэеит.

- Сыџсы злоу аџымсаг акэзам, абна игылоу аца ашыапы ауп, - ихэеит уажэых.

Адырџаены ианааша иара еитах рахэрхара дцеит. Уи

дышцазеиџштэқьа анхаџы иџа даацэырцын, ибеихэазеи хэа длазцааит.

- Аџымсаг акэзам, сыџсы злоу абни аџш зџоу аца ашыапы ауп хэа сеихэеит, - лхэеит.

- Аиаша баимхэеит, дырсагьых бижьейт, - ихэеит анхафы иҗа, -

баалаганы аца ашыака рхианы, алентакэа шэыршэыруа иазыкацаны, игэйдкыло, ихыджыло бадгыланы бхы ирба ахэылпъаз данааиуа, -

ихэеит, - нас ибеихэо бахап, - ихэеит.

Даалаган анхаф иҗа ишлабжьейгаз икалцеит. Аилашэшэымтаз лхата данааи, ибеит иҗхэыс аца шыака дадгылан, ирпъшзаны ирхианы, игэйдкыло, ихыджыло.

- Быгэнаха анцаа исыкэимцааит, арахь аоныка бааи, уажэышъта аиаша басхэап, - ихэан аоны иныналт.

- Сара сыпъсы ахътоу басхэаргы акагы бамагэам, неишьагы

бымазам, ибасхэаргы иаба быхэартоу. Аха шъта абри акара банеилаха,

ибасхэап. Абрахь цъара бна дук ыкоуп. Убри абна агэтафэы змах дук ыкоуп.

Уи ахакны цык гылоуп. Ацъ гэафоуп. Убра итатэоуп хэа дуззак. Убри ахэа

амла ианаклакь, ацъкакалқэа афоит, ашоура ианаклакь, азмах итатэоит.

Уа неишьагь бымам, аматгьы бызуам, бнеит -беихнакэыцааит ауп

иаразнак. Иабабыхэарто, сыпъсы ахътоу уброуп. Сыпъсы шыкоу убас ауп:

ахэа аонутка ажъа татэоуп, ажъа аонутка ачыкъмацъа тагылоуп,

ачыкъмацъа аонутка кэалапък тагылоуп, акэалапъ акны итатэоуп ажэцарақэа

хпъа. Акы шкэакэоуп, аба еикэатэакэоуп. Ашкэакэа сыпъсы ауп, айкэатэакэа

сылақэа роуп, - ихэеит.

Адырсафэны ишыкайтцалац еипъш, рахэрхара дцеит. Анхафы иҗа даацэыртын иалхэеит лхата иҗсы ахътоу хэа иеилылкаазгы акакала.

- Абыржэоуп аиаша анбеихэаз, - ихэеит анхафы иҗа.

Арт ашыцагы рфылархан ирулакгы ирыпъшааит уи азмах ду, иагырбеит

ахэа ацъкакалқэа афара ишафыз. Арт иара ианаба, иҗейт икны илбааздоит

хэа. Уи аамтазы анхафы ихфа нагэйдцаны ишыны илкаижьит. Ахэа амгэа

аниркъа, ажъа тыпъаны ифит. Уигьы хара имышьтыкэа ишьит. Уи амгэа

аниркѡа, ачыкѡмацаѡ тан, ачыкѡмацаѡ анааирт, итатѡан хы-жѡцарак,
ашкѡакѡа акы, еикѡатѡакѡа ѡба. Адауцѡа рахѡшьа ашкѡакѡа лиржит, иара
аикѡатѡакѡа ааникылан рѡаархан аоны иааиуаны еипѡш, лхатѡа аѡстаагѡы
(Кажьдам) игѡы баапѡсханы агѡашѡ дааталт. Нас анхаѡ иѡа иикыз ажѡцара
еикѡатѡакѡа ишьит, Кажьдамгѡы илакѡа тыцит, акагѡы рымбо икалеит.
Адауцѡа рахѡшьа илкыз ажѡцыс шкѡкѡа анылшь, Кажьдамгѡы иѡсы
наихшѡеит.

Нас арт нкылсын дыѡсны дахьышьтаз илымѡа хтѡаны иргеит. Кажьдам имал зегѡы
ауарѡал иакѡцаны еиманы адауцѡа рахѡ иааит. Иахѡаиз арт реигѡырѡеит, чара ду руит.
Кажьдам илымѡа ахтѡахагѡы ддырбеит.

Адауцѡа рахѡшьазацѡ ах иѡа диртеит, инаскѡаганы иоурыжѡит. Уа иахѡнеиз чара ду
руит, жѡра руит. Саргѡы убра сыкан сызхара сфеит, сызхара зжѡит. Схынѡаны сшаауаз
амшын сынхыкѡгылт, еихтѡаны аѡныка саар акѡын. Уа дауык амшын еимгѡхѡо даатыцит.

- Абра сугароуп! - хѡа аниасхѡа, иара мап икит, имуит. Ианиму, стѡыгѡны
ишьапы санас, дкаѡаит. Сивсны сѡап шысхѡоз, ихѡда снахѡкъашан, ихы
кѡыркѡыруа амшын иналаѡаит. Иѡыркѡара сынтатѡан, илымѡакѡа азы
инзаашѡуа сызхыцит. Скѡаѡза аѡныка сааит. Абри зысхѡогѡы, нан, адауы
ихы хтѡаны, иѡы стѡатѡаны амшын сызхытѡны сѡан саанза, анцѡа уимшьааит!

ѡЫЦѡА АИѡЫЗЦѡА ѡХѡЫС ДШААРГАЗ

ѡыцѡа аиѡызцѡа бзиаѡа ыкан, шѡарыцѡан. Ицеит рѡеибаркны шѡарыцѡара. Азѡы
Мышьа ихѡзын, егѡи Грышьа ихѡзын. Алакѡа рымоуп, ашѡарыца лакѡа, аха уаѡы дызфо
алаѡа рымоуп.

Амѡа хеихдаз инеит. Мышьа иахѡызба аатихын убра игѡлаз атѡла иналеитцеит.

- Абри жѡакцар, хѡауа иѡахо далаадыруеит, - ихѡеит.

Арт шыта хаз-хазы ицеит досу ршэақыкэа, рлақэа рыманы. Ани Мышьа захъзыз дызкэылаз амѳа даныланы акыр дныкэеит, аха уамак егыпъыхьамшэеит. Ус дышнеиуаз акэымкэан, дэы пъшзак акны дынкылшэеит. Амлагы дакуан. Амни адэы пъшзаѳы дахънеиз ѳнык гылан. Абра снеип, кыргы сѳап, сыпъсгы сшыап ихэан дахънеиз, ибжы наиргеит, еи, агъшэма хэа. Ибжы анирга, агъшэма пъхэыс даадэылцит, такэажэык.

- Арахъ уааи! - хэа ус лхэеит.

Иаргы иитахыз уи акэын, ыками, днеит. Днеин атакэажэ акриѳалцеит, акрилыржэит, егыт.

- Уажэшьта сара акранысѳа, слақэагы акры рызуы! - хэа ус леихэеит атакэажэ.

- Ибзиоуп! - лхэан, алақэа рхэы калцан, саанк инанцаны ианрылтоз ала дафт ари атакэажэ. Ари лхатца атахмадагы дыкэаарын. Атакэажэ ала данаѳа, лытахмада аума каитцо далагеит.

- Аа, абаапъсы, ари лакэын са сныкэызгоз, уашьта исыпъсыхэоузеи?

- хэа ус ихэо далагеит.

- Уа, уара, умшэан, упъсы ахынзатоу са уныкэызгоит, - ихэеит Мышьа.

Ари ас ихэеит, аха уа дтэоуп, дыцэоуп. Атахмада дцоит абазар ахь, фатэык ааигоит, акы инацхауеит. Исыказ акэымкэан, абри Мышьа ѳенак дѳагылан абазар ахь дцеит. Абазар акны дахънеиз абри акэата ахэ цэгъоуп еиха, акэата зегъ реиха ахэ цэгъаны ибеит.

- Абри закэузеи, иахьа абазар акны егырахь зегъ реиха акэата ахэ цэгъанеи? - хэа аѳны данааи атахмада диазцааит.

- Уи закэу уи ауп, акэатақэа ахьыкоу, нас азы ртахыми, азы иахьху ирхылапъшу матуп, хазенс ирымоу матуп. Убри азоуп акэата ахэ зыцэгъоу, - ихэеит атахмада.

- Ус акэзар, умшэан, сара уускэа са икастоит, - ихэеит Мышьа.

Адырѳаены ашьыжь дѳагылан, акэатақэа зтаз азаѳы днеин

давагыжьюа дшаваз, ауабы дызфоз амат ааит. Ианааи, Мышыа иахэа атра
иаатикэыщэаан, амат ахы хитцэеит.

- Аа, хых, уаха егыкам, - ихэеит (атахмада иоуп изеихэо), дгыжыны аоны данааи, -
абри уашыта рнахыс хазенс абри азы уара уастоит, -

ихэан, атахмада уи нахыс кяф иуит.

Ус исыказ, абрахь цыара акы (матык) нханы иказаап, аллах идырп,

иалаухи, даеакы цэыртцын, абри атахмада дафт. Атахмада данафа, ари

Мышыа доагылан ифынеихан даннеи, атахмада дыказам, дубар даахэ!

Ани аматгы еитагыжыын еитааит. Ианааи, Мышыа иахэа ааикбан, ахы

хитцэеит.

Атахмада амат дафахьан, аха уа дахьафаз, аонутка дахьтаз ипсы тан. Иааиркбан
деибга, дзыбыда даафрихит. Уаха матгы рымбеит. Ишыказ ажэабжыны ирылафит ах ипха
абригь-абригь ахракны днаганы, убрака амат даитароуп, уаха псыхэа акам хэа. Ах
даалаган агазет ианицеит, иахабалакь ашэкэкэа оны идэыкэитцеит, ажэлар ирылеитцеит
сыпха лыпсы нзырхо уаопсы дыказар дааиааит хэа рынцаны.

Ах акы деигзом, малс имоу зеибакэу иитоит абри ипха лыпсы нзырхо зэыр
дибозар.

Ари атахмада ари еипш ажэабжь аниаха, дыоны дааин, “уеиха абаапсы, уца, абас
ауп агазет иануп умбои, уца!” хэа ус ихэеит. (Ани уажэы Мышыа иоуп изеихэо).

- Сызцом! - хэа ус ихэеит Мышыа.

- Уамак бжам, уара, абаапсы, уца! - хэа оынтэ, хынтэ дикит, аха Мышыа захьзугы
аашьарагы хэычык иман, зназы дымцеит. Аамтагы мацк бжыст.

- Уажэышыта ах икны уцаны уихьзазом. Ари убоо ахэы ахыкоу? Амна ахэакны
уца! - хэа ус ихэеит атахмада.

- Ари доагылан, иахэа аашьтихын дцеит. Дахоеиз ах ипха днаргахьан (днарымгар
амуа ус икан), лымацара дтэоуп, уаха уаопсык дыказам.

- Ааи, уааит, аха уаргы уафоит, саргы сафоит, - хэа ус лхэеит лара.

- Ахахаи, акы бацэымшэан! - ихэеит.

Ус ипъшны иштээз ацэа дакит иара. Лшъамхакны ихы ныкэцаны дыцэеит, агэыр литеит.

- Иаауазар, саарпъшы, агэыр сылатцаны, - хэа леихэеит.

Агэыр лкыуп, аха иара даныцэа, ларггы дамхацэеит, аматггы ааит.

Жэааа хы аман амат иааз.

- Азэы сышишьтаз, ах ыщыаггы сзаишьтит, - хэа ус ахэеит амат арт ащыаггы анаба.

Ари лара дфыхеит, аха ари агэыр илалтцар лтахымхт умбои, илзымгэафът.

Дцэыуо даналага, лылафьырз лфыкэкэаны ишлеиуаз ианикэшэа, даапъшит.

- Хэаи, абаапъсы, ас зыбузеи, агэыр бысымтази, изсылабымтазеи?- хэа ус ихэит.

Ани амат ахэы икэтэоуп, абыржэшьта иааиуеит, иафоит. Ари Мышьа дфагылт иахэа кны.

- Апъхэа уара укша! - ихэеит Мышьа. Амат ауп изеихэо.

Амат аныкша, хэцэахы дытцалт анышэ. Амни амат атыхэ шааиуаз инапы абра, инапы ахэит. Нас дыцыцын, иалаухи, иахэа аникъа, амат иахагылаз ахкэа зеггы хтэаны, ахахэ ышьтыхны ифатцеитцеит.

- Даеазны укша, ухацазар! - хэа ус ахэит амат.

- Знык ауп хара хэхь ахатца даныкшо, са схатцоуп, знык ада ськшазом!

- ихэит.

Ари дааггыжбын азъаб лыкны данааи, лмацээз иара инапы инахеитцеит, лчабра инапы амат иахэыз иаакэлыршан иаафалхэеит.

- Уажэышьта уаала! - хэа ус лхэеит.

- Кох, сара уахь сцазом, аус сымоуп, аамтала са сшэызфееиуеит, -

ихэеит Мышьа.

- Моумоу, уажэ уаалароуп, - лхэеит, аха иара имуит. Ианимуы, лара дцеит.

Мышьаггы дааггыжбын атахмада икны дцеит. Уа дахьнеиз дыцэоуп, дтэоуп, крифоит, крижэуеит.

Ани ах (амат иацэынирхаз азџаб лаб) агазет тижьит, ашэкэы дэыкэитцеит, “абри еипџш иказ амат зшыыз, сыџха деикэзырхаз ихы цэырганы дааиааит, смал абжа истоит, исымоу смазара зеибакэу истоит” хэа ицхаит анахь, арахь, аха ари Мышьа дымцеит, дцом ах иахь.

Ашьтахь ани атахмада дихэеит “абааџсы уца” хэа. Атахмада даакэымцзакэа уца хэа дихэо, дичо даналага, дџагылан дцеит. Дахнеиз, агэара данынтала, ах иџха дааџшны данылба, “а, абааџсы, абри иоуп сеикэзырхаз” лхэеит.

- Дызлабдырузеи абри сиякэу? - лаб длазцааит.

- Дызлаздырузеи, ари убоо, саб (инапы шџахэаз еипџш икан), лчабрала Мышьа инапы џахэан, лчабра ааџлыртлеит, лмацэазгыы инапы иахан.

Ах имышмазара сеибакэыз иара иитеит. Уа даангылт. Уа дшыказ, шэарацара дымцар иуамызт, шэарацара дцон. Ауха иахтэаз, акрыхырфоз, уацэы шэарацара сцоит хэа ус ихэеит.

- Дад, шэарацара уцозар, алым убозар иумшьын, - хэа иеихэеит. Ах иоуп изхэо. Ибзиоуп, егыиуп ихэеит иаргыы.

Ари ашьжымтан дџагылан, иахэа аашьтихын, илакэа иманы шэарацара дцеит. Раџхьаза абна даннылалатэкья алым џацкьан ишцоз ибеит. Деихст. Деихст, аха изымшьыкэа, адгыыл ааџџаан, егыи адунеи ахь дцеит иара, илакэагыы иаргыы алада ицеит. Дахлеиз, дабацо, дызлахалои, дызлаауеи, уахьгыы дунеик ыказаап да, амни адунеи дыкэланы дысныкэоз, дааџсан мцакы еикэитцан дтэеит. Ахэылбыгехара ааигэахит. Тахмадак дааит иара убра дахьтэаз.

- Арахь уабаанагеи, узышьтоузеи? - хэа ус диазцааит.

- Сызышьтоузеи, сааит шэарацара, - ихэеит.

Нырцэ-аарцэ итэоуп, амца еикэцаны итэоуп ани атахмадеи иареи.

- Дад, уааи, схы уалаџш! - ихэеит атахмада, - зык сыкэсымтэеижьтеи акыр цуеит, абри схы акры алазар усзахэаџшишь! - ихэеит.

Ари днеин атахмада ихы далапшынын акы ибан, иабазгари хэа атахмада даниазцаа, “укэа итаца” ихэеит атахмада. Ани иибаз икэа итеитцеит. Убри аамтазы ант илақэа хахэхит акакала, акакала. Иаргы дхахэханы даанхеит, атахмадагы днаидцны дцеит.

Уажэы уи хакэытцп, ари иыза Грышыа нактэи даауеит, ианеипыртцауаз,
иахэеипыртцыз атла данаадгыла, атла иалартцаз ахэызба жбакцаны икан.

- Ааит, ари ссыза дтахеит, сцароуп сишьталаны, - ихэан, апкаөхэа ифынеихан амөа дықэланы дышнеиуаз, Мышыа апуха дназыдгылаз аонафы днеит. Атахмада аоны дықан.

- Аа, уанацалбеит, уабаказ Мышыа? - ихэеит атахмада.

- Мышыа сакэзам сара, сара Грышыа соуп, дабакоу Мышыа? - ихэан, атахмада дааисны дикит. (Еипышын арт аиызыцаа умбо!)

- Дабакоу, абас, абас, ах ипұха акы дшагоз дамихын, ах иахь дцеит, уаха дгыжыны дмааит, - ихэеит атахмада.

Иалаухи, Грышыа апкаөхэа ифынеихан дцеит ах ифы. Агэара данынтала, ани Мышыа ипұшэма пұхэыс (ах ипұха) дыоуа лғаалхеит, днаихэапшынын, лыпұшэма иоуп, лхатца иоуп, ус ауп ла ишеилылкаа.

- Уажэраанза уабаказ, узымазеи, егызеи? - хэа дылкит.

Ахгы дааит, егыт, акрырфеит, егыт, акрыржэит, ишьталт ртыпұкэа рфы. Ари иара апуха днеины диеит, ари Грышыа. Ари Мышыа ипұшэма пұхэысгы дааины диваиеит. Иахэа аатихын иареи лареи рыбжьара ирыбжьеитцеит. Лара дгэан, дөагылан дцеит. Шо ианалага, нас усгы иара (Грышыа) шэарацара дцахьан, ауха акранырфозгы ихэахьан шэарацара сцоит иаашар хэа. Уажэы ари иыза дахьыбжыазыз ипұшаар итахуп. Ари данцоз “дад, алым убозар уамеихсын” хэа иеихэеит ах. (Ус ани Мышыа данцозгы иаимхэахьази.) Ари уажэы Грышыагы ус иеихэан (Грышыа шиакэу иалидыраауеи, Мышыа иакэу цышьоит, умбо!), дцет шэарацара. Дахьнеиз, ани Мышыа ишихьыз еипұш, Грышыагы ихьт. Абна днылагылон еипұшаан, алым ибан, деихсын, аха изымшыызт, адгыыл

ааикэпъан цака даеа дунеик ахь дагеит. Дахьлеиз нас ажэйтэ амца
ахьеикэыз, егыз ибан, абри абра акэзар калап, абра стэап ихэан, амца
еикэйтцеит, арахьггы даапъшын ифызцаггы, илақэаггы шейбакэу хахэны
икоуп, ибеит. Амца ааикэйтцан дыштэаз, ахэмыгарахь инеиуан ани
атахмада деитааит.

- Ааи, арахь уабакэнагалей, уабакэз? - ихэан, атахмада ари Грышья ус диазцааит.

- Сабаказ, абас шэарацара сааит, - ихэеит.

- Аа, ус акэзар, ибзиоуп, - ихэеит, - дад, уааи, схы уалапъш, егьи, -
ихэеит, - зык сыкэсымтэеижьтеи акыр цуеит, - ихэеит.

Ари днеин, ихы далапъшын, акы ибан, “иабазгари” ихэан, “укэа итаца”
ихэеит. Аха ари икэа итаимцакэа, амца иакэйтцеит. Амца ианақэйтца,
нак данынапъш, ифыза илақэа рыпъсы талахьан. Ус ифызаггы ипъсы талт.

Атахмада дхахэхит. Иалаухи, ифызей иарей еикэшэеит, еибабеит,
еибадырт. Иеикэшэан, “уажэышьта адунеи ахь хашпакылсри” хэа ус
рхэеит. Ауарбажэ дукэа, абри урысшэала беркут хэа изышьтоу рбан,
иркит. Иркын, иакэтэаны, арахь адунеи ахь ихалт. Ианхала, уажэы ари Грышья аоны
имазам, Мышья икноуп дахцуа, Мышья иахь дцеит.

- Уара, угэы иалымсын, ак уасхэоит, - ихэеит.

- Иутахи?

- Уара упъшэма пъхэыс сышка дааиуазар са дыстэызааит, уара ушка днеиуазар, усггы
уара дутэуп, - ихэеит. (Грышья иоуп изхэо.)

- Ибзиоуп, - ихэан еикэышахатхеит, рнапкэа еибадырkit.

Арт агэара ианынтала, рапъхья ари Грышья ишка дыот лара, аха нас
лхатца иахь дыот. Еипъшын, аха ари илдырзаап лхатцацэкья дарбаныз. Аоныка
илеибагеит.

Арт акампаниа карцеит, ачара руит, ачара замана, уажэшьта икарцои, ари Грышья тыпэ имам.

- Ара са скны указ, - ихэеит Мышья.

- Ара сыказаргы иабаргэузеи, ибзиами, аха еибьуп саргы нхарак сыпшаап, азэы слыхэапшып, азэ даазгап, егып, - хэа ус ихэеит.

Ари анс ах дахтэаз (Мышья иабхэа дахамзи) абас азбаб заманак дахыкоу узымдырзои хэа диазцааит.

- Ааи, азбаб замана дахыкоу сфасзымдыруеи, аха уа уаф дызцом, дцаргы деибганы дзаауам, - ихэеит ах.

- Уаф дахзымаауоуп иахыстаху, сцоит иахьякэу сахэа! - ихэеит Грышья.

Нас дышцакэаз иалаухи, амфакэа иирбан, егын, ашьжымтан ддэыкэылт. Ари данцоз ифыза Мышья апатрана иитг.

- Са сахьцо стахозар, абри шьяла итэуеит, - хэа еихэт.

Ари ас ихэан, амфадлыкэлан дыснеиуаз, акыр дныкэахьян фныжэк

гылан, такэажэык дыфнан. Абра даннеи, иахэа аатыхны лыфны

дыфназамкэа афныжэ хжэаны идэыкэитг. “Икалазеи?” анылхэа, “икалази,

абас еипш азбаб дахыкоу сымцар калом, исабхэароуп” хэа ус леихэеит.

- Иуасхэозеи, иуасхэоит, аха сычкэынцэа роуп уа икоу, аха рымпын уаф дызнеизом, уршьуеит, - хэа ус иалхэеит.

- Сыршьуазаргы исабымхэар калазом, - ихэеит.

Ари ианимуза, дзышьтаз азбаб дахыказ иалхэеит.

- Издыруада сычкэынцэа урымшьыкэа урывсны азбаб лкны

узнеиуазар, уаннеилакь, убра акы уташэоит. (Ахьяпшыакэа фба илтеит.)

- Убри аамтазы абарт ахьяпшыакэа иухоумырштыкэан еихьшы, - хэа иалхэеит.

(Ахьяпшыа абри аспычка акоробкакэа иреипшны фба илтеит.) Абарт наилтеит, дыкэланы дцеит. Ари, исхаштыз, данцоз атакэажэ чабракгы наилтеит.

Уахьнеиуа, - лхэеит, - убра ачабра сычкэынцэа идырба, нас урывсны уцоит, - хэа иалхэеит.

Ари дышнеуаз атакэажэ лычкэынцэа руазэк днаидгылт. – Уара уабацо арахь? - хэа дааисны дикит.

- Сахьцо абас ауп, абри азџаб лахь снейроуп соушьт! - хэа ус ихэеит.

- Уаусышьтыр калазом, - хэа ус ихэеит.

- Ари убоо, хан лчабра! - хэа ачабра аниирба, дауишьтит.

Дауишьтын, ддэыкэйтцан дцеит. Дзышьтаз азџаб дахьыказ днеит.

Лара дзыџназ аџны ашэ ааиртын даныныџнала, астал дахатэаны дибейт.
Даахьаџшын, дылбейт.

- Арахь уабаанагеи? - анылхэа, иара дзыкэгылаз адашьма аџы
аамцын алада дтахаит. Уа дахлеиз дызтыцраныхэа дыказам. Уа
ачкэынцэа тоуп, џшьџык, хэџык ракара ачкэынцэа ыкоуп, аарла рыџсы
ахэага тоуп, амла иагоит. Аригы дыстэаз, атакэажэ илтаз ахьаџшьы
ааигэалашэан, ахьаџшьақэа аџба ааихьишьын, адунеи амузыка утахума,
акампания утахума, акрыфара, акрыжэра хытлейт. Дхалгалт ари ани
азџаб арахь.

- Уара убра улейжьтеи аумақэа калейт, изакэузеи иумоу? - хэа диазцааит.

- Ахьаџшьа (акэалаџ) сымоуп, - ха ус ихэеит.

- Исыт арахь! - лхэан иааимылхит.

Алада деиталышьтит. Данылышьты, икаитцоиз, дтэоуп, ани аџыза
даџа хьаџшьыкгы имамзи, ицэыриган, џхьантэи еихагы иаумахейт.

- Арахь утыц! - лхэан, еитах дыџтыцт.

“Уззаазей” лхэан, “сыззаазей, бсымгар калазом” ихэеит.

- Нас сузгозар, сга! - лхэеит.

Даашьтиџаан ддэыкэлейт.

Ани данцоз атакэажэ ус иалхэахьан, “издыруада убри азџаб дааугартэ укалар,
данаауго мат дук думхны дагоит. (Аџь цла дук илырбейт.) Амни аџь акны уанааилакъ,

аецыс тагылоуп, амни аецыс уакэтэаны, амат уахъзаны, узџаб дамхны дааугароуп. Уаха пџсыхэа умам хэа иалхэахъан.

Ари уажэы азџаб диманы дсаауаз, амни аџь давсны дшааиуаз, амат димхны дагеит. Ари аџь агэаџара дылтаџалан, ихжэаны, аецыс аатиган дџақэтэан амат дашьталеит. Дахъзан иахэа рыхха дласын, амат ишьын азџаб дааигеит. Дабааиго, иџыза, иашья икноуп дахьяаиго. Дахьяаигаз акэақхэа илеи иласын ачара ду карцеит, атызтыпџ, аџны изиргылт, инхуеит, инцуеит, уажэгъы ибзихэха икоуп.

ЖЭЕИЗАџЫК АИШЬЦЭЕИ РАХЭШЬА ЗАЦЭИ

пџхэыск дыкан, жэеизаџык ахшара лыман. Жэеизаџык ахлымаз, ехэшьа зацэык дыкан, егырт сабакэу чкэынцэан. Абарт ажэаџык аишьцэа иказ усура ицуан, иаауан, амхы рыман. Иахцуаз абри рахэшьа зацэы рхэы лыман дцуан, даауан, дыбжъан.

Єнак аехэшьа лашьцэа шыжьымтан шаанза игыланы ицеит усура, лара урт рхэы шыжьымтан илгон, шыбжъон илгон, ахэмыгехан аџныка иаауан. Арт ран рхэы калцан, лыпџха илылтан длышьтит. Дцеит аха амџан дыбжъазит, уахъгы дыкам, арахъгы дмааит, дызт.

Жэаџык аишьцэа аџны аџныка имгыжьыкэа, акрыфарагы рымхэеит, хэлаанза аусура иаџын, амла иакны, крымфазакэа. Ахэмыгехан икара-

уараха аџны ианааи, ран илазцааит:

- Бара, хан, ибыхъзеи иахья, ххэы зынабымтизеи? - рхэан ус рхэеит.
- Ыы, шэхэы насымтикэа, шэахэшьа илытаны днасмышьти, дабакоу?
- лхэан ус лхэеит.
- Уахъ дымнеизеит, уахъ азэгъы дхамбеит, - рхэеит.

Кох, чох рхэан, нас ани дара рашья еихабы игэалашэеит, адауы икны игалозаап ауаа. Амни игэалашэеит.

- Сахэшья дахыказаалак дсыпшаароуп, дызбаанза сгыжьуам, - ихэан, апкаөхэа иҕеааибитан, ддэықэылт.

Ддэықэлан дысцоз акэымкэа, ускан нас адауцэа хазы инхон, иахыказ, егыиз идыруан ари, дыснеиуаз ажра дузза ыкан, ибеит. Амни адауы иан аоны аҕхья дгыланы дышыпшуаз, азэ даауаны дылбеит. Абни ажра дузза иказ дыталаны дтысны дыхэнауоу, дахыпшауоу збот ха дыпшуа дышгылаз, ари астэи дыснеиуаз, ажра данлахэапш, ани рыцха ажра дузза дзахыпшозма, дталаны, дтысны, дыхэнаны днеит. Ари даннеи, ани адауы иан дхахо дтэан.

- Дабакоу адауы? - хэа ус ихэеит днеин дналыдгылан.

- Уажэ даауеит, уажэ даауеит, нан, дынтыцит, - хэа ус лхэеит.

Амна лара адарды ала дхахо дтэан, арии лареи нырцэ, аарцэ еидтэалан.

Адарды иара ишка илыршэын, икахаит иара ишка.

- Нан, адарды сыт! - хэа ус лхэеит.

Адарды лыстап хэа дахан, аха изышьтымхит. Нас уи ала ари рацэак, уамак егылам лхэан, лҕыртынчны дыштээз лычкэынгы дааит, цэки икэакэа икэцаны дааин агэарахэа илкаижьт.

- Аҕсуа ччия, уабаказ ара, узышьтоузеи, узаазеи? - ихэан, ус ибжыи иргеит адауы.

- Уск сыман азы сааит, - ихэеит аригы.

Адауы дқарамео длеи длалаган, ани иааигаз ацэ лтажьны ижэит, егыит, акрырфеит, аха ани адауы акыршифоз еипш ани аҕсуа акризымфт.

- Уашьта узааз хэа! - ихэеит адауы.

- Сахэшья абра шэа шэҕы дыкоуп, дсышэт! - ихэеит.

- Ари нак итыпш ахь дга! - ихэеит адауы (иан лоуп изеихэо).

Адауы анс анихэа, иан дсагылан ари аҕсуа даашьтылхын ани иахэшья дахиаз днаганы днышьталцеит. Уа дыкоуп шьта иаргы.

Ари иашыца даеа жэбык нхит. Рыжэбыкгы, абри иара иеипш, азэазэала абас ицо, азэазэала ицо, уа итахеит. Убри аамтазы мгэата дыкан чкэынак, ран лымгэа дтан, уи диит. Амни ахэычы дин, уажэышыта дыхпыгэхо даналага, нас агэылара иархэит:

- Уара абрыскак аишыца уман, аиахэшыа думан, абас адауы дигеит уахэшыа, уашыца уи илышталаны иахыцаз итахеит, - хэа иархэт.

Ант агэылацаэа анс аниархэа, даагыжыын иан лкны дааит.

- Бара, сан, ас сашыца аказма, сахэшыа дыказма? - хэа иан длазцааит.

- Моумоу, нан, аишыцаеи аиахэшыеи уара иузтада, уао дыказамызт, агэылацаэа баша ирхэоит, уржэоит, - лхэеит.

Ари ахэычы изхауа даналага, акры еиликаауа даныкала, агэылацаэа еитаиархэеит жэбык аишыцаеи ехэшыаки шимаз, урт зегы адауца рэы иштахаз. Арахь иан длазцаан азэгы думазамызт хэа иалхэоит.

- Ари бара исабхэом, аха сара сцаны сашыца сыпшаауеит, сахэшыагы дыпшааны даазгоит, - хэа ус иан илеихэеит.

- Уакэыц, умцан, нан, уашыца азэыршы ыкан, аха абас итахеит, иахыцаз игыажыны изымааит, саргы сымацара сынхеит, сажэит, умцан, уаргы утахоит, - лхэеит иан ацыхэтэан.

- Мамоу, сымцар зуам, ихэан, ддэыкэлеит. Ддэыкэылт, нас ант иашыцаэа злацаз, егыиз ант агэылацаэа ирымдыруз, егыиуази, абас ицеит, абас итахон, изаауамызт хэа иархэан, амса дыкэдырпшы, ари апкаохэа ифынеихан дыбжбаланы дышцоз, ари адауы иан адэахы дыкэтэоуп, аффахэа ахахара дафуп, дыпшы, дгэалтт ани дсаауаз. Ари ажрагы егыгы еибарганы, акгы агэхэаа мкзакэа, днахыууаны, дахыпаны ифынеихан ла лкны днеит.

- Адауы дабакоу? - хэа ус дцааит.

- Уажэ дааиуеит, нан, - лхэеит.

Уажэы дыпшуп. Иара аарцэ дтэоуп, нырцэ лара дтэоуп ахэштаарафэы. Лара дхахоит аффахэа. Дхахо дыстэаз амни илкыз адарды иара ишка иршэны инкалыршэт.

- Нан, адарды сыт! - хэа ус лхэеит.

Адарды шыштыхын, лыхгы иванкыаны нак илитеит. Ари иаишыа, ани

ажра дузза усс имкзакэа дахыууа дшахыпъаз, ари адарды шышьтихыз

анылба, иаалцэымыфхеит, аха икалцоиз. Ус лычкэынгы дааит ицэ иманы.

- Апсуа чча, ара уабаказ, уаазгазеи? - хэа ус дцааит адауы.

- Апсуа чча акэу, адау чча акэу усырбап, ирласны акэац жэы! - хэа ус ихэеит.

Ари ихэашья адаугы иааицэымыфхан, аха икаитцоиз, акэац лтеитан ижэит, ацэ иааигаз. Илатэан афара иалагеит. Адауы иаткыс ари ачкэын ифеит. Акрыфаны иалгеит.

- Уааи, адэахы хайкэпъап! - ихэеит адауы.

Ари дфагылан, адауы дфышьтихын атла дахынаникъаз дпыхааса дигеит. Нас даагыжыын адауы иан лхы ааникылт.

- Абыржэытэка сахэшыагы сашыцаагы цэырга акэымзар, ибзаазгаша, - ихэан ус ихэеит.

Амни амца еикэымыз, ажэытэ мца еикэын, длыпхеитан амца дакэыршо дима дшыкэыз, “нан, уашыцаа, уахэшыа амна ииоуп, амаркатыл абна икоуп, иаашытыхны, унеины уашыцаеи уахэшыеи ахыиоу инарыхшы” - лхэан ус лхэеит.

Афырхэа днеин амаркатыл аакэихын, иашыцаеи иахэшыеи ахышытаз инархышь-аархышыын рыпсы ааталт рызынтэык. Лара адауы иан амца длакэитан диблит.

Ари иашыцаеи иахэшыеи рыпсы теитцеит, иеикэирхеит, аха иара

дрымбазацыт, дара уахь ианцоз дмизацыт. Дара дрымбазакэа диит,

изхаит.

- Шэашья соуп, шэыпсы фысхит ха ус ихэеит. - Хэычык абра сыцаоит, саашэырпшы, нас хафныка хцап, - ха ус ихэеит. Хэычык захызыз дыцэт, даапсангы дыкамзи.

Дыцаеит, аха иашыцаа иташыыцт умбо!

- Ари ара дахшып, - ха ус ихэеит иашыцаа реихабы.

Иашыцаа реихабы ари дахшып ихэеит, аха рахэшыа илымуит.

- Хашья иоуп, хфихит, дахшыыр калазом, - ха ус лхэеит.

- Дахшыыр бымуазар, абра атла дадфахэаланы хцап, - ха ус ихэеит.

Зынцбырк рыпшаан, абни атла ду игылаз дадѣахэаланы ицеит дара.

Иара дахынзацэаз аллах идырп, дыцэан данаапш, атла дадѣахэалоуп
зынцбырла. Абас иѣаарышэшэаны даныѣагыла, дзыдѣахэалаз атла адац
шамаз иѣышѣтихын, икэакэ ишыкэыз иманы иѣынеихеит. Има иѣынеихан
дышцоз, ани ажра баапсгы дахыпшан, егын, уажэышѣта афны
дазааигэахо даналага, нас акыта уаа еизеит. Жэеизаѣык ауаа арскаамта
икамкэа, рыпсы таны иахааз, ачара ду руеит, ауаа еизаны икэгылоуп.
Ипшын абас атла ду цысуеит, анахь, арахь ихынаауеит атла. Ани икэакэ
иахыкэу ишѣаѣакэа анеихиго егьиуа анахь, арахь имхынаауази.

Шэанацѣалбеит, цлак цысуеит, икоу шэымбои! - ихэеит апхьа избаз
азэы.

Ас анырхэа, иашьцэа атла дадѣахэаланы имаази, ирдыруан.

- Ааит, ари хашьа иоуп иааиуа, уажэышѣта дааир хакэихуеит, -
рхэан, ишэан ибналт.

Ибналт иашьцэа, иара данааи, ауаа иказ, акыта уаа ракэын ирзиуази. Агэарп
данаакэгыла. “уф” хэа днатэеит, атла анышэ илыцашьшы ицеит. Иара уа иѣаамихын,
атла дызладѣахэалаз азынцбыркэа аапшитэан, агэарп даакэгылт.

- Сан, сашьцэа абакоу? - ха ус ихэеит. – Ара иками, нан, - лхэеит.

- Иахьа рнахыс сара бычкэын сакэзам, сашьцэаггы уаѣ дсыздырзом,
са схынахоу сцоит, шэа шэынха! - хэа нарахэаны, агэарп дынтытцны
дцеит.

Дыкэланы дышцоз қытак акны днеит. Акытакны дахнеиз, азэы акрифоит, дтэоуп,
егьырт атэыуара иаѣуп, ихагылоуп.

- Икалазеи? - ихэан, днеин днархагылан дразцааит, - Ари акрифоит, шэа
шэызтэыуои? - хэа ус ихэеит.

- Абри уаха дчапшъараны дыкоуп уахэамак акны, уахоуп, ихы хырцэоит, уаха
даабараны хакам, убри азоуп дзахтэыуо, - рхэеит.

Икоу уи акэзаап, ах дыказаап. Ах иҗа убри ауахэамаҗы акэыба дтазаап. Убра есыуаха азэ дишьтуеит амни ичкэын дызтоу акэыба ахьчаразы. Абра ахьчаразы иишьтуа уа дтахойт.

- Ус акэзар, шэцаны ах иашэхэа, абас икоу ауаоҗсы дааит, уаха иара ихьчоит ауахэама, азин ит! - хэа иашэхэа ихэеит.

Арт цан ах иархэеит.

- Ара дысзаашэга уи ауао, - хэа ус реихэеит ах арт инеиз. Иааин иархэан, ари ах иҗы дрыманы инеит.

- Иутахузеи? - ха ус ихэеит.

- Истахузеи, убаанагеи, қытас уабатэиу? - ихэеит ах.

- Сахатэиу акыраз иутахума уара, цэык шыы, акрысҗаца, учкэын икэыба уаха са исыхьчоит, - ихэеит.

Ани уаанза ирышьтраны иказ деикэхеит умбо, ари дизкашэеит, иҗсы даҗшэмахеит.

Нас ах ацэ изымҗшаар хэа ушэозу, ацэ лкажьны ишьын ари ауао акриҗеитцеит. Акранифа еҗы, ари ах ичкэын икэыба ахьчаразы дцеит ауахэамахь. Ари уа ауахэамаҗ днеин дыштэаз, ауха атхыбжьон, абас асаат оба аныкала, зҗабк дааонашылан, камчык лкуп. Абри азҗаб акамчы илкыз, акэакхэа иаалырхан, амни иҗсны акэыба итаз ах иҗа иҗсы талеит.

- Сумгазои? - хэа иалхэеит.

- Бызгазом! - хэа ус ихэеит.

Нас ара есыуаха ахьча даман, ари ларҗы илдыруан ахьча дшамаз.

Ахьча иаасырхоит хэа лкамчы аҗанаалырха, акамчы даамтасын иаалымпытциҗааит. Азҗаб дицэцеит, дизымкыкэа. Нас длеин ах ичкэын длеихаҗылан дипкеит камчыла, иҗсы теитт, деитаипкан, деитаҗсит, деитаипкан, иҗсы еитаталеит. Доаиапҗицан, диманы ах икны дааит ашарҗазы.

- Абри ачкэын абаажэ иоуп уара ақыта ззынуртэоз, азџаб сга хэа ишьтаз дыззаимгози? - ихэеит.

Ах иихэози “иутаху устоит” хэа ус ихэеит ах.

- Ахыы утахума, амал, арахэ утахума? - ихэеит.

- Амалгыы стахым, ахыгыы стахым, абра цэкы шьны акрысџаца, сара амџа сымоуп, сцоит, - хэа ус ихэеит.

Акриџеитцеит, цэкы ифеит ишеибгаз. Нас иџынеихан дцеит даџа кытак ахь. Дышцуаз, ауаа азба иџсуеит, инибарцэоит, азы роуам. Азы рџаш ыиакьаны ицоит, аха азы шэаханы икоуп, азин рымам ахтра.

- Икалазеи? - хэа уа даннеи, - икалазеи, азы џауам, азба ханцэоит, абас ауп, - рхэеит.

Ари днеин азы иаџыражьыз зегыы аџырихт, азы рџаш дэыкэлеит. Ари уа дџаџшьо дыштэаз, зџабк дхылан длеиуеит, ани азы лшэахаразы дыснеиуаз даниба, дыскуеит хэа иџаныџеиха, лшьаца ааиџыхьашэан икит, леимаа икит. Лшьаца лышьихын, лара дцеит дизымкыкэа.

Азы агэакьхэа ажэлар ироут, уи нахыс уаџа азэгыы даџырхагамхеит. џаха, хахагыы иџаџшьон, аха уаџа уаџ дмаиуа икалеит. Нас ара сцоит хэа реихэеит ақыта.

- Адунеи ак угхархом, аџны узыкаџцап, иутаху анхара уаџтап, хуцхраауеит, ара џа хџы уаангыл, - хэа иархэт, аха имуит.

- Абра ишэылшозар цэкы шэшьы, исџашэтц, сцоит, амџа сымоуп, - ихэеит.

Ани акара абзиара ззиуз акы иеигзо иказма, абџбаа хэа ацэгыы ршьын иџартт, акы моу, џбагыы иџартт. Дыкэланы даџа кытак акны дцеит. Ақыта далаланы дыснеиуаз, ауаа гэжэажэоит, еилауатыруеит, амла интэоит, ирфо рымам. Ахгыы дыкоуп, аха аагашьа рымам, афатэ рыманы ишаауа амшын, азы изаакэрылоит, ирзаагом.

Ари дышиашаз ах икны днеит.

- Ишэыхьзеи?

- Абас, абас ауп, афатэ шаахго, џаџба заакэрылоит, џсыхэ хзамтеит,

- ихэеит ах.

- Абра абыржэы шэаалаганы цэки шыны акрысфашэтца, сара афатэ аазго аҕба са сацны сцоит, - хэа ус ихэеит.

- Ацэ аума, иутаху уфасцоит, - ихэан, ацэ диршыын, акрифеитцеит, аҕба иитеит, ауаа иитт, амшын дхыланы дцеит.

Нас арт ауаа нактэи чашылак рауан, аҕба илақэырцан, ирыманы
исаауаз, зҕабуп убригы, аҕба сасуеит хэа дыснеиуаз, уигы лнапы
дасны иникылт, лмацээз лымихит. Лара дицэцеит, лмацээз аалымҕихит.

Уажэы амни аҕамчы, аймаа, амацээз ааимпытцахеит. Ари аҕба еиқэирхеит, ршылагы аарган, егын, ари ах икны дааит. Уи нахыс ари ах иҕбақэа цо, иаауа иалагеит, уаха ҕырхага рмоуит.

- Уашыта сцоит, - ихэеит ари.

- Уаангыл, ара указ, уныкэгара хара ихақэыз, - хэа акыр ихэеит, аха иара имуит, ддэықэлеит

Ари дцо, дцо, қытак далаланы дышнеиуаз тахмадак диқэшэт хэымеханк.

– Хэлабзиа! - хэа иеихэеит.

Атахмада бзиара убааит хэа иеимхэеит. “Ари сысалам атак збасимта” ихэан, атахмада данис, атахмада дышьтууаа дцан иашта дтахаит.

Ари ақкэын еитах ифынеихан дыснеиуаз, шыта хэло ианалага, аҕхья дназдгылаз аоны ашта дынталеит.

- О, аҕшэма! - хэа днеит. Дахнеиз “уаха абра сыпхьяр калома?” хэа ус ихэеит.

- Икалоит, - хэа ус лхэеит ҕхэыск даадэылтын. - Икалоит, уааи! -

лхэеит.

Даныныонала, ани атахмада, амған данаауаз дзысыз, атахмада уа дтэоуп. Уаха атахмадагы егизымхэеит, ари асас ихэы иртеит, акрифейт, акрижэит, ииарта хазы икарцит, даеа удак акны ииарта карцит. Уа длеин диеит. Дышиаз, абри атахмада аҕхацэа хык имазаап, ацэажэара иафуп.

- Сара ах ичкэын акэыба дахтаж, ауахэамафэы дахыказ абас акэын дсысыпкоз, аха уахык азэ днин исымаз скамчы сымихит, - лхэеит атахмада иҕхацэа руазэк.

- Азы, арҗаш аусышьтуамызт, ишысшәахауаз азә дненин сеимаа сышьхны игеит, - лхәеит егы азҗаб.

- Мшынгәыла жәларык рыфатә аазгоз аҗба аасырхәлон, аха азә даасымтасын, смацәаз игеит, - лхәеит аитцызба.

Арт ирыхкәаз зеггы уажәы раб иоуп изархәо.

- Сара иахья амҗан сшааиуаз азә дысҗылан “мшыбзиа” анихәа, атак исымтәзт, дысын, сааны сгәара сықәхәит, - ихәеит атахмадаггы.

- Абри уаха иахтоу хасас иоуп исысыз, - ихәеит.

Ани, егы ауадаҗы ачкәын дахьяиз дыцәазамызт, дааҗшуан, ант, ирхәоз шейбакәу иахауан. Ант, анс хәаны ианалга, афырхәа дәаткьан, ашә аартны дара ахьтәаз дааҗнашылт.

- Ари ббоо, бкамчы ахьыкоу, ари ббоо, беимаа ахьыкоу, ари ббоо,

бмацәаз ахьыкоу, - ихәеит. - Ари ббоо, сарггы сахьыкоу, - ихәеит.

-Ари ахәылҗаз уанааиуаз амҗан иуысыз са соуп,- ихәеит.

Ауаа абас акәын ишыншәырцәоз, - ихәан, ани акамчала даарылалан, рызаггы, рыҗшьҗыкгы рыхәтәы ықәихт. Иарггы ихы ахынахаз дықәланы дцеит.

АЕШЬА ЕИЦЫ ДЫШХӘЫН

Хык аишьцәа акан. Реитцы дгазан. Чуанк азна абыста ера изын икнархауан, акы атацәа рзын. Ианамыхәа, агьангъаш карцеит итацәа. Акәыдырҗаә лҗы ицазшәа иашьцәа гарзаха рыҗдырчмазаөит. Аитцы данааи, ишәахази хәа реихәеит.

- Ихәахази, хәхьнеиз зык ыкоуп, Укәтеба зы хәа иашьтоуп, убри дцаны иааигаанза иашьцәа изгылом хәа хархәеит, - [рхәеит].

Ифатә аадырхиан, иманы, аҗы акәадыр акәтцаны дҗыжәланы дцеит. Дышнеиуаз, дара хара дцахьаны городк аҗы дакәшәеит. Иҗы җеихәан, чарзрак аҗы дынадгылан, ачарзҗы ача тигон. Ера афара далагеит. Ани атгараггы даалгеит, аггыггы афара даалагеит. Афрынцы ус ихәеит:

- Анацъалбеит, фрынак итытыз ача зфаз крызлоу ооымкэа дыкам. Ус ихэеит аччиа:

- Хышэ маат ацъара сыт, ауриа рашьк имоуп хэа сахэит, имсхуоит.

- Уст! - ихэан, ицъыба дынтацъшны, ицъаратра аатихын, хышэ маат ацъара итеит. Иманы ауриа ицъы ашьжымтан днеит. Урашь сырхэха хэа еихэан, бзиоуп ихэеит. Ожэы истар абри минутк дашьны ера аауоит, схышэ манатгъы са исзынхап хэа игэы иаанаган деигэырцъаны итеит.

Иаадэылиган ирашь акэадыр инацэитеит ишамуаз. Ахьышэцъхэа ашькыл ишьапы нкылеикын дахьагаз, ауриа данаацъш, рашьгъы оофгы имбеит.

Дъызы-бъзуа даакэхеит ауриа. Убри арашь уаа шэоык ашьхьан, иара убри дакэгыбуан ауриа.

Ачичиа ус ианахэеит арашь:

- Уара уцъсит.

- Сара сызлаушьуази? - [ихэеит].

- Узласшьуа убап, - ахэеит.

Ашырхэа цъака адгъыл аеаннакьо ианалага, арашь аган ахь даватэеит. Нас аоада еихан, ажэоан даннакъарцы, аха уахьгъы агъалымшеит - ацкэын амгэацэа дытцасит. Арашь изцааит:

- Уара ухаца бзиазаап?

- Сара схата бзиоуп, аха сара аус исымоу уара атыцъ икэуцароуп.

- Иабыкэу? - хэа изцааит арашь.

- зык ыкоуп, Укэтеба ахьзуп. Абни иааугар уашьцэа бзианатэуеит хэа иансархэа, убри азы сцоит, - ихэеит.

Арашь еигэырцъеит.

- Укамчы рыцъэцъаны исаарха еимаак атыршыы заaira сцэа схыцъыртэ еипъш, - [ахэеит арашь].

Убас ианахэа, апкаоцъа икамчы [икъеит] ашьтыбжыы верск акара ирахаратэы еипъш, егырахаит адэкъан уаа. Кыргыз набжьан, апкаоцъа дыбжъкыа о-бахэык рыбжъара амца

быжькьон. Убра дыбжытыцн, длеин, акыпхэа убри абахэ аҕы азҕаб дызхылапшугаз азы зтаз азна атэца [иаалымтцпааны] иманы длахынхэит.

Акэукэухэа дыхэхэеит азҕаб.

- Хай, уанацалбеит, изго уарбан сацэца?

- Изго изыбуази?

- Сара сацэца изгараны иказ ачичиа иакэын, аха убри ара дызауауамызт [лхэеит].

Апкаоҕхэа х-шьапык зтаз рашык длақэтэан дишьталеит ачкэын. Даахьяпшит ачкэын.

- Бара бхышьтрахька бца. Сара соуп [ачичиа] уи.

Дыхынхэын дцеит данылдыр. Иҕааихан, арашь дшақэтэаз ачараҕы дааеьжэтит.

- Шыжьбзиақэа! - хэа реихэеит.

Убыскатэи ауаа игылаз салам иртеит. Ачарзөы ус иеихэеит, иатэца

теирцэын.

- Қабк азна азы отахк аҕы иргыл, даға отахк аҕы қабк азна аоы [ргыл].

Даныныонала, атэцала ақаб итаз азы тыхны ионеитэеит. Уи разынхеит. Аоы атэы хьхеит. Иуал ишэеит. Даахынхэын иҕабаажэ днақэтэан аоны дааиуа даналага, иашьцэа дгэартан, ашацахэа аоыцаҕы неин риартаҕы ииеит. Иааиган Укэтеба азы диржэит. Ибзиахазшэа убыс рхы идирбеит.

- Анцэа ицьшьоуп, - ихэеит.

Атэца аашьтихын ауразоуроу иитахыз ихьны, иразынны ионазааит,

изакэызаалакҕы зегы аныкаитца, ауриа дааисын саб иатэца абри аоо

изаны иман хэа дашшит. Дахьяшшыз ацхыраара ауриа иоуит. Абри аоо

дыкны днарган иашьцэаҕы иарҕы ирызбеит. Иара убас ихэеит:

- Сара убри еипш атэцақэа сзаагар, уошьтан ишпашэхэо?

Иара ихы мыцхэрас иашьцэа теикит. Илыкэиршэын ирашь аҕы дцеит. Днақэтэан апкаоҕхэа илыкэиршэын амоа дыкэлеит. Данцоз фымыз ҕхэарас икаитцеит. Дахьнеиз нахьхы ахэымбыҕеа ахак иҕы днеит.

- Хэлыбзиа!

- Бзиала уаабейт!

Даныпшы, аашықәса зхыцуаз ачкәынцәа абцар рыманы ибейт.

- Ари закәызеи, ах? - хәа диазцааит.

- Сычкәын дыпсын анышәынтрафы ахчаразы шәфык абцар рыманы идәықәстцойт ессуаха.

Аашықәса иреихабақәоу ишейбакәу зегы инцәахьан, ицар, изаауамызт.

Ант цейт.

Ачеи ижәит асас, дыштылалейт. Ах даныцәа, ашышыхәа дөагылан
апцәнцәыр ашә аартны, дыууаза дыпцан адәафы дынкапцәейт. Абант ахыцоз
дрыштылаланы данней, осытәыөса нышәынтрада агымбейт. Ашышыхәа
ах ипца дахьжыз иаацәыцибцәатын адгыл дытатәейт. Дыштатәаз пцхәызба[к]
ауархал дақәтәаны, лыфатә лиманы, ахәмаргақәа лиманы ашырхәа ах
ипца инышәынтра апцхәа даатәейт. Лкамчы аашытылхын ирыхәхәа апкаөхәа
анышәынтра даст. Анышәынтра иааихпцәейт. Данынапцш, ачкәын дыөагылт.
Ари зегы асас ибон. Дара афыцәагы еидтәаланы ишыхәмаруаз лыштыахь
ашышыхәа лкамчы лцәизейт асас. Ашырхәа [дөацкәан], скамчы азәы
изейт лхәейт. Иара дынкажыны ашырхәа луархалгы, агыгы илыманы
аөада дыдәықәлейт. Данынапцш, лкамчы кны дөагылейт иаргы.

- Хәаи, ачкәын, акамчы змацәахәыз иудыруама? - [лхәейт].

- Бара ианыкабцоз зегь сымбей.

- Убри еипцш ачкәын иакәын изкацартаз, аха уи даазгодаз ара.

- Сара соуп ари.

Ах ипцәи иарей аайдхалт. Шаанза икан. Апкаөхәа дынисын акәуба дылтаөры дыщейт.
Ишыказ икалейт анышәынтра. Ах ионыка дааит ачкәын. Ах данаапцш, цәашәахәыс икит.
Арстәы инейуаз ауаа осы даауамызт, ари дааит. Ах убас иейхәейт ачкәын:

- Аҗсхэы ибзианы рзыууроуп досы рнышэынтраҕы, - [хэа]. Ах икаитцеит
убас. Ачкэынцэа зеггы еизаны икан, апапцэа иахаҗхьон, анышэынтраҕы
икамчы аашьтихын анышэынтрақэа дызыслакгы ах-чаххэа игылон.

Ишеибакэу зеггы крырфан еидтэаланы, ашэа хэаны агэыркьхэа аоны
иааит. Ах имаҗэақэа ишэихын, иахьа рнахыс ахэынҗарра сара иснаалом.

Уара ари акара иҗсыз жэларык зыргылаз ауааы иумаз ихэеит ах.

- Сара акымзар акы, убри акара аҗсаҗа кастцо анцэа саныкаитца, шэымш бзиахааит, - хэа
днарҗыртын амға дыкэлеит. Имаз [арашь] заҗэы абри сбеиа иалайбап ихэан, ах иҗа
иитеит.

Дцо, дцо дышнеиуаз, гаҗак аҕы городны дахьнеиз, амшын аҕы аҗбақэа

измышьтуаз ак ыказаап, җхэызбак леиха лыманы аз аҕы даацэыркьоит,

леиха рыхэхэа акэакьхэа аҗба данаслакь, аурозоро иҗыххаа амшын инхахалон зеггы.

Убри акара ажэлар иказ амла инҗэон, арахь рыфатэ иказ ахэа аҗран. Абри ачкэын даннеи,
аҗба дынталан, аҗба ацара ианалага, акаҗхэа даацэыркьан леиха лыманы ахьышэтхэа
длымкэытцасны иаалымижэеит. Ергы даахынхэит арахь, ларгы длыҗаба дцеит. Убраагы
амазара иказ зоурахкы иарымхэаз камлеит, акымзарак акы стахым хэа

реихэеит. Ашырхэа илыкэиршэын мчыбжык ныкэара ехьыказ шыыбжьяанза дынеит.

Дахьнеиз аҕы даук иҗсы таны амыҗ илиааны даман.

- Уара икаутцози ара? - хэа дизцааит ачкэын.

Данизцаа, «сара абра хэсахэычқэак хыык ыкан хэа снейуан, дара ибжьазар уерс бжак
акэын, аха сызымцеит. Сухэоит, соуҗь, усыцэшэар калап, - [аха ихэеит].

Анцэа ихьзала тоуба каитцеит адауы. Еиха рыхэхэа

аҗырхэа иҗата [дласын] лыбҗы ссаны дноуижьит. Даноуижь, дцеит ани

адауы. Ачкэын днеит иҗыҗ аҕы нахьхьы ахэымбыҕеа. Ооны димбакэа

дыоналан аоны ацэардаҗэы атака дыҗалеит. Ахэса хэычқэа ах-шыкгы

акыр-кырхэа иччо иааин азал аҕы рыстол гьеҗьюа иаарымҗагылт, ирҗахыз

афатэггы арыжэтэггы аакэлит. Ианаакэла, рнапы адыркын, ацэцакэа рыла ашы иааныркылеит. Аихабы азбаб «убри акара ауаа нсырцэахьан Укэтеба азағы, анцэа диныхэааит» лхэеит, аоггы лжэит. Агэыбжъанытэ азбаб дгыланы «ах иңа хатас дысыман, убри акара жэлари сыкэзны сыкан, убри сызанаат сымызхыз анцэа диныхэааит» лхэеит. Аитцбы «абра агысхэом, зеггы халиршеит убри ачкэын, абра дыкоуп», лхэан, ахэса хэычкэа неин аңарда инахан, инапы кны даатцырхит. Дыкан уа ңытраамтак. Дышыказ ихышытрахька игэхьааиго далагеит. Ахэсахэычкэа ешыас дкарцеит.

- цым, угэыршоит, иухьзи? - хэа изцааит.

- Сара сымгэыршар уаха игэыршарыда? Сашьцэа еихабацэа ашыцагы уоцэашьтахь икнаханы иршыуоит цэыца мыждазы.

Ашацахэа аңхэызба еитцбы дыцан катцкэырк азна ацэцакэа лыманы, ирхыц-хыцуа илыманы даакылсит.

- А, цым, уатэцакэа, акы уакэыц, шака акоу умбои, - [лхэеит].

- Ари иазызугэышыои, сара сызгода? - анихэа, умшэан хэа азбабцэа ахшыкгы еицырхэеит.

Ихэлеит ауха. Ауха ианыхэла, ера дыдырцэан, дара ахшыкгы азбабцэа аалаган, анцэа ихэеит. Еннихэа, ишыталаны ицэеит. Азбабцэа рфахэатэы калон. Ашыжымтан ачкэын ионы дшыказ иштаацэаз ибеит. Азбабцэа ус иархэеит:

- Ачкэын, уара уцаны уус катца.

Данцоз акэанч рахэыц иртеит. Ахы дара иааныркылеит азбабцэа. Ера ачкэын дцеит аусхэартахь, иатэцакэагы иманы днеит. Иашьцэа оуижьит.

Иатэцакэа имырхит зеггы. Дыршагы уртгы са стэка роуп хэа ихэеит ауриа. Енихэа, иконч ааирцысит, ахэсахэычкэа ахшыкгы акың-сыңхэа иаакылсын, рашьа имахцэ кны даарылыргеит. Иашьцагы ачавра

каңшыкэа рыман, идыршэын амца аңыр-ңырхэа хэынткаркгы ауриагы

рацэамзар, ак аанымхеит.

Ашацахэа иаахынхэын аоны иааит. Аоны иахьааиз ачкэын азџабцэа
ахшыкгы рчара иуит. Аиҳабы ачазџы диитеит. Агэыбжъанытэ ах иџа
диитеит. Аитџы акапитан диитеит. Иара ачкэын дыбзиахеит, дхэынтқарны
дқалеит. Зегы иара инапаџы иқалеит. Ахэса хэычкэа рхацэа рыманы
ицеит дасу рыџныка. Иара аџхэыс дааигеит. Нак-аак бзиа еибабо ишыказ
саргы арахь сааит. Уахьтэи џылгыдык, цьамк азна атэан [сыртеит].

Аџылгыды ыџо сшааиуаз атыркэак даасџылан, иаасымеикын, аџырхэа
инеигэыдстан, ишыапы иакэшэан иџыххааны инаицрастеит. Агьи атэан,
тыркэак дыкоуп, аены ихьтан, даасџылан, сџам аасымихын [атэан ца]
ахэырп-хэырпхэа дшахэоз ихы итаџан ихы аурозороу хэыц ықэзамкэа
ицэнархэит.

Лагажэыки такэажэыки ыкан. Фыцъа хшара рыман. Афыцъаггы
чкэынцэан. Иџарын. Ессымша абнахь дцон [алыгажэ], мџы еидарак ылихуан,
адэқбан ахь иман дцон, х-капек хэа итиуан мџы еидарак. Ехьа жэеидарак
каитцон. Ессымша џажэи жэаба капек иоуан, итаацэа аланыкэигон.
‘Енак мџы еидарак ылихын, иџахэаны ехькыдиргылаз данынаџшы,
иимбацыз цыс жэлак ибеит, абжа хьны, абжа разынны. Қдык аџы инакэтэеит,
агэаџара аман убра атлаџы. Дыџын дашьталеит, даннеи, чыртхэа ицахьан.
Акэтаџь ацеит: аџшра кэтаџьын, агэра хьын. Иаашьтихын, иџыба интеитцан,
имџы еидараггы икэакэа икэцаны адэқбан аџы днеит. Имџы еидара итиит.
Убри ахэ иџыба интеитеит, агьи ахьыршэы аацэыриган, ендирба,
ауачарцэа азэы шэкы ихэеит, азэы џышэ ихэеит, хьшэ ихэеит, џшышышэ
ихэеит, хэышэ ихэеит, аха азэггы иимтеит.

Уриак дыкан, туцъарк. Зқы манаџ устоит ихэеит.

- Ибзиоуп, - ихэеит.

- Абри еипҕш акэҕаҕь уара исзаагала ессымша зқы, зқы усталоит, -

ихэеит [ани ауриа туҕбар].

Изнеигон есқынгы, убри аҕыхэала дбеиахеит ани аоо ҕар.

Уи ашьтахь днашьталан хэымҕекак аилашэшэразы аҕыҕ иштатэаз аҕыс

ахаҕа икит. Атра кайтан, иҕакын, ессымша кэҕаҕьк, кэҕаҕьк аҕон,

[ахыыршэы]. Дышыказ ера аҕсыцкыаразы хаҕьра дцеит. Ани ауриа данимба

алыгажэ, абри ихызи хэа игэы иаанагеит, аха дахыца изымдырит.

Фыҕьа ачкэынцэа иман алыгажэ, аҕара иҕан, акласс ахь иҕон, иаауан. Амаҕу ҕьхэызба

рымаҕ зуаз дыкан.

Ишыказ акэымкэа, ран адэқьан ахь дцеит, дхэаахэтон, илтахыз аалхэеит зегы.

Дабахэаахэтуаз умхэои - ауриа иҕы дыхэаахэтуан. Длызцааит бара бызустда, абри акара

амазара ба бмыдара дызуста-

заалакгы даҕазэы иаазхэахьо дсымбаҕт ихэеит.

- Сара абри еипҕш аооы сипҕхэысуп, акэҕаҕь иааганы иузырхэхауаз, -

[лхэеит].

- Дабако? - хэа длазцааит.

- Хаҕьра дцеит. Уней сыоны [и]зеҕшроу убап, ехьатэы уфатэ сырхиоит, укэҕаҕькэагы

ааугап, - лхэеит.

- Шьахэуп, уаҕэы иҕсахымкэа снейуеит, - хэа леихэеит.

Ларгы аоныка дныкэланы дааит. Иара енихэаз аамтазы дынеит, ихэы

дырхиеит ашьыбжьон азы. Чыс хкыс иказ зегы асаан ианцаны инатэеит.

- Унапы аркы, - хэа иалхэеит.

- Момоу, - ихэеит.

Избан анылхэа, бара быҕыс шыны, икаҕшьза изны, агэи агэаҕэеи иаманы, асаан ианцаны

астол иаакэыбтаанза егысфом ихэеит.

- Убри анықәгылалакь сара исхәо ууо?

- Иарбан изуа?

- Сара амала уаазга цьушьома? Уаргьы амазара умоуп, аха уара уеҕа сара исымоуп, хатас устахуп, - [лхәеит].

- Дара ибзиоуп, сақәшахатуп, - [ихәеит иаргьы].

Атцыс карцан, ачкәынцәа акласс ахь иказ ианааи, шәан хатца даалхәоит хәа иралхәеит амацуфь пьхәызба, агәи агәатцәеи ааифылшан ачкәынцәа ирфалцеит.

- Шәымаапшыкәа шәхы ахынахо шәца, - [хәа лхәеит].

Ачкәынцәа цеит. Апьхәыс лыбжьы геит амацуфь пьхәызба лзы:

- Атцыс ааг!

Ачанах ианцаны илыманы днеит. Астол инықәлыргылт. Ауриа

длахәапшышын, езызуази ари агәи агәатцәеи акәын са истахыз ихәан

дфагылеит. Ран лыбжьы лырган амацуфь пьхәызба лахь [ус лхәеит]:

- Агәи агәатцәеи абабгеи, бара хса?

- Ачкәынцәа сыкны исымхны ирфеит, - [лхәеит амацуфь пьхәызба].

- Брышьталаны афьцьягьы иаага ижьаны. Харысны ишьны агәи агәатцәеи ирфаз рыфьрыхны абри асас иҕахцап.

Дыцеит амацуфь пьхәызба. Илымбеит. Дааит.

- Исымбеит, - лхәеит.

Ауриа дгәааны агәарахәа дынагылан апьсшәагьы рамхәакәа дымцаит.

Ачкәынцәа ицо, ицо, ф-мфакы ахьейхагылаз инеит. Аихабы пьасатәы амфә «абри санылоит» ихәан, уи даныланы дыцеит. Агьы аитцбы итәы ианыз -

«арахь ицо офы дымаац», - хәа уи амфә дыкәланы дыцеит.

Аихабы дышнеиуаз, ар еилагыланы городк аҕы днеит. Даннеи, дәкьанк аҕы дыныфнашылан кыршифоз ашәкәа адырkit. Хәынтқарс азә далырхырц ргәы итан ажәлар. Иалызхуазгьы цыс жәлак ыкан, убри аурыжьбит. Еноурыжь, акрызфоз ачкәын ихы

ишыкэтээз ирбеит ашэкэа надырты. Хаи, ари зынзак ашэындыкэра дытаһкып рхэан, ажэлар дынаганы дытаркит ачкэын, аха ианаурыжь дырфаагь атыс ашэындыкэра пьены ишадтэалаз еитарбеит. Ари хамыхэеит рхэан, ахэынтқарра иртеит нас, егыныкэигон, убри акара ацарагы иман. Дагыанхеит уа, дагытаацэахеит.

Еитцбы дынеит уи атып ағы, доук уаха царта амазамкэа ехыказ. Амца агэгэахэа еикэтцаны ихы ишыапы еидкыислоуп, амца дакэшаны диоуп [адау]. Дааиртысит ачкэын адоу. Даагылеит адоу.

- Уанацалбеит, уара умса узкэыз ианыз убама, иумбакэа уаауоу? -

[ихэан ачкэын диазцааит].

- Избеит. Арахь ицо уа дзауам хэа ахэон, - ихэеит ачкэын.

- Сара ак усырбоит, - ихэеит адоу. - Шыца азбабцаа усырбоит, аха иудырыр, уеикэхеит, иузымдырыр уцсит. Уара уаагыл ара, - ихэан, дцеит адоу.

Шыца азбабцаа иманы дааит. Азэы иахэшыа лакэын, азэы даеазэын.

Аеызэы хэа иказ даара дыбзиан Адоу иахэшыа деикэатцэаны. Иааидыр-гыланы ашыцаагы: «абарт рыуа ибзиоу уара ихэа», - [ихэеит адоу].

- Ха, ха, ха, - хэа ихэеит. Дыччеит ачкэын. - Абри агьшза, агьхэызба хэа икоу дашыстаауп, - ихэеит.

Абни аикэатцаа акыр-кырхэа дыччан, лгэы иахэаны «иашыа дсоуит сара»,

- лхэеит.

Ани аостаа длытабаны дцеит. +ыц лашыа ироуз дрыманы аоныка ицеит.

Ехьнеиз, еигэырбьеит, хык аешыцаа уахыгы икан, рахэшыа зацэы. Чара руит. Хашыа ыц ихэуз хэа еигэырбьан ишыказ, егырт аешыцаа хаиыцуеит ха хтэы иаабароуп хэа рхэеит. Ари уара хашыа хтэы алырганы хаз-хазы ихэутароуп хэа рхэеит.

- Шэтэы ишэымоузеи?

Цхэпак рымоуп, уархаук, ешэахчак рымоуп. Ацхэапа ишыко уи ауп,

ахьыз анухэалак, уацахоит. Ауархау - «аха» анухэалак, ехьутаху уагоит.

Аишэа шыкоу уи ауп, иааумцаргыланы узеилахауа зеггы хэаны унапы анаакэушь, чыс хкыс иутаху зеггы иаакэгылоит. Адоуцэа рымазара иказ шатэыс убри акэын.

Ачкэын дхэыцуа далагеит. Абарт ишаны азэы истар еибарцсуеит, уи аткыс шэыцпхьаза ахэеи азаандаки кашэца хэа реихэеит, ицан ажырафэы икацаны иааргеит. Аешьцэа ацшьшыкгы леидыргыланы шэхыс, рацхьа инеины ахэа аазго, зеггы убри игааит анихэа, бзиоуп рхэеит дарггы.

Иаaidгылан, ихысит. Дара аанза ера ант аматэакэа иказ иаaidхэалан, азэабггы иарггы ауархау инакэланы, «аха» анихэа, ацхэызбаггы, иарггы, аматэакэаггы иаманы ицеит ауархау. Ани рыуазэ ахэа иманы даауан. Уи иаауаз реихэабы иакэын. Аха дыззауаз дыкамызт, дцахьан.

Ани ауархау адэы цшзак афэы каршэраны дахнанагаз ацхэызба [ус лхэеит]:

- Ааи, абаацсы, уара усашьоуп хэа сгэы ыкан уара узы, аха уара махагыара иакэуказыаап.
- Анцэа ицьшьоуп сара сыпсымкэа сыпсы ахьтызгаз, - ихэеит ачкэын.
- Ибзиоуп, - лхэеит азэаб.

Длыргэыбзыфын, ихы далацшуа ачкэынггы дышхэыцуаз дамхацэеит.

Ахьышэтхэа ауархау дынахан иаaitцхэаны аматэакэа иказггы иаалыдылхаланы, «аха, уархау, сахьааугаз хэоны сга!» - хэа лхэан, даманы ицеит.

Ачкэын данаапш, дынапшын, ибеит [дахьагоз].

- Аи, банацалбеит, бымцан! - ихэеит, дыхэхэеит, дкааит, аха лыоныка дагеит.

Ачкэын доагылан амрагыларахь дышцоз икэыхэлеит. Бахчак афэы дныцаналеит. Амчандыр ианын ажь шкэакэа, ажь еикэатэа, хаз-хазын

убарт. Ажъ еикэатэа длацагылан ифеит, атэыоакэа ацэ еипш ихагылеит.

Ас каитцеит, анс каитцеит, аха дгыланы дзымцеит, ажышахь дыцон. Дианы ддэыкэлеит, дхэазаны. Дынеит ажышафэы. Иаафихын ифеит, итэыоакэагы ааихыцит. «Ари - ихэеит, - акалачкэыркэа кастароуп», - ихэеит.

Дладтэалан хэба каитцеит, хаз-хазы итеитцеит ажъ. Иманы ддыдэыкэлеит.

Ижэыхэмыш аены дааит. Ера итэы акэымкэа, даеа қалақьк афэы днанагеит.

Ашьжымтан ианааша, кантар аашьтихын, икалачкэыркэагы иманы, [амаэакэа ишэцаны иманы] агэарад дналалеит. Аены хэлаанза иманы далан, аха офы иааимхэеит. Ахэымбыгеа дыхынхэын итыпш афэы дааит.

Ачкэын кыршифоз азэ деилыхны маркан еикэа зацэы, харцэ зацэы дааит.

- Уанацьалбеит, узыкэшэази? - хэа дцааит [ари ачкэын].

- Шэ-манатк агэарагы сцэыргеит, саргы сеилырхит, - ихэеит иааз.

- Убри епш адгыыл афэы сара сцоит, шэара инапшшуа ауаа шэсыцхрааны сеикэыршэаны сдэыкэышэца, - хэа реихэеит ачкэын.

Дыдэыкэыртеит абни ачкэын. Дцеит, икалачкэыркэа аашьтихны днеит. Дахьнеиз, акэукэухэа дыхэхэаны ажъ еикэатэа жьымжэак аатихын идирбеит. Ахты пухэызбак лгэыгэым лыманы азафэы дахьааиз, ажъ анылба, «абри бара имфакэа бахкэажэ илызга» хэа леихэеит ачкэын.

Агэыгэым азна азы аашьтихны лыжьымжэагы лыманы дынхалт ахкэажэ лфэы.

- Унан, ари еипш ажъ бзиа ипшеи-пшеиуа ибызда? - [лхэеит ахкэажэ деигэырбьаны].

- Чкэынак итиуан, абри бахкэажэ илызга агьама мбакэа хэа сеихэан, иаазгеит, - [лхэеит ахтыпшеыс].

Иаалымылхын ишеибакэу зегы ишаны ирылтан ирфеит. Ларгы илфеит. Икэацэ-кэацэа атэыоакэа аршьынк, аршьынк ицоз роут. Ас карцеит, анс карцеит, аха царта уаха рмоуит. Ачкэын дааит.

- Бара ауаакэа анааилак амш рылабго, бхацазамкэа, быпшеысны, убарт сырфыаз цыбшьазма?

- Анцэа икынтэ тоуба устоит, ехьанахыс ишызмур абри епш арыцхара,

- хэа дыкэын, «хтэыоакэа иамамкэа ианыкалалак, уара ухацаны, са сыпхэысны, уара сутэны [скалоит», - лхэеит].

Ахак дыкан. Ах иказ хык азбабцаа иман. Раштеи рыони мышкы ныкэара
ыкан. Аитцбы ласбак лыман, ахыкгы ахэса хэычқан. Аихабы,
агэыбжыаньтэ, аитцбы ашэшьырафэы ишызахуаз ианынапшы, орбажэык
ирхагыжыуа ирбеит, атца капшы аман [инеиуан] ашьапхыцкэа
[ирыбжыакны].

- Иахауеи, абри атца капшы хаманда, - рхэеит ахыкгы. Рыгэта ехырзейкараз атца
капшы канажыт ауарбажэ. Аихаби агэыбжыаньтэи атца рфеит. Агы аитцбы агылымоут.
Убри атыхэала дыштэыуоз лхы иахыныкэылтцаз дыцэеит. Дышыцааз дара гыланы ицеит.
Ла лфэы иказ апына нхэит. Атцх агэы еионашаанза дыцэан. Азэ дааит.

- Быгыл! - ихэан, диргылт.

Дышэеит, аха ишпалуаз. Атца капшы лифэит, ацкэеи иареи еидкыланы.

- Агэы бара иф, атца апына иат, - ихэеит.

Диманы ифэынеихан, еицрыхэхэа иказ онык афэы днеигеит.

- Абра быказ, ибтаху шейбакэу зегы абра икоуп, - хэа леихэеит. -

Дцо даналага, - бара бцаа бтэымкэа бкалоит, - ихэеит, - аца дбоуоит Ахытисага ихызтэы, -
[хэа] леихэан, иаргы дылпыртцны дцеит.

Убра зык аван. +хэарас илифэит абри бахысны [царгы] бымцан хэа.

Аха лара дамхацеит [лаамта анааи, аца длоут]. Аца илоуз дшэарацо агыиуа
даналага, ера ицхыз апына амацуаркэа хца ахшеит. Убарт амацуаркэагы
иабцбар мацэагы иманы шэарацара дцеит. Ашэарах кэакэаны иааигеит.

Ани уахь дцон, аха лара абни афэхэара ахыказ адауы дызсо азы дхын,
ларгы дылбеит, ергы [лара] дибейт. Ахышэтхэа дыхынхэит, ергы
дылышьталеит. пхэысс дааихэеит. Убри нахыс лмазара мацхэит. Лычкэын
Хытисага ус леихэеит иан:

- Сан, хатца даабхэеит.

Адырра иман. Уи мап лкит лара. Дшыказ ахшара длоут.

- Сан, җа дбоуит, аха сара ихъзыстэит Сахсаган. Ани дедоуҗлмзи, изҳарагы бзиан. Шәарацара диманы дцо далагеит. Хатей җхәыси ахъейдтәалаз ус ейбырхәеит:

- Уанацьалбеит урбар, уршьуеит, - [лхәеит].

- Ибура бдыруо, иматәакәа иртшәаны изахы. Саарак азна ахәыз иқәыргылары бычкәын ейхабы данааиуа матәакәак уыззахит, иушәца хәа иахә. Убаскан иматәакәа зегы енишәитцалакгы ақәакхәа бухәғасны быхәыз итаҗса. Нас са дыскып, дышьып, - [ихәеит].

- Шьахәуп, - лхәеит иҗхәысгы.

Еидара, еидара акәац рыманы иаауан ачкәынцәа, агәашә ағы Ахьтисага даагылт.

- Уара сашья, хаб са скажыны сишьуоит, уара ишҗаууа, уаб деҗаушьо, са сеҗаушьо?

Сахсаган убас ихәеит:

- Саб[гы] сангы җахәаным ицеит, уара уцкыс еҗбасшьо исымада, - ихәеит.

- Нас уара уеытәах, сара ашә аартны сыналап, - ихәеит Ахьтисага.

Данынала, иан даалыҗхәан, лычкәын аматәакәа аацәырылган илтеит.

Иеилахәара дшағыз, ахәыз саарала иқәгылары иказ дахкәашазшәа

ихышәтын ахәыз каҗсеит. Апкаөхәа даацәырцит дауажә, ачкәын диақәҗеит.

Ус агәгәахәа абжы аниаха, Сахсаган ашә җжәаны дыналеит. Ашыҗагы дыркын дауажә ицәа дтақәыбаны дрымпыцафрын цәгәала иҗсы игеит. Аха агырымхәеит.

Аены ашьжымтан анааша, еитацеит шәарацара рлақәа рыманы. Ишәарацеит, реидарақәа картцеит. Адауажә даархаланы җстхәаны ақәа, асы еируа далагеит. Ахьтисага ус ихәеит:

- Уаб дахшьыр бзиа убома?

- Хаи, уанацалбеит, дышьтэы иашатцэкоуп, - анихэа, ршэакькэа апьстхэа иалакны агэакьхэа ихысит. Раб дышьны дынкарыжыит адэафэы. Ихынхэны идэыкэлеит аоныка. Иааит аоны.

- Нан, икоузеи? - хэа ран дрызцааит.

Данрызцаа, доук дахшыит рхэеит. Уи ла илдыруан, иара шиакэыз. Адырфаэны енааша, крыфаны, крыжэны рабцаркэа рыманы еныфагыла, «нан, [ани ишэшьыз адоу] игэи игэатцэеи шэанаауа исзаажэга атэы иахатцаны», - лхэеит [ран].

- Ибзиоуп, - рхэеит.

Ишэарацан, реидаракэа картцеит. Еныкарта, ихэмарт, агыит. Ианаауаз атэы иахатцаны агэи агэатцэеи лзааргеит. Аэны амш хэартамызт, икэакэаны икалцеит.

- Нан, ацара жэжэы, шэгэы ахьта тнацап, - лхэеит. Ахьтисага ус ихэеит:

- Сара напсыркаанза, уара, аххаи, уаламкысын.

- Ибзиоуп, - ихэеит [Сахсаган].

- Сан, сышыпсра бдыруазар, мхатэк азна бахэа, - ихэеит [Ахьтисага].

Амхатэ азна аалхэан дыпхашьан илжэит. Ларгы лтыхэа пьцэеит. Ран дыржит. Ашэкэа адыржит. Ррашькэа аадэылганы ркэадыркэа рыкэцаны, рыматцаркэагы рыманы ицеит.

Ицо, ицо, ишнеиуаз, ахак дурбентла даапшны, рычапашья ак акэны, рыпшра ак акэны, рцэажэашья ак акэны, еихабы еитцби иузеишым-дырааратэы икан. Аофы дрышьтэитцан ах дырпьылт. Ах дышэыпхьоит аоыцагы анихэа, ицеит. Ехьнеиз аштафэы ус иеихэеит аитцбы:

- Уара уеыжэымцын, сара сэыжэцуеит, уара уеихабыз, сара сеитцбыз, ехья, - хэа ихэеит Ахьтисага.

Аитцбы имурцы иакэикын, аха аихабы имуит. Ах дрызцааит:

- Сара пьха затэык дысымоп, ажэфани адгыли лымбац[т], абри дистоит [аихабы], - ихэеит.

- Шьахэуп, - ихэеит.

Диитеит, чара иуит. Еихабы [Ахьтисага] дцо далагеит, аныкэарта иман. Имануаркэагы иаашьтихит. Иашья дааипъхьан, имацэаз ааимъихит.

- Есьшьыжымтан азафы иуманы уфы азы акэтэа ишумбо, ишьахозар, стахеит [ауп иаанаго], - [ихэеит].

Уи дцеит.

Ешья еитцбы иаанхаз итаца лапъхья дион. Ахэа рыбжьейтеит, инацэкьыс ала дылыгэтасуан. Ахьтисага дахьцаз, цъарак дэык афы, тцла затцэык ехыгылаз днеит ахэымбыгеа. Амца еикэитцеит агэгэахэа. Дыштэаз такэажэык лыбжьы геит.

- Нан, ла уцума?

- Мап, - ихэеит.

Лыхцэы ахэыцкэа ркэыкэны, шахас ипъаны икалыпсеит. Ус лгэы иаанагеит атакэажэ илакэа феихэар дысфап хэа.

Ера адырра иман, дижбан, абант ахэыцкэа амца иакэыжъны иблит.

Ларгы дынааи, алакэа лышьтеитцан, лыпъсы лгеит, цэгъала дцэыжэжэаны.

Ашьыжымтан енааша дыцеит иныкэартахь. Апъхьантэи ишыкалаз еипъш

убраагы икалеит. Ахыцъарафы дахънеиз, амца агэгэахэа иеикэтцаны

дыштэаз атакэажэ лыбжьы геит. Иацъал аахъан Ахьтисаган. Дтахеит убра.

Ешья еитцбы азафы дахънеиз ифы аз акэитэеит, ишьаны ибеит. Ахышэтхэа даахынхэын дыштэыуоз аоны дааит. Итаацэа шейбакэу зегъы икалази хэа изцааит. Енизцаа, сашья дыпъсит хэа реихэеит.

Хыла-гэыла иеилалт. Ергы амца дыкэлеит. пасаза ешья дахънеиз

атакэажэ дагъааит, дагъишьит. Убра еипъш иуит дагеа цъара дахънеиз.

Ахыцъараан дагънеит Сахсаган, атакэажэ дыргэыбзыфны, атакэажэ дикит.

Данеик, сашья дсыбтароуп хэа леихэан, иашья ипъсы тазамкэа ибжара

аказамкэа илырбеит. Иахэа тихын бысшьуеит хэа леихэеит. [Нас лара

дшэан, иашья] ибжарагы еибылтеит, ипъсгы ихалцеит даниршэа.

Илазааит, ифеызааит, зегъы иоут Сахсаган. Зегъы аниоу, акэакхэа длысын,

матэа-матэа [атакэажэ] деифихит. Иашья диманы, диахэтаргыланы аоны
иааит. Ачара руит, иеигэырбьеит. Ачарафэ еитцбы дыгыланы ус иеихэеит
иашья еихабы:

- Уара, цым, са сацкыс уара уеихабын, сара еитцы сакэын, иакэымыз суркацеит, уара
уфэхэыс лфэ пырхагас исымоу харамс абри ауп, - ихэан, икама иаатихын атаххэа дласын
имацэккыс аахитцеит. Игэы иамыхэеит еихабы, аха иааг. Иашьягы, зегы иреихэеит:

- Сара сымцар калом, - [ихэеит], шэара шэтып усгы илшэхит, шэгэы иалымсуазар, -
ихэеит Сахсаган.

Уи [ус] анихэа, ешья еихабы Ахьтисаган [фааитит]:

- Амша бзиа укэлааит, цым, уца, уахьцалакгы сылымхай сылеи иузкыдуп, - анихэа,
илабырзкэа аеахэа иааит. Дыцеит Сахсаган. Шыкэсык ныкэара дцеит. Дахьцаз быжьфы
еишыца [адоуца] ыкан, рахэшья затэы дрыман. Рахэшья затэи рашья еитцби аанижбит,
егьырт ишыит. Афэхэызба пухэысс дааихэеит. Ачара руит.

АШЬНАКБЕИ АНХАФИ

Ашьнакбеи анхафи бзиа иеибабоны икан. Еибашьра калан, анхафи ашьнакбеи хаз-хазы
даеа кытак акны иеикэнагеит. Анхафы х-фык азфабцеа иман. Ашьнакба зфаб затэык
диман. Абни анхафы ескынггы абри ашьнакба избахэ ихэон, аха ашьнакба дахьыказ
дызцомызт. Энак анхафы изфаб еихабы ус лхэеит:

- Сара сцоит ашьнакба иахь.

Лабгы бзиоуп хэа леихэеит. Азфаб лхы лсеит, хатца матэала
лсеилалхэеит. Аеы акэадыр факэылцеит, лаб асалам шэкэы фны изфаб
илицеит.

- Ибасхэо бахауоу? Амша быкэны [бышнеиуа] кэара цэгьак быталара быкоуп. Убра
бымшэакэа бызтысыр, нас бцеит.

- Акэара сышпэзтымсуеи сара, - лхэан азфаб, дынчэьжеланы
ддэыкэлеит. Лаб мазала амша иаахтэаны, дцан акэара цэгьа акны

дытатэеит. Сызџаб агэы лымоу, илымаму збап хэа. Азџаб акэара
дыоталеит, иара дахылатэаз дхэааны бжыы цэгъак тирџит. Азџаб дшэан
лышьтахька дхынхэит. Лаб дырџагъых амџа аахцэаны иџны даины
иартакны дынылаион еиџш, азџаб агэашэ дааталт. Азџаб дааџеажэцит.

- Ааи, баба, уара ишухэаз еиџш сшэаны сызтымсит, - [лхэеит]. Нас азџаб агэыбжыанытэ
убыс лхэеит:

- Сара сцоит убрахь. Арахь иааг, - лхэан [ашэкэы] лахэшья еихабы
иаалымылхит. Агэыбжыанытэ азџабгъы лхы лсеит, хатца матэала
лсеилалхэеит. Лџы дџақэтэаны лџыналхеит. Лаб дырџагъых мазала
иџынеихан амџа иаахцэаны акэара цэгъакны днеины дтатэеит. Азџаб акэара
данынтала, лаб дахьтэаз дхэааны бжыы цэгъа тицеит. Азџаб дшэаны
лыџныка дхынхэит. Лаб заанатцы дааин ииартакны дылаиеит. Азџабгъы
агэашэ дааталеит. Лаб ус ихэеит:

- Еи, баба, уа акэара бызтысуам хэа басымхэаз.

- Аи, сызцоз цыышьџон, аха сшэаны сыхынхэит. Реитцыбза азџаб дахьтэаз ус лхэеит:

- Шэа шэахьцоз егъыкамызт, аха иаажэг арахь ашэкэы, са изгоит.

Убри аџхэызба рашьк ишыџшқаз илбахьзаарын, лаби лани ирзымдыруаны лабаззеи
икны аазара ирыманы икан.

Азџаб лаб иџы дџақэтэаны дандэықэла, лаб ус леихэеит:

- Баба, ибасхэо бахауоу? Убра бышнеиуа акэара цэгъак ыкоуп.

Дырџагъых бжыы цэгъак бахара быкоуп. Убра бызтысны бкалар, нас бцеит.

Уигъы леихэеит, азџабгъы амџа дықэлеит. Лабгъы мазала дцаны акэаракны
дтатэеит. Сызџаб даауазар, агэы лымоу-лымаму збоит хэа. Азџаб лабаззеи икны днеины
лрашь акэадыр нақэцаны, дџақэтэаны лымџа дџықэлеит. Акэара цэгъа дыоталт. Лаб
дахьтэаз дхэааны бжыы цэгъак тыџит акэаракны. Азџаб лнапы аамџанылцан азэы
даалымџыхьашэан лышьтахь даакэлыжыын акэара цэгъа дыоталеит. Амза каччо икан.
Азџаб лышьтахь дынахэаџшын, икны итылгаз лаб иакэын.

- Аа, уажэымта цэгъахааит, баба, уара уакэызма хара хзыршэоз? -

[лхэеит].

- Ибасхэо бахауама, баба? Уошьта бара бцот, аха бышнеиуа амѳаны инхоит адауцэа. Убра бахънеиуа аѳнакны иѳноуп быжьѳык аешьцэа рахэшьа зацэык дрыманы. Убырт бызрымтны бцар, нас бцеит.

Ишихэаз еипъш азѳаб днеит адоуцэа ркны. Адоуцэа неины дааѳыжьырхит.

- Бзиала уаабеит.

- Бзиара жэбааит.

Азѳаб дахынапъшыз агэара иакэыршаны ауаа рыхкэа ханы иѳоуп тѳѳанк ада. Ани иаалцэымыѳхеит, аха илкыз. Лгэы ус иаанагеит о, сшьыртакны саазаапе [хэа].

Асас днарган аѳны днадыртэеит. Адоуцэа ус иархэеит:

- Хара махэыс уахтауп.

- Сыштэахызарггы ара сыѳоуп, сабацои. Нас асас ус ихэеит:

- Абри ишэыкэыршоу агэара иахакэо ауаа рыхкэа иабатэикэо? Нас адоуцэа ус рхэеит:

- Абри хахэшьа лзын дызгоит хэа иаакэаз ракэқан. Уахынла хахэшьа лкны ианеицышьтацалакь, аены ашьыжь дыстахым хэа анылхэалакь, рыхкэа хтэаны атѳѳан иахацон. Ишубо еипъш, тѳѳанк ада ихахартэааит.

Усггы рхэеит асас ачара изыуны адоуцэа рахэшьа зацэи иареи еицышьтарцеит. Адоуцэа рахэшьа иѳалтцоз, ани дызѳабны данылба, лышьра лцэымыѳхеит. Ианша ашьыжь лашьцэа ус ралхэеит:

- Сара ари дысгэапъхеит хацас.

Адоуцэа иеигэырѳьаны ачара изыруит рымахэ. Асас адоуцэа ркны пьттраамтак дыкан. Нас ани ашьнакба иахь дахьцоз дцарц итаххеит. Нас адоуцэа рахэшьа ус иалхэеит хацас илымаз:

- Сашьцэа ооы дырзынашьт, ирымоуп рашь еикэатцэак, шэрашь ауаара сышэт, цьаранза салацот хэа. Уи арашь еикэатцэа ооы иртом уаарас, аха уара ишпжаурымтари. Нас убыс хэа: «рашь еикэатцэа, сга!» Иахьухэалакь уагоит.

Нас адоуцэа рахэшьа ишылхэаз еипш аооы дырзынарышьтит иабхэындцэа шэрашь еикэатцэа ауаара сышэт, цьара сцоит хэа.

Иабхэындцэа икарцоз, ауаара иртеит. Акэадыр оакэтцаны имоа дыкэлеит. Ашьнакба пьха зацэык димазаарын, уи ипьха зацэык дыкнаханы дыкан. Быжьеитажнок ацэкэан дыкэтэаны дыкан. Шэ-уерск акнытэ аннарпшыгала данылбалакь илгэапьхаз аооы, аршышра далагон. Анхаоы ипьха данылба, шэ-уерск акнытэ данылгэапьха, азбаб аршышра далагеит. Лани лаби цака аоны иахьтаз аооы дырзыналышьтит ашьнакба ипьха даршышит хэа.

- Даршышны дамапсны дцааит, хгэыла анхаоы ипья дмаарытгы, - рхэеит лани лаби. Ус егырхэеит, анхаоы ипьягы агэашэ дынталт.

- Мшыбзиақэа! - ихэеит асас.

- Бзиа убааит, убзиала уаабейт, - рхэан дааеыжэырхит. Ашэкэы имаз инаганы апшэма инаииркит. [Апшэма] ашэкэы данапьхьа, [асас] иеигэырбьаны ачара изыруит. Нас изцаауа иалагеит шэышпжакақэоу аоныка, закао шэыкада аешьцэа хэа.

- Оыцья аехэшьцэеи сарей хакоуп, - [лхэеит анхао ипьха, хаца мацэала деилахэамзи, дхацоу цьыршьоит].

Убырт еизцаауанаты ашьнакба ипьха агэакра далагеит. Упьха дыпсуоит, асас даины дйбааит хэа ооы дырзаарышьтит. Ани аби «днахашьтаанза бамгылааит» хэа лзырыцхаит. Ауаа ианышьталоз ашьнакба ипьхэыси иарей рыгэта дыдыриеит асас чкэын хыхь рыпьха лахь дцар хэа ишэаны. Ауаа ус ишеит. Ашьнакба ипьха ус лхэеит:

- Уи арахь дхамлеит, аха сара дпьярасхып, - лхэеит.

Аены ашьнакба ипьха аооы дизаалышьтит асас. Кытак азбахэ лхэеит, убра дцаны ажэабжь ааигарацы. Убри акытан убыс иказаарын: инеиуа ауаа зегы хахэыршэыраны икэлырхозаарын такэажэык. Ианылтаху зегы лырбзахон. Ауаа ачкэын рыгэта дахьиаз мазала дгыланы ирашь икэадыр оакэтцаны ажэабжь еилкаара дцеит. Амоы дыкэны дышнеуаз, ирашь дазцааит:

- Ихапсыхэоузеи, рашь еикэатцэа, уожэы хара уа хнеир, ххахэыр-

шэыраны ҳақәлырхоте.

- Умшәан, - ахәеит арашь. - Уара иаахә штопък азна ауатка. Убри ауатка сара исыржә. Агәашә акны ханнеилакь, усмеигзакәа усысны агәашә садцал. Агәашә хапъаны хзахыпъар, хаикәхоит, хзахымпъаргыы уа хахапъсып. Уи агәашә ишыкоу ус ауп, [атакәажә] лызхапъыцк ажәәан иаларсуп, егы лызхапъыцк ажәәан иаларсуп.

Ачкәын ирашь еикәатәа ишианахәаз еипъш икаитцеит, иааихәеит штопък азна ауатка. Ааигәара днеиуа даналага, ирашь иаиржәит. Ирашь дара иархагеит ауатка. Агәашә акны даннеи, амгәарха ирбәбәеит. Арцәаахәа дыхәхәаны агәашә инадицалт. Арашь атримхәа иоыпъан, агәашә иахыпъан интапъалт, аха ацыхәа атакәажә лхапъыцк иоацрасын иаахнатәеит. Ацыхәа ихылтәаз лкыркы итахаит. Ачкәын дышиашаз атакәажә лыоныка днеит. Арашь дыфәыжәцын амацуртакны ифәхәаны акәасқбахь дыфхалт. Атакәажә лхаца ибжа дхахәыршәыраны, ибжа дцәажәо дыгылоуп.

- Аи, уанацәалбеит, узаази ара, уажәытқәа дааир стакәажә улфоте, даанза цъара уца акәымзар, - ихәеит [лхаца].

Атакәажә апъсуа фәы анылкы лфәалхеит лыоныка дысфоит хәа. Ачкәын афырхәа днеин амардуан ацака дыцатәеит. Ани дышиашаз ашә дфәлагылт.

- Уабацои, анцәа уситеит, усфароп, - [лхәеит]. Ачкәын дахьататәаз доацкьан, атакәажә лыхцәы ахьынфакыз нышьтагәа икит.

- Бабацои шыта, быхәда хысцәоите, - [ихәеит].

- Аа, уанацәалбеит, сыхәда хыумтәан, иухәалакь зеггы уызуоит, - [лхәеит].

Нас ачкәын ус ихәеит:

- Сара сызыргәакуа сыт.

- Узбабзар, учкәынхааит, учкәынзар узбабхааит! - лхәеит атакәажә. Ани анхафы ипъха дызбабын дычкәынахеит.

Дырфәеггых ус ихәеит:

- Сәы ацыхәа ишыказ еипъш икаца!

- Уәы ацыхәа шәахәапъш, икасцеит ишыказ еипъш.

Инеины ианахәапъш, арашь ацыхәа ишамаз еипъш иаман.

- Нас абарт ауаа зегъы ирбзаха, - [ихэеит].

- Са исхаразар, ибзахааит. Ауааи арахеи зегъ шэыбзаха, - анылхэа, зегъ агэыркхэа ибзахеит.

- Шэааи, абаапсқэа, лыбыз кны шэах, - [ихэеит].

Агэыркхэа иаакылсын, лыбыз кны иоахан ахэала иаахыртэеит. Лыбыз акэын зегъы лызыруаз, лыбз анхыртэа, егылзымуа далагеит. Дахырбоз азыршы лахэфартэо иалагеит. Азыршы лахэфартэо ианалага, брбрлл лхэо далагеит. Ус цэгъарыла дыршыит. Ани ачкэын ачара изыруит. Дцо даналага, кыр ирто иалагеит, аха иара имуит.

- Сара ажэабжь еилкаара сааит, кыргара смааит, - [ихэеит]. Ачкэын ибаргэыз, дызбабны дыкан, дычкэынахеит. Ирашь дѳакэтэаны ишьтахька дыхынхэит, ашьнакба иахь.

Уи анхаѳы ичкэын уахь дыканаты ашьнакба ипъхэыси иареи рхы пъеуа, ргэы пъеуа еилатэан ицэыуа. Ускан ашьнакба ипъха агэырбъара лыман, асыс

шкэакэа лшыуан, анхаѳы ичкэын са сахь дмааит, аха дыпырысхит хэа.

Ашьнакба ипъха лнарпъшыгала данынапъш, ачкэын даауаны лбеит. Ашьнакба

ипъха апъсра, агэакра деиталагеит. Азбаб лани лаби рыкны оѳы даарышьтит

шэыпъха дыпъсуоит хэа. «Дыпъсны дѳышьтапъсааит, хачкэын длахэталырзите,

хара уахь хнеиаанза», - [рхэеит]. Усгъы рхэеит ачкэынгы даауо рбеит.

Игэырбъацэа икалеит, атэыуара иакэыцит, иѳны инеин ачкэын

дааеыжэырхит.

- Анцэа ицьшыоуп упъсы ехъааугаз, - [рхэеит].

- Сара уа еипъш егъацъара сахыпъахьеит сыпъсра - [ихэеит].

Азбаб оѳ даалышьтит ачкэын икны дцаны ага рашьк тоуп, икны

исызааимгар сыпъсуоит хэа. Убри арашь убыс иказаап, агаѳа икэгылаз

шэапъыцъапъы зегъы иафахъазаап. Рак гылоуп, убри аракноуп атэарта,

ашьагырта ехъамоу. Агаѳа ныцэымзар акы ыкам. Агакны икылсуа иарбанзаалак

рахэызааит, уаатэыѳсазааит, зегъы иаѳоит. Ачкэын ауха мазала дѳагылан ирашь еикэатэа

акэадыр акэитцан дыдэыкэлеит ашьнакба избаб иахьылхэаз арашь икны иааигарацы.

- Рашь еикэатэа, ихапсыхэоузеи, уажэоуп хацьал аныцэгъаз, - [ихэеит].

- Аххаи умшэан, уи сара езызулакь убап. Сара исхэало уацныкэа.

Агафэ ханнеилакь, убыс хкалап, амца уцраланы убылуа уалагара укоуп.

Аха убыскан амца иукуа уаналагалакь, уеумыртысыроуп. Сара снеины агафа ахыкэ акны сыхэда архэаны сытагылоит. Иара хаффы наклан иааоит хафарцы, аха сара ахыкэ акны сгылап, ианаатыцлакь, еикэпъара халагоит.

Аикэпъара ханалагалакь, уара шэуаргыиак аныцэтэы шаха уршаанза хаикэпоит. Насыпны исызкажыр, уфны уаины арашь ага итыцуа иахшыахап. Нас ихаркэып, хара ххэатэы ишацныкэара хэа.

Усгы рхэеит, даргы агафа инеит. Ачкэын наскыаны диеит. Арашь еикэатэа амшын акны инеины ахэда архэаны итагылеит. Арашы аофи рыффы анакы, ага итаз арашь амшын еилаееа-еилаеео иааоит иафарцы.

Ани аофы, арашь иааскыо ианалага, дыбылуа далагеит, аха деитамцит.

Арашьгы аатыцит, арашь еикэатэагы иаргы еикэпъара иалагеит. Аофы днеины аныцэтэы шаха аршара далагеит. Ачкэынгы шэуаргыиа ашаха иршеит, ага итытыз арашьгы кахаит.

- Уааи, абаапсы, уааи, ашаха уманы. Арашь хшыахап, - [ахэеит ирашь еикэатэа].

Дыфны дааит ашаха иманы. Арашь ршыахаит. Нас укэыроуп рхэеит. Сышпъакэуеи ахэеит ага итытыз арашь.

- Ушкэуа абас ауп. Шэара ишэхэо сшацныкэо хэа. Уашхэа макыапысыс, уашхэа макыапысыс хынтэ ихэа, - хэа иархэеит.

Арашь ага итытыз уашхэа макыапысыс, уашхэа макыапысыс хэа хынтэ иахэеит. Арашьгы аапдыртлан иаурыжыит. Арашь еикэатэа акэадыр иакэыз иаакэихын, ага итытыз арашь инакэитцеит.

Убри ачкэын убрахь данца нахыс ашынакба ипъхэысгы иаргы акэак-

саққәа рыхқәа агәашь ианкьо итәан. Ашьнакба ипұха агәырбұара лыхын асара шкәакәкәа шьуа дтәан.

- Асас чкәын са сахь дмааит, аха анышә дастеит, - [хәа лхәон].

Ачкәын ирашь еикәатцәа иоужьны ашьнакба ионыка иааишьтит.

Ашьнакба ипұха шә-уерск акнытә арашь еикәатцәа анылба, ачкәын дыпырысхызаап хәа дырәагыых асара шкәакәкәа рышьра далагеит.

Ашьныкба ипұхәысгыы иаргыы енынапұшы, арашь еикәатцәа иаауа анырба, зынза рәыршьуа иалагеит.

- Хәкәын арашь дафазаап, арашь амацара иаауоит, - хәа [гәырәас иркит].

Арашь еикәатцәа ус ранахәеит:

- Шәымшәан, ачкәын ага итәз арашь хкын, дакәтәаны дааоит.

Алыгажәи атакәажәи ус анраха, атәыуара иакәытны игәырбұо иалагеит.

Ачкәынгыы арашь ага итытыз дакәтәаны амза, амра еипұш дыкаччо дааиуа данылба, ашьнакба ипұха апұсра деиталагахт. Ачкәынгыы ус дааит. Ашьнакба диеигәырбұаны ачара изиуит. Нас ачкәын ус ихәеит:

- Шьта сыоныка сгәежыыр стахуп.

Ашьнакба днатәаны асалам шәкәкәа иөит анхафы изын. Ачкәын ашәкәкәа аарымыхын ицъыба итәитцеит, ирашь еикәатцәа акәадыр әакәитцеит.

Нас ирашь дәакәтәеит, арашь амза, амра еипұш икаччо иааиваикит.

- Шәымш аабзиахааит, - ихәан, рымзырха дөыкәтны ионыка иәааихеит.

Дшааиуаз, ипұхәыс лыкны днеит. Уа чара изуны, ага итытыз арашь акәадыр әакәырцан адуцәа рахәшьа днакәдыртәеит. Ачкәын ипұхәыс диманы ионыка дыдәыкәлеит. Ачкәын иқыта даналала, чкәынак дипұшаан ионы ддәыкәитцеит упұа пұхәыс диманы даауоит, ачара уы хәа [иаб иеихәарц]. [Ари анраха], алыгажәи атакәажәи иахьгылаз иөеикәыпұсы ицеит.

- Унан, хара ачкәын дхазтадаз, апұхәыс даазгоз? - [рхәеит].

- Шэызбаб нак ицаз дычкэынахан даауоит, - [ихэеит].

Алыгажэи атакэажэи икарцоиз, ачараура нап адыркит. Алыгажэи атакэажэи ани [инеиз] ачкэын ус иархэеит:

- Ихэзиэхэ хачкэын уатэы ипүхэыс диманы дааит. Алыгажэи атакэажэи ажэлар ирархэеит:

- Уатэы хгҕа пүхэыс дааигоит, шэаины хчара шэырееи, - хэа.

Ажэлар еизеит, тацаагацаа дэыкэырцеит. Атаца дааргеит. Саргыы убра крысфеит, крызжэит. Афы санашыы, махаки тэан цыамки аашытысхит. Сышааиуаз сшыацэхыслан, сцыам искиз сымпыцкыан Калташэина ихы иоакэтэеит. Сызкахази хэа сгэаан, амаха искиз ацыам апырхэа ехыагыдыстцаз ацыам иакэымшэакэа Абыхэ Мшэагэ ишыапы иааханы ишыапы пнацэеит. Убри азын ауп Мшэагэ дзыцыркыуа.

АРБАҔЬ ИЕИҚӘНАРХАЗ АХА?

Арпыс бзиақ дышнеиуаз, ихэеит, цлак амца ацраны ишбылуаз днацагылт. Иара иахь иаахаз амахэ мадапшык ыкэтэоуп, ицэи-цэиуеит, амца иацэарц атахуп, аха иканатцара аздыруам. Аёуао икамчы неирызган, амат амца иалигеит, ихэеит. Ианалигатцэка, амат цапҕан, ихэда аёаакэнаршеит.

- Иутаху сахэа, сара абзиара узызуеит! - хэа ианахэеит.

- Усмыцхан, абзиарагы убри ауп! - ихэеит арпыс.

- Убыз сырба, убри сацхауеит, хныкэгагасгы убри узхоит! - ахэеит
амат.

Ишпэиуаз, ибыз тимхыр камлеит, ишаатихыз еипш ахыцэқэа иацхаит.

Амат иканатцаз ихэар, ашхам цысны дыпсуан, имхэар - акгы ихыуамызт.

Амат цеит, арпысгы амца дыкэлеит. Дышнеиуаз хышыцэакэак рёы днеит, ихэеит, арахэ жэпаны измаз уаан урт. Арпыс амат аницца нахыс, адунеи бызшэас икоу зегы иахауа далагеит.

Уажэы атып аёы дтэоуп, хэылбыгехоуп, арахэ агэарлара иафуп, ихэеит. Гэаак италан иоеиуеит, сус-хэдышк каауеит рцыхэаёы, уасак каауеит арахэ рпынцафгы. Ари асыс аин ауп, азфнатуеит:

- Сызланеиуазеи, абарт арахэ зеггы рымшра схы икэуп, исызнагом! -

ахэоит ихэеит.

Ари арҕыс инеиз иахауеит. Ус иштээз ауха ашэатэ? кылст арахэ рфарцы. Ала атэыла арбгауа ашра иалагеит. Абгақэа: - Хнашэышьтыр арахэ рахь, урт еимлых иаагар, ацэаха- жьаха иаанхо шэара ишэфап, - рхэон. Аха уи рдырхауам, арахэ рахь инарышьтуам, ихэеит.

Иеиҕагыланы аиҕашра иаҕуп. Атцыхэтэан лак ус ахэеит: - Шэааи, шэааи, нас шэара ишышэтаху шэныкэа!

Ари арҕыс ианиаха, доатцкьан, иеиҕыккьа икнахаз акэац шьтэа шьапык аарылихын, алақэа иларымцаижьит.

Алақэа акэац анырфа: «Арахь шэмааин!» - хэа абгақэа еитанар-

ҕагылеит, ихэеит.

Ахьшьцэа рысас ииуа рбоит, аха измаануу рыздырзом, ихэеит. Анша, ауха алақэеи абгақэеи иеибырхэоз аацэырганы, ахьшьцэа иреихэеит, урт иеилыркааит, рырахэ иара ила ишеикэхаз. Гэахэас икацаны, итабуп хэа иархэеит. Адэықэларахь данеиха, ахьшьцэа ари еипш абзиара рзыуз цэара акы иртарц иакэыркиит, ихэеит.

- Ак сышэымтар шэымуазар, асыс-хэдыш сышэт! - хэа реихэеит.

Мап рхэозма! Асыс иманы, амға дықэлеит. Има аоны дааит, дынхоит-

дынтцуеит.

Өнак, цэы бзиақэак иман, илцакны цэаҕэара дцеит, ихэеит. Аҕены хэлаанза дцэаҕэон, ахэылбыҕеа ацэқэагы иаргыы караҕсараха амзырха иааталт, ихэеит.

Апшэма ҕадак иман, ихыс-хысуа ацэқэа инарыдгылан, усгыы иаацэажэеит:

- Шэимыргэаккэа дыкам иахья?

- Иахья еипш уацэы хныкэицар, еҕахзыкацом! - рхэеит дара.

- Унан, шэара, агазақэа, амаана шпашэзымдыруеи

- ахэеит аҕада. -

Уацэы анаашалак, узымтысуашэа, ушьапы царкэакэаны уаагылар, узхара

уҕсы ушьап!

Ари зеггы аҗшәма иахауеит, ихәеит, знык-фынтә ракараггы даамхаччеит, иҗхәысггы «узырччоузеи, уара?» хәа акырггы леаалырцааҗеит, аха лылаҗитзом, уацә шар ииуша ауп дзызхәыщуа.

Ц Ашәатә - абга, алашәага. (Ажәабжхәаф изгәата. - Б. Шь.).

Анааша, ацәкәа руакы алымха кыдышышь, аҗсра ишаҗыз ибеит, ихәеит.

Ари еиҗш амаана еиҗзырцааз аеада лтакны, аены цааҗәара дцеит. Ахәылбыҗеа аеада, уаха налымшо икара-уараха, амзырха иааталт. Ацә баҗбаза ихәны игылоуп, ихәеит.

- Икоузеи иахья? - ахәан, ацә наскәеит аеадахы.

- Икоузеи умбои, сыцә иахья еиҗш алымхацә кыдышышь иаагылар, ишыны исфоит ихәеит аҗшәма! - абжы аргеит аеада.

Ари аҗшәма ианиаха, акыр-кырхәа дыччеит. Иҗхәыс җахьяггы агәара лымамзи, «узхыччаз соухәароуп» хәа дааисны дылжит. Зназы дикәацуаз җыша мап-чап ижит, аха лара - «уи ансоумхәа, уареи сареи хацареи җхәысреи шахзеилам» хәа тоуба луит.

- Ибасхәагәышыап нас, сақәшәеит уеизггы, амала уа-тагы хәа азәыр дхамазар, зегг адгалатәуп! - ихәеит арҗыс.

Аҗхәыс даакәгәежыын, уртг зегг адырра рылтан, еизаны иаагылт. Аҗшәма рыгәта даагылеит, илабашья иҗышыҗыргәа. Итацәахны имоу амаза анцәырига, дышҗсуа идыргәышыоит.

Иара моу илаггы иадыруеит, имаза анихәа дышҗсуа, игәырфоит, ашәхымс ахы ныкәцаны, абла таа, ихәаҗшуа итәоуп.

Ус гәырәа змамыз арбаҗь, кәаҗ-чаҗуа иаакылсын, акькы ишәышәуа, ашәхымс иаакәгылт. Ала, агәы кыдгыланы икамзи, акыҗхәа арбаҗь инамцасын, ацыхәа цысхәкәак налнахәеит.

- Иууазеи, иабахәа, хаҗшәма имаза анихәа дыҗсуеит, нас хара хныкәызгода? Уаргы бгахәычык уахәап, саргы сынкыдыгәгәала ақыта срылазаап, ари шҗаузгәамтеи уара?! - ахәеит ала гәааны.

Арбаҗь мзышәа акыр-кырхәа иааччан, ус ахәеит:

- Хәи, уара-мыҗда, ари гәалсс ишҗакауцеи! Сара жәфык ахәса симоуп,

аха зеггы снап акны икоуп, схәатәы харцоит, сыгәра ргоит, хаҗшәма җхәыс-

зацэык лоуп имоу, убригь инап акны дизаамгеит, иахбылтаху длалырха-
фалырхоит, ихэатэуггы-ихэатэымгы илырхэоит, нас ари дхацоума? -
ахэеит арбафь. - Маза ззымчхаз ахаца, иеишьуазаргь иеишьааит, кыкы-
кыкы-ы-ы! - хэа фнатит, амцэыжэақэа авара инанкьаны, аатра инавалейт
арбафь.

- Кох, рацэа сыпсызаап! - ихэан, агьшэма гэаныла игэы аайкэихэалт,
имаза нак интацэахны, аха икэшан игылоу иуацэа-итынхацэа иреихэоузеи,
умхэои нас?

Уи атэы сара акгы сыздыруам, иареи дарей шейдгылаз сырпырцит.

АЦЭГЪА ХЫМТЫР КАЛОМ

Ахак дыкан, хобык апъхацаа иман, ихэеит. Ахобькгы хаца имцацкэан аоны ишыказ, раб арра ацара икэшэеит. Дымцар пьсыхэа амамкэа данаатагыла, ипъхацаа даарыпъхан, ус реихэеит:

- Сара еибашьра сымцар калом, абар амѳа сыкэгылоуп, ишыжэбо еипъш, пѳа дсымам, шэара шэоуп пѳарагы пѳхарагы сзызуран иѳоу, доусы сшэазцаауеит, цхыраарас исышэѳоузеи?

Аихабы даацэажэан:

- Сара убас сылшоит, уара ианутаху, иахьутаху адгьыл аѳы уаашэобьк еикэных маѳэа-ѳытэала иеикэшэаны, аѳы маркѳапѳакэа ирыкэтэаны иухьысыгзоит! - лхэеит.

Агэыбжьанытэ даацэажэан:

- Уара уахьцо мѳа хароуп, зны ахьта уакып, зны - ашоура. Уара ианутаху аамтазы шоурагы хьтагы упъырхагамхо сныкэоит, уаха сылымшаргы, - лхэеит.

Аитѳы даацэажэан:

- Сара сагьреитцоуп, сагьреитцоуп, цхыраарахэагы ак сзыутоу сыкам. Амала, аиааира уманы, уеибганы уанаауа, абра дубараны уѳоуп ѳеи мшык, ибжа разынны, ибжа хьны, уи сара дсыхшоит. Иудырузааит, убри ѳеира узиураны дшыѳоу, уажэымта ширшкэакэоу! - лхэеит.

Ах ипъхацаа ирхэаз дазхэыцит, идикылт, аха абни аитѳы илхэаз иаха игэы акны иааигеит. Дцо даналага, иара зыгэра игоз агэылара ѳакэажэык дыкан, дааипъхан:

- Сызѳаб аитѳы лыбаѳ лтэымкэа даныкало, былапъш лхыз, бара пѳхэыс кэышк боуп! - ихэан, ир драпъгыланы аибашьра дцеит.

Дышнеиз еипъш аибашьра далагеит, мышкэак рышьтахь джэыларѳ иѳанынеиха, ир шмачхаз ибеит, «хаи, анаѳалбеит, сеитцохоума?» хэа данаахэыц, ипъха аихабы ѳцэа шэобьк еикэных ихьылгзеит. Иаѳацаа днарыжэлан инапъхьеицеит. Аха аибашьра аѳыхэа пѳымѳэеит. Ах деибашьуа дышнеиуаз, хьта цэгьак аатцысын, иргы иаргы антэара иалагеит, ихэеит. «Хаи, ажэланѳэеит, сыргы саргы ахьта ханѳэоума?» хэа анааигэахэ,

изџаб агэыбџыанытэ илылшеит ахьта ах'ера. Ах ус аџсгара аниоугэышьа, џэџэала иаџацаа дрыжэлеит, ихэеит.

Иџхацаа реитџбы аоны дахьыказ уахык иаалыгхан, ахшароура далагеит, ихэеит. Агэыла џакэажэ даалыдтэалеит. Ус ах иџха илхылтџит џаки џхаки, афыџагыы рыбџа хьын, рыбџа разнын. Аџакэажэ акы интаџсаны, иныџхьалкын, дџан, рлаџс хьаны икан, оы-ласбак атхны иааганы, ах иџха иналыџалыџсеит. Зыбџа хьыз, зыбџа разнын ахэыџџэа, шэындыџерак интаџсаны, рааигэара амшын иказ иалџеит, ихэеит. Даахынхэын жэлары ирылалхэеит «ах иџха уао ихымшаџыз аласбаџэа лыхшеит» хэа. Ихазымџоз калаџеит. Урт аџакэажэ даарыџхьан, илган, ахшара дзауыз аџхэыс аласбаџэа ахьлываџсаз надлырбеит, ихэеит.

Ахшара дзауыз ачымаџао маџк деиџышэа даныџкала, «сара уао дшыџоу сыџоуп, арт исыдџсало закэызи?» хэа аешьра далагеит, ихэеит. Аха уи дызбодаз, аџакэажэ ашэ даџыратэан, уахь азэгы дналышьџуамызт.

Ус ах дхынхэит, иргыы иаргыы еибганы, аиааира рыманы. Уи аџакэажэ дааипхьеит:

- Иџоузеи, сыџха еитџбы дызбазомеи? - хэа длаџцааит.

- Иџахыузеи, иуасхэаргыы гэытџџагоуп, иуасымхэаргыы иуахауеит! -

лхэан, длеин, аласбаџэа ааган илырбеит.

- Сыхэда хызэыз абри сыџха еитџбы дыжэга, абџымџоак ахьеихагалo лхы оыџыхэхэо дыжэжы, амала, аџэа лџамтэартэ, асы дамџэахыртэ хыбрак лхашэыргыл, - ихэеит.

Ах ихэатэы карымџар калозма, иџха дганы, абџымџоак ахьеихагалаз лхы оыџыхэхэо, лыџсы шџаз дырџит.

Абџымџоак ахьеихагалаз азааигэа лагажэыки џакэажэыки нхагэышьон,

хџылџ дрымамызт. Рахэыс ирзанызгыы хы-џьмакы ракэзан, урт рхала

игэарџуан, рхала игэарлон, ихэеит. Ус, аџьмаџэа руак акыка џэаны ирбо

иалагеит, ихэеит.

- Ҳай, абри зыхкьо еилсыргапишь! - ихэан, атаҳмада илабажэ аакыдхны, ацма дашьтапшуа иҕынеихеит.

Ацмакэа цо, иара дцо, ишнеиуаз, руак аарылтцны, амшын ахыкэ ахь ахы археит, ихэеит. Ишнеиуаз, аҕслымзра ицыхэхэоз ашэындыкэра инахагылт, ихэеит, уа итатэаз ахэычкэа ацма анырба, азаракэа реиҕш, инацеибахэан, акыкакэа рцэара иалагеит, ихэеит. Атакэажэ-гызмал амшын иалтаз ашэындыкэра акэзаап аҕслымз иалыкьны иамаз.

Ари еиҕш дызкэымгэыҕуаз ахазына аниба, даҕырцуазма, ахэычкэа зтатэаз ашэындыкэра дацалан, аоныка иааигеит, ихэеит.

Атакэажэи иарей лалаган, зейҕа рылымшоз ала абарт аыцыа раазеит, ихэеит. Даргы абзиақэа ракэхеит, ихэеит.

Ус ишыказ, атаҳмада даачмазаахан, аҕсрахыы ихы ирхеит. Дыҕсуа даналага, иаазамтацэа аыцыагы даарыҕхьан, иуасиат реихэеит.

- Дад, уара - ихэеит, ачкэын иахь ихы наирхан, - уаҕхьака а-ус хьамтақэак урыниараны укоуп. Абна схыбра иалатэахыуп аы-камчык -

акы еикэатцоуп, егы - каҕшьуп. Уанааилахэо аамтазы ашитэ-шитэхэа урт ныманца, нас икалоу убап! - ихэеит.

Иажэагы даалгеит, атаҳмада дыҕсит. Ачкэын даалаган, дзаазаз атаҳмада ишиқэнагоз ала иҕсыжра каицеит.

Мызқэак ниасхьан, ҕенак ачкэын шэарыцара дцеит, кыр аамтагы дзаауамызт, ихэеит. Атакэажэи алыгажэи аши абыстеи ларцон, еиманы амхыртахы ицалон, атыҕха лымацара аоны дахын, ихэеит.

акэажэык дааин, даалыдтэалан ус лалхэеит:

- Нанхеит, шэзаазаз иқэацэыжэ шэышпанахеи, ишэылшартэ шэыкоуп, башья дҕаць-пцаьуа дэыуаахатаха ддэыкэуп, уи ианитахха, зейҕшыкам аоны шэыргылоит, башья данааилак, убри идца! - лхэеит.

- Ҳай, егысабхэатэҕкеит, сара сызтахыз бара бакэзаап, сашья дшааилак

иасхэоит, схэатэы дышпыхыҕари! - лхэеит аиахэшьа.

Шэарыцара ахьынтэи лашья данааи, днаидтэалан аоны аргылара шылтахыз иалхэеит.

- Иаузеи, ихамоу макъана иҳазхоит, ҳахъзар, афынғы қаҳцап, агэарагы кэҳаршап! - ихэеит аиашъа.

Аха аиаҳэшъа афны ҳмыргылар калом ҳэа дықэгылт.

- Ибзиоуп нас, зегъы иреиъбу хзыкамцаргы, Ҷыцк ҳнапы аҳаркып! -

ихэан, дақэшаҳатхеит аиашъа.

Адырџаены ахыбра дналапъшын, икамчы еиқэатџа аалихын, иман амшын дынхықэгылеит, ихэеит.

АҶеџхэа камчыла амшын данынхысла, ацқэырџақэа еимгэҳэаны, рашъ

еиқэатџа дук аатыџрит, ихэеит. Ииулак аџэра наҶацаны, днақэтэеит. Зны

ажэџан ахъ ицеит данкъаны дашъырц, зны амшын инхыхэашалеит,

даҶазныхгы шъхатэыланза иназеит, аха арџыс акгы имыхъит, аҶыбџа

далиаазшэа дақэтэан, ихэеит. Егъи атакэажэ-гызмал аҳ ипъха лычкэын

арашъ далыршъырц акэзаарын ус зыкалцоз, аха иара акгы имыхъит.

- Иутахузеи, уара? - иазцааит арашъ.

- џнык сыргыларц сашътоуп! - ихэеит иара.

- Уца афныка, унеиаанза икалалак убап! - аҳэан, иаргы напъан, амшын иналапъалан, инцаакэкаала ицеит.

Арџыс дхынхэны афны дааизар, уаҳа зтахым фын дук еихачапъа игылоуп, ихэеит.

Иаҳэшъагы даатынчхеит.

Ашэарыцара иашъцылоу иҶеизакэкуам, арџыс дықэлан шэарыцара деитацеит, ихэеит.

Атакэажэ даакылсит дгэыцхэы-гэышъуа, иашъеи иаҳэшъеи дрыцэны-

мхоушэа лҶыкацан.

- Иббоума, нан, сара ишэабжъызгаз иалцыз! - Шэыџны еихачапъа,

икэыччаауа игылоуп, анцэа шэыџнаирџацааит, сара сшамкэа сызшаз! -

хэа дныхэа-ныпъхэеит. Илзыырџлак, рыуа гэакъак лоуп, ихэарын.

Атакэажэ дцо даналага:

- Зеипшыкам аоны шэыргылт, аха акызатэык агыуп! - лхэит лара.

- Уи закэхарызеишь? - дцааит агъхэызба.

- Изакэызеи бымбои, Ашэуа бъыыц хэа акы ыкоуп, уи ахала ашэа ахэоит,

шэыфны иахагылазар, зегы ицъаршыо еитахэатэны икалон, уи

аншэымпъшааггы икашэтцаз акгы иапсам, ибжоуп! - лхэан, дфагыланы

лыфныка дцеит Агъхэызба лашья данааи, атакэажэ ирабжьылгаз иаацэырганы иалхэит.

- Ашэуа бъыыц ааганы хэфны ианахоумыргыла, сара уи фнуп хэа уаха сыфнагылом! - хэа тоуба луит, ихэит.

- Уи Ашэуа бъыыц хэа бзышьтоу аагара удафуп, адунеи гыгшэыгс икоу

зегы иара иакэшаны ирыхчоит, рымпанка икэлазгы еибгала дрышьтуам!

- ихэит арфыс. - Ианыбмуза, амфа сыкэлоит, аха абарт аус шэартакэа бабжызго дыздырузар цэгьамызт, санзымааггы сыштахаз бдыруз! -

ихэан, днеин ахыбра иаалихыит акамчы агъшь. Иманы амшын дынхыкэ-

гылан, ианылтеикша, фагъхья арашь фафрылт, ихэит.

Дфакэтэан, агъкарахэа ддэыкэлеит, ихэит. Ашэуа бъыыц ахыказ дазааигэахо даналага, арадио еипъш, абжы иахауа далагеит, ихэит. Ирашь дзыкэтэаз ааизхьяпъшын ус ахэит уафыбызшэала:

- Уахэа тфэыцэааны, убжы фейтыхны иаасыкэырга, ушьхэа насырбаны

«чоу» хэа уфынаха, даара хэахамкьар, уаргы саргы абра хтахоит!

Иахэа тфэыцэаа, артэаахэа дыхэхэаны, ифы ишьхэа нарбаны ифанынеиха, пъырхага имамкэа Ашэуа бъыыц акынза дназеит. Нас иара аамцарсны, абаскатэи гыгшэыг, хэаза-маза иказ дрылтцит, ихэит.

Има акыта даналала, абжы хаа рылафуа иалагеит, ажэлар гылан, изакэызеи хэа иеизцаауеит, ихэит. Иман дааин аоны фыц иргылаз инахаиргылеит. Иара мцахэыцэа убри еипъш ашэак ахылцуеит, мфара-

мыжэра сазызырфландаз ухэап. Арфыс иахэшьяггы даатынчхеит, ихэит.

Арфыс дзышыцылац акэын, шэарыцара дцахт, ихэит. Атакэажэ-гызмал лфыналхан, агъхэызба лфы даакылсит фагъхья.

- Анхара-анцыра бзиа кашэцеит, инашэыгзааит, аринахысгы сара сеипш шэызтаху азэыр дыказаргы дшэыгымхааит! - лхэан, даараза дрызгэакзауашэа лэыкатан дцэажэит, ихэеит.

- Нан, баргы бызбабуп, цэара бхы бырхозар акэхап, шэыонра бзиа ныкэызгаша, башья пцхэыск димазар бзиан! Шэара шэыонра иакэнаго Ахан-ипцха Ханифа лоуп, нан, башья насыпц иаурц бтахызар, убри дизаага! - лхэан, дцагыланы дцеит, ихэеит.

Ахэылбгыча лашья данаагэарла, днартэаны ус иалхэеит:

- Ихамоу зегы акашэа исыпцхэазом, Ахан-ипцха Ханифа хаоны дыонагыламкэа! - лхэан, апцсшьахацэкэа илымтеит.

Арпыс икаитцахуазыз, мап ихэаргы ишамуаз идыруан, ихэеит. Ирашь амшын иаатганы, дакэтэеит, ддэыкэлеит. Дандэыкэлоз аены иахэшьа ус леихэеит:

- Сара сцоит, аха сзаар калоит, сзымааргы калоит, бара быбзиаз, амарца! - ихэеит.

Зака дныкэахэаз здырхуада, хараза днаскэахэан, ирашь аахэахэын, уафыбызшэала ус иаацэажэеит:

- Убри еипш атыпц афы хнеираны хакоуп, арашь хазхынхэуам, амала ихахэша хахэаанза угэы камыжкэа, уахэнеиуа унеи! - ахэеит.

Абэарахэа ашта инталеит, ихэеит. Лара асоф дахыкэтэаз илбеит, азэы дшааиуаз.

- Хаи, уабатэи уаф пцагэоу уара, имцаа-импшаа хашта италаз? Ушызбо ухахэааит! - анылхэа, арашь дшакэтэаз дхахэны, адэы даакэхеит, ихэеит.

Ишыкалах сеидроу, аха арпыс иахэшьа адырра лоуит, ихэеит, абас ауп башья дтахеит хэа. Илахаз дарпсит, дарбзахеит, икалаз зегы лхы иавылбоит, ихэеит.

Фызак даашьтыхны, хатцамацэала лэеилахэаны, амца дыкэлеит ихэеит.

Ашта данынтала, лашья ирашьи иареи, уафеимшхара, ихахэны иахыгылаз дларгэыдыпшылеит, ихэеит. Илзымчхакэа ацэыуара далагеит. Ёыла

дыкамзи, дахъеыжэыз лылабырзкэа ак разынны, егы хьны илғышэшэон,
ихэеит. Ахьи аразни каҕсо мацара, лҕы ахэда ианаахыооы, Ханифа
дахьтэаз илзымчхазт, аҕхэызба дрыцхашьаны, афырхэа асоф даалбааны,
лҕаалхеит, ихэеит.

- Бееыжэт, иашьа дбоуеит! - лхэан, дааеыжэылхит. - Абри игылоу аеыуао дшыказ
дҕалааит! - анылхэа, арҕысгы иҕсы талан, адыххэа дылҕеыжэҕеит, ихэеит.

Иашьеи иахэшьеи анейбаба, еидтэыуало, даара игэырҕшаагахеит,
ихэеит.

Ахыыкгы еиманы аоныка ихалт. Аҕшэма ҕхэызба Ханифа, лҕахцэа даарыҕхьан:

- Сара сынасыҕ саниеит, абри арҕыс сгэы далнахит, мап шэымхэозар, сиццоит! - лхэеит.

Атахцэа гэырҕан чара руит, жэра руит, ихэеит. Ханифа дцо даналага, илатэаз ауаа
лыццаны, амоа дыкэырцеит.

Рыоы иахылт, инхоит, интцеит ибзиахэха. ҕытрак ашьтахь Ханифа, «абра рыцхарак
ыкоуп» лхэан, ауааы длышьтын, лхаца иабду ах даалгеит. Уаанза еилылкаахьазар
акэхарын, ах длартэаны, икалаз зеггы ахы инаркны аҕыхэа акынза иалхэеит, ихэеит.
Абжымоак ахьейагылаз ижыз ланхэагы даалгеит. Уи дылкэабеит, длышьшьит,
деилалхэеит, абри акара анышэ иафахьаз лассы лшьара дыкэлеит, ихэеит.

Абас зеггы еибганы иахьейабаз ахатыр азы чара руит, жэра руит.

Нас цьоук рышьтын, цэгьарас иказ зеггы рзеитцакэакэаз атакэажэ-
гызмал дааргеит. Уи дшэаны акэара деитцасуан, илҕеиҕшхоз лдыруазар
акэхарын.

Арҕыс дѳагылан: «Шэца, суахьад шэнарылаҕшны, урак аарылганы исзаажэга!» хэа адца
каитцеит.

Издитцаз ауаа цан, ирызнымкыло, урак ааргеит. Атакэажэ-гызмал днаган, аура аҕыхэа
дладхэаланы, иаурыжыт, ихэеит. Ацэгьаршфы, атакэажэ-гызмал уа далгеит.

акэажэык «Саунау! Саунау!» хэа лнапыла-лу шлыргьежьюаз, кэтаҕык лкалт инаншэалеит.
Дгэырҕацэа даакалан, инаганы лшэындыкэра инталцеит. Лхаца атахмада дыкамызт,

данааи, акэтабь исырбап хэа лшэындыкэра ашэ анаалырт, чкэына хэычык дшашаза акэтабьцэа дагэылатэан.

Атакэажэи алыгажэи ргэырбьара хэаак амазам, аха ирура рыздыруам, ауха ус идыршеит.

Адыршэены ашыбыжь атахмада цэафэара дцеит. Ашыбыжь хало ианалага, ачкэын «баба ихэы сымгар зуам» хэа даагылт.

Атакэажэ лхатца ихэы рхианы ачкэын хэычы инаилтан, иман дхээр-пцсаруа, атахмада дахыщэафэоз амхы агэашэ афэы днеин: «Баба, уааи!» хэа ибжыы наиргеит.

- Сара бабас исымоу аиха умоуааит! - ихэеит атахмада, аха агэашэ илагылаз афэытра дакэымцит.

Атахмада днеизар, имдыри, атакэажэ икалцаз ихэы акэын, длатэан изхара ифеит. Иттыныжэга аацэыриган, ахара дналагеит.

- Сара сцэафэалал! - ихэеит ахэычы.

- Мап, ацэафэара макьана иулшарым, акыс камбашькэоуп ицаку! -

ихэеит атахмада. Аха ахэычы имукэа ацэафэара далагеит.

Ус ацэафэара дшафэыз, нышэхээрпцк хышэтны инаикэхан, дапахеит. Атахмада дыпцшааит, дыпцшааит, аха ачкэын хэычы димбеит. Икаитцахуазыз, дмида-гэидаха аоныка дхынхэит.

Апцш ыкэыхэхэ ианаа, атахмада арашэара дацалт. Драшэо дышнеиуаз иеага афэы анышэхээрпц илафэапан, иаанархэит.

- Ари сара, Мытаташь соуп! - ихэан, ачкэын хэычы анышэхээрпц даавцит. Атахмада акы иеипцшымкэа дгэырбьеит, иара уатцэкьа диманы итакэажэ лахь дхынхэырц итаххеит. Аха Мытаташь даагылан ус ихэеит:

- Баба, ухтырпца сутар, сцаны абни ацэа фыхны, иузаазгоит!

- Хаи, дадхеит, ани ацэа фэххыр калоума, адауы итэуп! Афыхра ушафэу уанақэик, уаргыы уишьуеит, саргыы сишьуеит! - ихэеит атахмада.

Аха ачкэын хэычы имукэа, атахмада ихтырпца иманы, ацэа дыкэлеит. Афыхра дшафэыз адауы дааитцагылеит.

- Уарбан уара сцэа ҕызхуа? - дыхэхэит адауы.

- Дарбан умбои, Мытаташь соуп! - ихэит.

Адауы ари еипш ахыыз имахацыт, ииура изымдыруа даалак-оакит.

- Цэакэак сзылбаашьт, амла сеикэыцэоит! - дкаит адауы.

Мытаташь абаа-маакэа, ахэаҕса-маҕсақэа, акэрышэқэа ухэа уао иҕахыы изнамгоз изылбааишьтит. Уи адауы даргэааит.

- Уи акара ухацазар, аоа кны, аза рышэшэа! - хэа ҕитэуеит адауы. Аоа

кны, аза анааирышэшэа, дзықэгылаз наитцаҕтэан, атла далкыаны

иҕылеихеит. Дышлеиуаз адауы дааимтасны дикит, дима аоныка дцеит.

Атахмада, ҕсрак зыхыыз иеипш, ихы дасуа, игэы дтасуа, аоныка

дхынхэит.

Мытаташь адауы ионы дыкан матуоык иахасаб ала. Адауы ескынгыы

дшэарыцо абна дылан, ачкэын хэыч ихала аоны дахын. Өнак зны аоны

дыоахэмаруа дшыоаыз, кыыбжык иахаит, ихэит. Ауатахқэа еимдо

дышнеиуаз, иреихаз акы аҕы дауык хэагэыжыла ацэардаҕэы дшықэҕахэаз

ибейт, ихэит.

Амлеи азбей иаргэакэуаз адауы, ачкэын даниба, ичааргэыбзыҕны ус

ихэит:

- Уааины сузоушьтуазар, соушьт, уҕсаанза ухныкэгага устоит!

Мытаташь дымшэакэа адауы днеихагылан, ииулакгыы иҕахэагақэа ҕитэцэеит. Адауы

даныоагыла, ачкэын хэычы дааипшхан, аехэыцқэа хҕа иеипшшымыз иитеит, х-шьанцаки

х-еихымцаки нарыццаны.

- Адауы данааиуа, уара аоны удэылкыаны унаскыа, иарей сарей айқэҕара халагоит,

машэырк ухыыр калоит! - ихэит зхы иакэитхаз адауы.

Иара ус иагыкалеит. Мытаташь дхэычнатцы дызмаз адауы дааиуашэа аниба, дигыллоушэа катцаны, диаоҕкыаны дцеит. Ари игэиҕанзамкэа аоны данааоаха, егыи

иҕырианы дгыламзи, даацэыркыан, аиқэпҕара иалагеит, аха рацэак дадымхалт,
ацэардаҕэы иқэҕахэаз адауы дааааит, иаҕа дышыны дылкажыны, ихы ахьхаз длылабга
дцеит.

Мытаташь пьытракгы уа дыкан, нас иитахқаз амацэахэқэа аашьтыхны, дцеит, ихэеит.

Амса даныланы дышнеиуаз, ах иутра зыхьчоз днарыдгылт.

- Амла сакуеит, шынкак сышэтондаз! - хэа дрыхэеит.

- Ах иқьаҕиа ашынкақэа пьхьазаны имоуп, иустар сақэзуеит! - лхэеит

атакэажэ.

Ус ишеицэажэоз алыгажэ даарыхтыгэлан, аоныка днымсахигеит.

Атакэажэи иарей еицхыраан, криҕартцеит, кридыржэит. Дара ркынгы даанхеит иара.

Ус ишыказ, алыгажэи атакэажэи зутра рчапшьоз ах ипҕа еитцбы хаца

дишьтуеит хэа жэлары иаарылаоит. Шьтышыас илитозгы уи акэын: жэлары

зегы еизаны ах иашта ианаакэгылалак, лара цэак налыркны даурышьт-

узаарын, зегь дрыхэапш-рыхэапшуа дышнеиуа, ацэа згэыдылтцоз - убри

иакэхон лхаца.

Ах иашта иазымкуа жэлары еизаны игылан, Мытаташьгы убра дрылан.

Ах ипҕа ацэа лыман дшааиуаз, Мытаташь даагэатаны, инеигэыдылтцеит.

Ари ах игэы иалсит, имахэхаз дзеипшроузеи, деихьыжэ-еикэыжэ, дрыцхахэха, аха
икаитцахуазыз, знык иҕы иаирхэахьан!

Қэацэыжэк ааилышыны ирыздыргылан, убрахь ионалт ипҕхэыси иарей.

Иамырк-амрышьт инапы иқэыргылан ииаазоз ах ипҕа, уажэы арацэа лгэыцатата,
лыфара иаг, лыжэра иаг, лқэацэыжэ дыфанан, ихэеит.

Ус ишыказ, изыхкьаз уафы изымдырзо, ах иблақэа неихышэшэа ицеит.

Лада рхэеит, сада рхэеит, итахцэа икарымтаз акгы ыкам, аха хэарта

имоуит.

Ашьтахь агэра ргартэ ирахайт: а́еа цэры шьны, абаққа абақлаша тыхны, ах иблаққа ирыхтэалазар, дыбзиахоит хэа. Ах имахэцэа айхабацэа даарыпхьан, абри ахэшэ сзышэпшаа хэа адца ритеит.

Амахэцэа рееикэыршэаны амға иқэлеит, ирпшаароуп а́еа, насгы итэрызар ауп, нас иршыроуп, абаққа иртырхроуп абақлаша, уи мырзытыкэа иааргароуп ахтны, нас рабхэа ила ихыртэалароуп.

Аныхэла, Мытаташь ионы дааин, иаацэыригеит иматэахэқэа. Ашьанцеи айхымцеи анаанинкыа, зеиуа итахыз арашь пцап-пцапуа иапхьа иаагылт, ихэеит. Абъаахэа дыфэыжэлан, ддэықэлеит.

Дцо, дцо, бжы шьхакы дырхытны, ааба рфы даннеи, цға змамыз ашэарах рацэа дрықэшэеит. Урт зегь еизцаны, пцстак итацаланы, даатэеит, ихэеит.

Ах имахэцэа афыцагы, уаха рыламкэа иаапсаны, итэар изымгыло, амла иаганы, ишаауаз, мцак хэажжаза ишеикэыз рбеит.

- Хаи, абрахь хнымфохытцып! - рхэан, уахь инеит, ихэеит.

Инеизар, азэ аныха чапэа иеипш дфызфызэуа дгылоуп, Мытаташь идукылоу дабакоу! Илаиртэан, кырфэеитцеит, кырдыржэит, нас «цаара пхашьарам, шэзышьтоузеи, шэабаказ?» - хэа дрызцааит.

Абас, абас ауп хэа иаацэырганы иархэеит: а́еа цэыры абақлаша ишашьтаз, иззыртахызгы рабхэа ах шиакэу, уи длашэны дшышьтоу, ирмоукэаны хынхэышыа шрықэым.

- Уи сара исылшоит, амала сара ишыстаху шэныкэозар? - даацэажэеит аимахэылацэа ирзымдырыз Мытаташь.

- Ихадутцоу закэызеи? - итааит дара.

- Шэзышьтоу пшааны ианшэысталак, шэфеааилыхны шэасымцагылар, шэжэашэақартан адамып аныстоит! - ихэеит иара.

- Уанацалбеит, уи казымцода? - рхэан иакэшахатхеит.

Ашэарах еизцаны имамзи, дара зышьтаз а́еа цэыры аарылхны, инаритеит, иара ишитахыз еипш, адамыпгы нарынцаны, рымға инықэитцеит.

Аймахэылацэа хынхэит ахтныка, аухатэка абаолаша рабхэа иблакэа ианхыртэала,
дҕыхазшэа иблакэа хтит, анкэа дшыказ еипш даакалеит.

Ах дацэцеит алашэра! Ари гэырбэара духеит, чара руит, жэра руит. Фымш
аймахэылацэаггы хызы ргеит, рабхэа изы уао илымшац рылдыршеит хэа рызбахэ
иахыгэхауа, ажэлар еимпит.

Мытаташыгы аоныка дхынхэын, иматэажэкэа ишэцаны, ах иаштахь
днеит ачара аены, аха амзырха дталар, деигэыдыртцар хэа дшэаны,
агэараанда дадгыланы дрыхэапшуан, аймахэылацэа рыхэдакэа рнапкэа
хыибашыны, инеи-ааиуа ашта икэын, аиааира ду згаз дара ракэын усгы.
Ачара еилагеит, ажэлар ыкэцит. Мытаташыгы дхынхэит икэацэыжэ
ахь, ипхэыси иарей рыцхэхэа рыоны иааонахеит, ихэеит.

Енак Мытаташь адауы иитаз амагэахэкэа аацэыриган еитеихыишыит, ихэеит.
Адыххэа ирашь маркаца иапхэа иаакапэеит. Иаргы деилахэа-
еилаца даакалеит.

Адыххэа дыфэыжэлан, «уа мшыбзиақэа!» хэа ах иашта дылтаххит,
ихэеит. Аныха-чаца еипш, дбэаз-бэазуа данаафэыжэц, иахзааз дызустда хэа
зегь ихэапшуеит. Ахан дыохалан, ах дибейт, умахэцэа ахфыкгы урыпхьар
ауп хэа диацэажэеит.

- Фыца роуп сара сымахэцэа, ахфык даласцом, уи рыцхак иоуп, егырт дрываургыларгэ
дыкам! - ихэеит ах.

- Ахфык дагсамзар, уикэатц, егырт афыца абзиақэа урыпхь! - ихэеит ахтны имфыхыцыз
ахатца.

Ах имахэцэа дрыпхьеит. Ашта иазымкуа ажэларгы еизаны игылоуп, ихэеит.
Аймахэылацэа ари ахатца данырба, дырдырит, афеа цэыры рызтаз, адамыб рнызтаз иоуп.
Ипсыр моу рмоуа ирцэымыбхеит, аха макэана арахь изаарпхьаз рыздыруам, ихэеит.

- Ажэлар, шэыххызгеит! - хэа Мытаташь даакэгылеит. - Арт аймахэылацэа мыцхэацэоуп,
афеа цэыры зыпшааз сара соуп, ирытан ианосыжэуаз ржэашэакэартаны адамыбкэа
рнысцейт! Амц схэозар, еилыхны шэрыхэапш! - ихэеит.

Иааилыхны ирыхэаҕшызар, имоашахуа иҕаҕаза адамыҕкэа рнуп,
ихэеит.

Арскак зылшаз, уажэраанза иатэарымбоз ах имахэ еитцбы Мытаташь шиакэыз уа
еилкаахеит, ихэеит.

Ах дгэырҕбан чара иуит, жэра иуит. Инхара-интыра зегь имахэ еитцбы
итеит, «сара саныкамло аэны, ахра уара ишутэхо удыруаз!» хэаҕы
нацицеит.

Мытаташь ипҕхэysi иареи ақэацэыжэ идэылтцны ахан ахь иааит, аха рымацараҕы имааит,
ицан ах иутра зыхьчоз алыгажэи атакэажэи ааргеит, урт Мытаташь ианаззеи иабаззеи
ракэзаарын.

Фыцья аишьцэа ыказаарын до, иҕархеит, рхы рызныкэымго иалагеит,
руазэк дхагашэа дыкан ихэеит, еҕьи дкэышын. Акэыш дахьцоз ахагаҕы
дигалар акэын. Идэықэлан кыр цьара инеит, аха рхы ахьныкэыргарыз
егьрымбеит. Ус ишцоз акэымкэан, дауык иҕы инанагеит. Уи дуафыцэгьан.
- Шэабаказ? - хэа дразцааит, ихэеит.

- Хара хмацүцэоуп, ххы ахьныкэааго аабар, хаагылоит! - рхэеит дарҕы.

Иаанкылан имоуп, ихэеит до, иара цьара дцон, мчыбжык дзауаамызт. Данцоз ус
реихэеит:

- Сара саанза, азэы ацьмакэа хьчала, азэы сан есыхэылбыҕеа зыркэандала дкэабала! -
ихэеит.

Иара дахьцоз дцеит. Акэыш ан лыкэабараҕы даангылт, аоны
даансыжыыр ан цьара машэырк лзиуеит, ихэан. Ахага ацьмакэа иманы
дгэарцит. Ацьмакэа иман дышнеиуаз, аха ртык шкаршэыз ибеит, ихэеит.

- Сара сықэлан исыршэшэап, шэара шэасны ишэыкэшэа, - ихэан,
ахатла дықэлан, арышэшэара далагеит. Ацьмакэа аха нрыжьюазма, ирфеит

до, данаалбаа, ирышэшээз зеггы рфахьан. Дгэан, аиха рыхха ишьтыхны даарылагьежыын до, акы ада зеггы нирцэеит, ихэеит. Уи ак зынижыызгы уи ауп, ҳак шнеиуаз атэыџа ибжъахазаап до, «абри иадамразеит акэымзар, зеггы сзакэшэозаарын», - ихэан, до, иаанижыит, ихэеит. Уи иаанхаз иманы аоныка дааит. Икалаз аацэырганы иашья ианиеихэа: «Ҳаи, рацэа хтаурхеит!» ихэан, даара хьаас икаитцеит.

Ус ишеит, до, анша акэыш ацьма затэ иманы дцеит, ихэеит. Ахага даагылан, қэаб дук азна азы ааиршын, адауы иан илага илалықэйтэеит. Лыц анхнарцэыжы, дысхыччоит хэа атаххэа лқышэ даатасуа, атакэажэ дишьит, ихэеит.

Ахэылбыгеа акэыш ицьма затэ има данаагэарла, ахага длеипылан, ус иеихэеит:

- Атакэажэ дыскэабейт, акыр-кырхэа дшысхыччоз!

Акэыш длеины длалыхэапшызар, атакэажэ дабакахыу, дыпсхьеит, ихэеит.

- Ҳаи, рацэа ҳақэухит! - ихэан, рхы ахьхаз идэықэылт. Ицо ианалага, рыпшэма ионы абџатэы шэы ҫазаарын, ахага длеины, иааҫыхны, даталт.

Ицо, ицо, ишнеиуаз, икьакьаза иаашейт до, ишныкэоз еитахэлейт.

Ианыхэла цса цлак амтаҫы рыпхьара наргеит до, акэыш «адауы дхашьталар дхэхьзоит!» ихэан, аҫса цла дықэлейт. Ахагагы ашэ дшатаз дықэлейт, ихэеит. Ашэ нак-аак амахэтакэа инарықэйтцан, дықэианы дыцэеит.

Егы убра ауа ахабла зеггы абри атцла амцан ныхэарак рымазаап до, ачыс, афатэ, ажэтэ, адунеи крыказар зеггы рыманы, агэыркьхэа иаакылсит. Аныхэара ишаҫыз ашарахь иеихейт до, акэыш дахыкэтэаз атака ацэашькэа бьаза ибейт, ихэеит, аха иеыртсны дыкэтэоуп, иеиртысзом.

Ус ахага дааҫыхан, ихэымцъар аапъыртланы, ачхэра ларықэйтэеит, ихэеит.

- Анцэа уара! - хэа цака игылаз зеггы иашьапкра иалагеит, ихэеит. Уи ишафыз, дзыкэтээз ашэ лоуижьын, иларылеитцеит до, ишымгэыҕзоз ашэ анаарылаха, дасу рхы ахынахаз илеимбҕыжэаа ицеит, рыфатэ-рыжэтэ зеггы атла иламтажьны. Ахага афырхэа длалбаан, ихэеит до, ахахаихэа акрыфара дналагеит. Акэыш дналбаан, жьыхэтэак аашьтихын, днацхаит, аха дымтэакэа, иашья диман идэықэлон еипш, адауы даакылкьан, акэыши иареи еитцагыжэ иааикэҕеит, ихэеит. Егырт еидыҕсылаха аикэҕара иафуп, ахага дтэаны акрифоит, ихэеит.

- Адауажэ, стэан коумтэан акэымзар, уама уақэсыршэап! - ихэоит ихэеит.

Акэыш ииулак адауы дигэтасуа мацара, ахага иааигэара днацаны, итэан икаиртэеит, ихэеит. Ахага дгэаны дааткьеит, аоны ифаз аихатэ шэы аашьтҕааны, адауы ихэда нарбаны, афьлаирхеит. Ауаса ахэда анҕырко еипш, ихэда ҕжэаны дылкаижьт.

Иара длатэан изхара ижэит, изхара ифеит. Нас иашья днаишьтаргыланы аоныка дхынхэит.

Ажэытэ аймцэара, акэылара ыкан, ихэеит. цьоукы иашьаки еихэшьяки заны иртиит. Иаазхэоз афьцагыгы ааихэеит.

Енак аҕшэма «уаала» ихэан, аиахэшья дааныжьны, аиашья диманы агафа икылсит. Амшын ианынхықэгыла, х-матык аатыцны иааин, рёыркыакьаны амцэышэ инталеит. Аоныка ирыманы иааит.

Ианааи, аҕшэма днеин, аехэшья лхы ларханы дылкнеихан, аматкэа лирсит, ихэеит. Аиашья ила дшабо иахэшья амат дырфоит, ихэеит, аха иеирцысыр иаргыы дишьуеит.

Быжь-лагьанк наган илыцаиргылт. Ацалз илылцны ицоз зегь артэит, аха егырт алагьанкэа зеггы иркылсит, ацыхэтэантэи ада. Нас убри ианыз неиган, ишаны ашьушьақэа иртеитэеит, ихэеит. Егыи ари уафшьыгазаап.

- Астол ханахатэа, - дцэажэон аиашья, - аҕшэма дфагылан ихаштыз чыск ааигарц данца, сара схэы ауафшьыга шалаитцоз збахьан, схэы снахан иара имтасыргылан, иара ихэы саахан, сара иаасымтасыргылеит. Дааин

ихэы анифа, иара дхышэтны дылкахан, дыпсит. Хтакны хазмаз данпсы,
сахэшьа дахкнахаз даакныхны, уа днышьтацаны, сара схы ахынахаз
сцит. Сышнеуаз, пшьык ачкэынцэа сара исыкэлацэаз срынцит.
Хахэыкгы хаиманы хашнеуаз, адуней азна арахе змаз азэы хиднагалт.
- Шэааи! - ихэан, химан ифэинеихан, арахе зтеицалоз абаа ду хтацаланы,
арахе хрылеикит. Ауасакеа руак ишьын, амца илакэыжыны икэианы иаргы
ифцит, харгы иахэцитцит. Ауа ацэара ианакеахк, ссызцэа сапхьака
инаскыаны ишьталцит, сара акэындыхе ахь снаскыаны сышьталт. Апшьама
данаафыха, апхьа ишьтаз ссызцэа азэы дааихан, деимфэжэжэаны дифцит.
Деитацэо, деитаапшьуа, икаитцац кацо, ссызцэа апшьыкгы ифцит.
Уажэшьта сара скны дааин дыкоуп, дыцэан данаапшь, сшифо здыруцит.
Иара даныцэа, снейн иеихатэы лабашья ахькыдгылаз иаакыдхны, амца
илакэцаны икапшьшьза исыршит. Иара блазатэык акэын имаз, аихаршы
лтакшаны ибла аатысхит. Нас арахе срылалан, ссыстэахт. Анша, иара
дхэазаны, ииулак абаа ашэ ааиртит. Ауаса итыцуаз акакала еипхьы-
шьшьааны идэылижьюан, уи зыкаитцоз, цэара сицэцархэа дшэаны акэын.
Ауа ауаса иахэцитцаз ацэа ахькажыыз иаашьтыхны иаасышэхасырцит,
нас ауаса ахьцоз срылалан, пшьынапхьа сдэыкэлит. Сыбжа инапы
аакэишьит, аха суасаз цышьаны дсыламкысит. Ус апьсрада мыцэа
сымамкэа сышнеуаз, кытак афэы снаагцит. Уа инхоз ауаа шьахэкеак
ракэын, сыпсы еикэдырхцит. Аха уа саанымгылт, сахьаныцыз сцарц ауп
истаху. Сцаауа, сыпшаауа амца сшыкэыз, агафа сыкэнагацит, сышнеуаз
аматкэа ахьтыцыз атып афэы снаагцит. Сахэшьа рыцха дысгэалашэан,
слабырзышуа сыштэаз, матык амшын ифалцын, сара сахь афаанахцит, уи
бфьыцк афыцакын, иааган сапхьа иаакаршэны, иара амшын илалахэаша

ицеит. Абъыц акы ишамааназ здырит. Исыман сѣасхан, сахэшьа
дахынсыжъыз сааит. Сахъааиз сахэшьа дшынсыжъыз убас дышьтан, амат
шхам лцѣа-лжъы иахъалаѣыз акнытѣ лассаамтѣ дыбжъымсузаарын. Ага
бъыц искыз лхы инаркны лшьапы акынза ианыналхъысшь:

- Хѣи, сышпѣацѣаз! - хѣа даакѣтѣеит сахэшьа.

Нас хнапкѣа еибаркны хдѣыкѣлеит хазныцыз адгъыл ахъ.

Инхон-интцуан хацаки пѣхѣыски, ѣыцъа ахѣычкѣагъы рыман. Аб

ашѣарыцара бзиа ибон, дхысыргъы ихы амала икашѣымызт.

Ѣнак шѣарыцара дынтыцит, аха, ипѣылах сеидру, шѣарахк ипѣыхъам-
шѣеит. - Аѣны снапы ыркало снейр аткыс, ардѣынакѣак сшьыр, ахѣычкѣа ирызназгар,
иеигѣырѣап! - ихѣан, апѣсаатѣкѣа шыуа дшааиуаз, ардѣынак ишѣакъ накѣикит.

- Сара усмеихсын, - иаацѣажѣеит ардѣына, - усейхсыргъы сара хы сыкѣшѣазом!

Ашѣарыцаѣ иахаз даршанхан, ииура изымдыруа, дшанханы дгылоуп.

- Иуасхѣарц истаху цѣырызгоит, цкъа уазхѣыц, - еитаацѣажѣеит

ардѣына. - Уара цъабаа цѣгъак уапѣхъа ишьтоуп, уи ухыумгар ауам, уѣаразы

иухыугар утаху, уажѣымтыѣхэхъ ииаугар утаху? - итѣаит ардѣына.

Ашѣарыцаѣ дшымгѣыѣзоз азтѣара иауыз, атак изымхѣо дааѣахѣит.

- Цкъа уазхѣыц, упѣхѣысгъы улазцаа, сара санутаххо ара субоит! - ахѣан, апѣсаатѣ
ныкѣпѣраа ицеит.

Ашѣарыцаѣ дхынхѣит аѣныка. Иаацѣырган ипѣхѣыс илеихѣеит иахъа дзыкѣшѣаз, иахаз.

Апѣхѣыс илцѣымыѣхѣит, аха ишпѣакалцѣоз даламцѣажѣар пѣсихѣа лымамызт.

- Хзыкѣшѣалакгъы ихалшартѣ ханыкоу, хѣара ханыкѣу хакѣшѣагъы-

шьааит! - лхѣеит лара. Лхатѣагъы уи иаеимкит.

Адырѣаѣены ашьжъымтан ашѣарыцаѣ дааит ардѣына ахъибаз, рацѣакгъы апѣшра
икѣымшѣеит, апѣсаатѣ ааин, изыкѣтѣалац амахѣ иаакѣтѣеит.

- Хзыкѣшѣалакгъы уажѣ хакѣшѣар еиѣахъшьоит! - ихѣеит уи, апѣсаатѣ ахъ ихы нарханы.

Иажэа алгаха имтакэа, ардэына ныкэпърааны ицеит.

Ишьтахька дхынхэит. Аоны дааиаанза, машэырла ионы амца нацралан,
изакэызаалак, акэтытрацэ́кья инаркны, хыбрак изаанымхэит, иныкэццышэаа
ицеит. Агэылацэа иеиниаз, ихэычкэеи ипъхэыси еикэдырхэит, аха
изхэартагэышьоузеи, рхы зцаркуа акгыы рымамкэа адэы иаакэхеит.

Дыхтэеит, далцит ари акыта. Рхэычкэа рнапы ианкны, ипъхэыси иарей амца икэлеит.
Бжэаха-бжымыш иныкэахьаны, дэы шшарак икэнагалейт. Ишнеиуаз, иабцъарпъсараха
хэык ае́цэа еибарс иаарпъылт. Ишааиуаз, арт ианаарывала, апъхэыс дкылкааны
иаалыхэапъшит. Нас ахатца илмыршакэа, апъхэыс даамтарсны дыргеит.

Ахатца ихэычкэеи иарей аайдхалт. Ддэыкэлахт уи ихэычкэа иманы.

Егыи икалах уи акэзаап: ахак дыказаарын, хшара димамызт, уи гэырца дус иман. Ёнак
шэык ае́цэа дэыкэйтцеит, ахшара зыхшахьоу, лара деи́фааны, дыпъшзаны икоу апъхэыс
ца дымтарсны дизаазго, изнапык иазышьтыхуа ахыи иитарацы. Ах идца зегь рыла
дакэнагон ари апъхэыс, уи азын ауп дагъзымтадырсыз...

Ахатца ихэычкэеи иарей шааиуаз, зиас дук иныгепъынгылейт, ацхатэры
хыуп, шыапыла дталар дзыруам. Ахэычкэа ашыца иманы ацхатэры
дырдыруа дыкэлар, дацэшоит. Ахэычкэа руазэк дфахэаны аарцэ
днышьтатцаны, егыи дима ацхатэры дныкэлан, нырцэка дыригеит. Уи уа
днартэаны уалахэмарла хэа ипъаратра наимтаршэны, аарцэка дхынхэит.

Аарцэ ахэычы даапъыртланы даашьтыхуан еипъш, нырцэ и́каз ахэычы
апъаратра кажьны иаб иахь дышит, дгыргыруа ацхатэры дныкэлейт. Аб
дшэан, дыоны ихэыч иахь ацха дныкэлейт, аха дааскэаанза ари ахэычы
далкэахьан, ишьтахька итэыуа иааиуазгыы ацха дныкэкэан, азы дналахаит.

Абас, уи ахатца разкыда, деихыс-еипысуа ихэычкэа дышрышьтаз, азы
ицэагеит.

Уи аамтазы ацха аладахьыка, ах ижэхьшыца арахэ зыжэра инарцан,
азы ишхыкэгылаз, ахэычкэа шнанагоз рбейт. Илталан ахэычкэа азы

иамырхит, нас иааицэажэан, ах хшара дышимамыз рымдыруази, ах
изыргеит.

Уи уащы ишимбац дгэырбьеит, аззеицэа нарыдыртэаланы раазара далагеит. Ахэычкэа
рангы ах ихан афы цъара уадак лзалхуп, аха илыхшаз арахь ишаанагаз лазхэода, ма уи
здырхуада!

Ахатца рыцха, дмида-гэидаха амѳа дныкэлеит, дахьцоухэагы акгы издыруам, дахьнеиуа
дхэыцуеит, ихы гэыббан айтоит, уажэы-уажэы игэалашэоит ардэына, ихы ишэиуеит,
ипсы ишэиуеит.

Хэаха-хэымш дныкэахьаны, қалакык даланагалеит. Дышнеиуаз,
дэқбанк дыѳнанагалеит, уи даадэылтцыр даѳакы, дара зегы жэы-дэқбанк
ыкан. Арт зегы туцъарк итэызаарын. Иаргы итеиспыхэ кны длеи-ѳеиуа,
адэқбанкэа рапыхьа дгылан, итиицэа рыхэаахэтшыа игэапхомызт, аха урт
злеипсахуаз ауаа имамаызт.

Адэқбанкэа ирыѳнало-ирдэылтцуа инеиуаз, абни ауаѳ илапыш дыцашэеит,
дааипыхан ихы-итыхэа диазцааит, еиликааит уи ауаѳ арыцхара ду
дыштагылаз.

- Фатэи-жэтэи акгы угсыжырым, ахэхахэтразы узыманшэалахозар? -
дцааит атуцъар.

- Сыгэра ганы дэқбанк сыцаргыл, исылшалак убап! - ихэеит ари.

Атуцъар дакэшахатхеит. Ари ахтэа-хыпысаа иѳазцэылхны ахэхахэтра
далагеит. Рацэак мырцыкэа, адэқбанкэа зегь рапыхьа дгылеит. Атуцъар
иеиликааит, икьала-пыалашэа иднагалаз ахатца пысыцкык шиакэыз. Атуцъар
чкэынаки зѳабки ракэын хшарас имазазгы, урт аѳыцъагы ацара иаман.

Атуцъар избеит ари иднагалаз ахатца пы еихабыс дкаитцарц, нас имал-ишыал
зегы уи инапы ианитцарц.

Ари ахатцагы мап имхэеит, иеикэшахатхеит. Атуцъар дабхеит, ѳыцъа ртыпыан, хѳык
ахшара иауит.

Аҳак дыказаап, убригы хтылт димамызт. Иажэрахь данней, хэыхэк иаазеит, аха уабы
имырбакэа итэахны иман. Өнак даачмазаөхан, дхэартамкэа дкалеит. Ах идырит иацбал
шаайдгылаз. Акэыцакэа даарыцхьан ус реихэеит:

- Сара сыцсуеит уажэшьта, еиқэхашьа сывам. Хаха-хымш рыда
сыгэашэмырхан, сыббатыц шэсырбахьеит усгы. Сыцсхэы аныжэуа аены,
ахэыхэ аушэыжь, уи шнеиуа азэ ижэөа иныкэтэоит, убри ахас дкашэца, -
ихэеит.

Ах дыцсит, итэыуара еицырхеит, даныржуазгы ахак дшыржуаз дыржит. Ицсхэы
аныруаз аены, иара иуаз ишалаз еицш, иаурыжыит ахэыхэ, аха ус ицыр-цыруа ирхоуп
акэымзар, азэггы ижэөахыр икэтэом.

Ах ихэахьа камцакэа ажэлар еицырцуам. Хазы ахэхацаа рылоуп, «имнеиц ах иаштахь
шэней» хэа. Ажэлар аттахаа уахь анеира иафуп.

Ари ихэаахэтыөхаз ахатагы знык акара сныдгылап игэахэын, уа днеин дыкан.
Ахэыхэ аурыжыит. Ишааиуаз, абри ахата ижэөахыр иныкэтэеит. Уи акэхеит, ах далххеит.
Днеины, ахан афы днатэеит.

Иара ажэлар ирылтыз уафымзи, ажэлар дразцаан аусура далагеит, урт иабжыргоз ала
азакэанкэа цыко ифааихеит. Иахьабалак ихьыз еимдырөит, иахра аееибнатеит,
ицэфахеит, ибеиахеит. цхэыс дышимамызгы зеггы ирахаит.

Самсон Цанба

Ацхьарца

Ихумаруеит ацэгэырцакэа. ахьарчхэа акэара инафатэо.

Еихык'еитцык еивагылоу ашьхақэа уааи ха хашка хэа иуцхьоит иуцхьоит уахь ацша
ауу ахга иахьтагьежьюа агэгэахэа арөашкэа ахьеилашуа аөхаакэа рышка Цака ашьхақэа
ршьапафы ииатөкакараза игэыкатагаха ишьтоуп архақэа еихатыруа еилагылоуп атлақэа.

Цшшэы хкыс иказеи абрака. Ихэыхэцшшэхэу ажэөан ацсабара иатэара аөежь
акапшь ашэт шкэакэақэа.

Ихытхытуан ахаскынкэа ихэархэаруан иџаны икапсоз абъы ахъа рыхгон
ауаракэа. Убарт зегы ирхалашон имцапъшьа иказ амра.

Амш апъшшэы нахыггеит. Иааилабыцит. Ажэџан апъарда лашьца неџэаны рыхкэа
налдырхэхэеит ашьхакэа Урт рыкэцэан инџыцэааит амра ашэхэхэа.

Ипъсит амш.

Ашьха ашьапаџы алашьцара аеалак икэыкэма шэыкэмаха игылоуп апъсуа ипъацха.

Амца еикэуп. Ахэштаара азганк аџы илахьеикэцагаха абжы гоит апъхарца. Уи
иацнарџзоит ашьха зыхь.

Апъхыштэы ашьшыхэа инархысуеит апъхарца арахэыцкэа. Иџзуеит итэыуеит
апъхарца. Ацх дагэа. Ацх џаха еимаханы илашьцоуп. Игэытшьаагаха уцэа ужы каказа
иџеиланаргыло иасуеит апъша .

Иналыркэаны иааццакуеит апъхыштэы иаалахџыххоит апъхарцаа акаџхэа инаџыткэоит
игэырџо ашэхакгы. Убаскан инеигэныџуеит ашьхакэа инкаба ицоит иказамзшэа агэырџа
хьантаггы.

Апъхыштэы дырџаггы аџаартынч ашьшыхэа инапхысуеит арахэыцкэа дырџаггы
игэыпъшаагаха еита иааџзыхуеит апъхарца.

Ицоит иџны ашкэскэа ашэышыкэскэа. Ессаира игэырхатцаганы ашэа ахэоит апъхарца.

Автор Миха Лакрба

Еибамгеит

Адамыри Шэарахи анык илхылтыз џыцэа аишьцэа ракун. Адамыр деихабын Шэарах
деитцбын. Аихабы Адамыр пъхэыс дизхэаны дтэан. Абыхэ пъха Адкэа хэа пъхэызба пъшзак.

Уи лыпшзареи лычапашьеи акэзан излацэажэоз иахаракгы цыгбардааи члоуааи
рычкэынцэа иахьеиниалак.

Аешья еитцба Шэарахгы ипсы далахан бзиа дибо далагеит убри Абыхэ пьха. Ессаира
иаха иаха дабылуан убри игэы итаз амца. Ихы иханарштит Адкья лыбзиабара. Дыцэар
ипьхыз далан дхэыцыр иапьхья дааины даагылон. Икаитцо ииуа цкья дакэымшэо акгы
имфо акгы имжэуа далагеит.

Угэы баапсума нан Акгы зумфозеи Акгы угэы захымзеи ран диазцауан аха иан
моу дызустаалакгы азэы ифы ихэомзт ихьыз. Афырпын архэара акун иидыруаз уи.
Ичмакэа ахьирхэуаз днарыдтэаланы ифарпын аирхэуан игэы итаз амца азбахэ.

Адамыр игэы ашоауа далагеит Шэарах дзыргэатеиуаз игэы атынчра ацэзырзыз аха
знымзар зныгы иашья ифы ицэыримгеит уи атэы.

‘Енак ашьхантэ ашыцагы арахэ аарцон аоныка. Ахра иафаланы инеиуан. Адамыр
апьхья дгыланы дцон. Шэарахгы уи дыштанеиуан ааигэазаны. Инеиуан ус ьымтеэа
акгы еибырхэомзт аха ашыцагы рхы итаз изызхэыцуаз азэ лакун Абыхэ пьха Адкья.
Абыржэы сеихсны абрака ахылафьара дтастцар изахарыда Издыруада Нас Адкья сара
дсызнымхози Испьырхагахарыда уаха хэа иааигэахэын даакэытцит.

Ишнеиц инеиуан ус. Аха дызтынчымхеит Шэарах игэи игэи еилапшун 0 гэык имазу
Ма игэы уаха азымчхакэа ипжэан иобахоу. Дшы дшы узыпшудеи Уаха даеа зны
уанбакалари абас уманшэаланы Дшы нас уара дутэуп Адкья Думазкрыда уаха ахэон
руақы. Уашья думшыын уафы иимуц умун. ахэон егы изгэык.

Ус ишнеиуаз ахрафы амша еиха иахыцэгыз ианынафала Шэарах ахьшэтхэа икьарахэ атра
иаатпэаны доахан иашья еихабы изкэа инадкыланы длатцхеит.

Аха еибамгеит икьарахэ. Асампал еикэикшаз чак анарга даахьяпшит Адамыр. Ибеит
Шэарах икьарахэ шикэкыз иагьеиликааит икалаз зегы. Аха акгы ахымхэаакэа днеиуан
дышнеиц.

Атып акны рыцьмакэа ааныжьны ицеит аоныка. Ран дреигэырбеит илыртэеит
акрыфалцеит.

Сан кьарахэк бысымтази ашэындыкэрафы итэахы хэа иаагишь арахь ихэеит Адамыр
акранырфа ашытахь. Ран дцан иааганы инеилыркит лпэ еихабы уи акьарахэ.

Уст уара ихэан иашьеитцыб инаииыркит. Абри уара иумаз. Амцхэара аздырам уара
утэеипш. Даеацарагы иахьакэзам уарпхашьарым.

Автор Иван Папаскыр

Темыр

ароман ацыпцэаха

Темыр ишэкэыбъыц ишахэоз еипш ашыбъон иакэыршэаны мыцкба шыцкба лееилыхэаны афдара дылкбаа лко длеиуан Зина аказбы нарра дафаланы. Апсабара дыкэнагалеижьтеи уи аминут акра гэырбъара дакэымшэацызт. Темыр снейфапшны снаиацэажэан сыпсында лхэо лхы итаз лшыа иалаз абзиабарада егылбомзт. Реиниарта дазааигэахо даналага даау дмаау хэа ибара дахыццакуа закалылшоз ала дытрысны ддэкэлеит ицэгъароу ибзиароу здыруада исеихэо хэа лгэы лзмыртанчуа. Ацарахы дниижьтеи акыршыкэса раахыс Темыр тынч дифымцэажэацызт иуафшыахаз иказшыахаз лыздыруамз. Лара илтахэын игэы лгэакэлыршэарцы дыпхэызба кэышхеит хэа лзихэаратэы лгэиреины иажэакэа дрыцтамхакэа рыцкы акэнага иалхэарац. Дынкылсит Темыр дахыказ. Арасара дылагылан иара дкалаза. Зина лгэы ишаанагоз акэымкэа икэымжэи и икабеи ишэцаны изарапа тырфаца ихтырца ижэа икэыршэны. Зина дааиуашэа аниба дналпылт лнапы аалымыхын дылфатшуа апсшэа леихэеит даакэтэиан арас амахэкэа аахыжэжэа аахыжэжэаны инеикэйтдан лнапы кны дааиртэеит даалыдтэалт иаргы. Ацабырг азы Темыр анкба еипш дыкамзт иага умхэан ускан идырра мацын қыта чкэнк дахыубахыоу дыкан аццакыракэа наилас ааиласуа. Уажэы ихэы ижыы еиныланы ихы ифы иаха итэны зфатам арпыс иакэны иуафшыа цыарак атышэынтэаларафы икылсны иеыркэыфаны ихы хатыр акэцо иажэа дахымццакуа уба сизлаицлакэахыз мацымзт. Зина лыла данаахыпшыла иагъааицэымфхеит Темыр. Илеихэарацы дыззаипхыз даара ибфа пцэаны ирыцхараны ипхызон. Икалпсашаз алафырзкэа игэы ртынчны ицэа изалагомзт. Анкба данибахыз аткыысгы деифын уажэы. Зина лыкэра анагзара дахыафыз ацэеи жыи иаха илыкэнылахьан. Лзамэа тэкэа ашыеи ахши еилафэоушэа уажэы уажэы еикэапхон иаха ипшзан иаха дгэыкын. Уи аминут лылахь еитыхны Темыр дзимыхэапшит. Афэынтэи реиниарагы иуашэшэыланы илыпхызон аццакэа зеипшраз лыздыруамзт. Иара убри акнытэгы ихысхашэа иаакалеит Темыр икнытэ агэыбылра илымаз.

Темыр Зина илеихэарц дыззаипхыз аус хынта ацэыргара игымариазмт реиха изламаншэалаша хэа иеырмазеиуа дахьтэаз игэы цэфаха Зина даалзыхышэашэахеит.

Иҗаһыа икаршәыз афрамаһытә хәычы аашытаһны анышә инытакшо илақәә Зина
излыхәампшуа адгыл ахь ирханы абас далагеит ацәажәара.

Ишыбдыруа еипш бареи сареи акраатцеит хайҗеицеаауа бзиа хайбабоижьтеи аха
иамуит иееимхеит хус еимәалацәамзаап хаҗстазаарақәә. Бара кәышк боуп быгәра ганы
ибасхәоит хзыкәшәаз ...

Иажәә анагзара ицәымыҗны дааҗахеит дгәырәо. Ианцәырига нахысгыы хирк
шыкамыз Зина лцәә иналашәеит аха иказ аиаша еилкааны илаҳарацы дахгәакәуа
дзырыәуан.

Икабыбсарацы быкан цәә змамз алаҗырзқәә зда псы бхам баб зацәы схымтала
дымпсыр каломзт аха хайкәхеит баргыы саргыы...

Лаб ишыра атәы анааиҗытқя икалазеи сара сумшыуазеи лхәан дааҗазы мазын
дәатқеит Темыр ила дхыпшыло. Темыр иаарцакны изакәҗимтит Зина лыҗатцәы
җатцәра убыскак игәы иаламзо иҗнакааит. Ихы өеитцыхны даныналҗаҗшы лылаҗырзқәә
акәапа сапа хәә өадантә иахытцәцәә лзамәә иаакәибаҳәахьан. Икышә тысуа Зина
лцәыуара изымчхауа дшыказ игәы ааҗсахны ашырхәә дәагылан ичабра тыган лзамәәкәә
рыцкәо бысцәымшәан сара ибыхзеи... бтәә икаоакәаз цкәә ибасхәап... саҳатыр азы
бымтәуарац сбыхәоит ихәеит.

Лнапы кны даалыхан деитанаиртәеит дылҗәәажәо дыргәабзыҗуа ...

Сара ауаөы дысшыуа сыкам ауаөшыра згәы итоу сыкәшәар дахьсырхәып акәымзар
исычхәит сцәә итасыгзеит исыдыз ахымзҗ уажәшыта сгәы касыршәит...

Иаасахәишь ишәыбҗәоузеи саби уареи Зина дааҗатцәыҗатцәит.

Ихабҗәоу збасымхәозеи ианцәырзга ибасхәароуп инагзаны. Ишыбдыруа еипш
иасшыа Мыта даршыгәышьеит Мыта дызшыыз баб Ахмат иоуп...

Дызхишыаазеи ажәрацәгя саб . . лхәеит лылаҗырзқәә лҗыкәкәаны икатәо лыбҗыы
лызнымкыло дкызкызуа. Темыр изазха игәы иналанакшеит леитатцәыуара. Дәагылан
лылаҗырзқәә чыбрала еитааирыцкәеит. Лхы дацәшәеит Зина лаби иареи ирыбҗяз
ауаөшыра анлеихәә. Иаалгәалашәеит атоуба сымоуп хәә зны илеихәахьазгыы.

Шәара сшәылакысуам анцәә дбымазар ихатца сыгәра га буаөызар ...

Темыр цәгяза дрлыхәеит лееикылкрацы. Иара изеилымкаауа дыкамзт айбара Зина
дшацәшәашаз иагя бзиа еибабо иказаргыы. Зака илшоз ажәә хаала дыргәабзыҗуа
атцәыуара даакәихын днаиваиртәеит аха Зина дхәхәршәыраны Темыр диватәан уи аминут

азы. Лгэы шэапырхапыуан лара уажэы уажэы илцэыуадафын лаба идтэалара аха дыипыртцны ддэыкэларгы лзыгэапыуамзт. Пытрае аабжысит ыымтзакэа ишеиватэаз Зина лгэыпыжэара ааихсыпышэа аниба Темыр иапыратра ицыба иаатихын афы ааимыршэаны зны Мыуч иитаз ашэакы аномер зныз акыад еитцыхны иналирбеит.

Абри аномер зну ашэакы ала Ахмат Мыта дишыит ашэакы ахатагы сыла иабахэит...

Зина акыпыхэа иаалгэалашэитт абцыаркэа анрылыргоз шыкэсык зны аусхэартафы Ахмат иганы шэакык шритахыз ускан акытсовет ахантэафыс дшыказ. Анаарма пышка акара дкэашкакараза лыпышшэы налыхкэит.

Сшы зуаанза ишысмырзра хэа сахыэкаахыан абри акыад аха стоубагы еилазгеит бара бзы...

Акыад неидкыланы ипыжэжэаны еимырбпыжэаа арасра инылеипысеит.

Абри ипыжэаз акыад амч амоу айха имчыдоуп ипыжэжэоуп шэареи сареи хаиыара сашыа Мыта ипысы сыманы сбыхэоит уаха гыраа кабымцарацы ари аус апыхэала...

Зина лылыкэа аахылтын арасра иналапысаз акыад пыжэахакаэа днарзыпышит илхатэаз алашыцара хэыцы хэыцла иналхкыан амра аыдара иаалаччазшэа лбеит. Темыр илахы еикэца Зина лахы даахыахэын ус ихэеит .

Ихабжыоу айыара ацыхэа пыцеоуп ибдырузааит аха иага ихыантазаргы ибасхэароуп बारेи сареи хатареи пыхэысареи шахзеилымхуа. Бара бкэышуп ахшыа бымоуп бгы камыжкэа бхы бахэа бэакэыршэа быпыстазаара айееихаша дгылк афы.

Иажэа уаха ацымцакэа данаалга ихы наркэны дхэыцуа днатэеит. Зина илхылгоз агэыраа ду акэын ускан иара дзызхэыцуаз.

a -

a - псызкра _თევზაობა, თევზჭერა

a- ана-аказшь – 1. დაქანებული, 2. მოღუნული

a –вна -ნაკლი, 2. ბრალი

a –га – 1. სანაპირო, 2. სულელი

a –жьира - სამჭედლო

a –замана - ლამაზი , მშვენიერი

a –интерес - ინტერესი

a –капитан -კაპიტანი

a –кәара - ნაკადული, ღელე

a –кәрышәкәа - ნამსხვრევი

A –мац - სამსახური, მომსახურება

a –минауатра -მინიატურა

a –нонлара- შეწსვლა

A –ды ღვინო

a –дыза -მეგობარი

A –дызара -მეგობრობა

a –дымсаг -ც ოცხი

a –пәара -ფული, 2. ქსოვა

a –пәарда -ფარდა

a –пату -პატივი, პატივისცემა

a -пшина _ ფინია

A- пкара _ 1. ცემა, 2. ჩხვლეტა, 3. დაჭრა

a -пса -ხიშტი

a –пслымзра_ ქვიშნარი

A -псра - სიკვდილი, გარდაცვალება

a -псшә -მისალმება

a- псшәа _აფხაზური ენა

a псы - სული

a -псы _მკვდარი, მიცვალებული

A -псызкәи _მეთევზე

a -пхацара- გაგდება

A –пша _ქარი

a –пштәы _ ფერი

a- p _ჯარი

a –раз -კეთილი

a- рхара- გაგონებინება

a –хара -გაგონება

Aa - ეს

ააბა - რვა

ააბარ - აი, იქ

ააბჯьтәра - შუაზე გაყოფა

ააბжьи́сра - შორს გავლა

ააბзиахара - გაკარგება

ააбра - ნახვა

აабыжьнатәара -

ааг -

аагара - მოტანა

аагара -მოტანა

аагара -მოტანა

аагара -მოტანა

аагәылхра - შუაგულიდან ამოღება

аагьыжьра - დატრიალება

ааҥрыхра - ამოგლეჯა

аадәықәтцара - გამგავრება, გაგზავნა

аадәылгара - გარეთ გამოყვანა

аадырра - ცოდნა

аажра- დატოვება

Ааи -ეს

ааивыгара - გვერდიდან წამოღება

ааигара -მოტანა

ааигәа - ახლოს (რადციის)

ааигәалашәра -

ааигәара – ახლოს (რადციის)

ааигәара - მიახლოვება

ааидгрәалра - ერთმანეთის გვერდით დაჯდომა

ааиқәйтцара - ერთმანეთზე დალაგება

ааиқәхәалара-შეკვრა

ааилатәара -ერთად დასხდომა

ааимақра -კამათი

ааимацәара -მოჭმუქნვა

ааимлагәа -არეულ-დარეული

ааимыршәара-დაფშვნა

ааиџиқъара - ორად გაყოფა

ааиџылшара -ორად გაყოფა

ааиҥхъара- დაძახებ

ааиҥшара -პოვნა

ааиҥыхъашәара - შეხვედრა

ааира - მოსვლა

ააირა -მოსვლა	აаныгларა -დატოვება
ააиртысра -რწევა	აаныжьра -დატოვება
აаихра	აаныркыларა -გაჩერება (ვინმესი)
აаихәара - თქმა	ააџналара -შესვლა
აаитдыхра -1. გაჭიმვა, 2. გაწელვა	ააџаан
აаишәыхны	ააџдыртлан
аалымфылхын -წართმევა (აშხრა?)	ააџитцәара -გატეხვა
аалышра- ამოხაპვა	ააџсара -დაღლა
аама -სახელური	ააџсахра - შეცვლა
аамицәит -1. წართმევა, 2. წაგლეჯა	ააџыртлара -გახსნა (თოკის)?
аамта -დრო	აара (ეს ბევჯერ შეგვხვდა)
аамтагы -	аара -მოტანა
аамтала -დროებით	аарган – (ესეც)
аамышьтахь-მას შემდეგ	аарла -ნელ-ნელა
аан -მოსვლა	аартра - გაღება
аангылеит -გაჩერება	аартра - გაღება
аанда -ღობე	аартра -1. გაღება, გახსნა
ааникыларა -ვინმეს ან რაიმეს გაჩერება	аартра -გახსნა
аанхара -დარჩენა	аархатцара -ჩამოცმა
аантцәара -დამთავრება	аархәра -გადაბრუნება

აარылаҳаны -	აбаагәар -მორღვეული ღობე
აарылганы – 1. ამოყვანა, 2. ამოღება	აბაажә -მჭლე ზროხა (ანუ გამხდარი ძროხა?)
აарылтңны	აбааҥсы -ცული
аарышәшәеишь -	აбаҥырқәа - სწრაფად, წამიერად
аасмаҳаит	абазар -ბაზარი
аасхмыртқәа - მიცემა	абаказ -ყოფნა
аасыгхеит -	абақ -ბუხ (ხმა)
ааҭара - მიცემა	абанс -აი ისე
ааҭыфрит -	абант -ისინი
аауазар -თუ შეიძლება?	абаә -ძვალი
аахыхра - გახდა	абаәлаша -ტვინი
аацәырҭра -გამოჩენა	абар -აი
Аашьа -ზარმაცი	абара -ყურება, ხედვა
аашьҭыхра -აწევა	абар-абар -აი, აი
аазара -აღზრდა	абардыруаз -ცოდნა
аазашьас -აღზრდის ფორმა	абарт -ისინი (ად.კლ)
аазыхгылара -წყალში დგომა	абартца -აივანი, ვერანდა
аб -მამა	Абас -აი ასე
аба -სად	Абасала -ამგვარად
абаа - . 1დამპალი , 2. დასუსტებული?	абахә -კლდე

абхҭа- ციხე	абнацә -აბრაგი
абга- მელია	абныцъма -თხა
Абгалацъ- ტურა	абџа- 1. მამა, 2. ვაცი
абгара - ნგრევა	абра -აქ
абгахәчы- მელია (პატარა)	Абрагъ-абрагъ - აქ და იქ
абгъы- ფოთოლი	абрагъцәа -აბრაგი
абҕа -ზურგი	абрака -აქ (ზუსტად)
Абҕыыц-	абранза -აქამდე
абду -ბაბუა	абрахъ - აქეთ
абжо -ნახევარი	абри -ეს
абжъара -შორის	абриакара -ამდენი
а-бжъас -ლომი	абригъ -ესეც
а-бжъкъаа- ტიხარი	абригъ-абригъ -ესეც და ისიც
абжъы -ხმა	аброп -აქ
абжъымџак -	аброума - აქ?
абзиақәа -კარგები	абрысқак -ამდენი
абзиара -სიკეთე	абцъар -იარალი
абзиарафгъы- სიკეტეში	абыжъқәабкгъы -ქვაბი
абла- თვალი	абыкәу? -სად?
абна - ტყე	абылра -წვა

Абынеа - ახალი	აგააფ - 1. თესლი, 2. კურკა
абынха - გარეული ღორი	агааққа - 1. მოწამე, 2. იბადრუკი, უბედური
абыржа - ახლა	агааа - ქარაფი
абыржашьта	агааара - ღრმა
абыржәы	агаауһара - მოწონება
абыржәытәкә - ახლავე	агаар - ეზო, 2. ღობე, შემოკავებული ადგილი
Абырлаш - ?	агаара
абырфынтә - აბრო???	агаарлара - მორეკვა (ნახირის)
абыста - ღომი	агаару - ღობე
Абыхә - მადლობი	агаахура - მოჩვენება?
авара - გვერდი	агаахаара - სურვილი
Автор - ავტორი	агаатәа - ღვიძლი
агазет - გაზეთი	агаашә - ჭიშკარი
аган - განი	агаңжәанытә - შუათანა
аганахьала - მხრიდან	агаеибанылра - გრძნობის ერთგულება (სიყვარულის და ა.შ.)
Агар	агаи - გული
агара - აკვანი	агаһа - ცოდვა
агаза - სულელი	агаара - მწუხარება, დარდი, სევდა
ага-зы - ზღვის წყალი	
а-гга - ცოდნა	

აგაჲა -შუა	აგъизымдырзозшәа -ვითომც არაფერი
აგაჲაფы -შუაში	იგოდა
აგәхьаа -1. განცდა, 2. ყურადღება, 3. ზრუნვა.	აгъсыгымхеит -დანაკლისი
агәдытцеит -სროლა (ქვის)	агъулшом - შესაძლებლობა, 2. გამძლეობა
агәыж - ჯორი	агъыкам -არაფერი არ არის
агәыла -მეზობელი	агъылмоут- გაკეთება
агәыларა -სამეზობლო	Агъырт -სხვები
агәылатәан	агъырымхәеит -წართმევა
агәылшәап - ნიანგი	агъысхәом -თხოვნა
агәымшәа - უშიშარი, შუპოვარი	аҟацәа -მტერი
агәыр -ნემსი	аҟна -გემი
агәырҟа -ზეიმი, დღესასწაული	аҟәра -ალვირი
агәырҟара -გახარება	аҟәы -ფიცარი
агәырәа - დარდი, ვარამი	аҟран -მიცლის ღრუ
агәытатата -გასვრა, მოთხუპვნა	аҟыу -სიტყვა
агыгшәыг -მხეცი	аҟәаҟәа -მამაცი, გულადი.
агызмалра -ემშაკობა	Аҟәарахәа -
агъалымшеит -დაძლევა	аҟәтәыҟәтәра -ლელვა
агъама -გმოვნება	аҟычра -ქურდობა
агъангъаш -ცბიერი, ვერაგი	а-да – 1. ვენა, 2. ძირი
	адамыҟ -დალი

Адамыр	Адыди-амацәыси -ქუხილი და ელვა
адау- მძლავრი, ძლიერი	Адыр -ბრძენი
адац -ძირი	адырбеит -ჩვენება
адашьма -იატაკი	адырит - გახსნა
адгалара - შეთავაზება	адыркын - ცოდნა
адгалатәуп -	Адырә -საყრდენი
адгъыл – 1. მიწა, ნიადაგი	адырәагъ -ისევ კვლავ, კიდევ
аддыхәа	Адырәаены -მეორე დღეს
адә -მინდორი	адырәауха -მეორე საღამოს
адәкъан -მაღაზია (დუქანი არა?)	Адырхаухагъы -ამ ღამეს, იმ ღამეს
адоуха -სული, ზებუნებრივი ძალა (სულიწმინდა)	аеихәшьа- და
адҭалара -წამობტომა	аецәа -ლურჯი
адрес -მისამართი	аеа -ახალი
адунеи -მსოფლიო, სამყარო	аеаакәнаршеит -მოხვედრა
адуцәа -უფროსები	аеаартынч -დინჯი
адхалара - რაღაცაზე შეჩერება	аеабаажә -ჯაგლაგი ცხენი
адхәаланы -მიჯაჭვა	аеада -ვირი
адца -დავალება	аеан -ჭაკი, ფაშატი ცხენი
адцаны -დავალების მიცემა	аеаннакьо -ხეთქება
адыди ქუხილი	аеарҭәҭәи -თავის შეკავება

აეაჲ - ირემი	აფათათა -გატხუპნა
აეაჲბარა -სხვაგან	აფათახა -ალქმა
აეეიჲა - ცხენი	აფაჲბარა - შეკვრა
აეეიჲაჲრშაბარა - მომზადება	აფათა -ყლუპი, ლუკმა
აეეილყრგახა- შარში გახვევა	აფათახაჲ -წილი, ნაწილი
აეეაჲა- ვარგისი, კარგი	აფხყრა - მოწყვეტა
აენყ -ერთ დღეს	აფჲბარა -1. ვადა, 2. ფხაჲნა
აეფყჲნაჲბჲჲ -დაცემა (რალაცაზე)	აფყ -1. პირი, 2. სახე.
აეჲნყნაჲა -საყვედური	აფყლაირჲეიტ -გადგომა
აეტრა - თავლა, საჯინბო	აფყრყნ -ლერწამი
აეყლანარჲაჲნ -მოლუნვა	აფყტრა - ძახილი, დამახება
აეყრბაბა -1. კეკლუცობა, 2. შეშრობა	აფყხრა -მოწყვეტა
აეყტ -პატარა ნაჲერი (ლომონის, პურის)	აფყჲ -ახალი
აეყყაჲი -მხედარი	აფყტაკნყ -ჩარჩა (პირში)
აეყყყა -მეჯინბე	აჲა -ძროხა, 2. ძველი
აფაადყრხან -გაგზავნა	აჲაბჲჲ - მოთხრობა
აფააირჲეიტ -მიბრუნება, დამიზნება	აჲაბჲჲჲაჲ -მოთხრობელი
აფაანახან -რწევა , ამოდრავება	აჲააკალა -ერთი სიტყვით
აფაანახეიტ -პირის წინ	აჲააჲათჲი -თორმეტი
აფაჲ -ხმა	აჲაეიჲყშყაა -მფარველობა, ცხოველები?

ажәжәа-пҭыҭәа -ჩქარა, დაუდევრობით	азаандаки -ისარი
ажәит -მოხარშვა	азааркза -შეთნხმების მიღწევა
ажәла -სიტყვით	азакәан -კანონი
ажәлар -ხალხი	А-зауад - ქარხანა
ажәәан -ცაა	азганк- ერთი მხრივ
ажәра -სმა	аздырам -ცოდნა, შეტყობინება
ажәтә -სასმელი	азеилымкаакәа -გაუგებარი
ажәхьақәа -წველა	азҕнатуеит -დაძახება
ажәтцара-მერცხალი	азин -ნების დართვა
ажәымтәцәгьақәа უბედური სიბერე	азмырхакәа -1. გაცვეთა, 2. მიბრუნება,
Ажәытә - გასული, წარსული , ძველი (დრო)	გაემართება რაღაც მიმართულებით წასვლა?
ажра -	азнык -ერთხელ
ажра -ორმო	азәауа - წყლული
ажь -ყურძენი	азхаз -საკმარისად
ажьа -კურდღელი	азтцара -კითხვა
ажьтәы -შამფური	азшьап -ფეხი
ажьы -ხორცი	азы (თანდ.) -თვის
Ажьыхтәқәа -დაკლული ცხოველის ნაწილი	азыңжара -ნახევარი
азааигәа -ახლოს	азыржәыз – 1. დაბერება, 2. დაღევა
	Аи -დიახ

აიააირა -გამარჯვება	აიზხაჲშარა -ერთმანეთისტვის შეხედვა
აიარტა -ლოგინი	აიკანატარა -ზედ დადება (ადამიანზე)
აიახაა -გობი, გეჯა	აიკაჲრჲჲარა - ნაწილებად დაყოფა
აიაშა -სიმართლე	აიკაჲრშარა - გარშემო შემოხვევა
აიაშა -ძმა	აიკათაჲა -შავი
აიბადჲრგა -ნიშანი	აიკაჲარა -ჩხუბი
აიბარგაჲკრა -ერთმანეთის აწოლა? მიწოლა?	აიკათარაჲ -დალაგება
აიბაჲარა - თქმა (ერთმანეთისთვის)	აილარშ -ცხელსაფენი
აიბაშარა - ომი	აილაჲარა -ჩაცმა
აიგაჲლაჲა -სამეზობლო	აილაშაშარაჲ -გაფანტვა
აიგაჲრჲჲეიტ - სიხარული	აილკარაჲ - გაგება
აიჲარა - მტერი	აილჲრგარა -გაშლა
აიდარა -ტვირთი	აიმაჲაჲლაჲა -ქვისლი
აიდკჲლარა - ერთმანეთზე დაწყოლა	აიმჲიტრა -შიგნიდან ამოღება (მუცელი?)
აიდჲალარა - გახვევა	აიმკარა-ურთიერთქნევა
აიჲაჲარა - პირში შეცინება	აიმჲარა - წართმევა
აიჲაშრა - დუღილი	აიმტარა -დატაცება
აიჲჲკრა -სახეში მიფერება	აინაჲარა-ერთმანეთზე მირტყმა
აიჲჲტშარა -წამოცდენა	АИЫЗ -მეგობარი
აიზგარა -შეკრება	აიჲშ -როგორც ეს

აირა -მოსვლა	Аицынза -ყველაზე უმცროსი
აირжәра-დალევა	Аишәа -მაგიდა
აირқра- დაკავება, დაჭერა	акаамет -სამყაროს დასასრული , მეორედ მოსვლა? (წარღვნა??)
аирсын -ჩაქცნობა??/	акаггы - არცერთი, არაფერი
аирҳәауан -ლაპარაკი	аказаара -ყოფნა, არსებობა
аирыз -დოქი	аказар- ხელოსანი, ოსტატი
аисра - ჩხუბი	аказарма -ყაზარმა
аисра -ჩარჭობა	аказы -რადცისთვის
аиҭеит -მიცემა	акаимат -შესანიშნავი, მშვენიერი
аиуара -სანათესავო	акака -თითო-თითო
аиха – 1. ნაჯახი, 2. რკინა	акакала -ნიგოზი, კაკალი
аихаршы - ადუღება	акалам - ბამბუკი
аихатә -რკინის	А-калапот -კალაპოტი
аихәмарра - თამაში, მხიარულება	акалара- ყოფნა
аихаба -უფროსი	акалат -კალათი
Аихабацәа -უფროსები	акалачкәырқәа -გოდორი
аиҭашьыцра - შური	акалт -კალთა
аиҭба - უმცროსი	акам -ხანჯალი
аицәажәара -საუბარი	акамбашь -კამეჩი
аиҭхырара - დახმარება	Акамбашьхырҭәы -კამეჩის მაწონი

აკამპანია -კომპანია	აკთანჟ -კოჭი
Акамфет -კანფენტი	აკაპა -წერტილი
აკამჩ -მათრახი	აკაპა -მდინარე
აკამчала -მათრახით	აკაპაჟ -ქამანდი
აკაღჯა -ხმის მიზამვა	აკაპტ -კრუხი
აკაჟჯა - ხმის მიზამვა?	აკაპულ -ყვერული
აკაჟშ - წითელი	აკაპულა -გადაცურვა
აკარუაჟ - ლოგინი	აკაჟჟახ -ოდა სახლი
აკაჟარა -დაცემა	აკაჟჟა -მუგუზალი
აკაჟარა -გარეკვა (ცხოველის)	აკაჟა -იხვი
აკაჟარა -კეთება	აკაჟაჟა -ყმაწვილი
აკაშა - რაც დავარდა	აკაჟ -ხორცი
აკაჟამ - არ არის	აკაჟარ -დოქი
აკგჟი - არაფერი	აკაჟაჟ -თურმე
აკაჟაჟ - უნაგირი	აკაჟარ -თუ ასე?
აკაჟაჟიკ - მოწყვეტა	აკაჟი -ნაპერწკალი
აკაჟაჟ - ზურგი	აკაჟანდჟ -ნიახური
აკაჟაჟა - გაპობა, გაჭეჭვა	აკაჟაჟან -ყვავი
აკაჟაკ - სროლის ან დაცემის ხმა	აკაჟაჟი -კვერცხი
აკაჟალაჟ -კოლოფი	აკაჟაჟიჟა -კვერცხის ნაჭუჭი

акәтцара -საქათმე	акра -დაჭერა
АКӘТЫ -ქათამი	Акраатцеит - დიდი ხანია
акәтыжь -ქათმის ხორცი	Акранифа -ჭამა
акәхап -შესაძლებელი	акрифалцеит -ჭმევა
акәцъал- ქოთანნი	акрижәит -დალევა
акәшәара-	акризымфт - ჭამა
акәшәарафы -მოხვდომა	акрыкоума -რამე არის?
акәына -სუფთა, ზუსტი, გულმოდგინეუ	Акрылшыит -რადაცის მოკვა
акәыңара -ჭკვიანი	акрыф -ჭამე
акәыд -ლობიო	Акрыфа-акрыжә -ჭამა-სმა
акәыз -გამომტერება	акуеит -დაჭერა. 2. ტევადი
акәытқәа -ქათმები	акун -ეს იყო
Акәыш -ჭკვიანი	акүцъал -ქოთანნი
акәышра -სიბრძნე	акы -ერთი (ად. კლ)
Аккара - ოლე	акы -ერთი (არასულიერთან)
акласс -კლასი	акыдхра -მოხსნა
акоробкақәа -კოლოფი	акыка - ცური
акоума -არის?	акыкақәа - რამე არ იყოს
акра -დატკეპნა	акыкамқәа -არაფერი
акра - დაჭერა	акылсра

აკылтцәра -გაჭკვრეტა	აқәғғыжыра -ტრიალი
Акымзарақғы -ერთიდან	აқәлара- ასვლა
ақынтә	აқәлыргыларц -ადგომა
ақынза -ერთმდე	აқәнага- დამსახურება
აკыраамта - დიდხანს	Ақәнамга -უღირსი
ақырф - მაგრად კბენა, რიღლილი?	აқәრა -ასაკი
აკырцъара -ბევრ ადგილას	აқәхра -აღება
აკыршықәса -დიდი ხანი	აқәцаны -დადება
აკъажықәა -ზღუქუნი	აқәцара - რაღაცაზე დადება
აқъара - ქნევა	აқәцара -დადება
აқъара -დაქნევა	აқәцашъეი -დადების ხერხი
აკъатрацәра -ჯიბლიბო	აқәшақатхეит - დათანხმება
აқъеღқәა -მოგება, სარგებელი	აқәшъრა - წასმა
აკъынтыжә -ნარჭრის ნარჩენები	აқәылацәა -თავდამსხმელები
აқалақъ -ქალაქი	აқәымшәама -მიზანში მორტყმა
აқды -მორი	აқәыхра-1. ჩამოღება, 2. აღება
აқәაბ -ქვაბი	Ақыд -მორი
აқәაцә -ხორცი	ақыта -სოფელი
აқәაцәыжә -მაღლობი	ақытсовет - სოფლის საბჭო
აқәა-წვიმა	ақъаад -ქალღი

აჭყრსიან -ქრისტიანი	ალახა -ლეკვი
აჭყრსიანრაჲ -ქრისტიანობა	ალახჲ- შუბლი
აჭყრსიან -ტუჩები	ალაჲა -ბედი
ალა -თვალი	ალაშა- ბრმა
ალაბა -ჯოხი	ალაშარა -ნათლობა
ალაგარა -დაწყება	ალაშაყარა -სიბნელე
ალაგან -ტაშტი	ალბარა - ჩასვლა
ალაყრჲკა -ცრემლები	ალგაჲა -გათავება
ალადათჲი - ქვედა	ალენტ -ლენტა
ალადაჲჲი - ქვევით	ალაჲა -კვამლი, ბოლი
ალაზარ -გამძლეობა	ალჲა -არჩეული
ალაკჲ -ზღაპარი	ალჲარა - არება
ალაკჲა - ზღაპრები	ალჲარა -1. ამორჩევა, 2. შერჩევა
ალალყრჲჲჲჲჲჲჲ -რეცხვა	ალყარა -გამოსვლა
ალამ -ლომი	ალშარჲი -გამძლეობა
ალამტალაჲჲი -შესვლა	ალშარჲან -გადმოვარდნა
ალანჲჲჲჲჲჲჲ -შენახვა	ალყარაჲ -მოხუცი
ალაჲჲჲა -თავი (კობოსტოს, სიმინდის)	ალყარაჲ -სისულელე
ნაყოფი?	ალყარჲ -ლომი
ალაჲჲჲჲჲჲჲ -ჩაყრა	ალყარჲლო -შეღწევა
ალარა -იმყოფება	

алымт - ჭუჭყი	амахә -სიძე
алымха -ყური	амацара
алыркит - დაკეტვა	амацәаз -ბეჭედი
амаана -ემშაკობა	амацәыс - ელვა
Амагазинхъча -მაღაზიის დარაჯი	амацра -ტყუილი
амазара -ქონა, ყოლა	амацүды -მოსამსახურე
амақъа -ქონება	амацүра -მომსახურება
амал - ქონება	Амашьына- მანქანა
амам	амаза -საიდუმლო
амамкәа	амгәацәа -ფაშვი, ღიპი
амамызт	амҕхра - წართმევა
аман	амәыша -კვირა
аманы	амҕы -შეშა
амардуан	амза -მთვარე
амаркатыл -მაკრატელი	а-минут -წუთი
амарцъа	амла -შიშშილი
амат -გველი	аммара- შეძლება
аматәақәа -ტანსაცმელი	амнахь -იქით
аматәахәқәа - მასალა	амни
амаха - ბარკალი	амәа -გზა

ამადუ -გამზირი	Амца -ქვეშ, -ში
ამაхәаста -ბილიკი	амцарсра -1. წართმევა, 2. მოტაცება
ампахьшьы -პირსახოცი	амцәыжәа -ფრთა
Ампыл -ბურთი	Амцәара - ცრუობა
ампытцхра-ხელიდან წართმევა	амч -ძალა
амра -მზე	Амчандыр -თივის ზვინი
амрагылара -აღმოსავლეთი	амш -დღე
амраҭашәарахь -	амшә -დათვი
амузыка -მუსიკა	амшын -ზღვა
амхаҭы - ყანა	амыҥ -მავთული
амхны -წართმევა	амзырха -ეზო
амхра - წართმევა	ан -დედა
амхра -გამორთმევა?	анаадырга - ნიშანი
амхра -მოხსნა	анааҭит- მოსახვევის ნიშანი
амхра -წართმევა	анааигоз- ირგვლივ
амхуа -ტოტი	анаაирბа -ჩვენება
амхатцә -კოვზი	анаაирты -ამოშრობა
амц -ბუზი	анааирышәшәа -ბერტყვა, დაბერტყვა
амц -ბუზი	анааихих -1. ქუდის მოხდა, 2. მოხსნა
a-мц -ტყუილი	анааишәих -გადახდა

анаакәушь -წასმა	анбеихәаз -როცა მან გითხრა
анаантәа -დამთავრება	анбыкәу -როდის?
анаассын -დარტყმა	ангәакзә - როცა ძალიან გაწვალდა
анаатынчраха -მშვიდობა	ангәарла - როცა მოვარდა
анаатц -გაცვეთა	ангыла -როცა ადგა
анаашьтылх- მარცვალი	ангы -დედაც
анаба- აწევა	андәылига -გარეთ გამოტანა
анагзара - ბოლომდე მიყვანა	андырхиа - მომზადება
анагзара- მიღწევა	ანеиликаа - გამორკვევა
анажә -სიბერე	ანეира -წასვლა
анакәха -სიბერე	ანеихигი -გაწევა, გაჩოჩება
аналурга -დამთავრება	анфыха- გაღვიძება
анаәсгы -შემდეგ, მერე	ანиаҳа - როცა გაიგო
анapatцаka- ხელქვეშ	ანიба -როცა ნახა
анапш-аапшра -აქეთ-იქით ყურება	ანიжә- როცა დალია
Анапы- ხელი	анизыkamтца - როცა გაკეთება ვერ შეძლო
Анапыда -უხელო	ანიирба -როცა აჩვენა
анарга -როცა მოიტანა	анимга -წაღება
Анахь - შორს	анимтәа - დამთავრება
анацәкьыс -ნეკა თითი	аниоу -მიღება

анирга -წაღებინება	анхамѳа- მეურნეობა
анирта -მიცემა	анхаѳ – 1. მაცხოვრებელი, 2. გლეხი
анифа -ჭამა	анхаѳы -გლეხი
анихаитѳа -დახურვა	анхара -ცხოვრება
аницѳа - კბენა	Анхаѳа -დედამთილი
анишѳихлак -გახდა	анхѳѳа -მული
анишь - მოკვლა	анхынгаз -როცა დაინგრა
анкѳа -ოდესღაც	анѳаны -დადება
аннарѳшыгала - ალოდინა	анѳѳა -ღმერთი
аномер -ნომერი	анѳѳара -დამთვარება
аноулыжь -როცა მან გაუშვა	анѳѳара- დამთვრება
анѳсалан -ჩაყრა	анѳѳыругалакѳ -გარეთ გამოტანა
анрыкѳныртѳауа -რაღაცის გამოღებინება	анѳѳыуѳ -როცა ტირიან
анс -ასე	анѳѳоз -როცა მიდიოდნენ
Анс-арс -ასე	аншѳѳахалак - როცა გაიგებთ
анѳ -ესენი	аншѳѳыმѳшаагѳы - ძებნა
анѳалаგѳышьѳა -შიგნით ჩადება	анынѳѳა - როცა თქვი
анумѳѳѳалакѳ - როცა გაგიოვდება	аныкѳѳაѳ -მეგზური, მოგზაური
ануѳѳა -როცა შენ მიიღებ	аныкѳѳара - სიარული
анუѳѳახалакѳ - როცა შენ მოგინდება	аныкѳѳარѳა - მოგზაურობა

аныкша - ზედ გდება	аоналара - შესვლა
анықәгылалакь - გამოსვლა	аонаҭа - ოჯახი
анылкы - ჭერა, დაკავება	аоны - სახლი
анылҳәа - თქმა	Аоныкақәа - სახლში
анырҳәа - თქმევიწინება	аоныцка - შიგნით (ყოფნა)
аныртәцәра - განადგურება	აәра - წერა
аныстахыз - სურვილი	аәстаа - გაქცევა
аныха - ხატი	аәстаагы - სირბილი
Аныхәла - ზეიმი	аәстаацәа - ეშმაკი
Аныхәара - კურთხევა	аәхаа - ხეობა
аныцәа - ღმერთი	аәырқьхәа - ხმაბაძვა
анышә - მიწა, ნიადაგი	аәыстаамзар - თუ ეშმაკი არაა
аәа - მშრალი	аәыцәа - ორი
аәада - მაღლა, ზემოთ	აңа - ვაჟიშვილი
аәадатәи - ჩრდილოეთი	აпапцәа - მღვდელი
აәар - წვიმის ნაკადი	ა-ңаратро - საფულე
аәаршытра - ნიაღვარი	ა-патрана - მასრა
аәежь - ყვითელი	ა-ңаҭлыка - ბოთლი
аәеира - ასვლა	ა-ңацәа - ვაჟიშვილები
аәнаҕы - სახლი	ა-ңацха - ფაცხა

а-пейиш _ ბედისწერა

а-псышаала _ აფხაზურად

а-пенцыр – ფანჯარა

а-псыз -თევზი

апкара - გაჭრა

а-пхын _ ზაფხული

а-пса_სოჭი, 2. ღირებლება

а-пхыз _სიზმარი

а-псабара _ ბუნება

а-пхьа _ წინ

апсапа_ -წვილი, პატარა

а-пхьа -ადრე

а-псара _სოჭის ხე

а-пхьан -ადრე, იმ დროს

а-псгә - ტანჯვა

а-пхьарцаа _ აფხაზური მუსიკალური
საკრავი

апслымз -ქვიშა

а-пхьатәи _წინა

Апсны -აფხაზეთი

а-пхьахә _სავარცხელი

Апсныка -აფხაზეთში

а-пхә _ქალიშვილი

апстәы_ ცხოველი

а-пхәл _დოქი

апста _ ტყვია

а-пхә _ჩალა

а-пста _ხეობა

а-пхәызнә _ქალიშვილი

а-пстазаара _ცხოვრება

А-пхәыс _ქალი

а-пстхә _ღრუბელი

а-пхәысеиба _ქვრივი

апсуа _აფხაზი

а-пцара _მიღება, დაფუძნება

АпсЦәАхә _მოცვენება

а-пцәара _ გატეხა, მოტეხა

а-псынтры _ბედისწერა

а-пцәаха _ნატეხი, ნამტვრევი

а-псыхәа -საშუალება

Апш -სიმინდო

a-რეშაარა _ძებნა	a-радио -რადიო
არეშაარა -ძებნა	A-рантәи _ადგილობრივი
Aრეშაახ _ შესანიშნავი, საუკეთესო	a-ранза _აქამდე
a-რეშაჰა -დაბლობი, ველი	a-рап _ზანგი
A-რეშამა _პატრონი, მფლობელი	a-рас _გვიმრა
a-რეშკა _ბავშვი	A-расара _თხილნარი
არეშკახარა -განაზება?	арасра _ გვიმრის ბარდი
არეშრა _ ყურება, ცქერა, 2. მოცდა, ლოდინი. 3. სახე, სახეობა, 4. მკითხაობა გარეგნობა	a-рахә _ნახირი
არეშრა _სულ ბოლოში	a-рахәыц _ძაფი
არეშრა -ცქერა, ყურება	a-рацаә _ნახშირი
a-რეშ -წითური	a-рашәара _ თოხნა
a-რეშვა -ლამაზი	Арашь _არაში
არეშლარა -შეხვედრა	a-разни _ვერცხლი
a-რეშლგыды _ბარძაყი	арбара - ჩვენება
a-რეშынца -ცხვირი	a-рбара- დანახვება
არეშრრა -ფრენა	аргыларა- აშენება
არეშრტრა -შეხსნა	арқяақяара -გამაგრება
არეშრჰრა _ ლიკვიდაცია, გაუქმება	a-рхара -გაწევინება
a-რა -ნიგვზის ხე	архиара - მომზადება
	архиара -მზადება

архра - თიბვა	ахтәара -მოჭრა
артысра - რწევა	ахыхра -1. ახდა, 2. გადაღება
аршәшәара -დაფერთხვა	ахыхра -დაჭრა
аршра- ადურება	ахытцра -
арыцхашьара - შებრალება, შეცოდება	ахьахшра -გამოხედვა
а-сра - ქროლა	ахьишьра - წასმა
а-ты -ბუ	ахьмызьргара -შერცხვენა
аҭалара - შესვლა	ахьшра -წასმა
а-ҭара- ყოფნა (რადაცაში)	ахәазара -1. ცოცვა, 2.ხობვა
а-ҭаххара- 1. სასურველი, 2. სურვილის ქონა	ахәара - თქმა
аҭгара -ამოღება	аҭахара -წაგება
аҭршәара -გამოვარდნა	аҭәаара -
аҭытцра -ამოსვლა	ацәгара - წართმევა
аура - კეთება, გაკეთება	ацәыргара
аушьтра - გაშვება	аҭхра -ამოძირკვა, ამოღება ქვემოდან
ахжәара -მტვრევა	аҭхра -გამოტანა
ахкьара -გადაფასება	аҭшьра -
ахнагара -გამოდარება	аҭысра -ქანაობა
ахра -გაღესვა	ачҳара - მოთმენა
ахтра -გახსნა	ачҳара -მოთმინება

ашара- გათენება

ашәцара - ჩაცმა

ашәшәра -სტვენა

ашра- დულილი

а-шы аказшь- ცხელი

ашыкыс -წელი

ашьра - მოკლვა

ашьра -კვლა

ашьра -მოკვლა

ашьхра -გახდა (ტანსაცმლის)

азахра- კერვა

азьбара- გადაწყვეტა

бжьба -შვიდი

мач - ცოტა

уи ахы - იმ დროიდან